

OSZKO

PLUTARCHOS
PÁRHUZAMOS
ELETAKJA

4

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

018903

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

GÖRÖGBŐL FORDITOTTA

ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

DR. KACSKOVICS KÁLMÁN

NEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST
A FORDITÓ TULAJDONA
1900

Ára 5 korona.

PLUTARCHOS
PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

Országos Széchényi Könyvtár

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

GÖRÖGBŐL FORDITOTTA

ÉS JEGYZETEKKEL ELLÁTTA

DR. KACSKOVICS KÁLMÁN

BUDAPEST
A FORDÍTÓ TULAJDONA

1900

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

GÖRÖGBŐL FORDITOTTA

ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

DR KACSKOVICS KÁLMÁN

NEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST
A FORDITÓ TULAJDONA

1900

OSZK

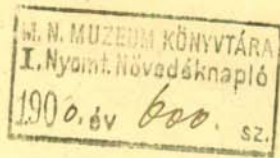

Országos Széchényi Könyvtár

610172

4355

TARTALOM.

XXXVII. Agis	1. oldal.
XXXVIII. Kleomenes	23. „
XXXIX. Tiberius Gracchus	61. „
XL. Caius Gracchus	83. „
Agis és Kleomenes, meg Tiberius és Caius Gracchus egybevetése	102. „
XLI. Demosthenes	107. „
XLII. Marcus Tullius Cicero	137. „
Demosthenes és Cicero egybevetése	185. „
XLIII. Demetrios	191. „
XLIV. Antonius	243. „
Demetrios és Antonius egybevetése	316. „
XLV. Dion	321. „
XLVI. Brutus	369. „
Dion és Brutus egybevetése	416. „
XLVII. Artoxerxes	421. „
XLVIII. Aratos	451. „
XLIX. Galba	498. „
L. Otho	525. „

Országos Széchényi Könyvtár

XXXVII.

AGIS.

(265—240. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

NEM helytelenül és nem ok nélkül gyanítják némelyek, hogy Ixion¹ meséje, a ki Hera helyett felhőt karolt át és létrehozta a kentaurokat, a dicsvágyókra czéloz. Mert a dicsvágyók akár az erény arányképe után, úgy kapkodnak a dicsőség után, és semmi tisztát, semmi alaposat, csak korcsot és sok zürzavaros dolgot hoznak létre. Hol ettől, hol attól az indulattól ragadtatnak el, és csak vágyaikat, szenvedélyeiket követik. Mikép Sophokles pásztora² mondják nyájaikról:

«Urak vagyunk bár, ám ezeknek rabjai,
És kikre, még ha hallgatnak is, hallgatunk.»

Valóban ez esik meg azokkal, a kik a tömeg vágyai, szeszélyei szerint kormányoznak. Szolgálnak, darabantoskodnak, hogy népvézéreknek, kormányzóknak neveztesse nek. Valamikép a hajó orrán álló matrózok, noha előbb látják meg azt, a mi elől történik, mint a kormányosok, csakis ezekre irányítják tekintetüket és ezeknek rendeleteit hajtják végre, hasonlóképp az államférfiak is, kik csak a dicsőséget látják, nem egyebek a nép rabszolgáinál, noha kormányzók címét viselik.

II. A kipróbált erényű és tökéletességű derék férfiú egyáltalában nem szorul a dicsőségre, hanem ha annyiban,

¹ Ixion, a kit Zeus vendégül fogadott, szerelemre lobbant Hera iránt. Zeus egy árnyképet adott karjai közé. Ebből az ölekezésből származott Kentauros, a kentauroknak, egy korcsnépnek ősatyja.

² Egy elveszett színműben.

hogy az megadja a lehetőséget, hogy a közbizalomtól felkaroltan működhessék.

Ám egy fiatal és becsvágyó embernél megszívelhető, hogy szép tettekkel czifrálkodjék és dicsőségét hánytorgassa. Mert az ilyeneknél a velük született és folsarjadzó erényeket a siker, mikép Theophrastos mondja, a magasztalás folytán csak erősíteni és kapcsolatosan az öntudat emelkedésével hova-tovább nagyra kelti. A tulzás azonban mindenben veszedelmes, a politikai törekvésekben pedig éppen pusztulást hozó.

Örjöletre, nyilvánvaló eszeveszettségre ragadja azokat, a kik nagy hatalom birtokába jutottak, hahogy nem a jót tartják dicsőnek, hanem a dicsőt tekintik jónak, szépnek. Phokion, a midőn Antipater valami méltatlant követelt tőle, azt mondotta: «Nem áll hatalmadban Phokionnal egyidejűleg barátkép és hizelgőkép rendelkezni.» Ezt, vagy ehhez hasonlót kell mondani a népnek: «Nem áll hatalmatokban, hogy egy és ugyanaz az ember kormányzótok meg szolgátok is legyen.»

Ez esetben ismétlődik a sárkány esete, a miről a mese azt beszéli, hogy a farka fellázadt a feje ellen, és azt követelte, hogy ő is vezessen és mint afféle rész ne csak kövesse ezt mindenképpen.

Elnyervén a vezetést, pórul járt tüskön-bokron át való útján és összezuzta fejét, mely kényszerült, természete ellenére, a néma és világtalan tagot követni.

Így jártak, mikép látjuk, sokan azok közül, akik mindenkép a tömeg kedvét keresték a közélet terén. Mert ha egyszer a szeszélye szerint rohanó csőcselék járó szalagjára kerültek, később nem tudtak sem a maguk lábára állni, sem utját szegni a rendetlenségnek.

A népszerűség hajhászására vonatkozólag ezeknek elmondása jutott eszembe, megfontolván, mily nagy kihatással birt az Tiberius meg Caius Gracchus sorsára. Ezeket a férfiakat, kik a legszebb természeti hajlamokkal voltak megáldva, a legkitünőbb nevelésben részesültek, és a politikában a legderekabb irányeszmékből indultak ki, nem annyira a dicsőség mértéktelen vágya vezítette el, mint a dicstelenség félelme, a mely nem fakadt nemtelen forrásból. Idejekorán elnyervén a nép

kiváló vonzalmát, szégyenlették azt akár egy tartozást, beváratlanul hagyni.

Szüntelen azon versengvén, hogy a megtiszteltetéseket hasznos közintézkedésekkel fölülmulják, és hálából hova-tovább több megtisztelésben részesülvén a köztéren való működésükért és ilyenénkép kölcsönös becsvágyat gerjesztvén fel magukban a nép iránt, valamint a népben maguk iránt, észrevétlenül oly intézkedésekhez fogtak, a melyeknél tovább haladni immár tisztességtelen, megállapodni pedig szégyenletes volt. Ezt azonban az elbeszélendőkből magad fogod a legjobban megítélni.³

Vessük össze ezekkel a lakoniai népvezér-párt, Agist és Kleomenes királyt.

Ezek is, valamikép a Gracchusok, midőn azon igyekeztek, hogy a nép hatalmát növeljék és a már régideje cserben hagyott szép, igazságos alkotmányt visszaállítsák, hasonlókép a hatalmasok gyűlöletét vonták magukra, a kik nem akartak felhagyni megrögzött kapzsiságukkal. A lakoniaiak ugyan nem voltak férfitestvérek, de közműködésükben testvér-rokon irányt követtek, mely ilyenén alakulást vőn.

III. Midőn az arany és az ezüst után való vágyakozás belopódzni kezdett Spártába, és a kincsek birtokát nyomon követte a birvágy, a fukarság, használásukat pedig, megélvezésüket a dobzódás, az elpuhulás és a pazarlás, Spárta elvesztette legtöbb szép tulajdonságát és méltatlanul alacsony sorsra került, a melyen megmaradt amaz időkig, a midőn Agis és Leonidas királykodtak.

Agis, Eudamidas fia, az Eurypontidák házából eredett és hatodizben való leszármazója volt Agesilaosnak, a ki átkelt Ázsiába és leghatalmasabb volt a hellenek közt.

Agesilaosnak ugyanis fia volt Archidamos, aki Mandyrion körül Italiában a messapiaiaktól megöletett. Archidamosnak idősebb fia Agis volt, az ifjabb pedig Eudamidas, a ki, miután Agis Megalopolisnál Antipaterrel szemben való csatában gyermektelenül elesett, a királyság birtokába jutott.

³ Soscius Senecio, a kinek Plutarchos életrajzait ajánlotta.

Ettől származott Archidamos, Archidamostól pedig egy másik Eudamidas, Eudamidastól meg Agis, a kinek életrajzát írjuk.

Leonidas, Kleonymos fia, a másik királyi házból eredett, Agiada volt, a nyolczadik izben származván Pausaniastól, a ki a Plataeae mellett vívott csatában meggyőzte Mardoniuszt.

Pausaniasnak fia volt Pleistonax, Pleistonaxnak meg Pausanias, a kinek Lakedaimonból Tegeába való menekülése után idősebb fia Agesipolis jutott a királyságra, ennek elhunytával, mivel nem volt gyermek, a fiatalabb Kleombrotos. Kleombrotostól származott egy másik Agesipolis meg Kleomenes. Ezek közül Agesipolis nem uralkodott sokáig és gyermektelen is volt. Kleomenes, aki Agesipolis után királykodott, még életében elveszítette idősebb fiát Akrotatost és a fiatalabbat, Kleonymost hagyta maga után; de ez nem uralkodott, hanem Areus, Kleomenesnek unokája és Akrotatosnak fia. Areus Korinthos körül elesvén, ennek fiáé, Akrotatosé lett a királyság. Ez is elesett, csatát veszítvén Megalopolis körül Aristodemos zsarnok ellen, és nejét teherben hagyta maga után.

Fiugyermek születvén, ennek gyámságát Leonidas, Kleonymos fia, viselte, majd aztán, hogy amaz kiskoruan elhalálozott, így Leonidasra jutott a királyság, a ki nem a legjobb lábon élt a polgársággal. Mert noha az álladalom hanyatlásával romlásnak indult az egész társadalom is, Leonidasnak a hazai erkölcsöktől való eltérése szembeszökő volt, mivelhogy hosszú időn a satrapák palotáit járálván, és Seleukost szolgálván, az itten való fényűzést egész meggondolatlanul át akarta vinni a hellen viszonyokra és a törvényszabta közhatóságokra.

IV. Agis azonban kitünő tehetségeivel, emelkedett lelkiületével nemcsak Leonidast multa felül messzire, hanem majdnem valamennyi királyt, a ki csak Agesilaos után uralkodott, elannyira, hogy noha nem volt még huszesztendős sem és két nő, t. i. az anyja Agesistrata és nagyanyja Archidamia kincsei és kicsapongásai közepett nevelkedett, a kik a legnagyobb vagyonnal birtak a lakedaimoniak között, idejekorán meg-edzette magát a kéjekkel szemben, eltávolított testéről minden külső csint, a mely az alkat szépségét kiválókép emelni látszott, mellőzött, kerülve került minden fényűzést, ócska köpönyében

büszkélkedett és visszakívánta a közös étkezéseket, fürdőket, meg a régi lakoniai életmódot és kijelentette, hogy semmit se ad a királyi méltóságra, ha általa vissza nem állíthatja a törvényeket és az ősi életfegyelmet.

V. A lakedaimoniak közviszonyainak romlása, elcsenevéskése körülbelül attól az időtől vette kezdetét, a midőn az athenaeiek fennhatóságát megbuktatván, aranynyal meg ezüsttel tömték tele magukat.

Mindazáltal valameddig fenntartották a családoknak Lykurgos megállapította számát az utódlásban, és az atya a fiura hagyta örökét⁴, ez a fenntmaradt rendszabás és egyenlőség valamikép csak megóvta az államot egyéb botlásoktól. Azonban valami befolyásos, de vakmerő és hajlíthatatlan természetű férfiú, névre Epitadeus, ephoros korában viszályba keveredvén fiával, rhethrát⁵ hozott javaslatba, hogy legyen szabad mindenkinek a saját házát és örökét, a kinek csak akarja, akár élteben eladományozni, akár holta esetére hagyományozni.

Ő ugyan személyes bosszújának kitöltésére hozta javaslatba ezt a törvényt, de a többiek kapzsiságból elfogadták azt, és megszavazván, megsemmisítették a legkitünőbb közintézményt.

A hatalmasak aztán egész kiméletlenül a szerzéshez láttak, innmár elűzvé a jogosultakat örökökből. A vagyon pedig hamarabb kevesek kezére özönlött, a városban azonban elharpódzott a szegénység, a mely a vagyonosok iránt való gyűlölettel és irigységgel együtt behozta a tisztességtelen⁶ és szolgáliai foglalkozásokat.

Így aztán nem maradt több valódi spartai hétszáznál, és ezek közül is alig száznak volt földje, öröke. A többi népség ügyefogyottan, megvetetten léhaskodott a városban, miközben

⁴ Lykurgos egész Lakoniát 30.000, magát Spartát pedig 9000 telekre osztotta; amazt a lakosok — perioikosok — között, emezt a polgárok között.

⁵ A spartaiaknál törvény.

⁶ A spartaiak a helotákkal műveltették földjeiket, és egész élettevékenységüket a köznek szentelték, minden egyéb foglalkozást pedig tisztességtelennek tartottak.

kelletlenül, erélytelenül védekezett a külső ellenség ellen, és szüntelen leste az alkalmat jelenlegi helyzetének megváltoztatására, felforgatására.

VI. Ez okon Agis üdvös dolognak — valamikép az is volt — tekintette a várost újra benépesíteni és a polgárokat egyenlősíteni; kísérleteket tett tehát a spártaiakkal.

A fiatalok, várakozása ellenére, hamarosan hajtottak szavára és az erény czéljából kivetkőztek, valamikép a ruhából, életmódjukból, hogy felcseréljék azt a szabadsággal. Az öregekkel azonban, mivelhogy mélyebb romlottságban leledzettek, jobbadán megesett az, a mi a szőkevény rabszolgákkal, a midőn uraik elé hurczoltatnak: féltek, reszkettek Lykurgos nevétől.

Megtámadták tehát Agist, hogy a jelenlegi közállapotokon siránkozik és Sparta régi dicsősége után vágyakozik.

Mindazáltal Lysander, Libys fia, Mandrokleidas és Ekphanes fia, meg Agesilaos javalták és vállvetve támogatták nemes elhatározását.

Lysander nagy tekintéllyel bírt a polgárságnál, Mandrokleidas pedig legügyesebb volt a hellenek közt a dolgok nyélbeütésére, mivelhogy benne a furfangos ész vakmerőséggel párosult. Agesilaos, a király nagybátyja, hatalmas szónok volt ugyan, de egyébként puha s vagyont kedvelő ember.

Ezt látszólag a fia, Hippomedes sarkalta és bátorította a ki több hadjáraton jó hirnevet szerzett magának és a fiatal-ságnál való népszerűsége okán nagy tekintélynek örvendett.

Valójában azonban az Agesilaost sarkaló indok, hogy a vállalkozásban közreműködjék, a tömérdék adósságban rejlett, a melytől menekülni remélt, ha az alkotmányt felforgatja.

Mihelyt Agis ezt pártjára vonta, menten megkísérelte ennek segedelmével az anyját és Agesilaos nővérét megnyerni, a ki tömérdék cliense, barátja és adósa miatt nagy tekintéllyel bírt a városban és sokfélekép befolyást gyakorolt a közügyekre.

VII. Ezeknek hallatára eleinte megrémült Agesistrata és igyekezett az ifjút vállalatáról lebeszélni, a mely szerinte sem nem lehetséges, sem nem hasznos.

Midőn azonban Agesilaos kimutatta, hogy az szépen

létesíthető és a közérdek javára keresztülvihető, meg a király maga is kérve kérte anyját, hogy áldozza fel kincseit az ő dicsőségére meg nemes tervére, hisz vagyonna ő úgysem mérkőzhetik a többi királyokkal, ám a satrapák rabszolgái és Ptolemaios meg Seleukos tisztjeinek cselédei több vagyonnal bírnak, mint Sparta valamennyi királya együttesen; holott ha józanságra, egyszerűsége meg magas lelkületre amazok kicsapongásai fölé emelkedik, valójában nagy király nevét, dicsőségét szerzeni meg; erre az ifju becsvágyától elragadott nők úgy megmásították nézetüket, és a jó ügy iránt úgy lelkesültek, hogy ők maguk unszolták, sürgették Agist, előhivatták barátjaikat és a közreműködésre szólították fel, majd szivőkre beszéltek a többi nőknek is, tudván azt, hogy a spartaiak mindenkor hajtottak az asszonyok szavára és több szabadságot engedtek ezeknek, hogy magukat a közügyekbe ártsák, mintsem saját maguknak arra, hogy a házi dolgokba avatkozzanak.

Különben akkortájt a lakon kincsek javarésze a nők kezén volt és ez a körülmény is nehezen kivihetővé, keservessé tette Agis tervét. Az asszonyok pedig mind ellene szegültek. Mert nemcsak a fényüztől, a mit dőreségükben boldogságnak vélték, hanem még a tisztelettől és befolyástól is megfosztva látták magukat, a melyet a gazdagság okán élveztek.

Leonidashoz fordultak tehát és felszólították őt, mint idősbet, hogy fordítson figyelmet Agisra és akadályozza meg tervét.

Leonidas ugyan hajlandó volt a gazdagoknak pártját fogni, de félt a néptől, mely változásért esengett; nyíltan tehát mit se tett ellene, csak alattomban igyekezett a tervet megrontani és megghiúsítani.

A hatóságokkal érintkezésbe lépven, rágalmazni kezdte Agist, hogy a gazdagok vagyonát a zsarnokság jutalmaképp kínálgatja a szegényeknek és a földosztogatással meg az adóságtörléssel testőröket vásárol maga-magának, de nem polgárokat Spárta részére.

VIII. Mindazáltal Agis keresztülvitte, hogy Lyсандert ephorossá válaszsák és általa rhetrát terjesztett az öregek gyűlése elé. Ennek lényege abban állt, hogy engedtesse el

a tartozások az adósoknak, a föld pedig osztassék fel újra olyaténkép, hogy a pellenei sáncztól a Taygetos hegyig és Maleáig, meg Sellasiáig⁷ terjedő területből 4500 telek képezessék, az ezen túl fekvőből pedig 5000. Ez utóbbit oszszak szét a fegyverképes perioikosok közt, az előbbit pedig a spartai polgárok között. Egészítsék ki ezeknek számát a perioikosokból és az idegenekéből, a kik tisztességes nevelésben részesültek és tetszetős külsővel bírnak, meg java korukban vannak. Oszszak be mindezeket négyszázával meg kétszázával tizenöt pheiditionba és szorítsák őket arra az életmódra, mely szerint az ősök éltek.

IX. A rhetra előterjesztésekor a senatorok véleménye eltérő levén, népgyűlést hívott össze Lysander, a melyen maga is beszédet intézett polgártársaihoz, meg Mandrokleidas és Agesilaos is kérték őket: ne tűrjék, hogy egynehányan mindnyájuk gúnyjára lábbal tiporják Sparta méltóságát, ám emlékezzenek meg ama régi jóságokról, a melyek szivükre kötik, hogy őrizkedjenek a kincsvágytól, mely romlást hoz Spártára, főleg pedig azokról, a miket az imént hoztak Pasiphaától. Volt Pasiphaának Thalamiában⁸ egy igen tisztelt szentélye és jóshelye. Ez a Pasiphaa némelyek elbeszélése szerint az Atlanti-dák⁹ egyikének és az ammoni Zeusnak szülöttje volt, mások szerint Kassandra, Priamosnak leánya, a ki itt hunyt el, és mivelhogy mindenkinek nyilvánvalólag hozta jóslatait, Pasiphaának neveztetett.¹⁰

Phylarchos azonban Amyklosnak Daphne nevű leányának tartja, a ki a vele szeretkezni kívánó Apollótól való menekülésben cserjévé változott és ettől az istentől, tisztelete okán jósló hatalmat nyert.

Mint beszélük tehát, ettől az istennőtől származó jóságok

⁷ Lakoniát Messenétől elválasztó hegyláncz ; Malea legdélibb hegyfoka Lakoniának, Sellasia város Lakonia keleti részében az Essos folyó partján. Vagyis a tulajdonkép spártai terület, a melyet Lykurgos 9000 részre osztott.

⁸ Kis város Sparta és Messene határán.

⁹ Atlas és Pleione leányai.

¹⁰ Agissal egykorú történetíró.

meghagyják a spartaiaknak, hogy térjenek vissza ahhoz a teljes egyenlőséghez, a melyet Lykurgos törvénye eredetileg előírt.

A többiek után Agis király is előlépett és rövid beszédet tartván, kinyilatkoztatta, hogy ő adja majd a legnagyobb biztosítékot ahhoz az alkotmányhoz, a melyet létesíteni kíván. Elsőnek is közrebocsátja saját vagyonát, a mely terjedelmes szántókból és legelőkből áll, ezeken kívül még hatszáz talentum¹¹ készpénzt tartalmaz. Ugyan azt teszik majd anyja, nagynyja és barátai meg rokonai is, a kik leggazdagabbak a spartaiak között.

X. A nép pedig elbámult az ifjú király nagylelkűségén és nem tudott hová lenni örömeiben, hogy majdnem kétszáz év multán Spartára méltó király tűnt fel ismét.

Leonidas azonban ép ekkor fejtette ki a legnagyobb ellentállást, meggondolván, hogy ha ő hasonlóképp fog is cselekedni, polgártársainál még se talál hasonló elismerésre, sőt, ha valamennyien közrebocsátják is vagyonukat, egyedül a kezdeményezőre hárul a dicsőség.

Megkérdezte tehát Agist, vajjon vélekedése szerint igazságos, lelkiismeretes férfiú volt-e Lykurgos. Agis igenlő válaszára: «Am — úgymond — mikor adott Lykurgos adósságelendegést, vagy mikor fogadta be az idegeneket az alkotmány sánczai közé, ő a ki nem tartotta lehetőnek az állam egészséges fejlődését, ha az nem él az idegenek elűzésével?»

Agis azt felelte, hogy nem csodálkozik azon, hogy Leonidas, a ki idegenben nevelkedett és satrapák leányaival kötött házasságban gyermekeket nemzett, nem tudja, miképp Lykurgos a pénzzel együtt az adósságot és kölcsönt is száműzte az államból és a városokban tartózkodó idegenek közül csak azokkal érezte haragját, a kik a fennálló intézményekbe és életszokásokba nem tudták magukat beleélni. És a midőn ezeket elűzte, nem személyeskedésből harczolt ellenük, hanem mert félt életszokásaiktól, erkölcséiktől, hogy a polgárokkal érintkezvén, a fényűzés, a puhálkodás és kapzsiság vágyát

¹¹ 2,829.000 korona.

keltik életre bennük. Hisz Terpander¹², Thales és Pherekydés idegen voltukra kiváló tiszteletben részesültek Spartában, mivel-hogy énekükben, bölcsesletükben a Lykurgoséval azonos elveket hangoztattak szüntelen. «Te pedig, — folytatá, — magasztalod Ekprepest, a ki ephoros korában Phrynis zenésznek kilencz hurjából kettőt szekerczével elmetszett, valamikép azokat, a kik hasonlókép bántak el a Timotheuséival¹³, minket azonban gyalázol, hogy a fényűzést, a költekezést és a kérkedést kiküszöbölni akarjuk Spartából! Mintha ezek az emberek is nem attól tartanak vala, hogy a fölösleges és a túlzott a zenében odáig terjed, a hol aztán az életerkölcsök mértéktelenségével, elfajulásával hangzavart, ellentmondást idézett volna elő magában az államban.»

XI. A tömeg ezek folytán Agis mellé sorakozott, de a gazdagok Leonidashoz folyamodtak, hogy ne hagyja őket cserben, majd az öregek tanácsához fordultak kérelmükkel és sürgetésükkel, mint a kiknek döntő joguk volt a kezdeményezést illetőleg, és keresztülvitték, hogy egy szavazattöbbséggel elvetették a rhetrát.

Lysander azonban, a ki még hivatalban volt, perbe fogta Leonidast valami ősi törvény alapján, a mely tilalmazta, hogy egy Heraklida idegen nővel családot alapítson és halált szabott arra, a ki idegenbe való letelepülés czéljából eltávozott Spartából. Ezeknek Leonidas ellen való előterjesztésével Lysander másokat okosított meg, maga pedig hivataltársaival az égi jelek megfigyeléséhez látott. Ez pedig ebből állt. Minden kilencz évben egy derült holdtalan éjszakát választanak az ephorosok, majd letelepednek csöndesen az égre emelvén tekintetüket. Hogy ha aztán egy csillag az ég bizonyos részéről a másikkra repül, törvénybe fogják a királyokat, mintha az

¹² Terpander lesbosi híres zenész, Kr. sz. e. 700 körül, a ki a lant négy húrját hárommal megszorította. Thales a VI—VII. században Kr. sz. e. a delphi-i jóshely parancsára jött Krétából Spártába és énekével megszabadította azt a dögvésztől. Pherekydes Syros szigetéről való bölcs, Solon idején, a ki óva intette a spartaiakat, hogy tartózkodjanak az aranynak és ezüstnek értékmérőül való elfogadásától.

¹³ Ez még kettővel szaporította a lant húrjait.

istenség ellen vétkeztek volna, és leteszik méltóságukról, valamig Delphiből avagy Olympiából jósige érkezik, mely az elmarasztalt királyoknak pártját fogja.

Lysander tehát azt állítván, hogy látta e jelenséget, perbe fogta Leonidast és tanukat állított elő, hogy egy ázsiai nővel, a kivel Seleukos valamelyik alvezére összeházásította, két gyermeket nemzett volt, majd e nőtől meggyűlölve, megutálva, szándéka ellenére hazatért, és trónörökös hiján elfoglalta a királyi méltóságot.

A per folyamán egyben reá beszélte Kleombrotost, a ki veje volt Leonidasnak és királyi nemzetségből eredt, hogy lépjen fel ellenjelöltkép a királyságra. Leonidas félelmében a chalkioikosba¹⁴ menekült oltalomért és esdeklőkép hozzácsatlakozott leánya, elhagyván férjét, Kleombrotost.

Majd bíróság elé idézték Leonidast, és minthogy nem jelent meg, ítéletileg megfosztották a királyságtól és azt Kleombrotosra ruházták.

XII. Ezenközben Lysander, ideje leteltével odahagyja hivatalát. A hivatalra lépő ephorosok aztán kiszabadítják menhelyéből Leonidast, Lysandernek és Mandroklesnek pedig pört akasztanak a nyakukba, mivelhogy a törvény ellenére adósságeltörlést és földfelosztást hoztak javaslatba. Ezek veszedelmükben biztatják a királyokat, hogy tartsanak össze és fülhegyükre se vegyék az ephorosok határozatait; ezeknek egész hatalma ugyanis a királyok viszálykodásán alapul; a helyesebb indítványttevőt támogatják ezek szavazatukkal, a midőn a másik a közérdekkel daczol. De ha mind a ketten egy akaraton vannak, hatalmuk megdönthetetlen és csak törvényt sértve lehet ellenük szegülni. Ha azonban vitálkodnak, az ephorosoknak a tiszte, hogy döntsenek, egyeztessenek, nem pedig az, hogy mindenbe beleártsák magukat, hahogy a királyok egyetértenek.

Igyen meggyőzetvén, mind a ketten leszállnak barátjaik kíséretében az Agorára, elúzik székeikről az ephorosokat, másokat tesznek helyibük, a kiknek egyike Agesilaos volt. Majd

¹⁴ Érczből készült temploma Pallas Athene istennőnek az Akropolison, az istennő ércszobrával.

főfegyvereznek egy csapat ifjút, kiszabadítják a foglyokat és rémületbe ejtik az ellenpártiakat úgy, hogy nagy vérengzéseket idéznek elő.

De senkinek sem esett baja közülük, sőt Agis értesülván arról, hogy Agesilaos elveszteni szándékozik a Tegeába menekvő Leonidast és az útra embereket küldött ellene, megbízható férfiakat küldött oda, a kik Leonidast közre fogván, teljes biztonságban Tegeába juttatták.

XIII. Igyn haladt előre a vállalat a nélkül, hogy valaki ellenállt és akadályt gördített volna neki útjába, midőn egy ember: Agesilaos, elrontott, felforgatott mindent és megsemmisítette gyalázatos szenvedélyével, a bírvágygyal, a legszebb és a lakoniai szellemnek legmegfelelőbb reformtervet.

Ennek ugyanis rendkívül sok és szép jószága, de tömérdek adóssága is volt, és mivelhogy sem adósságait megfizetni nem tudta, sem pedig földjeit feláldozni nem akarta, elhitette Agissal, hogy ha mind a két intézkedést egyidejűleg viszik keresztül, a városban nagy felfordulás támad. Ha azonban előzőleg a birtokosoknak kedvét keresik az adósságok elengedésével, ezek utóbb szépségesen és békességesen elfogadják a földfelosztást.

Ezt Lysander is helyeselte, a kit Agesilaos szintén rászédett.

A hitelezőknél levő adósleveleket tehát, a miket «Klaria»-nak neveznek, összehordották az Agorára és egy halomra rakván mind, meggyújtották. A láng felcsapott, mire a gazdagok és hitelezők mélyen megszorodva eltávoztak, Agesilaos pedig mintegy gúnyolódva azt mondá, hogy ennél soha sem látott fényesebb lángot és tisztább tüzet.

A nép aztán iziben a föld felosztását követelte, és a királyok ki is adták erre vonatkozólag a rendeletet. Agesilaos azonban szüntelen utalással más foglalatosságokra és ürügyek előhurczolásával addig huzta az időt, valámig Agisnak hadba kelle szállnia, mivelhogy az achaiok, mint szövetségesek, segílyt kértek Lakedaimonból.

Az aitolok ugyanis olybá tüntek fel, hogy Megarán át betörnek Peloponnesosba és ezt megakadályozandó Aratos,

az achaiok vezére, sereget gyűjtött össze, és értesítette az ephorosokat.

XIV. Ezek pedig iziben elküldötték Agist, a kit becsvágya és katonáinak odaadása egyaránt lelkesített. Ezek a jobbára szegény és fiatal emberek ugyanis, a kik az adóságoztól immár menten és felszabadítva érezték magukat, a hadjáratról való visszatértükkor pedig a földek felosztásában reménykedtek, csodálatos módon ragaszkodtak Agishoz. Valóban szép látványt nyújtottak a városoknak, midőn sérelmet nem okozva, illedelmesen és csaknem zajtalanul átvonultak a Peloponnesoson.

A hellenek pedig bámultak és elgondolkodtak azon, vajjon minő lehetett annak a lakoniai seregnek a fegyelme, melynek vezére Agesilaos vagy a híres Lysander, avagy a régi Leonidas volt, a midőn egy ifju iránt, a ki majdnem legfiatalabb bajtársai között, annyi tiszteletet és félelmet tanusítanak.

És valóban ez a fiatal ember, a ki büszkébb volt egyszerűségére, munkásságára meg arra, hogy egy cseppet se viselt fényesebb fegyverzetet és ruházatot, mint akár egy közkatona, a nagy tömegnél méltó bámulatot és vonzalmat keltett, mert a gazdagoknak éppen nem tetszettek újításai, félvén attól, hogy minden népet elragad ez a mozgalom és példaadás.

XV. Agis Korinthos körül csatlakozott Aratoshoz, a ki még tanakodott a csatán és az ellenséggel való megütközésen, és nagy lelkesedést, merészséget tanusított, mely azonban nem volt hóbortos, sem megfontolatlan.

Kijelentette ugyanis, hogy javalja ugyan, mikép döntő ütközetet vívjanak, és ne engedjék a háborút a Peloponnesos kapúinak feladásával befelé hatolni, mindazonáltal Aratos nézetét követendi, a ki idősebb is nálánál, meg vezére is az achaioknak, a kikhez ő nem parancsoloul, nem vezérül jött, hanem csupán bajtársul és segedelmül.

A sinopei Baton ugyan azt állítja, hogy Agis nem volt hajlandó megütközni, daczára Aratos parancsának, csakhogy nem figyelt arra, a mit Aratos ezek igazolására irt, t. i. mivelhogy a földmivelők immár majdnem minden gabnájukat össze-

takarították, ő jobbnak vélte áteresztetni az ellenséget, mint döntő ütközettel mindent kockára tenni.

Midőn tehát Aratos lemondott a csatázásról, és a szövetségeseket dicsérettel elbocsájtotta, Agis bámulattól környezetten Spártába indult, a hol a belviszonyok immár nagy zavarban, felfordulásban voltak.

XVI. Agesilaos ugyanis, mint ephoros megszabadulván mindattól, ami őt előbb lealázta, immár semmi jogtalanságtól se tartózkodott, a mi pénzt hozott a konyhájára. Így egy tizenharmadik hónapot illesztett az évhez, a megállapított időrendszer ellenére, a nélkül, hogy az idő körforgása akkortájt kívánta volna és jogtalanul adót szedett arra a hónapra. Majd félvén a megsértett polgártársaitól, gyűlöltetvén mindenkitől, testőröket tartott zsoldján, és ezek őrizetében ment a kormányházra. A királyok közül az egyiket teljesen lenézte, Agist illetőleg pedig olybá akart feltűnni, mintha őt inkább a rokonság, mint a királyi méltóság czimén tartaná néminemű tiszteletben.

Majd hírré eresztette, hogy a jövő évre is folytatandja ephorosi hivatalát. Ez okon ellenfelei látván, hogy a veszély hovahamarább fejükre érik, összeállnak és nyilvánosan visszavezették Leonidast Tegeából, a királyi méltóság elfoglalására, a mit a nép szívesen látott, mert megcsalódván, haragudott, hogy nem osztották fel a földet.

Agesilaost a fia, Hippomedon, a ki mint afféle derék, tisztességes ember közszeretetben állt, és könyörgésre fogta a dolgot a polgárságnál, titkon megszöktette és megmentette.

A királyok közül Agis a chalkioikosba menekült, Kleombrotos pedig Poseidon szentélyébe ment oltalmat esdekelni.

Mert úgy látszott, erre neheztelt inkább Leonidas. Mellőzvéen ugyanis Agist, fegyveresek élén ehhez tartott és haraggal szemére lobbantotta, hogy vője létére ő ellene agyarkodott, hogy megfosztotta a királyságtól és elűzte hazájából.

XVII. Kleombrotos erre semmit se tudott felelni; csak ült tévetegen, hallgatagon. Chilonis, Leonidas leánya annakelőtte megosztotta atyjával igaztalanul szenvedett sérelmeit, elvált férjétől Kleombrotostól, midőn ez a királyi hatalmat magához

ragadta, hogy gondozza balsorsában atyját, ezzel együtt esdekelt oltalomért és menekülésében szüntelen gyászolt meg neheztelt Kleombrotosra.

Most azonban a sorssal együtt megváltozván, ime a férjével együtt esdeklőkép ülve látják, a mint azt átöleli karjaival, jobbán egyik, balján a másik gyermekével. Mindnyájan elbámulnak, majd könnyekre fakadnak e nő becsületességén és gyengéd szeretetén, midőn ez megragadván elhanyagolt öltönyét és fürtjeit így szól: «Ebbe a ruhába, ebbe a gyászalakba, nem a Kleombrotos iránt érzett szánakozás burkolt engem, óh atyám; a te balsorsodra, a te száműzetésedre való emlékeztetőül tartottam meg és ápolom a gyászt. Vajjon szerencsétlenségek közepette kell-e tengetni életemet, a midőn te király vagy Spártában és győztes? vagy tán tündöklő királyi ruhát öltsek, a midőn te szűzen szeretett férjemet elveszted? Ám ha ő téged meg nem engesztel, sem pedig gyermekeinek, nejének könnyűi meg nem indítanak, súlyosabb büntetést fog szenvedni meg gondolatlanságáért, mint te akarnád, midőn látja, hogy én, az ő legkedvesebbje, a halálban megelőzőm őt. Mert minő arczczal merjek élni a többi asszonyok előtt, én, a kinek könyörgése nem nyert szánalmat sem az atyánál sem a férjnél, hanem akár mint leány, akár mint feleség örökké nyomoruságban, megvetésben kell enyéimmal élnem? Ha férjemnek volt is valami tisztességes ürügye, én ballépését jóvá tettem akkor, a midőn tehozzád szegődtem és az ő terveinek nyilván ellent mondtam. Am te könnyen menthetővé teszed vétkét, midőn a királyság birtokát oly nagynak, oly küzdelemre méltónak jelezed, hogy annak megtartásáért vódnak elvesztését és gyermekeinek elhagyását igazságosnak hiszed.»

XVIII. Chilonis e könyörgése közben Kleombrotos fejére támasztja arczát és elhaló, fájdalomtól meggyötört tekintetét a jelenlevőkön körülhordozza. Leonidas értekezvén bizalmasaival felszólítja Kleombrotost, hogy keljen fel és meneküljön, leányát pedig kéri, hogy maradjon, hogy ne hagyja el őt, a ki annyira szereti, és a ki az ő kedvéért mentette meg férjének életét. De nem tudja meggyőzni Chilonist, mert ez, midőn Kleombrotos felemelkedik, kezébe adja egyik gyermekét, a másikat pedig

maga veszi karjára, majd imára borul az istenség oltára előtt és vele együtt távozik a templomból.

Valóban, ha Kleombrotos szívét nem rontotta meg a hiú dicsőség, az ily nővel való számüzetést nagyobb szerencsének tarthatta volna bármely királyságnál.

Mihelyt Leonidas eltávolította Kleombrotost, és az előbbi ephorosokat kitevén hivatalukból, másokat tett helyükbe, iziben lest vetett Agisra.

Eleinte arra igyekezett őt rávenni, hogy hagyja el menedék-helyét, és uralkodjék vele egyetemben; hisz polgártársai már megbocsátottak neki: mert őt, mint afféle fiatal, becsvágyó embert másokkal együtt, megcsalta Agesilaos.

Agis azonban gyanakodott Leonidasra és nem mozdult helyéről. Leonidas tehát felhagyott fortélyoskodásával, csalfáskodásával.

Amphares, Damochares és Arkesilaos fel szoktak menni Agishoz, hogy vele elbeszélgessenek, sőt olykor-olykor közrefogván levezették a templomból fürdeni, majd ennek megtörténtével ismét visszavitték a templomba; mind a hárman ugyanis bizalmas barátjai voltak.

Amphares azonban csak a minapában kölcsönözött Agesistratától értékes edényeket és öltönyöket; hogy ezektől megfoszsza, lest vetett Agisra, anyjára és nagyanyjára.

Állítólag ő hajlott leginkább Leonidas szavára és ő ingerelte legfőkép az ephorosokat, akiknek egyike ő maga volt.

XIX. Agis rendesen a templomban tartózkodott, és csak midőn történetesen fürödni ment, szokott onnét lejönni. Meglesik tehát, mikor megfürdött és elibe mennek, üdvözlők, majd beszélgetvén, tréfálkozván vele, mint jóbarátjukkal és fiatal emberrel, elkísérik az uton, a melyből egy mellékutcza nyílik a börtönre. Midőn ezzel szembeérnek, Amphares hivatalos minőségében megragadja Agist: «Agis, — úgymond, — az ephorosok elibe vezetlek téged, hogy beszámolj közintézkedéseidről.» Damochares pedig, egy erőteljes, természetes ember, nyaka köré veté köpönyegét és huzta maga után, a többiek meg, már készenlétben, hátulról tolják, taszigálják.

A hely elhagyatott lévén, senki se jön segedelmére, így aztán börtönbe vetik.

Leonidas pedig iziben ott terem számos zsoldos élén és körülkeríti kívülről az épületet.

Majd az ephorosok bementek Agishoz és elhivatják a börtönhelyiségbe azokat a tanácsosokat, a kik velük egy akaraton vannak, és mintegy törvényt ülvén felette, felszólítják, hogy igazolja eljárását. A fiatal király jót nevet álarcszkodásukon, de Amphares megint, hogy mihamar sirni fog és elveendi büntetését vakmerőségeért.

Egy másik ephoros, mintegy kezére járván Agisnak és kibúvót mutatván a kelepceből, azt kérdezi tőle, vajjon mindezeket nem Lysander meg Agesilaos kényszerítése folytán vitte-e véghez.

Agis azt feleli, hogy őt senki sem kényszerítette, hogy Lykurgost utánozandó, lelkesedésből törekedett a régi alkotmányt helyreállítani. Az ephoros újtennt megkérdezi, vajjon megbánta-e, a mit tett. A fiatal ember azonban kijelenti, hogy nincs mit bánkódnia azon, hogy a legszebb terveket forralta agyában, noha látja, mikép főbenjáró büntetés fenyegeti. Kimondják tehát reá a halált és megparancsolják a törvényszolgáknak, hogy vigyék az úgynevezett Dechasba. Ez egy terem a börtönhelyiségben, a hol az elítélteket megfojtván, kivégezik.

Damochares annak láttára, hogy a szolgák nem bátorkodnak megfogni Agist és hasonlóképp az ott álló zsoldosok elfordítják tekintetüket és vonakodnak ilyesmit elkövetni, mivel-hogy tilos, törvénytelen dolog egy királyra kezét emelni, fenyegetni, szidni kezdi őket, majd maga hurczolja Agist a terembe.

De a nép immár értesült az elfogatásról; riadalom támad a kapuk előtt, felcsillog a tömérdek fáklya, ott teremnek Agis anyja és öreg szülője kiabálva, könyörögve, hogy a spartaiak királya a polgárok előtt legyen kihallgatva és elítélve. Ez okon siettetik tehát elvesztését, mert tartanak attól, hogy ha még többen odacsődülnek, éjszaka kiragadják kezeikből Agist.

XX. Agis a bitófa felé haladtában megpillant egy bakót, a ki mély bánatában könnyekre fakadt. «Hagyd abba a sirást, jó ember, — így szólt hozzá, — hisz midőn így a törvény és az igazság ellenére életemet veszttem, jóval felette állok elvesztőimnek.» Ezt mondván, önként oda tartja a nyakát a kötélnek.

Amphares pedig az ajtóhoz megy és fölemeli Agesistratát, a ki barátságukra, jó viszonyukra való hivatkozással lábaihoz borult, és azt mondja neki, hogy Agisnak nem lesz semmi baja, semmi bántódása, felszólítja egyben, hogy ha akar, jőjjön be fiához. Majd annak kértére, hogy anyjának is legyen szabad belépnie, Amphares azt feleli, hogy nincs ellenére.

Midőn mindkettőjüket ottbenn látja, maga parancsolja, hogy zárják be ismét a börtön kapuit és elsőnek átadja Archidamiát, azt a már igen-igen koros nőt, a ki asszonytársainak kiváló tiszteletében öszült meg, a pribéklegényeknek. Ennek kivégzése után pedig bevezeteti Agesistratát. Ez beléptekor megpillantja a földön fekvő fiát és anyjának még hurkon csüngő tetemét, leveszi Archidamiát a hóhérlegények segítségével és Agis mellé teríti, megigazítja és lefödi. Majd fiára borul, megcsókolja az arcát és így kiált fel: «Óh fiam, a te nagy szerénységed, szelidséged és emberszereteted veszített el téged velünk együtt!» Amphares, a ki az ajtóból nézte a végbementeket, e szavak hallatára előlép és haraggal fordul Agesistratához: «Ha fiaddal egy húron pendültél, — úgymond, — akkor ám szenvedd ugyanazt a büntetést.»

Agesistrata pedig a hurok felé tartja fejét és így szól: «Csak aztán ez Sparta üdvére váljon!»

XXI. Midőn e kegyetlenség híre szétterjedt a városban és a három hullát kihozták a börtönből, a közreműlet képtelen volt megakadályozni, hogy a polgárok a történetek felett való fájdalmutatást és a Leonidas meg Amphares iránt érzett gyűlöletüket nyíltan ki ne mutassák. Meg voltak mindannyian arról győződve, hogy nem történt ennél kegyetlenebb, istentelenebb tett Spártában, mióta csak a dórok Peloponnesosban laktak.

És tényleg a lakedaimoniak királyára még az ellenség sem igen mert az ütközet hevében kezét vetni, inkább elfordult a méltósága iránt érzett félelemből, tiszteletből.

Ez okon aztán a lakedaimoniaknak a hellenekkel való számos csatáin, Fülöp ideje előtt, egyetlen egy király esett el kopjaszórás alatt, t. i. Kleombrotos Leuktránál.

A messeneiek ugyan azt állítják, hogy Theopompos is

elesett Aristomanes keze által, de a lakedaimoniak ezt tagadják és azt állítják, hogy csak megsebesült.

Mindazáltal a dolog vita tárgyát képezi. Tény azonban, hogy Lakedaimonban Agis volt az első király, a kit az ephorosok kivégeztettek, a midőn oly szép és Spartára oly méltó terv kivitelére vállalkozott abban a korban¹⁵, a melyben az emberek tévedéseikért még bocsánatot lelnek.

Szinte barátjai több joggal vádolhatják Agist, mint ellenségei, mivelhogy rendkívül szelid és szives létere megkimélte Leonidas életét, a többiekben meg nagyon is bízott.

¹⁵ 25 éves volt.

XXXVIII.
KLEOMENES.

(255—219. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

AGIS halála után Leonidasnak nem volt érkezése amannak öcscsét, Archidamost, kézrekeríteni, a ki sebtén elmenekült; de elhurczoltatta lakásáról nejét Agiatist, újdonszülött fiával együtt, és erőszakkal összeházasította fiával, Kleomenessel, noha ez még nem igen volt nősülő korban, de mert nem akarta, hogy az asszonyt máshoz adják.

Agiatis ugyanis, atyja Gylippos után, nagy vagyon örököse lett; bájaira, szépségére pedig jóval fölötte állt a többi hellen nőknek és igen szelid természettel bírt.

Ez okon, mint mondják, mindent megkísérlett könyör-gésével, hogy ne kényszerítsék e házasságra, de a Kleomenessel való egybekelése után, noha Leonidast mindig gyűlölte, jó és szerető felesége lett fiatal férjének, a ki attól az órától, hogy elvette, rendkívül megkedvelte, és úgyszólván osztozkodott nejének Agis iránt érzett kegyeletében és bánatos vissza-emlékezésében, elannyira, hogy gyakorta elkérdezgette a tör-ténteket és feszült figyelemmel hallgatta, a midőn Agis terveit, vállalatait elbeszélte.

Kleomenes becsvágyó, fenkölt szellemű ember volt és ép úgy, mint Agis, jól rátermett az önmérsékletre, az egy-szerűségre.

De nem volt oly rendkívül óvatos és szelid, mint ez. Sőt volt lényében valami indulatos ösztön, heves vágy, a mely folyton arra sarkalta, a mit egyszer jónak látott. A leghelyesebb-nek tartotta ugyan a polgárok akaratával rendelkezni felettük,

de helyesnek, akaratuk ellenére is, meggyőzni őket és a jobbra kényszeríteni.

II. Kleomenes ugyan nem volt megelégedve Spárta közállapotával, a midőn a polgárok tétlenségben, kéjekben révedtek, a király pedig a közdolgokat a maguk sorsára hagyta, csakhogy senki se zavarja őt a bőség és örömök közepett való henyélkedésében.

Igyen a közérdekek elhanyagolásával mindenki a maga és a családja hasznát igyekezett keresni. A fegyelmet, az ifjúság józanságát, az önmehtagadást, az egyenlőséget még csak említeni sem volt tanácsos, tekintettel az Agis és övéinek sajnos esetére.

Mint beszélük, Kleomenes kora ifjúságában még bölcséleti tanulmányokat is tett, a midőn a borysthenisi Sphairos Lakdaimonba jött, és az ifjúság oktatásával sikeresen foglalkozott.

Ez a Sphairos a kitioni Zeno¹ legkiválóbb tanítványai közül való volt. Ugy látszik, megszerette Kleomenes férfias jellemét, és dicsvágyát ő lobbantotta lángra.

A hajdankori Leonidas, állítólag megkérdeztetvén, vajjon minő költő volt az ő szemeiben Tyrtaios², azt felelte: «Derék a fiatalság lelkének feltüzelésére.»

És csakugyan, költeményei folytán elteltek lelkesedéssel, és a csatákon éppenséggel nem kimélték magukat.

A stoikus bölcseletben van valami veszedelmes és túlzott a nagyszabású, heves szellemekre nézvest, holott ha az megállapodott, szelid jellembe veszi magát, főkép azokat a jó tulajdonságokat kelti fel, a melyek azzal sajátosak.

III. Midőn Kleomenes Leonidas halálakor átvette a királyságot, a polgárokat mindenképpen elernyedve találta; a gazdagok csak saját örömeiknek és birvágyuknak élván, elhanyagolták a közérdekeket, a nép pedig, mivelhogy otthon nagy nyomorúságban leledzett, kedvetlen volt a háborúra és nem becsülte a tisztes életmódot. Ő maga is csak a király nevét viselte, az uralom teljesen az ephorosok kezén volt.

¹ A stoikus iskola megalapítója.

² Költeményeivel buzdítólag hatott a spartaiakra a második messenei háború idején. A hajdankori Leonidas az, a ki Thermopylainál elesett.

Kleomenes tehát csakhamar elhatározta magában, hogy a létező közállapotokat megváltoztatja és felforgatja. Volt egy barátja, Xenares, egykoron játszótársa, ezt a viszonyt a lakedaimoniak empneisthai-nak nevezik. Hogy ezt próbára tegye, tudakozódott Agis felől, vajjon minő király volt, mi módon és kiknek a segédelmével lépett arra az útra. Xenares eleinte örömmel emlékezett meg ama dolgokról és elbeszélte neki töviről-hegyire mindent; mihelyt azonban észrevette, hogy Kleomenes egész szenvedélyességgel figyel reá és hogy Agis reformtervei iránt rendkívül föllelkesül, meg ezeket többször hallani kívánja, ráfordult haraggal Xenares, hogy nincsen eszén, végül pedig megszakított vele minden beszélgetést és érintkezést. Mindazonáltal czivakodásuk okát senkivel sem közölte, csak azt mondotta, hogy a király maga tudja azt.

Igyen Xenarestől visszautasítva Kleomenes, abban a meggyőződésben, hogy a többiek hasonlóképp gondolkoznak, magában csinálta meg tervét és abban a hitben, hogy háború idején könnyebben megváltoztatja a létező közállapotokat, mint békében, összeveszítette Spártát az achaiokkal, a kik amúgy is panaszra adtak alkalmat.

Aratos ugyanis, az achaioknál legnagyobb befolyásra tevén szert, már eleve egy szövetségre kívánta hozni az összes peloponnesosiakat. Ez volt számos hadjáratainak, hosszas köztevékenységének végcélja, azt hívén, hogy így egyedül lesznek képesek külső ellenséggel szembeszállni.

Midőn tehát a többi népségek majdnem mind hozzá csatlakoztak és csak a lakedaimoniak, az Elea-beliek, meg az Arkadiabeliek közül, a kik a lakedaimoniakkal tartottak, maradtak hátra, Leonidas elhalálózásával egyben nyugtalanítani kezdte az Arkadiabelieket és főképp azokat harácsolta, a kik az achaiokkal határosak voltak, hogy kipuhatolja a lakedaimoniakat és megvetését éreztesse a fiatal, tapasztalatlan Kleomenessel.

IV. Ezután az ephorosok elküldötték Kleomenest először is a Belbina-melléki Athenaión³ megszállására. Ez a hely Lakonia kulcsát képezi, mely akkortájt vitás volt a Megalopolis-

³ Pallas Athene temploma Belbina, Lakonia és Arkadia közt,

beliekkel szemben. Midőn Kleomenes elfoglalta és megerősítette azt, Aratos nem vett semmit se zokon, hanem éjszaka kiszállt táborából, hogy megrohanja a Tegeabelieket meg az Orchomenos-belieket.

De mert az árulók megszeppentek, visszavonult, abban a hitben, hogy senki sem vette észre.

Azonban Kleomenes gúnyos levelet irt neki, megkérdezvén tőle, akár barátjától, hogy hová vonult a mult éjszakán.

Ez azt válaszolta, hogy értesülvén arról, mikép Aratos Belbinát megerősíteni szándékozik, kiszállt annak megakadályozására.

Kleomenes visszairt, hogy meghiszi azt, hogy a dolog imigyen áll: «De ird meg, — folytatá, — ha ugyan nincs ellenedre, hogy a fáklyákat és mászólétrákat miért vitték utánad?» Nevetett e tréfán Aratos és tudakozódott, miféle ember ez a fiatal Kleomenes. Damokrates, egy lakoniai menekült, azt felelte: «Hogyha akarsz valamit a lakedaimoniak ellen tenni, ám láss hozzá, sietve, mielőtt megőnék a sarkantyúi ennek a fiatal kakasnak.»

Ezután Kleomenes csekély számú lovassal és háromszáz gyalogossal Arkádiában ütött táborn, de az ephorosok, tartván a háborútól, megparancsolták neki, hogy vonuljon vissza.

Midőn azonban eltávoztával Aratos elfoglalta Kaphyai⁴ városát, újfent kiküldötték. Kleomenes meghódította Methydoriont⁵ és fölharácsolta Argolis vidékét. Erre kivonultak az achaiok húszezer gyalogossal és ezer lovassal Aristomachos vezérlete alatt.

Kleomenes Pallantion⁶ körül találkozott velük és szándékozott csatára kelni, de Aratos megszeppenvén erre a vakmerőségre, nem engedte a vezért döntő csatába bocsájtkozni. Visszavonult tehát, gyalázva az achaioktól és kigúnyolva, megvetve a lakedaimoniaktól, a kik egészben ötezeren sem voltak.

Nagyra kelt erre Kleomenes öntudata és merészebben kezdett a polgárokkal bánni, majd emlékeztette őket valamelyik

⁴ Város Arkadiában.

⁵ Város Arkadiában.

⁶ Kis város Mantinea közelében.

régi királyukra, a ki azt mondotta, és nem hiába, hogy a lakedaimoniak nem azt tudakolják elleneik felől, hogy hányan vannak, hanem hogy hol vannak.

V. Ezután az achaioktól megtámadott Elea-belieknek segítségére menvén, megtámadja Lykaion⁷ körül a már visszavonulóban levő Achaia-beliakat, rémületbe ejti az egész sereget és megfutamítja, sokakat levág meg élve elfog, olyannyira, hogy a hellenek közt Aratos elestének híre futamodik. Aratos azonban kitünően kizsákmányolván a kedvező alkalmat, eme vereség után nyomban Mantineára ront, és anélkül, hogy valaki arra gondolna, elfoglalja és helyőrséggel megrakja a várost. A lakedaimoniak pedig teljesen elcsüggednek és megtagadják Kleomenesnek a hadi szolgálatot. Ez aztán elhatározza magában, hogy visszahivatja Archidamost, Agis testvérét Messenéből, a kit a másik királyi házból a trónutódlás illetett, abban a vélekedésben, hogy majd meggyengül az ephorosok hatósága, ha-hogy a királyi hatalom önmagában kiegészül és egyensúlyba jó.

Értesülvén erről azok, a kik előbb elveszítették Agist, megrémültek, hogy Archidamos visszatértekor bosszút áll rajtuk.

De bebocsájtják a városba, midőn titokban megjelenik, sőt be is kísérik, azonban hamarosan meggyilkolják, lehet, hogy Kleomenes akarata ellenére, mikép Phylarchos vélekedik, lehet hogy barátjai reábeszélése folytán áldozta fel nekik. Tény, hogy a várvád ezekre nehezült kiválókép, mivelhogy olybá tündek fel, mint a kik Kleomenesre kényszert gyakoroltak.

VI. Mindazáltal Kleomenes elhatározván az alkotmánynak nyomban való felforgatását, pénzzel megnyerte az ephorosokat, hogy szavazzák meg neki a hadjáratot, de sok polgárt is pártjára édesgetett anyja Kratesikleia segedelmével, a ki bőségesen támogatta pénzzel és osztzkodott becsvágyában. Erről beszélnek, hogy fia miatt nem volt hajlandó házasságra lépni egy férfúval, a ki a spartaiak közt első volt hírré és befolyásra nézve. Kleomenes tehát kivonul hadával és elfoglalja Leuctra erőseget, Megalopolis területén.

⁷ Arkadiai hegység.

De az achaiok, Aratos vezérlete alatt, segedelmül gyorsan ott teremnek; Kleomenes maga a város falai alatt nyílt csatába bocsájtkozik, a melyben seregének egy része vereséget szenved. Midőn Aratos nem engedi meg az achaioknak, hogy egy mély vizmosáson átkeljenek, sőt betiltja az üldözést, a megalopolisi Lydiadas ezen bosszankodva, feltüzeli a körülötte levő lovasokat és folytatja az üldözést, miközben szállókkal és széles árkokkal borított területre kerül, a hol serege széjjel-szóródik és nyomorúságos helyzetbe jut.

Ennek láttára rája zudítja Kleomenes a tarentumiakat és a krétaikat, a kiknek fegyerei alatt Lydiadas bátor védekezés közben elesik.

Erre felbátorodnak a spartaiak, hangos kiáltással rátörnek az achaiokra és az egész sereget megfutamítják.

Sokan elesnek. Kleomenes fegyverszünetet engedvén, a többi halottakat kiszolgáltatja, csak Lydiadas hulláját hozatja maga elé, biborruhába öltözteti, és koszorút tesz fejére, majd elviteti a Megalopolis-beliek kapuja elé.

Ez volt az a Lydiadas, a ki letette a kényuraságot, visszaadta polgártársainak a szabadságot és az achaiok szövetségére vont a várost.

VII. E győzelem folytán Kleomenes immár nagy dolgokat forralván agyában, abban a meggyőződésben, hogy ha kedve szerint intézi a közügyeket és viseli a háborút az achaiokkal, könnyű szerrel győzni fog, megérteti mostoha atyjával, Megistonossal, hogy meg kell szabadulniok az ephorosok hatalmától, hogy a vagyont a polgárok közt közös osztályra bocsájthassák, a felszabadult Spartát felemeljék, és a Hellas fölött való fenhatóságra segítség.

Megistonos felbiztatása után megnyeri még két avagy három barátját. Ama napokon történt, hogy a Pasiphae templomában alvó egyik ephorosnak csodálatos álomlátása lőn. Úgy rémlett előtte, hogy azon a helyen, a hol az ephorosok ülni és tárgyalni szoktak, csak egy szék állott, a többi négy pedig el volt vive. Csodálkozása közepett a szentélyből egy szózat hallatszott ki, mondván, hogy jobb az így Spártára nézvest.

Az ephoros elbeszélte ezt az álmot Kleomenesnek; ez

az első pillanatra zavarba jött, abban a vélekedésben, hogy valami gyanu alapján ki akarják kémlelni.

De midőn meggyőződött arról, hogy az elbeszélő nem mond valótlanságot, felbátorodott ismét és maga mellé vevén azokat a polgárokat, a kiket kiválókép gyanúsított, hogy tervét ellenzik, elfoglalta Heraiát meg Alsaiát⁸, az achaiak fenhatósága alatt álló városokat. Majd ellátta élelemmel az Orchomenos-belieket és tábort ütött Mantinea előtt.

Aztán a szüntelen való ide-oda való meneteléssel teljesen kimerítette a spartaiakat, majd kérelmükre visszahagyta őket Arkadiában, a zsoldosok élén pedig maga Sparta felé indult.

Utközben közölte szándékát azokkal, a kiknek az iránta való jóindulatában leginkább bizott, és lassan előre nyomult, hogy a vacsoránál ülő ephorosokat meglephesse.

VIII. A város közelébe érvén, Kleomenes előre beküldötte Eurykleidest az ephorosok éttermébe, azzal mintha valami tudósítást vinne tőle a seregről. Ezt követik Therykion és Phoibis, Kleomenes két növendéktársa, a kiket mothakesnek⁹ neveznek, kevés számú katonák élén. Ezek, miközben Eurykleides az ephorosokkal értekezik, kivont karddal előrerohannak és leszabdálják őket. Elsőnek Agesilaos rogy össze a csapások alatt és holtnak látszik, de lassacskán összeszedőzködik, észrevétlenül kivonszolja magát a házból és bemászik egy kis épületbe, Phobos¹⁰ templomába, mely rendesen zárva szokott lenni, ekkor azonban történetesen nyitva volt.

Itt huzta meg magát és becsukta az ajtót. A többi négy ephoros megöletett, valamint a segítségükre jövők közül többen tiznél. De megkimélik azok életét, a kik csöndesen viselik magukat, sőt nem akadályoznak meg senkit, hogy elhagyja a várost. Még Agesilaost se bántják, a midőn másnap a templomból előjön.

IX. A lakedaimoniaknál nemcsak a félelemnek, hanem a halálnak, a nevetésnek és más hasonlófajta szenvedéseknek is van szentélyük. A félelmet azonban nem azért tisztelik, mert

⁸ Arkadiai városok.

⁹ A házban született rabszolgák neve.

¹⁰ A «Félelem» temploma.

kárhozatosnak tartják, mint azokat a szellemeket, a melyeket maguktól elfordítani igyekeznek, de mert hitük szerint az álladalmat főképp a félelem tartja össze.

Ez okon trombitáltatják ki az ephorosok a polgárok előtt, a midőn hivatalukba lépnek, mikép Aristoteles beszéli, hogy nyirják le bajuszukat és vessék alá magukat a törvényeknek, nehogy ezek szigorukat éreztessék velük. Vélekedésem szerint pedig, midőn a bajuszra hivatkoznak, a fiatalokat arra akarják szoktatni, hogy a felsőbbségnek még a legcsekélyebb dolgokban is engedelmeskedjenek.

Hasonlóképp a régiek, hitem szerint, a bátorságot nem a félelemtől való mentességnak tartották, hanem a megszólástól való félelemnek, a dicstelenségtől való félelemnek.

Mert a kik leginkább félnek a törvényektől, azok a legbátrabbak az ellenséggel szemközt és a kik leginkább rettegnek a rossz hírbe jutástól, azok tartanak legkevésbé a szenvedésektől.

Helyesen mondotta tehát a költő:¹¹

«Hol van a félelem, ott biz a tisztelet is van!»

És Homeros:¹²

«Kedves ipam, félek tőled s tisztellek egyúttal»,

még másutt:¹³

«Tisztelték a vezért, némán félvén a vezértől.»

Mert a nép rendszerint azokat tiszteli leginkább, akiktől fél. Ez okon emeltek a spartaiak az ephorosok étterme mellett templomot a «Félelem»-nek, hogy ezeknek a hatóságát minél közelebb hozzák az egyeduralomhoz.

X. Kleomenes másnap közzétette nyolczvan polgár nevét, a kiknek el kelle hagyniok a várost, majd eltávolította az ephorosok székét, egynek hiján, a melyen ő maga szándékozott tárgyalni, aztán népgyűlést tartván, védelmezte eljárását.

¹¹ A kyprosi Stasinos, a ki a Kypria című eposában megénekelte a trójai háború keletkezését.

¹² Ilias III. 172.

¹³ Ilias IV. 431.

Elmondotta, hogy Lykurgos eredetileg az öregeket¹⁴ helyezte a királyok mellé, és az állam hosszú időn át ilyen kormányoztatott, anélkül, hogy más hatóságra szorult volna.

Később, a messeneiek ellen való háború huzamosabb időre nyúlván, a királyoknak a hadvezetés miatt nem jutott érkezésük az igazságszolgáltatásra.

Kiválasztottak tehát barátjaik közül egynehányat és visszahagyták, hogy őket a polgárságnál helyettesítsék. Ezek nevezettek ephorosoknak és eleinte egyebek se voltak, mint a királyok megbízottjai.

Majd lassacskán magukhoz ragadták a hatalmat és így észrevétlenül önálló hatáskört alkottak maguknak. Ennek bizonyságául szolgál az, hogy a király egész mostanságig első és másodízben ellentmondhat az ephorosoknak, ha érte küldenek, de harmadízben való felhívásukra köteles felkelni és hozzájuk menni.

Asteropos, a ki elsőnek megszilárdította és kiterjesztette ezt a hatóságot, sok emberöltővel később lett ephorossá. Ám, ha mérsékelték vala magukat, folytatá, üdvös dolog maradt volna fentartani a hatóságukat, de midőn magukhoz ragadott hatalmukkal felforgatják a hazai kormányzatot, elannyira, hogy ítélkezés nélkül majd száműzik, majd megölik a királyokat és fenyegetik azokat, akik viszontlátni óhajtják Spárta dicső, isteni alkotmányának helyreállítását, ezt túrni nem lehet. Ha hatalmában állt volna vérontás nélkül kiküszöbölni Spárta behurczolt ragályát, a fényűzést, a pompát, az adósságot, az uzsorát, vagy a még ezeknél idültebb bajokat, a nyomort és a gazdagságot, valamennyi királynál szerencsésebbnek tartaná magát, hogy orvoskép, fájdalom nélkül meggyógyította hazáját.

Most azonban maga Lykurgos szolgál az ő kényszerhelyzetének mentségére, a ki noha sem király, sem kormányzó nem volt, magánpolgárkép királyi jogokhoz nyult, fegyveres kézzel az Agorára ment, úgy hogy Charilaos király féltében az oltárhoz menekült. De ez mint afféle tisztességes és hazáját

¹⁴ Gerontes, lásd Lykurgos V. fejezet.

szerető ember, hamarosan Lykurgos eljárásához csatlakozott és elfogadta az alkotmány megváltoztatását.

Lykurgos tehát tetteleg bebizonyította, hogy erőszak és megfélemlítés nélkül nehéz dolog az alkotmányt megmászítani.

Ezekkel az eszközökkel, úgymond, ő a legkiméletesebben élt, a midőn útjából eltette azokat, a kik Lakonia boldogulásának elleneszegültek. A többiek közt azonban, folytatá, közzé bocsátja az egész földet, megszabadítja az adósokat terheiktől, megvizsgálja, megmustrálja az idegeneket, hogy csak a legderékabbak lehessenek közülük spártai polgárokká és megvédelmezhessék fegyvereikkel a várost, mi pedig ne lássuk többé, miként lesz Lakonia elhagyatottságában oltalmazó híján az aitolok meg illyrek zsákmánya.

XI. Ez után elsőnek ő maga bocsájtotta közre vagyonát, majd ipa, Magistonos és valamennyi barátja követték példáját, végül a többi polgárok mind. A föld pedig szétesztatott. De az általa számúzóttak mindegyikének szintén utalt ki telket és megígérte, hogy valamennyiöket haza ereszti, ha a közviszonyok békés fordulatot vesznek. Majd kiegészítvén a polgárságot, a legtisztességesebb perioikosokból négyezer hoplitát állított fel, a kiket kitaníttatott arra, hogy kopja helyett két kézre való hosszú lándzsát használjanak és a pajzsot fogantyún hordják, nem pedig karszíjon.

Aztán az ifjúság nevelésére meg az úgynevezett fegyelemre fordította figyelmét, a minek létesítésében a Spartában időző Sphairos leginkább támogatta.

A testgyakorlatok és a közös étkezések aztán hová hamarabb visszanyerték a kellő rendjüket; egynehányan kényszerből, de a legtöbben önkénytesen alávetették magukat ennek a nemes lakoniai életszabásnak.

Mindazáltal, hogy az egyeduralom jellegét megszívelhetőbbé tegye, fivérét Eukleidest nevezte ki maga mellé társkirályul és ekkor fordult elő az az egyedüli eset, hogy a spartaiaknak egy uralkodóházból két királyuk lett.

XII. Kleomenes gyanítván, hogy az achaiok meg Aratos, tekintettel az ujítások folytán beállt zavaros viszonyaira, nem is gondolnak arra, hogy ő Lakedaimonból kitegye a lábát,

avagy hogy az ily roppant hullámszázok közt hánykódó várost elhagyja, dicséretes és egyben hasznos dolognak tartotta, hogy seregének lelkesedését megmutassa az ellenségnek.

Becsapott tehát Megalopolis területére, nagy zsákmányt harácsolts össze és tömérdek kárt tett a vidéken.

Végül pedig elfogván egy, Messenén át utazó színész-csapatot, színházat emelt az ellenség földjén, negyven mina¹⁵ értékű versenydíjat tűzött ki és egy egész napon át nyugton nézte az előadásokat, nem mintha valami kívánsága lett volna azokra, hanem hogy az ellenséget kigúnyolja és kimutassa ezzel a megvetéssel, hogy mennyire fölötte áll hatalomra nézve. Különben is a hellen és a királyi seregek közül egyedül a spartaiakét nem követték sem színészek, sem szemfényvesztők, sem tánczosnők, sem énekesnők; tiszta volt az teljesen minden kicsapongástól, bohóskodástól és ünnepeskedéstől.

Az idő java részén az ifjak testgyakorlatokkal, az idősek pedig oktatással foglalkoztak, ha pedig érkezésük esett, mulatságukat a szokásos tréfálkozásokban, lakon módra való élcelődésben és egymás közti szellemeskedésben keresték.

Hogy a mulatkozás e nemének minő előnyei vannak, az meg van írva Lykurgos életrajzában.¹⁶

XIII. Valamennyiöknek Kleomenes maga lett tanítómasterük; egyszerű, igénytelen és semmiben sem pompázó s ama közönségestől elütő életmódjával a mértékletesség példaképeül szolgált a társadalomnak, a mi aztán szavának nagy nyomtérket szerzett a hellen ügyekre.

Mert az emberek, a kik a többi királyokkal érintkezésbe jöttek, nem bódultak el annyira emezek kincseinek és bőkezűségének láttára, mint hogy megbotránkoztak kevélységükön és fenhéjázásukon, mivelhogy keményen sértőleg viselték magukat az elibők járulókkal. Ellenben, midőn Kleomeneshez mentek, a ki szintén tényleg meg névleg király volt, és nem láttak nála sem bibort, sem fényűző ruházatot, sem pamlagokat, sem pompázó hordszékeket, tapasztalták, hogy nem egy csapat bejelentő és ajtónálló avagy irnokai közvetítésével tár-

¹⁵ Körülbelül 3000 korona.

¹⁶ Lykurgos XXIV. fejezet.

gyal velük nagy keservesen és nehézkesen, hanem maga egyszerű ruhában megy elibe akárki ember fiának és nyájasan, emberségesen elbeszélget, eltereferél a hozzá folyamodókkal; egyszerre hódolói, lekötelezettjei lettek és kijelentették, hogy ő egyedül valóságos leszármazója Heraklesnek.

Asztala hétköznapon három vánkossra volt berendezve, egész egyszerűséggel, lakoniai módra. De ha követeket vagy követeket fogadott, még két vánkost tettek oda és a szolgák kissé jobban ellátták az asztalt, nem ugyan holmi nyalánkságokkal avagy süteményekkel, hanem csak annyiban, hogy a fogások bőségebbek és a borok jobbak voltak.

Ám azért megdorgálta egyik barátját, annak hallatára, hogy az idegeneket megvendégelvén, fekete levest és árpa-kenyeret tétetett elibök, úgy, mint az a közös étkezésnél szokás volt. Azt mondotta, hogy ily esetekben és idegenekkel szemben nem szabad a lakoniai szokást szigorúan követni.

Asztalbontás után behoztak egy háromlábú asztalt, rajta borral telt érczancsót, két-két kotylés¹⁷ ezüstserleget meg egynéhány poharat szintén ezüsből. Ezekből mindenki ihatott, a ki csak akart, de kéretlenül senkit sem kínáltak. Zene nem volt, nem is kívánták azt. Kleomenes maga mulattatta ivás közben a társaságot, majd kérdezősködéssel, majd beszélgetéssel és mondásaiban a komolyság sem volt kelleni, másrészt pedig a tréfálkozása is kellemes volt és távol állott minden közönségestől. Mert azokat a vadászatonkat, a miket a többi királyok szoktak az emberek ellen indítani, a mikor pénzzel és ajándékkal elcsábítják és megrontják őket, ügyetlen, igazságtalan dolognak tartotta Kleomenes, holott nyájás, kellemes beszéddel bizalomra hangolni és megnyerni azokat, a kikkel ügye akad, az volt az ő szemében a legszebb és a királyokhoz legméltóbb feladat.

Szerinte a jóbarát a zsoldostól semmi másban nem különbözik, mint abban, hogy azt hajlandósággal, meggyőzéssel, emezt pedig pénzzel kell megszerezni.

XIV. Először is a Mantineabeliek hívták meg Kleomenest és minthogy éjente észrevétlenül betört a városba, segedelmével

¹⁷ Valamivel több félliternél.

kiűzték abból az Achaia-beliek helyőrségét és kezére adták magukat.

Ez pedig visszaadta nekik törvényeiket, alkotmányukat és még azon napon elvonult Tegeába.

Nemsokára aztán keresztül-kasul megjárván Arkadiát, leszállt az achaiabeli Pheraiba azzal a szándékkal, hogy vagy csatát ajánl az achaioknak, vagy rossz hirbe hozza Aratost, ha ez előle megfutamodik és prédájára hagyja az országot.

Jöllehet akkortájt Hyperbatos vezérkedett, mégis Aratosé volt minden hatalom az Achaia-belieknél.

Az Achaia-beliek pedig kivonultak teljes erővel és táborni ütöttek Dymai területén a Hekatombaion körül.

Kleomenes szembeszállott velük és úgy látszik nem valami előnyös állást foglalt Dymai városa, mely ellenséges érzületű volt, és az Achaia-beliek serege között. Mindazáltal vakmerő kihívásával mérkőzésre kényszerítette az Achaia-belieket; döntő győzelmet aratott, megfutamította a phalanxot, sokakat levágott közülök a csatában, sokakat meg élve elfogott. Majd rátámadt Langanra, kiűzte az Achaia-beliek őrségét és átadta a várost az Elis-belieknek.

XV. Az achaiok így megtöretvén, Aratos, a ki évről-évre vezér szokott lenni, lemondott erről a hivatalról, majd felhívásukra, kérésükre vonakodott azt elfogadni, teljesen helytelenül, mert a közügyek legnagyobb hányattatása közepett másnak a kezére adta a kormányt és lemondott befolyásáról. Kleomenes eleinte mérsékelt feltételeket szabott az achai követeknek, de később a maga küldöttei útján azt követelte tőlük, hogy engedjék át neki a fenhatóságot, a mely esetben nem fogja őket megrendszabályozni, sőt iziben visszaadja a hadi foglyokat és az elfoglalt területeket.

Az achaiok hajlandók lévén eme feltételek alatt békét kötni, meghívták Kleomenest Lernába¹⁸, a hol értekezni akartak.

Történt azonban, hogy Kleomenes, midőn huzamos menetelés után oktanul hideg vizet ivott, erős vérömlést kapott és hangját elvesztette.

¹⁸ Argos és Mykene között. Nevezetes a Herakles által megölt vizikígyóról.

De azért visszaküldötte az achaioknak a legelőkelőbb hadifoglyokat, az értekezést azonban elhalasztotta, majd visszatért Lakedaimonba.

XVI. Ez a körülmény aztán megrontotta Hellas ügyeit, a mely még úgy a hogy, képes lehetett volna keserves állapotából fölszedekezni és a makedonok féltelenségétől, kapzsiságától megmenekülni. Aratos ugyanis, akár Kleomenes iránt való bizalmatlanságból és félelemből, akár mert irigyelte nem reménylett szerencséjét és szégyenletesnek tartotta, hogy őtőle, a ki harminczhárom éven át első szerepet vitt, elragadja a dicsőséget és a befolyását ez a felrugaskodott fiatal ember és kezére kaparítsa azt az uradalmat, a melyet ő nagyra növelt és annyi időn át megtartott, eleinte erővel igyekezett az achaiokat visszatartóztatni és megakadályozni. Midőn aztán a Kleomenes vakmerőségétől megrettent achaiok nem hajtottak semmit reá, sőt igazságosnak tartották a lakedaimoniak kívánságát, hogy Peloponnesost ősi alkotmányába visszahelyezzék, oly eszközhöz nyult, a mely nem illett egy göröghöz sem, ő reá nézve pedig a legnagyobb gyalázat volt, és az eddigi tevékenységére meg államférfiui működésére a legnagyobb méltatlanság.

Hellasba hívta Antigonost és elárasztotta Peloponnesost makedonokkal, a kiket pedig ifju korában ép ő üzött ki, megszabadítván Akrokorinthost, ő, a ki valamennyi király előtt gyanus és gyűlöletes volt, a ki hátrahagyott emlékiratában ép erről az Antigonosról ezer rosszat beszélt. Sokat szenvedett, sokat kockáztatott ő, ugymond, az athenaciekért, hogy megszabadítsa Athenaet a makedonok helyőrségétől.

Aztán mégis fegyveres kézzel hazájába meg tűzhelyéhez, sőt nejének lakosztályáig vezette őket.

Ellenben a Herakles leszármazóját, Sparta királyát, a ki a nemzeti alkotmányt, melynek mintegy megszakadt az összhangja, ujfent visszatérlni akarta ama józan és Lykurgos megállapította törvény és életszabás keretébe, nem tartotta méltónak arra, hogy a Sikyon-beliek és Tritaia-beliek vezére legyen.

Félve az árpakenyértől meg az ócska köpenytől és, a mi a legborzasztóbb a Kleomenes ellen emelt vádjai közül, a

gazdagság megszüntetésétől meg a szegénység behozatalától, alávetette magát és magával Achaiát a makedon diademnek meg bibornak és a makedonok satrapaszerű rendelkezéseinek, hogy olybá ne tűnjék, mint a ki Kleomenes parancsait teljesíti; majd Antigoneia¹⁹ ünnepet ült és megkoszorúzottan dicsőénekeket zengett arra az emberre, a kinek a teste felbomlásnak indult.

Mindezt azonban nem Aratos vádlása szándékával irom, a ki számos körülmény közepette, igaz és nagy hellennek mutatkozott, csupán az emberi természet gyarlóságán való szánakozásból, a mely még ily kitűnő és az erényre rátermett jellemekben sem képes a szépet meg jót kifogástalanul létrehozni.

XVII. Az achaiok ujfennt összejöttek értekezletre Argosba, Kleomenes is odament Tegeából. Az emberek nagyban reménykedtek, hogy létre jő a béke. Aratos azonban immár Antigonnossal a fő kérdésekben megegyezésre jutván, tartott attól, hogy Kleomenes akár jó szóval, akár kényszer útján megnyervén a közönséget, minden tervét keresztül viszi, azt kívánta tehát tőle, hogy háromszáz tús adása mellett egyedül jőjön Argosba, vagy pedig nyomuljon előre seregével a városon kívül fekvő Kyllarabion nevű gymnasiumig és ott értekezzenek.

Ennek hallatára kijelenté Kleomenes, hogy igaztalanul bánnak el vele; eleve mindjárt meg kellett volna neki ezt mondania, nem pedig most, a midőn kapuk alá érkezett, bizalmatlankodni és őt visszautasítani.

Levelet ír ez érdemben az achaioknak, a melyben keményen leszólja Aratost a nép előtt, majd sebbel-lobbal felkerekedik és hadüzenetet vivő hirdetőt küld az achaiokhoz, de nem Argosba, hanem Aigionba²⁰, hogy, mikép Aratos állítja, megelőzze őket az előkészületekben. Nagy mozgalom támad erre az achaiok közt, és a városok már az elpártolásra gondolnak; a köznép ugyanis a földfelosztásban és az adósságelengedésben reménykedik, az előkelők pedig sok helyütt neheztelnek Aratosra, egynehányan meg haragusznak is reá, mert Peloponnesos nyakára hozta a makedonokat.

¹⁹ Antigonos makedon király tiszteletére tartott ünnepély.

²⁰ Város a korinthusi öböl közelében, nem messze Sikyontól.

Ezek folytán Kleomenes felbátorodván, becsap Achaiába ; elsőnek váratlan támadással elfoglalja Pallenet, elűzi a helyőrséget az achaiokkal együtt, majd aztán meghódítja Pheneont, és Penteleiont. Ezenközben az achaiok tartván valami áruló merénylettől Korinthosban és Sikyonban, őrizetül lovasokat meg zsoldosokat küldenek oda Argosból, maguk pedig a nemesi játékok megtartására Argosba mennek.

Kleomenes, abban a reményben, a mi alapos is volt, hogy váratlan megrohanással könnyebben megzavarja az ünnepeskedő tömeggel és néző közönséggel megrakott várost, seregét éjszaka a bástyák alá vezeti, megszállja a színházat uraló Aspis nevű nehézfárászú és bajosan megközelíthető városrészt. Így aztán úgy megrémíti az embereket, hogy senki sem gondol védekezésre, sőt helyőrséget fogadnak be, a polgárok közül husz túszt adnak és szövetségesei lesznek a lakedaimoniaknak Kleomenes fenhatósága alatt.

XVIII. Ez a siker nem kis mértékben növelte hírnevét és hatalmát. Mert a lakedaimoniak régi királyai, daczára bokros fáradozásaiknak, képtelenek voltak Argost tartós összeköttetésbe hozni, a legügyesebb vezér pedig, Pyrrhos, erővel betört ugyan a városba, de nem tudta azt megtartani, sőt életét vesztette, és vele együtt elpusztult seregének jó része.

Azért csodálták is Kleomenes gyorsaságát, mély belátását, és akik azelőtt nevettek azon az állításán, hogy Solont meg Lykurgost utánozza az adósságeltörléssel még a vagyonegyenlősítéssel, most teljesen meggyőződtek arról, hogy a Spartában végbement változásnak ő volt az indító oka. Mert csak az imént még oly nyomorúságos állapotban voltak, és elannyira képtelenek voltak magukon segíteni, hogy az aitoliaiak Lakoniába betörvén, ötvenezer rabszolgát hajtottak el ; ez alkalommal mondotta egy öregebb spártai ember, hogy csak hasznót tett nekik az ellenség, amidőn Lakonia terhén könnyített.

Rövid idő multán azonban, alig hogy atyáik erkölceit visszaállították, és a régi életfegyelem nyomdokaira tértek, akár csak Lykurgos köztük élt és a közügyekben részt vett volna, bátorságuk, engedelmességük hatalmas jelét adták azzal, hogy

megszerezték újra Lakoniának a fenhatóságot és hatalmukba kerítették ismét a Peloponnesost.

XIX. Argos elfoglalásakor, és rögtön ezután Kleonai-nak meg Phliusnak Kleomeneshez való pártolásakor Aratos történetesen Korinthosban vizsgálatot tartott azok fölött, akik állítólag a lakoniaiakkal czimboráskodtak.

Hire futamodván a történeteknek, Aratos nagy zavarba jön. Majd észrevevén, hogy a város Kleomenes pártjára hajlik, és az achaioktól elszakadni készül, a tanácsházra hívja a polgárságot, miközben észrevétlenül a kapuig lopakodik, felszökik az odavezetett paripájára és elmenekül Sikyonba.

A korinthisiak pedig, mikép Aratos beszéli, versenyt siettek Argosba Kleomeneshez, úgy, hogy lovaik mind megszakadtak, de Kleomenes megdorgálta a korinthisiakat, a miért őt meg nem fogták, a helyett hogy menekülni engedték.

Mindazáltal Kleomenes mégis hozzá küldötte Megistonost, azzal a kéréssel, hogy adja föl Akrokorinthost, melyet achaiak őrség tartott megszállva, és sok szép pénzt ígért neki. Ő azonban azt válaszolta, hogy ő nem ura a viszonyoknak, hanem inkább ő áll a viszonyok uralma és hatása alatt.

Ezt írja Aratos.

Kleomenes pedig felkerekedvén Argosból, pártjára vonja Troizen, Epidauros és Hermione lakóit, majd Korinthosba érkezik.

Körülzárja a felleget, a melyet az achaiok nem akarnak feladni, előhivatja Aratos barátjait meg rokonait, s meghagyja nekik, hogy Aratos házát és javait vegyék őrizetük és kezelésük alá.

Aztán ujfent hozzá küldi a messenei Tritymallost, azzal az ajánlattal, hogy az achaiok és a lakedaimoniak közösen szállják meg Akrokorinthost, Aratosnak pedig külön két akkora járadékot ígér, mint a mekkorát Ptolemaios királytól kap.

De Aratos fülhegyre se veszi, hanem elküldi fiát a többi túszoikkal Antigonoshoz és reábirja az achaiokat, hogy elhatározzák Akrokorinthosnak Antigonos kezére való átadását. Kleomenes ekkor becsap Sikyon földére és felharácsolja, majd birtokába veszi Aratos vagyonát, a mit a korinthisiak végzésileg ennek ajándékoztak.

XX. Antigonos ezenközben nagy haderővel átkel Gera-nián.²¹ Kleomenes jobbnak vélte az Isthmos helyett az Oneia hegylánczot sánczokkal és falakkal megvédeni és helyi csatározásokkal kifárasztani a makedonokat inkább, semhogy csatát kockáztatni a harczedzett phalanx-szal szemben.

És ezzel a tervvel élván, nagy zavarba ejtette Antigonost. Mert elegendő elesége sem volt készletben, meg az átjárást sem volt könnyű dolog kierőszakolni, a melyet Kleomenes megszállva tartott.

Megkísérlette ugyan egy éjszaka a Lechaion-on²² átsiklani, de kudarczot vallott, és egynehány katonát veszített, úgy hogy Kleomenes teljesen bizakodott, és a győzelem folytán fellelkesült vitézei vacsorához ültek.

Antigonos ellenben egészen megcsüggedt, mivelhogy a kényszerűség ügyes-bajos tervekre szorította.

Elhatározta ugyanis, hogy a Heraion²³ hegyfok felé vonul, és innét hajón szállítja át hadseregét Sikyonba.

Ez azonban sok időt és előkészületet igényelt, a mivel pedig nem rendelkezett. Úgy alkonyattájt eljöttek Argosból a tengeren át Aratos barátjai, és meghívták őt, mivelhogy az argosiak pártot ütöttek Kleomenes ellen. A lázadás kontatója valami Aristoteles nevű ember volt, és a nép könnyen hajtott a szavára, mert bosszankodott, hogy, mikép reménylette volt, Kleomenes nem törölte el az adósságokat.

Aratos pedig ezerötszáz katonát kapván Antigonostól, áthajózott Epidaurusba. De Aristoteles nem várta meg, hanem polgártársai élén megtámadta a fellelgyár őrségét, és Timoxenes Sikyonból segítségére jött az achaiokkal.

XXI. Kleomenes ezekről éjszaka a második őrváltáskor értesülván, Megistonosért küld, és haraggal megparancsolja neki, hogy iziben menjen Argosba segítségül. Mert ez volt az, a ki különösen biztosította őt az argosiak hűségéről, és visszatartotta a gyanús egyének elűzetésétől.

Elküldi tehát Megistonost kétezer vitézzel, maga pedig

²¹ Hegység Megara és Korinthos vidékén.

²² Korinthos kikötővárosa, a melylyel falakkal volt összekötve.

²³ A korinthusi öböl legkeletibb hegyfoka.

Antigonosra irányítja figyelmét, és bátorítja a korinthosiakat, hogy az argosi eset semmi jelentőséggel nem bír, az csak egynehány embertől eredő zenebona. Midőn azonban Megistonos Argosba nyomult és itt küzdve elesett, és az őrség, mely csak keservesen tartja magát, szüntelen Kleomenes után küldöz, ez megijed, hogy az ellenség kezére kerítvén Argost, meg elzárván a visszavonulást, egész bátorsággal felharácsolja Lakonia földjét, és megostromolja a védtelenül álló Spartát.

Kivonja tehát seregét Korinthusból, és a mint feladja a várost, Antigonos rögtön bevonul abba, és azt helyőrséggel megrakja. Majd Argos alá érve, összeszedi a menetelés közt szétszóródott csapatát és megkísérli a falakat rohammal meghágni.

Lerontja az Aspis alatt levő boltozatot, benyomul és egyesül a bentlevőkkel, a kik még ellentállnak az achaioknak, és egynehány városrészt ostromlétrák segítségével elfoglal, majd megtisztítja az utcákat az ellenségtől, megparancsolván a krétaiaknak, hogy lövegeiknek vegyék hasznát.

Midőn azonban megpillantja Antigonost, a mint a hegytetőkről a síkra alászáll phalanxával, és a lovasságát, mely csapatosan a városra ront, lemond a győzelemről.

Összevonja tehát a seregét, majd egész bátorsággal leszáll a városból, és a bástyák mentén elvonul.

Igyen a legrövidebb idő alatt rendkívül nagy dolgokat vitt dülőre, és alig egy táborjárással csaknem Peloponnesos ura lett, de hamarosan ismét elvesztett mindent.

Mert szövetséges társai részint legott a faképnél hagyták, részint pedig nem sokára feladták városaikat Antigonosnak.

XXII. Hadjárata igyen balul ütven ki, visszavezeti seregét, a midőn alkonyat táján küldöttek érkeznek Lakedaimonból, hírül adván azt a jelen balsikernél nem kisebb szerencsétlenséget, hogy neje meghalt.

Kleomenes még a legsikeresebb hadvállalatai közepett sem igen tudta őt nélkülözni, sőt gyakorta lerándult Spartába, mivelhogy nagyon szerette Agiatist, és sokat adott reá. Megrendítette és fájdalmasan meghatotta ez az eset, mint képzelhető, a fiatal férjet, a ki rendkívül szép és erényes nejétől

igyen megfosztatott. Mindazáltal ez a szenvedés nem alacsonyította le, és nem ernyesztette el öntudatát, magasztos lelkületét, mert Kleomenes megőrizte hangját, arczkifejezését, magatartását, a minővel azelőtt birt, kiadta rendeleteit a vezéreknek, és gondot fordított a Tegea-beliek biztonlétére.

Virradáskor pedig levonult Lakedaimonba, és otthon anyjával meg gyermekei társaságában kiöntötte fájdalmát, majd sebtén a közérdekekre fordította figyelmét.

Ptolemaios, Egyptom királya segedelmet ígért neki, de túsul gyermekeit meg anyját kívánta.

Kleomenes hosszú ideig átgondolta ezt megmondani az anyjának. Többször be-bement hozzá, és már-már nyilatkozni akart, de a szó elhalt ajkán, úgy hogy anyja maga gyanakodni kezdett, és Kleomenes barátjaitól tudakolta, vajjon mi lehet az, a mit fia, noha meg akar mondani, átgondol vele közölni.

Midőn végre Kleomenes fölbátorodott a szólásra, nagyot nevetett: «Tehát — úgymond — ez volt az, a mit többször akartál megmondani, de nem mertél? Am hovahamarább tegy egy hajóra és küldj el bárhová, a hol hiszed, hogy legtöbb hasznára lehet Spartának életem, mielőtt a vénség azt elemészti a tétlenségben.»

Midőn mindennel rendbe jöttek, lementek gyalog a Tainarosra, és a hadsereg fegyverben kísérte őket. Kratesikleia, mielőtt a hajóra szállt, bevezette Kleomenest magát Poseidon szentélyébe és megölelte, megcsókolta elszomorodott, elcsüggedt fiát: «Nosza bátran — úgymond — Sparta királya, hogy, ha künn leszünk, senki se lásson könnyezni bennünket, sem olyasmit tenni, a mi méltatlan Spartára! Ez áll egyedül hatalmunkban, a jó és balsors az istenség kezében van.»

Kratesikleia Egyptomba érkezvén, értesült arról, hogy Ptolemaios ajánlatokat és követeket fogadott el Antigonostól, majd neszét vette annak, hogy Kleomenes, az achaioktól egyezkedésre felhívatván, ő miatta félt Ptolemaios nélkül véget vetni a háborúnak; azt üzenté tehát neki, hogy csak tegye azt, a mi Spartához méltó meg üdvös, és ne tartson örökké Ptolemaiostól egy vén asszony meg egy gyermek miatt. Ilyen volt, mint mondják, ez a nő balsorsában.

XXIII. Miután Antigonos elfoglalta Tegeát, és fölharácsolta Orchomenost meg Mantineát, Kleomenes magára Lakoniára szorítkozván, felszabadította azokat a helotákat, a kik őt attikai minát ²⁴ fizettek, és így öt száz talentumot ²⁵ szedte össze.

Majd makedon módra felfegyverkezett kétezer embert, hogy Antigonos fehérpajzsos katonáival szembeállíthassa, és egy nagy, meg senkitől nem várt dolgot vett agyába.

Megalopolis ²⁶ akkortájt maga magára sem volt sem kisebb, sem gyengébb Lakedaimonnál, de meg rendelkezett az achaiok és Antigonos segítségével, a ki oldalán táborozott, és olybá tűnt fel, hogy főképp Megalopolis lakóinak serkentésére hivatott meg az achaioktól. Ennek elrablását — mert e vállalatának rögtönös meg váratlan voltát semmi sem fejezheti ki jobban — tökéli el Kleomenes. Megparancsolja tehát seregének, hogy őt napra való ételmet vegyen magához, majd Sellasia ²⁷ felé vezeti azt, Argolis területét elpusztítandó.

Innét egyszerre levonul Megalopolis földje felé, majd Rhoiteionnál ²⁸ megvacsorálván, Helikuson át egyenest a városnak tart.

Kis távolságra érkezvén, előre küldi Panteust két osztag lakedaimon élén, azzal a parancscsal, hogy szállja meg a torony közben fekvő bástyázatot, a mit értesülése szerint a Megalopolisbeliek a falak közül legkevésbé őriztek, ő pedig a többi seregével kényelmesen követi.

Panteus nemcsak ezt a pontot, hanem a bástyák java részét őrizetlenül találván, részben rögtön hatalmába keríti, részben lerombolja, és az öröket, a kikre rábukkan, levágja.

Majd Kleomenes időt nyervén, hozzá csatlakozik és benn terem seregével, mielőtt a megalopolosiak észrevették.

XXIV. Lassan-lassan nyilvánvaló lesz a szerencsétlenség a városbeliek előtt. Némelyek iziben elmenekülnek vagyonuk-

²⁴ 393 korona.

²⁵ 2.357,500 korona.

²⁶ Város Arkadiában.

²⁷ Lakoniai város az Olympos tövénél.

²⁸ Ez meg Helikus község Megalopolis területén.

kal, a mi éppen kezük ügyébe kerül, mások meg fegyverrel sorakoznak, és szembeszállnak, összecsapnak az ellenséggel, a melyet ugyan kivetni képtelenek, de legalább menekülő polgártársaiknak bátorságos elvonulást nyújtanak, úgy hogy ezernél nem több lélek marad vissza a városban, a többiek valamenynyien gyermekestül, feleségestül sebbel-lobbal Messenébe iramodnak. Megmenekül a segítségre jövők és küzdők javarésze is.

Egyáltalán csak kevesen esnek foglyul, köztük Lysandridas és Thearidas, két hírneves meg döntő befolyású férfiú a Megalopolis-beliéknél. Ezért is, miután a katonák őket elfogták, iziben Kleomenes elé vezették.

Lysandridas, a mint távolról megpillantja Kleomenest, felkiált: «Rajtad áll — úgymond — lakedaimoniak királya, hogy egy szebb és királyiabb tettet tanusíts annál, a mit az imént véghezvittél, hogy legnagyobb dicsőséget arass!»

Kleomenes gyanítván kívánságát: «Ugyan Lysandridas — kérdezi — mit akarsz mondani; tán csak nem javallod, hogy a várost nektek visszaadjam?» «Ép azt akarom mondani, meg tanácsolni — veti vissza Lysandridas — hogy ne pusztítsd el ezt a tömérdek várost, sőt inkább töltsd meg barátokkal és hű, állhatatos szövetséges társakkal, a midőn visszaadod a Megalopolis-belieknek hazájukat és egy ily tekintélyes népnek megmentője leszel.» Kleomenes hallgat egy ideig, majd pedig így szól: «Nehéz dolog erre számítani, mindazáltal győzzön mindig nálunk a dicsőség az érdek felett!»

Ezt mondván, elküldi e férfiakat, meg a maga részéről egy hirdetőt Messenébe azzal az ajánlattal, hogy visszaadja a Megalopolis-belieknek városukat, hahogy elállanak az achaioktól és szövetségesei, meg barátjai lesznek.

Noha Kleomenes ily tisztességes, emberszerető ajánlattal lép fel, Philopoimen nem engedi a Megalopolis-belieket az achaiok iránt való hűségéről letérni, sőt még azzal vádolja Kleomenest, hogy czélja nem a város visszaadása, hanem a lakosok kézrekerítése és kiűzi Thearidast meg Lysandridast Messenéből. Ez volt az a Philopoimen, a ki később első szerepet vitt az achaioknál és legnagyobb hírnevet szerzett a hellenek közt, a mint azt megirtuk az ő külön életrajzában.

XXV. Ennek hírére Kleomenes, a ki eleddig érintetlen, sértetlen megóvta a várost, elannyira, hogy senki nem nyulhatott, még titokban sem, a legcsekélyebbhez, ekkor teljesen felháborodott és nagy haragra gerjedt. Felharácsolta a lakosok vagyonát és Spartába küldötte a szobrokat, meg festményeket. Majd a város legnagyobb, legtekintélyesebb részét elpusztította, feldúlta és hazaindult, tartván Antigonostól, meg az achaioktól.

De ezek semmit sem tettek ellene.

Történetesen ugyanis Aigionban gyűlést tartottak. Ez alkalommal fellépett a szószékre Aratos és betakarván köpönyével az arcát, sokáig zokogott. Csodálkozásukra, majd felhívásukra, hogy beszéljen, elmondotta, hogy Kleomenes romba döntötte Megalopolist. A gyűlés pedig menten szerte oszolt, elannyira megrémítette az achaiokat ennek a szerencsétlenségnek hirtelen és nagy volta.

Antigonos megkísérlé segítséget küldeni, de aztán, hogy serege a téli szállásról lassan kelt lábra, újfent parancsot adott, hogy maradjon helyén, maga pedig átrándult Argosba, csak kevés számú katonaság élén.

Ez okon Kleomenes második kísérlete, mely a vakmerőség, az örültség merényletének látszott, mikép Polybios beszéli, tulajdonképp nagy előrelátással vitetett véghez. Annak tudásában ugyanis, hogy a makedonok városszerte szétszórva pihennek a telelőkön, meg hogy Antigonos barátai környezetében csak kevés zsoldossal tölti a telet Argosban, rátört Argos földjére, úgy gondolkozván, hogy vagy megveri a szégyenérzettől csatára ingerelt Antigonost, vagy pedig, ha nem mer megküzdeni, rossz hirbe hozza az Argos-beliéknél. A mi meg is történt.

Az Argos-beliék ugyanis, miután Kleomenes feldúlta vidéküket és mindent elhajtott, elhurczolt, felháborodva a király ajtajára csődültek és lehurrogatván őt, azt követelték tőle, hogy vagy keljen harczra, vagy adja át a vezérséget a nálánál derekabbnak.

Antigonos azonban illőképp egy belátásos hadvezérhez, szégyenletesebbnek tartotta a vakmerő kockáztatást és a bátorlét feladását annál, hogy idegenek közt rossz hirbe kerüljön. Nem vonult tehát ki, hanem megmaradt elhatározásánál.

Kleomenes pedig egész a bástyáig hatolt előre seregé-

vel és csúfot úzótt Antigonosból, majd megtorlatlanul szerte-szét pusztítván, hazatért.

XXVI. Nemsokára aztán nesztét vevén annak, mikép Antigonos ujólag Tegea felé nyomul, hogy innét betörjön Lakoniába, sebtén összeszedi vitézeit és más utakon oldalast haladván, virradáskor megjelenik Argos alatt. Felharácsolja a mezőséget, de a gabonát nem kaszával, avagy sarlóval tarolja, mikép szokták, hanem kardalakra készült nagy fahusángokkal veri le, úgy hogy katonái menetelés közben csupán játékból, minden vesződség nélkül csépelik össze és pusztítják el az egész termést.

Midőn azonban a Kyllabris-féle gymnasiumhoz érve, készülnek arra üszköt vetni, ezt megakadályozza; hisz a Megalopolissal való elbánása is inkább haragból, mintsem szépséges indokból eredt.

Antigonos pedig, mihelyt sebtében visszatért Argos alá, azonnal megrakta őrséggel az összes hegyeket és magaslatokat.

Kleomenes tetette magát, mintha ezzel nem törődnék és az ellenséget megvetné, majd hirdetőket küldött ki, azt követelvén, hogy adják át a Heraion kulcsait, hogy eltávoztta előtt áldozhasson az istennőnek.

Ily gúnyoskodás és csúfondároskodás után áldozatot mutatott be az istennőnek az elzárt templom előtt és elvezette seregét Phliusba.

Ismét tovább hatolván, elűzte Oligyrtos²⁹ helyőrségét és leszállt Orchomenos mellékére. Ezzel nemcsak polgártársainak bátorságát és önbizalmát gerjesztette fel, hanem az ellenség előtt is vezérnek és nagy dolgokra rátermett férfiúnak mutatta magát.

Mert, hogy csupán egy városra támaszkodván, egyben a makedonok hatalmával, meg valamennyi peloponnesosi államnak a királytól ellátott hadával háborút viselt és nemcsak Lakoniát megóvta érintetlenül, hanem ellenfeleinek területét is elpusztította és tömérdek várost elfoglalt, mindez nem egy hétköznapi szellemre, tehetségre vallott.

²⁹ Kisközség Arkadiában.

XXVII. Mindazáltal, a ki elsőnek mondotta a pénzt a dolgok idegének, az úgy látszik, főkép a hadi dolgokra célzott.

Demades is egykor, a midőn az athenaeiek a három-evezősök tengerre bocsájtását és felszerelését megrendelték, de pénzzel nem rendelkeztek, azt mondá: «Előbb kell kenyeret dagasztani, mielőtt a tengeren evezni készülünk.»

A hajdankori Archidamos pedig, midőn a peloponnesosi háború kezdetén azt kívánták tőle, hogy rendszabályozza a szövetségesek hadi járulékait, azt mondotta, hogy a háborúban nem lehet rendszabályokkal élelmezni.

És csakugyan, valamikép a megedzett athléta elvégre legyűri, leküzdí a legerősebb és legügyesebb embert, ígygn Antigonos is, a ki roppant előkészülettel indult a háborúba, kifárasztotta, leverte Kleomenest, a ki csak szűkesen, keservesen tudta fizetni zsoldosait és élelmezni polgártársait.

Egyébként azonban az időhaladék Kleomenes javára szolgált, mivelhogy Antigonost otthon való ügyei hazakészítették.

A barbarok ugyanis távollétében pusztítva keresztül-kasul bebarangolták Makedoniát és ép akkor is az illyrek nagy sereggel ütöttek hegyibük a felső vidékekről, a kiknek harácsolása folytán a makedonok hazahívták Antigonost.

És ha megesik az, hogy levelük pár nappal az ütközet előtt érkezik Antigonoshoz, ez annak vételével rögtön elvonul, faképnél hagyván az achaiokat.

Azonban a végzet, mely a legnagyobb eseményeket a legjelentéktelenebb körülményekkel szokta megdönteni, megmutatta ez alkalommal is a pillanat horderejét és hatását, elannyira, hogy mihelyt megesett a sellasiai ütközet és Kleomenes elvesztette hatalmát meg szülővárosát, iziben ott termettek a követek, a kik Antigonost hazahívták.

És ez a körülmény még szánalmasabbá tette Kleomenes balsorsát.

Mert ha csak két napig vár és kerülve az ütközetet, huza-vonáz, bizonyára nem szorul csatára, hanem a makedonok elvonultával kénye-kedvére köti meg a békét az achaiokkal. Ígygn azonban, miként mondtuk, pénzszüke miatt a fegyverre

bízott mindent és kényszerült huszezer emberrel, miként Polybios állítja, harminczezer ellen csatára kelni.

XXVIII. Kleomenes bámulatraméltó vezérnek tanusította magát a veszedelem közepette, polgártársai lelkesen követték parancsát, sőt még a zsoldosokra sem volt panasz a küzdelemben, mindazáltal az ellenség felfegyverkezésének módja és a phalanxnak döntő sulya kudarcot hoztak reá.

Phylarchos azt állítja, hogy árulás rontotta meg főkép Kleomenes ügyét. Szerinte ugyanis Antigonos megparancsolta az illyreknek meg az akarnanoknak, hogy észrevétlenül kerüljék meg és kerítsék körül az egyik szárnyat, amelyen Eukleidas, Kleomenes fivére parancsnokolt, majd aztán maga csatára sorakoztatta egyéb haderejét.

Kleomenes megfigyelő helyéről körütekintvén, mivelhogy sehol sem látja az illyr meg az akarnan csapatokat, megdöbben, hogy Antigonos valami ilyes célra használja azokat. Hivatja tehát Damotelest, a kire a tábori csendőrség volt bízva és meghagyja neki, hogy nézzen utána és kutatóldójék, miként áll a dolog a csatarend hátulján, meg köröskörül. Damoteles pedig, a kit állítólag Antigonos már előzőleg pénzzel megvesztegetett, azt feleli, hogy ne aggódjon semmit, minden rendben van, csak a vele szemben álló ellenségre vessen ügyet és ez ellen védekezzék.

Kleomenes tehát, bízván benne, Antigonos ellen vonul és a spartaiak rohamával megnyomja a makedonok phalanxát, mely öt stadiumra ³⁰ visszavonulni kényszerül és mint győztes üldözi azt.

Majd, midőn Eukleidas a másik szárnyon körülvéti, megáll és belátván a veszedelmet, így szól: «Véged van, elvesztél, legkedvesebb testvérem, de nemesen, példakép Sparta gyermekeinek és méltókép a nők dicsénekére». Igyen pusztul el Eukleidas embereivel együtt, a győzők pedig innét Kleomenesre rontanak. Ez pedig annak láttára, hogy katonái megzavarodnak és helytállni nem mernek, a maga megmentésére gondol.

³⁰ Majdnem egy kilometer.

Mint mondják, a zsoldosok jobbára, a lakedaimoniak pedig, a kik hatezeren voltak, kétszázat kivéve, mind elvesztek.

XXIX. Midőn a városba megérkezik, az elibe jövő polgártársainak azt javalja, hogy fogadják be Antigonost, ő maga, úgymond, akár élve, akár halva, azt fogja cselekedni, a mi Spartának üdvére válik. Majd annak láttára, hogy az asszonyok a vele megmenekültek elibe futnak, elszedik fegyvereiket és italt nyújtanak nekik, maga is lakására tér.

Itt egy leánya, a kit, mint szabad állásút Megolopolisban rabul ejtett és neje elhunytá után maga mellé vett, szokás szerint elibe siet és készül a hadról megtértet kiszolgálni.

Kleomenes azonban, bár szomjas volt, nem iszik és bár fáradt volt, nem dől le, hanem úgy, a mint van, vértzetten egy oszlophoz támaszkodik karjával és arczát könyökére hajtja, majd így pár pillanatra megnyugasztalván testét, elméjében végigfut valamennyi terven, a mihez csak foghat, aztán barátjaival lesiet Gythionba.³¹

Itt felszállnak az e célra készen tartott gályára és vitorlát eresztenek.

XXX. Antigonos pedig nyomban elfoglalván Spartát, embersegesen bánik a lakedaimoniakkal és távol attól, hogy Sparta méltóságát megalázná, lealacsonyítaná, visszaadja törvényeit és alkotmányát.

Majd áldozatot mutatván be az isteneknek, harmadnapon elvonul, minekutána értesült arról, hogy Makedóniában nagy háborúság támadt és az országot barbarok dúlják. De elnyűtte már a betegség is, mely sorvadássá, meg tartós hasmenéssé fajult el.

Mindazáltal nem csügged el; megembereli magát az ott-hon való küzdelmekre, hogy fényes győzelmek és a barbarok közt tett nagy vérontások után dicső halált haljon. Valószínű, mikép Phylarchos állítja, hogy az ütközetben, a nagy kiabálás következtében, belső része megszakadt.

A közbeszéd pedig azt tartja, hogy a győzelem után

³¹ Kikötő az Eurotas torkolatánál.

örömeben felkiáltott: «Ó szép nap!» mire nagy vérömlése támadt, majd heves lázt kapott és meghalt.

Ennyit Antigonosról.

XXXI. Kleomenes Kytharáról elevezvén, egy másik szigeten, Aigialiában ³² köt ki, a honnét Kyrenébe szándékszik átkelni. Egyik barátja, névszerint Therykion, az a férfiú, a ki tetteiben mindig emelkedett lelkületet tanúsított, de beszédében valamicskét fellengző, meg nagyzó szokott lenni, négy szemközt találkozáskor vele, így szólt hozzá: «A legszebb halált, óh király, a csatamezőn feladtuk! Pedig mindenki azt hirdette rólunk, hogy Antigonos nem diadalmaskodik a spartaiak királyán, hanem ha holtan. De rendelkezésünkre áll még most egy másik, a mely erényre, dicsőségre második. Ugyan hová hajózunk esztelenül, hogy meneküljünk a közel veszedelemtől és kergessük a távollevőt. Hisz ha nem szegyenletes Herakles leszármazóira, hogy Fülöp meg Sándor utódjainak szolgálói legyenek, hosszú hajóutat nyerünk, ha Antigonosnak alávetjük magunkat, a ki kétségtelen annyira felette áll Ptolemaiosnak, a mennyire a makedonok az egyptomiaknak. Ha pedig méltatlannak tartjuk azt, hogy azok uralkodjanak felettünk, a kiktől fegyverrel meggyőztünk, ugyan miért tegyük azt urunkká, a ki nem győzött le bennünket? Tán, hogy az egyik helyett mind a kettőnél silányabbnak látszassunk Antigonosnál, a midőn előle menekülünk és Ptolemaiosnál, a midőn neki kedveskedünk? Vagy tán azt mondjuk, hogy anyád kedvéért megyünk Egyiptomba? Ugyan gyönyörűséges és irigylendő látványul szolgálsz néki, a midőn majd bemutatja Ptolemaios feleségeinek fiát, a ki királyból rabszolga és számkivetett lett. Nem jobb-e, hogy valamíg urai vagyunk kardunknak és Lakonia földjét látjuk, megszabadítjuk magunkat a balvégtől és igazoljuk eljárásunkat azok előtt, a kik Sellasiánál Spartáért meghaltak, a helyett, hogy Egyiptomban tétlenül heverve tudakoljuk, vajjon kit hagyott hátra Antigonos Lakonia satrapájául?»

Therykion beszédére ezt felelte Kleomenes: «Midőn a halál után futsz, ügyefogyott, a mi emberileg a legkönnyebb

³² Kis sziget Peloponnesos és Kréta közt.

és mindenkinek a kezeügyében álló dolog, azt véled, ezzel valami bátorságról teszel tanuságot? Hisz ez a futás gyalázatosabb az előbbinél! Nálunk már derekabbak is meghajoltak ellenségeik előtt, akár a szerencsétől cserben hagyva, akár a túlerőtől elnyomatva. A kit a fáradalom, nyomorúságok, avagy az emberek megszólása és vélekedése megcsüggesztenek, az saját puhaságától győzetik meg. A maga választotta halál nem valamely cselekménytől való futás, hanem maga a cselekmény kell hogy legyen. Mert gyalázat csakis magamagáért élni, avagy meghalni. Im erre készletsz te most engem, a midőn csupán a jelentől igyekezsz megszabadulni, a nélkül, hogy egyéb jót avagy hasznosat végeznél. Én azt hiszem, hogy sem nekem, sem neked nem szabad a haza reményeit feladni, hanem ha azok valamennyien cserben hagynak, ám könnyen meghalhatunk, ha akarunk.»

Erre Therykion nem tett ellenvetést, de a legelső alkalommal, hogy Kleomenestől szabadult, a tengerparton félre huzódván, megölte magát.

XXXII. Kleomenes pedig Aigialiáról elevezvén, Libyában partra szállt és a király cselédei kíséretében Alexandriába érkezett.

A mint Ptolemaios szemei elé került, ez eleinte közönséges udvariassággal és lanyhán fogadta. Midőn azonban lelkiületének próbáját adván, belátásos embernek mutatta magát és a mindennapos társalgás közben egyszerű lakoniai modorát fesztelen kellemmel tudta párosítani, a nélkül, hogy előkelő származását bármikép is lealacsonyította, avagy a balsorsában meghunyászkodott volna, megbízhatóbbnak látszott azoknál, a kik csak hizelgésből, tetszésvágyból igyekeztek a királlyal társalogni.

Ptolemaios aztán nagyon röstelte és bánta, hogy egy ily kitünő férfiút elhanyagolt és Antigonosnak martalékul engedte, a ki ez által oly nagy dicsőségre meg hatalomra tett szert. Elhalmozta tehát tisztességekkel, nyájasságokkal és biztatta, hogy hajókkal meg pénzzel ellátva elküldi Hellasba és visszahelyezi majd királyságába.

Évi járadékot is rendelt neki, a mely huszonnégy³³ talentumra rugott.

Ebből Kleomenes magamagát meg barátjait takarékosan, szerényen fentartotta, javarészt azonban a Hellasból Egyiptomba menekültek felsegélésére, gyámolítására fordította.

XXXIII. Azonban az idősebb Ptolemaios meghalt, mielőtt Kleomenesnek a visszaküldésére vonatkozó ígéretét teljesíthette volna. A királyi udvar pedig azonnal dobzódásba, fajtalanságba és asszonyuralom alá süllyedt, így aztán Kleomenes dolgáról megfélemedtek. A királyt magát lelkileg úgy megrontották az asszonyok és az ital, hogy még akkor is, a midőn a legjózanabbnak látszott és leginkább megemberelte magát, titkos ünnepeskedéseket végzett, és dobbal a kezében a királyi palotába csődítette a népeket; a kormány legfontosabb ügyeit pedig a király szeretője, Agathokleia, ennek anyja és a kerítő Oinantes intézték.

Mindazáltal kezdetben Kleomenesnek valamelyes hasznát venni vélte. Tartván ugyanis testvérétől Magastól,³⁴ akinek anyja révén nagy befolyása volt a hadseregbe, felkarolta Kleomenest és felvette a titkos tanácsba, a hol testvérének elvesztését hozta javaslatba.

Kleomenes azonban, noha valamennyien helyeselték e terv megvalósítását, egyedül tiltakozott ellene, azt állítván, hogy ha lehetséges volna, még több testvért kellene teremteni a király számára, a közügyek biztosítására és állandósítására.

Midőn pedig Sosibios, a király legbefolyásosabb barátja, azzal állt elő, hogy Magas életében semmit se bizhatnak a zsoldos csapatok hűségére, Kleomenes azt mondotta, hogy ne legyen erre gondja, hisz több mint háromezer peloponnesosi van a zsoldosok közt, akik ragaszkodnak ő hozzá és csupán egy intésére lelkesen oldalára sorakoznak majd fegyverrel a kezükben.

Ez a beszéd a király iránt való jóindulatának megbizhatóságát és hatalmának látszatát nem kis mértékben növelte. Később azonban, hogy Ptolemaiosnak gyengesége folytán gyáva-

³³ 113,160 korona.

³⁴ Féltestvére volt.

sága csak fokozódott, és amint azoknál történni szokott, kik eszöket vesztették, hogy a mindentől való rettegés és a mindenki iránt való bizalmatlanság a legbiztosabbnak látszik, ép az a körülmény tette Kleomenest félelmissé az udvaroncoknál, hogy nagy befolyása van a zsoldos csapatokra.

Sőt sokaktól olyasféle beszéd is hallatszott, hogy oroszlán kerül-fordul a birkák közt. És valóban jellemére nézvést ilyenül tünt fel a király népsége előtt Kleomenes, amint biztos tekin-tettel szemlélte és behatólag fürkészte a dolgok menetét.

XXXIV. Nem kért tehát hajókat és letett a hadjáratról.

Értesülvén azonban arról, hogy Antigonos meghalt, az achaiok pedig harczba keveredtek az aitolokkal, hogy a köz-állapotok jelenlétét kívánják és őt haza hívják, minthogy az egész Peloponnesos zavarban, szétszaggatottságban leledzik, azt kívánta, hogy ereszsze el csupán barátjaival. De senki sem hederített reá.

A királytól nem kapott kihallgatást, mert csak az asszonyokkal, ünnepeskedésekkel és dorbézolással töltötte idejét.

Sosibios pedig, aki az államügyek élén állt és az első tanácsadó volt, jól tudta, hogy Kleomenes akarata ellenére, ha visszamarad, zabolázhatatlan lesz, ha pedig elbocsáttatik, veszedelmessé válik, mint afféle vakmerő, nagy vállalatokra törő ember, aki a királyság fogyatkozásainak szemtanuja volt. Mert még az ajándékok sem szédítették meg, hanem valamikép az Apis, ³⁵ amely látszólag bőségben, jólétben él, a természete szerint való élet, a szabad lótás-futás, ugrándozás után vágyakozik és nyilván kimutatja, hogy a papok kezeinek gondozása előtte türheterlen, így Kleomenesnek sem tetszett semmikép a puhállkodó életmód,

Mert bánat emészti a lelkét,

ép úgy mint Achilleus ³⁶

Veszteg ül, oh de szívébe kívánt csatazajt s hadi lármát.

³⁵ A szent bika Egyiptomban, melyet Osiris jelképeül tisztelnek.

³⁶ Homeros Ilias I. 491. Lásd erre vonatkozólag a költők közül Vergilius Georgiconját IV. 281. Ovidius Metamorph. XV. 364; a természetdúcsok közül Plinius Hist. Nat. X. 66. stb.

XXXV. Igyen álltak ügyei, amidőn megérkezik a mesenebeli Nikagoras Alexandriába. Ez a férfiú gyűlölte Kleomenest, csakhogy barátságot színlelt.

Kleomenes egykor vett ettől egy szép birtokot, de az árát, valószínűleg a háborútól nem lévén érkezése, nem fizette meg.

Ezt ép akkor, a mikor a hajóról ki akart szállani, megpillantja Kleomenes, aki történetesen a kikötő rakpartján sétált; szívesen üdvözlí őt és megkérdezi, mi dolog hozta Egyiptomba.

Nikagoras barátságosan viszonzozza a köszöntést és azt mondja, hogy hadi méneket hoz a király számára. Kleomenes elneveti magát: «Jobb volna — úgy mond — ha énekesnőket és kegyenczeket hoznál, ezek után töri magát most leginkább a király.»

Nikagoras ekkor csak nevet a tréfán, de pár nappal később emlékezteti Kleomenest a kérdéses birtokra és kéri, hogy fizesse meg ezuttal az árát, ám nem alkalmatlankodnék neki, hahogy hajórakományán nagy veszteség nem érte volna.

Kleomenes azt válaszolja, hogy nem maradt neki semmije abból, amit kapott.

Nikagoras megneheztel ezen, és elbeszéli Sosibiosnak Kleomenes gúnyos mondását.

Sosibios kapva kap ezen, de minthogy fontosabb dologgal kívánja a király haragját felgerjeszteni, reábeszéli Nikagorast, hogy fogalmazzon egy levelet Kleomenes ellen, mintha ez eltökélte volna Kyrenenek elfoglalását, hahogy a királytól háromevezősöket meg katonákat kap és hagyja ezt a levelet elutazásakor vissza. Nikagoras meg is írja mindezt és elvitortlázik.

Sosibios pedig négy nap multán közli csak a levelet Ptolemaiossal, akár az imént kapta volna és úgy felingerli a fiatal királyt, hogy ez elrendeli Kleomenesnek egy nagy épületbe való bellebbezését azzal, hogy ott ugyanoly ellátásban részesítsék, mint annakelőtte, csak a kimenéstől tiltsák el.

XXXVI. Fájdalmasan esett ez is Kleomenesnek, de a következő véletlen történet a jövőre nézvést még szomorubb kilátást nyújtott neki.

Ptolemaios, Chrysermos fia, a király egyik bizalmasa, az egész időn át barátságos indulatot táplált Kleomenes iránt, úgy, hogy bizalmas, őszinte viszony támadt köztük.

Ez az ember egykor Kleomenes kértére, hogy látogassa meg, elment hozzá és szivélyes beszélgetés közben igyekezett Kleomenes gyanuját megvenni és a király eljárását igazolni.

Majd eltávoztakor az épületből, nem vevén észre, hogy Kleomenes egész a kapuig kísérte őt, keményen megdorgálta az öröket, hogy egy ily veszedelmes ordas fenevadat hanyagul, könnyelműen őriznek.

Kleomenes mindezt saját füleivel meghallván, visszafordult, mielőtt Ptolemaios észrevette volna és elbeszélte barátjainak.

Ezek valamennyien iziben feladták előbb táplált reményeiket és elhatározták felindulásukban, hogy Spartához méltóan halnak meg, bosszút állván Ptolemaioson igazságtalansága meg gazsága miatt és nem várják meg, hogy valami kihizlalt áldozati állatok módjára levágassanak.

Mert gyalázatnak tartották Kleomenesre nézvest, aki büszkén visszautasította Antigonossal, azzal a harcias és tette termett emberrel, az egyezkedést, hogy tétlenül várjon, míg érkezése esik ennek a szenteskedő komédiás királynak arra, hogy letevén dobját és félbehagyván vallásos ünnepeskedését, őt kivégeztesse.

XXXVII. Miután ezt elhatározták, történt, hogy Ptolemaios Kanoposba rándult; első dolguk volt tehát azt a hirt terjeszteni, hogy a király feloldotta őket az őrizet alól; aztán az egyiptomi királyok szokására, a kik eledeleket meg egyéb ajándékokat küldenek azoknak, a kiket szabadrálbra helyezni szándékoznak, Kleomenes barátjai sok ilyesfélét beszerettek oda künn, beküldötték az épületbe és rászedték az öröket, elhitetvén velük, hogy mindez a királytól jó.

Kleomenes pedig áldozatot mutat be, majd bőségesen juttat a küldeményből az öröknek, aztán koszorút tesz fejére és ledől vacsorálni barátjaival.

Beszélik, hogy hamarabb fogott a tett kiviteléhez, semmint elhatározta, mert észrevette, hogy egyik rabszolgája, a ki a dologba be volt avatva, a házon kívül aludt egy asszonynál,

akit szeretett. Félt tehát az árulástól. Úgy déltájt annak látára, hogy az örök részegen alusznak, felölti chitonját, amelynek varrását jobb vállán felfejtette és kivont karddal barátjaival kirohan. Ezek tizenhárman voltak, mindnyájan hasonlókép felkészülve.

Hippotas, aki béna, az első hevületében sebtén kirohan velük együtt, majd annak láttára, hogy miatta lassabban haladnak, kéri őket, hogy öljék meg és ne hiúsítsák meg vállalatukat azzal, hogy egy hasznavehetetlen emberre várakoznak.

Történetesen egy alexandriai ember lovat vezet a kapu előtt. Elragadják tőle, ráültetik Hippotast és futvást iramodnak az utcákon keresztül, miközben szabadságra szólítják a tömeget.

Ennek, úgy látszik, csak annyi bátorsága van, hogy magasztalja, megbámulja Kleomenes vakmerőségét, de senki sem meri őt követni és gyámolítani.

Találkoznak Chrysermos fiával, Ptolemaiossal a palotából jöttekor; hárman tüstént hegyibe esnek és megölik.

Egy másik Ptolemaios, a város helyőrségparancsnoka kocsijával rájuk hajt. Ezek szemberontanak, elszéyesztik szolgálait, testőreit, őt magát lerántják a szekérről és összeszabdalmazzák.

Aztán a fellegrvár felé tartanak azzal az eltökéléssel, hogy feltörik a börtönt és a foglyokat tömegesen hasznukra fordítják. De az örök megelőzvéen őket, erősen elzárnak mindent, úgy hogy Kleomenes e vállalatával is kudarcot vallván, czéltalanul kóborol, ödölög a városon keresztül-kasul. Senki se szegődik hozzá, sőt mindenki félve fut előle.

Így letesz vállalatáról és azt mondja barátjainak: «Semmi csodálni való nincs azon, hogy asszonyok uralkodnak az olyan férfiakon, akik a szabadságtól megfutnak.»

Aztán felszólítja őket, hogy ő hozzá meg eddigi tetteikhez méltókép haljanak meg.

Hippotast, kértére, elsőnek sujtja le egyike a fiataloknak. Aztán sorra a többi öli meg magamagát, nemesen, félelemtől menten, kivévén Pantetust, aki elsőnek hágtá meg Megalopolis bástyáit.

A király kegyencze volt ez a feltűnő szépségű és a spartai életfegyelemre bárki másnál jobban rátermett fiatal

ember. Meghagyja tehát ennek, hogy csak akkor veszítse el magát, ha látja, hogy a többiek mind összerogytak.

Már valamennyien feküsznek, Panteus pedig sorra jár és kardja hegyével megérintvén valamennyit, kutatózik, hogy nem lappang-e valamelyikben az élet szikrája.

Midőn sarkon szúrja Kleomenest, észreveszi, hogy az arcza összerándul. Megcsókolja, aztán melléje ül; majd midőn végre kiadja lelkét, átkarolja a hullát és azon megöli magát.

XXXVIII. Így végezte be életét Kleomenes, miután tizenhat évig uralkodott Spártán és ily nagy férfinak tanusította magát. Midőn ennek hire városszerte elterjedt, Kratesikleia, noha szilárd jellemű nő volt, erre a nagy csapásra megcsügged büszke öntudatában.

Átkarolja Kleomenes gyermekeit és zokogásban tör ki.

Az idősebb fiúcska, anélkül hogy valaki észrevenné, hirtelen elszalad és a háztetőről fejjel leveti magát.

Súlyos sérülést szenved, de nem hal meg, hanem mikor fölemelik, folyton kiabál és bosszankodik, hogy megakadályozták elpusztulását.

Midőn Ptolemaios minderről értesül, megparancsolja, hogy Kleomenes hulláját bőrbe varrván keresztre feszítsék, fiát, anyját, meg a környezetében levő nőket pedig öljék meg.

Ezek közt van Panteus neje is, egy ritka nemeslelkű és kiválóan szép külsejű asszony.

A balsors újházas korukban és szerelmük dellőjén érte őket.

Panteussal együtt akart legott elhajózni, de nem eresztették szülei, sőt erőszakkal elzárták és őrizték. Nem sokkal utóbb lovat meg csekély pénzt kerített magának és éjszaka megszökött. Majd egyhuzamban Tainaronba nyargalt és egy Egyiptomba vitorlázó hajóra szállt. Igyn eljutott férjéhez és vidáman, bútalan töltötte vele napjait az idegenben. Ez segédkezik Kratesikleianak akkor is, midőn a katonák elkisérik, felemeli uszályát és bátorságra serkenti, noha ez egy cseppet sem fél a haláltól, csupán csak azt kéri, hogy a fiúcskák előtt halhasson meg.

Midőn arra a helyre érnek, a hol a kivégzések történni szoktak, a poroszlók először a gyermekeket ölik meg Krate-

sikleia szeme láttára, aztán őt magát, a ki a borzasztó csapások közepett csupán így jajdult föl: «Oh gyermekeim, hová jutottatok!»

Panteus neje pedig, mint afféle derék, megtermett nő, köröskörül felkapcsolja ruháját és hallgatag, nyugodtan kiszolgálja a haldoklókat, a hogy a körülményekhez képest lehető volt. Végül valamennyi után rendbeszedi magamagát, leereszti ruháját, nem enged senki mást magához közeledni, avagy nyulni, csak azt, a kit az ő kivégzésére rendelték és meghal hősiezen.

Még arra sem volt szüksége, hogy holtá után valaki rendbeszedje ruháját és letakarja. Így óvta meg mind halálig lelkének szemérmességét és őrizte testét azzal a gondossággal, amelylyel éltén át leplezte.

XXXIX. Lakedaimon tehát e drámában, amelyben az asszonyok versenyt küzdöttek a férfiakkal a halálmegvetésre nézvest, megmutatta a legsúlyosabb megpróbáltatások közepett, hogy a sors nem képes megalázni az erényt.

Néhány nappal később Kleomenes felfeszített hullájának őrzői egy nagy kigyót pillantottak meg, amely Kleomenes feje köré tekerődött és annak arczát eltakarta, úgy hogy semmiféle ragadozó madár nem csaphatott arra.

Ez a körülmény babonás félelemmel töltötte el a királyt, az asszonyoknak meg alkalmul szolgált tömérdek engesztelő áldozat bemutatására, mivelhogy a kivégzett férfiút az istenek kegyeltjének és emberfölötti lénynek hitték.

Az Alexandria-beliek pedig csoportosan tódultak a kérdéses helyre és hőrosnak, az istenek fiának magasztalták Kleomenest, valamint a tanultabbak lecsöndesítették, kiokosítván őket, hogy valamikép rothadás folytán a marhákból méhek, a lovakból darazsak kelnek és hasonló körülmények közt a szamarakban bogarak teremnek, hasonlóképp az emberi testek, a midőn a velő híg részei összefolynak és önmagukban bizonyos összefüggést nyernek, kigyókat hoznak létre.

A régiek tehát ebből a meggyőződésből hozták összeköttetésbe a herosokkal az állatok közül kiválókép a kigyókat.

XXXIX.

TIBERIUS GRACCHUS.

(162—132. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

M IUTÁN elbeszéltük az első történetet, alkalmunk nyílik tapasztalni, hogy a római testvérpárt ép oly viszonytagságok érték, mint Agist és Kleomenest, ha egybevetjük ezekével Tiberius meg Caius Gracchus életét.

Tiberius Gracchusnak fiai voltak, a ki, miután a rómaiak-censora volt, kétszer consulságot viselt, és hét ízben diadalmenetet tartott; erényei folytán még fényesebb érdemekre tett szert. Ez okon méltónak találták, hogy elnyerje Corneliát, Scipiónak, Hannibal legyőzőjének leányát, az atya halála után, a kinek éppen nem volt barátja, sőt ellenfele, Beszélík, egykor fogott egy pár kigyót az ágyán; a jósok tanakodván a csodajelenségen, megtiltották, hogy akár megölje, akár elereszsze mind a két kigyót; ha azonban a kettő közül választ, a hím kigyó elemésztése Tiberiusra, a nőstény kigyóé pedig Cornéliára hoz halált.

Tiberius pedig, minthogy szerette a nejét, meg abban a meggyőződésben, hogy őt magát, mivel idősebb, jobban megilleti a halál, mint a még fiatal feleségét, megölte a hím kigyót és eleresztette a nőstényt.

Ezután nemsokára meghalt, hátrahagyván tizenkét gyermeket, a kik mind Corneliától származtak.

Cornelia gondozása alá vevén a gyermekeket, meg a házat, oly józanságot, szülői szeretetet és emelkedett lelkiületet tanusított, hogy úgy látszott Tiberius nem adott magamagának rossz tanácsot, a midőn egy ilyen asszony helyett magának választotta a halált.

Ugyanő visszautasította Ptolemaios királyt, a ki meg akarta vele osztani koronáját és házasságkötés végett lépéseket tett.

Özvegysége alatt a többi gyermekeit elvesztette mind, egy leánynak, a ki az ifjabb Scipióval kelt egybe, és két fiúnak híján, a kiknek életrajzát ezúttal megírjuk. Ezeket oly odaadással nevelte, hogy, noha köztudomás szerint a rómaiak közt a legtehetségesebbek voltak, úgy tetszett, inkább neveltetésüknek köszönték erényeiket, mint természetes hajlamaiknak.

II. Azonban, valamikép a Dioskurok¹ arczképein és szobrain a hasonlatosság mellett létezik valami, a futót az öklözővel szemben megkülönböztető alkateltérés, azonkép ez ifjagnál a bátorság, a józanság, a szabadelvűség, az ékesszólás és lelki emelkedettség tekintetében való roppant hasonlatosságuk daczára, a cselekvésben, a köztevékenységben nagy különbségek jelentkeztek, törtek elő.

Helyesnek vélem tehát ezeket előzőleg kifejteni.

Először is arczkifejezésre, tekintetre és mozdulatra Tiberius szelid és higgadt volt, holott Caius heves és hirtelen. Igyen midőn amaz nyilvánosan beszélt, tisztességesen állva maradt helyén, emez azonban, elsőnek a rómaiak közt, folyton izgett-mozgott a szószéken és lerántotta válláról a togát beszéd közben, valamikép az athenaei Kleonról² beszélnek, hogy a népszónokok közül első volt, a ki ide-oda czibálta köpenyét, és csípőjére ütött. Aztán Caius beszéde félelmetes, és a borzadályig szenvedélyes volt, holott Tiberiusé édeskés, és inkább részvétet keltő. Ennek kifejezésmódja tiszta és gondosan megválogatott volt, azé elragadó és virágos.

Ugyanez a különbség életmódjukra és asztalukra nézvest: Tiberiusé egyszerű, mértékletes, Caiusé ugyan másokkal összevetve szintén józan és igénytelen, de a testvérével szemben ujdonsághajhászó, mesterkélt volt.

Így Drusus szemére is veti, hogy ezüst delphint vett, fontját ezerhétszázötven drachmáért.³ Jellem tekintetében, beszé-

¹ Castor és Pollux.

² Demagogus a peloponnesosi háború idején; lásd Nikias életét 2. és 3. fejezet.

³ Körülbelül 1000 korona.

dük különbözésének megfelelően, Tiberius szelid és nyugodt, Caius pedig hirtelen és indulatos volt, elannyira, hogy szónoklás közben gyakran akarata ellenére elragadtatván a haragtól, hangja élessé vált, szitkozódott és összezavarta beszédét.

E kitörés ellen óvszerűl alkalmazta Liciniust, egyik ügyes rabszolgáját, a ki Caius beszéde közben háta mögött állt valami hangszerrel a kezében, a melylyel az alaphangot, ütemet adni szokták és a midőn észrevette, hogy hangja érdekessé válik és a haragtól szagztatottá lesz, szelid hangot adott, a mincképen folytán Tiberius szenvedélyének és egyben hangjának heves kitörését mérsékelte és visszanyerte önuralmát.

III. Ilyenek voltak az eltérések köztük. De az ellenséggel szemben vitézségre, az alárendeltek iránt igazságosságra, a hivataloskodásban buzgalomra és az élvezetekkel szemben önmegtartózkodásra nézvest, teljesen hasonlók voltak egymáshoz.

Tiberius kilencz évvel volt idősebb. Ez a körülmény aztán politikai működésüket időre elszakította egymástól és jórészt megrontotta vállalatukat, mivelhogy nem egyidejűleg virágoztak a közélet terén és nem is vethették össze erejüket, a mely együttesen bizonyára hatalmassá meg legyőzhetetlenné lett volna.

Mind a kettőről külön-külön kell beszélnünk, de előbb az idősebbről.

IV. Tiberius alig hogy kikerült a gyermekkorból, oly hírnévre tett szert, hogy méltónak tartották az úgynevezett augurok papságára, inkább erénye, mint előkelő származása folytán.

Nyilván tanúskodott erről Appius Claudius, egy consulságot, censurságot viselt férfiú, a ki érdeme szerint első embere volt a senatusnak és fenkölt gondolkozásmódjára messze túlszárnyalta kortársait.

Együtt vacsorálván ugyanis az augurokkal, megszólította Tiberiust, elhalmozta szivességével és maga felajánlotta neki a leánya kezét. Szívesen fogadta ezt Tiberius és igyen létrejött a kölcsönös megállapodás. Majd hazatérvén Appius, mindjárt az ajtó küszöbén előszólította feleségét és hangosan felkiáltott: «Hallod-e Antistia, eligértem Claudiánkat egy férfiúnak.»

Ez elbámult és így szólt: «Mire való ez a sietség, ez az elharmarkodás, hanem ha Tiberius Gracchust szerezted meg számára vőlegényül?»

Jól tudom, hogy némelyek ezt a dolgot a Gracchusok atyjára, Tiberiusra, meg Scipio Africanusra vonatkoztatják, de a többség úgy beszéli azt, miként mi megirtuk. Polybios is azt mondja, hogy a rokonok Scipio Africanus halála után valamennyi közül Tiberiust választották Cornelia férjéül, mint a kit atya elígéretlenül, vőlegény nélkül hagyott hátra.

A fiatal Tiberius Afrikában együtt hadakozott a második Scipióval, a ki hugát birta nőül és minthogy egy sátor alatt lakott a saját vezérével, hamarosan megismerte nagy tehetségét, mely az erény után való törekvésre és tetteinek utánzására szolgáló számos meg kiváló dologban nyilvánult; így aztán hamarosan megelőzött ő valamennyi ifjút fegyelmezettségre és vitézségre nézve. Az ellenség bátyáit is elsőnek hágtta meg, valamikép Phannios beszéli, a ki azt állítja, hogy ő is Tiberiussal mászott fel és részese volt ama dicső tetteknek. Valamig csak a táborban volt, kiváló jó indulatra lelt és távoztakor nagy bánatot hagyott hátra maga után.

V. Eme hadjárat után quaestorrá választatván, a sors őt érte, hogy a Numantia-beliek ellen hadra menjen Caius Mancinus consul alatt, a ki ugyan nem volt rossz ember, de a legszerencsétlenebb a római vezérek között. Így történt aztán, hogy a váratlan szerencsétlenségek és kedvezőtlen események közepette mindinkább kitűnt Tiberiusnak nemcsak belátása, vitézsége, hanem a mi bámulatot keltett, a parancsnok iránt tanúsított tisztelete, hódolása, a ki a balcsapások alatt még arról is megfelejtkezett, hogy ő a vezér. Ez ugyanis több jelentékeny csatán meggyőzetvén, kísérletet tesz, hogy táborának elhagyásával visszavonuljon. A Numantia-beliek ezt észreveszik és íziben elfoglalják a táborot, hegyibe esnek a futó hadinépnek, a hátulsókat lekaszabolják, majd körülkerítik az egész sereget és nehéz járású vidékre szorítják, a melyből nincs menekülés.

Mancinus kétségbe esvén azon, hogy erővel utat nyithasson magának, követet küld hozzájuk fegyverszünet megkötése végett. A Numantia-beliek kijelentik, hogy senkiben

sem bíznak, kivéven csupán Tiberiust és azt követelik, hogy ezt küldjék hozzájuk. Eme kikötést nemcsak magáért a fiatal Tiberiusért tették, mert már nagy híre volt a táborban, hanem mert megemlékeztek édes atyjáról, a ki az iberekkel hadakozván és sok nemzetet levervén, békét kötött a Numantia-beliekkal és kivitte, hogy a római nép azt mindvégig tisztességesen, igazságosan megtartotta.

Elküldetvén tehát Tiberius, tárgyalásba ereszkedik ezekkel az emberekkel, miközben majd ő fogadtatja el feltételeit, majd ezeket fogadja el és egyezséget hoz létre, a mivel nyilvánvalólag huszezer római polgárt ment meg, nem számítván a szolgálakat, meg azokat, a kik a hadsorokat követték.

VI. A Numantia-beliek pedig megtartották a táborban hagyott kincseket és szétharácsolták. Ezek között voltak Tiberius táblái is, a melyek a quaestori hivatalára vonatkozó írásokat és számadásokat tartalmazták. Mivel pedig ezek visszanyerése fölötté érdekében állott, három-négy barátjával a már előre haladó seregből visszafordult a város felé. Kihivatja a Numantia-beliek előljáróit és kéri őket, adják vissza tábláit, hogy ellenségeinek ürügyet ne szolgáltatson a rágalomra azzal, hogy gazdálkodásáról nem tud számot adni. A Numantia-beliek örülvén a kedvező alkalomnak, hogy szolgálatára lehetnek, felhívják, hogy lépjen a városukba.

Midőn pedig Tiberius töprenkedve állva marad, egész közelre jönnek, megragadják kezeit és esdve kérik, ne tekintse őket ellenségeinek, hanem barátjainak és bizzék bennük. Tiberius pedig elhatározza, hogy ilyen cselekszik, akár mert ragaszkodott tábláihoz, akár mert félt felingerelni a Numantia-belieket azzal, hogy 'nem bízik bennük. A városba tértekor először is ebéddel kínálják és elhalmozzák kéréseikkel, hogy foglaljon helyet a közös asztalnál és étkezzék. Aztán visszaadják tábláit és felszólítják, hogy a többi kincsek közül is válaszszon, a mit akar. Tiberius azonban semmit sem fogad el, csak tömjént, a nyilvános áldozatoknál való használatra, majd eltávozik, szíves búcsút vevén a Numantia-beliektől.

VII. Rómába való visszatértekor az egész egyezés, mint Rómára nézve megalázó és szégyenletes, rosszalást és vissza-

tetszést keltett. A katonák rokonai és barátjai azonban, a kik a nép javarészét képezték, Tiberius körül csoportosultak, miközben a történetek gyalázatát a vezérre tolták, Tiberiust pedig polgártársai megmentőjéül emlegették.

Az elégedetlenek azonban azt követelték, hogy kövessék elődeik eljárását. Ezek ugyanis nemcsak a vezéreket magukat, a kik örültek annak, hogy a samnitoktól⁴ megszabadultak, szolgáltatták ki mezítelenül az ellenségnek, hanem azokat is odadobták, a kik az egyezséget előmozdították és abban részt vettek, mint a quaestorokat, katonai tribunusokat, hogy az esküszegést és az egyezségbontást ezekre hárítsák. Ez alkalommal mutatta ki a nép kiválókép a Tiberius iránt való jóindulatát és ragaszkodását. Elhatározta ugyanis, hogy a consult megköötözten, mezítelenül ki kell szolgáltatni a Numantia-belieknek, a többinek valamennyinek azonban Tiberius kedvéért megkegyelmezett. Úgy látszik, segítségére volt Scipio is, a ki akkor tájt a legnagyobb tekintélynek, befolyásnak örvendett a rómaiak között; mindazáltal nem kis mértékben vették rossz néven tőle, hogy nem mentette meg Mancinust és nem sietett megerősíteni azt a szerződést, a mit rokona és barátja Tiberius hozott létre.

Úgy látszik azonban, hogy e vádaskodás javarészt becsúgyból, meg Tiberius barátjairak és egynémely sophistának czivakodási viselkedéséből eredt, a kik őt előretolni igyekeztek. Mindazáltal orvosolhatatlan balkövetkezmények nem fakadtak abból.

Sőt úgy vélem, hogy Tiberiust egyáltalán nem érte vala az a szerencsétlenség, mely később sujtotta, hahogy Scipio Africanus az ő politikai vállalkozása alkalmával jelen lett volna.

Scipio azonban már Numantia körül volt és hadakozott, a midőn Tiberius előterjesztette az alkotmányra vonatkozó törvényjavaslatait és pedig a következő indokból.

VIII. A rómaiak azt a földet, a mit a háborúban elnyestek szomszédaiktól, részben eladták, részben közvagyonná tették; ez utóbbit művelésre kiadták a vagyontalan és szűkölködő

⁴ A caudiumi szorosban; szálló ige lett a caudiumi iga, a mely alatt a rómaiak elvonultak.

polgároknak, a kik aztán mérsékelt járulékot fizettek a kincstárnak. Minthogy azonban a gazdagok hovatovább felszöktették a járulékokat és így a szegényeket kiszorították, törvényt hoztak, mely megtiltotta, hogy valaki ötszáz hold földnél többet birjon. És ez az intézkedés rövid időre korlátozta is a gazdagok kapzsiságát és segített a szegényeken, a kik a bérelt földön megmaradtak és művelték, kiki azt a részt, a melyet elejétől fogva birt. Később azonban, a midőn a gazdag szomszédok költött címek alatt magukhoz ragadták a bérleteket, majd végül egész nyíltan a saját nevük alatt a kezükre kaparították, a kiszorított szegények többé nem vállalkoztak szívesen a hadi szolgálatra, nem törődtek a gyermekek felnevelésével, elannyira, hogy hamarosan egész Italia szabad emberek híján szűkösködött és megtelt barbár rabszolgákkal, a kikkel műveltették a gazdagok azt a földet, a melyről elűzték a szegényeket.

Caius Laelius, Scipio barátja, megkísérelte ugyan segíteni a bajon, de minthogy a hatalmasok ellenszegültek, tartott a zavargástól és abbahagyta a dolgot. Innét nyerte a bölcs, az okos nevét; a sapiens szó, úgy vélem, mind a kettőt jelenti.

Tiberius néptribunussá való megválasztatásakor rögtön hozzáfogott ehhez a dologhoz, és pedig, mikép a többség állítja, Diophanes szónok, meg Blossius bölcselő ösztöklésére. Diophanes mitylenei számkivetett volt, Blossius pedig Italiából való volt és pedig Cumae városából; Rómában benső barátja a tarsosi Antipaternek, a ki nagyrabecsülésből bölcséleti munkáit ennek ajánlotta. De némelyek az anyját, Corneliát is okolják, a ki gyakran korholta fiait, hogy a rómaiak még mindig csak Scipio napának és nem a Gracchusok anyjának nevezik.

Mások meg Spurius Postumiust, Tiberius kortársát, meg a nyilvános tárgyalásokon vetélytársát, emlegetik okul. Tiberius ugyanis a hadjáratról való visszatértekor látván, hogy Spurius hirre és befolyásra őt nagyon megelőzte és a közbámulat tárgya lett, úgy látszik, ezt felülmulni akarván, vállalkozott a merész és nagy várakozást keltő politikai intézkedésre.

Testvére Caius azonban valami könyvében azt írja, hogy Tiberius Etrurián át Numantiába való utaztakor, látván a földelhagyatottságát, meg azt, hogy a földművelők, a pásztorok

mind idegenből hozott barbár rabszolgák, ekkor vette fejébe ezt a politikai rendszabást, mely ezer meg ezer csapásnak lett szülőanyja. De legfőképp maga a nép tüzelte lelkesedését, becsvágyát azzal, hogy a csarnokokra, a házak falaira, a nyilvános emlékekre rovott írásokkal szólíttatta, hogy szerezze vissza a a közföldeket a szegényeknek.

IX. Mindazáltal a törvényjavaslatot Tiberius nem magamagától állította össze, hanem élt az erényre és hirnévre legkiválóbb polgárok tanácsával. Ezek közül való volt Crassus, a Pontifex Maximus, Mucius Scaevola, a jogtudós és az akkori consul, meg Appius Claudius, Tiberius ipa. És kétségtelen, hogy soha sem szerkesztettek szelidebb, enyhébb törvényjavaslatot ekkora igazságtalanság és kapzsiság ellen. Mert azokkal az emberekkel szemben, a kiket engedetlenségük miatt megbüntetni és a törvényellenesen birt földektől megbírságolva megfosztani kellett volna, csak azt rendelte, hogy hagyják el a jogtalanul szerzett ingatlanokat becsáruk megtérítése mellett és engedjék át a gyámolításra szoruló polgároknak. És jóllehet elennyire szerény volt ez a javítás, a nép beérte vele, elfeledvén a történeteket annak reményében, hogy a jövőre megszabadul az elnyomatástól. De a gazdagok meg a birtokosok, a kik kapzsiságból gyűlöletesnek tartották a törvényjavaslatot, és haragból, meg czivakodási viszketegből magát a törvényhozót, megkísérelték megteveszteni a népet, ürügyül adván, hogy Tiberius a földfelosztást az alkotmány felforgatása céljából hozza be, meg hogy általános forradalmat szítson. De semmire sem mentek. Mert Tiberius, a ki a dicső és igaz ügyért oly ékesszólással küzdött, a mely még a leghitványabb ügyet is képes lett volna széppé tenni, borzalmas, legyőzhetetlen ellenfél volt, a midőn a néptől körülözönlött szószéken állva, a szegényekről beszélt, hogy az Italiában tenyésző fenevadak mindegyikének megvan a maga barlangja, oduja és búvóhelye, holott azoknak, a kik Italiáért küzdenek és meghalnak, egyebük sincs a levegőnél, a világosságnál; lakás, állandó tartózkodási hely híján, szerte bujdosnak ezek feleségestül, gyermekestül. Hazudnak a vezérek, midőn a csatákon biztatják a katonákat, hogy védjék meg sírjaikat, templomaikat az ellen-

ségtől. Hisz annyi tömérdek római közül, egynek sincs sem atyai oltára, sem családi sírhelye, ám másnak a fényűzéseért és kincseiért harcolnak, halnak meg. Az emberlakta föld urainak hivatnak ugyan, de nincs egy rögnyi földjük sem.

X. Ezek a nagy öntudattal és valódi szenvedélyvel megtartott beszédek elragadják és lelkesedéssel töltötték el a népet, ellenfelei közül senki sem mer síkra szállni. Fölhagynak tehát minden ellentmondással és egyik néptribunushoz Octaviushoz fordulnak, egy higgadt, tisztességes jellemű fiatal emberhez, a ki bizalmas barátja volt Tiberiusnak. Octavius a barátja iránt való tekintetből eleinte visszautasítja őket. Majd annyi sok és tekintélyes férfiú kértére, sürgetésére mintegy az erőszaknak engedve, szembeszáll Tiberiussal és ellentmond a törvényjavaslatnak. A néptribunusok közt a tiltakozónál van a döntő erő; a többség semmi javaslatot sem vihet dülőre, hacsak egyetlenegy is ellentáll. Erre Tiberius haragra lobbanván, visszavonja emberséges, enyhe törvényjavaslatát és egy másik, a népre ugyan kedvezőbb, de a jogtalan birlalókra annál szigorúbb javaslatot nyújt be, azzal a rendelkezéssel, hogy menten hagyják oda azt a földet, a melyet az előbbi törvények ellenére megszereztek.

Ettől kezdve, úgyszólván minden nap, vitában áll a szószéken Octaviussal, a melynek közepette noha megfeszített erélyvel, makacssággal küzködnek is, semmi rosszat, sértőt sem mondanak egymásról, egyetlenegy szót sem ejtenek egymás ellen indokolatlan haragból. Látható ebből, hogy a jó hajlam és az okos nevelés, nemcsak a bacchanáliákon, hanem a versengések közepett is megtürtőztetik és mérsékelik a lelkületet. Majd annak láttára, hogy Octavius váltig ellenzi a törvényt, mivel hogy ő is terjedelmes állami jószágot birt, Tiberius kéri, hagyjon föl az ellenkezéssel és megígéri, hogy annak becsárát megtéríti tulajdon vagyonából, noha ez utóbbi sem volt valami jelentékeny. De mivel Octavius nem enged, beszünteti rendeletileg valamennyi hatóságnak a hivatalos működését, valamig törvényjavaslata szavazás alá nem jut. Majd ráüti tulajdon pecsétjét Saturnus templomára, hogy a quaestorok abból semmit ne vehessenek, sem pedig abba ne vihessenek és bir-

ságot szab az engedetlenkedő praetorokra, elannyira, hogy valamennyien megfélemledve abbahagyják hivatalos működésüket. Igyen a gazdagok ruhát cserélnék és szomorúan, leverten ödölögnek a Forumon. De titokban Tiberiusra lest vetnek és gyilkosokat fogadnak fel ellene, úgyhogy ő meg tör-botot, a melyet dolonnak neveznek, dug az öve alá, mindenki szemeláttára.

XI. A kitüzött nap elérkeztekor, a midőn Tiberius szavazásra hívja fel a népet, a gazdagok erőszakkal elveszik az urnákat és nagy zavar támad e miatt. Mindazáltal Tiberius pártjabeliei számuknál fogvást képesek lettek volna a dolgot kierőszakolni és erre össze is csoportosultak, azonban Manlius és Fulvius consuli férfiak Tiberius elé borulnak, kezeit megragadják és könnyek közt kérik, hagyjon fel tervével. Tiberius megfontolván immár a jövő borzasztó esélyeit, de meg e férfiak iránt érzett tisztelethől is, megkérdezi őket, vajjon mit tanácsolnak neki, hogy tegyen.

Ezek azt mondják, hogy ők ugyan nem illetékesek ily roppant fontosságú ügyre tanácsot adni, de javallják, hogy bizza azt a senatusra, és kérésükkel meg is nyerik. Midőn az összegyülekezett senatus a gazdagok miatt, a kik döntő befolyást gyakoroltak abban, semmire sem tud menni, Tiberius törvénytelen és méltatlan eszközökhöz fordul, hogy megfoszsa hivatalától Octaviust, egyébként képtelen levén a törvényt, szavazás alá bocsájtani. Mindenekelőtt azonban nyilvánosan kérleli, barátságos szavakat intéz hozzá, megragadja kezeit hogy engedjen és tegyen a nép kedvére, a mely csak jogosat követel és a roppant erőfeszítésekért, meg a veszedelmekért úgysis csak jelentéktelen előnyöket nyer. Midőn ezt a kérését Octavius visszautasítja, Tiberius kijelenti, hogy miután mind a ketten tribunusok és egyenlő hatósággal felruházva, a legfontosabb ügyekben folyton egyenetlenkednek, lehetetlenség, hogy hivatalos idejüket háború nélkül kihúzzák. Ennek csak egy orvosságát látja: tegyék le egyiküket a hivataláról és felhívja egyben Octaviust, hogy elsőbb ő felette szavaztassa meg a népet, ő pedig iziben odahagyja hivatalát és magánéletbe vonul, hahogy polgártársainak ez az akarata. Majd Octavius

vonakodása folytán kijelenti, hogy tehát ő fogja megszavaztatni a népet Octavius felett, hacsak ez fontolóra vevén a dolgot, más nézetre nem tér.

XII. Ezzel a kijelentéssel ezúttal feloszlatja a népgyűlést. Másnap a nép összegyülekezvén, Tiberius felszáll a szószékre, és újfent megkísérli Octaviust megnyerni. Midőn ez hajlíthatatlan marad, benyújtja törvényjavaslatát, mely megfosztja a tribunusi méltóságtól Octaviust és legott felszólítja a polgárságot a szavazásra. Harminczöt tribus levén, ebből tizenhét leadja szavazatát; tehát csak egy szavazatra van még szükség, hogy Octavius hivatalát veszítse.

Tiberius megszakítja a szavazást és ismét kérlelni kezdi Octaviust, megöleli, átkarolja a nép szemeláttára, esedezve könyörög, hogy ne tegye ki maga-magát a szégyennek és ne hárítsa ő reá egy ily kemény és kegyetlen intézkedés vádját. Mint beszélnek, Octavius nem tudja megindulás, ellágyulás nélkül meghallgatni e könyörgést; könnyekkel telnek meg szemei és hosszú ideig hallgatásba merül. Midőn azonban az összesereglett gazdagokra és birtokosokra tekint, úgy látszik, szégyenérzetből és félelemből, hogy ezeknél hitelét veszti, elhatározza, mikép állhatatosan szembeszáll bármiféle veszedelemmel és felszólítja Tiberiust, hogy tegyen a mit akar. A törvény ilyen szentesítettven, Tiberius megparancsolja egyik szabadosának, mert szabadosait használta lictorokul, hogy rántsa le a szószékről Octaviust. Az a látvány, a mint elhurczolják a szószékről Octaviust, még inkább növeli a szánalmat iránta. A nép reárohan, de a gazdagok összefutnak és védőleg elibe terjesztik kezüket, úgyhogy Octavius nagy ügygyel-bajjal megszabadul és megmenekül a tömegtől, a melyből erőszakkal kiragadják. Hű szolgájának azonban, a ki védelmére elibe áll, kiütik szemeit. Mindez Tiberius akarata ellenére történik, a ki, mihelyt neszét veszi a zavargásnak, nagy sebbel-lobbal a helyszínére fut.

XIII. Ezután megszavazzák a telektörvényt és választanak három férfit a vizsgálat és a felosztás eszközzésére és pedig magát Tiberiust, az ipát Appius Claudiust, meg öcscsét Caius Gracchust, a ki jelen sem volt, mert Scipio alatt Numantia

ellen hadakozott. Tiberius mindezt egész csöndben végrehajtja, a nélkül, hogy bárki is ellene szegülne, majd aztán betölti a megüresedett néptribunusi állást valami Muciussal, egyik cliensével, tehát nem is valami kitűnőséggel. A hatalmasok az e fölött való megbotránkozásukban és a Tiberius nagyrakelésétől való féltükben, a senatusban mindenféle megalázásnak teszik ki Tiberiust. Midőn a szokáshoz képest, államköltségen sátrat kér, hogy a telekfelosztáshoz foghasson, nem adnak neki, noha mások jelentéktelenebb alkalomból is gyakran kaptak; mindennapos költekezésére kilencz obulust rendelnek; mindezt Publius Nasica indítványára, a ki minden tartózkodás nélkül nyílt ellenségeként viseli magát, mivelhogy tömérdek állami birtokot szerzett és el volt keseredve, hogy azt oda kell hagynia. A nép pedig mindinkább nekitűzesedik. Tiberius egyik barátja váratlanul elhalálozván és a holttestén gyanus jelek tűnván fel, a nép lármát csap, hogy megmérgezték azt az embert; összeesődül a temetésre, vállára emeli a halottas ágyat és körülállja a máglyát. A mérgezés gyanuja alaposnak is látszik előtte, mert a holttest felreped és abból annyi tömérdek romlott gennyedtség ömlik ki, hogy a láng elalszik. Ujra tüzet raknak tehát, de az csak nem ég, valamig más helyre nem viszik a halottat, hol aztán sok vesződséggel nagy keservesen bekap a tűz. Tiberius pedig, hogy ezek mellett még inkább felingerelje a népet, gyászruhát ölt, a Forumra vezeti gyermekeit és kéri a népet vegye oltalmába ezeket az anyjukkal együtt, mivel hogy ő már a maga életéről is lemondott.

XIV. Ezenközben Attalos Philometor⁵ elhalálozott és a pergamosi Eudemos elhozta Rómába végrendeletét, a melyben a király a római népet tette örökösévé. Tiberius, hogy a népet megnyerje, iziben törvényjavaslatot terjesztett elő a végre, hogy osszák fel a Rómába hozott királyi kincseket ama polgárok közt, a kik sors útján telket kaptak felszerelésre és a földművelés előmozdítására. A mi pedig az Attalos királyságához tartozó városokat illeti, kijelenti, hogy a senatus éppen nem illetékes ezekre nézvést határozni, majd ő maga tesz a népnek előter-

⁵ Pergamos utolsó királya.

jesztést. Ezzel aztán még inkább megsértette a senatust. Föl-emelkedik Pompeius és elmondja, hogy szomszédja lévén Tiberiusnak, ennek folytán biztosan tudja, hogy a pergamosi Eudemos királyi diadémot és biborpalástot hozott neki, mivel-hogy király akar lenni Rómában. Quintus Metellus meg szemére hányja Tiberiusnak, hogy atyjának censor korában, valahányszor a vacsoráról hazatért, a polgárok mind eloltották a világot, attól való féltükben, hogy ne látszassanak a rendes időn túl mulatozni, dorbézolni; holott Tiberiusnak éjente a legarczátlanabb, legnyomorultabb plebejusok világítanak.

Titius Annius, a ki éppenséggel nem volt valami tisztességes, józan ember, de a kit a vitatkozásban fogas kérdéseivel, feleleteivel legyőzhetetlennek tartottak, választott bíróságot ajánl Tiberiusnak arra nézvést, hogy nem becstelenítette-e meg egyik hivataltársát, a ki a törvény szerint szent és sérthetetlen. Nagy zajongás támad erre, Tiberius pedig fölugrik és összehívja a népet, majd elrendeli Annius elővezetését, azzal a szándékkal, hogy bevádolja. Annius, a ki befolyásra, ékesszólásra sokkal hátrább állt Tiberiusnál, az ő sajátos agyafurtságánál keres menekvést és felkéri Tiberiust, hogy a tárgyalást megelőzőleg feleljen egy rövid kérdésére. Ez beleegyezik a kérdés feltevésébe, és Annius a csend beálltakor így szól:

«Ha te meg akarsz engem gyalázni és becsteleníteni, én majd valamelyik tisztársadhoz folyamodom és ez védelmemre felemelkedik, vajjon haragodban nem fosztod-e meg ezt hatóságától?» Erre a kérdésre állítólag Tiberius oly zavarba jő, hogy daczára kitünő rögtönző szónoki tehetségének és rendkívül merész öntudatosságának, néma marad.

XV. Ekkor aztán felosztatja a népgyűlést. Majd tapasztalván, hogy összes intézkedései közt az Octaviussal szemben való eljárása az, mely nemcsak a hatalmasokra, hanem a népre nézvést is mélyen sérelmes, — mert úgy látszott, hogy azzal a néptribunusoknak hatalmas, fenséges és egész e napig sértetlenül megőrizett méltósága megsemmisült és megaláztatott, — beszédet mondott a népgyűlésen, a melynek egynéhány gondolatát nem lesz helytelen ide iktatni, hogy fogalmunk legyen e férfi meggyőző és nyomatékos érveléséről.

Elmondotta, hogy a néptribunus személye szent és sérthetetlen, mert a népnek van szentelve és a nép érdekeit őrzi. Azonban ha hűtlen lesz hivatásához, megsérti a népet, korlátozza annak erőnyilvánulását és megghiusítja szavazati jogát, maga-magát fosztja meg méltóságától, nem teljesítvén hivatását, a mire azt nyerte. Ám rontsa le a Capitoliumot, égesse fel a hajógyárat, mégis néptribunusnak kell maradnia. Mert ilyen cselekedvén, csak gonosz néptribunus marad. De ha megsemmisíti a nép hatalmát, többé nem néptribunus. Nem volna-e különös, hogy midőn a néptribunus a consult fogságba kíséretetheti, a nép nem foszthatja meg hivatalától a néptribunust, hogyha az adományozóval szemben ezzel visszaél? Hisz a nép választja ugyan úgy a consult, mint a tribunust! A királyság, a mellett hogy magában összpontosít minden hatóságot, még a legünnepelesebb szertartásokkal is az istenségnek van felszentelve.

Mindazáltal Róma számúzta a törvénytípró Tarquiniust és egy embernek visszaélése miatt megszűnt az ősi alkotmány, melynek Róma alapítását köszöni. Vajjon kicsodák szentebbek, tiszteletreméltóbbak Rómában az örök tüzet ápoló és őriző szüzeknél? És ha valamelyikük megsérti fogadalmát, elevenen eltemettetik. Mert a sérthetlenséget, melyet az istenek szolgálata fejében nyertek, nem őrizhetik meg, a midőn az istenek ellen vétkeznek. Tehát nem igazságos, hogy a nép ellen vétő tribunus megtartsa sérthetlenségét, a melyet a nép érdekében nyert. Mert épen azt a hatalmat rontja meg, a melyből a hatósága ered. És ha a tribunusok többségének szavazatával jogosan nyerte el a tribunusi méltóságot, miként ne veszíthetné el azt jogosabban azok egyhangu szavazatával?

Semmi sincs oly szent és sérthetetlen, mint az isteneknek szánt ajándékok és a népet senki sem akadályozta meg abban, hogy azokat felhasználja, helyükről elmozdítsa és máshová vigye. A népnek tehát jogában áll az is, hogy a tribunusi méltóságot, akár a fogadalmi ajándékot, másra ruházza. De hogy ez a hivatal nem egészen sérthetetlen és megsemmisíthetetlen, kiderül abból, hogy többször maguk maguktól tették le hatóságukat, vagy elhárították azt magukról.

XVI. E fajták voltak Tiberius öngazolásának főbb érvei. Barátjai pedig — tekintettel az ellenpárt fenyegető magatartására — szükségesnek vélték számára biztosítani a másodízben való néptribunatust a jövő esztendőre.

Tiberius tehát új törvényjavaslatokkal igyekezett a népet ismét megnyerni magának; így kilátásba helyezte a katonai szolgálat idejének leszállítását, megígérte a bírói hatóságoktól a néphez való fellebbezhetést, valamint az akkori bírák, a senatorok közé, lovagoknak hasonló számban való felvételét és törekedett minden módon megnyirbálni a senatus hatóságát, inkább haragból és czivakodási viszketegből, semmint az igazságra és a közérdekre való tekintetből. A szavazás megkezdésekor azonban Tiberius meg az övéi észrevevén, hogy ellenfeleik többségben vannak, mivelhogy az egész nép nem volt jelen, elsőnek gyalázni kezdték a többi néptribunusokat, hogy csak az időt húzzák-halasztják, azután feloszlatták a népgyűlést és azt a következő napra tűzték ki.

Tiberius egész szomoruan, könnyekkel a szemében, korán lement a Forumra és esdekelve fordult a néphez, aztán kijelentette, hogy tart attól, mikép ellenségei éjente házáat feltörik és őt eleméztik, a mi a népet úgy meghatotta, hogy tömérdek ember telepedett a háza köré és virrasztott az egész éjen át, őrizetkép.

XVII. Virradáskor megjelenik a baromfiakkal, a melyeket jóslás céljából tartanak, azok gondozója és eleséget vet elibük. De ezek nem jönnek elő, egyetlen egynek a kivételével, miután emberünk jó erősen megrázza a ketreczet. Ám ez sem nyul az eleséghez, csak felemeli jobb szárnyát, kinyújtja a lábát és visszafut a ketreczbe.

Ez a dolog egy előbb történt jelenségre emlékezteti Tiberiust. Volt neki egy pompás és kiváló művű sisakja, a melyet csatákon szokott használni. Kigyók másztak ebbe észrevétlenül és tojást raktak, meg ki is költöttek. Ez okon a baromfiak esete még inkább megzavarja Tiberiust. Mindazáltal elmegy föl a Capitoliumra, értesülvén arról, hogy a nép a köré gyülekezik. De mielőtt kijön házából, megbotlik a küszöbön és oly erősen megsérti magát, hogy a nagy ujjának a körme behasad

és vére a sarun át kiszivárog. Alig halad pár lépést, balfelől két verekedő hollót pillant meg a háztetőn, és noha, mint képzelhető, sok ember jár-kei fel-alá, az egyik holló éppen Tiberius felé gördít egy követ, mely szinte lábai elé esik.

Ez a körülmény még legbátrabb követőit is meghökkenti. De a szintén jelenlevő Blossius, Cumaeból, kijelenti, hogy nagy szégyen és kishitűség lenne az, ha Tiberius, Gracchus fia, az afrikai Scipionak leányágon való unokája, a római nép tisztviselője, a hollóktól való féltében nem engedelmeskedne polgártársai hívásának. Ezt a gyalázatot ellenségei nem fogják nevetségesre fordítani, hanem majd szerte-szét azt kiabálják, hogy immár a néppel zsarnokoskodik, féktelenkedik. Egyben Tiberius elé futnak többen a Capitolium körül levő barátjai közül és biztatják, hogy csak siessen, mivelhogy dolguk ott rendén áll. És kezdetben minden kitünően megy Tiberiusra nézvést; feltűntekor a nép barátságos rivalgásban tör ki, feljöttkor lelkesen fogadja és köréje sorakozik, hogy észrevétel nélkül senki se juthasson közelébe.

XVIII. Mucius pedig újfent megkezdi felhívni a tribunusokat a szavazásra, de képtelen a törvényes rendet fentartani a leghátul állók zavargása miatt, a kik az erőszakosan betörő és közbevegyülő ellenpártiakkal össze-vissza taszigálják egymást. E közben Fulvius Flaccus, egy tanácsbeli férfiú is feláll valami szembeötlő helyre és mivelhogy szava nem volt megérthető, kezével jelezi, hogy valami különös mondani valója van magára Tiberiusra nézve.

Tiberius megparancsolván, hogy a tömeg nyisson utat Fulviusnak, ez nagy nehezen fölmegey és Tiberiushoz jut, majd jelenti, hogy az egybegyűlt senatuson a gazdagok, nem tudván megnyerni a consult, elhatározták maguk közt Tiberius megölését és hogy e célra számos rabszolga meg pártjukbeli áll felfegyverkezetten rendelkezésükre.

XIX. Tiberius mindezeket közli övéivel, ezek pedig íziben felövezik tógájukat, összetörik a hivatalszolgák lándzsáit, a mivel ezek a tömeget visszatartják és szétosztják, hogy azok darabjaival védekezhessenek a támadók ellen. A távolabb állók csodálkoznak az eset felett és annak okát tudakolják. Tiberius

tehát kezét fejére teszi, hogy e jellel mutassa a veszedelmet, mivelhogy szavát nem értik meg. Ellenségei ennek láttára a senatusba futnak és jelentik, hogy Tiberius koronát követel; bizonyságul szolgál erre az, hogy fejét megérintette. Mindnyájan felzúdulnak, Nasica követeli a consultól, hogy mentse meg a köztársaságot és pusztítsa el a zsarnokot. A consul higgadtan felel, hogy ő semmiféle erőszakot nem alkalmaz, sem pedig római polgárt ítélet nélkül nem végeztet ki, ha azonban a nép Tiberius reábeszélésére, avagy erőszakolására valami törvénytelenet határoz, ő azt nem hagyja jóvá. Felszökik erre Nasica: «Minthogy — úgymond — az első tisztviselő cserben hagyja a köztársaságot, kövessetek ti, a kik a törvényeket megmenteni akarjátok.» Ezt mondván, egyben fejére húzza tógájának a végét és megindul a Capitolium felé. Követőinek mindegyike tógáját tekeri karja köré és félretaszítja az útján levőket. De senki sem szegül ellen e férfiak méltóságának, mindenki félrefut és tapossa egymást. A senatorok emberei husángokat, botokat hoztak magukkal hazulról, maguk a senatorok pedig a futó tömegtől szétzúzott padok hasábjait meg lábait felkapják és Tiberius felé törtetnek, majd legott rajt csaptak azokon, a kik eléje sorakoztak. Ezek részint elvérzenek, részint megfutamodnak. Maga Tiberius is futásnak ered, de valaki ruhájánál fogva feltartóztatja őt. Eleresztí tehát tógáját és tunikásan menekül, de megbotlik és ráesik azokra, a kik előtte elestek. Felkeltében először és mindenkinek szemeláttára hivaltársa, Publius Satureius üti föbe egy padlábbal, a második csapást pedig Lucius Rufus tulajdonítja magának, a ki kérkedett azzal, mintha valami dicső tettet vitt volna véghez. A többiek közül többen háromszáznál vesznek el, valamennyien botütleg, kődobás folytán, egyetlenegy sem fegyver által.

XX. A történészek szerint ez volt az első lázadás Rómában, a királyok elűzetése óta, a mely vérrel, öldökléssel lett eldöntve, elfojtva. A többieket, noha nem voltak jelentéktelenek, sem jelentéktelen indokból nem eredtek, kölcsönös engedékenységgel szüntették meg a hatalmasok a néptől való féltükben, a nép pedig a senatus iránt érzett tiszteletből. Valószínű, ezúttal is könnyen engedett volna Tiberius, ha szelid

bánásmódban részesül, sőt még könnyebben, hahogy vérengzés és öldöklés nélkül törnek reá; hisz nem volt több ember körülötte háromezernél. Látni való azonban, hogy az ellene irányult czimboraság inkább a gazdagok haragjából, gyűlölségéből credt, semmint azon indokokból, a mikkel szineskedtek. Nyomós bizonyítéka annak a holttestével való kegyetlen, törvénytíró visszaélés, mert könyörgő öcscsének nem engedték meg, hogy holttestét elvigye és éjjel eltakarítsa, hanem a folyóba vetették a többi hullákkal együtt. De ez nem volt elég; barátjait részint ítélet nélkül számúzték, részint összefogdosták és megölték. Ezek közt veszett el Diophanes szónok is. Valami Caius Villiust hordóba zártak, a mibe vipérákat, kigyókat vetettek és így emésztették el.

A Cumae-beli Blossiust a consulok elé vezették és kikérdezték a történetek felől. Nyíltan megvallotta, hogy mindent Tiberius parancsára tett. Nasicának arra a kérdésére: hátha Tiberius a Capitolium felgyújtását parancsolta volna, — eleinte tiltakozott az ellen, hogy Tiberius ilyesmit parancsolhatott volna, de midőn többen váltig ugyanezzel faggatták, azt felelte: «Ám, ha ő azt rendelte volna, nékem kötelességem lett volna megtenni, mert Tiberius sohasem parancsolt olyat, a mit a nép érdeke nem kívánt.»

Blossius ugyan ezúttal megmenekült és később Ázsiába ment Aristonikoszhoz⁶, de midőn ennek dolgai rossz fordulatot vettek, megölte magát.

XXI. A senatus, hogy a népnek kedvezzen, a történetek folytán nem ellenezte tovább a telekfelosztást, sőt megengedte a népnek, hogy Tiberius helyére más biztost válasszon. Szavazásra kerülván a dolog, Publius Crassust választották, a ki rokonságban állt a Gracchusokkal; leánya Licinia ugyanis Caius Gracchushoz ment nőül. Ámbár Cornelius Nepos azt állítja, hogy Caius nem Crassusnak a leányát vette nőül, hanem annak a Brutusnak a leányát, a ki a lusitanokon diadalmenetet tartott. Mindazáltal a történetírók többsége úgy adja elő a dolgot, valamikép mi megirtuk. Minthogy azonban a nép

⁶ Korcstestvére Attalosnak, a kinek pergamosi trónját követelte és a kit Perpenna legyőzött és elfogott.

nagyon el volt keseredve Tiberius halála miatt és nyíltan kimutatta, hogy a bosszúra csak a kedvező alkalmat várja, sőt Nasicát immár perrel fenyegeti, a senatus féltvén e férfiút, elhatározta minden szükség nélkül, hogy Azsiába küldi. Mert az emberek épen nem titkolták ingerültségüket a vele való találkozás alkalmával, sőt haragra lobbanva lehurogatták, a hol csak érték; elnevezték szentségtörőnek, zsarnoknak, a ki megfertőztette a legfenségesebb, legtisztéletreméltóbb templomot az egész városban, egy sérthetetlen és szent hatósági személy vérével.

Igyen Nasica titkon elhagyta Italiát, jöllehet a legfontosabb vallási szertartások kötötték, mert ő volt a legelső és legfőbb pap. Az idegenben aztán tétova bujdokolt, bolyongott dicstelenül és nemsokára elhunyt Pergamos vidékén. Különben nem lehet azon csodálkozni, hogy a nép annyira meggyűlölte Nasicát, a mikor még Scipio Africanus is, a kinél pedig — úgy látszik — senkit jobban és jogosabban a rómaiak nem szerettek, kevésen mult, hogy el nem vesztette, el nem játszotta a nép jóindulatát, a miért, midőn értesült Tiberius haláláról, hangosan idézte a homerosi⁷ verset: «Így pusztuljon el az, a ki ilyent tenni merészel». Aztán pedig, a midőn Caius és Fulvius a népgyűlésen tudakolták tőle, vajjon mi a véleménye Tiberius haláláról, oly választ adott, mely épen nem volt kedvező Tiberius politikai törekvéseire nézve. Ettől kezdve a nép beszéde közben gyakran félbeszakította, a mit annak előtte sohasem cselekedett, ő pedig szidalmakra fakadt a nép ellen.

Ezeket azonban Scipio életrajzában⁸ részletesen elbeszéltük.

⁷ Odysseia I. 47.

⁸ Ez az életrajz elveszett.

XL.
CAIUS GRACCHUS.

(153—121. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

CAIUS Gracchus eleinte, akár ellenségeitől való féltében, akár hogy gyűlölséget keltsen ellenük, távol tartotta magát a Forumtól és csöndes elvonultságban otthon éldegélt, mint az olyan, a ki a jelenben is beletalálta magát alacsony helyzetébe, meg a jövőre is ilyen kíván élni, távol a köztevékenységtől, elannyira, hogy némelyeknek arra a szóbeszédre nyújtott alkalmat, mikép helyteleníti és kárhoztatja Tiberius politikai működését. Különb is nagyon fiatal volt, hisz kilencz évvel fiatalabb volt bátyjánál, a ki pedig alig harmincz esztendősen korában halt meg. Mindazáltal idő folytán jellemének csendes fejlődése közben kimutatta, hogy távol áll a tétlenségtől, a puhálkodástól, a tivornyázástól és a nyereségvágytól, hogy a szónoklást szárnykép gyakorolja a nyilvános élet czéljára; majd pedig nyilvánvaló lett, hogy életét nem fogja elvonultságban töltöni. Egyik barátjának, Vettiusnak, védelmére kelt a bíróság előtt; a nép örömeiben föllelkesült és rajongva vette körül Caiust, a ki ezzel megmutatta, hogy a többi szónokok hozzá képest csak gyermekek. A hatalmasok pedig ismét aggodalomba merültek és sokat beszéltek arról, hogy sohasem engedik Caiust a tribunusi méltóságra jutni.

Véletlenből esett, hogy sorsolás útján Caius lett quaestor a Sardiniába menő Orestes consul mellett, a mi ellenségeinek örömeire szolgált, Caiust azonban nem bántotta. Ugyanis, mint afféle harczkedvelő és a hadban nem kevésbbé járatos ember, mint a pervitában, másfelől meg mint az olyan, a ki reszket

a szószéktől és a közszerepléstől, de a nép meg barátjai hívásának ellentállani képtelen, nagy örömmel vette ezt az elutazást. Ámbár az az általános nézet uralkodik, hogy Caius igazi demagogus volt és hogy Tiberiusnál sokkal szembeszökőbben kereste a tömegnél a hirnevet. De ez nem felel meg az igazságnak; sőt úgy látszik, hogy inkább kényszerűségből, mint szabad önelhatározásból vetette magát a köztérre.

Cicero a szónok is azt beszéli, hogy Caiusnak, a midőn került minden hivatalt és eltökölte magában, hogy nyugalomban tölti életét, megjelent álmokközben a bátyja és így szólott hozzá: «Ugyan mit késlekedel Caius? Nincsen menekvés! Mindakettőnknek egyugyanazon életet és halált rendelte a végzet, a nép érdekeiért való küzdelmeink közepette».

II. Sardiniában való tartózkodása alatt Caius sokféle erényének adta jelét és jóval különbnek mutatta magát valamennyi fiatalnál az ellenséggel való küzdelmekben, valamint igazságosságban alattvalóival és odaadásban, meg tiszteletben vezérével szemben, sőt józanságra, egyszerűsége és munkaszeretetre felülmulta még az öregebbeket is.

A tél kemény és egyben egészségtelen levén Sardiniában, a vezér ruházatot kívánt a városoktól katonái számára; ezek követeket küldtek Rómába a kérés megtagadásának igazolására. A senatus helyeselte a követelés megtagadását és elrendelte, hogy a vezér más módon gondoskodjék katonáinak felruházásáról. A vezér nem tudta mitevő legyen, a katonák pedig keserves állapotban sinylettek.

Erre Caius városról városra ment és kivitte, hogy ezek maguktól küldöttek ruhákat és segítettek a rómaiakon. Ez a dolog hírül ment Rómába és minthogy ez népszerűség-hajszolás előjátékaul tünt fel, nagyon nyugtalanította a senatust. Elsőnek tehát, midőn Libyából megjelentek Micipsa király követei és kijelentették, hogy királyuk a Caius iránt való sziveségből eleséget szándékozik küldeni Sardiniába a vezérnek, a senatus tagjai úgy megharagudtak, hogy kikergették a követeket, aztán határozatot hoztak, hogy a katonák felváltás végett elbocsájtassanak, a vezér azonban maradjon, hogy igyen Caiust visszatartóztassa a hivatala.

Caius azonban ezeknek hallatára, haragjában nyomban hajóra kelt, de Rómában való váratlan megjelenésével nemcsak ellenségei rosszalására szolgált rá, hanem még a népére is, a mely különösnek találta, hogy a quaestor vezérénel előbb elhagyja hivatalát. Mindazáltal midőn vádat emeltek ellene a censoroknál, szót kért és hallgatóinak a véleményét úgy megfordította, hogy távozásakor olybá tünt fel, mint a kivel a legnagyobb jogtalanság történt. Elmondotta, hogy tizenhét évet szolgált a seregnél, holott a többiek csak tíz esztendő s katonáskodásra vannak kötelezve; quaestorkép három évig működött vezére oldalán, jóllehet a törvény megengedi, hogy egy év után távozzék; hogy hadfitársai közül egyedül ő vitt Sardiniába megtöltött erszényt és üreset hozott haza, miglen a többiek, miután megitták a magukkal vitt bort, arannyal és ezüsttel megtöltve hozták meg korsóikat és jöttek vissza Rómába.

III. Erre aztán egyéb vádak és panaszokat emeltek ellene a hatóságoknál: hogy a szövetségeseket elpártoltatta, hogy a Fregellában¹ felfedezett összeesküvésnek részese volt. Caius azonban minden gyanútól tisztázta magát és mihelyt ártatlansága kiderült, legott pályázott a tribunatusra. Az előkelők ugyan egyáltalán valamennyien szembeszálltak vele, de egész Italiából oly roppant néptömeg özönlött össze Rómába és vett részt a választásokban, hogy sokan lakást sem találtak, a Mars mezeje pedig szűk levén a tömeg befogadására, a tetőkről és a padlásokról kiabálták alá szavazatukat. Annyit azonban kierőszakoltak a néptől a hatalmasok és annyiban megbiúsították Caius reményeit, hogy várakozása ellenére nem elsőnek, hanem csak negyedik tribunusnak hirdettetett ki. 'Azonban alig hogy hivatalra lépett, legott első lett valamennyi közt, mert a szónoklatban is hatalmas volt, mint senki más, de meg mert a családját ért szerencsétlenség nagy szólásszabadságra szolgált indokul, a midőn meg-megsíratta a bátyját.

Erre a tárgyra vezette vissza ugyanis minden alkalommal a népet, emlékeztetvén a történetekre és párhuzamba állítván elődeik eljárását, hogy ezek szinte hadat üzentek a faliscusok-

¹ Város Latiumban, latin neve inkább Fregellae.

nak valami Genucius nevű néptribunus megsértése miatt és halálra ítélték Caius Veturiust, mert egyedül nem tért ki a Forumon áthaladó tribunus elől. «Pedig a ti szemetek láttára — úgymond — ütötték agyon bottal ezek az emberek Tiberiust és hurczolták a Capitoliumról a város közepén keresztül hulláját, majd a Tiberisbe vetették, barátjai közül pedig, a kit elfogtak, ítélkezés nélkül elemésztették. Jóllehet nálunk ősi szokás, hogy annak ajtajára, a ki főbenjáró perben állván nem jelenik meg, kora reggel egy hirdető megy, hogy trombitaszóval megjelelésre felhívja, a bírák pedig előbb nem adják le szavazatukat. Ily óvatosa és körültekintők voltak elődeink az ítélkezésben.»

IV. Miután ilyesfajta beszédekkel megrendítette a népet, levén a hangja rendkívül hatalmas és erőteljes, két törvényjavaslatot terjesztett elő. Az egyik arról szólt, hahogy a nép megfoszt valami tisztviselőt hivatalától, ennek nem szabad többé más hivatalt viselni, a másik pedig: hahogy valamelyik tisztviselő ítélkezés nélkül száműz egy polgárt, a nép ítélete alá kerül.

Az egyike eme törvényjavaslatoknak, nyilván Marcus Octavius megbecstelenítésére irányult, a kit Tiberius megfosztott a néptribunusi méltóságtól, a másik pedig Popiliust sújtotta, a ki praetor korában száműzte Tiberius barátját. Popilius nem várván meg az ítéletet, elmenekült Italiából. A másik törvényt azonban maga Caius visszavonta azzal a kijelentéssel, hogy anyja, Cornelia kértére megkiméli Octaviust. A nép pedig örömmel beleegyezett, tisztelvén Corneliát, nem csak fiait, hanem atyjá miatt is. Később még érczsobrot is emelt e nőnek, ezzel a felirással: «Corneliának, a Gracchusok anyjának».

Említik Caiusnak több szellemes és népszerűvé vált mondasát, a mivel anyját védelmezte valamelyik ellenségével szemben: «Te, te rágalmazod Corneliát, a Gracchusok szülőanyját?» És minthogy a rágalmazó paráznsága miatt rossz hírben állt: «Minő arcczal — úgymond — hasonlítod te össze magadat Corneliával? Szültél-e te, miként ő? Pedig valamennyi római tudja, hogy ő asszony léteire hosszabb idő óta él férfiú nélkül, mint te férfiú létedre.» Ily keserű tudott lenni beszédében és sok ilyesféle található írásai közt.

V. Ama törvényeknek egyike, a melyeket javaslatba hozott, hogy a népnek kedvezzen és a senatust gyengítse, telepítvényes volt, egyben felosztván az állami jószágokat a szegények közt, a másik meg katonai törvény volt, mely elrendelte, hogy a kincstár lássa el ruházattal a katonákat és semmi levonás ne történjék e célra ezek zsoldjából, meg hogy tizenhét éven alul senki se soroztassék katonának.² A harmadik törvény a szövetségesekre vonatkozott, a polgárokkal egyenjogúvá tévén az Italia-beliakat. A negyedik volt az élelmezési törvény, mely a gabnát illetőleg, kedvezményes árakat biztosított a szegények számára. Az ötödik a törvénykezésre vonatkozott, a mivel aztán leginkább megnyirbálta a senatus joghatóságát.

Ezideig ugyanis csupán a senatusbeliek ítélkeztek a perekben és ez okon félelmesek voltak a népre, meg a lovagokra. Caius tehát háromszáz lovagot sorolt a háromszáz senatusbelihez és a pereket közösen a hatszáz bíróra bízta. Eme törvényjavaslat beterjesztését megelőzőleg Caius, mint mondják, pontosan betartotta a szokásos formaságokat és ő előtte a szónokok beszéd közben valamennyien a senatusra, meg az úgynevezett comitiumra³ vetették tekintetüket.

Ekkor először fordult szónoklás közben a Forum³ felé, és ettől folyvást mindig így cselekedett. És azzal a jelentéktelen elhajlással meg állásváltoztatással nagy dolgot bolygatott meg és bizonyos tekintetben az álladalmat aristokratikusból demokratikussá változtatta, jelezvén, hogy a szónokoknak a néphez kell intézniök szavaikat, nem pedig a senatushoz.

VI. Minthogy pedig a nép nemcsak elfogadta ezt a törvényjavaslatát, hanem még reá is bízta a bírácoknak a lovagok közül való kiválasztását, mintegy monarchikus hatóságra tett szert Caius, elannyira, hogy a senatus is megszívelte tanácsait. De mindenha oly intézkedéseket javasolt, a mik annak méltóságához illők voltak. Ilyen volt például arra a gabonára vonatkozó méltányos és kitünő indítványa, a mit Fabius propraetor

² Egyes előkelő politikai testületek gyülesező helye.

³ Főtér, a melyen a nép gyűléseit tartotta.

Hispaniából küldött vala. Rábirta ugyanis a senatust, hogy eladván a gabnát, annak árát küldje vissza a városoknak és dorgálja meg Fabiust, a miért gyűlöletessé, elviselhetetlenné teszi a rómaiak uralmát a népre nézvest. Ezzel aztán nagy hírnévre meg népszerűsége tett szert a tartományokban. Elhátározta még, hogy telepéseket küldjenek a városokba, hogy utakat építsenek és magtárákat készítsenek. Mindama vállalatok élére, vezetésére ő maga állott és e roppant sok, meg fontos ügy terhe alatt egyáltalán nem merült ki, sőt oly bámulatos gyorsasággal, munkássággal dolgozott ki mindent, úgyszólván a legkisebb részletekig, hogy még azok is, a kik legnagyobb mértékben gyűlölték és félték, elálmélkodtak mindent felölelő ernyedetlen munkásságán. A nép pedig nem tudott hova lenni bámulatában, a midőn a munkavállalók, a mesteremberek, a küldöttek, a hivatalnokok és a katonák tömegétől környékezetten megpillantotta, a kiknek mindenikével illedelmesen bánván, egyfelől barátságos modorában megőrizte a saját méltóságát, másfelől pedig megadta mindegyiknek az őt megillető tisztességet. Ezzel aztán megmutatta, minő hamis rágalmazók azok, a kik őt féltelmesnek, mindenképen indulatosnak és erőszakosnak híresztelték. Igyen hatalmasabb népvezér lett magánérülködése és tevékenysége folytán, valamint a szószékről hangoztatott beszédei révén.

VII. Kiválokép buzgólkodott az útépítés körül, gondját fordítván egyiránt a hasznosra, valamint a kényelmesre és a szépre. Szakadatlan egyenes vonalban vezettek ugyanis útjai a földeken át és részben faragott kővel voltak burkolva, részben pedig összesulykolt homokréteggel borítva. Feltöltötték a mélyedéseket és áthidalták azokat, a melyeket az áradások és a vadvizek vájtak, majd mind a két oldalon párhuzamosan egyenlő magasra emelték és igyen a mű egészben egyenletes és szép látványt nyújtott. Ezenkívül az egész utat felmérlette milliákra, — a millia kevés híján nyolcz stadiumot⁴ tesz ki — és minden milliára egy kő-oszlopot állított távolságmutatóul. Egymástól kisebb távolságra is állított fel köveket az út mindkét

⁴ Közel két kilométer.

oldalán, hogy a lovon utazók könnyebben ülhessenek fel minden segítség nélkül.

VIII. A nép pedig ezek folytán az egekre emelte Caiust és bármire is késznek látszott, hogy kimutassa az iránta való jóindulatát. Egykor azt mondotta Caius nyilvános beszédében, hogy majd valami kegyet kér, a mit, hahogy elnyer, minden-nél többre becsül, de semmit se zugolódik polgártársaira, ha attól elesik. Ez a beszéd a consulság után való kívánczóságra vallott és olybá tünt fel mindenki előtt, hogy egyben a consulságra meg a néptribunatusra is pályázik. Midőn azonban a consulválasztás napja elérkezett és mindenki feszült figyelemmel leste a történőket, megjelent Caius és levezette Fanniust a Mars mezőre és barátjaival egyetemben annak javára korteskedett. Ez a körülmény aztán Fanniusnak nagy többséget biztosított. Meg is választatott consulnak, Caius meg másodizben néptribunusnak, tisztán a nép jóvoltából, pedig nem is jelentkezett, nem is pályázott. Majd annak láttára, hogy a senatus nyílt ellenese lett, Fanniusnak pedig az ő iránta való jó indulata ellanyhult, újfent más törvényekkel igyekezett a tömeget magához kapcsolni. Javaslatba hozta tehát, hogy küldjenek Tarentumba meg Capuába gyarmatosokat és részesítsék a polgárjogban az Italia-beliakat.

A senatus attól való féltében, hogy Caius mindenképp ura lesz a helyzetnek, új és szokatlan kísérlethez nyult, hogy a népet tőle elterelje; a közérdek rovására ugyanis viszont ő is a népszerűséget és a nép kegyét hajhászta. Volt Caius hivataltársai közt valami Livius Drusus, a ki sem születésre, sem neveltetésre nem állt hátrább egyik rómainál sem, jellemre, ékesszólásra és gazdagságra pedig a legtiszteltelemtöbbakkal és legkiválóbbakkal bátran versenyzett. Ehhez fordultak tehát a hatalmasok; felszólították, hogy támadjon Caiusra és egyesüljön velük ez ellen az ember ellen, de ne erőszakoskodjék, ne tűzzön össze a néppel, hanem inkább járjon a kedvére hivatalában és keresse kegyét azokban, a mikkel helyesebb lett volna annak gyűlöletét magára vonni.

IX. Igyen Livius a senatus rendelkezése alá bocsájtotta tribunusi hivatalát és törvényjavaslatokat terjesztett be, a melyek

sem valami tisztességeset, sem hasznosat nem tartalmaztak, hanem csupán arra az egyre irányultak, hogy Caiust a nép örömének, kedvének keresésében felülmulják, akár valami komédiában. Ezzel aztán a senatus a legszembeszökőbb módon kimutatta, hogy nem annyira Caius politikai tényeit zokolja, hanem őt magát kívánja elemészteni, avagy mindenképen lealázni. Mert midőn Caius két gyarmatot hozott javaslatba és a legderekből polgárokat vette számba, a nép megrontásával vádolták. Liviust azonban, a ki tizenkét gyarmatot népesített be és ezek mindegyikébe háromezer ügyefogyott embert küldött, pártolták. Megharagudtak ugyancsak Caiusra, hogy a csőcseléknek hizeleg, mivelhogy a szegényeknek földet osztott és elrendelte, hogy mindegyikük bizonyos járadékot szolgáltatson a közkincstárba; holott Livius megnyerte tetszésüket, a midőn még ettől a járadéktól is mentesítette a földosztásban részesülőket. Mégis zokon vették Caiusnak, hogy egyenjogúságot adott a latinusoknak, ellenben pártolták Liviust, a midőn törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy még a hadjáratban se legyen szabad vesszővel megfenyíteni egyetlen egy latinust sem. És csakugyan, maga Livius is megmondotta mindenkor, a mikor nyilvánosan szónokolt, hogy mindezeket a senatus javallásával indítványozza, mely a nép érdekét szívén viseli. És politikai intézkedéseinek ez volt az egyedüli üdvös eredménye.

A nép ugyanis szivesebb lett a senatushoz. Mert a nép ennekelőtte gyanús szemmel nézte és gyűlölte az előkelőket, Livius pedig megvette és lecsillapította ezt az irigységet és bosszúvágyat, elhithetvén vele, hogy a senatusbeliek meggyőződésén halad, a midőn népszerűsködik és a tömeg kedvét keresi.

X. De a nép szemében Livius Drusus jóindulatát és igazságszeretetét az tette legmegbízhatóbbá, hogy színlag semmit se indítványozott maga magáért, sem pedig a maga érdekeért. Mert mindig másokat küldött biztosokul a gyarmatvárosokba és soha sem foglalkozott a közpénzek kezelésével, miglen Caius legtöbb és legfontosabb ilyesfajta ügyet a saját hatáskörébe vont.

Fulvius, egyik hivataltársa, a Scipiótól lerombolt Carthagó fölépítését indítványozta és mivel Caiusra esett a sors, ez

elhajózott Afrikába, a gyarmatosítás céljából. Livius pedig ennek a távollétében, még inkább hegyibe támadván, megnyerte és a maga pártjára vonta a népet, főleg a Fulvius ellen emelt vádaskodásokkal.

Ez a Fulvius barátja és a földek felosztására választott hivataltársa volt Caiusnak, egy nyugtalan szellem, a kit a senatus nyilvánkép gyűlölt, a többiek meg azzal gyanúsították, hogy a szövetségeseket fölzendítette és az italiaiakat alattomban pártütésre izgatta.

Ezeknek a be nem bizonyítható és meg nem állapítható mendemondáknak maga Fulvius szerzett hihetőséget, mint az olyan ember, a kit sem józan, sem tiszta indokok nem vezettek elhatározásában. Ez döntötte meg főképp Caiust, mert a gyűlölség erre is ráterjedt. Midőn Scipio Africanus minden feltűnő ok nélkül hirtelen elhúnyt és holttestén ütéseknek, meg erőszaknak a nyomai látszottak jelentkezni, valamiképp ezt az ő életrajzában⁶ megírtuk, a gyanu javarészt Fulviusra esett, mint a ki ellensége volt és még azon a napon is rágalmazta a szószékről Scipiot. De Caiusra is szállt néminemű gyanu. És az ily borzasztó tett, ez a legelső és a legnagyobb rómain elkövetett merénylet, nem nyert megtorlást, de még csak vizsgálat alá sem került.

Mert a nép ellenszegült és megghiúsította a bűnpert, attól való féltében, hogy Caiust ne érje a vizsgálat folyamán a gyilkosság vádja. Ez a dolog előbb történt.

XI. Libyában azonban Karthago helyreállítása alkalmával, a mit Caius Junoniának vagyis Juno városának nevezett el az istenség részéről, mint mondják, számos akadály és baljóslatú jel mutatkozott. A legelső lobogót ugyanis elragadta a szél, majd pedig, midőn a zászlóvivő erősen belekapaszkodott, összetörte. Az oltárokon fekvő áldozatokat a forgószél széjjel szórta és a város határát jelző czövekeken túl ragadta. Magukat a határjeleket az előszáguldó farkasok futvást felszaggatták és nagy messze elvitték.

Mindazáltal Caius egészben hetven nap alatt mindent

⁶ Ez a munka elveszett.

rendbehezott és elintézett, majd visszatért Rómába, értesülvén arról, hogy Drusus Fulviust nagyon szorongatja és a dolgok állása az ő jelenlétét követeli.

Lucius Opimius ugyanis, ez az oligarchikus érzelmű és a senatusban nagy befolyású férfiú, megelőzőleg a consulságra pályáztában elbukott, mivelhogy Caius Fannius szekerét toltá és mellette korteskedett a választáson; ekkor azonban sokak támogatása mellett nagy volt a valószínűség arra, hogy elnyeri a consulságot és mint consul megbuktatja Caiust, a kinek hatalma immár úgyszólván hervadozásnak indult. De még a nép is torkig volt az ilyesfajta korteskedésekkel, mivelhogy sokan keresték népszerűsködésből a kegyeit, meg mert a senatus is önkényt engedett.

XII. Visszatértekor Rómába elsőnek is leköltözött a Palatinus-hegyről a Forum alá, mint afféle népszerűbb vidékre, a hol történetesen jobbára a szegények és alacsony sorsuak laktak. Aztán előterjesztette a többi törvényjavaslatait, hogy szavazás alá bocsássa azokat.

Midőn azonban a tömeg mindenünnét összesereglett oldalára, a senatus rábízta Fannius consult, hogy utasítson ki mindenkit, a ki nem római polgár. Közzétették azt az oktan és hallatlan hirdetést, hogy a szövetségesek és a római nép barátjai közül senki se mutassa magát Rómában ama napokon. Caius pedig ellenkező rendeletet függesztett ki, a melyen bevádolta a consult és segedelmet ígért a szövetségeseknek, ha Rómában maradnak.

Mindazáltal nem segített, sőt annak láttára, hogy egyik bizalmasát és vendégbarátját Fannius consul lictorai elhurcolják, tovább ballagott és nem oltalmazta meg, akár mert félt az immár megfogyatkozó hatalmát elárulni, akár mert nem akart, mint mondá, alkalmat nyújtani ellenségeinek a hajbakapásra és verekedésre, a mire ürügyöt kerestek.

Történetesen akkortájt haragban is volt hivataltár saival, és pedig a következő okon. A nép gladiator-küzdelem látására készült; az előljárók jó része pedig karzatokat állított köröskörül és bérbe adta. Caius megparancsolta azok lebontását, hogy a szegény nép díjtalanul nézhesse ama helyekről a lát-

ványosságot. De senki sem vetett ügyet erre; Caius tehát bevárta a látványosság előtt való éjt, majd maga mellé vette azokat a mesterembereket, a kik csak keze alatt álltak és lerombolta a nézőállványokat, aztán nappal megmutatta az üres helyet a népnek. A nép előtt ennek folytán igazi férfiú számba ment Caius, de hivaltársait erőszakosságával, vakmerőségével megsértette.

Úgy látszik, ennek következtében esett el a harmad ízben való tribunatustól is; legtöbb szavazatot nyert ugyan, de hivaltársai a szavazás közzétételét és kihirdetését csalárdul, igazságtalanul eszközölték.

Erre nézve azonban vitás a dolog. Caius nem tudta bukását mérséklettel tűrni és midőn ellenségei kinevették, a kelleténél több daczczal, állítólag azt mondotta, hogy sardonikus gúnynyal nevetgélnek ugyan, pedig nem tudják, hogy minő sötétséget borított reájuk az ő politikai ténykedése.

XIII. Midőn aztán Opimiust megválasztották consulnak, számos törvényt visszavontak, szintén megbolygatták a Karthágóra vonatkozó intézkedéseket is, hogy csak ingereljék és láb alól eltehessék Caiust, hahogy haragjában valami ürügyöt szolgáltat arra.

Caius egy ideig türtőztette magát, de barátjainak, főleg Fulviusnak izgatására felkerekedett, hogy összehozza és a consullal szembe állítsa pártfeleit.

Mondják, hogy anyjának is része volt a pártütésben, hogy titkon külföldi zsoldosokat fogadott fel és aratókép öltözötten Rómába küldötte őket. Erre vonatkozólag a fiához intézett levelei homályos kijelentéseket tartalmaznak. Mások állítása szerint azonban Cornelia nagyon bosszankodott az egész vállalat miatt.

Ama napon, a melyen Opimius és övéi a Caius-féle törvényeket eltörölni akarták, mind a két párt kora reggel íziben állást foglalt a Capitoliumon.

A consul elvégezvén az áldozatot, egyik lictora, Quintus Antyllius, máshová viszi az áldozat beleit és Fulviusnak meg a hozzátartozóinak azt mondja: «Adjatok helyet rossz polgárok a jóknak!»

Némelyek azt állítják, hogy ezzel a mondással egyben meztelen karját, mintegy megvető mozdulattal, feljűk nyujtotta.

Antylliust nyomban azon a helyen agyonszűrjék hosszú íróvesszőkkel, a miket állítólag ugyancsak erre a célra készítettek. A népet zavarba hozza ez a gyilkosság, a mely ellentétes hatást gyakorol a pártvezérekre.

Caius bosszankodik és zokszóval illeti övéit, hogy alkalmat szolgáltatnak ellenségeiknek a vádaskodásra, a mit már réges-régen kerestek. Opimius pedig büszke örömmel ragadja meg a kínálkozó alkalmat és bosszúra tüzei a népet.

XIV. Ezúttal azonban a beálló zápor miatt elszélednek.

De másnap virradáskor a consul összegyűjti a senatust és tárgyalni kezd bent a tanácsházban. Ezenközben valami más emberek Antyllius holttestét ravatalra helyezvén, a Forumon át szántsándékkal a tanácsház elé hozzák nagy jajgatás és siránczás közt; mindezt Opimius tudtával, a ki azonban csodálkozást színlelt, úgyhogy a senatorok előjönnek és midőn leteszik a ravatalt a Forum közepére, elszörnyűködnek, akár valami borzasztó nagy csapáson.

De a nép sem tudja türtőztetni a gyűlöletét az oligarchák ellen és szemükre hánnya, hogy ők ölték meg a Capitoliumon Tiberius Gracchust, a néptribunust és holttestét elhajították, holott Antyllius liotort, a kit ugyan méltatlan halál ért, de a ki szerencsétlenségét javarészt maga okozta magának, nyilván kiteszik a Forumra, hogy az egész római senatus könnyezve körülállja és kíséri utolsó útján ezt a bérelt embert, csak azért, hogy a népnek utolsó gyámolítóját elveszthesse.

Ezután újfent a tanácsházra térnek a senatorok és határozatilag megparancsolják Opimius consulnak, hogy mentse meg, a hogy tudja, a köztársaságot és veszítse el a zsarnokokat. Ez pedig meghagyja a senatoroknak, hogy ragadjanak fegyvert és kiadja a parancsot minden egyes lovagnak, hogy kora reggel ki-ki két felfegyverezett rabszolgát hozzon magával. Fulvius ezzel szemben szintén előkészületeket tesz és összegyűjti a tömeget.

Caius a Forumról távoztakor megáll atyja szobra előtt, szótlanul hosszan nézi, majd könnyek és sóhajok közt tovább

megy. Ennek láttára sokan megszánják Caiust és szemrehányásokat tesznek maguk maguknak, hogy cserben hagyták, elárulták ezt a férfit. Elmennek tehát házához és ajtó előtt virasztják át az éjjel, de nem úgy, a hogy azok, a kik Fulviust őrizték.

Ezek ugyanis lármázva, kurjongatva, szüntelen isznak és rakonczátlankodnak; maga Fulvius elsőnek lerészegszik és korához nem illő dőre beszédekre, tettekre vetemedik. Caius környezői ellenben mintegy a haza közös veszedelmével szemközt vesztég maradnak és a jövőn révedeznek, miközben rész szerint őrt állva, majd lepihenve töltik az éjszakát.

XV. Másnap virradáskor nagy keservesen felverik a részegen alvó Fulviust és felfegyverezik a házban felfüggesztett hadi ereklyékkel, a miket consul korában a gallok legyőzése alkalmával⁶ szerzett, aztán nagy fenyegetődzés és üvöltözés közt felkerekednek, hogy majd megszállják az Aventinus hegyet. Caius azonban egyáltalán nem akar felfegyverkezni, hanem akár csak a Forumra, tógában megindul, kis törrel az övében.

Kiléptekor a küszöbön neje elébe borul és egyik kezét a férje körül kulcsolja, a másikat meg kisdedje körül és így szól: «Nem a szószékre bocsájtalak óh Caius, tribunuskép, mint azelőtt, avagy törvényhozókép, sem dicső háborúra, hogy habár osztakozol is a közszerencsétlenségben, tiszteletreméltó gyászt hagyj örökölni reám; nem Tiberius gyilkosainak veted oda magadat, fegyvertelenül ám dicsően, hogy sérelmet szenvedj inkább, sem mint elkövess és minden haszon nélkül elvesz hazádra. Győzött immár a gonosz ügy és a vas és az erőszak szolgáltatják az igazságot. Ha testvéred Numantiánál esett volna el, holtteteme egyezés útján miénk maradt volna; most azonban tán a tengerhez, avagy a folyóhoz kell könyörögnöm, hogy mutassa meg, hol őrzi a hulládat. Mert mit lehetett bízni a törvényekben, avagy az istenekben Tiberius meggyilkolása után?»

Igyen jajveszékel Licinia. Caius azonban szeliden kibontakozik öleléséből és csöndesen megindul barátjaival. Licinia

⁶ Ő vetette meg a római hatalom alapját az Alpeseken túli Galliában.

megragadja öltönyét, de csúszvást a küszöbre rogyik, a hol sokáig szótlanul hevert vala, míg szolgálai ájultan fölemelik és testvéréhez, Crassushoz viszik.

XVI. Fulvius, midőn mindnyájan összesereglettek, Caius rábeszélésére elküldi ifjabb fiát a Forumra, hirnöki bottal a kezében. Ez a ritka szép ifjú oda megy szerényen és szemérmétesen, könnyekkel szemében, békéllő beszédet intéz a consulhoz, meg a senatushoz. A jelenlevők többsége nem is volt idegen a kiegészésre. Opimius azonban kijelenti, hogy nem járja az, mikép küldött által engesztelik a senatust; ám álljanak a bíróságok elé, akár vétkes polgárok, és adják meg magukat, hogy a senatus haragját megengeszteljék, egyben tudtára adja az ifjúnak, hogy ezek alatt a feltételek alatt jöjjön ismét vissza, vagy egyáltalában ne jöjjön vissza. Caius, mint mondják, maga akart lemenni, hogy megengesztelje a senatust, de minthogy senki sem egyezett ebbe, Fulvius újfent elküldé fiát, hogy tárgyaljon érdekükben az előbbeni feltételek alapján. Opimius azonban vágyván a harczra, az összeütközésre, iziben elfogatja a fiatal embert és őrizet alá véteti, majd Fulviusra támad sok gyalogossal és krétai íjassal. Főleg ezek zavarják meg lövegeikkel és az ezek által okozott sebesülésekkel Fulvius embereit.

A futás bekövetkeztén, Fulvius valami elhagyatott fürdőbe menekül, de rövidest megtalálják és idősb fiával együtt felkoncolják. Caiust senki sem látta harcolni. Elkecserevedve a történteken, elhúzódik a Diana templomába, a hol halálra szánja magát, de leghűbb barátjai, Pomponius meg Licinius megakadályozzák. Ezek ugyanis körülötte levén, elveszik a törét és a futásra ösztökélik. Ekkor, mondják, térdeire bocsájtkozik Caius, majd az istennőre terjeszti kezeit és azt kívánja, hogy a római nép sohase szűnjék raboskodni ezért a hálátlanságáért és árulásáért. Legtöbb híve ugyanis elpártolt tőle a bocsánatot ígérő hirdetésre.

XVII. Ellenségei a futvást menekülő Caiusnak utána rohannak és utólérik a fahidnál.⁷ Két barátja bíztatja, hogy

⁷ A Pons sublicius, (czölöphid) Róma első hídja volt a Tiberisen.

csak siessen előre, ők maguk pedig szembeszállnak az üldözőkkel és küzdve senkit sem eresztenek át a hidon, valamig elesnek.

Vele együtt menekül egyetlen egy rabszolgája, névre Philokrates. Mindenki biztatja Caiust, akár a versenyfutáson, de senki sem segít rajta, sőt kértére még lovat sem hajlandó adni, pedig üldözői nyomában vannak.

Caius rövidest megelőzván ezeket, a Furiák kicsi, szent berkébe menekül, a hol Philokrates kioltja először az ő életét, azután maga magát szúrja agyon.

A hogy mások beszélnek, mindkettőjüket élve fogta el az ellenség, de a rabszolga oly szorosán karolta át az urát, hogy ezt senki sem tudta sújtani, valámíg a rabszolga a tömérdek csapások alatt elvérzett.

Caius fejét, mint mondják, valami ismeretlen ember levágta, hogy a consulhoz vigye, de Opimius egyik barátja, Septumuleius, elragadta tőle, minthogy a harcz kezdetén hirdetményileg hasonló sulyu aranyat ígértek azoknak, a kik Caius meg Fulvius fejét elhozzák.

Septumuleius tehát lándzsára tűzötten elhozta Caius fejét Optimius elé, majd mérleget kerítettek és rátették a főt, az tizenhét és kétharmad⁸ librát nyomott.

Mert Septumuleius itt is gazember volt és csalt; kivette ugyanis az agyvelőt és helyébe ólmot öntött.

Azok ellenben, a kik Fulvius fejét hozták, mivelhogy jelentéktelen emberek voltak, semmit sem kaptak. Caius meg Fulvius, valamint a többieknek a tetemét a folyóba dobták, háromezerre ment a meggyilkoltak száma és javaikat elkobozták a közkincsár javára. Nejeiknek megtiltották a gyászt, sőt Liciniát, Caius özvegyét, hozományától is megfosztották.

A legvadabb kegyetlenséget azonban Fulvius legifjabb fián követték el, a ki a kezeit sem emelte fel, sem a harczban részt nem vett, mert a harcz előtt, a midőn békealkudozások

⁸ A görög λίτρα megfelel a latin libra-nak és eredetileg egy itáliai és sicíliai ezüstpénz volt; értéke $1\frac{2}{3}$ attikai obolus volt; mint súlymérték 12 unciából állott és az unciát 27.288 grammal számítva, a $17\frac{2}{3}$ lítra körülbelül $5\frac{2}{3}$ kilogrammnak felel meg.

végett a consulhoz ment, elfogták és a csata előtt kivégezték. Mindazáltal ennél meg valamennyi többi dolognál jobban elkeserítette a népet az Opimius emelte templom Concordia tiszteletére, mert büszkélkedni, dicsekedni és bizonyos tekintetben diadalt ülni látszott annyi tömérdek polgár meggyilkolásán.

Ez okon aztán a következő sort rótták a templom felirata alá: «A Discordia műve templomot emelt a Concordiának.»

XVIII. Ez az ember, a ki consulkép elsőnek élt dictatori hatalommal és elítéletlenül háromezer polgárt legyilkolt, Caius Gracchuson meg Fulvius Flaccuson kívül, a kik közül emez consulságot viselt és diadalmenetet ült, amaz meg kortársai közt első volt erényre és hírnévre; ez az ember sem tudta magát a sikkasztástól megóvni; mert midőn a numida Jugurthához követkép küldetett, ez pénzével megrontotta. Majd gyalázatos megvesztegetési bűnperbe került és becstelenségben öregedett meg, gyűlölve, megvetve a néptől, mely ugyan ama dolgok történetkor megalázkodott, megjuhászkodott, de nem sokkal később nyilván kimutatta, mily szeretettel és vágyakodással csüng a Gracchusokon. Mert szobrokat készíttetett nekik és azokat nyilvános téren felállította; megszentelte ama helyeket, a hol meggyilkoltattak; odavitte valamennyi évszak gyümölcseinek zsengeit, sokan napról-napra is áldoztak ott és leborultak, mikép a búcsújárók az istenek templomában.

XIX. Cornelia pedig, mint mondják, nemesen, nagylelkűen tűrte mindezeket a szerencsétlenségeket és a szent helyekre vonatkozólag, a hol fiai elvesztek, azt mondotta, hogy a halottaknak méltó sírhelye van.

Misene⁹ földjén tartózkodott állandóan, a nélkül, hogy valamit változtatott volna megszokott életmódján.

Bővelkedett barátokban és vendégszeretetből jó asztalt tartott; szüntelen hellenek, meg tudományos emberek környékeztek, valamennyi király küldött neki ajándékokat és tőle ők viszont fogadtak el.

Látogatóinak és barátjainak a legkedvesebb volt, a midőn elbeszélte atyjának, Scipio Africanusnak életét és szokásait.

⁹ Campaniában a neapolisi öböl északi csücsán.

De a legcsodálatraméltóbb, a mikor minden bánat, minden köny nélkül emlékezett meg fiairól, elbeszélvén tetteiket, szerencsétlenségeiket, akár valami hajdankori személyiségeikét, azoknak, a kik róluk kérdezősködtek.

Ez okon némelyek előtt olybá tűnt fel, mintha az öregség, avagy a balsorsnak nagy volta megőriztették és a szerencsétlenségek érzéketlenné tették volna, csakhogy ezeknek valóban nincs érzékük az iránt, hogy mennyi istápot nyújt az embereknek a szerencsés természet, a jó származás és a neveltetés a bánattal szemben és hogy bár a szerencse a jó sorsban gyakran győzedelmeskedik az erényen, a balsorsban képtelen megakadályozni annak állhatatos elviselését.

AGIS ÉS KLEOMENES, MEGTIBERIUS ÉS CAIUS GRACCHUS EGYBEVETÉSE.

I. Miután ez az elbeszélés is véget ért, hátra van még az életrajzoknak párhuzamos átpillantása. A Gracchusokat illetőleg, még azok sem merték tagadásba venni, a kik egyébként nagyon is becsmérelték és gyűlölték őket, hogy valamennyi római közt leginkább rátermettek az erényre és kitűnő nevelésben, képzésben részesültek.

Az Agis és a Kleomenes tehetsége azonban úgy látszik, erőteljesebb volt amazokénál, a mennyiben helyes nevelést nem nyertek és azokban az erkölcsökben meg életfegyelemben növekedtek, a melyek eldődeiket régen megreontották. Tehát a mértékletességben és az egyszerűségben maguk maguknak voltak vezető mestereik.

Ezenkívül a Gracchusok akkor, a midőn Róma elérte fényének, tekintélyének legmagasabb fokát, a dicső tettekben való versengés közepette szégyelték volna az atyáiktól, övéiktől öröklött erényeket cserben hagyni; ellenben Agis és Kleomenes, a kik ép az ellenkező elveket követő atyáktól származtak és hazájukat nyomoruságos, beteges állapotok közt találták, a jóra való bűzgalmukban azokon épenséggel nem ernyedtek el.

Hogy a Gracchusok a vagyonnal nem törődtek és anyagi dolgokban teljes önmegtagadást tanúsítottak, e mellett a legnagyobb bizonyíték az, hogy hivatalukban, politikai működésükben igaztalan nyereszkesedéstől tisztán megóvták magukat. Ám Agis még bosszankodott volna azon, hahogy azért dicsérik, mert a máséhoz egyáltalán nem nyul, az az ember, a ki a saját vagyonát is, a mely nem számítva egyéb birtokát, hatszáz¹ talentumra rugott készpénzben, polgártársainak odaadta. Minő véteknek tartotta volna tehát a jogtalan nyereszkesedést az, a ki kapzsiságnak tekintette még azt is, hogy jogszerűen többje van másnál.

II. Ujításainak merészsége és tervezete nagyságra nézve nagyon különböző.

Caius közreműködése utak építésére és városok alapítására szorítkozott; Tiberius legmerészebb tette az állami földeknek visszaszerzése, Caiusé pedig a bíróságok felfrissítése volt. Agisnak meg Kleomenesnek ujítása abból a meggyőződésből indulván ki, hogy a hibáknak apránként és részenként való orvoslása, elnyesése nem egyéb, mikép Plató mondja, valami hydra fejének egyenként való elvágásánál, oly változást hozott létre a közdolgok terén, a mely képes volt egyszerre minden rosszat eltávolítani és az államot teljesen átalakítani. Vagy igazabban mondvá, kiküszöbölte a minden bajt létrehozó változást és visszaterelte, visszahelyezte az államot az eredeti, az ősi alkotmányos állapotok közé. De azt is mondhatná valaki, hogy a Gracchusok politikájának ellenszegültek a rómaiak legkiválóbbjai, holott ez a reform, a mit Agis megkezdett és Kleomenes befejezett, a legszebb és a legtisztelőre méltóbb példaképeken alapult; a mértékletességről és az egyenlőségről szóló ősi rethrákon, a melyek közül ezeknek Lykurgos, amazoknak pedig a pythiai² isten volt a szavatolójuk. De a mi a legfontosabb, hogy a Gracchusok politikája által semmivel sem emelkedett Róma hatalma, ellenben Kleomenes intézkedései folytán rövid idő alatt szemtanúja lett annak Hellas, hogy Sparta uralma alá kerítette Peloponnesost és hogy harcra

¹ Körülbelül 2.829.000 korona.

² Apollo.

kelt az elsőségért az akkor leghatalmasabb népekkel, a minék a végcélja volt Hellasnak az illyrek meg a gallok fegyvereitől való megszabadítása, hogy az újfent a Heraklidák dicső uralma alá jusson.

III. Vélekedésem szerint eme férfiaknak a végzete is bizonyítja erényük különböző voltát.

A Gracchusok ugyanis harczra keltek polgártársaikkal, aztán futásközben veszték el; a két spártai közül Agis úgyszólván szántsándékosan halt meg, hogy senki se veszzen el polgártársai közül, Kleomenes ugyan a szenvedett jogtalanságot és megaláztatást megtorolni készült, de kedvező alkalom nem szolgálván neki, hősies bátorsággal megölte magát.

Viszont más oldalról szemlélvén őket, Agis semmi számot tevő hadi tettet nem mutat fel, mert korán elhalt, Kleomenes meg számos dicső győzelmeivel azonban egybevetethető Tiberius részéről Karthago bástyáinak megmászása, a mi nem volt csekély dolog, meg a numantiai békeegyezség, a mivel megmentette húszezer római katona életét, a kiknek egyéb reményük sem volt a szabadulásra.

Caius is ugyancsak ott, meg a sardiniai hadjáraton is számos tanújelét adta vitézségének, elannyira, hogy mindaketten bátran versenyezhettek volna a rómaiak első vezéreivel, hahogy idejekorán nem hálnak meg.

IV. Az államigazgatást illetőleg, Agis úgy látszik, nagyon lanyhán nyult a dologhoz, ráhagyván magát szedetni Agesilaostól és megcsalván polgártársait a földfelosztással. Egyáltalán, fiatal-sága okán, félénkségből fogyatékosan, bevégezetlenül hagyott mindent, a mit csak eltökélt és kijelentett. Kleomenes ellenben szinte vakmerően, erőszakosan fogott az alkotmány megváltoztatásához, megöletvén törvényellenesen az ephorosokat, a kiket hatalomra jutván, könnyen maga alá vethetett vagy száműzhetett volna, valamikép sok mást számkivetett Spartából.

Mert vashoz nyulni a legvégső szükség nélkül sem az orvoshoz, sem az államférfihoz nem illő; mind a kettőnél ügyetlenségre vall és az államférfiúnál a kegyetlenséget még a jogtalansággal is tetézi. A Gracchusoknak egyike sem kezdette meg a polgárvér-ontást.

Caius, mint mondják, még akkor sem gondolt a maga védelmére, mikor már erősen támadták; hanem a mily erélyes volt a hadban, oly tétlen volt a pártviszályban. Hisz szinte fegyvertelenül jött el hazulról, visszahátrált a küzdők sorából és egyáltalán úgy látszott, több gondja volt arra, hogy ne kövessen el jogtalanságot, semmint olyat elszenvedjen. Ez okon futásuk nem a bátortalanság, hanem az óvatosság jeléül veendő. Mert vagy engedniök kelle megtámadóiknak, vagy helytállniök és tetteleg védekezniök, hogy el ne nyomassanak.

V. A Tiberius ellen emelhető vádak közül a legsúlyosabbak, hogy kartársát a néptribunatusból kivetette és hogy másodizben is pályázott a tribunusi tisztségre. Caiusnak pedig jogtalanul, igaztalanul tulajdonítják Atilius meggyilkolását, mert Caius akarata ellenére és nagy boszúságára vesztették el.

Kleomenes azonban, hogy az ephorosok felkonczolását ne említsük, felszabadított valamennyi rabszolgát és tényleg egyedül uralkodott, jóllehet névleg másodmagával, a midón testvérét Eukleidast, a ki ugyanabból a házból eredt, magának társául választotta.

Archidamost ugyan, a kit a másik királyi házból tényleg megilletett az uralkodás joga, felbízta, hogy térjen haza Messenéből, de a midón ennek megöletésekor a gyilkosokat nem üldözte, megerősítette a gyilkosságban való részesség vádját maga ellen.

Jóllehet Lykurgos, a kinek utánzójakép tette magát, testvére fiának, Charillosnak, önkényt átadta a királyságot és attól való féltében, hahogy valamikép meghal az ifjú, valamelyes gyanú öcscsére esik, hosszú időn át idegenben kóborolt, és előbb nem tért haza, valameddig Charillosnak fia és az uralkodásban örököse született.

Persze Lykurgosnak nincsen párja a hellenek közt. Hogy pedig Kleomenes politikai intézkedései nagyobb újításokat és törvényszegéseket tartalmaztak, azt már jeleztük.

A kik jellemüket gáncsolják, a két spártainak azt róják fel vétkül, hogy eleve zsarnokok és harczonák voltak, a Gracchusoknak pedig a mértéktelen becsvágyat hozzák fel, de egyebet semmit sem tudnak irigyeik szemükre vetni.

Bevallják azonban, hogy az ellenszegülőkkel való harctól neki tüzesedvén, a természetükkel ellenkező szenvedélytől, akár a fergetegtől, a végletekre sodortattak a politika terén. Vajjon lehetett volna-e valami szebb és dicsőbb első elhatározásuknál, ha ugyan a gazdagok minden erejük és befolyásuk felhasználásával nem buktatják meg ama törvényt és mindkettőjüket nem ártják küzdelmekbe: Tiberiust, mert életét féltette, és Caiust, hogy megbosszulja testvérét, a kit minden ítélet, minden hatósági határozat mellőztével elvesztettek.

Az elbeszélétekből tehát magad³ is kiveheted a különbséget. Ámha mindenikre külön-külön kell nézetemet kifejezni, meggyőződésem az, hogy erényre Tiberius volt valamennyiök közt az első, hogy a legkisebb hibákat az ifjú Agis követte el és hogy Caius tevékenységre, merészségre messze mögötte maradt Kleomenesnek.

³ Sossios Senecio, akinek Plutarchos munkáját ajánlotta.

XLI.
DEMOSTHENES.

(381—322. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Az, a ki Alkibiadesre, az olympiai lóversenyen nyert győzelme alkalmával dicséneket írt, akár Euripides volt az, mikép a legelterjedtebb monda tartja, akár valaki más, azt állítja, Sossiosom, hogy a boldogságra a legeslegelső kellék a híres szülőváros.

Én ellenben azt tartom, hogy arra nézvest, a ki a valódi boldogság osztályosa akar lenni, a mi főkép az erkölcsöktől és a hajlamoktól függ, teljesen közömbös, vajjon névtelen és jelentéktelen hazából, avagy formátlan és kicsiny anyától származik-e. Mert nevetséges dolog volna, ha valaki azt képzelné, hogy Iulis, ez a kicsiny része egy jelentéktelen szigetnek, Keosnak,¹ és Aigina,² a mire vonatkozólag egy attikai³ férfiú azt javasolta, hogy csippakép el kell távolítani a Piraeustól, képes ugyan derék költőket és színészeket nevelni, de egyáltalán képtelen valami igazságos, megállapodott jellemű, eszes és emelkedett lelkületű férfiút szülni. Természetes dolog, hogy a nyereszkesedésre, avagy a dicsőségre irányuló egyéb mesterségek elhervadnak a névtelen, jelentéktelen városokban, de az erény, akár valami erőteljes, életképes növény, mindenütt gyökeret ver, a hol csak alkalmas természetre és a művelődésre haj-

¹ Az aegaei tengerben, Simonides és Bacchylides költők szülőföldje.

² Sziget a saroni öbölben, Polos színész hazája.

³ T. i. Perikles, értván azon, hogy Attika tengeri hatalmának akadályát az útból el kell távolítani, mivelhogy Aigina hajóhadával veszedelmes volt a Piraeusra, Athenae kikötőjére nézve.

landó természetre talál. Ez okon, ha nem úgy élünk és gondolkodunk, a mint kell, ezt a fogatkozást nem fogjuk hazánk kicsinységének felróni, hanem igazságosan csak magunk magunknak.

II. Mindazáltal annak, a ki rendszeres történeti munka megírására vállalkozik, a minek adatai nincsenek keze ügyében, sem birtokában, hanem javarészt tőlünk távol esnek és szét-szórta mások munkáiban foglaltatnak, annak valójában, mindenekelőtt egy hírneves, a szépet szerető és népes városra van szüksége, hogy mindenfajta könyvek bőségesen birtokában legyenek és mindazokat az adatokat, a melyek az írók figyelmét kikerülték, de a melyeket a hagyomány védpajza alatt szembeszökőbb megbízhatóságot nyertek, hallomás avagy kutatólódzás útján összegyűjtván, sok, meg lényeges hibáktól ment munkákat nyujthasson. Mi, a kik kicsinyke városban⁴ lakunk és szívesen időzünk benne, hogy még kisebbé ne legyen, minékünk Rómában és Italiában való tartózkodásunk alatt nem volt érkezésünk a latin nyelv gyakorlására, részint politikai ügyek, részint pedig azok miatt, a kik a bölcselkedés végett fel-felkerestek; csak később és előrehaladottabb korban kezdtünk római művek olvasásába. És csodálatos, de mindazonáltal való dolog esett meg rajtunk. Ugyanis nem annyira szavakból értettük meg és fogtuk fel a tényeket, mint inkább a tényekből, a mikről valamelyes tudomásunk volt, következtettük a szavak jelentését.

A római nyelv szépségét, szabatoságát, képleges kifejezéseit, összhangját és más előnyeit, a mikkel a beszéd ékeskedik, felfogni, hitem szerint nagy örömet és élvezetet nyújt, csakhogy ehhez nem valami felületes szorgalom és gyakorlás kell és az csakis azoknak jut osztályul, a kiknek több az érkezésük és a koruk még alkalmas az ilyesféle becsvágyó kedvtelésekre.

III. Ez okon, ebben a könyvben, mely a párhuzamos életrajzok ötödik könyve, Demosthenessel meg Ciceróval foglalkozván, tetteik és politikai működésük szempontjából fogjuk meg-

⁴ Chaironeia Boiotiában.

vizsgálni kölcsönösen jellemüket, képességüket, ellenben mellőzni fogjuk beszédek szembeállítását, meg annak megállapítását, vajjon melyik volt kellemesebb vagy hatalmasabb szónok. És e tekintetben is találó megjegyzése van Ionnak,⁵ mikor azt mondja :

A szárazon delphin hatalma.

És ezt figyelmen kívül hagyta a mindenben vakmerő Caecilius,⁶ a midőn nem áttallott Demosthenes meg Cicero közt párhuzamot vonni. Különböznél valószínű, hogy ha az «Ismerd meg magadat» mindenkinek szeme előtt lebegne, akkor bizonyára nem tartanák isteni rendeletnek. Úgy látszik, hogy az istenség Demosthenest és Cicerót egyforma emberekké alkotta volna, mivel sok hasonlatosságot oltott lelkükbe, úgy mint a becsvágyat és szabadságszeretetet a közélet terén, s bátortalanságot a veszedelmekkel és a háborúkkal szemben, de sok más esetleges vonást vegyített életükbe. Mert alig hiszem, hogy két más szónokot lehetne találni, a kik névtelenségből és alacsony sorsból oly hatalmasok és nagyok lettek, úgy hogy szembeálltak királyokkal és kényurakkal, kik leányukat elvesztették, elbujdostak hazájukból, de tiszteletben visszatértek, majd újfent elmenekültek, aztán ellenségeik kezébe kerültek és polgártársaik szabadságának megszüntetésével egyben életüket veszítették. Elannyira, hogy ha a természet és sors közt versenyzés támadna, valamikép a művészek közt nehezen lehetne eldönteni, vajjon a természet a jellemvonásokkal, avagy a sors az események befolyásával tette-e hasonlatosbakká e férfiakat. Első sorban szóljunk a régibbről.

IV. Demosthenes, Demosthenes édes atyja, mikép Theopompos beszéli, derék és tisztességes emberek közül való volt és kardkovács melléknevet viselt, mivelhogy nagy műhelye meg számos rabszolgája volt, a kik kardot készítettek. A mit Aischines szónok az anyjáról mond, hogy ez valami Gylon nevű, árulás miatt Athenaeból száműzött férfiútól, meg egy bar-

⁵ Költő és bölcselő Chiosból, kevéssel Sophokles meg Euripides után.

⁶ Sicilia szigetéről származó nyelvtudós, kevéssel Augustus után élt és a többek közt egy értekezést írt a «fenségesről».

bar nőtől származott, arra nézvest nem tudjuk megmondani, vajjon igazat állított-e, avagy rágalmazott és füllentett-e.

Demosthenest atyja hét éves korában jóllétben hagyta hátra, mert vagyonának teljes becsértéke tizenöt talentumra⁷ rugott, csakhogy ettől gyámjainak részint hűtlensége, részint gondatlansága folytán megfosztatott elannyira, hogy még tanítói is elvesztették leczkepénzüket. Ez okon, úgy látszik, nem részesült finomabb és előkelő fiúhoz illő nevelésben; különben meg testi gyengeség és kényessége miatt, anyja sem serkentette őt a munkára, sem tanítói nem erőltették.

Gyermekségétől kezdve nagyon sovány meg beteges volt és mint mondják, a «Batalos» csúfnevet szervezetének gúnyolására nyerte a gyermekektől. Ez a Batalos, mikép némelyek beszélik, valami elcsenevészett furulyás volt, a kire gúnykép Antiphanes⁸ egy kis drámát írt. Mások meg trágár és borízú versek írójának mondják Batalost. De úgy látszik, hogy az attikaiak akkortájt azt a testrészt nevezték Batalosnak, a mit nem esik tisztesség kimondani.

Az «Argas» melléknevet, — mert ez is csúfneve volt állítólag Demosthenesnek, — vagy vad és makranczos kedélyére vonatkozást nyerte, — némely költők ugyanis a kigyót Agrasnak nevezik, — vagy pedig beszédmodora miatt, mely bántó volt a hallgatókra, mert Argas volt a neve egy költőnek, ki rossz és döcögős verseket csinált.

De elég erről ennyit, mikép Plató mondja.

V. A szónoklatra, állítólag, ilyenénkép kapott kedvet. Kallistratos szónok vita-beszédet szándékozott tartani az oroposi⁹ kérdésről a törvényszék előtt. Nagy várakozást keltett a vita, részint a szónok nagy tekintélye miatt, a ki akkortájt dicsőségének virágában állott, részint pedig magának a kérdésnek roppant fontossága okára. Demosthenes értesülván arról, hogy több tanító és nevelő egymással összebeszélt, hogy megjelennek a vitán, kérésével és érdeklődésével reávette a saját

⁷ Körülbelül 70.725 korona.

⁸ Demosthenes kortársa, komédia-író.

⁹ Oropos, határváros Attika és Boiotia között, egyben örökös vita tárgya volt a két szomszéd állam között.

tanítóját, hogy vezesse el őt is a hallgatóság közé. Ez baráti viszonyban állván a hatósági ajtónállókkal, jó helyre tett szert, a hol a fiú szépen elhelyezkedett és észrevétlenül hallgatta a beszédeket. Nagy sikert és roppant bámulatot aratott Kallistratos, Demosthenes pedig megirigyelte a dicsőségét, látván, hogy a nép szerencsekiváнатok közt őt hazakiséri, de még inkább megilletődött és elcsodálkozott a beszéd mindent legyőző hatalmán és elbűvölő tulajdonságán. Ez okon faképnél hagyván a többi tanulmányokat és ifjonti foglalatosságokat, maga magában gyakorolta a szónoklatot és minden erejét megfeszítette, hogy egykor ő is oly szónok lehessen. A szónoklatban Isaiost¹⁰ választotta mesterének, jóllehet akkortájt Isokrates is tartott iskolát, mert, mikép némelyek mondják, a megállapított leczkepénzt, a tíz minát¹¹, árvasága okán nem tudta megfizetni Isokratesnek, akár mert Isaios előadását gyakorlatiasabbnak és mindenképen célravezetőbbnek tartotta. Hermippos¹² beszéli, hogy névtelen emlékiratokra akadt, a mikben az állott, hogy Demosthenes Plató előadásait látogatta és azokból legtöbb hasznot húzott a szónoklatra nézvest. Idézi Klesibios állítását is, a mely szerint Demosthenes a syrakusai Kallias, meg mások útján titkon jutott Isokrates és Alkidamas szónokok mesterfogásaihoz, és át- meg áttanulta azokat.

VI. Midőn teljes korra jutott, perbe fogta gyámjait, meg beszédeket szerkesztett ellenük, mivelhogy ezek sokféle kifogásokra, huza-vonákra találtak ürügyet; Thukydides szerint minden erejét megfeszítve, gyakorolta magát a szónoklatban és nem minden fáradság, veszelem nélkül nyerte meg a pört. Csakhogy atyai örökségének csekély részéhez tudott jutni. Minthogy pedig bátorságot, meg elegendő megszokottságot szerzett a szónoklásban és megizlelte a szóvitával járó tisztességet és befolyást, megkísérlette nyilvánosan fellépni és a közügyekkel foglalatoskodni. És valamikép az orchomenosi Laomedonról beszélik, hogy májbaja ellen védekezve, huzamos futásokat tett az orvosok tanácsára, majd ilyen megedzván szervezetét, a

¹⁰ A tíz attikai szónokok egyike, a peloponnesosi háború idején.

¹¹ Mintegy 787 korona.

¹² Peripatetikus bölcselő Smyrnából.

versenyküzdelmekre adta magát és végül a legkitünőbb távfutó lett, hasonlóképp történt Demosthenessel is, hogy eleinte a saját vagyoni viszonyainak helyreállítása végett fogott — pórére¹³ vetkőzve — a szónokláshoz, aztán hogy ügyességre, erőre tett szert, vetette magát a politikai küzdelmekre, — immár akár a pályabérért harczolva — és elsőségre jutott a szószerkesztés mérkőző polgártársai között. Jóllehet első nyilvános szónoklása alkalmával a zajban elvesztek szavai, mert kinevették szokatlan előadását, mely körmondatokban áradozott és éktelesen módon egész a csömörletig következtetésekkel megterheltenek látszott. Ezenkívül úgy látszik, a hangja gyenge volt, a kiejtése pedig nem tiszta és lélegzetének rövid volta megzavarta szavainak értelmét azzal, hogy meg-megszaggatta a körmondatokat. Végül elvonult a nyilvánosság elől. Egykor csüggedten a Piraeus mellett ődöngő Demosthenest megpillantotta a Thriasosból való Eunomos, a ki már nagyon koros volt és megfeddette, hogy, noha előadása tökéletesen hasonlatos a Perikléséhez, gyávaságból és puhaságból teljesen elhagyja magát, s a helyett, hogy bátor szívvvel szemébe nézne a csőcseléknek, és testét a küzdelmekre megedzené, túri, hogy az elsorvadjon a tétlenségben.

VII. Más alkalommal, a midőn újfent megbukván, hazafelé ballagott köpönyébe burkoltan és mélyen neheztelve, utána ment barátja, a Satyros nevű színész, és együtt haladt vele. Demosthenes feljajdult előtte, hogy bár legbuzgóbban dolgozik valamennyi szónok közt és testének csaknem minden erejét kimerítette, mindazáltal nem arat elismerést a népnél, holott holmi iszákos emberek, hajósok és tudatlan népség meghallgatásra lelnek és elfoglalják a szószerkesztést, őt pedig mellőzik.

«Igazat szól szívesen Demosthenes — mondá Satyros — ám én hamarosan, gyökeresen meggyógyítom a bajt, ha ugyan hajlandó lesz Euripides avagy Sophokles valami jelenetét nekem fejből elszavalni.» Demosthenes megcselekszi, Satyros pedig ismétli utána, de ugyanazt a mondást a helyzethez és jellemhez mérten úgy alakítja és adja elő, hogy teljesen más vers-

¹³ Vonatkozás az athlétákra, a kik pórére szoktak vetkőzni mérkőzés előtt.

nek tetszik Demosthenes előtt. Meggyőződven arról, hogy a szavalás minő báj és ékességet adhat a beszédnek, arra a meggyőződésre jutott, hogy csekély és úgyszólván semmi jelentősége sincs a szónoki gyakorlottságnak, hahogy elhanyagolja a kifejezést, az előadást a beszédben. Ez okon földalatti tanulószobát készíttetett, a mi még napjainkban is megvan és oda ment le napról-napra képezni előadását és gyakorolni a hangját. Gyakran teljes két avagy három hónapon át fejét is csak félig nyiratta meg, hogy a röstelkedés visszatartóztassa, bármi nagyon óhajtaná is, a kimenéstől.

VIII. E mellett a másokkal való érintkezéseit, beszélgetéseit és foglalatosságait buzgó munkásságának tárgyává és kiindulási pontjává tette. Mihelyt megszabadult mindezekről, sebtlen lement dolgozó szobájába és sorra átfutotta elméjében a kérdéses tárgyakat és az azokra vonatkozó okoskodásokat. Azokat a beszédeket pedig, a miket történetesen meghallott, maga magában elismételte és egyes gondolatokra, körmondatokra feldolgozta. Minden fajta javításokat, átalakításokat tett azon, a mit mások mondtak ő néki, vagy viszont ő mondott másoknak. Ezek folytán olybá tűnt föl, mint a kinek semmi tehetsége nincs, hanem csak a fáradságos munka alapján elért ügyességgel és szóhatalommal rendelkezik.

Fontos bizonyítékkép szolgált úgy látszik, erre nézvést az a körülmény, hogy nem egykönnyen hallotta valaki Demosthenest alkalomadtán beszélni, sőt gyakran megesett, hogy a népgyűlésen ülven, a nép névszerint szólásra hívta, de nem lépett elő, hanem gondosan készült a beszédre. Ezért a demagógok közül többen csúfondároskodtak vele. Pytheas¹⁴ pedig gúnyosan vetette oda, hogy okoskodásainak olajszaguk van. Demosthenes keserűen rá felelt: «Nálam, úgymond, és tenálad Pytheas, nem ugyanazon dolgokat látja a mécs.» Másokkal szemben azonban nem helyezkedett teljesen tagadó álláspontra, hanem bevallotta, hogy nem mondja el mind, a mit feljegyzett, de nem is mond semmit feljegyzetlenül.

¹⁴ Kedvelt attikai szónok, később Fülöp bérencze, egyébként is kicsapongó ember, a kinek éjjeli tivornyáira czélzott Demosthenes megjegyzésével.

Ki is jelentette, hogy a népszerű ember készül a beszédre, mert az ily előkészület udvariasság a néppel szemben, holott az azzal való nemtörődés, hogy mikép vélekedik a nép a beszéd felől, oligarchikus érzületre vall, mely inkább az erőszakra, semmint a meggyőződésre támaszkodik.

A rögtönzéstől való félénksége jeléül hozzák fel még azt is, hogy Demades többször felkelt, a midőn a nép lehurrogatta Demosthenest és hevenyészve beszélt mellette, a mit ez sohasem tett meg Demadesnek.

IX. De hát honnét van az, kérdezheti valaki, hogy Aischines Demosthenest a szónoklatban való merészségére nézvést, a legbámulatósabb férfiúnak nevezi? hogyan történhetett az, hogy a byzantiumi Pythonnal szemben, a ki vakmerően egész szóáradattal rontott az athenaeiekre, csak maga kelt fel és ráczáfolt, vagy az, hogy midőn a myrrhenei Lamachos Fülöpre meg Sándorra irt dicsérő verset, a miben a thebaiakról meg az olynthosiakról sok rosszat mondott az olympiai játékokon, felolvasta, Demosthenes felemelkedett utána és történeti meg egyéb bizonyítékokkal kimutatta, inennyi üdvöset köszön Hellas a thebaiaknak meg a chalkisiaknak és viszont, mennyi rossznak lettek okozói azok, a kik a makedonoknak hizelegnek, és oly hangulatváltozást keltett a hallgatóknál, hogy a sophista a riadalomtól megijedvén, titkon elosont az ünnepségről.

Ám úgy látszik, hogy Demosthenes Perikles egyéb sajátosságait nem találta magához alkalmasaknak, de viselkedését és állását, továbbá azt, hogy sem elhamarkodva, sem pedig, hogy minden tárgyról hevenyészve beszéljen, a miknek nagyra kelését köszönte, lelkesedéssel utánózta; illetéknép tehát nem zárkozhatott el teljesen az alkalmi szónoklásból eredő dicsőségtől, csakhogy szíve szerint nem is bízta gyakran a sors szeszélyére szóhatalmát.

Kétségtelen azonban, hogy az alkalmilag elmondott beszédei sokkal több merészségre, bátorságra vallanak, mint irott szónoklatai, hahogy hitelt lehet adni Eratosthenesnek,¹⁵ a phalerosi Demetriosnak és a komikusoknak.

¹⁵ Eratosthenes, az ókor egyik legkiválóbb tudósa volt, a Kr. e. harmadik században élt; széleskörű tudományosságáról πένταθλον-nak

Így Eratosthenes azt mondja róla, hogy beszédeiben gyakran szinte bacchanszá vált, Demetrios¹⁶ meg, hogy a nép előtt egykor az ismeretes esküt mondotta vers alakban, mintegy rajongva:

Mellettem bizonyítsatok,

Halljátok föld, források, folyók, csermelyek!

A komikusok közül az egyik elnevezte Rhopoperperethra-nak¹⁷, a másik meg, hogy az antithesisek¹⁸ sűrű használatát kigúnyolja, így szól:

A. Mint vevé, el is vevé — B. Demosthenes

E szólamot átvenné örömet.

Ha ugyan Antiphanes ezzel nem a Halonnesos¹⁹ érdekében tartott beszédeire céloz tréfásan, a melyben Demosthenes azt javasolja az athenaieknak, hogy a szigetet ne csak foglalják el, de foglalják vissza Fülöptől.

X. Mindazáltal valamennyien elismerték, hogy Demades legyőzhetetlen volt, hahogy természetes sajátjaihoz alkalmazkodott és jóval felülmulta a rögtönzésben Demosthenest, minden töprengéseivel és előkészületeivel.²⁰ A chiosi Ariston elmondja Theophrastosnak a két szónokról való ítéletét. Megkérdezettvén ugyanis, hogy minő szónok nézete szerint Demosthenes: «Méltó városához» felelé. És Demades? «Még felette áll városának». Ugyanez a bölcselő beszéli, hogy a sphettosi Polyeuktos kijelentette, mikép a legnagyobb szónok ugyan

(ötös viadalnak) nevezték; ő volt az első, ki magát φιλόλογος-nak mondotta; főleg matematikai, geographiai, nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányokkal foglalkozott; egyik műve: περί της αρχαίας κομωδίας, a régi komédiáiról tartalmazott sok becses anyagot.

¹⁶ Demetrios Phalereus, a Phalerosból való D. Kr. e. 345 körül született, Theophrastos bölcsész és Menander komikus tanítványa volt; Kassander 317—307-ig reábizta az athenaei állam kormányzatát, később Alexandriába kellett menekülnie és 283-ban meghalt; kiváló államférfiú, tudós és szónok volt; nagyszámú műveiről csak címek maradtak meg.

¹⁷ Rhopoperperethra, a görög ῥῶπος (a. m. apró-cseprő, semmisértékű portéka) és πέρπερος-ból a latin perperus is fecsegő szószátyárt jelent); a ῥωποπερπερήθρα körülbelül annyit tesz mint: üres szószátyárkodás.

¹⁸ Antithesis, a szavakban és gondolatokban rejlő ellentét.

¹⁹ Halonnesos, kis sziget Lemnos és Thessalia partvidéke között.

²⁰ Bölcselő, a ki az erkölcsi jót a gyönyörökbe helyezte.

Demosthenes, de a leghatalmasabb beszédű Phokion, mert a legrövidebb mondással legtöbb eszmét fejez ki.

És csakugyan, Demosthenes állítólag maga mondotta barátjainak, valahányszor Phokion a szószerkekre ment, hogy ellene szóljon: «Ime feltámad az én beszédeimnek a bárdja». Kétséges azonban, vajjon Demosthenes Phokion beszédére, avagy életére és tekintélyére célzott-e, abban a meggyőződésben, hogy döntőbb hatású a közbizalmat élvező embernek egyetlen egy mondanása és intése, akármi sok és terjengős körmondatnál.

XI. A testi fogatkozásain ily gyakorlással segített, a phaleroni Demetrios szerint, a ki azt állítólag magától a már koros Demosthenestől hallotta. Hogy bizonytalan és akadozó kiejtését leküzdje és megjavítsa, kövecskéket vett a szájába és egyre költeményeket szavalt.

Hangját pedig futással, meg meredekre való menéssel gyakorolta, miközben társalgott és beszédeket, avagy költeményeket szavalt, egyidejűleg a lélekzetét visszaszorítván.

Nagy tükör is volt a lakásán és ennek elébe állván, végezte beszédgyakorlatait. Mondják, egykor valami ember jött hozzá és kérte, hogy vállalja el ügyét; elmondotta, hogy megverték. «Hisz, úgymond Demosthenes, egy csöpp bajod sem esett ahhoz képest, a hogy beszélsz.» Emberünk kiereszté hangját és kiabálni kezdte: «Mit, Demosthenes, nekem semmi bajom sem esett?» «Istenemre, mondá Demosthenes, csak most hallok a megsértett és bántalmazott ember hangját.» Ily nagy meggyőző erőt tulajdonított a beszélő hangjának és előadásának. Csodamód tetszett a népnek az ő beszédmodora, holott a finom izlésűek alacsonynak, közönségesnek és vizenyősnek tartották előadását, a kik közé tartozott a phaleroni Demetrios is. Hermippos beszéli, hogy Aision, megkérdeztetvén a hajdani²¹ meg a korabeli szónokok felől, azt válaszolta, hogy a ki hallotta amazokat, elbámult, minő illedelmesen és emelkedetten beszéltek a nép előtt, holott Demosthenes beszédeinek művészi alkotása és hatásossága kiválókép az olvasásközben tűnik ki.

Különben ki tagadhatja, hogy irott beszédei sok keserű-

²¹ T. i. Perikles és követői.

séget és fanyarságot tartalmaznak, viszont az alkalmoszerű vitatkozásokon használta a nevetséges elemet is.

Demadesnek arra a mondására: «Engemet akar tanítani Demosthenes, — a disznó a Minervát?» — «Persze, vágott vissza Demosthenes, ugyanazt a Minervát, a kit a minap Kollytosban²² házasságtörésen csíptek.» Egy tolvajnak pedig, a kit Chalkusnak hívtak és a ki Demosthenes virrasztásán és éjenti munkáján gúnyoskodni akart: «Jól tudom, mondá, hogy neked bajt okozok mécsesem égésével; ti azonban, athenaeiek, épen ne csodálkozzatok a történt lopásokon, a midőn tolvajaink érczből²³, falaink pedig vályogból valók.» Jóllehet több ilyesfélét hozhatnánk fel, mindazáltal ezuttal mellőzzük azt. Különbösen is helyesebb, ha egyéb jellemvonásait és erkölceit, tetteiből meg köztevékenységéből tanuljuk megismerni.

XII. A közügyekkel a phokisi háború²⁴ kitörtékor kezdett foglalatoskodni, valamikép maga beszéli és a Philippikákból²⁵ kitetszik. Ugyanis azok közül az utóbbiak már ama viszály befejezte után készültek, a régiebbek pedig a legközelebbi eseményeket érintették. Köztudomású szintén, hogy a Meidias²⁶ ellen való perhez harminczkét éves korában fogott, a mikor még egyáltalán nem volt sem befolyása, sem hírneve a közélet terén. Szinte ez a körülmény ejtette őt, vélekedésem szerint, leginkább aggodalomba és késztette arra, hogy letegye pénzért a Meidias ellen való pörét;

Nem volt lelke szelid, s a kedélye se volt neki nyájas²⁷ sőt indulatos és erőszakos, ha védekeznie kellett. Annak láttára tehát, hogy nem valami könnyű, sem az ő erejéhez mért dolog

²² Attikai község.

²³ A görög neve χαλκος (chalkus), a. m. érczből való. A Piraeust és Athenaet összekötő falak is, állítólag, vályogból valók voltak.

²⁴ Vagyis a szent háború, a mire okul szolgált a Phokis-beliek ama tette, hogy az Apollónak szentelt földeket bevetették, a miért az amphiktyoni gyűlés megbírságolta őket; ezt a büntetést ezek nem akarták megállani, titkon pártoltatva az athenaeiektől, meg a spartaiaktól.

²⁵ A Fülöp ellen intézett tíz beszéde Demosthenesnek.

²⁶ Egy gazdag, előkelő athenaei polgár, a ki a bacchosi ünnepségek alkalmán Demosthenes ellen tettelegességre vetemedett.

²⁷ Homeros Ilias XX. 467.

megbuktatni ezt az embert, a kit gazdagsága, ékesszólása és barátjai oly jól megvédelmeznek, engedett azoknak, a kik Megidias érdekében kéréssel fordultak hozzá. Mindazáltal vélekedésem szerint, a háromezer drachma²⁸ maga magában nem osztja el Demosthenes keserűségét, hahogy reménye meg ereje lett volna a győzelemre. A köztéren abba a szép feladásba fogott, hogy megvédelmezi a hellenek igazát Fülöppel szemben és ehhez méltókép küzdött is. Hamarosán dicsőséget is aratott és ékesszólásával, bátor szókimondásával világhírré tett szert, elanynyira, hogy egész Hellas bámulta őt és kedveskedett neki a nagy²⁹ király; Fülöp udvarán legnagyobb tekintete volt a népszónokok közt, sőt haragosai is bevallották, hogy hírneves emberrel akadt dolguk. Mert ugyanígy nyilatkoztak róla Aischines meg Hyperides, a midőn vádbeszédeiket tartották ellene.

XIII. Ezért nem tudom, mikép jutott eszébe Theopomposnak azt állítani, hogy Demosthenes jellemre állhatatlan volt és nem tudott hosszabb időre sem ugyanazon dolgoknál, sem ugyanazon személyeknél megmaradni. Mert nyilvánvaló, hogy ezt a pártot és azt az elvet, melyet elejétől fogvást a köztevékenység terén követett, mindvégig híven megőrizte és nemcsak hogy életében nem változtatta meg, hanem életét is feláldozta, hogy meg ne változtassa. Tehát nem mondotta, mint Demades, hogy a politikában való nézetváltozását igazolja, mikép sokszor jött ugyan maga magával ellentmondásba, de az állammal soha sem. Nem is úgy, mint Melanopos³⁰, a ki, noha ellene dolgozott Kallistratosnak, mégis gyakran pénzen hagyta magát általa más útra téríteni, ezt szokta mondani a népnek: «Ez az ember ugyan ellenségem, ámde győzzön az állam érdeke».

A messenei Nikodemos eleinte Kassanderhez csatlakozván, majd később Demetrios érdekében működván, azt állította, hogy ő nem czáfol magamagára, hisz mindig üdvös dolog az erősebbre hallgatni. Ilyeténkép Demosthenesről épen nem mondhatjuk, hogy változott, s hogy ide-oda ingadozott, akár

²⁸ Körülbelül 2400 korona.

²⁹ A perzsák királya.

³⁰ Demades és Melanopos, neves szónokok, Demosthenes ellenfelei.

szóval, akár tettel, sőt a politika terén akár egy változatlan hanglépcsőn megindulván, mindvégig ugyanazt a hangot, irányt követte nyilvános működésében.

Panaitios ³¹ bölcslő azt állítja, hogy Demosthenes beszédeinek javarésze azon az elven alapszik, hogy a jót és az igazat egyedül maga magáért kell választani, így a koszorúról, az Aristokrates ellen való, a mentességről szóló beszéd, meg a philippikák ezt bizonyítják. Ezekben valamennyiben nem a legkellemesebbre, a legkönnyebbre és a legelőnyösebbre serkenti polgártársait, sőt azt tartja, hogy sok esetben még a közbiztonságot és bátorságot is másodsorba kell helyezni a jó és a tisztességgel szemben. Ha tehát becsvágyó elvhűségével, beszédeinek nemes szárnyalásával harczrakész bátorság és minden cselekvényében való önzetlenség párosult volna, megérdemelné, hogy nem a Moirokles-, a Polyeuktos-, a Hypereides-féle szónokok sorába, hanem jóval feljebb, Kimon, Thukydides és Perikles mellé helyeztessék.

XIV. Kartársai közül Phokion jöllehet nem valami magasztalt párt élén állott, hisz a makedonokhoz szítani látszott, mindazáltal vitézségre, igazságosságra egyáltalán semmit sem engedett Ephialtesnek, Aristidesnek és Kimonnak, holott Demosthenes, a ki — mikép Demetrios mondja — nem volt a fegyverre sem valami megbízható, sem pedig az ajándékokkal teljesen megközelíthetetlen, s noha Fülöppel meg a makedonokkal szemben legyőzhetetlen volt, de az onnét felülről Susából és Ekbatanából jövő arany elől nem zárkózott el, sőt meghajolt az előtt, Demosthenes, mondom, legjobban rátermett arra, hogy az elődök dicső tetteit magasztalja, de nem arra, hogy azokat utánozza. Mindazáltal valamennyi korabeli szónokot — csak Phokionnal teszek kivételt — felülmulta életmódjával. Nyilvánvaló az is, hogy a legnagyobb nyíltszívűséggel beszélt a nép előtt, majd szembeszállván a tömeg vágyaival, majd lehurrogatván azt hibái miatt, úgy, mint az beszédeiből kiderül. Theopompos beszéli, hogy egy alkalommal az athenaeiek, a midőn megbízták Demosthenest valakinek a bevádolásával,

³¹ Rhodosi bölcslő, a «Kötelesség» című értekezés szerzője, a kit Cicero sokban követett.

és ő szabadkozott, nagy lármát csaptak, mire ő felemelkedett helyéről és így szólt: «Bennem, athenaei polgárok, tanácsadóra találtok, még ha nem is akarjátok, de soha hamis vádlóra, mégha akarjátok is».

Kemény aristokratikus érzületét tanúsítja az Antiphonnal való eljárása. Ezt ugyanis, miután a népgyűlés fölmentette, elfogatta és az areopagi tanács elé állította, majd semmit sem vetvén a nép haragjára, begyőzte arról, hogy megigérte Fülöpnek a hajógyár felgyújtását, mire aztán Antiphont a tanács elítélte és kivégeztette. Hasonlókép bevádolta Theoris papnőt, hogy számos egyéb kicsapongásai mellett, a rabszolgákat uraik megcsalására taníttatta. Ezért halált kért reá és kivégeztette.

XV. Mondják, hogy a Timotheos vezér ellen való beszédet is, a melynek felhasználásával Apollodoros reábizonyította e férfiúra a sikkasztást, Demosthenes készítette Apollodoros számára, valamikép a Phormion meg a Stephanos ellen való beszédek is, a mikért méltán rossz hírbe jutott. Mert Phormion Demosthenes beszédével küzdött Apollodoros ellen és így kétségtelenül akár egy és ugyanazon fegyverből árusította el a vizálykodó feleknek az egymás ellen való fegyvereket.

A nyilvános beszédei közül az Androtion, a Timokrates, meg az Aristokrates ellen valók más szónokok számára készültek, mert úgy látszik, hogy huszonhét avagy huszonnyolcz éves korában szerkesztette ama beszédek. De az Aristogeiton ellen valót maga mondotta, meg a mentességről szóló beszédet is, melyet a maga mondása szerint, Chabrias fia, Ktesippos érdekében tartott, mások állítása szerint azért, mert a fiatal ember édes anyjának keze után járt. Mindazáltal nem vette el ezt, hanem egy Samia nevű nővel kelt egybe, mikép a magnesiaiai Demetrios a Synonymákról szóló művében beszéli.

Hogy az álkövetség ügyében Aeschines ellen való beszédet csakugyan megtartotta-e, bizonytalan; jóllehet Idomeneus azt állítja, hogy Aischines csupán harmincz szavazattal mentetett fel. Azonban úgy látszik, nem így áll a dolog valójában, ha ugyan a két szónoknak a koszorúra vonatkozó beszédéből következtetni lehet. Mert egyikük sem említi határozottan és kifejezetten, hogy ama pervita ítéletig jutott.

Ámde ezt inkább mások döntsék el.

XVI. Demosthenes politikája, még a béke fennállta alatt, nyilván arra irányult, hogy Fülöp egyetlen egy cselekményét se hagyja kárhoztatás nélkül, hogy minden lépten-nyomon felriaszsza és feltűzelje az athenaeiket ez ellen az ember ellen. Ez okon Fülöp udvarán legtöbbet ő róla beszéltek. És a midőn Demosthenes tizedmagával követségbe ment Makedoniába, Fülöp ugyan valamennyit meghallgatta, azonban az ő beszédének megcáfolására legtöbb gondot fordított.

Mindazáltal tiszteletadásra, szivességre nem mutatta magát olyannak Demosthenessel, a milyennek a többiekkel szemben, mert jobban kitüntette Aischinest meg Philokratest.

Midőn aztán ezek magasztalták Fülöpöt, hogy a leg-hatalmasabb szónok, a legszebb külsejű férfiú, sőt, hogy a leg-öblösebb ivó, Demosthenes bosszuságában maró gúnynyal azt vetette oda, hogy az első a sophistának, a második az aszszonynak, a harmadik pedig a szivacsnak a sajátsága, de egyik sem válik dicséretére a királynak.

XVII. Majd háborúra került a dolog, mivelhogy Fülöp nem bírt nyugton maradni, az athenaeieket meg Demosthenes izgatta; és pedig első sorban Euboiára uszította őket, a mely szigetet kényurai Fülöp kezére szolgáltatták. Ezek tehát, Demosthenes törvényjavaslata következtében, átkeltek és elűzték a makedonokat. Másodsorban segítségükre ment a Byzantium-belieknek, meg perinthosiaknak, a kik hadban álltak a makedonokkal, miután reávette a népét, hogy hagyjon fel ellenséges indulatával, felejtse el mind a két részről a szövetséges háború alkalmával elkövetett sértéseket és küldjön haderőt számukra, a mely meg is mentette őket.

Azután mint követ tárgyalásokba bocsájtkozott a hellen népekkel, majd feltűzelte őket és kevés híján valamennyiöket szövetségre hozta Fülöp ellen, elannyira, hogy tizenötezer gyalogos és kétezer lovasból álló sereg termett elő, nem számítván a polgári csapatokat, és a zsoldosok fizetésére szükséges pénzek is buzgón folytak be. Ekkor történt, mikép Theophrastos beszéli, hogy a szövetségesek a járulékok meghatározását követelvén, Krobylos demagogus azt mondotta: «A háborút nem lehet

adagonként táplálni!» Egész Hellas a jövődön csüggött immár, és nép- meg városszerte szövetségre léptek az Euboia-beliek, az achaiok, a korinthosiaiak, a megaraiaiak, a leukadiabeliek és a kerkyraiaiak, de a legnagyobb munka Demosthenesre maradt, t. i. bevonni a szövetségbe a thebaiakat, a kik Attikával határos vidéken laktak és akkortájt fegyverre legjobb hírben álltak a hellenek közt. Mert nem volt könnyű dolog eltéríteni a thebaiakat, a kiket Fülöp ép a minapában csábított el jó szolgálataival a phokisi háború idején, és főleg azért, mivel a szomszédos villongások minduntalan fel-fel élesztették a két államnak egymás közt való ellenséges czivódásait.

XVIII. Ezenközben Fülöp elbizakodva amphissai sikerében, váratlanul Elateiára tört és megszállotta Phokist. Megrémültek az athenaeiek, senki sem mert a szószékre lépni, de senki sem tudta, mit mondó legyen; ám az általános bizonytalanság és elnémulás közepette előlép Demosthenes és azt tanácsolja, hogy szövetkezzenek a thebaiakkal. Majd szokása szerint jó reményekkel bátorítja és felemeli a népet, úgy, hogy másokkal együtt mint követet küldötték el. De Fülöp is elmenesztett két makedont, mikép Marsyas beszéli, Amyntast és Klearchost, meg két thessaliabelit, Daochozt és Thrasydaiost, hogy ellenükre dolgozzanak az athenaeieknek. A thebaiak józan okoskodása nem hagyta figyelmen kívül saját érdeküket, sőt mindnyájuk szeme előtt álltak a háború borzalmai és a phokisi háború alatt imént kapott sebeik megsajogtak. Azonban Demosthenes szóhatalma, mikép Theopompos mondja, felszította bátorságukat, feltüzeltelte dicsvágyukat és egyben elhomályosította minden más érzületüket, elannyira, hogy száműztek félelmet, meggon-dolást és háladatosságot a beszéd felkeltette lelkesedésükben a dicsőségért. A szónok sikere oly nagynak és fényesnek látszott, hogy Fülöp menten hirdetőket küldött békekérés végett, Hellas pedig talpra állt és összeszedte magát a jövőre. Demosthenes elé járultak nemcsak az athenai vezérek, hanem a boiotarchok³² is, hogy teljesítsék parancsait. Ő vezette akkortájt nem kevésbé az athenaeiek, mint a thebaiak összes

³² A boiotoknál a legelső hatósági személyek.

népgyűléseit, szeretve és ura gyanánt tisztelve mind a két néptől, és pedig Theopompos szerint, nem indoktalanul, nem érdemtelenül, hanem nagyon is méltán.

XIX. Azonban úgy látszik, az isteni végzet, mely az események körforgásában erre az időszakra tűzte ki Hellas szabadságának végét, meghiusított minden tervelést és a jövőre nézvest számos jelenségben megnyilatkozott. Így a Pythia borzasztó jóslatot tett és egy ősrégi sibyllikus jósige járt szájáról szájra:

Bárcsak a thermodoni csatától messzire volnék,
Nézném a felhők közepett sasként a magasból,
Sír a legyőzött és vele pusztul el az, a ki győzött.

A Thermodon, úgy mondják, egy kis folyó nálunk Chaironeia földén, mely a Kephisosba ömlik. Én azonban mostanság nem ismerek semmi ily nevezetű folyócskát, de úgy vélekedem, hogy a most Haimon³³ nevű patakot akkorában Thermodonnak hívták. Mert a Herakleion mellett folyik, a hol a hellenek táboroztak, és abból a körülményből, hogy a csata folytán vérrel meg holttestekkel telt meg a folyó, következtem ennek az elnevezésnek a megváltoztatását. Duris azt állítja, hogy a Thermodon nem folyóvíz, hanem egy kőszobrocska, a melyet sátor felállítására czéljából földet ásó emberek találtak és a melyen az a felírás állt, hogy a Thermodon, a mint karjain viszi a megsebesült Amazont. Erre vonatkozást egy más jósigét is idéz, a mely így szól:

Várd be, sötét keselyű te, a thermodoni csatát is,
Jóllakhatsz majd ott a tömérdek emberi hússal.

XX. Azonban nehéz eldönteni, hogy voltaképen miként áll a dolog. Demosthenes pedig, mint mondják, fennen bizakodva a görögök fegyverében, elragadtatva a sok ember erejétől és lelkesedésétől, készen, hogy szembe szálljon az ellenséggel, váltig azt hangoztatta, hogy ne vessenek a jósigékre, ne hallgassanak a jóvendölésekre, ám gyanúsítsák még a

³³ Görögül a. m. vér folyó.

Pythiát is, hogy Fülöppel tart. Egyben emlékeztette a thebaiakat Epaminondasra, az athenaeiekat pedig Periklesre, a kik az ilyesfélét a gyávaság ürügyének tekintették és csak a saját józan eszükkel éltek.

Eleddig tehát bátor emberként viselte magát Demosthenes. A csatán azonban semmi dicsőt, semmi olyas dolgot nem vitt végbe, a mi beszédére vallott volna, sőt kerekét oldott, elhagyván sorát, gyalázatosan megfutott, fegyvereit elvetette, nem szégyenelvén, mikép Pytheas mondja, pajzsának felírását sem, a melyen aranyos betűkkel e szavak állottak: «A jó szerencsének». Fülöp pedig az első pillanatban a győzelem felett való örömében féktelenkedni kezdett s kigúnyolta a halottakat, majd részeg fejjel Demosthenes határozatának elejét lábakra tagolta és ütemet vervén hozzá, így dúdolgatott:

Demosthenestől származó Demosthenes
Paianiából — javasolja ezt.

De midőn kijózanodott és fontolóra vette az őt környező veszedelem nagyságát, megborzadt a szónok ékesszólásától és befolyásától, a mely egyetlen egy nap pár órája alatt arra kényszerítette, hogy uralmát meg az életét a veszedelemnek odavesse.

Demosthenes hírneve eljutott a perzsa királyig, a ki levélben megparancsolta a tenger melléki satrapáknak, hogy adjanak pénzt Demosthenesnek és legyenek hozzá több figyelemmel, mint bármelyik más göröghez, mint az olyan férfiúhoz, a ki egyedül képes a makedon királyt a görögországi bonyodalmakkal föltartóztatni és elfoglalni. Mindezeket Sándor fedezte fel, a midőn Sardesben megtalálta Demosthenes némely levelét, meg a király vezéreinek irományait, a mik a Demosthenesnek adott pénzek összegét bizonyították.

XXI. A helleneket ért szerencsétlenség idejekor aztán rátámadtak Demosthenesre az ellenzéki szónokok és számadási pereket, meg vádakát emeltek ellene. A nép azonban nemcsak hogy felmentette mindezek alul, hanem továbbra is megtartotta tiszteletében és mint aféle jó hazafit ujólag felszólította a közügyek vezetésére; sőt midőn Chaironeiából temetésre

hazahozták az elesettek csontjait, őt bírta meg a dicsbeszéd megtartásával. Tehát a nép a szomorú eseményeket nem viselte nemtelenül, sem megalázkodottan, valamikép Theopompos tragikus hangon beszéli, sőt azzal, hogy tanácsadóját kiválókép megbecsülte és megtisztelte, kimutatta, hogy adott tanácsát nem bánta meg. Demosthenes pedig megtartotta a gyászbeszédet. De törvényjavaslataira nem írta többé a saját nevét, hanem sorról-sorra a barátjait, hogy megengesztelje rossz szellemét és balvégzetét, valamíg Fülöp halálakor újra bátorságra éledt. Mert Fülöp nem sokkal élte túl a chaironeiai sikerét, és úgy látszik, ezt jövendölte meg az idézett jóslat utolsó verssora :

Sír a legyőzött, és vele pusztul el az, a ki győzött.

XXII. Demosthenes titkon értesült Fülöp haláláról, hogy tehát már eleve jó hangulatra keltse az athenaeieket a jövőre nézvest, derült arczczal a tanácsba ment és elmondotta, hogy áomlátása volt, a miből nagy jótéteményt várhatnak az athenaeiek. És kis vártatva megjelentek Fülöp halálának hírhozói. Legott áldozatot mutattak be erre az örvendetes hírre és koszorút szavaztak meg Pausaniasnak⁸⁴. Demosthenes is megjelent fehér ruhában, megkoszorúzottan, jöllehet leánya hét nappal azelőtt halt meg, mikép Aischines beszéli, a ki e miatt legyalázza és gyermekei iránt való szeretetlenséggel vádolja. Ám maga Aischines volt gyáva és puha, mivelhogy csak a gyászolásban, jajveszéklésben látta a gyengéd és szerető lélek jelét, holott a szeliden, bánkódás nélkül való tűrést rosszalta.

Én a magam részéről nem merném állítani, vajjon helyesen történt-e az, hogy az athenaeiek, annak a királynak elhalálozásakor, a ki oly kegyesen és emberszeretőleg bánt sikerei közepett velük bukottakkal, megkoszorúzták magukat és áldozatot mutattak be. Mert a mellett, hogy az istenek bosszújának kihívása, még nemtelenség is volt az, hogy életében tisztelték és polgárjoggal felruházták, más kezétől való vesztekor azonban nem türtőztették örömlüket, sőt ugrándoztak,

⁸⁴ Fülöp gyilkosának.

győzelmi énekeket daloltak teteme körül, akár csak valami derék dolgot műveltek volna.

Midőn azonban Demosthenes a családi szerencsétlenséget, a könnyeket és jajveszékléseket az asszonyokra hagyván, egyedül azzal foglalatostkodott, a mit hazája érdekének vélt, én csak dicsérni tudom őt és férfias meg hazafias lélek jelének tartom, hahogy valaki mindenkor változatlanul a közjóhoz ragaszkodik és a családi ügyeket-bajokat az állami ügyek mögé helyezi, és sokkal jobban megőrzi méltóságát a királyok, meg a kényurak szerepét játszó színészeknél, a kiket a színpadon sem úgy sírni, sem úgy nevetni nem látjuk, mikép maguk akarnak, hanem a mikép a cselekmény a helyzethez képest megkívánja.

Ezenkívül, ha nem szabad a szerencsétlent vigasztalanul bánatában fetrengve hagyni, sőt kötelesség fájdalmán gyengéd szavakkal könnyíteni és gondolatát kellemesebb dolgokra irányítani, valamikép azok tesznek, a kik a szembetegek tekintetét elfordíttatják a fényes és szemetszűrő színektől az üde és puha színárnyalatokra, ugyan honnét meríthetnénk hathatósabb vigaszt, mint a haza jólétéből, a midőn a közélet sikereit a magánélet viszontagságaival arányos vegyületbe hozzuk és a rosszabbat a jobbal eltakarni igyekezünk.

Ezeknek elmondására annak látása vezetett bennünket, hogy Aischines beszédével sokakat résztvétre hangolt és egész az ellágyulásig könnyörületességre indított.

XXIII. A városok pedig Demosthenes feltüzelésére szövetségre léptek. A thebaiak, kiknek Demosthenes szolgáltatta a fegyvereket, rátámadtak a makedon helyőrségre és sokakat megöltek; az athenaeiek szintén készülődtek velük együtt a közös harcra.

Demosthenes folyton megszállva tartotta a szószerket, majd levelet levél után írt Azsiába a király vezéreinek, hogy onnét is háborút szítson Sándor³⁵ ellen, a kit kölyöknek és Margitesnek nevezett. Midőn azonban Sándor rendbehovván saját országát, seregei élén Boiotiában termett, lelohadt az athenaeiek bátorsága és a Demosthenes tüze kialudt. A thebaiak

³⁵ Költött személyiség, a név együgyű, félszeg emberre vonatkozik; a Margites című gúnykölteményt tévesen tulajdonították Homerosnak.

cserbenhagyatva az athenaiektól, maguk magukért küzdöttek és elvesztették szülővárosukat. A nagy zavar közepette az athenaiek elküldötték Demosthenest más kiválasztott férfiakkal együtt követül Sándorhoz, de ő félvén ennek haragjától, a Kithaironról³⁶ visszafordult és felhagyott a küldetéssel.

Sándor pedig küldöttek által legott követelte a tíz népszónoknak, mikép Idomeneus meg Duris állítják, avagy a legtöbb és a legszavahihetőbb történészek szerint, nyolcznak kiadását; ezek között a következők voltak: Demosthenes, Polyeuktos, Ephialtes, Lykurgos, Moirokles, Damon, Kallisthenes és Charidemios.

Ekkor mondotta Demosthenes a juhokról szóló mesét, a kik kiadták a kutyákat a farkasoknak és összehasonlította magát meg pártfeleit, a kik a nép érdekeiért küzdenek, a kutyákkal, a makedon Sándort pedig ordas-farkasnak nevezte. «És — tette hozzá — valamikép látjuk, hogy a kereskedők miközben a mintát egy csészében ide-oda viszik, pár szem buza segedelmével nagy mennyiségeket bocsájtanak árúba, hasonlóképen mibennünk egynehányunkban valamennyiötöket kiszolgáltatjátok egész észrevétlenül.» Így beszéli ezt a kassandriai Aristobulos.³⁷

Az athenaiek tanakodtak, de nem tudták, mit tevők legyenek, midőn Demades, miután az ismeretes szónoktól öt talentumot³⁸ kapott, magára vállalta, hogy követségbe megy és megkérleli a királyt, akár mert bizakodott barátságában, akár mert reménylette, hogy valamikép a vérengzéssel jóllakott orosz-lánt bosszúval eltelten találja. Ki is engesztelte Sándort Demades és megmentette a szónokokat, majd összebékeltette vele Athenae városát.

XXIV. Sándor eltávoztával nagyra keltek ezek a szónokok, Demosthenes pedig megkisebbült tekintetben. Agis spártai király mozgolódásakor ugyan felocsudott rövid időre, aztán, hogy az athenaiek tartózkodtak az együttműködéstől, Agis pedig elesett és a lakedaimoniak szétverettek, ismét megcsüg-

³⁶ Hegyláncz Attika és Boiotia határán.

³⁷ Nagy Sándor egyik életirója.

³⁸ 23.575 korona.

gedt. Ekkortájt indult meg Ktesiphon ellen a koszorú-per,³⁹ mely ugyan Chairondas archonsága alatt kezdődött kevéssel a chaironeiai ütközet előtt, de csak tíz évvel később, Aristophon alatt került ítéletre és mely nagyobb feltűnést keltett bármi más nyilvános pernél, részint a szónokok hírneve, részint a bírák emelkedett lelkülete folytán. Ezek ugyanis, jóllehet Demosthenes üldözői korában a legnagyobb befolyással bírtak és a makedonokkal együtt fogtak, nem adták ellene szavazatukat, sőt oly fényesen mentették fel, hogy Aischines alig nyert az összes szavazatokból egyötöd részt. Legott el is távozott Athenából Rhodosra, majd Ioniába ment, a hol szónoklat-tanítással fejezte be életét.

XXV. Nem sokára aztán megérkezett Azsiából Harpalos, megszökvén Sándortól, mivelhogy garázdasága miatt, csúnya dolgok nyomták lelkét, de meg mert félt a királytól, ki immár nagyon keményen bánt a barátjaival. A népnél keresett tehát menedéket és ennek kezére adta maga magát hajóstól-kincses-től együtt.

A többi szónokok a drágaságokra kacsintgatva, pártját fogták és biztatták az athenaeieket, hogy fogadják be és mentsek meg a könyörgőt. Demosthenes eleinte azt tanácsolta, hogy utasítsák el Harpalost és őrizkedjenek attól, hogy kényszerű és igazságos ürügy híján háborúba döntsék a várost.

Néhány nap multán, a kincsek vizsgálása alkalmából észreveszi Harpalos, hogy Demosthenes örömét leli egy királyi kupán, és behatóan szemléli annak alakját és vésését, felszólítja tehát, hogy vegye kezébe és mérlegelje, vajjon mit nyom aranyban. Demosthenes elbámul súlyán és megkérdi, mennyit nyom. «Husz talentumot, felelé Harpalos, te néked» és mihelyt az éj beáll, hozzá küldi a kupát a husz talentummal⁴⁰ együtt. Mert Harpalos igen ügyes volt abban, hogy a pénzsóvárgó ember

³⁹ Ktesiphon, a vének tanácsának előlülője, azt indítványozta, hogy koszorúzzák meg Demosthenest a hazájának tett jó szolgálataiért a Bacchos ünnepén. Aischines e miatt perbe fogta Ktesiphont, a kinek védelmét Demosthenes vállalta el és ez alkalommal tartotta híres koszorú-beszédét.

⁴⁰ 188,600 korona.

tekintetéből, arczkifejezéséből és szemvetéséből felismerje annak jellemét. Demosthenes pedig nem bírta ellenállni, sőt úgy elfogódott az ajándékra, hogy Harpalos mellé állt, akár őrsereget fogadott volna be magához. Másnap aztán jól bekötözvén nyakát kendővel, nyakravalóval, elmegy a népgyűlésre és midőn biztatják, hogy keljen fel és beszéljen, tagadólag int, mintha berekedt volna a hangja. A tréfaszerető emberek pedig gúnyoskodnak, hogy a szónok az éjszakán nem ugyan toroklázt, de aranylázt kapott. Később az egész nép megtudja a megvesztegetést és a midőn Demosthenes védelmezni és igazolni akarja magát, nem engedi meg, hanem váltig zúgolódik és háborog; majd valaki felkel és gúnyosan oda kiált: «Hát nem hallgattok athenaei férfiak a kupa birtokosára?»

Ekkor aztán előzik Harpalost Athenaeából, majd attól való féltükben, hogy a szónokoktól elharácsolts kincsekről számolniok kell, szigorú vizsgálatot tartottak és házaikat sorra kikutatták, kivéve Arrenides fiának, Kalliklesnek a házat. Egyedül azért nem engedték átfűtetni, mivelhogy csak az imént nősült és a menyecske épp a házban időzött, a mint azt Theopompos beszéli.

XXVI. Demosthenes azonban egyenesen neki vágván a dolognak, határozati javaslatot terjesztett elő, hogy vizsgálja meg az ügyet az areopagi tanács és büntesse meg azokat, a kiket vétkesnek talál. De a tanács első sorban őt magát ítélte el.

Elment tehát a törvényszék elé, a mely ötven talentum bírsággal sújtotta és ennek kifizetéséig börtönre vetette. De, mint mondja, a vád felett érzett szégyenből és szervezetének gyenge volta miatt, a mely nem bírta elviselni a börtönt, megszökött olyaténkép, hogy őreit részint kijátszotta, részint pedig ezek mozdították elő menekülését.

Mondják, hogy nem távozott messze a várostól, midőn észrevette, hogy egynehányan politikai ellenfelein kívül, utána futottak, rejtekezni akart tehát, de ezek nevét kiabálták, majd közelebb jutván, arra kérték, hogy fogadja el tőlük útravalóképen a pénzt, a mit ép e célra hoztak magukkal hazulról és a mi végett utána siettek, egyben biztatták, hogy bátorodjék fel és tűrje sorsát megadással. Demosthenes erre heves zokogásba tört ki.

«Vajjon — úgymond — hogy birjam sorsomat béketűréssel elviselni, elhagyván azt a várost, mely oly ellenségeket fogad magában, a minő barátokat sem lehet egy könnyen másutt találni.»

Számkivetését csüggedten tűrte, jobbra Aiginán és Troizenben tartózkodván.

Gyakran Attikára vetette könnyűkkel telt szemeit és említik, szinte dőre, meggondolatlan nyilatkozatait, a mik épen nem vallottak a közélet terén való erélyes működésére. Beszéli ugyanis, hogy Athenaeből távoztakor az Akropolisra emelte karjait: «Városom⁴¹ úrnője — így szólt — ugyan, mi kedved leled a három legádázabb fenevadon, a baglyon, kigyón és a népen?»

A hozzájövő és a vele időző fiatalokat igyekezett elterelni a politikától, mondván, ha eleve két út állt vala előtte, az egyik a szószékre és a népgyűlésre, a másik meg egyenest a halálra és a végenyészetre vezető; ha előre láthatta vala a politikai élet gázságait, a megfélemlítést, a gyűlölséget, a rágalmat, a fenekedést, bizonyára azon indult volna, a mely egyenest a halálra visz.

XXVII. Még az említett számkivetésben volt Demosthenes, a midőn Sándor meghalt.

A hellenek újfent összefogtak Leosthenes bátor tetteire, a ki a Lamiában ostromolt Antipatert körülszáncolta. Pytheas szónok és Kallimedon, melléknévén Karabos, Athenaeből elosonván, Antipáterhez szegődtek és ennek barátjaival és követivel összejárták a városokat, megakadályozandók a helleneket, hogy ne szakadjanak el tőle és ne szegődjenek az athenaeiekhez. Demosthenes ellenben a városok követeihez csatlakozván, azon dolgozott és küzdött karöltve, hogy együttesen vessék magukat a makedonokra és kergessék ki azokat Hellasból.

Arkadiában, miként Phylarchos beszéli, heves vita támadt Pytheas meg Demosthenes közt a népgyűlésen. Pytheas ugyanis állítólag azt mondotta, hogy valamikép úgy tartjuk, hogy beteg van ebben a házban, a melyikbe számártejet visznek, hasonló-

⁴¹ A bagoly és kigyó Pallas Athene kedves állatai.

kép okvetlen beteg az a város, a miben egy athenaei követ-ség megjelen. Demosthenes visszafordította a hasonlatot, mond-ván, hogy a számár tejét is a betegek gyógyulására hozzák, meg az athenaieket is az olyanok megmentésére küldik. Az athe-naei nép ezen való örömében megszavazta Demosthenes haza-hívását.

A paianiabeli Demon tette meg a javaslatot, a ki unoka-testvére volt Demosthenesnek. Háromsoros hajót küldöttek tehát érte Aiginára.

Midőn a Piraeusnál partra szállt, egyetlenegy hiva-talnok, egyetlenegy pap sem hiányzott, sőt az egész nép egy tömegben elibe ment és lelkesen fogadta. Ekkor a magnesia-i Demetrios szerint, Demosthenes az ég felé nyújtván kezeit, szerencsésnek vallotta maga magát e napért, hogy dicsőbben tért meg hazájába, mint Alkibiades, mert polgár-társai szívük szerint és nem kényszerből fogadták be. De a pénzbírság rajta maradt, mert nem volt szabad az ítéletet kegye-lemből felbontani, kijátszották tehát a törvényt. A «Megmentő Zeus» áldozó ünnepe alkalmával pénzt szoktak adni annak, a ki az oltárt elkészítette és feldíszítette. Demosthenesre bízták tehát e dolgot és erre a célra ötven talentumot utaltak ki, a mennyire az ítéleti bírság rugott.

XXVIII. Mindazáltal nem sokáig örült hazájába való visz-szatértének, mert a hellen ügyek hamarost romlásnak indultak. Metageitnion⁴² havában történt a Krannon melletti ütközet, Boedromion⁴³ havában bevonult a makedon helyőrség Muny-chiába, Pyanepsion⁴⁴ havában pedig meghalt Demosthenes és pedig a következőképen. Mikor jelentették, hogy Antipater és Krateros Athenae ellen vonulnak, Demosthenes meg az ő párthivei sebtén kivonultak a városból, a nép azonban, Demades indítványára, halálra ítélte őket. Ki ide, ki oda szélyedt; Anti-pater tehát katonákat küldött szerte szét, hogy őket összefog-ják; ezeknek Archias, melléknéven Phygadotheras⁴⁵ volt a

⁴² Javarészt augusztus hónap.

⁴³ Szeptember egy része.

⁴⁴ November egy része.

⁴⁵ Szökevény poroszló, kutató.

vezérök. Ez, a különben Thuriából⁴⁶ származó ember, mint mondják, egykor tragikus színműveket játszott és tanítója volt állítólag az aiginai Polosnak, a korabeli művészek legnagyobbjának. Hermippos azonban mint Lakrites rhetor tanítványát említi Archias, Demetrios pedig azt állítja, hogy Anaximenes iskoláját járta. Ez az Archias kivonszolta a szentélyből az Aigina szigetén az Ajax templomába menekvő Hyperides szónokot, a marathoni Aristoneikost, a Himeraios, a phalerosi Demetriosnak a testvérét, és Antipater elé kísértette Kleonaeba, a hol kivégezték őket. Hyperidesnek állítólag a nyelvét is kivágták.

XXIX. Archias értesülvén arról, hogy Demosthenes Kalaurián⁴⁷ Poseidon templomában könyörgőkép ül, áthajóz könnyű bárkákon és partra száll thrák lándzsások kíséretében. Majd biztatja Demosthenest, hogy keljen fel és menjen vele Antipater elé, a ki semmi rosszat sem forral ellene. Demosthenesnek történetesen különös álomlátása volt azon az éjszakán. Ugy rémlett előtte, hogy Archiassal tragoedia előadáson versenyt küzd és ámbátor tetszést aratott meg a közönséget meghódította, a díszletek és a kellő kiállítás híján legyőzetett. Ez okon tehát Demosthenes, csak úgy, a hogy történetesen ült, a barátságos szavakban áradozó Archiasra emelé tekintetét és így szólt: «Archias, sem hajdanában nem tudtál megnyerni színészkedéssel, sem most nem fogsz megnyerni ígéretésszel».

Archias haragosan fenyegetőzni kezd:

«Most — veti oda — Demosthenes, a makedon tripus szól belőled, az imént pedig a színész. Különben várj kissé, míg valamit küldök háznépemnek.» Ezt mondván, a templom belsejébe vonul, veszi tábláját, akár írni szándékoznék és száájához viszi íróvesszejét, majd rágesálni kezdi, miként elmékedés meg írás közben tenni szokta és egy ideig várakozik, aztán beburkolja magát és lehajtja fejét. Az ajtón álló lándzsások gúnyoskodnak rajta és elpuhult, gyáva embernek nevezik.

⁴⁶ Tekintélyes görög gyarmatváros Italiában, a tarentumi öbölben, a régi Sybaris helyén.

⁴⁷ Sziget Troizennel szemben.

Archias pedig hozzámegy, szólítgatja, hogy keljen fel, előlről kezdi előbbi mondásait és újfent megígéri, hogy kibékíti Antipaterrel. Demosthenes érezvén immár, hogy a méreg átjárta szervezetét és erőt vett rajta, felfödi fejét és mereven Archiasra tekint: «Most már — úgymond — bátran játszhatod Kreon⁴⁸ szerepét a tragoediából és kidobhatod ezt a testet temetetlenül. Én ugyan szerelmes Poseidonom, még élve távozzom szentélyedből, de Antipater és a makedonok nem hagyják tisztán, fertőzetlenül templomodat.»

Ezt mondván, kéri, hogy támogassák, mivel hogy már reszketni és tántorogni kezdett, majd abban a pillanatban, a midőn előre lép és az oltárnál elhalad, összeesik és sóhajtva kiadja lelkét.

XXX. Demosthenes, Ariston szerint, a mérget az íróvesszőből vette, a mint azt elbeszéltük. Valami Pappos, a kinck történetét Hermippos felhasználta, azt beszéli, hogy mikor Demosthenes összeesett az oltárnál, tábláján következő kezdésű levél-fogalmazványt találtak: «Demosthenes Antipaternek», egyéb semmit.

Minthogy csodálkoztak hirtelen halálán, az ajtón álló thrákok akként adták elő a dolgot, hogy valami zacskóból vette kezébe a mérget és emelte a szájára, ők pedig aranynak vélték azt, a mit lenyelt. Szolgáló leánykája Archias tudakozására azt mondotta, hogy Demosthenes régóta magával hordotta azt a kis göngyöt, mint végső menedéket. Maga Eratosthenes is azt állítja, hogy Demosthenes üreges gyűrűben őrizte a mérget és azt a gyűrűt karkötőkép hordotta. A többieknek eltérő elbeszélését, a kik csak róla irtak, és pedig számosan vannak, tán nem szükséges sorra venni, kivéven Democharesét, Demosthenes rokonáét, a ki úgy vélekedik, hogy Demosthenes nem halt meg méreg által, hanem az istenek különös kegyelme és gondoskodása mentette meg őt a thrákok vadságától, a mikor gyors és fájdalom nélküli halált küldött reája.

⁴⁸ Sophokles Antigonejában Kreon, Thebae királya, halálbüntetés terhe alatt megöltötte Polyneikes — Oidipus fia — holttestének c'temetését.

Pyaneption hó tizenhatodikán hunyt el Demosthenes, a Thesmophoriák legszomorúbb napján. melyet az asszonyok az istennő temploma mellett bőjtölve ülnek meg. Az athenai nép csakhamar a megérdemlett tiszteletben részesítette, ércszobrot állított neki és elhatározta, hogy nemzetségének legidősebb tagja élelmezést kapjon a Prytaneionban. Szobrának alapjára ezt a közismeretes felírást vészték:

«Lángelméddel erőd ha fölé, Demosthenes, akkor
Hellast nem veri le a makedón soha sem.»

A kik azt állítják, hogy Demosthenes maga csinálta ama felírást Kalaurián, a midón a mérget bevenni szándékozott, valóban dörén fecsegnek.

XXXI. Kevéssel előbb, hogy Athenaebe érkeztünk, úgy mondják, a következő eset történt. Egy katona felebbvalójától valami pörbe idéztetvén, pénzecskéjét Demosthenes szobrának kezei közé tette. A szobor ugyanis kezeit összefonva tartja, mellette pedig közepes nagyságú boglárfa áll. Ennek a levelei, a miket akár a szellő esetleg nagy tömegben odahordott, akár maga a katona takaróul rátett, jó ideig elrejtették a pénzt. Midőn a katona visszatértkor megtalálta pénzét, és ennek híre szájról-szájra ment, akadtak sokan a szellemeskedők közül, a kik ezt a tényt Demosthenes megvesztegethetlenségével összeköttetésbe hozván, szintén versengtek egymással, hogy erről epigrammákat irjanak. Demades nem sokáig élvezte új dicsőségét; a Demosthenest megbosszuló igazság Makedoniába vezette, hogy ép azok keze által veszszen el érdeme szerint, a kiknek gyalázatosan hízelt. Már régóta gyűlöletes volt előttük, akkortájt azonban menthetetlen hibába került. Leveleire bukkantak ugyanis, a mikben felszólította Perdikkast, hogy foglalja el Makedoniát és szabadítsa meg Hellast, mely csak egy ócska, korhadt madzagon függ, értvén ez alatt Antipatert. Ezek alapján vádolta be a korinthusi Demarchos. A haragra lobbant Kassander pedig az atyja kebelén leszúrta a fiút, majd aztán azt magát, végeztette ki, megtanítván őt a legnagyobb szenvedésekkel arra, hogy az árulók elsőknek maguk magukat adják el.

Ime vegyed Sossiosom Demosthenes életrajzát úgy, a mint azt olvasásból, avagy hallomásból merítettem.

XLII.

MARCUS TULLIUS CICERO.

(106—43. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

CICERO édes anyjáról, Helviaról általánosan azt mondják, hogy előkelő származású és életmódú nő volt, de atyjáról semmi bizonyosat nem tudni. Némelyek szerint ugyanis valami kallóban született és nevelkedett, mások meg Attius Tulliusra vezetik föl a családjá eredetét, a ki dicsően uralkodott a volskokon és néminemű sikerrel harczolt a rómaiakkal. Különösen az, kit e családból elsőnek hívtak Cicerónak, úgy látszik, számbavehető férfiú volt; ez okon utódai nem vetették el azt az elnevezést, sőt szívesen megtartották, jöllehet sok gúnyoskodásra adott alkalmat. Cicer-nek mondják ugyanis a latinok a borsót, az illetőnek az orra végén pedig úgy látszik, valami kinövés, borsóalakú dudorodás volt, a miről nevét nyerte. Magát Cicerót, a kinek életrajzát írjuk, a midőn közdolgokkal foglalatoskodni kezdett és első ízben hivatalra pályázott, barátjai erősen sarkalták, hogy hagyja el és cserélje fel azt a nevet, ő azonban ifjonti hevüléssel azt mondotta, hogy tőle telhetőleg igyekezni fog még hiresebbé tenni a Cicerót a Scaurusoknál¹ és a Catulusoknál.¹ Siciliában quaestor korában ezüst fogadalmi ajándékot készíttetett az isteneknek, ráíratta a két első nevét, a Marcust és a Tulliust, a harmadik helyett pedig tréfásan meghagyta a művésznek, hogy egy borsót véssen a betűk mellé. Ezt beszélik nevééről.

II. Cicerót, mint mondják, az anyja minden fájdalom

¹ A Scaurus név jelentése = csonka, bérnalábu; Catulus pedig annyit jelent, mint kölyök-kutya.

és vajudás nélkül hozta a világra, az új Kalendák harmadnapján,² a melyen most a tisztviselők a fejedelemért imádkoznak és áldoznak. Dajkjának állítólag látománya volt, a mely előre jelezte, hogy növendéke nagy hasznára válik minden rómainak. Ezek a dolgok különben álom és dőreség-számba mennek, de Cicero hamarosan megmutatta, hogy azok valóságos jövődölések, mihelyt a tanulási korát elérte. Szép tehetségével annyira kitűnt, oly névre és tekintetre tett szert a többi fiúk közt, hogy ezek atyái maguk el-ellátogattak az oskolába, hogy saját szemeikkel lássák Cicerót és meggyőződjenek annak magasztalt éleselméjűségéről meg felfogó képességéről a tudományok terén, holott a bárdolatlanabbak mérgelődtek annak láttára, hogy fiaik közrefogván Cicerót az utcán, tiszteletben részesítik. Cicero Platót kívánta tanulni és bölcselkedni szerető tehetséggel volt megáldva, a mely minden tanulmányt felkarol és a mely a tudásnak meg a művelődésnek semminemű faját nem veti meg; de a költészethez kellőnél nagyobb lelkesedéssel vonzódott. Valami gyermekkorabeli költeményecskéje még megvan, a Pontius Glaucus, a mit tetrameterekben írt. Kora haladtával még több ügyességgel foglalatoskodott ezzel a műzsával, úgy, hogy nemcsak a legjobb szónok, hanem kitűnő költő számba ment a rómaiaknál. Szónoki dicsősége egész mostanságig fennmaradt, jóllehet azóta a nyelv nagy változáson ment át, ám költői hírneve az utána fellépő számos jeles költői tehetségek miatt teljesen feledésbe és homályba merült.

III. Felszabadulván a gyermek a tanulmányok alól, Philo akademikust³, Klitomachos tanítványát hallgatta, a kit a rómaiak ékesszólásáért is kiválókép csodáltak, meg életmódjáért is kedveltek. Egyidejűleg gyakran érülközván a Muciust környező államférfiakkal meg a szerepvivő senatorokkal, a törvénytudományban nagy jártasságra tett szert. Valamicske időt hadban is töltött Sulla parancsnoksága alatt, a marsusi⁴ háború

² Januarius hónap harmadik napján, t. i. Krisztus előtt 106-ban.

³ Philo az úgynevezett negyedik akadémia megalapítója, a mithridatesi háború idején menekült Athenából Rómába.

⁴ Vagyis a szövetséges háború, a melyet az itáliai szövetségesek indítottak a rómaiak ellen.

alkalmán. Aztán annak láttára, hogy az állam polgárháborúba, a polgárháborúból pedig korlátlan egyeduralomba merült, elmélkedő, tudományos életre adta magát, görög tudósokkal társalogván és tudományokkal foglalkozván, valámig Sulla jutott az uralomra és Róma látszólag néminemű állandóságra tett szert. Ez időben Sulla árverésre bocsájtván egy, a proscriptio alkalmával kivégzett embernek a vagyonát, Chrysogonos felszabadult rabszolga megvette azt kétezer drachmán.⁵

Roscius az elhunyt fia és örököse felháborodik ezen és kimutatja, hogy a vagyon kétszázötven⁶ talentumot megér. Sulla pedig lelepleztetvén, megneheztelt és atyagyilkossági pert indít Roscius ellen Chrysogonos közvetítésével. Senki sem fogja pártját, sőt Sulla kegyetlenségétől félve, mindenki elfordul tőle.

Az ifjú ilyen elhagyatva, Cicero oltalma alá menekül, kit barátai keményen sarkalnak, hogy sohasem nyílik néki fényesebb és szebb alkalom a dicsőségre. Cicero elvállalja tehát a védelmet és sikert aratván, közbánulatot kelt. De félvén Sullától, elvándorol Hellasba és azt a hírt terjeszti, hogy testi szervezete gondozásra szorul. És csakugyan sovány, megaszott volt, gyomorgyengeség miatt csak kevés meg szűkös eledelt birván magához venni, azt is időn kívül.

Hangja ugyan terjedelmes és erős, de érdes meg csiszolatlan volt, mely a beszéd hevében, indulatában mindenkor a felső hangtérre csapván, félelmet keltett szervezetének épségére nézve.

IV. Megérkezvén Athenaebe, az askaloni Antiochost hallgatta, a ki ugyan előadásának folyékonyságával és kellemetességével elbájolta, de tantételeinek ujitásaival helyeslését nem nyerte meg. Antiochos ugyanis már elpártolt az úgynevezett új Akademiától és elhagyta a Karneades-féle iskolát, akár a meggyőződés és az érzéki észrevétel indították erre, akár, mint némelyek mondják, a becsvágy, és a Kleitomachos meg a Philo tanítványaival való viszálykodás folytán változtatta meg nézetét, és jobbára a stoikus tanokat művelte.

⁵ Körülbelül 1500 korona.

⁶ 1.179.700 korona.

Cicero az új akadémia⁷ tanait kedvelte és inkább ezekhez vonzódott, azzal az elhatározással, hogy ha egyszer leszorul a köztevékenység teréről, elhagyja a forumot, a politikát és Athenaebe költözködik, hogy csendes nyugalomban élje le napjait bölcselkedés közepett.

Midőn azonban Sulla halála tudomására jött, mivelhogy a gyakorlatokkal megedzett testi szervezete visszanyerte ifjonti állapotát és kiképzett hangja hallásra kellemes és erőteljes is lett, meg testi állapotához is arányosan alkalmazkodott, római barátainak sűrű kérésére, írására, meg Antiochos gyakori ösztökélésére, hogy vesse magát a köztevékenységre, újfent kipalézta, akár valami szükséges szervet, a szónoki tudományát és felerkentette politikai tehetségét, majd szorgalmasan gyakorolván magát az előadásban, majd pedig felkeresvén a hírneves szónokokat.

Ez okon Ázsiába meg Rhodosra hajózott; az ázsiai szónokok közül az adramyttioni Xenokles, a magnesia-i Dionysios és a kariai Menippos iskoláját látogatta, Rhodoson pedig Molon fiát, az Apolloniosét és Poseidonios bölcselőt.

Mondják, Apollonios megkérte Cicerót, mivelhogy nem értette a latin nyelvet, hogy szavaljon görögül. A mire ez szívesen hajolt, abban a vélekedésben, hogy így en hibáit majd jobban kiigazítják.

A szaválás végeztekor a többiek nem tudtak hova lenni bámulatukban és szinte versenyeztek egymással a dicséretekben, holott Apollonios sem nem lelkesült, valamig hallgatta beszédét, sőt a midőn befejezte, hosszú ideig gondolataiba merült; majd Cicero bosszankodván ezen, így szólt:

«Téged ugyan magasztallak és bámullak Cicero, de kesergek Hellas sorsán, a midőn látom, hogy te általad lettek a rómaiak még azoknak a dicső sajátságoknak is részeseivé, a mik eddig egyedül maradtak hátra számunkra, értem a műveltséget és az ékesszólást.»

V. Cicero tehát reményekkel elteltlen készült a közéletre,

⁷ Ennek megalapítója Arkészilaos volt, a ki azt tanította, hogy nem lehet semmiben bizonyosságra szert tenni, hogy az érzéki tapasztalás csalékony, a régi akadémia hívei inkább a stoikusok felé hajoltak.

a midőn lelkesedését egy jóslat lelohasztá. Megkérdezvén ugyanis a delphibeli istent, mikép juthat a legnagyobb hírnévhez, Pythia azt válaszolá, hogy a saját természetes tehetségét tegye életének vezérévé, nem pedig a tömeg vélekedését.

Eleinte visszavonultan élt Rómában és a hivatalokra csak vonakodón pályázott. El is hanyagolták és a római csöcseléknél divatos, elterjedt gúnynevekkel illették, hogy görög, hogy oskolabujó.

Minthogy azonban természeténél fogva becsvágyó volt, meg atyjától és barátaitól is ösztökéltetett, az ügyvédkedésre adta magát; az elsőségre nem is valami lassan jutott el, mert dicsősége egyszerre tündökölni kezdett és messze túlszárnyalta a Forumon vitázókat.

Mondják, hogy Cicero eleinte ép úgy, mint Demosthenes, szintén gyenge volt szónoki előadásban, a miért is szorgalmasan tanult Roscius komikustól és Aisopos tragikustól.

Erről az Aisoposról beszélük, hogy midőn a színházban Atreus szerepét játszván, Thyestes megbosszulásán töprengett, egy szolga váratlan elsietett mellette, ő pedig e szenvedély hatása alatt önkivületi állapotba jutván, jogarával sújtja és agyon csapja a szolgát.

A taglejtés pedig nagy meggyőző erőt adott Cicerónak. Gúnyoskodott is az erősen kiáltó szónokokon, mondván: hogy gyengeségük tudatában vetik magukat a kiabálásra, valamikép a bénák a lóra.

Az etajta csufondároskodásban meg tréfálkozásban való ügyesség ugyancsak helyén volt és kellemes volt a pervitában, de mértéken túl élvén azzal, sokakat megsértett és magát a rosszindulatúság hírébe hozta.

VI. Majd gabonaszükség idején quaestornak választatván, sors útján Siciliát nyerte. Eleinte kelletlen volt a lakosoknak, mivel arra kényszerítette őket, hogy eleséget küldjenek Rómába. Később, midőn tapasztalták gondosságát, igazságosságát és szelid bánásmódját, úgy megbecsülték, mint soha semmiféle más tisztviselőt.

Több tekintélyes és előkelő házból származó római fiatal ember a háborúban tanúsított fegyelmetlenség és gyávaság

miatt vád alá került és Sicilia praetora elé küldetett. Cicero fényes eredménynyel védelmőkre kelt és fölmentette őket. Midőn eme sikerei folytán nagy elbizakodottan Rómába utazott, az út mentén tréfás eset történt vele. Campania körül ugyanis találkozik egy előkelő és barátjának vélt férfúval; megkérdezi, vajjon mit beszélnek, mit gondolnak a rómaiak az ő tettéről, akár csak nevével meg tetteinek dicsőségével betöltötte volna az egész várost. «Ugyan hol voltál, Cicero, tudakolá ez, az egész idő alatt?»

Ekkor aztán mindenképen megcsüggedt, látván, hogy a róla szálló beszéd elenyészett Rómában, akár a végtelen tengerben, a nélkül, hogy nevét nyilvánvalóvá tette volna. Később azonban, midőn fontolóra vette, hogy a dicsőség, a miért versenyez, határtalan valami, a minék vége elérhetetlen, sokat engedett becsvágyából. Mindazáltal a dicséreten való szertelen örvendezés és a dicsőséghez való szenvedélyes ragaszkodás mindvégig életeleme maradt és gyakran sok szép elhatározását megfűszárította.

VII. Most, a midőn egész bűzgósággal a politikára adta magát, helytelennek találta, hogy akkor, a mikor a szerszámokkal és élettelen eszközökkel dolgozó mesteremberek valamennyien ismerik azok nevét, rendeltetését és hasznát, az államférfiú, a ki a közintézkedéseket az emberek segédelmével hajtja végre, polgártársai megismerését egész könnyelműen, hanyagul veszi. Ez okon hozzászoktatta magát, hogy megjegyezze nevüket nemcsak, de a vidéket is, a melyen birtokoltak, meg barátait és szomszédaikat, a kikkel érülköztek.

Így Cicero Itálián keresztülutaztában, úton-útfélen, hevenyében megtudta nevezni és mutatni barátainak mezeit és majorságait. Csekély, de szükségleteire elegendő és képesleges vagyonnal bírván, méltán csodálták, hogy védbeszédeiért nem fogadott el sem díjat, sem ajándékot, főleg pedig amikor a Verres ellen való pert elvállalta.

Ezt az embert ugyanis, a ki Siciliában praetor volt és a kit számos gaszágai miatt bevádoltak a siciliaiak, nem azzal fogta meg, hogy beszélt, hanem tulajdonkép azzal, hogy nem beszélt.

Mert a praetorok Verresnek való kedvezésből a tárgyalást többszörös halasztásokkal és akadékoskodásokkal az utolsó törvéynapra tolták, úgy, hogy nyilvánvaló volt, mikép azon a napon nem lesz elegendő idő a beszédekre és a per befejezetlen marad.

Felkelt tehát Cicero és kijelentette, hogy nincs szükség beszédre, majd elővezette a tanukat, kivette vallomásukat és felszólította a bírakat, hogy szavazzanak. Mindazáltal több szellemes mondására emlékeznek, ép ennek a pernek az alkalmából is.

Verresnek nevezik a rómaiak a herélt sertést. Midőn valami szabados származású ember, a kit zsidósággal gyanúsítottak, névszerint Caecilius, a siciliaiak kiszorításával maga akart vádlóul fellépni Verres ellen: «Ugyan, mond Cicero, mi köze a zsidónak a disznóhoz?»

Volt Verresnek egy felserdült fia, a ki abban a hirben állott, hogy nem valami tisztességesen éli virágkorát.

Midőn tehát Verres puhálkodással ócsárolta Cicerót: «Fiaidat, — vágott vissza ez, — ócsároljad, de zárt ajtónál.»

Hortensius szónok ugyan nem bátorzkodott Verres védelmét magára vállalni, de unszolására mégis jelen volt a bírság kiszabásakor és díjul elefántcsont sphynxet nyert.

Cicero ez alkalommal valami kétértelműt mondott neki. Hortensius megjegyezte, hogy nem ért a talányok megfejtéséhez.

«Pedig, — vetette oda Cicero, — lakásodon van a sphynx.»

VIII. Verres elítéltetésekor Cicero a kártérítést hétszázötvenezer⁸ drachmára becsülvén, rágalomnak tette ki magát, hogy pénzért szállította le annyira a becsértéket.

Mindazáltal a siciliaiak hálát tanusítván iránta, aedilis korában sok eleséget vittek és sok marhát hajtottak hozzá a szigetről, a mikből nem akart nyereséget húzni; bőkezűségüket csupán arra használta, hogy olcsóvá tegye a piacot. Volt szép nyaralója Arpiban⁹, mezőbirtoka Neapolis körül és még

⁸ Nem egészen 700,000 korona. A Verres zsarolásai által okozott kár állítólag sokkal nagyobb volt.

⁹ A mostani Arpino, nyaralója jelenben a dominikánusoké.

egy Pompeii mellett; egyik sem valami nagy. Feleségének, Terentiának hozománya százhúszezer¹⁰ drachmára rúgott és valami örökség is szállt reá, huszonkilenczezer drachma értékben. E vagyomból tiszteségesen, józanul éledegélt latin és görög tudósok társaságában. Csak ritkán ült asztalhoz napnyugta előtt, nem annyira elfoglaltsága okán, mint egészsége állapotára való tekintettel, a mely gyomra miatt nagyon rossz lábon állott. Különben teste gondozására egyébként is nagyon pontos és figyelmes volt; úgy, hogy még a kenekedésben és sétában is megtartotta a meghatározott számot. Ily módon megedzván testi szervezetét, erőben és egészségben tudta azt fenntartani, a roppant nagy meg számos küzdelmek és fáradoalmak közepe. Az atyai házat testvérének engedte át, maga pedig a Palatinus hegyen lakott, avégre, hogy tisztelőit, a kik őt meglátogatták, hosszú úttal ne terhelje. Mert tisztelői napról-napra nem kisebb számmal járultak ajtai elé, mint Crassus vagy Pompeius elé, kik a legtiszteltebb és a legnagyobbak voltak a rómaiak közt, az egyik gazdagságánál, a másik pedig a hadseregre való befolyásánál fogva.

Pompeius is megtisztelte látogatásaival Cicerót és dicsőségének, hatalmának öregbítéséhez nagyban hozzájárult Cicero politikája.

IX. Számos előkelő férfiú pályázott vele együtt a praetorságra, de valamennyi közül ő választatott meg elsőnek, és a perekben úgy látszik, tisztán, pártatlanul ítélkezett.

Többek közt beszélük, hogy Licinius Macer, egy férfiú, a ki maga magától is nagy befolyással bírt a városban, meg Crassus segedelmére támaszkodott, sikkasztás miatt bírói széke elé került. Ez bizakodva hatalmában meg barátainak jóindulatában, haza megy, azalatt, míg a bírák tanácskoznak, majd hamarosan megnyíratja fejét, fehér ruhát ölt, akár csak győzött volna és újfent visszaindul a forumra. De Crassus az udvar küszöbén elébe megy és elmondja, hogy valamennyi szavazattal elítéltetett. Erre Licinius megfordult, ledőlt az ágyára és meghalt.

¹⁰ Körülbelül 90,000 korona.

Ez a dolog Ciceróra nagy dicsőséget hozott, mint olyanra, a ki lelkiismeretesen teljesítette bírói tisztségét. Vatinius grombában és kicsinylőleg szokott elbánni a hatóságokkal védbeszédeiben, különben a nyaka tele volt görvélyes daganatokkal. Ez egykor Cicero széke mellé állt és valamit kért tőle. Cicero nem ad feleletet, hanem hosszan tanakodik. Vatinius erre azt mondja, hogy ő praetor léteére nem töprengene azon. Erre Cicero legott így válaszol neki: «Csakhogy nekem nincs ily vastag nyakam.»¹¹

Még két vagy három napja volt hátra a praetorságból, a midőn valaki előtte bevádolta sikkasztással Maniliust. Ez a Manilius bírta a nép jóakarátát és szeretetét, olybá tűnván fel, hogy Pompeius miatt üldöztetik, mert annak barátja volt. A vádlott halasztást kért, de Cicero csak egy napot adott, a következőt. Bosszankodott ezen a nép, mivelhogy a praetorok legalább is tíz napot szoktak engedni a vádlottaknak. A tribunosok tehát törvénybe idézték Cicerot és bevádolták. Cicero szót kért és elmondotta, hogy a vádlottakkal mindenha annyi jóakarattal, emberszeretettel bánt, a mennyit csak a törvények megengednek és méltatlannak tartaná, hogy ha ily elbánásban nem részesítené Maniliust.

Tehát jószántából adta neki haladékul azt az egy napot, a mivel mint praetor rendelkezett. Mert ha egy más hatósághoz utalná a bűnpert, azzal nem segítene ügyén. Ezek a szavak bámulatos változást idéztek elő a népben. Elhalmozták magasztalásokkal és kérve kérték, hogy vegye magára Manilius védelmét; Cicero szívesen elvállalta, főleg azért, mert maga Pompeius távol volt. Föllépett tehát újlag és alapos beszédet mondott, a miben keményen megtámadta az oligarchákat, meg Pompeius irigyeseit.

X. Mindazáltal a consulságra való emelkedését az arisztokrata párt ép úgy előmozdította, mint a nép, mert az állam érdeke közös működésre utalta őket a következő indokból. A Sulla létesítette alkotmányváltozás kezdetben ugyan helytelennek látszott, akkor azonban az idő és a megszokás folytán

¹¹ Körülbelül azt jelenti, mint mai napság a vastag bőr, ha vakmerő, arczátlan emberről van szó.

immár bizonyos állandóságot nyervén, a nép előtt nem tűnt fel oly rossznak.

De akadtak olyanok, a kik nem ugyan a közérdekből, hanem önző magántekintetből akarták felforgatni és megbolygatni a létező állapotokat. Pompeius még a pontusi és az armeniai királyokkal hadakozott, Rómában pedig nem állt rendelkezésére elegendő fegyveres erő a forradalmárokkal szemben. Ezeknek feje Lucius Catilina volt, egy vakmerő vállalkozó szellemű és furfangos jellemű férfiú, a kit, más nagy bűnöktől eltekintve, azzal is vádoltak, hogy a saját leányával gonosz életet élt és férfi testvérét megölte. Félvén azonban, hogy ennek folytán bünyenyítő perbe kerül, rávette Sullát, hogy vegye fel a meggyilkoltat, akár csak élne, a halálraitélt proscibáltak közé. A gonosz pártosok megnyervén ezt a férfiút főnökül, a szokásos esküvel kötelezték egymást, sőt megöltek egy embert és ettek a husából. Catilina pedig megrontotta a városbeli ifjúság nagy részét azzal, hogy szüntelen vigasságokkal, eszem-iszommal, szeretőkkel tartotta őket, és az ezekre való költségeket két kézzel szórta. A lázadás kitört egész Tyrrheniában és az Alpeseken innét fekvő Gallia nagy részében.

A legveszedelmesebb forradalom fenyegette Rómát a vagyonaránytalanság miatt, mivelhogy a leghiresebb és legtekintélyesebb családbelieket a szini előadások, a mulatozások, a korteskedések és építkezések koldusbotra juttatták, vagyonuk pedig alacsony származású, közönséges emberek kezére özönlött; elannyira, hogy csak egy kis lökés kell vala a közdolognak és bármi jött-ment vakmerő megdönthette a már magában kóros alkotmányt.

XI. Catilina mindazáltal idejekorán biztos menedéket akarván szerezni, pályázott a consulságra és fényes reményeket táplált az iránt, hogy Caius Antoniussal együtt fog consulkodni, azzal a férfiúval, a ki maga magában ugyan sem a jóban, sem a rosszban vezérségre nem termett, másnak vezetése alatt azonban ennek hatalmát öregbíthette. Észrevették ezt a derék és tisztességes polgárok jobbra mind és Cicero ügyét mozdították elő a consulságra, és minthogy a nép is lelkesen támogatta jelöltségét, Catilina megbukott, Cicero meg Antonius pedig meg-

választattak, jóllehet az összes jelöltek közül egyedül Cicero származott lovag-rendű, nem pedig senator-rangú atyától.

XII. Catilina terve ugyan rejtély volt a nép előtt, de nagyszabású előjátéka mindjárt Cicero consulságának kezdetén mutatkozott. Így a Sulla törvényei által a hivatalokból kizártak, egy számot tevő hatalmas párt, kezdettek pályázni a tisztí állásokra és igyekeztek megnyerni a népet, a midőn ugyancsak sok igaz és jogosult vádat emeltek Sulla zsarnoksága ellen; mindazáltal alkalmatlan, kelletlen körülmények közt bolygatták meg az alkotmányt. Így a néptribunusok azonos célra irányuló törvényjavaslatokat terjesztettek elő, követelvén a decemvirek korlátlan hatalmú hatáságának felállítását, a melynek hatáskörébe tartozott: egész Italiában, egész Syriában, meg a Pompeiustól csak az imént meghódított területeken a közjavakat eladni, a kit csak akarnak perbe fogni és számúzni, városokat begyarmatosítani, pénzt venni a közkincstárból, katonákat toborzani és élelmezni, a mennyire csak szükségük van.

Ezért több tekintélyes egyén támogatta ezt a törvényt, első sorban pedig Antonius, Cicero hivataltársa, abban a reményben, hogy egyike lesz a tizeknek. Ez úgy látszott, be volt avatva a Catilina-féle forradalmi tervbe és tömérdek adóssága miatt nem is idegenkedett attól, a mely körülmény igen nagy aggodalmat okozott a tisztességes polgároknak.

Hogy először is lecsillapítsa ezt, Antoniusnak megszavaztatta Makedonia tartományát, ő pedig a maga számára kijelölt Galliát visszautasította és így lekenyerezte ezzel a szívenességgel Antoniust, akár egy megfizetett színészt, hogy hazája érdekében a második szerepet játssza. Miután Antonius ighen beadta derekát és ártatlanná volt téve, Cicero immár nagyobb bátorsággal szállt szembe a forradalmárokkal. Megtámadta a senatusban a törvényjavaslatot és úgy ráijesztett annak betervezőire, hogy szót sem mertek szólni. Majd aztán, hogy a tribunusok új előkészületeket, kísérleteket tettek és a nép elé idézték a consulokat, Cicero egy cseppet sem ijedt meg, hanem felszólítván a senatust, hogy kövesse, a forumra ment és nemcsak megbuktatta a törvényjavaslatot, sőt kivitte, hogy a többi terveikről is letettek az ékesszólásától meggyőzött tribunusok.

XIII. És csakugyan ez a férfiú mutatta meg a rómaiaknak, jobban bárki másnál, hogy az ékesszólás mennyi gyönyörűséggel tetőzi a jó ügyet, hogy az igazság legyőzhetetlen, hahogy helyesen van kifejtve és hogy lelkiismeretes államférfiúnak eljárásában a jót mindenha a megnyerőnek, a kellemesnek kell elibe helyezni, beszédében pedig a hasznostól a sértőt mellőzni.

Ékesszólásának elragadó báját bizonyítja egy eset, a mely consulsága alatt történt. A lovagok azelőtt a színházban vegyesen ültek a polgárokkal és a néppel együtt, úgy ahogy esett, nézték az előadásokat.

Marcus Otho volt az első, a ki praetor korában csupa tiszteletből elkülönítette a polgárságtól a lovagokat és különös helyet adott nekik, a mit szabadalomkép ma is bírnak. A nép ezt lealázásnak vevé és Othót, midőn megjelent a színházban, bosszúságában kifütyölte, a lovagok ellenben hangos tapssal fogadták. A nép erre még erősebben kezdett fütyölni, a lovagok pedig tapsolni. Ezután szembe fordultak és elhalmozták egymást szitkokkal; az egész színházon fejtelenség vett erőt. Ennek hírére ott terem Cicero és a Bellona templomába híván a népet, megdorgálja, megleczkézteti, úgy, hogy ez ismét visszatér a színházba, keményen megtapsolja Othót és versenyt a lovagokkal tiszteli, dicséri e férfiút.

XIV. A kezdetben meghökkent és megrémült Catilina-féle összeesküvők hova-tovább neki bátorodtak; a czimborák összejöveteleket tartottak és biztatták kölcsönösen egymást, hogy merészebben fogjanak a dologhoz, valamíg haza jó Pompeius, a ki már állítólag úton volt seregével.

Catilinát főképen a Sulla-féle régi katonák sarkalták, kik egész Italiát ellepték, a kiknek legtöbbjei, legmarczonábbjai Etruria városaiban szétszórva, újfent a kezük ügyébe eső kincsek elrablásáról, felprédálásáról álmodoztak. Ezek, élükön Malliussal, a Sulla alatt szolgált kitünő harczossal, Catilina mellé csoportosultak és megjelentek Rómában a tisztujtáson.

Catilina ugyanis újlag pályázott a consulságra azzal az elhatározással, hogy a választási zavarok közepette elemésztí Cicerót. A történeendőket az istenség is földrengéssel, villámcsapásokkal és kísértetekkel előre jelezte. Az emberek tette feljelen-

tések ugyan megbízhatók voltak, de nem elegendők oly hírneves, meg nagybefolyású embernek a legyőzésére, minő Catilina volt. Cicero ez okon elhalasztván a tisztujítás napját, a senatus elé idézte Catilinát és kikérdezte a szálló hírek felől. Catilina abban a hitben, hogy a senatusban számosan vannak, a kik forradalom után sóvárognak, egyben pedig, hogy czinkostársai előtt bátorságát fitogtassa, ezt az örülten merész választ adta Cicerónak: «Ugyan mi rosszat teszek, úgy mond, akkor, ha két test közül az egyik sovány és kiaszott lévén, de fej birtokában, a másik meg fej nélkül való ugyan, de erőteljes és természetes, fejet akarok tenni ez utóbbira.» Ezzel a rejtélyes nyilatkozattal a senatusra és a népre célzott.

Cicero erre még jobban megijedt és felvértezetten ment le majdnem valamennyi előkelőség és fiatal ember kíséretében lakásáról. Vértjét szándékosan kimutatta olykép, hogy felnyitotta vállán a tunicáját, ezzel jelezvén a néző közönségnek a veszedelmet. A nép pedig felháborodván, Cicero körül csoportosult és végre újfent megbuktatta a szavazásnál Catilinát. Silenus és Murena lőnek consulokká megválasztva.

XV. Nemsokára ezután, hogy az etruriai katonák Catilina részére immár összevonattak meg csapatokba osztattak és a végrehajtásra kitűzött nap közeledett, három első rangú és nagy tekintélyű római férfiú, Marcus Crassus, Marcus Marcellus és Scipio Metellus éjjélkor Cicero házába mentek, kopogtattak a kapun és előszólván az ajtónállót, megparancsolták neki, hogy keltse fel Cicerót és jelentse, mikép ők vannak itt. A dolog így történt.

Crassusnak kapusa a vacsora után leveleket adott át, a miket egy ismeretlen ember hozott és a mik különböző nevekre szóltak; köztük egyet aláírás nélkül a Crassus címére. Crassus csak ezt olvasta el. Minthogy pedig az írás jelezte, hogy Catilina nagy vérontásra készül Rómában és javasolta, hogy távozzék a városból, — anélkül, hogy a többieket felbontaná, iziben Ciceróhoz ment, akár mert megrémült a veszedelemtől, akár mert mosakodni akart a gyanútól, a mibe a Catilinával való barátsága keverhette volna. Cicero megfontolta a dolgot, virradóra összehívta a senatust és átadta a magával hozott leveleket a

kiknek szóltak, felszólítván az illetőket, hogy olvassák föl hangosan. Valamennyi egyképen a készülő merényletről szólt.

Egyidejűleg, hogy egy praetorviselt férfiú, Quintus Arrius, is jelentette az Etruriában való csapatösszevonásokat, híre érkezett annak is, hogy Manlius tekintélyes haderő élén az oda való városok körül kóvályog szünetlen, lesván az újdonságokat Rómából, a senatus határozatot hozott, hogy bizzák az egész ügyet a consulokra, ezek pedig lássanak hozzá, hogy minden tőlük telhetőt megtegyenek a közrend fentartására és az állam megmentésére. Ezt a lépést nem szokta gyakran megtenni a senatus, csakis ha nagy veszedelemtől¹² tartott.

XVI. Cicero, a teljhatalommal felruházva, a külső ügyeket Quintus Metellusra bízta, a várost pedig maga tartotta kezében. Napról-napra annyi tömérdek ember fedezete alatt jelent meg, hogy majdnem az egész forumot foglalta el nagy számú kíséretével. Catilina nem tűrtöztethetvén magát többé a várakozásra, eltökélte, hogy kisiet Manliushoz a sereg élére, Marciusnak meg Cethegusnak pedig meghagyta, hogy virradáskor menjenek törrel kezükben Cicero kapujához, akárcsak mintha üdvözölni akarnák, és hegyibe esván, öljék meg.

Ám Fulvia, egy előkelő asszony, éj idején Ciceróhoz menván, megjelenti a dolgot és inti őt, hogy óvakodjék Cetheguséktól.

Ezek el is jöttek virradáskor és minthogy a bemenetelnél akadályra találtak, mérgükben üvölni, kiáltani kezdetek a kapu előtt, elannyira, hogy még inkább gyanusak lőnek.

Cicero előjövén, a Jupiter templomába hívta össze a senatust, abba, a mit Statornak neveznek a rómaiak és a mely a szent út elején épült, a mint a Palatinus hegyre megy az ember. Ide jött Catilina is a többi senatorokkal együtt, hogy magát védelmezzé.

De senki sem maradt ülve mellette, valamennyien felkeltek és helyet cseréltek. Mikor beszélni kezdett, lezügták. Végül felemelkedett Cicero és ráparancsolt, hogy távozzék Rómából; okvetlen szükséges ugyanis, hogy ő közötté, a ki szóval, meg

¹² Dent operam consules, nequid respublica detrimenti capiat.

Catilina közt, a ki fegyverrel kormányoz, a város bástyái legyeknek közbül. Catilina pedig nyomban kivonult háromezer fegyveressel, lictoroktól és fascesektől környezetten, akár valami hivatalos személy, fennen lobogtatta a jelvényeket és Manlius felé vette útját. Majd mintegy húszezer embert összecsődtívén, városról-városra ment izgatva, lázítva, elannyira, hogy a polgárháború nyilván kitört és Antoniust küldötték ki annak elfojtására.

XVII. A városban visszamaradt és a Catilina által megrontott polgárokat pedig Cornelius Lentulus, melléknéven Sura, összegyűjtötte és bátorította. Ez az ember ugyan előkelő származású volt, de gonosz élete és kicsapongása miatt megelőzőleg kiűzetett a senatusból. Ekkor tájt másod ízben volt praetor, azok szokására, a kik a senatori méltóságot akarják visszaszerezni. A Sura melléknevet állítólag a következő okon kapta. Sulla idején Lentulus, mint quaestor, tömérdek közpénzt elfecsérelt és elpazarolt. Sulla bosszankodván ezen, számadást kívánt tőle a senatus előtt. Lentulus felkelvén, egész megvetőleg, kicsinylőleg kinyilatkoztatta, hogy számot ugyan nem ad, de odatartja lábszárát, valamikép a fiúk szokták, hahogy labdázás közben hibáznak. Ettől fogvást Surának nevezték; surának mondják ugyanis a rómaiak a lábszárát.

Más alkalommal meg perbe idéztetvén, megvesztegetett egynehány bírót. Midőn aztán csupán két szavazattal felmentették, azt mondotta, hogy felesleges kiadás volt az egyik bírónak adott ajándék, hisz elegendő lett volna, ha csak egy szavazattal is felmentik. Ezt az ily jellemű és Catilina által felbujtott embert még inkább megrontották üres reményekkel holmi áljosok és szemfényvesztők, a kik hazug jóslásokkal és jóvendölésekkel telebeszélték, hogy a Sibylla-féle könyvek kinyilatkoztatása szerint, a sors három Corneliust rendelt Róma urául. Ketten közülük, Cinna meg Sulla, immár betöltötték hivatásukat; neki, mint az utolsó és a harmadik Corneliusnak kínálja most a sors az uralmat. Ragadja meg tehát azt teljes erővel és ne rontsa meg a kedvező alkalmat habozással, valamikép Catilina.

XVIII. Lentulus tehát nem valami jelentéktelen, avagy kisszerű dolgon törte az eszét; elhatározta magában, hogy

kiírta az egész senatust és a polgárok közül annyit, a meny-nyit csak tud, hogy porrá égeti magát Rómát és senkit sem kimél meg, csak Pompeius gyermekeit, a kiket erőszakkal hatalmába kerít és túszerű őrizet alatt tart a Pompeiussal való egyezkedés végett, mert már sokfelé elterjedt és tartotta magát az a hír, hogy nagy hadjáratáról visszatérőben van.

A terv végrehajtására a Saturnáliák¹³ egyik éjszakáját tűzték ki és fegyvereket, kóczot meg ként hordottak titokban a Cethegus házába.

Kiszemelték száz embert és ezek mindegyikének kisorsolták Róma egy-egy részét, hogy a város több oldalon kapjon egyszerre tüzet és teljesen porrá égjen. Másoknak meg a vízvezetékeket kelle elzárniok és megölniök azokat, a kik vízárt jönnek.

Ezen közben történetesen két követ időzött Rómában az allobrogoktól,¹⁴ a mely nép akkortájt gonosz helyzetben volt és nehezen tűrte a római uralmat. Ezeket Lentulus, abban a meggyőződésben, hogy használatosak lesznek Gallia felzendítésére és fellázítására, felvette az összeesküvésbe. Majd leveleket adott nekik az otthon való senatushoz meg Catilinához, és pedig amabban a szabadságot ígérte nekik, emebben pedig felhívta Catilinát, hogy szabadítsa fel a rabszolgákat és rontson Rómára.

Ezekkel együtt menesztette Titust, valami crotoni embert, a ki Catilinához vitte a levelet.

Azonban ezeknek a meggondolatlan embereknek a terveit, a kik jobbára bor és asszonyok közt értekeztek egymással, nagy fáradsággal, józan belátással és rendkívül gondossággal csapázta Cicero. Sok embere volt neki az összeesküvésen kívül, a kik szemmel tartották a történőket és nyomán jártak Catilinának; sokakkal pedig, a kik látszólag részesei voltak a czimboraságnak, titokban és egész bizalommal összeköttetésben állt, így aztán kieszelte az idegenekkel való összebeszélést.

Egy éjszakán tehát lest vetett és elcsípte a crotoni

¹³ Ezek december 13-án kezdődtek, és eleinte három, majd később öt napon tartottak, csupa vigasságok, ünnepségek közepette.

¹⁴ A mai Rhône meg a Genfi-tó közt lakó nép.

embert meg a leveleket, a miben az allobrogok titkon a kezére dolgoztak.

XIX. Másnap Cicero összehívta a senatust, a «Concordia» templomába, majd felolvasta a leveleket és kihallgatta a feljelentőket. Junius Silanus előadta, hogy többen hallották Cethegustól, mikép három consulnak és négy praetornak kell elvesznie. Ilyes és másféléket jelentett Piso is, egy consulviselt férfit. Majd egyik praetor, Caius Sulpicius, Cethegus lakására küldetett, a hol tömérdek lövegeket és másféle fegyvereket, egészen ujan köszörült kardokat meg töröket talált. Végre miután a senatus kegyelmet ígért a crotoni embernek, Lentulus bűnössége bebizonyult és megfosztatott hivatalától, történetesen praetor levén. Levetette tehát biborszegélyű tógáját és helyzetéhez illő ruhában távozott.

Aztán őt is meg társait is bilincseletlenül a praetorok őrizetére bízták. Alkonyodott immár és a nép sűrűen összecsoportosulva várakozott, midőn előlépett Cicero és elbeszélte a dolgot a polgároknak, majd ezek kíséretében egyik szomszédos barátjának a házába ment, mivelhogy az övét az asszonyok foglalták el, a kik amaz istennő titkos szertartásait végezték, a kit a rómaiak Jóságosnak, a hellenek pedig Asszonyinak¹⁵ neveznek. Évről-évre áldozatot mutat be ennek a consul felesége avagy az anyja, a Vesta-szűzek jelenlétében.

Cicero pedig bement barátja házába és csak néhányan voltak társaságában; elgondolkozott azon, mitevő legyen a bűnösökkel. Habozott és óvakodott a legsúlyosabb, de az ily büntényeknek megfelelő megtorlást alkalmazni, nemcsak szelid jelleménél fogva, hanem hogy ne látszassék hatalmát szerfölött túlhajtani és kegyetlenül bánni azokkal a férfiakkal, a kik származásra nézve az elsők voltak és a városban hatalmas barátokkal rendelkeztek; ám ha gyengébben bánik velük, mindig retteghet a tőlük származható veszedelemtől. Mert nem fogják magukat nyugton viselni, hahogy valami enyhébb büntetést szenvednek a halálnál, sőt féktelen vakmerőségre vete-mednek, a midőn a régi gonoszsághoz az új bosszúvágy járul.

¹⁵ Cybele, lásd Caesar életrajzának 9. fejezetét. Bona Dea, Γυναιξία.

Ő maga pedig férfiatlannak, gyávának látszanék, mivelhogy egyébként sem volt a nép szemében valami nagyon bátor ember.

XX. Mialatt Cicero ezekre nézvest bizonytalanságban vergődött, az áldozó asszonyok valami jelenséget láttak. Az oltár tüze ugyanis, a mely úgy tetszett, már-már elaludt, a hamuból meg az elégett kéregből hatalmas, fényes lángra lobbant. Megrémültek ezen az asszonyok, de a Vesta-szűzek felszólították Terentiát, Cicero nejét, hogy hováhamarább menjen férjéhez és biztassa, hogy hajtsa végre a hazája megmentésére eltökélt szándékát, mert az istennő adta ezt a hatalmas lángot Cicero biztonságának és dicsőségének jeléül. Terentia egyébként sem volt szende, bátortalan természetű, sőt inkább becsvágyó nő, a ki, mikép Cicero maga beszéli, a férjének politikai gondjaiban nagyobb részt vett, mint a mennyit átengedett a házi gondokból. Terentia tehát elbeszélte urának a történeteket és igyekezett felingerelni a vétkesek ellen. Ugyanezt tette öccse is Quintus, meg Publius Nigidius is, a kinek tanácsával a legtöbb és legfontosabb állami ügyekben élni szokott. A következő napon megindult a tanácskozás a senatusban az összeküvők megbüntetése tárgyában.

Az elsőnek Silanust kérdezték meg nézete felől, a ki oda nyilatkozott, hogy börtönbe kell kísértetni őket és a legszigorúbb büntetéssel sújtani. Ehhez a véleményhez csatlakoztak mind, valamíg a sor Caesarra, a későbbi dictatorra került.

Ez akkortájt még egész ifjan és nagyrakelésének legelegelején immár arra az útra tért a politikai viselkedésével és reményeivel, a melyen a köztársaságot később egyeduralommá változtatta.

A többiek még nem sejtették, de Cicerónak többször adott alkalmat a gyanúra, ámde soha kézzelfogható bizonyítékra, jöllehet némelyek azt állítják, hogy Caesar közel állt ahhoz, hogy csapdába kerüljön, de mindig megmenekült.

Mások meg azt mondják, hogy Cicero szándékosan hunyt szemet és mellőzte a Caesar ellen tett feljelentéseket, tartván ennek barátaitól meg a hatalmától.

Mert mindenki tisztában volt azzal, hogy ez utóbbiak

nagyobb nyomatékkal járultak hozzá Caesar megmeneküléséhez, mint Caesar amazok büntetéséhez.

XXI. Midőn tehát Caesarra került a sor, hogy nézetét nyilvánítsa, felkelt és kijelentette, hogy nem szavaz a vétkekre halált, ám kobozzák el javaikat, magukat pedig szállítsák el egyes itáliai városokba, a hová Cicero jónak véli és tartsák bilincsen őrizet alatt, míg a Catilina ellen folytatott háború végig van küzdve. Ennek az enyhe felfogásnak, melyet hatalmas szavával támogatott, Cicero nagy fontosságot tulajdonított. Felkelt tehát és hozzáfogott mind a két nézet méltatásához, érveket hozván fel majd Silanus, majd Caesar nézete mellett. Barátai abban a meggyőződésben, hogy Caesar felfogása Cicero érdekének kedvez, mivelhogy kevésbé lesz kitéve a vádaskodásoknak, ha nem szenvednek halált a vétkesek, inkább a második nézetet fogadták el. Sőt Silanus is megváltoztatta véleményét és mentegetőzni kezdvén, azt mondotta, hogy ő maga sem értette a halálbüntetést, hisz a római senatorra a legszigorúbb büntetés a börtön.

E nézet nyilvánítása után elsőnek Lutatius Catulus szállt szembe azzal, majd pedig Cato emelt szót és beszédében hevesen Caesarra is kiterjesztvén a gyanút, oly haraggal és erélyességgel töltötte el a senatust, hogy ez halálra ítélte a vétkeket.

A vagyonek Kobzásnak ellenszegült Caesar, nem tartván méltányosnak, hogy véleményének enyhe, emberies részét mellőzzék, és csak a legszigorúbb intézkedését alkalmazzák. Mint-hogy azonban sokan erőszakolták azt, Caesar a tribunosokhoz folyamodott. De ezek nem hajtottak reá, hanem Cicero maga engedett és feladta az elkobzásra vonatkozó elhatározását.

XXII. Cicero tehát a senatus élén a vétkesekhez ment, a kik nem voltak valamennyien egy helyen, hanem külön-külön a praetorok őrizete alatt. Elsőnek lehozta Lentulust a Palatinus-hegyről és átvezette a Szent úton¹⁶ meg a Forum közepén a legkiválóbb férfiktól környékezten és azok fegyveres kíséretében. A nép borzadályal szemlélte a történőket és hallgatag ballagott mellette. Főleg pedig a fiatalság mély bámu-

¹⁶ A Via Sacra keletről nyugotra szelte Rómát és a Capitoliumra vezetett,

lattal vegyes félelmében azt képzelte, hogy valami ősi mysteriumot végeznek az arisztokratikus hatalom érdekében. Átkelvén a Forumon, a börtön elé ér Cicero és átadja Lentulust a bakónak, majd elrendeli kivégeztetését, aztán nyomban Cethegust, majd sorban a többieket egymásután levezeti és kivégezteti.¹⁷

Látván, hogy az összeesküvők közül sokan álldogálnak összecsoportosultan a Forumon és nem tudván a történeteket, várják az éjszakát, abban a hiedelemben, hogy még élnek a vétkesek és kiszabadíthatják azokat a börtönből, harsányan odakiált hozzájuk: «Éltek?» Ezt a kifejezést használják a rómaiak, a midőn a baljóslatú szót «meghalt» kerülni akarják. Már beesteledett. Cicero a Forumon át hazafelé indul és a polgárság többé nem kíséri hallgatólag, rendben, hanem üdvölgéssel, tapssal fogadja, a hol csak megjelen és a haza megmentőjének, megalapítójának nevezi. Az utcákat tömérdek fény árasztja el, a kapukra lámpákat, fáklyákat aggnak. Az asszonyok szintén a háztetőkről világítanak, hogy megtiszteljék és lássák Cicerót, a legkitünőbb férfiak büszke kíséretében visszatértek. Ezek legtöbbjei nagy háborúkat fejeztek be sikerrel, diadalmenetben tértek vissza Rómába és terjedelmes földet s tengert szereztek a birodalomnak, de menetközben megvallották egymásnak, hogy noha a római nép számos akkori vezérnek, praetornak tartozik hálával a kincsekért, a zsákmányokért és a hatalomért, ám a saját megmentéseért és biztonságáért egyedül csak Cicerónak, a ki akkora borzasztó csapást hárított el róla. És nem is azt találták bámulatosnak, hogy meghiusította az összeesküvést és megfenyítette a czinkosokat, hanem azt, hogy a mindenha legnagyobb forradalmi kísérletet a legjelentéktelenebb kényszereszközökkel, minden lázongás és zavargás nélkül elfojtotta. Mert Catilinát a hozzá csoportosulók jobbára mind elhagyták, mihelyt értesültek Lentulus meg Cethegus sorsáról és világgá mentek. Azokkal együtt, a kik még mellette maradtak, csatát vívott Antoniussal, de maga is elveszett, meg a serege is.

¹⁷ Az úgynevezett Tullianumban, a mit Servius Tullius építtetett.

XXIII. Mindazáltal akadtak emberek, kik készek voltak arra, hogy ezekért Ciceróról rosszat mondjanak és néki bajt szerezzenek. Ezeknek feje volt Caesar, a leendő praetor és Metellus meg Bestia, tribunus-jelöltek. Hivatalbaléptükkor, midőn Cicerónak csak még egypár napja volt hátra a consulságból, nem engedték meg, hogy a néphez szónokoljon, sőt a szónoki emelvényre tették székeiket és nem eresztették fel s nem hagyták beszélni. De felszólították, hogy ha akarja, ám tegye le az esküt¹⁸ és szálljon le tüstént. Cicero tehát a feltétel alatt, hogy leteszi az esküt, felmegy a szószékre. Majd a csend beálltakor leteszi az esküt, de nem a hagyományosat, hanem valami különöset és egészen újat: hogy megmentette a hazát és megőrizte annak uralmát. Az esküt pedig az egész nép utána mondotta. Caesar és a tribunusok ezen méginkább megneheztelevén, egyéb izgágán mesterkedtek Cicero ellen. Így törvényjavaslatot terjesztettek be, hogy hívják haza Pompeiust seregestől, a ki majd megdönti Cicero uralmát. Ám nagy hasznára volt Cicerónak, meg az egész államnak Cato, ki akkortájt tribunus volt és a ki amazokéval egyenrangú hatóságánál fogva, de jóval nagyobb befolyásával is ellenszegült politikai fondorlataiknak.

Könnyedén megbuktatta terveiket és a néphez intézett beszédében Cicero consulságát úgy dicsőítette és magasztalta, hogy a mindenha legnagyobb tisztességeket megszavazták néki, sőt a haza atyjának szólították.

Ugy tetszik, Cicerónak jutott osztályrészül először ez az elnevezés, így szólítván meg őt Cato a nép előtt.

XXIV. Cicero akkortájt bírt a legnagyobb befolyással Rómában, azonban sokak előtt gyűlöletessé tette magát, nem ugyan rossz cselekedeteivel, hanem magamagának szüntelen való dicsőítésével és nagyzásával, a min sokan megbotránkoztak. Mert sem a senatus, sem a nép, sem a törvényszék nem tudott összeülni a nélkül, hogy ne hallotta volna Catilináról meg Lentulusról beszélni. Sőt végül még könyveit meg értekezéseit is teletömte öndicsőítésekkel.

¹⁸ A consul hivatalba léptekor esküt tett elődje kezébe, hogy hűségesen megtartja a törvényt, ugyanugy hatósága megszűntekor megesküdött arra, hogy a törvényt megtartotta.

A különben gyönyörű és kiváló szellemű előadását meguntatá, fárasztóvá tette hallgatóinak ezzel az ízetlenséggel, a mely balsorsként szüntelen környékezte.

Mindazáltal, jóllehet képtelen becsvágygyal volt tele, mások megirigylésétől tartózkodott, sőt rendkívül bőkezű volt az ő eldődeinek meg kartársainak magasztalásában, valamikép az irataiból kitetszik.

Sok ilyesféle nyilatkozatáról emlékeznek meg. Így azt mondotta Aristotelesről, hogy arannyal folydogáló folyó, Plato párbeszédeiről meg, hogy Jupiter beszélne így, ha emberi szóval akarna élni. Theophrastost különös gyönyörűségének nevezte. Megkérdeztetvén, vajjon Demosthenes beszédei közül melyiket tartja legszebbnek: «A leghosszabbat» — úgymond.

Mindazáltal egynehányan azok közül, a kik Demosthenes lelkes követőinek tétetik magukat, megtámadják Cicero egy állítását, a mit valami barátjához intézett levelében tett, hogy Demosthenes beszédeiben olykor-olykor szundikál, de ezek megfeledkeznek azokról a kiváló és bámulatos dicséretekről, a mikkel e férfiúval szemben lépten-nyomon él és hogy beszédei közül azokat, a mikre legnagyobb gondot fordított, az Antonius ellen valókat, Philippikáknak nevezte.

A korabeli hírneves szónokok és bölcselők közül egyetlen egy sincsen, a kit nem tett még hírnevesebbé kedvező nyilatkozataival, akár irataiban, akár beszédeiben.

A peripatetikus bölcselőnek, Kratipposnak, kieszközlte Caesarnál, a ki akkor már dictator volt, a római polgárjogot. Kivitte az areopagi tanácsnál, hogy határozatot hozott és megkérte ezt a bölcselőt, mikép maradjon Athenaeben, a melynek díszére vált és tanítsa az ifjúságot. Fennmaradtak Cicerónak Herodeshez meg a saját fiához intézett levelei, a mikben szívére köti, hogy hallgassa Kratippos bölcseleti előadásait.

Gorgias rhetort ellenben azzal vádolja, hogy fiát az élvezetekre és az ivásra csábítja, a miért is eltiltja fiát az ő társaságától.

Körülbelül ez az egyik hellen nyelvű levele, a másik meg a byzantiumi Pelopsnak szól és haraggal van írva. Gorgiaszt méltókép korholja, ha ugyan oly élheterlen és kicsapongó

volt, a milyennek látszott, holott Pelopssal kislelküleg patvar-kodik, hogy elmulasztott valamiféle kitüntetést és határozatot az ő érdekében a Byzantium-beliektől kieszközölni.

XXV. Mindez becsvágyából fakadt, meg az is, hogy ékesszólásának hatalmával fennhéjázván, gyakran mellőzte az illendőség tekinteteit. Egykor Munatiust védelmezte. Mikor aztán ez felmentetett, perbe fogta Cicero barátját, Sabinust. Erre Cicero állítólag oly méregbe jött, hogy e szavakra fakadt: «Azt hiszed, Munatius, hogy magad magadnak köszönöd felmentésedet, nem pedig énnekem, a ki fényes nappal nagy sötétségbe burkoltam a törvényszéket?»

Marcus Crassust magasztalván a szószékről, nagy tetszést aratott. Pár napra reá pedig keményen leszólt. Crassusnak arra a megjegyzésére: «Nem-e csak az imént dicsértél meg e helyütt?» — «Vagy igen, felelé Cicero, gyakorlás végett tettem kísérletet egy hiábavaló tárgyon.»

Egykor azt mondotta Crassus, hogy a Crassusok közül Rómában egy sem volt hosszabb életű hatvan évesnél; később aztán eltagadta és így szólt: «Ugyan mi jutott eszembe, hogy ezt mondtam?» — «Jól tudod», jegyezte meg Cicero, «hogy a rómaiak szívesen hallják azt és ezzel is a nép kegyét keresed.» Tetszett Crassusnak, a stoikusnak az az állítása, hogy a bölcs gazdag. «Vigyázz», jegyezte meg Cicero, «hogy nem inkább az az állításuk, mely szerint minden a bölcsé!»

Crassus ugyanis hirhedt volt kapzsiságáról.

Crassusnak egyik fia nagyon hasonlított valami Axiosra, és ez okon az anyját csunya gyanúba keverte Axiossal.

Egy alkalommal beszédet mondván a senatusban, nagy tetszést aratott. Megkérdezték Cicerot, mit tart róla.

«Ἀξίος Κράσσου»²⁰ felelte görögül.

XXVI. Crassus Syriába szándékozván elutazni, kívánta, hogy Cicero inkább barátja, sem mint ellensége legyen, előzenységből tehát kijelentette, hogy nála óhajt vacsorálni. Cicero szívesen látta.

Pár nappal később barátai szóvá tették Vatiniust, hogy

²⁰ Axios = méltó; egyben tulajdonnév; tehát = méltó Crassusra.

óhajt vele megbékélni és barátságra lépni; ugyanis ellenfele volt neki. «Hát», úgymond Cicero, «tán Vatinius is nálam akar vacsorálni?» Így bánt Crassussal. Ugyanezt a Vatiniust, a kinek daganatok voltak a nyakán, midőn perbeszédet mondott, dagályos szónoknak nevezte.

Meghallotta, hogy Vatinius elhunyt, majd kis vártatva ismét biztos tudomást nyert arról, hogy még él: «Ám veszszen gonoszul», kiáltott fel, «a ki ily gonoszul hazudott!» Caesar azt javasolta, hogy a campaniai mezőségek osztassanak szét a katonák közt. Sokan bosszankodtak ezen a senatusban; Lucius Gellius, a ki majdnem a legöregebb volt, kijelentette, hogy ez nem fog megtörténni az ő életében. «Tehát várunk, úgymond Cicero, hisz Gellius nem követel hosszú haladékot.»

Valami Octavius, a kiről azt rebesgették, hogy afrikai származású, egy pervita alkalmával azt mondotta Cicerónak, hogy nem érti őt. «Mintha bizony füled nem volna kifúrva»,²¹ válaszolt a szónok.

Metellus Nepos szemére vetette Cicerónak, hogy többeket veszített el tanuskodásával, mint a hányat megmentett védbeszédeivel. «Beismerem, mondá Cicero, hogy több bennem a szavahihetőség, sem mint az ékesszólás tudománya.»

Valami fiatal ember, a kit azzal vádoltak, hogy süteményben mérget adott atyjának, merészen kikelt Cicero ellen és azt mondotta, hogy így, úgy, majd lehurrogatja: «Szivesebben veszem, úgymond Cicero, azt tőled, mint a süteményt.»

Publius Sestius valami perében védőül vette Cicerót más szónokokkal együtt, de mindig csak maga akart beszélni és senkit sem engedett szóhoz jutni. Midőn nyilvánvaló lett, hogy fölmentik és a bírák már szavazni kezdettek, «ám használd az alkalmat, mondá Cicero, még ma, holnap már úgyis egyszerű magánzó lesz.»²²

²¹ Czélzás némely afrikai törzsnél divó szokásra, hogy az egyik fülüket kifúrták.

²² Vagyis többé nem lesz alkalmad nyilvánosan szónokolni. Az élcz a görög ἰδιώτης szó kettős értelmében rejlik, mely magánembert jelent és idiótát, hülyét vagy gyengefejét.

Valami perben tanúul hívta Cicero Publius Cottát, a ki a törvénytudóst akarta adni, de bizony tanulatlan, tehetségtelen ember volt. Ez csak azt hajtotta, hogy semmit sem tud a dolgról. «Tán azt hiszed, mondá Cicero, hogy a jogról kérdezlek.»

Metellus Nepos szóvita közt többször odavetette Cicerónak: «Ugyan ki a te atyád?» «Ezt a kérdést, vágott vissza Cicero, ugyancsak fogóssá tette néked az anyád!»

Neposnak az anyját ugyanis kicsapongónak tartották, magát Nepost pedig nagyon is szeleverdinek.

Egykor hirtelen odahagyta tribunusi hivatalát és Pompeiushoz hajózott Syriába, majd aztán, még indokolatlanabbul hazajött.

Midőn nagy tisztességgel eltemette tanítóját, Philagrost, sírjára egy kő-varjút állított. «Bölcsen cselekedtél, mondá Cicero, mert inkább repülni, semmint beszélni tanított téged.»

Mikor Marcus Appius valami perbeszédén bevezetésképp azt mondotta, hogy barátja kérve-kérte, mikép támogassa minden gondosságával, belátásával és hűségével, Cicero azt jegyezte meg: «Aztán, hogyan lehettél oly köszívű, hogy semmivel sem támogattad abból, a mit barátod kért.»

XXVII. Az ellenséggel és a perbeli ellenféllel szemben csípősebb gúnynak alkalmazását ugyan előnyös szónoki tulajdonságnak tartják, ám Cicero, a ki személyválogatás nélkül élt azzal, a kire csak akadt, hogy nevetségessé tegye, sok gyűlölséget vont magára. Feljegyzem egynehányát.

Marcus Aquiniust, a kinek két száműzött vője volt, Cicero elnevezte Adrastosnak.²³

Lucius Cotta nagyon kedvelte az italt. Ennek censorsága alatt pályázott Cicero a consulságra. Megszomjuhozván, körülálló barátaitól vizet kért és miután ivott: «Méltán tarthattok — úgymond — a censor haragjától, mivelhogy vizet iszom».

Találkozván Voconiuszal, a hogy három rendkívül csúnya leányát vezette, felkiáltott: «Apollo ellenére nemze gyermeket.»

²³ Argos királya nőül adta két leányát két száműzöttnek: Tydeusnak, meg Polynikesnek, Oidipus fiának, a kikkel együtt indult a szerencsétlen kimenetelű thebai hadjáratra.

Midőn egy alkalommal Marcus Gellius, a kit nem tartottak szabad származásúnak, csengő, harsány hangon valami iratot felolvasott a senatusban, Cicero azt jegyezte meg: «Ne csodálkozzatok, hisz ő a hirdetőik fájából való.»

Faustus, a római dictatornak, Sullának a fia, a ki a proscriptio idején annyi embert fosztott meg életétől, elpazarolván vagyonának javarészét, adósságokba merült és árverési hirdetést tett közé. Cicero erre azt mondotta, hogy ez a fajta hirdetmény sokkal jobban tetszik néki, mint az atyjáé.²⁴

XXVIII. Mindezek sok előtt gyűlöletessé tették és Clodius párthívei is összeszövetkeztek ellene a következő indokból. Clodius előkelő származású fiatal ember volt, vakmerő, kihívó modorral. Beleszeretvén Pompeiába, Caesar nejébe, titkon belopódzott annak házába egy cziterásnő öltözetében, hangszerrel a kezében. Az asszonyok ugyanis Caesar házában végezték ama titkos szertartásokat, a miket a férfiaknak látni nem lehetett. De nem is volt jelen egy férfi sem. Clodius azonban, mint afféle szakáltalan ifjú, abban reménykedett, hogy az asszonyok közt észrevétlenül Pompeiához osonhat. De a mint éj idején bement a nagy épületbe, eltévesztette az utat. Kóborlása közben megpillantotta őt Aureliának, Caesar anyjának a szolganője és nevét kérdezte. Kénytelen volt tehát hangot adni és azt mondá, hogy Pompeia Abra nevű szobaleányát keresi. A szolganő felismerte, hogy az nem női hang, elsikította magát és összekiabálta az asszonyokat. Ezek becsukták az ajtókat, kifűtettek mindent és megcsipték Clodiust, ki annak a leánynak a szobájába menekült, a kivel együtt a házba jött. A dolog köz tudomású lett, Caesar pedig elbocsájtotta Pompeiát és a valósi kegyelet megsértése miatt beperelte Clodiust.

XXIX. Cicerónak barátja volt Clodius és a Catilina-féle üzemekben a legbuzgóbb munkatársa, meg testének védelmező őre.

Ezzel a váddal szemben azon erősködött, hogy az időtájt nem is volt Rómában, hanem a legtávolabb fekvő jószágán tartózkodott. Cicero pedig tanúságot tett arról, hogy azon a napon

²⁴ Sulla t. i. szintén hirdetményileg tette közé azok neveit, a kiket életüktől és vagyonuktól meg akart fosztani, vagyis proscribált.

hozzá jött, beszélgetett is vele valami ügyben; és ez tényleg igaz is volt. Ugy látszik azonban, hogy Cicero nem annyira az igazság kedvéért tanúskodott, hanem hogy igazolja magát feleségével: Terentiával szemben. Terentia ugyanis gyűlölte Clodius Clodia nevű huga miatt, a ki Cicero neje akart lenni és ezt valami Tullussal szötte-fonta, a ki Cicerónak legbizalmasabb barátja volt és a közel lakó Clodiának szüntelen való látogatásával, udvarlásával felkeltette Terentia gyanúját. Ez a nehéz természetű és a férjén uralkodó asszony aztán feltűzelte Cicerót, hogy a többiekkel együtt támadjon Clodiusra és tanúskodjék ellene. Mert több tekintélyes és tisztességes polgár tett tanuvallomást Clodius ellen hamis eskü, ledérség, a nép megvesztegetése és az asszonyok elcsábítása miatt.

Lucullus pedig szolganőket állított elő, a kik bizonyították, hogy Clodius a legfiatalabb hugával élt, a mikor ez Lucullus neje volt. Sőt nagy híre volt annak is, hogy Clodius másik két hugával is tiltott viszonyban élt, a kik közül Tertiát Marcus Rex, Clodiát pedig Metellus Celer bírta nőül. Ez utóbbit Quadrantiának nevezték el, mivelhogy valamelyik kedvese rézpénzt tett erszényébe ezüst helyett és elküldötte hozzá. A legkisebb értékű rézpénzt pedig quadransnak nevezték a rómaiak. E huga miatt állt főképp rossz hírben Clodius. Mindazáltal a nép a Clodius ellen tanúskodók és támadókkal szemben foglalt állást, a bírák tehát féltükben őrséget állítottak a törvényszék körül és legtöbbször zavaros írással kiállított szavazatot adott be írásban. Mindazáltal, úgy látszott, a többség felmentése mellett volt. És alig, hogy az ítélet kimondatott, híre terjedt a megvesztegetésnek is. Ezért Catulus a bírakkal találkozáskor: «Ti, úgymond, joggal kíváncsiak őrséget biztonságtokra, attól félvén, hogy valaki elrabolja tőletek a kapott pénzt».

Cicero pedig, midőn Clodius azt mondotta neki, hogy a bírák nem adtak hitelt tanúságának, ezzel vágott vissza: «Sőt a bírák közül huszonötön hittek nekem, mert ennyien szavaztak elítélésedre, neked azonban harminczan nem adtak hitelt, hisz nem mentettek fel előbb, valamíg pénzedet nem kapták meg».

Caesar ugyan felhívásakor nem tanúskodott Clodius ellen,

és kijelentette, hogy egyáltalán nincs meggyőződve felesége házasságtöréséről, mindazáltal elbocsájtotta, mert Caesar házasságának nem csupán gyalázatos tettől, hanem szinte mendemondától is tisztának kell lenni.

XXX. Clodius megmenekülván a veszedelemtől, majd néptribunussá választatván, legott Ciceróra támadt és minden követ megmozdított ellene és mindenféle embereket lázított fel ellene.

A népet megnyerte a maga részére szabadelvű törvényekkel, a consulok mindegyikének pedig nagy tartományokat juttatott; Pisónak Makedoniát és Gabiniusnak Syriát. A szűkölködők egész tömegét sorakoztatta politikai tervei mellé és fegyveres rabszolgákat tartott szüntelen maga körül.

Az akkortájt három leghatalmasabb férfiú közül Crassus nyílt harczban állt Ciceróval, Pompeius mind a kettőjükre horgolt, Caesar pedig éppen készülődött Galliába vonulni serege élén. Cicero tehát Caesar pártfogását kereste, jóllehet nem volt barátja, sőt a Catilina-féle üzemek óta gyanakodott reája. Megkérte tehát, hogy mint legatust vigye magával hadjáratára. Caesar engedett kívánságának; ám Clodius annak láttára, hogy Cicero igyen kisíklík az ő néptribunsága alól, hajlandóságot színlott a megbékélésre és minden hibát Terentiára hárított, magáról Ciceróról pedig mindig illedelmesen emlékezett meg és jóindulatulag beszélt, mintha egy cseppet sem neheztelne, haragudna reá, hanem csak mérsékelten, barátilag korholná; teljesen eloszlatta tehát Cicero félelmét, elannyira, hogy ez lemondott a legatusságról Caesarnak és újfent a közügyekhez fogott. Megbosszankodván ezen Caesar, Clodius erősödésén kezdett dolgozni, meg Pompeiust is teljesen elfordította Cicerótól. Majd kijelentette a nép előtt, hogy nem tartja sem helyesnek, sem törvényesnek azt, mikép Lentulusékat és Cethegusékat törvényes ítélet nélkül kivégezték.

Ez volt a vád Cicero ellen és e miatt idéztetett törvény elé.

Igyen a veszedelem és üldözés közepette Cicero gyászruhát öltött és megnövesztett hajjal meg szakállal járt-kelt, hogy a népet könnyörületre indítsa. De Clodius utczaszerte előtte termett, vakmerő, arczátlan emberektől környezetten,

a kik féktelenül kigunyolták Cicerót ruha- és hangulatváltoztatása miatt, sőt több helyütt kővel és sárral is megdobálták, és útját szegték rimánkodásainak.

XXXI. Mindazáltal szinte az egész lovagrend gyászt öltött Ciceróval és körülbelül húszezer fiatal ember kísérté léptenyomon hosszúra növesztett hajjal, hogy részvétet keltsen vele együtt. Azután összeült a senatus, hogy határozatot hozzon az iránt, hogy a nép a gyász jeléül ruhát cseréljen, de mivel a consulok ellenkeztek, Clodius pedig fegyveres néppel körülvette a tanácsházat, többen a senatorok közül kirohantak és jajveszékelve megszággatták ruháikat. Ez a látvány azonban nem keltett sem részvétet, sem szégyenérzetet; így hát Cicerónak vagy menekülnie kellett, vagy vérrel és vassal eldönteni a Clodiussal való ügyét.

De egyelőre Pompeius segedelmét kérte, a ki szándékosan tartotta magát távol és az albai hegység melletti jószágán időzött. Elsőnek vejét, Pisót küldötte kérésére, aztán maga is elment hozzá. Értesülvén erről Pompeius, nem bátorkodott szemtől szembe jönni vele, mert rendkívül röstelkedett e férfiúval szemben, a ki oly nagy küzdelmeket vívott ő érte és annyi politikai szolgálatot tett neki.

Caesar kértére azonban, a kinek vője volt, feláldozta régi kötelezettségeit és egy mellékajtón elosonván, kikerülte a találkozást.

Cicero így Pompeiustól elárulva és magára hagyva, a consulokhoz folyamodott.

Gabinus mindenha kemény volt hozzá, ám Piso szelidebben állt szóba vele; tanácsolta, hogy álljon félre és térjen ki Clodius dühe elől, tűrje a sors változandóságát és legyen újfent hazájának megmentője, a mely Clodius miatt ezer baj és viszály közt leledzik. Ily választ nyervén Cicero, tanácskozott barátjaival. Lucullus azt javasolta, hogy maradjon, amíg majd felülkerül; mások viszont azt tanácsolták, hogy csak meneküljön, a nép ha tovább eszenkedni fog utána, hahogy torkig lesz Clodius örvöngésével, eszeveszettségével. Ezt tartotta Cicero is. Majd Minerva szobrát, a mely házában állt és kiváló tisztelésében részesült, a Capitoliumra vitte és felajánlotta ezzel

a felirással: «Minervának, Róma megőrizőjének.» Aztán kíséretül maga mellé vevén egynéhány barátját, éjféltájt kiosont a városból és gyalogszerrel Lucanián keresztül vette útját, Sziciliába szándékozván eljutni.

XXXII. Midőn Cicero menekülése köztudomású lett, Claudius száműzetési határozatot hozatott ellene és rendeletet tétetett közzé, a melyben megvonta tőle a tüzet meg a vizet²⁵ és megtiltotta, hogy Italiában ötszáz mérföldön belül neki szállást adjanak. De a Cicero iránt való tiszteletből többnyire édes keveset vetettek erre a rendeletre; mindenütt a legszivesebben fogadták és faluról falura kísérték.

Csak Hipponiumban, egy lucani városban, melyet most Vibonak neveznek, nem fogadta be házába Vibius, valami sziciliai ember, noha Cicero barátságát sokszor élvezte és consul-sága alatt a mesteremberek felügyelője volt, hanem mezei jószágára utalta; aztán meg Caius Vergilius, Sicilia praetora, a ki sok jó szolgálatát vette igénybe, irt neki, hogy tartsa távol magát Sziciliától. Ezek miatt lehangoltan Brundisiumba indult és innét kedvező széllel Dyrrhachiumba készült átkelni, de ellenkező szél kerekedvén a tengeren másnap visszakerült, aztán újra a tengerre szállt.

Beszélik, hogy Dyrrhachiumba való bevezetkor, a midőn a partra készült szállni, földrengés és tengerháborgás támadt. Ezekből a jósök azt következtették, hogy a száműzetése nem lesz huzamos, mivelhogy azok a jelenségek gyors változásnak a jelezői. Itt sokan keresték fel csupa jóindulatból és a hellen városok egymással vetekedve menesztettek hozzá küldöttségeket, mindazáltal jobbra csüggeteg, bánatos maradt, szüntelen Italiára vetette tekintetét, valamikép egy szerencsétlen szerelmes lelkületében a sors csapása alatt úgy megtörpült, elernyedtt, a mit ugyan senki sem várt volna egy ily tetőtől talpig művelt embertől. Gyakran kérte barátait, ne nevezzék őt szónoknak, hanem bölcselőnek, mert a bölcséletet választotta magának életcélul, holott a szónoklatot csak eszközkép használja a politikában a szükséghez képest.

²⁵ «Aqua et igni arcere», vagy «aquae et igni interdicere», a száműzetés törvényes formulája.

Am a közvélekedésnek roppant hatalma van arra, hogy a személyes meggyőződést, akár egy színárnyalatot a lélekről lemossa és a tömeggel való érülködés, meg összeszokás által annak a szenvedélyeit az államférfiakba beoltsa, ha csak valaki szerfölött való óvatossággal nem úgy viselkedik a külvilággal szemben, hogy magukba az ügyekbe ártja magát, nem pedig az ezekkel járó szenvedélyekbe.

XXXIII. Clodius elüldözvén Cicerót, fölégette ennek nyaralóit, elhamvazta házát Rómában és annak a helyén a «Szabadság»-nak templomot emelt. Egyéb vagyonát pedig áruba bocsájtotta és napról-napra hirdettette, de nem akadt egyetlen egy vevő sem.

Ezek folytán, miután az előkelőknek félelmetes lőn és a kicsapongásokra meg a féktelenségekre szoktatott népet teljesen magával ragadta, szinte Pompeiusra támadt, a mennyiben egynehány intézkedését a hadjáraton ócsárolni kezdte. Pompeius, a kinek tekintélye megfogyatkozott e miatt, szemrehányásokat tett magának, hogy feláldozta Cicerót, majd teljesen megváltozván felfogásában, minden követ megmozdított barátaival együtt Cicero visszahívására.

Clodius ugyan ellenszegült, a senatus azonban egyhangulag elhatározta, hogy semmiféle közintézkedést nem tesz, sem jóvá nem hagy, valamig Cicero vissza nem hivatik.

Lentulus consulsága alatt a lázongás annyira elharapódzott, hogy a néptribunusokat megsebesítették a Forumon és Cicero testvére, Quintus, csak úgy menekült észrevétlenül, hogy a többi halottak közt holtkép fekvé maradt.

A nép aztán kezdett más nézetre térni és a tribunusok közt elsőnek Annius Milo bátorkodott perbe fogni Clodiust erőszakoskodásai miatt.

Pompeiushoz is sokan csatlakoztak a népből meg a környékes városokból. Ezek kíséretében aztán föllépett Pompeius, elűzte a Forumról Clodiust és szavazásra hívta fel a polgárságot. Mondják, a római nép soha semmiféle határozatot nem hozott ily egyetértéssel.

A senatus pedig vetekedve a néppel, köszönetet szavazott azoknak a városoknak, a melyek Cicerót menekülése közben

szívesen fogadták és elhatározta, lakóházának, nyaralóinak, a miket Clodius feldúlt, közköltségen való helyreállítását.

Cicero tehát tizenhathónapos száműzetés után hazatért és a városok meg az emberek oly örömben, oly lelkesedésben voltak viszontlátásakor, hogy Cicero későbbi mondása, mikép őt Italia a vállaira emelve vitte be Rómába, meg se közelítette a valóságot.

Maga Crassus is, a ki ellensége volt száműzetése előtt, szívélyesen elébe ment és regebékelt vele, mint mondá, fiának: Publiusnak a kedvéért, a ki lelkes bámulója volt Cicerónak.

XXXIV. Nemsokára eztán Cicero, felhasználván Clodius távollétét, sokak kíséretében a Capitoliumra ment és a tribunusi táblákat, a melyeken a Clodius rendelkezései felírva voltak, levette és összetörte. Clodius panaszt emelt e miatt, Cicero azonban azt mondotta, hogy Clodius mint afféle patricius, törvénytelenül jutott a tribunságra és így egyetlen egy intézkedése sem jogerős.

Cato bosszankodva tiltakozott, hogy ő ugyan nem magasztalja, sőt rosszalja Clodius intézkedéseit, de veszedelmes és erőszakos dolognak tartja, hogy a senatus oly nagy fontosságú rendelkezések és határozatok megsemmisítését jóváhagyja, a melyek közül való volt az ő kyprosi meg byzantiumi közreműködése is. Ettől fogva neheztelt Cicero Catóra, a mi ugyan nyilvános kitörésre nem jutott, mindazáltal kölcsönös barátságuk meglanyhult.

XXXV. Ezután történt, hogy Milo megölte Clodiust és gyilkosság miatt perbe fogatván, Cicerót állította védőjéül. A senatus attól való féltében, hogy az oly tekintélyes és heves embernek, mint Milonak, veszedelmes zavart támaszthat a városban, Pompeiusra bízta ennek, meg egyéb más vizsgálatoknak a vezetését, hogy a városnak meg a törvényszékeknek a bátorságát biztosítsa. Pompeius tehát még éjszaka megrakta a Forumot környező magaslatokat katonákkal. Milo tartván attól, hogy a szokatlan látványtól megzavarodott Cicero gyengébb védbeszédet mond, reábeszélte, hogy vitesse magát hordszéken a Forumra és maradjon nyugton, valamíg a bírák összejönnek és a törvényszék teljes számú lesz.

Cicero, úgylátszik, nemcsak a hadban volt bátortalan, hanem még a beszédhez is félelemmel fogott, sőt akkor is alig tudta reszketését, remegését leküzdeni számos pervitán, mikor már jól bele találta magát a beszédbe és belemelegedett.

Midőn a Catótól bevádolt Licinius Murenát védelmezte, becsvágyát abba helyezte, hogy felülmulja Hortensiust, a ki nagy sikert aratott; az egész éjszaka tehát egy cseppet sem pihent; de a szertelen töprenkedés és a virrasztás annyira megviselte, hogy maga maga mögött maradt.

Ekkor is, a Milo pere alkalmával, midőn kiszállt a hordszékből és megpillantotta a kimagasló helyen, akár táborzálláson ülő Pompeiust és a Forum körül csillogó fegyvereket, megdöbbsent és alig tudott, egész testében reszketve, a beszédhez fogni, holott Milo önbizalommal ült a pervitán, méltatlannak tartván haját megnövesztetni és gyászruhát öltetni. Különben Cicero aggságoskodását inkább ügyfelei iránt való érdeklődésére, semmint gyávaságára vezetik vissza.

XXXVI. Felvették ama papok rendjébe is, a kiket auguroknak neveznek a rómaiak, az ifjú Crassus helyett, miután ez a parthusi háborúban elesett.

Azután sors útján Ciliciát nyervén tartományul, elhajózott tizenkétezer gyalogos és kétezerhatszáz lovas élén azzal a rendelettel, hogy békéltesse meg Kappadocia lakosait Ariobarzanes királylyal és vezesse vissza az iránta való engedelmességre. Ezt meg is tette és helyreállította a békés egyetértést, kifogástalanul, háború nélkül.

Látván, hogy a ciliciabeliek a rómaiak parthusi szerencsétlensége²⁶ és a Syriában kitört lázadás folytán forronganak, szelid kormányzásával igyekezett őket lecsendesíteni. Ajándékokat még a királyoktól sem fogadott el, a lakozásoktól²⁷ pedig felmentette a tartománybelieket.

Maga azonban naponként fogadta az előkelőbbeket és nem ugyan fényűzően, de barátságosan megvendégelte őket.

Házánál nem volt ajtónálló, nem is látta őt senki sem

²⁶ Crassus és a fia is elesett ez alkalommal.

²⁷ T. i. azoktól, a miket a tartománybeliek a római hatóságok tiszteletére tartani kötelesek voltak.

henyélni, mert virradáskor felkelt és szobája előtt fel-alá járván, fogadta a tisztelgőket. Mondják, hogy soha senkit sem botoztatott²⁸ meg, sem senkiről a ruháját nem tépette le, haragból senkit meg nem szidott, vagy becsuténító büntetéssel nem sújtott.

Sok elsikkasztott közpénzt fedezett fel, a mivel a városok jólétét emelte, de azokat, a kik azt visszatérítették, e miatt becsületükben kárt vallani nem engedte.

Hadban is akadt dolga; megverte ugyanis az Amanus²⁹ hegységben lakó rablókat, a miért katonái imperatorkép üdvözltek.

Caecilius szónok megkérte, hogy küldjön neki egynehány párduczot Ciliciából Rómába a látványosságokra. Cicero büszkélkedve sikereire, azt írta neki, hogy Ciliciában nincsenek párduczok; mind elfutottak Koriába, azon való boszúságukban, hogy ők egyedül harcolnak, míg mindenki a békét élvezi. A tartományából való hazahajóztakor elsőnek kiszállt Rhodos szigetén, azután Athenaebe rándult, a hol szívesen időzött, visszaemlékezvén előbbi tartózkodására.

Összejött a műveltségre legelső emberekkel, meglátogatta barátjait, bizalmasait és a hellenek méltó bámulatát elnyervén, megérkezett Rómába, a hol immár minden forrongásban volt és a polgárháború kitörni készült.

XXXVII. A senatus hajlandó volt Cicerónak megszavazni a diadalmenetet; ő azonban azt mondotta, hogy szívesebben követi Caesar diadalmenetét, ha létrejö az egyezés.

Magán úton szívükre is kötötte azt; többször irt Caesar-nak, többször kérve-kérte Pompeiust, igyekezvén mindegyiket megengesztelni, lecsendesíteni. Midőn azonban a dolog orvosolhatatlanná vált és Caesar előnyomultakor Pompeius nem állta meg a sarat, hanem számos kiváló polgárral elhagyta Rómát, Cicero nem követte futásán és úgy látszott, hogy Caesarhoz csatlakozik, kétségtelen, hogy elméjében sokáig hánykódott a két párt közt és igen kelletlen állapotban leledzett.

Leveleiben azt írja ugyanis, hogy nem tudja merre for-

²⁸ Meggyalázás jele a keletieknél.

²⁹ A Taurus hegyláncz egyik ága Kis-Ázsiában.

duljon; Pompeiusnak ugyan tisztességes, dicséretes indoka van a háborúra, Caesar azonban ügyesebben lát a közdolgozokhoz és őt meg a barátjait jobban pártfogolja, így aztán csak azt tudja, hogy kitől meneküljön, de nem azt, hogy kihez meneküljön.

Trebatius, Cicero egyik barátja, megírta neki, hogy Caesar vélekedése szerint legjobb, ha az ő oldalán próbál szerencsét és az ő reményeiben osztkozik, de ha öregségével mentegőzik, menjen Hellasba és viselje magát nyugton, távol maradván mind a két féltől.

Cicero csodálkozott azon, hogy nem maga Caesar irt neki és haragosan azt válaszolta, mikép semmi olyat nem fog tenni, a mi méltatlan politikai pályafutásához.

Ez áll levelében erre vonatkozást.

XXXVIII. Caesar Hispaniába való utazása után, Cicero legott Pompeiushoz hajózott.

Valamennyien szívesen látták, csak Cato illette erősen zokszóval, midőn magánosan megpillantotta, hogy Pompeius-hoz csatlakozott.

Maga magára nézvést, úgymond, nem lett volna szerencsés elhagyni azt a pártot, a melyet eleitől fogva követett, de Cicero hasznosabb lehetett volna hazájának meg barátjainak, hahogy semlegesen Rómában marad és a fejleményekhez alkalmazkodik a helyett, hogy minden józan ok és szükség nélkül ellensége lett Caesarnak és idejött, hogy oly roppant veszedelemben járta magát.

Ezek az érvek, meg az, hogy Pompeius semmi fontosabbra nem alkalmazta, hamarosan megváltoztatták Cicero elhatározását.

Különben ennek maga volt az oka, mert nem titkolta, hogy megbánta eljövetelét, folyton gáncsolta Pompeius hadkészültségét, alattomban rosszalta terveit és épen nem tartózkodott a szövetségesek kigúnyolásától, nevetségessé tételétől.

Maga ugyan szüntelen mosolytalan, komor ábrázattal járt-kelt a táborban, de másokat kaczajra indított, pedig semmi kedvük se volt arra.

Tán jó lesz egynehány ily adatot felhozni. Domitius

valami épen nem hadratermett embert tisztí rangra emelt és azt azzal okolta meg, hogy az illető szelid erkölcsű és józan férfiú. «Mért nem tartod meg hát», veté oda Cicero, «gyermekeidnek gyámul?» Dicsérték a lesbosi Theophanest, a ki a táborban a mesteremberek felügyelője volt, hogy mily jól meg tudta vigasztalni a rhodosiakat hajóhaduk elvesztése után. «Mily szerencse», jegyzé meg Cicero, «hogy egy görög ember a felügyelő!».

Caesar jobbára előnyben volt a Pompeiusék fölött és úgyszólván ostromzár alatt tartotta azokat. Lentulus mégis azt állította, hogy úgy hallja, mikép Caesar barátjai nagyon levertek. «Tán azt akarod mondani», felelé Cicero, «hogy Caesarra haragusznak».

Valami Marcius, a ki az imént jött csak Italiából, elbeszélte, hogy hire jár Rómában annak, mikép Pompeius ostrom alatt van. «Tán azért hajóztál ide», kérdé Cicero, «hogy arról saját szemeiddel meggyőződjél?»

A vereség³⁰ után azt mondotta Nonnius, hogy jó reményt kell táplálniok, mivelhogy Pompeius táboraiban hét sas maradt. «Igazad volna», úgymond Cicero, «hahogy a csókákkal harcolnánk».

Labienus valami jóslatokra erősen bizakodva, azt állította, hogy elvégre is Pompeiusnak kell győznie. «Mindazáltal», jegyzé meg Cicero, «épen ennek a hadi fortélynak az alkalmazásával vesztettük el az imént táborunkat».

XXXIX. A pharsalosi ütközet megtörténte, a melyen Cicero betegsége miatt nem vett részt és Pompeius megfutasakor, Cato, a kinek derék serege meg hajóhada volt, Dyrrhachiumnál követelte, hogy Cicero parancsnokoljon a törvény szerint, mivelhogy consuli rangjánál fogva előtte állott.

De Cicero elutasította magától a vezérséget és mindenkép menekülni igyekezett a hadjárattól, a melyen kevésbe mult, hogy életét nem vesztette.

A fiatal Pompeius ugyanis, meg a barátja, szinte árulónak nevezték és kardot rántottak reá, hanem Cato közbe lépett

³⁰ Pharsalosnál.

és nagy nehezen kiragadta kezeik közül, majd kibocsájtotta a táborból. Brundusiumba jutván, itt töltötte napjait, várva Caesart, a ki bokros foglalatosságai miatt Ázsiában meg Egyptomban késlekedett. Midőn híre jött annak, hogy Caesar kikötött Tarentumnál és a szárazon utazik Brundusiumba, hozzá indult, nem ugyan valami reményvesztetten, de röstelkedve azon, hogy oly sokak jelenlétében veti próbára a győztes ellenfélnek jóindulatát. Mindazáltal nem kell neki semmit sem tenni, a mi méltóságán alól való volt. Mert mihelyt megpillantotta Caesar Cicérót, jóval a többieket megelőzve, elébe jött, leszállt a lováról, üdvözölte és több stadiumnyi utat tett meg vele négy-szemközt beszélgetve. Ettől fogvást mindvégig tiszteletet, barátságot tanúsított iránta, sőt midőn Cicero dicsbeszédet írt Catóra, Caesar az arra való feleletében eldicséri Cicero ékes-szólását meg életét, mely a Periklesével és a Theramenesével egybevetethető.³¹ Cicero beszédének a címe «Cato», a Caesaré «Anticato».

Szintén beszélük, hogy midőn Quintus Ligarius, Caesar egyik volt ellensége perbe fogatott és Cicero vállalta fel védel-mét, Caesar azt mondotta barátjának: «Ugyan mire jó annyi ideig hallgatnunk Cicero beszédére, hisz rég eldöntött dolog, hogy Ligarius gonosz ember és ellenségem». Azonban alig kezdett szólni Cicero, rendkívüli hatást idézett elő, majd hogy tovább folytatta változatos szenvedélyű és csodálatos bájú beszédét, szinte szembe ötlött, hogy szint váltott Caesar arcza és mennyi egymást váltogató érzelem czikkázott lelkén keresztül. Végül midőn a szónok a pharsalosi küzdelmeket érintette, Caesar önkivületben reszketni kezdett egész testén és kiejtette kezéből az iratokat. Ligariust kényszerült azután a vád alól fel-menteni.

XL. Ettől kezdve, miután az álladalom egyeduradalmivá alakult, Cicero abbahagyta a politikai működést és a fiatal embereknek szentelte szabad érkezését, a kik a bölcséletet

³¹ Athenaei szónok és államférfiú a peloponnesosi háború idején, a ki szüntelen az ellentétes pártok megbékélésén munkált, majd erre, majd arra kacsintván, a miért cothurnus melléknevet kapott, mivelhogy ezt a lábbelit felcserélve lehet hordani.

óhajtották tanulmányozni és az előkelő származású meg első házbéli fiatalokkal való benső összeköttetése folytán, újfent nagy befolyásra tett szert a városban.

Különben főfoglatosságát bölceleti párbeszédék írása és fordítása, meg a physikai és a dialektikai műszavaknak a görögből a latin nyelvre való átültetése képezte.

Ő az, mint mondják, a ki a phantasiát (képzelem), a synkatathesist (megegyezés), az epochét (ítéletfelfüggesztés), a katalepsist (felfogás), meg az atomokat (parányok), az amerest (oszthatatlan), a kenont (űr) és sok más hasonló kifejezést először, vagy legalább legtöbb sikerrel a rómaiak közt meghonosította, majd képletekkel, majd egyéb ismeretes közszájon forgó szavakkal igyekeztén azokat érthetőkké tenni.

A költészetben való jártasságának csak szórakozásul vette hasznát. Mondják, ha erre hébe-hóba kedve kerekedett, egy éjen ötszáz verset is irt.

Idejének legnagyobb részét Tusculumban mezőjóságán töltötte. Innét irta barátjának, hogy Laërtes-féle³² életet folytat, akár tréfából, mikép szokta volt, akár becsvágyó kívánczóságból a közéletre és a jelenleges viszonyokkal való elégedetlenségből. Csak elvétve ment Rómába Caesar meglátogatása végett, első volt azok között, a kik a néki megszavazott kitüntetések helyeselték, meg becsvágyukat találták abban, hogy valami újat mondjanak e férfiúra és intézkedéseire. Ilyen volt Pompeiusnak eltávolított és ledöntött szobraira vonatkozó mondanása, a miknek felállítását Caesar elrendelte és fel is állította azokat. Azt mondá ugyanis Cicero, hogy Caesar ezzel a nemes rendelkezésével ugyan Pompeius szobrai állította föl, de a maga magát erősítette meg.

XLI. Szándékozott, mint mondják, megírni hazája történetét olykép, hogy egybefonja a görög eseményekkel és felhasználja valamennyi általa gyűjtött mondákat meg regéket, de ettől a tömérdek köz- és magánügyek, meg viszontagságok elterelték akarata ellenére, noha, úgy tetszik, legtöbbjüket maga kereste.

³² Laërtes, Odysseus atyja, nagy kort ért el; részt vett az argonauták menetében; fiának hazatértekor még élt.

Elsőnek elbocsájtotta nejét Terentiát, a ki a hadjárat alatt elhanyagolta, elannyira, hogy szinte a legnélkülözhetetlenebb utravalók híján eresztette világgá és Italiába való visszatértekor sem tanúsított iránta figyelmet.

Ugyanis nem ment Cicero elébe, a ki hosszú időn Brundisiumban tartózkodott, midőn pedig leánya, egy fiatal teremtes, vállalkozott erre a hosszú útra, nem adott neki illő kíséretet és elegendő költséget, sőt még a házat is teljesen üresen, elhagyatottan, számos meg nagy adósságokkal megterhelten juttatta Ciceróra.

Ezek az elválásnak állítólagos tisztességes ürügyei. Terentia ugyan mindezt kereken tagadta és védekezését maga Cicero fényesen igazolta azzal, hogy nemsokára nőül vett egy fiatal hajadont, mint Terentia hiesztelte, csupán a bájai iránt érzett szerelemből, vagy mikép Tiro, a Cicero szabadosa megírta, vagyonossága miatt, hogy megszabaduljon adósságaitól. Mert a leány csakugyan szerfölött gazdag volt és vagyonát Cicero hitbizományi örököskép kezelte.³³ Minthogy pedig sok ezekkel tartozott, barátjai meg rokonai reábeszélték, hogy a körülmöbség daczára vegye el a leánykát és vagyona segédelmével szabaduljon hitelezőitől.

Antonius is megemlékezik erről a házasságról a Philippiákra írt válaszában és azt mondja, hogy Cicero elűzte nejét, a kinek oldalán megöregedett, egyben szellemesen gúnyolódván otthonülő tétlen, hadra képtelen mivoltán. Egybekelése után nemsokára meghalt leánya Tullia, szülésben, mint Lentulus felesége, a ki első férjének, Pisónak elhunytá után nőül vette.

A bölcselők mindenünnen összecsődültek Cicero vigasztalására, ő azonban oly mélyen szívére vette az esetet, hogy még menyecske feleségét is elbocsájtotta, mivel úgy látszott, örült Tullia elhunytá fölött.

XLII. Igyen állottak Cicero házi dolgai.

A Caesar ellen intézett merényletben nem volt részes, jóllehet benső barátságban állt Brutussal, meg úgy tetszett,

³³ Az illetőnek, névszerint Publiának az atyja, Cicerót tette leánya gyámjává és vagyonának gondozójává, azzal a meghagyással (*fidei committo*), hogy nagykorúságának elértekor kezére adja.

bárki másnál elégedetlenebb volt a jelenleges viszonyokkal és a régi állapotok után sóvárgott. De a merénylők is tartottak félénk természetétől, valamikép előrehaladott korától, a melyben még a legerélyesebb jellemeket is rendszerint elhagyja a bátorság.

Miután Brutusék meg Cassiusék elkövették a véres tettet és Caesar barátai összeszövetkeztek a merénylők ellen, félni lehetett, hogy Róma újfent a polgári háború zsákmánya lesz. Antonius, akkortájt consul, összehívta a senatust és rövidesen szóvá tette az egyetértést; ám Cicero, a körülményekhez mérten hosszabb beszédet tartott és javasolta a senatusnak, hogy szavazzon az athenaeiek⁸⁴ példájára közbocsánatot a Caesar ügyében és juttasson Brutusnak meg Cassiusnak tartományokat. De ajánlatával nem ért el semmi sikert. Mert a maga magától könyörületre indított nép, midőn megpillantotta a Forumra hozott holttestet,⁸⁵ és Antonius megmutatta neki a vérrel teljesen elborított és törrel át meg át lyukgatott ruháját, őrzöngő dühében a Forumon keresni kezdte a merénylőket és égő üszökekkel a kezében házaikra rohant, hogy felgyújtsa azokat. A merénylők azonban elővigyázatból kikerültek a veszedelmet, mert sok más bajtól is tartván, elhagyták Rómát.

XI.III. Antonius pedig legott felemelte fejét és mindenkire félelmes lett, hogy egyedulalomra tör, de a legfélelmetesebb Ciceróra. Látván ugyanis, hogy Cicero befolyása az álladalomban új lendületet vesz és megtudván azt is, hogy ő a Brutuséknak meghitt barátja, az ő jelenléte bosszantotta. De valami bizalmatlanság is volt közöttük már régóta, mely életnézetük különböző és ellentétes voltából eredt.

Cicero ettől való féltében először legatuskép készült Dolabellával elhajózni Syriába. De midőn az Antonius után következő consulok, Hirtius meg Pansa, ezek a derék, tisztességes emberek és Cicero kiváló tisztelői, kérve kérték, hogy ne hagyja el őket és megígérték, hogy megbuktatják

⁸⁴ Midőn Thrasybulos elűzte Athenaeből a zsarnokokat — 404. Kr. sz. e. — közbocsánatot hirdetett arra nézvest, a mi a zsarnokok idején történt.

⁸⁵ T. i. Caesarét.

Antoniust, ha marad, Cicero a bizalom és a bizalmatlanság közt hánykódva, faképnél hagyta Dolabellát, majd megígérvén Hirtiuséknak, hogy csak a nyarat tölti Athenaeiben és újfent visszatér, mihelyt ők átveszik hatásukat, elhajózott maga magában. De tengeri útja késedelmekkel járt és ezenközben Rómából friss hírek jöttek, mikép történni szokott, hogy Antoniussal bámulatos változás esett meg, hogy mindenben a senatus tetszésére cselekszik, meg intézkedik és csak jelenlétére van szükség, hogy a dolgok a legjobb fordulatot vegyék; Cicero szemrehányásokat tett magának túlzott óvatossága miatt és visszafordult Rómába. És eleinte nem is csalatkozott reményében. Mert akkora néptömeg özönlött ki elébe telve örömmel és vágyakozással, hogy csaknem egy egész napot vett igénybe a sok kézzsorongatás és a barátságos fogadtatás a kapuk körül, meg a bevonulás közben. Másnap Antonius összegyűjtötte a senatorokat és meghívta Cicerót is, de ez nem jelent meg, mert ágyynak dült, tétetvén magát, hogy beteg az utazás fáradoalmaitól.

A valódi ok azonban, úgy látszott, a kelepceztől való félelem volt, a mi gyanúját, valami besugás folytán, felkeltette.

Antonius megneheztelt ezen a megrágalmazáson és katonákat küldött ki azzal a parancscsal, hogy vezessék elő Cicerót, avagy égensék fel a házát.

De többeknek közbelépésére és kérésére elállott szándékától, beérvén csupán a megzalogolással.

Ettől kezdvést szótlanul haladtak el egymás mellett és szüntelen vigyáztak magukra, valamíg megérkezett az ifjú Caesar⁸⁶ Apolloniából és átvette az öreg Caesar hagyatékát, miközben összekülönbözött Antoniussal 25 millió drachma⁸⁷ miatt, a mit az örökségből visszafogott.

XLIV. Ennek folytán Philippos, a ki az ifjú Caesarnak⁸⁸ anyját, és Marcellus, a ki annak hűgát birta nőül, magával az ifjúval Ciceróhoz mentek és megegyeztek abban, hogy Cicero

⁸⁶ A későbbi Octavianus.

⁸⁷ Körülbelül 20 milló korona.

⁸⁸ Attia, az idősb Caesar hugának, Juliának a leánya volt, a kinek fiát, a későbbi Octavianust Caesar örökbe fogadta.

majd támogatja Caesart ékesszólásával, meg befolyásával a senatusban és a népnél, Caesar pedig pénzzel meg fegyverrel szerez neki biztonságot; mert már sokan voltak körülötte azok közül, a kik az öreg Caesar alatt hadakoztak.

De úgy látszik, nyomósabb indoka is volt Cicerónak arra nézvest, hogy oly buzgón kapott Caesar barátságán.

Még Pompeius és Caesar élteben azt álmodta Cicero, hogy valaki a Capitoliumra hívta össze a senatorok fiait, mintha Jupiter uralkodót akart volna választani közülük Róma számára. A polgárok sebbel-lobbal oda futnak és körül állják a templomot, az ifjak pedig bíborszegélyű tógában letelepednek szép csöndben.

Egyszerre kitárulnak a kapuk, az ifjak felemelkednek és sorban elhaladnak az isten szobra körül, a ki valamennyiöket szemügyre veszi, majd elküldi nagy bosszúságukra.

A mint azonban az ifjú Caesar kerül elibe, kitárja jobbját és így szól: «Ez fog véget vetni a polgárháborúnak ó rómaiak, miután uralkodótok lett.»

Ez az álomlátás, mint mondják, oly élénken bevészte Cicero lelkébe az ifjú képét, hogy ismeretlenül is szeme előtt lebegett. Másnap leballagott a Mars mezejére, a midőn a fiatalok bevégezvén testgyakorlataikat, immár haza indultak és ime Cicero elsőnek az ifjú Caesart pillantotta meg, úgy a mint álmában látta. Megütkezve a hasonlatosságon, tudakozódott szülei után.

Atyja volt Octavius, nem épen a legelőkelőbbek közül való, anyja pedig Attia, Caesar húgának leánya. Ez okon Caesar, a kinek magának nem voltak gyermekei, végrendeletileg erre hagyta vagyonát és házáat. Ettől kezdvést, mint mondják, Cicero nagy figyelmet tanusított az ifjú iránt találkoztukkor és ez is szívesen fogadta udvariasságát. Egyéb-ként is véletlenül úgy esett, hogy ép Cicero consulsága alatt született.

XLV. Ezek voltak állítólagos indokai baráti viszonyuknak. Tényleg azonban Cicerót első sorban az Antonius iránt való ellenszenve, aztán meg a jelleme, mely a kitüntetéseknek nem bírt ellenállani, csatolta Caesarhoz, abban a hitben, hogy

megnyerheti még ennek a befolyását is a köztársaság számára. Mert az ifjú elannyira igyekezett Cicerót megnyerni, hogy atyjakép szólította. Nagyon bosszankodott ezen Brutus és hevesen rátámadt Ciceróra az Atticushoz intézett leveleiben, hogy Antonius iránt való gyűlöletből kedveskedik Caesarnak és nyilvánvaló, hogy nem hazája szabadságáért fárad, hanem jószágos urat kerít maga magának. Mindazáltal pártfogásába vette Cicero fiát, a ki Athenaeiben a bölcselek iskoláit járta, tisztí állásra emelte és gyakran előnyösen hasznát vette.

Cicero befolyása pedig akkortájt elérte dellőjét Rómában és tetszése szerint rendelkezvén mindenekben, megbuktatta, elűzte Antoniust, majd pedig leküzdésére kiküldötte a két consult: Hirtiust és Pansát.

Majd rávette a senatust, hogy szavazzon meg Caesarnak, mint hazája előharczosának, lictorokat meg praetori díszjelvényeket. Midőn aztán Antonius legyőzetett és a consulok mind a ketten elestek, a hadak pedig Caesar mellé álltak, a senatus félvén a fiatal embertől, a kit a sors oly fényesen tüntetett ki, igyekezett tisztségekkel, ajándékokkal elterelni tőle a csapatokat és hatalmát megnyerni az alatt az ürtügy alatt, hogy a köztársaságnak Antonius megfútása után nincs zűksége védőkre.

Caesar aggodalmában kéz alatt Ciceróhoz küldötte bizalmasait, hogy kérjék meg és vegyék rá, hogy mindkettőjük egyidőben való consulságán dolgozzék; ám intézze a közügyeket Cicero belátása szerint és kezelje a hatalmat, vezesse a fiatal Caesart, a ki csak a névre és dicsőségre sóvárog. Caesar maga beismeri, hogy csapatainak elbocsájtásától és attól a veszedelemtől tartván, mikép magára marad, alkalom adtán használta fel Cicero becsvágyát, a midőn őt a consulságra való pályázásra sarkalta, megígérvén neki, hogy kezére dolgozik és fellép vele együtt.

XLVI. Igyn szedte rá és csalta meg a fiatal Caesar Cicerót vénségére, a midőn ez őt a tisztujításon támogatta és számára megnyerte a senatust. Barátjai ugyan legott korholták Cicerót, de ő csak későn vette észre, hogy elvesztette maga magát és feláldozta a nép szabadságát. Mert a fiatal Caesar

nagyrakeltekor és a consulság elnyerésekor a faképnél hagyta Cicerót, barátságra lépett Antoniussal meg Lepidussal³⁹ és egyesítvén haderejét, ezekével megosztozott velük a birodalmon, akár valami jószágon. Majd összeírták azokat a férfiakat, a kiknek meghalniuk kelle; kétszázon felül voltak.

Legtöbb mérges vitára adott alkalmat Cicero proscriptiója. Antonius hallani sem akart a megegyezésről, hanem ha Cicero elsőnek nem vesz el. Lepidus pedig Antonius véleményéhez csatlakozott, Caesar azonban mind a kettővel szembe szállt. Három napon át titkos értekezéseket tartottak maguk közt Bononia városában és összejöttek valami folyóövezte szigeten, a mely táboraik közt feküdt. Mondják, Caesar a két első napon síkra szállt Cicero érdekében, de a harmadikon engedett és feláldozta őt. A kölcsönös engedmények ezek voltak: Caesar feláldozza Cicerót, Lepidus a testvérét, Paulust, Antonius pedig Lucius Caesart, a ki anyai nagybátyja volt.

A harag és indulat tehát ilyen elnyomták az emberies érzelmeket, vagy jobban mondva, megmutatták, hogy nincs az embernél vadabb szörnyeteg, a midőn szenvedélyét a hatalom öregbíti.

XLVII. Míg ezek történtek, Cicero mezei jószágán, Tuscumbába tartózkodott az öcsce társaságában. Értesülvén a proscriptiókról, elhatározták, hogy átmennek Asturára,⁴⁰ Cicero tengerparti birtokára, innét pedig elhajóznak Makedonába Brutushoz, mert már híre járt, hogy ez ott erőre kapott. Hordszékeken vitették magukat, bánatukban elcsüggedten. Útközben meg-megállapodtak, a hordszékeket egymás mellé állították és keseregttek balsorsukon. Quintus jobban elcsüggedt, mert eszébe jutott teljes ügyefogyottsága. Hisz, mondá, semmit sem vett magához hazulról, ám Cicerónak is szükösen volt az útravalója, jobb lesz tehát, hogy ha Cicero előre megy menekülésében, ő pedig utána siet hazulról a legszükségesebb készletekkel. Ezzel az elhatározással megölelték egymást és zokogást elváltak.

Pár nap multán Quintus saját szolgálai által elárultatván, a nyomozóknak átadatott és megöletett fiastól.

³⁹ A második triumviratus.

⁴⁰ Antium és Circaeum közt, közel a tyrrhenni tengerhez.

Cicero pedig Asturaba érkeztekor kész hajóra lelven, legott beszáll és kedvező széllel Circaeumig jut. Midőn a hajósok rögtön tovább indulni akarnak, Cicero, akár mert félt a tengertől, akár mert teljesen nem esett kétségbe Caesar hűségén, kiszáll és száz stadiumnyira⁴¹ gyalogol, azzal a szándékkal, mintha Rómába utazna.

De újfent csüggettség szállja meg és megváltoztatván elhatározását, leballag a tenger felé, Asturára.

Itt tölti az éjszakát keserves, kétségbeesett töprengések közt; elannyira, hogy arra is gondol, mikép titkon Caesar házába megy és megöli magát a tűzhelyén, hogy az ég bosszúját zudítsa reá. Azonban a kínvallatás félelme eltéríti erről az útról. Majd mindenféle zavaros és egymást váltogató gondolatok fordulnak meg elméjében, végül pedig szolgálira bízza magát, hogy a vizen Caietába⁴² szállítsák, a hol mezőjósága és nyárszakán kellemes lakhelye volt, a midőn enyhe pásztás szellők járnak. Van e helyütt a tengerparton Apollónak is egy kis temploma.

Ismét varjak röppennek fel és sűrű csoportban nagy károgással Cicero hajójára szállanak, a mint az a szárazra síklott és a vitorlarúd mind a két oldalára ülnek. Némelyek károgva, mások a kötélzet véget vagdosva; mindenki rossz jelet lát ebben.

Cicero pedig kiszáll, bemegy nyaralójába és ledől, hogy kipihenje magát.

Azonban egész csapat holló az ablakára telepszik éktelen zajt csapva. Egy szinte az ágyára száll és csőrével apránként lehúzza Cicero arczáról a takarót, a mibe burkolódzott. A szolgálak ennek láttára kölcsönösen szemrehányásokat tesznek egymásnak, hogy tétlen vesztegelnek, valamíg gazdájuk meggyilkolásának szemtanúi lesznek, holott az oktalan állatok is segítségére jönnek és részvéttel vannak hozzá méltatlan sorsa közepette, ők azonban nem gyámolítják. Majd aztán részben kéréssel, részben erőszakkal beemelik egy hordszékbe és a tenger felé viszik.

⁴¹ 16 kilométeren felül.

⁴² A mai Gaeta, ujabban nevezetes a nápolyi királyné — a mi néhai királynénk nényének — hősies védelméről, a midőn az olaszok ostromolták.

XLVIII. Ezen közben megérkeznek a gyilkosok; Herennius centurio és Popilius katonai tribunus, a kit egykoron, a midőn atyagyilkossággal vádolták, Cicero védelmezett, a porosz-lók élén.

A kapukat becsukva találván, feltörik azokat. Midőn Cicero sehol sem tűnik elő, a bent levők pedig azt állítják, hogy nem látták, állítólag egy ifjú, a kit Cicero oktatott a szabad mesterségekre és tudományokra, testvéreinek, Quintusnak szabadosa, névleg Philologus, tudatja a katonai tribunussal, hogy a hordszéken ép most viszik a bokros, árnyas sétányon a tenger felé. A tribunus egynehányad magával futvást a kijáratra kerül, Herennius pedig a sétányon rohan utána. Cicero észrevevén őt, megparancsolja a szolgálknak, hogy tegyék le a hordszéket, majd szokása szerint balkezét az állára illeszti és mereven tekint a gyilkosokra, piszokkal, kuszált hajjal teli ábrázattal, a melyet a gond elsanyart; elannyira, hogy majdnem mind elfödik arczukat. Herennius aztán megöli, olyaténkép, hogy elvágja a nyakát, a mint a hordszékből kinyújtja; hatvannégy éves volt.

Majd Antonius parancsához képest leszeli a fejét, meg a kezeit, a mikkel a Philippikákat megírta.

Cicero ugyanis az Antonius ellen való beszédeit Philippikáknak czímezte és e néven ismeretesek azok maiglan is.

XLIX. A megcsonkított testrészek Rómába hozatalakor Antonius történetesen a tisztújításokat tartotta. Az események hallatára meg láttára felkiáltott, hogy vége a proscriptióknak. Azután a főt meg a kezeket a szószék⁴⁸ nyulványaira tűzette. Borzalmas látvány volt ez a rómaiaknak, a kik abban nem Cicerónak arczát vélték felismerni, hanem Antonius lelkének a képét. Az ilyes fajta tettei közepett egyben mégis méltányosságot tanúsított Antonius, hogy t. i. Quintus nejének, Pomponiának átadta Philologust. Pomponia aztán hatalmába kerítvén az árulót, egyéb keserves kínvallatásokon kívül, arra kényszerítette, hogy a saját testéből darabonként kiszaggatott húsát megsüsse és megegye.

⁴⁸ A szószéknek hajóorrszerű nyulványai voltak.

Így beszéli ezt egynehány történész, jóllehet magának Cicerónak szabadosa, Tiro, egyáltalán nem említi Philologus árulását.

Sok évvel később, a mint hallottam, Caesar bemenvén egyik unokájához, ez Cicero egy művét tartotta a kezében, majd meg rémülten ruhája alá rejté. Caesar ennek láttára elvette a könyvet és úgy állva elolvasta. Aztán visszaadta és azt mondotta: «Tudós, nagyon tudós ember volt és jó hazafi.»

Midőn aztán hamarosan legyőzte Antoniust,⁴⁴ consulkép Cicero fiát választotta hivataltársul, a senatus pedig ennek a hatósága alatt ledöntette Antonius szobrait, megsemmisítette egyéb kitüntetéseit és elrendelte, hogy az Antoniusok családjából senki se vehesse fel a Marcus⁴⁵ nevet. Igyen az istenség Cicero házának tartotta fenn Antonius végső büntetését.

DEMOSTHENES ÉS CICERO EGYBEVETÉSE.

I. Ezek azok az emlékezetre méltó dolgok, a mik Demosthenes és Cicero élettörténetére vonatkozólag tudomásomra jutottak. Mellőzván szónoki hatalmuk egybevetését, azt az egyet úgy hiszem, még sem hagyhatom említetlenül, hogy Demosthenes a szónoklatra fordította minden tehetségét, a mit csak a természettől vagy a gyakorlás útján bírt, felülmulván hatásosságra, erélyességre mindazokat, a kik a politikai vitákon és törvényszéki tárgyalásokon ellene sorompóba léptek, magasztosságra, választékosságra, a külsőségekben tetszelgő szónokokat, pontosságra és művészetre pedig, még a sophistákat is; holott Cicero, a ki tudományszomja folytán tömérdek és változatos ismeretekre tett szert, számos, az akadémikusok⁴⁶ rendszerére valló bölcséleti értekezéseket hagyott hátra, nemcsak, de a politikai vitákra és a pertárgyalásokra írt beszédeiben is igyekszik a tudományokban való jártasságát kimutatni.

⁴⁴ Actiumnál, 31. Kr. sz. e.

⁴⁵ T. i. Antoniusnak másik neve.

⁴⁶ Az akadémikusok Plato tanainak követői, kik három, illetve öt oskolát alapítottak.

Beszédekben szintén visszatükröződik mindegyikük jelleme. Demosthenes előadása távol minden keresettségtől, pajzánkodástól, a méltóság és lelkesedés hangján van megtartva és nem is lámpaszagú, valamikép Pytheas gúnyoskodott, hanem a józanságra, a gondosságra és jellemének ismeretes kesernységére, meg zordonságára vall. Cicero ellenben azzal, hogy gyakran alkalmazott tréfálgodásával a léhasáig csapong, meg hogy a törvényszéki tárgyalásokon az igazán komoly dolgokat nevetségre, gúnyra fordítja, szükségkép mellőzi az illem tekinteteit.

Így a Coelius-féle védbeszédében azt mondja, hogy védencze semmi helytelent nem cselekszik a roppant pompa és fényűzés közepett, hahogy a gyönyöröknek él, mert dőreség nem élvezni azt, a mit szabad, akkor, a midőn a legjelesebb bölcselők a boldogságot a gyönyörökbe helyezik.

Midőn Cato bevádolta Murenát, Cicero, akkortájt consul, szót emelt védelmére és Catóra való célzással sokat csúfondároskodott a stoikusok oskoláján, az úgynevezett paradox⁴⁷ tantételek helytelensége felett.

Hangos kaczaj támadt erre a hallgatóság közt, mely elhatott a bírákig. Cato pedig csendesén mosolyogva azt mondotta a körülte ülőknek: «Ugyan barátim, minő nevetséges consulunk van.»

Különben úgy látszik, hogy Cicerónak nagy hajlandósága volt a nevetésre és tréfálgozásra, ábrázata maga a nyájasság, a mosoly volt. A Demosthenesén ellenben folyton komolyság ült és az a mély gond meg töprengés ritkán távozott arról. Ez okon ellenségei, valamikép maga mondja, borongós kedélyű, túrheterlen természetű embernek tartották.

II. Műveikből szintén kitetszik, hogy az egyik a reá vonatkozó dicséreteket szerényen és visszatetszést nem keltő módon érinti, de csak akkor, a mikor magasabb érdekek követelik; egyébként azonban óvatos és mértéket tartó.

Ám Cicero szertelen maga magáról való beszédével elárulja telhetetlen dicsvágyát, a midőn azt kiabálja, hogy a fegyvernek

⁴⁷ A paradox tantétel az, a mi az általánosan elfogadott nézettel összeütközik vagy ellenkezik.

kell kitérni a toga előtt és a diadal-borostyánnak az ékeszolás ⁴⁸ előtt.

Végül nemcsak tetteit, intézkedéseit, hanem az általa elmondott vagy megírt beszédeit is magasztalja akár ifjonczkép Isokratessel meg Anaximenessel ⁴⁹, a sophistákkal mérkőznék, nem pedig a római népet vezetné és kormányozná métókép.

Sujtani kész ez a kéz, az a ki ellene, vész.

Szükséges ugyan, hogy az államférfiú erős legyen az ékesszólásban, de nemtelenség rajongani és sovárogni az ékesszólással járó dicsőségért. Demosthenes tehát ebben is méltóságosabb, emelkedettebb, a midőn kijelenti, hogy szóhatalma, mint a gyakorlásnak gyümölcse, a hallgatók nagy jóakarátára szorul és silány mesterlegényeknek tartja azokat, a minthogy tényleg azok is, a kik erre felfujják magukat.

III. Mind a kettő tehát egyenlő hatalommal volt felruházva: szóval a népre hatni és a közügyeket intézni, elannyira, hogy még a fegyveres erő és a seregek urainak is nélkülözhetetlenek voltak; így Demosthenes Charesnek, Diopeithesnek és Leosthenesnek, Cicero pedig Pompeiusnak és az ifjú Caesar-nak, valamikép Caesar az Agrippához meg a Maecenashoz intézett emlékiratában maga megismeri. A mi azonban, úgy látszik, állítólag legjobban megmutatja és próbára teszi a férfi jellemét: a hatalom és az uralom, a mely minden szenvedélyt megmozdít és minden gonosztságot napvilágra hoz, Demosthenesnek nem áll rendelkezésére. Nem adott tehát ily próbát magamagáról, mivelhogy semmiféle kiváló kormányhatalmat nem gyakorolt, sem pedig a Fülöp ellen maga összetoborzotta haderőt nem vezényelt. Cicero ellenben quaestorkép Siciliába, majd proconsulkép Ciliciába meg Cappadociába küldetvén, abban az időben, a midőn a kincsvágy virágkorát élte, a midőn

⁴⁸ Cedant arma togae, concedat laurea linguae.

⁴⁹ Isokrates athenaei híres szónok, a ki, mivelhogy gyenge hanggal bírt, szónoklati iskolát nyitott Athenaeben. A chaeroneai ütközet után, hazája szabadságának elveszte fölött érzett bűjában éhhalállal emésztette el magát. Anaximenes Lampsakusból, neves sophista, Nagy Sándor szónoklat-mestere.

a kiküldött praetorok és vezérek, mintha csak valami kicsinyes dolog lett volna a lopás, rablásra vetemedtek, a midőn az elsajátítás nem látszott szégyenletesnek, hanem még kedvelték is azt, a ki ezt mértékletesen cselekedte, Cicero nagy megvetést tanúsított a kincsekkel szemben, ellenben kiváló emberszeretet és becsületesség jelét adta.

Magában Rómában pedig, a midőn csak névleg választott consullá, valójában azonban korlátlan utalkodó és dictatori hatalmat nyert Catilina czimborái ellen, megerősítette Plato jóslatát, hogy az államok csak akkor nyernek enyhet nyomorúságaiktól, hahogy a sors különös kedvezése folytán a korlátlan hatalom meg a bölcsesség egy és ugyanazon személyben találkozik az igazsággal párosultan.

Zokszóval illetik Demosthenest, hogy szóhatalmával üzérkedett, a midőn perbeli ellenfeleknek, Phormionnak meg Apollodorosnak titkon beszédeket készített, gyalázzák, hogy a királytól pénzt elfogadott, a Harpalos-féle megvesztegetésben pedig el is marasztalták.

Ha felteszszük is, hogy valótlanságot állítanak azok, a kik ezeket írják, — pedig sokan vannak az ilyenek, — de lehetetlen tagadnunk, hogy Demosthenesnek nem volt bátorsága visszautasítani a királyok jóindulatból és tiszteletből adta ajándékait; ám az nem is vall arra az emberre, a ki tengerhajózáson uzsoráskodott. Ciceróról ellenben már elmondottuk, hogy aedilis korában a siciliaiaktól, proconsul korában pedig a cappodociaiak királyától, végül száműzetésekor római barátjaitól felajánlott tetemes ajándékokat, bármint kérték is, hogy fogadja el, váltig visszautasította.

IV. A számkivetés, miután a sikkasztás az egyikre bebizonyult, gyaláztat hozott, a másakra nézve a legdicsőbb dolog lett az, hogy kiűzte Rómából a felforgató elemeket. Ezért amazt számkivetésekor senki szóra nem méltatta, emez miatt azonban a senatus ruhát cserélt, gyászt öltött és elfogadta azt a javaslatot, hogy Cicero visszatérte előtt semmiféle ügyben nem intézkedik. A száműzetést ugyan Cicero tétlenül töltötte, Makedoniában vesztegelvén, holott Demosthenesnek politikai életében még a száműzetés is kiváló részt képezett. Együtt

küzdven ugyanis, mikép elbeszéltük, a hellenekkel és elűzven a makedon követeket, sorra járta a városokat és hasonló sors közepette derekabb honpolgárnak tanusította magát Themistoklesnél meg Alkibiadesnél.

Visszatértek pedig újfent ugyanazon a párton foglalt állást és szüntelenül harczolt Antipaterrel meg a makadonokkal. Ám Cicerót Laelius a senatusban nyíltan megróttá, hogy a midőn a még szakáltalan Caesar a törvény ellenére a consulságra pályázni kívánczozott, szótlanul ülve maradt. Brutus is szemére lobbantotta levelében, hogy hatalmasabb és keményebb zsarnokságot istápoltt meg nagyra keltett annál, amit ők megdöntöttek.

V. Végül ha éltük befejezését tekintjük, az egyiket szánni lehet, hogy vén ember létére kislelkűségből majd ide, majd oda viteti magát szolgálival és kerülve kerüli a halált, majd elrejtőzik azok elől, a kik nem sokkal előzik meg a természetet, aztán mégis csak elvesz.

A másik, jóllehet kissé megcsüggedt az oltalomért való könyörgést megelőzőleg, de bámulatra méltó a mérég megszerzése és megőrzése, bámulatra méltó annak használása tekintében, a midőn az isten nem nyujtván néki oltalmat, mintegy fensőbb oltárhoz menekül, kiragadja magát a fegyveresek megporozlók közül és nevet Antipater kegyetlenségén.

XLIII.
DEMETRIOS.

(337—283. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

AZOK, a kik elsőnek vették eszükbe azt, hogy a művészetek hasonlatosak az érzékekhez, vélekedésem szerint helyesen fogták fel ezek ítélkező tehetségét, a mi által egyiránt képessé leszünk minden adott esetben megkülönböztetni az ellentéteket. Ez közös vonásuk; de különböznek a célra nézvest, a mire ítéletünk vonatkozik. Az érzékek rendeltetése megkülönböztetni ép úgy a fehéret a feketétől, avagy az édeset a keserűtől, valamikép a puhát és azt, a mi enged, a keménytől és attól, a mi ellentáll; ám az ő hivatásuk, hogy megindíttassanak mindentől, a mi csak hat reájuk és hogy közöljék a megindulást az értelemmel, valamikép azt befogadták. Holott azok a művészetek, a melyek az értelemmel állanak kapcsolatban, a tekintetben, hogy valami megfelelőt választanak, vagy fogadjanak, az ellenkezőt pedig kerüljék és elvessék, némely dolgokat főleg saját magukért vonnak megfigyelésük körébe, mások pedig csak esetleg, hogy azoktól őrizkedjenek.

Igyen az orvoslástan a betegség, az összhangtan pedig a hangzavar természetét kutatja hivatásánál fogva, de azért, hogy ezeknek ellenkezőjét hozza létre. A legtökéletesebb művészetek, mint pl. a bölcs mérséklet, az igazságosság és bölcs belátás, nem csupán azt bírálják meg a mi szép, igazságos és hasznos, hanem azt is, a mi kártékony, erkölcstelen és igazságtalan. És a mikor az ártatlanság azzal szépítgeti magát, hogy nem ismerte fel a rosszat, ezt az eljárást nem helyeslik,

hanem ebben csak együgyűséget látunk és oly dolgoknak nem ismerését, melyeket okvetlenül tudniok kell azoknak, kik életüket helyes tan szerint akarják folytatni. A régi spártaiak ünnepi lakomáik alkalmával arra kényszerítették a helotákat, hogy nagymennyiségű tiszta szinbort igyanak, ezután bevitték őket a symposionokra, hogy megmutassák a fiataloknak, hogy milyen a részegség; mi ugyan nem tartjuk sem emberségesnek, sem szabad polgárhoz illőnek azt a javítási módot, mely másoknak megrontásával kapcsolatos. De talán nem járunk el helytelenül, ha olyan emberek közül, kik megdöglőn éltek és viselkedtek, s a kik a hatalom polczán és előkelő helyzetben állva, rosszaságukkal lettek hírnevesekké, néhány párt beleiktatunk a mintaszerű élet rajzai közé. Ezt ugyan biz' Isten, nem azért tesszük, mintha művünket tarkítani akarnók és olvasóinknak örömet és szórakozást akarnánk szerezni. Hanem csak úgy, miként a Thebaeből származó Ismenias meg akarta mutatni tanítványainak a jó és rossz fuvolyásokat, és azért azt szokta volt mondani: «Így kell fuvolyázni», és megint: «Így nem kell fuvolyázni». Antigenidas is úgy vélekedett, hogy a fiatal emberek szivesebben élvezik a kiváló fuvolyások játékát, hogyha egy gyenge fuvolyástól kaptak egy gyenge mutatványt. S így mi magunk is szivesebben szemléljük meg és utánozzuk a derekabb férfiak életét, ha a silány és gáncsolt egyének életkörülményei nem maradnak rejtve előttünk. Ez a kis munka tartalmazni fogja Demetrios Poliorketes¹ és Antonius imperatornak, tehát, két olyan férfiúnak életét, a kik Platónak teljesen igazat adnak, mikor azt mondta, hogy nagyszabású jellemek ép úgy nagy vétkeket, mint nagy erényeket képesek létrehozni. Mindketten egyaránt hódoltak a szerelemnek és az itálnak, mindketten kiváló hadvezérek, bőkezűek valának, pazar életmódot folytatva, dölőfősek is voltak mindketten és ezért egészen hasonló sorsban részesültek. Nem csupán életük során nagy sikereket arattak s nagy bukásokat is szenvedtek; és hatalmukba kerítették mindent és elvesztettek mindent; váratlanul mentek tönkre és minden reményen

¹ Πολιορκητής annyit mint: várost ostromló, várost meghódító.

felül ismét jó sorsba jutottak, hanem halálukban is találkoztak egymással, mert az egyik az ellenség fogságába került, a másik pedig közel volt ahhoz, hogy ugyan így járjon.

II. Antigonosnak² két fia volt Stratonikétől, Korragos leányától, a kiknek egyikét testvére után Demetriosnak, a másikat pedig atyja neve után Philipposnak nevezte. Ez a nézete a történészek többségének. Egynéhányan azonban azt állítják, hogy Demetrios nem Antigonos fia, hanem férfi testvérének a fia volt, a kit atyja, miután zsenge csecsemő korában elhunyt, az anyja pedig hamarosan reá Antigonoshoz nőül ment, az ő fiának tartottak. Philippos, a ki csak egynéhány évvel volt ifjabb Demetriosnál, korán elhalálozott. Demetrios jóllehet tagbaszakadt, természetére mégis kisebb volt atyjánál, de külsőre, arcra oly tökéletes szépségű, hogy egyetlen egy szobrász és festő sem tudta hasonlatosságát megközelíteni. Mert arczán a kellem és a komolyság ült, volt félelmetes és elbájoszó vonása, az ifjonti hevességgel pedig valami utánozhatatlan hősies megjelenés és királyi fenség párosult. Hasonlóképp jellemme is oly természetű volt, mely egyben megrémítette és elbájosolta az embereket.

Mikép a társas életnek rendkívül nagy kedvelője és szabad érkezésekor a borozásban, a dőzsölésben és lakmározásban a legkéjelgőbb volt a királyok közt, viszont a cselekvésben a legerélyesebb, a leghevesebb tetterőt és hajlíthatatlanságot tanúsította. Eképen aztán az istenek közül főleg a Bacchust igyekezett utánozni, mint a ki a hadban is a legjártasabb volt, de meg viszont tudta is a háborút békére fordítani és annak örömeit élvezni.

III. Rendkívül szerette az atyját és az anyja iránt tanúsított gyengédségével kimutatta, hogy az atyját igazi jóindulatból tisztelte inkább, semmint annak hatalmával szemben való szolgálkodásból. Egykor, a midőn Antigonos ép valami követséggel volt elfoglalva, megtér a vadászatról Demetrios és atyjához járul, megcsókolja, majd úgy, a hogy a gerelye a kezén van, melléje ül.

² Nagy Sándor vezére, Phrygia és Lykia kormányzója.

Antigonos pedig harsány hangon oda szól a követekhez, a kik a nyert válasz után immár távozóban vannak: «Aztán ezt is megjelentsétek rólunk», úgymond, «hogy ilyen lábon állunk egymással», mintegy utalván arra, hogy a fiával való egyetértés és a kölcsönös bizalom jelezi királyságának és hatalmának erőfokát. Tehát az uralom elannyira mindenképen megszathatatlan természetű és telistelt bizalmatlankodással meg gyanúskodással, hogy Nagy Sándor legkiválóbb, legrégebb utódja még dicsekszik azzal, hogy nem rettegi a fiát, sőt lándzsás kézzel is közelébe ereszti.

És csakugyan, el lehet mondani, ez a királyi ház volt egyedül ment az ilyesféle gonoszságoktól, sok-sok nemzedéken, csak az egyetlen egy Philippos vesztette el a fiát, az Antigonos leszármazói közül. A többi királyi házak úgyszólván valamennyien dúskálódtak a testvérek, az anyák és gyermekek vérében. A fitestvérnek az elvesztése pedig, valamikép a földmérőknél még adva van a mértani feladás, hasonlóképp a királyoknak meg van engedve általánosan, mint valami szüséges követelmény biztonságuk érdekében.

IV. Hogy pedig Demetrios eleve emberszerető és barátságos hajlamú volt természetére nézve, erre a következő példát lehet felhozni. Mithridates, Ariobarzanes fia, kortársa és bizalmas pajtása volt Demetriosnak, de Antigonossal szemben s szolgálatra késznek mutatkozott.

Nem volt, nem is látszott gonosznak, ám valami álmom folytán gyanút keltett Antigonosban. Álmában ugyanis úgy tetszett, terjedelmes szép mezőn sétált és arra port vetegetett, a miből elsőnek gazdag aranyvetés kelt, nemsokára aztán, hogy visszatért, semmit sem látott, hanemha learatott tarlót. Boszszankodása, bánkodása közepett azt hallja egynémelyektől mondogatni, hogy Mithridates aratta le az aranyvetést és a Pontus Euxeinosra menekült. Antigonos felháborodásában előhívhatja és miután a hallgatásra megeskette, elbeszélte álmát és közölte vele elhatározását, hogy mindenáron láb alól elteszi, elveszti Mithridatest. Demetrios ennek hallatára mélyen elszomorodik. Majd midőn az ifjú szokása szerint hozzá jó és vele szórakozik, Antigonos ugyan az eskü miatt nem mer mocszanni, sem

szóval felfedezni a dolgot, de lassacskán eltávolítván barátaitól, a midőn négy szemközt vannak, annak szeme láttára a lándzsája hegyével ezt írja a földre: «Menekülj Mithridates!» Ez megérti a dolgot és éjente Kappadokiába szökik. És a végzet hamarosan beteljesítette Antigonosnak álmát Mithridatesre nézve. Mert ez tömérdek és kitűnő földet hódított meg és megalapította a pontusi királyok házát, a melyet csak nyolczad ízében buktattak meg a rómaiak.³ Ezek a bizonyságok tanúskodnak Antigonosnak nemes érzületéről és igazságosságáról.

V. Azonban valamikép Empedokles tana szerint az elemek majd gyűlöletből, majd barátságból egymásközt folytonos harczban, viszályban vannak, főleg pedig a melyek érintik és megközelítik egymást, hasonlóképpen Nagy Sándor valamennyi utódja közt való szüntelen háborút az országok közelsége és az érdekek összekeveredése nyilvánvalóbbá tette és még inkább lánggra lobbantotta, a hogy akkortájt Antigonossal meg Ptolemaiossal⁴ történt.

Antigonos Phrygiában időzése közben, annak hallatára, hogy Ptolemaios átkelvén Kyprosról, Syriát harácsolja, a városokat pedig majd elcsábítja, majd erőszakolja, leküldötte fiát Demetrioszt, aki akkortájt huszonnégy éves volt és első ízben vállalkozott önállólag nagyfontosságú hadjárat vezetésére. Mint afféle fiatal, tapasztalatlan ember, összeütköztén Nagy Sándor hadi iskolájából kikerült számos, meg a maga szakállára vívott nagy küzdelmeken megedzett hadvezérrel, kudarcot vallott Gaza városánál, és megveretvén, nyolczezer foglyot, ötezer halottat veszített. Elvesztette még sátrát is, kincseit és az egész szolgaszemélyzetét. Azonban Ptolemaios mind ezt visszaküldötte neki barátjaival együtt azzal az emberséges, jóindulatú üzenettel, hogy őnékiök egyidejűleg nem mindenért, hanem csak az uralomért meg a dicsőségért kell harcolni.

Demetrios elfogadván a küldötteket, kérve kérte az isteneket, hogy ne maradjon sokáig adósa Ptolemaiosnak kegyeségeért, hanem hovahamarább hasonlóval viszonzhassa azt.

³ Galba császár alatt, a ki VIII. Mithridatest legyőztén, Rómában kivégeztette.

⁴ Fia Ptolemaios Lagosnak, az egyiptomi királyi ház megalapítójának.

A csapást, mely vállalatának a kezdetén érte, nem is viselte valami ifjonczkép, sőt mint afféle bevégzett hadvezér, a ki megpróbálta a szerencse forgandóságát, igyekezett katonákat összetoborzani és hadiszereket gyűjteni, markon tartotta a városokat és begyakorolta az összeszedett csapatokat.

VI. Antigonos értesülvén az ütközetről, azt mondotta, hogy Ptolemaios ez alkalommal ugyan gyerkőczöket győzött meg, de mihamar férfiakkal fog megküzdeni. Nem akarván azonban fiának bátorságát csökkenteni, megbénítani, nem ségült ellen kívánságának, hogy újfent a maga kezére harczoljon, sőt szabadjára eresztette. Nem sokára megérkezett Killes, Ptolemaios hadvezére, tekintélyes sereggel, hogy a megelőző veresége folytán lenézett Demetriost kiűzze egész Syriából. Ez azonban hirtelen hegyibe esett, a midőn nem is várta és úgy megrémítette, hogy magával a vezérrel a tábort is hatalmába kerítette. Hétezer foglyot ejtett és tömérdek kincsnek jutott birtokába.

E sikernek nagyon megörült, de nem azért, a mi kezére került, hanem a mit visszaadni szándékozott; s nem annyira a dicsőség, a kincs, a mihez győzelme által jutott, töltötte el szívét meglelégedéssel, mint az, hogy az iránta tanusított emberseget, jótettet visszaszolgáltathatja.

De ezt nem a maga elhatározásából cselekedte csupán, mert megírta az atyjának is. Miután pedig ez mindenben szabad kezet adott és meghagyta neki, hogy tegyen akarata szerint, Demetrios gazdagon megajándékozottan visszaküldötte magát Killest is, meg a barátjait is. Ez a vereség elűzte Ptolemaios Syriából, Antigonost pedig levezette Kelainából, örvendezvén a győzelemnek és látni óhajtván a fiát.

VII. Ezután Demetrios elküldetett egy arab népséget a nabataiok meghódítására, miközben víztelen vidékre hatolt és nagy veszedelembe került. De nyugalomával, rettenthetetlenségével megfélemlítette a barbarokat, úgy hogy tömérdek zsákmányt, hétezer tevét vett el tőlük, majd visszatért.

Midőn Seleukos,⁶ a ki előbb Antigonos által bukott ki

⁵ Város Felső-Phrygiában.

⁶ A syriai királyság megalapítója.

Babyloniából, később pedig győzvén, a saját erejével szerezte vissza az uralmat, az indusokkal határos népekre támadt seregével és a Kaukasus-melléki tartományokat igyekezett megszerezni. Demetrios abban a reményben, hogy védetlenül találja Mesopotamiát, váratlanul átkel az Euphratesen, sebten Babyloniára tör, elfoglalja az egyik váracst, mert kettő volt, kiveti abból a Seleukos helyőrségét és a saját hétezer emberével megrakja.

Majd meghagyván katonáinak, hogy zsákmányoljanak mindent, a mit csak elvihetnek, elcipelhetnek, visszatért a tengerre, a mivel még szilárdabb állapotban hagyta Seleukos uralmát, minthogy pusztításával lemondani látszott az országról, mintegy többé igényt nem tartván arra. Mindazáltal, midőn Ptolemaios megostromolta Halikarnassost, sietve segítségére ment a városnak és felmentette.

VIII. Antigonos és fia becsvágyát dicsőség koronáztán, az a bámulatos óhajuk támadt, hogy felszabadítják a Kassandertől és Ptolemaiosztól leigázott Hellast. Soha király dicsőbb, igazabb harczot ennél nem harczolt. Mert minden kincset, a mit a barbarok megalázásával összeharácsoltak, a hellenek becsületére, tisztességére fordítottak. Midőn elhatározták, hogy elsőnek Athenae felé hajóznak, barátjaik egyike azt mondotta Antigonosnak, hogy ha elfoglalják ezt a várost, meg kell tartaniok a maguk számára, mert ez a Hellashoz szolgáló lépcső. Antigonos nem fogadta el a tanácsot, mert úgymond, a legszebb és a legrendíthetlenebb lépcső a vonzalom, Athenae pedig, akár az emberlakta föld világító tornya, hovahamarább szét-sugározza tetteik dicsőségét az összes emberekre.

Demetrios tehát ötezer ezüst talentummal,⁷ meg kétszázötven hajóval evezett Athenae ellen. A várost Demetrios Phalereus kormányozta Kassander nevében, Munychiában pedig őrsereg feküdt. Demetrios, hála szerencsájének és előrelátásának, megjelent a Thargaleion-hó⁸ 26-án a Piraeus előtt annélkül, hogy valaki várta volna. Midőn a hajórajt meglátták, valamennyien a Ptolemaiosénak vélt hajók befogadására készü-

⁷ 23.575,000 korona.

⁸ Április hó második és május hó első fele.

lődtek. Csak későn vették észre magukat a vezérek és a védekezéshez láttak. Nagy zűrzavar támadt, a hogy képzelhető, mint midőn váratlanul partra szállt ellenséggel szemben kénytelenek védelmezni magukat. Mert Demetrios nyitva találván a kikötő bejáratait, behatolt és egyszerre valamennyiök szeme előtt termett, majd jelt adott hajójáról, csendet, hallgatást kérván.

Ennek megtörténtével hirdetőt állítván maga mellé, kikiáltatta, hogy az atyja küldi őt jó szerencsével, felszabadítani az athenaeieket, elűzni a helyőrséget és visszaadni törvényeiket, meg ősi alkotmányukat.

IX. Ezek kihirdetésére a tömeg íziben lábhoz tette a pajzsot, majd taps és üdvriadozás közt felszólította Demetrioszt, hogy partra szálljon és jótevőjének, megmentőjének nevezte. Demetrios Phalereus emberei ugyan abban a meggyőződésben voltak, hogy a győztest mindenképen befogadni kell, jóllehet semmit sem vált be abból, a mit kihirdetett, mindazáltal követeket küldöttek megkérlelésére. Demetrios ezeket nyájasan fogadta és az atyja egyik barátjának, a miletosi Aristodemos kíséretében visszaküldötte. Demetrios gondoskodott a Phalereusi-ról⁹ is, a ki e kormányválság folytán jobban félt a polgárságtól, semmint az ellenségtől, sőt nagyra becsülván e férfiú hírnevét és erényét, elküldötte, mikép kívánta, biztos őrizet alatt Thebaebe. Maga pedig kijelentette az athenaeieknek, hogy nem tekinti meg városukat előbb, bármint óhajtja is, valamíg a helyőrség eltávolítása után teljesen nem szabadítja fel őket.

Majd sánczczal meg árkokkal vette körül Munychiát, időközben pedig elhajózott Megarába, a melyet Kassander helyőrsége tartott megszállva. Megtudván, hogy Kratesipolis, Sándornak, Polysperchon fiának özvegye, egy hires szépség, Patraeban¹⁰ időzik és őt látni szeretné, Megara földén hagyta seregét és egynéhány könnyű fegyverzetű katonával útra kelt. Majd ezeket is eltávolítván magától, félreeső helyen sátrat ütött, hogy titkon összejöhessen az asszonyval.

⁹ Demetrios szintén, melléknéven származása helyéről, a phalerosi, a kire Kassander Athenae kormányzását bízta és a kinek az athenaeiek 360 szobrot emeltek, persze eltávoztával le is döntötték azokat.

¹⁰ Achajai város, a lepantói öbölben.

De neszét vették egynéhányan az ellenség közül és hirtelen megrohanták.

Megijedt erre Demetrios és ócska köpenyt öltvén, sebes futást elosont; de kevésen mult, hogy mérsékeletlensége okán a leggyalázatosabb módon nem került fogságba. Sátorát azonban kincsestől elfoglalta az ellenség és magával hurcolta. Megara elfoglalásakor a katonák a harácsoláshoz fogtak, de az athenaiek sok kéréssel kimentették a megariaiakat és Demetrios az ellenséges helyőrség kiűzése után felszabadította a várost.

Míg ezzel foglalatoskodott, eszébe jutott Stilpon bölcsele, ez a nagyhírű férfiú, a ki immár a nyugalmas életre adta magát. Előhivatván tehát őt, megkérdezé, vajjon valaki nem adott-e el tőle valamit. «Semmit», felelte Stilpon, «hiszen nem láttam még senkit, a ki a tudományt elveszi.»

De a rabszolgákat csaknem mind elorozták. Midőn tehát Demetrios ujólag kitüntette figyelmével és végül távoztakor azt mondotta neki: «Szabadnak hagyom vissza Stilpon, város-tokat». — «Jól beszélsz», feleli ez, «hisz egyetlen egy rabszolgát sem hagytál nekünk.»

X. Midőn újfent visszatért Munychia alá, folytatta az ostromot és kiűzte a helyőrséget; majd lerontotta a váracsot. Igyen aztán az athenaiek hívására, befogadására, immár bevonult a városba és összegyűjtvén a népet, visszaadta ősi alkotmányát. Megígérte azt is, hogy küldet nekik atyjával százötvenezer¹¹ medimnos gabonát és százhárom gálya megépítésére elegendő fát.

Az athenaiek tehát tizenöt esztendő multán visszanyerték demokrata alkotmányukat. Mert a lamiai háborútól a Kranon melletti ütközetig lefolyt időközben alkotmányuk csak színleg volt oligarchikus, tényleg azonban monarchikus Demetrios Phalereus túlhatalma miatt. De Demetrios, a ki oly dicsőnek, nagynak mutatta magát jó cselekedeteivel, gyűlöletessé, tűrhetetlenné tették a szertelen kitüntetésekkel, a miket néki megszavaztak.

¹¹ Egy medimnos körülbelül 52 liter.

Ők voltak ugyanis a legeslegelsők, a kik Demetrioszt meg Antigonost királynak szólították, jöllehet egyébként utálták ezt a címet, melyet a királyi jelvények közül csupán csak Fülöp meg Sándor leszármazóinak tartották megengedhetőnek, a többieknek pedig hozzáférhetetlennek és részellenetetlennek.

Egyedül ők vették fel Demetrioszt meg Antigonost a megmentő istenek közé, és eltörölvén az ősi archon eponymos¹² méltóságot, évről-évre egy papot választottak a Megmentő istenek¹³ számára és annak nevét irták a határozatok, a szerződések elejére. Elhatározták továbbá, hogy arczképüket a többi istenekével együtt az istennő¹⁴ fátyolára hímezik.

Azt a helyet pedig, hol Demetrios elsőben leszáll a kocsiról, felszentelték és arra oltárt emeltek Demetrios Kataibates¹⁵ elnevezéssel. A törzsekhez kettőt csatoltak, a Demetriaszt és az Antigonist, a tanács tagjainak számát pedig, mely ötszázból állt, felemelték hatszázra, minthogy minden egyes törzs ötven tanácsost adott.

XI. De a legféktelenebb ötlete támadt Stratoklesnek, mert ő eszelte ki ezeket a szertelen meg bölcs hizelkedéseket, a midőn azt indítványozta, hogy a közhatározatilag Antigonoshoz avagy Demetrioshoz küldött férfiak, követek helyett theorosoknak neveztesse nek, valamikép azok, a kik a hellen ünnepek alkalmával Delphibe és Olympiába viszik a városok részéről a szokásos áldozatokat. Stratokles egyébként is szemtelen, ledér életű ember volt, a ki jónak vélte a régi Kleon¹⁶ pórias bohóczkodását és szemérmetlenségét utánózni a népnek kétség tétele céljából. Együtt élt kedvesével, Philakionnal. Egykor bika-koponyát és agyvelőt vett számára a piacon vacsorára. «Ugyan, ugyan», mondá, «e fajta csemegékkal szolgálsz, a mikkel mi államférfiak labdázni szoktunk.»

¹² A kilencz archon — kormányzó — közül az, a kinek nevét viselte az esztendő.

¹³ A főbb Istenek, különösen Zeus mellékeve.

¹⁴ Pallas Athene értendő.

¹⁵ Καταιβήτης = lefelé menő, leszálló, visszatérő.

¹⁶ Perikles és Nikias ellenfele, egy véresszájú népbolondító.

Midőn az athenaeiek hajóhada Amorgosnál¹⁷ kudarcot vallott, a hirhozókat megelőzvé, koszoruzottan keresztül rontott a Keramikoson¹⁸ és azt jelentette, hogy győztek. Majd pedig azt indítványozta, hogy az örömhírré áldozzanak és húst osztott ki törzsenként. De nem sokára jöttek azok, a kik az ütközetről a hajóroncsokat hazaszállították és a nép haragra gerjedve megidézte Stratoklest, a ki vakmerően szembeszállt a zivatarral: «Úgy van», mondá, «mi szörnyű bajotok esett, hahogy két napot kellemesen töltöttetek.»

Ilyenfajta volt Stratokles arczátlansága.

XII. De akadt másfajta is, a tűznél melegebb, Aristophanessel szólva. Valaki más ugyanis Stratoklest alávalóságban felülmulni igyekezvé, azt indítványozta, hogy fogadják Demetriost, valahányszor megérkezik, Demetert meg Dionysost megillető tisztességgel és adjanak a közkincstárból pénzt annak, a ki pompára, drágaságra felülmulja a többieket, hogy áldozati ajándékot tehessen.

Végül elnevezték a Munychion hónapot Demetritionnak, a hó utolsó napját Demetriasnak és a Dionysia ünnepélyt Demetriának.

Ám az istenség megnyilatkozott e határozatok legtöbbszörére nézve. A szent palástot, a mire határozat folytán ráhímezték Zeus és Athene képe mellett a Demetriosét meg az Antigonosét, a felkerekedett szélvész, midőn a Keramikoson átvitték, keresztül-kasul repesztette.

Az ő oltáraik körül tömérdek bürök burjánzott a földből, jóllehet, e tájon az nem igen szokott teremni. Azon a napon, a melyre a Dionysiák¹⁹ estek, a díszmenetet elhalasztották az évszak ellenére beálló kemény fagyok folytán. Mert oly sűrű dér lepte el a földet, hogy a hideg nemcsak a szőlőket és a fügefákat megvette, hanem a gabnát is pázsitjában jobbra tönkretette. Ez okon irta Philippides comoediájában Stratoklesre, a kinek ellensége volt, a következőket:

¹⁷ Most a Sporadoknak nevezett szigetek egyike Naxos közelében, a hol Antipater makedon vezér hajóhada megverte az athenaeiekét.

¹⁸ Nagy térség Athenae körfalán kívül.

¹⁹ Bacchos ünnepei.

A szöleinket ő miatta verte dér,
 Ő tépte meg a szent ruhát, az istenek
 Tiszteletével halandót vévén körül;
 Ezt sínyle a nép és nem a komoédiát.

Ez a Philippides barátja volt Lysimachosnak, és a nép sok jóban részesült az ő révén a királytól. Szinte kedvező előjelnek vette ez a király a maga vállalatára és hadjáratára nézve, hahogy vele találkozott és őt megpillantotta.

De egyébként is jó hírben állt erkölcsére; nem tolakodott és ment volt az udvaroncok kotnyeleskedésétől. Egykor Lysimachos rendkívül udvarias volt hozzá, megkérdezte tőle: «Ugyan Philippides, mimet oszthatom meg veled?» — «Csak a titkotat ne királyom», felelé ez.

Szándékosan állítottuk szembe Philippidest Stratoklessel, a szinpad emberét a szószékével.

XIII. De valamennyi tiszteletadás közt a legtúlzottabb, a legfurább volt az, a mit a sphettosi Dromokleides indítványozott, hogy a Delphibe szánt pajzsok megszentelése végett Demetrioszt kérjenek jóslatot. Idézem magát a javaslat szövegét, a mely így hangzik: «Üdv a nép határozatára; jelöljön ki a nép szavazás útján egy férfiút az athenaeiek közül, a ki elmenvén a Megmentőhöz, a tisztító áldozás elvégzésével megkérdezi a Megmentőt, Demetrioszt, mikép eszközölje a nép a legszebben, a legkegyeletesebben és leggyorsabban a fogadalmi ajándékoknak újból való megszentelését. A nép pedig teljesítse, a mit ő javall». Igyen tették nevetségessé e férfiút és rontották meg mindinkább, a kinek az esze egyébként se volt egészen a helyén.

XIV. Demetrios akkortájt Athenaeben szórakozván, nőül vette az özvegy Eurydikét, a hajdani Miltiades egyik késő unokáját, a ki Opheltasnak, Kyrene uralkodójának a neje volt és annak a halálával újfent visszatért Athenaebe.

Az athenaeiek nagy kegynek és tisztességnek tartották ezt a házasságot városukra nézve. Különben Demetrios vajmi ledér volt a házasság dolgában és szinte több feleséggel élt együtt egyidejűleg, a kik közül Philának volt a legnagyobb tekintete és tisztessége, mert atyja Antipater volt, de meg mert meg-

előzőleg Kraterosnak volt a neje, a kinek az emlékét Nagy Sándor utódai közül a legnagyobb kegyelettel őrizték a make-donok. Allítólag maga Antigonos biztatta a még egészen ifjú Demetrioszt, hogy vegye nőül azon korához nem illő, mert idősb, Philát és a midőn kelletlenkedett, a fülébe sugta Euripides versét: ²⁰

Ha van haszon, — bár hajlam ellen — házasodj,
találóan felcserélvén a hasonvégtagú δουλευτέον-t ²¹ a γαμητέον-nal.

De Demetriosnak a Phila meg a többi feleségei iránt tanúsított tisztelete olyas fajta volt, hogy kényére-kedvére élt számos nyilvános nővel meg szabad állású asszonynyal; a leggonoszabb hírben is állt parázñaságánál fogva akkortájt a királyok közt.

XV. Midőn atyja visszahívta Demetrioszt, hogy Kyprosért Ptolemaiossal hadakozzék, kénytelen volt engedelmeskedni, de fájlalta feladni a Hellasért való háborút, mint sokkal szebb és dicsőbbet. Majd Kleonideshez, Ptolemaios vezéréhez küldött, a ki megszállva tartotta Sikyont meg Korinthost és pénzt ajánlott neki, hahogy szabadjukra hagyja ezeket a városokat. De ez visszautasítván ajánlatát, Demetrios hamarosan összeszedi seregét, hajóra száll és Kyprosra vitorlázik, legott csatára kel Menelaossal, Ptolemaios öcscsével és meggyőzi. De menten ott terem maga Ptolemaios tekintélyes szárazföldi és tengeri haderő élén. Henczegő üzenetváltásokhoz és fenyegetésekhez fognak. Ptolemaios felhívja Demetrioszt, hogy hajózzék el, valamíg teljesen összegyülekezett serege el nem tapossa. Demetrios pedig felajánlja ennek a szabad elvonulást, hahogy megengedi, hogy helyőrsége feladja Korinthost és Sikyont. Ez a küzdelem aggodalmas várakozást keltett nemcsak náluk maguknál, hanem a többi fejedelemnél valamennyinél is a bekövetkezendők bizonytalansága miatt, mert a győzelem nem csak Kyrost és Syriát, hanem a mindenek felett való legfőbb uralmat is legott a győztesnek a kezére adja.

XVI. Ptolemaios maga tehát előnyomul százötven hajó élén, Menelaosnak pedig megparancsolja, hogy a küzdelem

²⁰ A phoeniciai nők. 308. sor.

²¹ Szolgálni kell, házasodni kell.

legnagyobb hevében törjön ki Salamisból hatvan hajójával és rontson hátulról Demetrios gályáira, s ennek bontsa meg a hadrendjét. Demetrios a hatvan hajónak csak tizet állít szembe, mert ennyi is elegendő volt, szük levén a kikötő szája ennek elzárására. Majd miután síkra állította szárazföldi seregét és megrakta a tengerbe nyuló magaslatokat, száznolczzvan hajóval megindul. Aztán oly erővel és nagy hévvel támad, hogy keményen megveri Ptolemaiost, a ki legyőzetvén, csupán nyolcz hajóval sebtén megszalad. Mert csak ennyit tud megmenteni valamennyiből, a többiek elpusztultak a hajós csatán, hetven pedig fogságba esett a legénységgel együtt.

A mellékest horgonyzó teherhajókon levő tömérdek szolgák, udvaroncok, nők, meg fegyverek, kincsek és hadiszerek sem menekülhetnek Demetriosból, mert ez mindent hatalmába kerít és táborába szállít. A zsákmány közt volt a hirhedt Lamia, a kit eleinte művészetéért karoltak fel, mert úgy hírlett, kitünően fuvolázott, később azonban szeretkezései tették őt hiressé. Akkor ugyan már hervadásban voltak bájai, de a nálánál jóval fiatalabb Demetrios mégis meg fogta és kellemeivel annyira meghódította, lebilincselte, hogy egyedül ennek a szeretője lett, a többi asszonyoknak pedig csak udvarlója. A tengeri ütközet után Menelaos sem állt ellen; átadta Salamist Demetriosnak hajóstól és szárazföldi seregestől, ezer lovassal, tizenkétezer hoplitával.

XVII. Ezt a szép és fényes győzelmet még dicsőbbé tette Demetrios jóságosságával és emberszeretetével, midőn az ellenség halottjait nagy tisztességgel eltemette, a foglyokat szabadon bocsájtotta, az athenaeieket pedig a zsákmányból ezerkétszáz teljes fegyverzettel megajándékozta. Győzelme hírívőjéül atyjához a miletosi Aristodemost küldötte, a ki a hízelkedésre első volt valamennyi udvaronc közt és úgy tetszik, akkor is készülődött arra, hogy hízelgésének összes képességeit a helyzethez mérten értékesítse.

Midőn megtért Kyprosról, hajóját nem engedte a parthoz kötni, hanem megparancsolta, hogy bocsássák alá a horgonyt és maradjon veszteg az egész legénység.

Maga pedig bárkára lépett és egyedül kiszállt, majd

Antigonoshoz tartott, a ki az ütközet felett való kétséges várakozásban abban a lelki állapotban, a miben rendszerint az ily nagyfontosságú dolgokon töprenkedők lenni szoktak. Ekkor hogy értesült Aristodemos megérkeztéről, nyugtalansága csak növekedett; alig bírta magát otthon tartóztatni és egyik szolgáját meg bizalmasát a másik nyomán küldötte megtudni Aristodemostól a történeteket. De ez mit sem felelt egyiknek sem, csak lassú lépést, nyugodt ábrázattal, mélyen hallgatva folytatta az útját. Antigonos egészen elrémül, nem tudja magát többé türtőztetni, az ajtóig elébe siet Aristodemosnak, a kit nagy néptömeg kísér immár a királyi palota felé csődültében. Aristodemos a király közelébe érve, kinyújtja jobbját és harsány hangon felkiált: «Üdvöz légy Antigonos király, meggyőztük Ptolemaioszt hajós csatán, hatalmunkban Kypros és tizenhatezer-nyolcyszáz hadi fogoly.» — «Udvöz légy te is», úgymond Antigonos, «ám lakolni fogsz ezért, hogy meggyötörtél, a jó hírt ugyanis csak vontatva közölted».

XVIII. Erre aztán a nép legott kikiáltotta királyoknak Antigonost meg Demetrioszt. Antigonosra íziben feltették barátjai a koronát. Demetriosnak pedig az atya küldötte el és a hozzá intézett levelében királynak címezte.

Az egyiptomiak ezek hírére, szintén királynak kiáltották ki Ptolemaioszt, hogy olybá ne tünjenek, mint a kiknek bátorsága alászállt a vereség következtében. Sándor utódai közt így aztán csupa versengésből tova terjedt a dolog.

Mert Lysimachos is koronát kezdett viselni, meg Seleukos is, ha a hellenekkel érintkezett, jöllehet előbb is királykép tárgyalt a barbarokkal. Csak Kassander írta leveleit, valamikép azelőtt, ámbár a többiek királynak szólították és címezték. De ez a cím nem csupán névszaporulattal és a magaviselkedés megváltoztatásával járt, mert felelevenítette a férfiak büszkeségét, felcsigázta tervezésüket és életmódjukban, érüklözésükben pompával, méltósággal árasztotta őket el, akár a színészeket, a kik a ruházattal egyben megváltoztatják járásukat, hangjukat, ülismódjukat és üdvözlésüket.

Ezek következtében aztán erőszakosabbak lettek ítélkezésükben, levetkőzvént azt a nyájasságot, a mely alattvalóikkal

szemben szivesebbekké, gyengédebbekké tette őket hatalmuk közepett. Ekkora ereje volt a hizelgő egyetlen egy szavának, akkora változást idézett elő az emberlakta földön.

XIX. Antigonos felbuzdítva Demetrios kyprosi sikereitől, nyomban hadra kelt Egyiptomba Ptolemaios ellen. Maga vezette a szárazföldi sereget, Demetrios pedig derék hajóhaddal a part mentén vitorlázott. Hogy minő kimenetele leszen a vállalatnak, Medios, Antigonos bizalmasa, álmában előre meglátta. Úgy rémlett előtte, hogy maga Antigonos egész seregével diaulos versenyt²² fut és pedig eleinte erőteljesen, gyorsan, aztán lassanként megfogyatkozik erőre és végül forduláskor teljesen elgyengül, elveszti lélegzetét, úgyhogy alig bír összeszedőzködni. Antigonos csakugyan sok nehézségekbe ütközött a szárazföldön, Demetrios pedig a nagy zivatarban hullámozásban az a veszedelem fenyegette, hogy a kikötésre alkalmatlan és zordon parton hajótörést szenved. Számos hajójának elvesztésével visszatért tehát, semmit sem végezvén. Antigonos ekkortájt kis híján 80 éves volt. Ám testének nehézkessége megterjedelmessége miatt inkább, semmint koránál fogvást alkalmatlan levén a hadjáratra, a fiát, Demetrios alkalmazta, a ki szerencséjével meg tapasztalatával immár a legfontosabb ügyeket is sikeresen intézte, megszívelvén ennek költségeit, kéjelmé-
seit. Mert béke idején Demetrios rendkívül kicsapongó volt és szabad érkezését féktelenül, telhetetlenül az élvezetekre fordította, ám a háború alkalmával józan volt akár a természetükre higgadt bölcsek.

Midőn már teljesen Lamia uralma alatt volt Demetrios, beszélik, hogy egykor az idegenből való hazatértekor megcsókolta Antigonost, mire Antigonos mosolyogva mondotta: «Fiam, azt hiszed, hogy tán Lamiát csókolod!»

Más alkalommal meg, midőn több napos tivornya után azzal mentegetődzött, hogy valami folyás gyötörte: «Hallottam, mondá Antigonos, de nem tudom, ez a folyás thasosi²³ avagy chiosi volt-e?»

Majd értesülvén arról, hogy újfent gyengélkedik, látására

²² Kétszer való megfutása a stadionnak.

²³ Boraikról híres szigetek.

sietett és az ajtajánál egy széppel találkozott. Bemenvén, meléje ült és megfogta a kezét. Demetriosnak arra a megjegyzésére, hogy csak e pillanatban hagyta el a láz: «Bizonyára fiam, úgymond Antigonos, ép az imént találkoztam vele távoztakor az ajtónál.»

Igyen tűrte szeliden mindezeket Antigonosnak egyéb tevékenysége miatt.

A szittyák ivás közben részeg fővel megzengetik az új idegét, hogy a gyönyöröktől elandalított bátorságot fölocsudítsák. Demetrios, jóllehet, majd teljesen a gyönyörökre, majd a kötelességteljesítésre adta magát, nem zavarta össze az egyiket a másikkal és nem volt kevésbé erélyes a hadi készülődésekre nézvest.

XX. Mindazáltal, úgy látszott, jobban értett a haderő felszereléséhez, semmint vezér, annak felhasználásához. Mert szükségleteire mindent túlbőségesen akart és a hajók meg a műszerek nagyszabású alkotásában, aztán abban a gyönyörben, hogy tervehessen, telhetetlen volt.

Mint afféle tehetséggel megáldott szemlélődő, műszeretét nem fordította gyerekségekre, hiába való kedvtelésekre, valamikép más királyok, a kik fuvolyáznak, festenek és esztergálnak. A makedon Aëropos szabad érkezésekor kis asztalok, lámpácskák készítésével foglalatoskodott. Attalos Philometor gyógynövényeket termelt és pedig nemcsak hyoskyamost meg helleborost, hanem koniont,²⁴ akonitont meg dorykniont is. Maga vetette, művelte azokat a királyi kertekben és nagy munkát fordított arra, hogy magjukat, nedvüket kitanulja és idejekorán betakarítsa. A parthus királyok büszkék voltak arra, hogy az íjvesszők hegyét maguk kovácsolták és kiélesítették. Holott Demetriosnak még a mestersége is királyi volt; nagyszerű és rendszeres, a mely a munkára fordított kiváló ízléssel meg műérzékkel egyben, magasztos lelkületre és találékony-ságra vallott, úgyhogy az nemcsak királyi eszmére, pompára, hanem királyi kézre is méltónak látszott. Műveinek nagyszerű voltával megrendítette barátjait, a szépségével pedig elbá-

²⁴ Κώνιον, a latin *cicuta*, annyi mint bürök, azután jelentheti azt a mérges italt, mely az említett növény levéből készült.

jolta ellenségeit. És mindez tökéletes igazság, nem pedig dőre beszéd. Tizenhat soros meg tizenöt soros gályáit állva bámulták az ellenségek, a midőn partjaik mellett elhajóztott. Várbontó gépei látványosság számba mentek az ostromlottaknál, valamikép a tények tanusítják.

Lysimachos ugyanis, a ki a királyok közt legnagyobb ellensége volt, s midőn Soli ostromakor csatarendbe állt vele szembe, egy küldött által megkérte, mutassa meg néki hadigépeit, meg hajóit evezőkben. Demetrios megmutatta, Lysimachos pedig ámulattal elvonult. A Rhodos-beliek, a kiket huzamos időn át ostromolt, egynehány gépet kértek tőle a háború befejeztekor, hogy maradjon emléküik úgy az ő hatalmáról, valamikép a maguk vitézségéről.

XXI. A Rhodos-beliekkel, mint Ptolemaios szövetségeseivel hadakozott. A legnagyobb várbontó gépét vonatta falaik alá. Ennek talapzata négyszögletes volt, a melynek mindegyik oldala alúl negyvennyolcz könyök hosszú és hatvanhat könyök magas volt és a melynek oldalai összehajolván, fent szűkebb volt, mint az alapjánál.

Belül emeletekre, meg számos helyiségekre oszlott. Elöl, szemben az ellenséggel, nyitott volt és minden emeletről ablakok nyíltak; innét repültek a mindenfajta lövegek, mert a géptelistele volt mindenféle harcra alkalmas katonákkal. Mozgásában nem rengett, nem hajlongott, hanem egyenesen, rendíthetetlen nyugodott a talapzatán egyensúlyban és nagy robogással, zajjal nyomult elő, a midőn a szemlélőknek oly látványt nyújtott, a mely lelküket rémülettel, egyben gyönyörűséggel töltötte el. E háború alkalmával két vasvértet hoztak számára Kyprosból, egyik-egyik negyven mina²⁵ súlylyal.

Hogy ellentálló képességüket és szilárdságukat megmutassa, Zoilos mester husz lépésről katapultából nyilat lövetett reájuk, a mely lecsapván, a vas sértetlen maradt és csak alig észrevehető karczolást mutatott, akár valami íróvesszőét.

Az egyiket maga Demetrios viselte, a másikat pedig az epirosi Alkimos, egyik leg harczonább és legerősebb katonája,

²⁵ Körülbelül 20 klgr.

a kinek csak magának volt két talentum²⁶ súlyú fegyverzete, holott a többiek csak egy talentumnyit viseltek.

Ez Rhodoson esett el, a színház körül küzdvén.

XXII. De minthogy a rhodosiak is erélyesen védekeztek, Demetrios semmi számbavehető nem tehetett, mégis elkeseredetten harczolt ellenük, mert neje, Phila, küldött hozzá levelet, szőnyegek és ruhákat, de a rhodosiak elfogván a hajót, úgy, a hogy volt, Ptolemaioshoz küldötték. Tehát épen nem utánozták az athenaeiek előzékenységét, a kik elfogván Fülöp futárait, a midőn vele hadakoztak, a többi leveleket ugyan mind elolvasták, egyedül az Olympiáét nem bontották fel, hanem úgy bepecsételten hozzá küldötték. Mindazáltal, jöllehet ezen nagyon megbántódott Demetrios, még se kapott az alkalmon, a mit a rhodosiak hamarosan szolgáltattak, hogy megbosszulja magát rajtuk.

A kaunosi Protogenes történetesen Ialysos esetét festvén számukra, a már kis híján befejezett képet Demetrios valamelyik külvárosban hatalmába kerítette. A rhodosiak hirdetőt küldenek hozzá és kéri, hogy kimélje meg, ne pusztítsa el a művet. Demetrios azt feleli, hogy inkább elégeti atyjának a képmásait, semmint ily kitünő művész munkáját. Mert állítólag hét évig dolgozott ezen a festményen Protogenes. Szinte Apelles is azt állítja, hogy megrendítette ennek a képnek a látása, hogy még a szava is elállt, majd nagysokára felkiáltott: «Nagyszerű munka, bámulatos mű!» Jöllehet nincs meg az a bája, a mi az egekre emeli Protogenes műveit. Ezt a képet különben, a melyet sok másokkal együtt Rómába hurczoltak, a tűz megemésztette. A rhodosiak elernyedvén a háborúban, Demetrios is csak ürügyet keresett annak befejezésére, midőn az athenaeiek közbe vetvén magukat, megbékéllik őket az alatt a feltétel alatt, hogy a rhodosiak Antigonos, meg Demetrios szövetségesei lesznek, kivéve Ptolemaios ellen.

XXIII. Az athenaeiek segítségül hívták Demetrioszt Kassander ellen, a ki városukat ostromolta. Demetrios tehát háromszázharmincz hajóval, meg számos hoplitával hozzájuk

²⁶ Mintegy 60 klgr. Mily roppant teher a mai felszereléssel szemben.

vitorlázik és nemcsak Attikából kikergeti Kassandert, hanem egész a Thermopylákig üldözi futtában és megveri, majd hatalmába keríti Herakleiát, a mely önkényt alája veti magát és befogadja a nyolczezer hozzá pártoló makedont. Visszatértekor felszabadítja a Thermopylákön belül lakó helleneket, szövetségeseivé teszi a boiotokat és elfoglalja Kenchreaet,²⁷ majd meghódítja Phyle meg Panaktos attikai erősségeket, a miket Kassander tart megszállva és átadja az athenaeieknek. Ezek jóllehet már előbb reápezaroltak és kimerítettek minden tisztességet, mindazáltal ekkor is találtak eszközöket arra, hogy hízelkedésükben újaknak és eredetieknek látszassanak. A parthenon hátsó szakát jelölték ki lakásául. És itt is ütötte fel tanyáját; állítólag maga Pallas Athene fogadta be és látta vendégül ezt a nem valami tisztességes erkölcsű vendéget, a ki épen nem viselte magát illedelmesen egy szűz lakásán.²⁸

Am midőn Antigonos értesült arról, hogy Philippos, Demetrios testvére, oly házban vett szállást, a hol három ifjú nő lakott, hozzá magához ugyan egy szót sem szólt, de jelenlétében oda hivatván a szállásmestert, így szólt hozzá: «Hékás, nem viszed el legott fiamat ebből a szűk lakásból.»

XXIV. Jóllehet Demetrios, a kinek Athenet, ha egyébként nem is, de mint testvérnénjét kell vala tisztelnie, mert így kívánta, hogy nevezzék, annyi fajtalanságot követett el a szabad származású fiatalokkal és városi asszonyokkal az Akropolison, hogy az akkortájt még nagyon is tisztának látszott, a midőn Chrysissel, Lamiával, Demóval és Antikyrával, ezekkel a lotyókkal úzte kicsapongásait.

A város tisztessége érdekében nem illik ezeket a dolgokat töviről-hegyire világgá eresztetni, de Demokles erényességét, erkölcsösségét érdemes megemlíteni. Ez noha serdületlen gyermek volt, nem került el Demetrios figyelmét, lévén a mellékneve vádlója bájainak, mivelhogy csak a szép Demoklesnek hívták. Midőn a nagyszámú kísérek, ajándékok és

²⁷ Város a saroni öbölnél.

²⁸ Parthenos a. m. szűz, tehát Parthenon a. m. szűzi szentély; örökbecsű templom az Akropolison Pallas Athene aranyozott elefántcsont szobrával.

fenyegetések nem voltak reá semmi hatással, sőt végül még a küzdőteret, a gymnasiumot is kerülte és fürdeni is csak valami magánfürdőbe járt, megleste ezt az alkalmat Demetrios és bement hozzá egyedül, a midón magánosan volt. Demokles elhagyatottságának és kényszerű helyzetének láttára leemeli a vízmelegítőről ennek a födelét, a forró vízbe ugrik és elveszti magát.

Am méltatlanul szenvedett, de a hazájához és a szépségéhez méltóan érzett. Nem úgy, a hogy Kleaenetos, Kleomedon fia, a ki, hogy az atyjára rótt ötven²⁹ talentumnyi bírság elengedését kieszközölje, még írást is hozott Demetriostól a néphez, a mivel nemcsak maga magát meggyalázta, hanem a várost is zavarba döntötte. Mert Kleomedont ugyan felmentették a bírságtól, de határozatot hoztak, hogy jövőre a polgárok közül senki se hozzon írást Demetriostól.

Mikor aztán Demetrios ennek hallatára nem türtőztetvén magát, haragját nyilván kimutatta, megijedtek az athenaeiek és nemcsak a határozatot semmisítették meg, hanem az indítványozókat, meg a javallókat is részint kivégezték, részint pedig száműzték. Sőt még pótlólag elrendelték, hogy a nép jónak tartson mindent, a mit csak Demetrios király parancsol, mert az az embereknek is igazságos, meg az isteneknek is szent.

Midőn egy tisztességes férfiú azt mondotta, hogy Stratokles őrjöng, a mikor ily határozatot indítványoz, a leukonoei Demochares azt vetette oda: «Valóban őrült volna, ha nem őrjöngene.»

De nagy hasznára is szolgált Stratoklesnek a hízélgés. Demochares pedig e miatt vád alá került és száműzetett.

Ilyeneket cselekedtek az athenaeiek, abban a vélekedésben, hogy megmenekültek a helyőrségtől és megnyerték a szabadságot.

XXV. Demetriosnak, midőn Peloponnesosba vonult, az ellenség közül senki sem állt ellent, hanem mind megszaladt és feladta városait. Pártjára vont a tehát az úgynevezett Aktét³⁰ és Arkadiát, Mantinea kivételével, megváltotta Argost, Sikyont és

²⁹ Körülbelül 235,750 korona.

³⁰ Peloponnesostól keletre a tenger vidéke.

Korinthost, száz talentumot³¹ adván az őrségeknek. Miután Argosban a Hera ünnepén versenybírókép szerepelt és együtt ünnepeskedett a hellenekkel, nőül vette Deidameiát, Aiakidasnak, a molossusok királyának a leányát, Pyrrhosnak a hugát. A Sikyonbelieket, azzal a mondásával, hogy városuk mellett laknak, reávette, hogy átköltözzenek oda, a hol most laknak; a helylyel aztán nevet is cserélt a város is, mert Sikyon helyett elnevezte Demetriásnak.

Az Isthmoson egyetemes gyűlés tartásakor tömérdek ember csődült össze, a midőn is Hellas vezérévé választották Demetriost, valamikép annakelőtte Fülöpöt és Sándort, a kiknél jóval derekabbnak tartotta magát, felfuvalkodván jelen szerencséje meg nagy hatalma miatt. Ám Sándor senkit sem fosztott meg a királyok közül címétől, sem nem nevezte maga magát királyok királyának, jóllehet sokan köszönték neki, hogy királyoknak neveztettek és királyok voltak. Holott Demetrios kigúnyolta, kinevette azokat, a kik más valakit az atyján még maga magán kívül királynak címeztek és szívesen hallotta a lakomákon, ha köszöntőt mondtak Demetriosra a királyra, Seleukosra, az elefántok parancsnokára, Ptolemaiosra, a tenger-nagyra, Lysimachosra, a kincstárosra és a sicíliai Agathoklesra, a szigetek parancsnokára. A többi királyok csak nevettek, midőn ezek fülűkhöz jutottak, csupán a Lysimachos bosszankodott, hahogy heréltnek nevezte őt Demetrios. Rendszerint ugyanis kimetszettet szoktak kincstárosul alkalmazni.

Valamennyi közül Lysimachos volt a legelkeseredettebb ellensége és ócsárolván a Lamia iránt való szerelmét, azt mondogatta, hogy most látott legelőször lotyót megjelenni a tragikus³² szintéren. Demetrios azt vetette vissza, hogy az ő lotyója sokkal tisztességesebb amannak a Penelopéjánál.

XXVI. Midőn Peloponnesosból fölkerekedett Athenae felé, megírta, hogy megérkezésekor legott a mysteriumokba akar avatkozni és valamennyi rendet, kezdve a kicsinyeken egész az epoptes³³ állásáig elnyerni.

³¹ 471,500 korona.

³² A helleneknél a nők szerepét ifjak játszották.

³³ Az epopteia a teljes beavatás állapota.

Ez törvényellenes volt és eddig sohasem történt, mert a kis mysteriumokat Anthesterion ⁸⁴, a nagyokat pedig Boedromion havában tartották és a nagy mysteriumok után legalább egy évnek kellett lefolynia, ha valaki az epoptes méltóságát akarta elnyerni.

A levél felolvasása után egyedül Pythodoros, a fáklyavivő merészelt ellent mondani, de semmire sem ment, ám Stratokles indítványára elhatározták, hogy a Munychion ⁸⁵ hónapot veszik és nevezik Anthesterionnak és a mysteriumot Demetrios számára Agra közelében ünnepelték.

Ezután a Munychion az Anthesterionból újfent Boedromionná lett, Demetrios pedig elnyerte a többi fokozatokat és egyszerűen epoptessé lett.

Ezért gúnyolja Philippides Stratoklest a következő versekkel:

Egy évet így ő egy hónapra szoríta.

A parthenonban való letelepedésről pedig így ír:

Athen szent várát nézte vendéglő gyanánt;

A szent szűz templomába vitt ő sok rimát.

XXVII. Sok sok visszaélés, törvénytelenység történt akkor-tájt a városban.

De legfőképp az sértette az athenaeieket, hogy Demetrios kétszázötven ⁸⁶ talentum kivetését és rögtöni beszolgáltatását parancsolta meg nekik, majd a behajtás késedelem nélkül való, könnyörtelen eszközlése után előtte lévén a pénz, azt Lamiának meg a körülötte levő kéjhölgyeknek adatta — szappanra. Mert jobban bántotta az athenaeieket a kirovásnál a szégyenvallás, és a tettnél a szóbeszéd.

Némelyek állítása szerint ez a dolog nem az athenaeiekek, hanem a thessaliaiakkal esett meg.

⁸⁴ Anthesterion részben január, részben február, míg a Boedromion augusztus és szeptember fele. A mysteriumokat, a τὰ μυστήρια nevű titkos isteni tiszteletet rendszerint éjnek idején tartották meg fáklyafény és kábító zeneszó mellett. Hogy valaki a mysteriumokban részt vehessen, ahhoz külön felavatás kellett, melynek több fokát különböztették meg.

⁸⁵ Egy része a mai márcziusnak és áprilisnek.

⁸⁶ Mintegy 11.787,500 korona.

Ezenkívül maga Lamia is sokaktól pénzt harácsolt, hogy a király tiszteletére lakomát rendezhessen. Ez a lakoma a kifejtett fényűzés következtében oly hírré kapott, hogy a samosi Lynkeus³⁷ le is írta. Ez okon egyik komikus helyesen mondotta Lamiát valóságos Helepolisnak³⁸. A Soli-ból való Demochares pedig elnevezte Demetrioszt Mythosnak, mert ennek is volt Lamiája³⁹.

De nem csak Demetrios feleségei, hanem barátjai is irigyelték, gyűlölték Lamiát, ezt a nagybefolyású kegyencnőt. Midőn Demetriosztól követekül érkeztek egynéhányan Lysimachoshoz, a kiknek ez társalgás közben megmutatta a czombjain és karjain az oroszlánköröm okozta mély sebhelyeket, elbeszélte a fenevaddal történt küzdelmét, a midőn Nagy Sándor azzal összezárt. A követek nevetve azt jegyezték meg, hogy az ő királyuk is nyakán hordja egy borzasztó fenevad harapásait, a Lamiáéit.

Különben csodálni lehet, hogy Demetrios, a ki eleinte nem nézhette jószemmel Philát a korkülönbség okán, rabjává lett Lamiának és annyi időn át szenvedélyesen szerette ezt az elhervadt nőt.

Demo is, melléknéven Mania⁴⁰, a midőn Lamia lakoma közben fuvolázott és Demetrios azt kérdezte tőle: «Hogy tetszik neked?» «Vén banya, úgymond, királyom.»

Más alkalommal meg, a midőn a csemegéket felrakták, Demetrios azt mondotta Demónak: «Lásd, mi mindent küld nékem Lamia.» «Atyám, vágott vissza Demo, még többet küld neked, ha vele feküdni akarsz.»

Említik Lamiának a Bocchoris-féle ítéletre vonatkozó czáfolatát is.

Egyiptomban valaki beleszeretett Thonis-félvilági nőbe, és ez nagy összeg pénzt követelt tőle.

³⁷ Theophrastos tanítványa több művet írt, melyek a konyhára és az evésre vonatkoztak.

³⁸ Helepolis = városrontó, város elfoglaló.

³⁹ A monda — mythos szerint — ez egy boszorkány volt, a ki a gyermekeket elragadta és elpusztította.

⁴⁰ Örjöngés.

De midőn a férfiú álmában vele feküdni vél, szenvedélye lelohad, Thonis pedig beperli a kialkudott összegért.

Bocchoris a dolog hallatára megparancsolja, hogy a férfi hozza el a követelésbe vett összeget megszámláltan egy edényben, vegye egyik kezéről a másikra, a félvilági nő pedig érje be az árnyékával, mert a dolognak a látszata a valóságnak árnyéka. Lamia nem tartotta igazságosnak ezt az ítéletet; mert az árnyék nem szüntette meg a nőnek pénz után való vágyát, holott az álom lelohasztotta a férfi szerelmét. Ennyit Lamiáról.

XXVIII. Elbeszélésünket, mintegy a komikus szintérről a tragikaira vezetik annak a férfiúnak életesélyei és tettei, a kinek történetét vázoljuk. Valamennyi többi⁴¹ királyok egyesültek Antigonos ellen és összeponstosították haderejüket. Demetrios tehát elvonult Hellasról és csatlakozott atyjához, a kinek korát meghaladó becsvágya még inkább feltüzelte őt is a háborúra.

Jóllehet, úgy tetszik, hogy ha Antigonos fékezi túlzott uralomvágyát és enged a jelentéktelen dolgokban, nemcsak maga megtartja mindvégig az elsőséget, hanem átszármaztatja fiára is. Ám természetére nézve fenhéjázó, lenéző, tette ugyan úgy, mint szóra zordon levén, számos hatalmas fiatal embert felerelt, maga ellen tüzelt. Azt hajtogatta ekkor is, hogy szövetségüket, czimboraságukat, akár a szemre eső madarak seregét, egyetlen kődobással és kurjantással szétriasztja.

Hetvenezernél több gyalogost, tízezer lovast és hetvenöt elefántot vezetett. Ellenfelei hatvannégyezer gyalogossal, az övé-
nél ötszázzal több lovassal, négyszáz elefánttal és százhusz hadi szekérrel rendelkeztek. Közelükbe jutván, lelkületében változás történt, a mely inkább reményére, semmint eltökélésére vonatkozott.

Az ütközeteken egyébként fenhéjázó, elbizakodott szokott lenni, emelt hangot, büszke szavakat használt, gyakran még az összecsapás küszöbén is valami gúnyosat, tréfásat tudott mondani az ellenségre, hogy kimutassa higgadtságát, megvetését.

Ekkor azonban jobbára hallgatagnak, gondolatba merültnek látszott; megmutatta fiát a csapatoknak és kijelölte utódjául.

⁴¹ Kassander, Ptolemaios és Seleukos.

De legjobban csodálkoztak valamennyien azon, hogy sátorában négyszem közt érkezett Demetriossal. Mert még ezzel sem szokott titkos megbeszéléseket tartani, hanem magába zárta gondolatait, majd nyíltan rendelkezett és végrehajtotta, a mit magában eltökélt. Mondják, hogy Demetrios még ifjonta azt tudakolván az atyjától, vajjon mikor kerekednek fel a sereggel, az haragosan válaszolt: «Tán félsz, hogy egyedül te nem hallod meg a trombitát.»

XXIX. Akkor még gonosz előjelek is lenyomták bátorságukat. Demetrios álmában látni vélte Nagy Sándort fényes fegyverzettel, a ki azt kérde, micsoda jelszót akarnak adni a csatára. Demetrios válaszára: «Jupitert és Nikét», Sándor így szólt: «Elmegyek hát, az ellenséghez, majd befogad az engem.» A sereg hadirendbe való állítása után Antigonos kijövén sátrából, megbotlik, úgyhogy egész hosszában arczára bukik és nagyon megüti magát, felkeltekor az égre emelvén kezeit, győzedelmet kér az istenektől avagy gyors halált a vereség előtt.

Megkezdődván az ütközet, Demetrios nagyszámú, kitűnő lovasság élén Seleukos fiára, Antiochosra ront és fényes támadással megnyomja az ellent, de elbizakodott és időszerűtlenül dicsvágyó üldözésével megrontja a győzelmet. Visszatértekor ugyanis nem tud újfent csatlakozni a gyalogsághoz, közbülesvén az elefántok. Seleukos annak láttára, hogy a lovasság nem fedi a phalanxot, ugyan nem törtet arra, hanem csak rohammal ijesztgeti és körülnyargalja, mintegy időt adván az átpártolásra. A mi meg is történik. Mert nagy része elszakad és önkénytelenül csatlakozik hozzá, a többi pedig megszalad. Számosan rohannak Antigonosra és környezői közül valaki figyelmezteti: «Ezek hegyibéd rontanak.» — «Úgyan, válaszolá ő, ki más lenne a céljuk mint én. Ám Demetrios mindjárt itt lesz a segedelemmel.» És mindvégig ebben reménykedik, csak fia után tekint köröskörül, valamig a reá bocsájtott lövedékek alatt lerogy.

Szolgái, barátjai valamennyien elhagyják, egyedül a larissai Thorax marad holttesténél.

XXX. Az ütközet⁴² illetén eldöntése után a győzelmes

⁴² Az ipsosi csata 301. Kr. sz. e.

királyok Antigonos és Demetrios egész birodalmát, akár valami nagy testet széjjel vagdalgatván, mindegyikük kivette abból a részét és a tartományokat azoknak juttatták, a kik előbb bírták. Demetrios tizenötezer gyalogossal, meg négyezer lovassal megmenekül és egyhuzamba Ephesosba siet.

Mindenki azt hiszi, hogy Demetrios a pénz híjában megpróbálja a templomot. Ő azonban tartván attól, hogy katonái csakugyan megcselekszik azt, hamarosan elvonul és Hellas felé hajózik, legutolsó és legnagyobb reménységét az athenaeiekbe helyezvén. Mert ezeknél hagyta vissza hajóit, kincseit, meg feleségét, Deidameiát és jelen helyzetében nem ismert biztosabb menedéket az athenaeiek jóindulatánál, vonzalmánál.

Ám a Kykladok mellékére jutván, elibe jönnek az athenaeiek követei és felszólítják, hogy tartsa magát távol a városától, mivelhogy a nép elhatározta, mikép senkit sem fogad be, Deidameát pedig tisztességesen, illő kísérettel elküldötték Megarába. Demetrios haragjában kijön sodrából, jóllehet az egyéb csapásokat könnyen eltűrte és ebben a roppant sorsváltozásban nem mutatott alacsony, nemtelen lelkületet. Ám az, hogy várakozása ellenére az athenaeiek megcsalták, hogy az a vélelmezett jóindulat a tények próbája szerint üres képmutatásnak bizonyult, nehezebbre esett.

Úgy tetszik, hogy a nép a királyokhoz és az uralkodókhoz való ragaszkodásának leghitványabb bizonyítéka a túlhajtott tiszteletadás, a minek értéke azok jóindulatától függvén, a kik azt nyújtják, a félelem lerontja hitelét. Mert ugyanaz a határozat ered a félelemből és a szeretetből. Ez okon az eszes fejedelmek nem a szobrokra, a képekre, a dicsőítésekre tekintenek, hanem a maguk műveire, tetteire és vagy hisznek azokban, mint valódi tisztességekben, vagy nem hisznek, mint kényszerből eredőkben. Hisz a népek gyakran a legnagyobb tiszteletadások közepett is gyűlölik azokat, a kik az ilyes kényszerből eredő tiszteletnyilvánításokat fenhéjázva, büszkélkedve elfogadnak.

XXXI. Demetrios akkor tehát mélyen megbántódva, de képtelenül a bosszúra, küldöttjei útján szelid szemrehányást tett az athenaeieknek és visszakövetelé hajóit, a mik közt volt a tizenháromsoros is. Visszanyervén azokat, áthajózott az Isthmosra

és minthogy dolgai itt is rosszul álltak, mert mindenünnen kiűzték őrserégeit és mindenki az ellenséghez szegődött, visszahagyta Pyrrhost Hellasban, maga pedig felkerekedvén, a Chersonesos felé evezett.

Itt egyben kárt okozván Lysimachosnak, gyarapította, együtt tartotta seregét, a mely kezdett összeszedekedni és újfent tekintetre szert tenni. A többi királyok pedig elhanyagolták Lysimachost, mivelhogy egy cseppet sem látszott szelidebbnek Demetriosnál, sőt nagyobb hatalma okán félelmetesebbnek.

Nem sokára aztán Seleukos küldöttek által megkérlette Demetrios és Phila leányát, Stratonikét, jöllehet a perzsa Apamától már volt egy fia: Antiochos, abban a vélekedésben, hogy birodalma elegendő több örökösnek is, de egyébként is szükségére volt erre a rokonságra, midőn látta, hogy Lysimachos is elvette Ptolemaios egyik leányát, a másikat meg a fia: Agathokles. Demetriosra váratlan szerencse volt a Seleukossal való sógorság.

Maga mellé vette tehát leányát és valamennyi hajójával elvitorlázott Syria felé, csak kénytelenségből szállván itt-amott partra, majd érintette Kilikiát, a mit Pleistarchos uralt, Antigonos legyőzése után részül nyervén a királyoktól.

Pleistarchos Kassandernek volt testvére. Pleistarchos pedig abban a hitben, hogy országát Demetrios partraszálltával megsértette, de meg azzal a szándékkal, hogy Seleukost megvádolja azért, mert Demetriossal, a közös ellenséggel a többi királyok tudtán kívül megbékült, Kassanderhez utazott.

XXXII. Ennek hallatára Demetrios elvonul a tengerről Kyindába,⁴³ majd kincseiből a még meglevő tizenkétszáz⁴⁴ talentumot kezére vevén, összecsomagolja, sietősen hajóra rakja és gyorsan vitorlát ereszt. A felesége, Phila is megérkezik immár, majd Rossusnál találkozik Seleukossal. Első érintkezésük nyílt, gyanutalan és királyi volt. Seleukos elsőnek megvendégeli Demetrioszt a táborban, sátor alatt, viszont Demetrios fogadja őt tizenhárom rendű gályáján.

Szabad érkezésüket szórakozással, társalgással töltik őr-

⁴³ Város Ciliciában, Tarsos közelében.

⁴⁴ Körülbelül 5.688,000 korona.

zetlenül, valamíg Seleukos magához vevén Stratonikét, nagy pompa közt Antiochiába indul.

Demetrios pedig Ciliciát birtokába veszi és elküldi nejét Philát Kassanderhez, a testvéréhez, hogy eloszlassa Pleistarchos vádjait.

Ezenközben Deidamia megérkezik Hellasból, de nem sok időt tölt vele, mert megbetegszik és meghal. Majd Seleukos közvetítésére megegyezésre jut Ptolemaiossal és megállapodás történik, hogy nőül kapja Ptolemaios leányát Ptolemaist. Seleukos eljárása tehát eleddig tisztességes.

Majd azonban Ciliciát kívánja pénzkárpótlás mellett Demetriostól, midőn pedig ez szabadkozik, haragjában Sidont és Tyrost követeli.

Úgy tetszik, erőszakos és igazságtalan volt, a midőn Indiától egész Syriáig minden földet maga alá vetvén, elanynyira kapzsiszkodott, kolduskodott, hogy két városért ipára tört, a kit a sors viszontagságai úgy is megviseltek.

Fényes bizonytságot szolgáltatott ezzel Platónak, a ki azt tanítja, hogy a ki valóban gazdag akar lenni, ne vagyonát szaporítsa, hanem kapzsiságát csökkentse, minthogy a ki nem vet gátat kincsvágyának, nem lesz az soha mentes a szűkösködéstől, a szegénységtől.

XXXIII. De Demetrios nem adja be a derekát, hanem azt mondván, hogy bár ezer más, az ipsoihoz hasonlatos ütközetben szenvedjen vereséget, még sem kívánja magának vőül Seleukost fizetésért, tehát megrakja erős őrséggel a két várost, majd értesülvén arról, hogy Lachares a lázongó athenaeiek zsarnokává tette magát, abban reménykedik, hogy könnyű szerrel elfoglalja Athenaet, mihelyt megjelen. És bátor-ságosan át is kelt a tengeren derék hajóhaddal, azonban Attika partjain hajóit akkor vihar éri és elveszti legtöbb gályáját, ezekkel pedig elpusztult a legénység tekintélyes része is.

Demetrios megmenekül és így-amúgy háborút indít az athenaeiek ellen, de midőn semmire sem megy, elküldi megbizottait, hogy újfent hajóhadat gyűjtsenek össze, maga pedig átkel Peloponnesosba és Messenet megostromolja.

De a bástyák alatt harczolván, veszedelem éri; egy

katapulta-lövedék¹⁵ hatol az arczába és az állkapcsán át a szájába. Felépültekor magához térít egynehány elpártolt várost és ismét betör Attikába., meghódítja Eleusist és Rhamnóst, a vidéket pedig elpusztítja. Majd elfogván valami hajót, a mely gabonarakományt vitt Athenaebe, a kalmárt meg a kormányost felakasztatja, úgy, hogy a többi kereskedők féltükben elkerülvén Athenaet, kegyetlen éhség és ezzel együtt minden egyébekben nagy szükség támadt a városban volt.

Egy medimnos sóért negyven⁴⁶ drachmát fizettek, egy modius búzának az ára pedig háromszáz drachma.

Csekély föllélegzést szerez az athenaeieknek ama százötven hajónak Aegina körül való megjelenése, a miket Ptolemaios segedelmükre küldött.

Majd azonban Demetrios oldalán terem sok hajó a Peloponnesosról, sok meg a Kyprosról, úgyhogy mind összesen háromszáz gyülekezik össze, a Ptolemaios emberei tehát vitorlát eresztvén, megfutnak, Lachares⁴⁷ pedig megszökik és cserben hagyja a várost.

XXXIV. Az athenaeiek meg, jóllehet halálbüntetést szabtak arra, a ki csak említeni meri a Demetriossal való megbékülést és kiegyezést, íziben kitarják a szomszédos kapukat, és követeket küldenek hozzá. Nem várnak ugyan tőle semmi jót, mivelhogy a szükség kényszerítette őket, a minek lefolyása alatt előfordult több borzalmas esetből beszélnek a következőt is.

Egy atya és fia magukban üldögélnek szobájukban egészen kétségbeesetten és ime, a tetőről egy döglött egér hull alá; ennek láttára mind a ketten felszöknek és hajbakapnak.

Beszélik szintén, hogy akkoriban Epikuros bölcselő is táplálta tanítványait, borsót osztván ki közöttük, de meg számláltan.

⁴⁶ Hadi gép, a miről nyilakat, köveket lőttek az ellenségre.

⁴⁶ Egy drachma körülbelül 79 fillér.

⁴⁷ Tyrannos alatt rendszerint egyeduralkodót értettek a hellenek, a ki a maga kényére, akaratára uralkodott, szemben a többség, a nép vagy a kisebbség akaratával.

Ily állapotban leledzván a város, Demetrios bevonul abba és megparancsolja a lakosoknak, hogy gyülekezzenek valamennyien a színházba. Majd fegyveresekkel elzárja a színpadot, és testőrökkel veszi körül az előszínteret, maga pedig lesétál, akár a tragikus színészek, a felső lépcsőkön. Az athenaeiek mindinkább megrémülnek, de legelső szavai legott véget vetnek félelmüknek. Mert kerülván minden érdes hangot, megkeserű kifejezést, nyájasan, barátságosan megkorkolja őket és megengesztelődik, majd százezer medimnos gabnát ajándékoz nekik és visszaállítja azokat a hatóságokat, a mik legkedvesebbek voltak a népnek.

Dromokleides szónok észrevévén, hogy a nép mindent össze-vissza kiabál és hogy a szószéken álló népszónokok dicsbeszédeit még felülmulni törekedett, javaslatot tesz, hogy adassék át Demetrios királynak a Piraceus meg Munychia. Ennek megszavazásával Demetrios a saját elhatározásából őrizetet vet a Museumba, hogy a nép újfent való elszakadásával kelletlen-ségeket ne okozzon néki, a midőn más ügyei, bajai akadnak.

XXXV. Miután Athenae hatalmába került, legott Lakdaimonra vetette ki hálóját. Mantineanál nyílt csatán legyőzi az elibe jött Archidamos királyt, megkergeti és betör Lakonia földére. Majd maga Sparta alatt rendes ütközetben ötszáz foglyot ejt és levág kétszáz embert. Úgy tetszik, már a város meghódítására gondol, a mely eddig az ideig soha nem foglaltatott el. Azonban úgy látszik, a szerencse egyetlen egy királynál sem vett oly nagy meg gyors fordulatokat, sem más körülmények közt oly gyakori változásokat, a midőn majd kicsi, majd nagy, a dicsőből megalázottá és viszont a gyengéből hatalmassá lett.

Allítólag ez okon szokta Demetrios balsorsában a szerencsére vonatkozólag Aischylos következő versét idézni:

Fölfujván, most úgy látszik, elhamvaszt tüzed.

És csakugyan, ekkor is, a midőn viszonyai oly kedvezőleg alakultak az uralomra meg a hatalomra nézvest, jelentik elsőnek, hogy Lysimachos elragadta tőle az ázsiai városokat, aztán, hogy Ptolemaios meghódította Kyprost egyetlen egy

város, Salamis híján, a hol ostrom alá vette Demetrios, visszahagyta gyermekeit meg anyját.

Mindazáltal a szerencse, valamikép Archilochosnál az asszony, egyik kezében hord vizet a cselszövő, a másikban pedig tüzet, a midőn az ily veszett, borzasztó hírekkel elterelte Lakedaimon földről, legott már reményt, új meg nagy vállalatot hozott néki, a következő indokon.

XXXVI. Kassander elhunyt után ennek idősb fia Fülöp, csak rövid ideig uralkodott a makedonokon és szintén meghalt, minek következtében a két másik fia viszályba keveredett egymással. Ezek egyike, Antipater meggyilkolta az anyját is Thessalonikét, a másika pedig, Sándor segítségül hívta Pyrrhost Epirusból és Demetrios Peloponnesosból.

Pyrrhos sietősen eljött és Makedonia jó részét elszakította segítségének jutalma fejében; így már félelmes szomszédja lőn Sándornak. Demetrios a levél vétele után szintén nyomban megindult seregével.

Az ifjú király azonban mindinkább félvén tőle tekintélye, hirneve okán, elibe ment ugyan Dionig, megölelte, elhalmozta nyájasságokkal, de kijelentette, hogy viszonyai immár egyáltalán nem szükséglik a jelenlétét. Ezekből kölcsönös gyanakodás fakad köztük és egy alkalommal, a midőn Demetrios a fiatal király meghívása folytán lakomára indul hozzá, valaki megjelenti neki a cselvetést, hogy ivás közben elveszteni akarják.

Demetrios egyáltalán nem jöven ki sodrából, rövid időre beállítja a menetelést, majd megparancsolja a vezéreknek, hogy tartsák fegyverben a sereget, kíséretének és testőreinek pedig, a kik jóval számosabban voltak Sándorénál, hogy vele együtt menjenek a terembe és várakozzanak, valamíg ő felkel.

Sándorék erre megszeppennek, úgyhogy nem mernek hozzá nyulni. Demetrios pedig azzal az ürügygyel, hogy nincs kedve az ivásra, hamarosan eltávozik. Másnap előkészületeket tesz az elutazásra, azt mondván, hogy sürgős dolgai akadtak; bocsánatot kér Sándortól, hogy oly hamar eltávozik; majd máskor, ha érkezése esik, tovább időz nála. Sándor azon való örömeiben, hogy Demetrios nem ellenséges indulattal, hanem saját jószántából vonul el országából, elkíséri egész Thessaliáig.

Larissába⁴⁸ megérkeztükkor újfent lakomákra hívják egymást, kölcsönösen fondorkodva egymás ellen és főleg ez a körülmény szolgáltatja Sándort Demetrios kezére.

Sándor ugyanis röstelvén őrizkedni, hogy viszont az őrizkedésre ne tanítsa Demetrios, elébb esett abba a bajba, a min mesterkedett, de a mit megcselekedni habozott, hogy a másik ne menekülhessen.

Sándor Demetrios meghívására lakomára megy hozzá Midón a lakoma közepette Demetrios felkel, Sándor féltében szintén felemelkedik és nyomon követi az ajtó felé.

Demetrios az ajtóhoz értekor a saját testőreinek csak ennyit mond: «Vágjátok le, a ki utánam jön» — és kimegy. Aztán Sándort, meg a segítségére jött barátjait fölkonczolják. Állítólag ezek egyike legyilkolásakor azt mondotta, hogy Demetrios csupán egy nappal előzte meg őket.

XXXVII. A következő éjszaka, mint képzelhető, zavar és nyugtalanság közt folyt le.

De virradáskor a megzavarodott és a Demetrios hatalmától rettegő makedonok, mivelhogy senki sem támadt orvul rájuk, sőt Demetrios azt izente, hogy óhajt velök találkozni és a történeteket igazolni akarja, felbátorodtak és elhatározták, hogy barátságosan fogadják. Midón pedig megérkezett, nem szorult hosszas beszédre, sőt, mert az anyagyikos Antipatert gyűlölték, a jobbnak meg híján voltak, menten kikiáltották a makedonok királyának, majd közrefogták és Makedoniába vezették.

Az otthon levő makedonoknak sem volt kelletlen a változás, mivelhogy mindenkoron gyűlölettel emlékeztek arra a mit Antipater Nagy Sándor ellen, minden jogot lábbal tiporva, elkövetett.⁴⁹ Am ha élt még valami emléke az öreg Antipater méltányosságának, annak gyümölcsét Demetrios élvezte, mint Philának a férje, a kitől a birodalom örökösekép egy fia volt, lévén ez immár akkortájt az atyja seregében szolgáló legényember.

XXXVIII. Ily fényes sikerei közepette értesül arról,

⁴⁸ Makedon város a thessaliai határszélen, Pydna közelében.

⁴⁹ Megölte az anyját Olympiát, fiait pedig megmérgezte.

hogy Ptolemaios a gyermekeit és az anyját ajándékokkal, tisztességekkel elhalmozottan elbocsájtotta, értesül továbbá arról, hogy leánya Stratonike, Seleukos felesége, nőül ment Seleukos fiához, Antiochoshoz és a felső vidéki barbarok királynőjévé kikiáltatott. A dolog, mint mondják, ilyen esett meg.

Antiochos beleszeretvén a fiatal Stratonikébe, a kinek már fiaskája volt Seleukostól, keserves helyzetbe jut és sok mindent elkövet, hogy szenvedélyét leküzdje. Végül annak tudásában, hogy vágya bűnös és baja gyógyíthatlan, módját keresi, hogy az élettől megszabaduljon és azt, valami betegség ürügye alatt, a táplálkozás meg a gondozás állhatatos megóvásával kioltsa.

Az orvosa, Erasistratos, könnyen kitapasztalja, hogy szerelmes, de hogy kit szeret, nehezen bírja felfedezni. Tehát megbizonyosodni akarván a dologról, szüntelen a beteg szobájában tartózkodik és a midőn valami csinos ifjú avagy nő oda belép, szemügyre veszi Antiochos arcát és megfigyeli azokat a testrészeket, meg mozdulatokat, a mik a lélekben történő változásokat főleg jelezni szokják.

Bárki más lép a szobába, Antiochos tökéletesen egykedvű marad, de ha Stratonike látogatja meg, akár maga, akár Seleukossal, valamennyi jelenség feltűnik rajta, miket Sappho leirt, így a hangelakadás, a lángoló pirulás, a szemek elhomályosulása, a hirtelen való izzadás, a tüdőnek zavara és rendellenessége, végül midőn a lélek van legyőzve, a tehetetlen zavar, az elkábulás és az elhaloványulás.

Mindezekből a valószínűséghez képest azt következteti Erasistratos, hogy a királyfi nem tökélli el magát mindhalálig a hallgatásra, ahogya más valakibe szerelmes, de nehéz dolognak tartja azt megjelenteni és felfedezni.

Mindazáltal számítván Seleukosnak a fia iránt való jóindulatára, egy alkalommal megkoczkáztatja és elmondja, hogy a fiatal ember betegsége csak képtelen és orvosolhatlan szerelem.

Seleukos megrémülve tudakolja, miért orvosolhatlan. «Mert Isten úgyse, feleli Erasistratos, szerelmes a feleségembe.»

«Aztán», úgymond Seleukos: «Te Erasistratos, mint jó barátom, nem bontanád fel a házasságot fiam kedvéért, a mikor

úgy is látod, hogy ő az egyedüli reménységem?» «Hisz», feleli Erasistratos, «ezt te magad, mint az édes atya sem tennéd meg, ha Antiochos Stratonikébe szerelmes volna.» «Hej barátom, úgymond Seleukos, bárcsak valami Isten avagy ember változtatná, fordítaná arra ezt a szenvedélyt, szívesen feláldoznám még a királyságomat is Antiochos üdvére.»

Midőn Seleukos mindezeket heves megindulás, sűrű könnyek közt kimondja, Erasistratost átkarolja jobb karjával és kijelenti, hogy nincs szüksége Erasistratosra, mint atya, ember és király egyben, önmaga lesz legjobb orvosa házának.

Seleukos pedig eztán összegyűjti a nagy tanácsot és kijelenti, hogy elhatározott szándéka Antiochost a felső vidékek királyává, Stratonikét meg királynőjévé tenni és kettőjüket összeházasítani. Meg van győződve arról, hogy fia, a ki megszokta mindenkben a föltétlen engedelmességet, semmit sem ellenkezik vele a házasságra nézvest. Am ha Stratonike zúgólódik ez ellen a törvénytelennek vélt viszony ellen, felszólítja barátjait, okolják meg és győzzék meg azt arról, hogy helyesnek, igazságosnak tartsa mindazt, a mit a király az állam érdekében üdvösnek vél. Ilyen módon jött létre, mint mondják, Antiochos meg Stratonike házassága.

XXXIX. Demetrios Makedoniával hatalmába kerítette Thessaliát is. Majd a Peloponnesos javarésznének és az Isthmoson kívül Megarának, Athenaenek birtokában, hadra kel a boiotok ellen.

Ezek eleinte méltányos megállapodások alapján szövetséget kötnek vele. De aztán, hogy a spartai Kleonymos seregével Thebae bevonul, a boiotok felbátorodnak és a thespiai Pisisnek izgatására, a ki akkortájt tekintetre, hatalomra első volt köztük, elszakadnak tőle. Demetrios tehát Thebae ellen indítja hadi gépeit és megostromolja.

Kleonymos megrémülvén, eloson a városból, a fejvesztett boiotok pedig megadják magukat. Demetrios helyőrséget vet városaikba, nagy hadi kárpótlást vesz rajtuk és kormányzókép, felügyelőkép visszahagyja Hieronymos történészt. Eljárása kegyelmesnek látszott, főkép Pisissel szemben. Mert elfogván ezt, semmi bajára nem volt neki, sőt nyájasan megszólítván

őt, barátságosan bánt vele és kinevezte Thespieaeben polemarchossá.⁵⁰

Nem sokára eztán Dromichaetes⁵¹ elfogja Lysimachost. Erre Demetrios sebbel-lobbal fölkerekedik Thrakiába, azzal a szándékkal, hogy azt védetlenül elfoglalja. De a boiotok újfent elpártolnak, egyben pedig jelentik Lysimachos szabadonbocsájtását. Demetrios haragra gerjedvén, íziben visszafordul, de a boiotokat csatában legyőzve találja fiától Antigonostól, és újfent ostrom alá veszi Thebaet.

XL. Ezenközben Pyrrhos beszáguldozta Thessaliát és egész a Thermopylákig hatolt. Demetrios tehát Antigonost hagyván hátra az ostromnál, személyesen indult ellene.

De minthogy Pyrrhos hamarosan elszelelt, tízezer gyalogost meg ezer lovast elhelyezvén Thessaliában, újfent Thebaera vetette magát.

Elővonatta az úgynevezett helepolist, a mely azonban rendkívüli nagysága és súlya miatt csak keservesen, nagy lassan ment a csusztatón, elannyira, hogy két hónapon át alig két stadiumot⁵² jutott előre.

A boiotok erőlesen védekeztek, Demetrios pedig gyakran inkább nyakasságból, semmint szükségből kényszerítette a katonákat, hogy harcoljanak és szálljanak szembe a veszélyekkel.

Antigonost annak láttára, hogy sokan elesnek, szánakozás szállta meg és azt mondotta neki: «Ugyan atyám, minek hagyjuk szükség nélkül elveszni a katonákat?» Demetrios ingerülten felelt: «Te meg minek kelletlenkedel? Vagy tán az elesetteknek ellátással tartozol?»

Mindazáltal nem akarván olybá tünni, a ki csupán mások életét nem kiméli, a harcolókkal maga is megosztotta a veszedelmeket és éles nyíllövést kapott a nyakán. Nagy kínokat szenvedett, de mégsem engedett, hanem újfent elfoglalta Thebaet. Bevonulásakor borzadályt, rémületet keltett a lakosoknál, a kik a legrosszabbat várták. De csak tizenhármat veszített el; egynéhányat pedig száműzött és megkimélte a többieket. Így

⁵⁰ Hadügyeket vezető hatósági személy.

⁵¹ A geták királya.

⁵² Nem egészen egy kilométer.

megesett Thebaeval, a mely csak tíz év óta épült ⁵³ újra, hogy ez idő alatt kétszer elfoglalták.

A phythiai játékok érkeztekor Demetrios valami egészen új dolgot engedett meg magának. Minthogy ugyanis az aetolok megszállták a delphii szorosokat, Athenaebe tette át a versenyküzdelmeket és az ünnepi gyülekezetet, azzal érvelvén, hogy legillőbb ebben a városban megtisztelni Apollót, a ki abban ősidőktől folyvást honos és ősatya az egész nemzetségnek.

XLI. Ezután visszatért Makedoniába és minthogy maga sem termett a nyugalmas semmittevésre, de meg mert látta, hogy a makedonok is sokkal engedelmesebbek a hadjáratokon, otthon azonban zavargók, lázongók, hadra kel az aetolok ellen.

Majd elpusztítván az országot, Pantauchost tekintélyes sereg élén visszahagyja, maga pedig Pyrrhos ellen indul, ez meg ő ellene. De elhibázzák egymást. Demetrios tehát felharácsolja Epeirost, Pyrrhos pedig Pantauchosra csap, ütközetbe ereszkedik, a melyen miután kéztusára került a dolog, sebet kap, meg ad is ellenfelének, azt megszalasztja, sok ellenséget levág és ötezeret foglyul ejt. És ez az eset sokat ártott Demetriosnak. Mert Pyrrhos, a kit nem gyűlöttek annyira ellenséges tettei miatt és a kit csodáltak személyes vitézsége okán, aminek legtöbbet köszönt, nagy és fényes névre tett szert ez ütközet folytán a makedonoknál. Sokan még azt is ki merték mondani, hogy valamennyi király közt egyedül Pyrrhoson látható a Nagy Sándor dicsőségének képe, holott a többiek és főkép Demetrios, akár a szinpadon, csak pompáját, büszkeségét utánozzák ennek a nagy embernek.

Mert valóban nagy tragikai pompa környékezte Demetriot. Fejét kettős abroncsú pazar kausia ⁵⁴ övezte, továbbá aranyszegélyű bíboröltönyt viselt, sőt még a lábán is arannyal gazdagon hímzett bíborszövetből készült sarukat hordott. Hosszú időn át szöttek számára egy pompás mintájú köpenyt, a világ-egyetem és az égboltozat látványainak képével.

Ez a köpeny azonban félben maradt, viszonyainak fordul-

⁵³ T. i. azóta, hogy Nagy Sándor a földig lerontatta.

⁵⁴ Magas makedon főveg.

tával. Senki sem bátorkodott aztán azt viselni, jóllehet később több pompakedvelő király uralkodott Makedonián.

XLII. De nem csak ezzel a tüntető pompával bántotta Demetrios a makedonokat, a kik ehhez nem szoktak, hanem kicsapongásai és élete módja miatt is neheztek, főképp pedig elzárkozottsága és nehezen megközelíthető volta okán. Mert vagy nem adott alkalmat a vele való érülközésre, vagy durva, kemény volt a hozzá járulókkal szemben.

Igy az athenaeiek követségét, a kiket pedig leginkább megbecsült a hellenek közt, teljes két évig várákoltatta.

Midőn Lakedaimonból csak egy követ jelent meg, nagyon bosszankodott, azt vélvén, hogy lenézik.

De ez velősen, lakonikusan megfelelt arra a kérdésére: «Mit szólna ahhoz, hogy a lakedaimonok csak egy követet küldöttek?» «Vagy igen», úgymond, «egyet az egyhez!»

Egykor kilovaglása alkalmán barátságosabbnak és a megközelítésre nem épen kelletlennek mutatván magát, egynéhányan oda futottak és kérvényeket nyújtottak át neki. Demetrios elfogadta mind és felöltőjébe tette. Megörültek ennek az emberek és nyomon követték. De midőn az Axios hidjára ért, felnyitotta felöltőjét és valamennyit a folyóba vetette. És ez borzasztóan bántotta a makedonokat, kik azt a meggyőződést merítették, hogy durván paczkázik velük, nem pedig uralkodik rajtuk.

Szívesen emlékeztek Fülöpről, vagy hallgatták másoknak róla való megemlékezéseit, hogy minő szivélyes, megközelíthető volt.

Egykor valami vénasszony állta útját és többször kérte, hogy hallgassa meg, majd Fülöpnek arra a mondására, hogy nincs érkezése, reá rivalt: «Hát akkor ne légy király!»

Elevenén találván magát, megfontolta a dolgot és hazatértekor minden ügyet félre tett, hogy kihallgatást adjon mindenkinek, a ki csak kért és kezdvén amaz anyókan, több napon át szüntelenül csak az effélével foglalatoskodott.

Am semmi sem illik jobban a királyhoz az igazságszolgáltatásnál. Ares egy zsarnok, mondja Timotheos, de Pindaros szerint a mindenek királya a törvény.

Hisz a királyok, a mint Homeros mondja, nem ostromgépeket, nem érczorru hajókat kaptak Zeustól, hanem jogelveket megőrzésül. És nem is a legharczonább, a legigazságtalanabb, és a legvérengzőbb királyt, hanem a legigazságosabbat nevezte Zeus társalgójának, tanítványának.

Am Demetrios örült, hogy az istenek királyához legkevesbbé hasonlatos néven szólították. Zeusnak ugyanis Város-védő, Város-megtartó, Demetriosnak pedig Város-foglaló volt a címe. Igyen jutott a gyalázatos, valami tudatlan hatalom segédmével a tisztességes helyére és összekeverte a dicsőséget a jogtalansággal.

XLIII. Demetrios eztán veszedelmesen megbetegedvén, közel állt ahhoz, hogy elveszítse Makedoniát. Pyrrhos ugyanis hegyibe rontott és egész Edessáig előre nyomult. De egyben hogy jobban lett, vajmi könnyű szerrel visszaűzte és valami egyezsége lépett vele, nem akarván csorbát ütni tervein azzal, hogy szüntelen összeboto ljék és helyi csatározásokat folytasson ezzel az útjában levő emberrel.

Am nem kis dolgot tervelt, hanem hogy visszaszerezze az atyjának alávetett birodalmat. És eme reményének, tervének nem álltak mögötte előkészületei. Már kilenczvennyolczezer gyalogost toborzott össze, lovassága pedig majd megütötte a tizenkétezeret. Egyben ötszáz hajónyi hajóhadat szerelt fel. Az egyes hajókat részint a Piraeusban, részint Korinthosban, vagy Chalkisban és Pellában készítette. Maga eljár mindenké, kiadta a szükséges utasításokat és együtt dolgozott a munkásokkal.

Az egész világ elbámult hajóinak nemcsak számán, de nagyságán is. Mert eleddig senki sem látott sem tizenöt-rendű, sem tizenhat-rendű gályákat.

Később ugyan Ptolemaios Philopator épített negyven-soros hajót, a minek hossza kétszáznyolczvan, a magassága pedig a hajó farcsúcsáig negyvennyolcz könyök volt.

Négyszáz hajóslegénynyel volt ez megrakva a négyezer evezősön kívül, ezen felül még magába fogadott kis híján háromezer nehéz fegyverest a folyosókon és a fedélzeten.

De ez csak látványosság számba ment és vajmi keveset különbözött az állandó épületektől; a látszatra készült inkább,

semmint a használatra: nagy ügygyel-bajjal, veszedelmesen jött mozgásba. Holott Demetrios hajóinak szépsége nem szolgált a harczképességük rovására, sem pedig a felszerelésük pompája nem fosztotta meg használhatóságuktól, sőt gyorsaságuk, könnyű mozgásuk nagyobb csodát keltett nagyságuknál.

XLIV. Miután ily roppant haderő állt lábra Ázsia ellen, a minővel Nagy Sándor előtt senki sem rendelkezett, a három király: Seleukos, Ptolemaios és Lysimachos szövetkezett Demetrios ellen. Aztán közösen követeket küldöttek Pyrrhoshoz és bízatták, hogy törjön Makedoniára és ne ragaszkodjék ahhoz a szerződéshez, a melylyel Demetrios őt épen nem biztosította a háború ellen, hanem csak a jogot tartotta fenn magának, hogy azzal hadakozzék előbb, a kivel akar. Hajtott erre Pyrrhos és így roppant nagy háborúba keveredett a még mindig késedelmező Demetrios.

Mert egyben, hogy Ptolemaios tekintélyes hajóhaddal Hellasban termett, hogy azt elpártoltassa, Lysimachos Thraikiából csapott Makedoniába, Pyrrhos pedig a szomszédságból, és szerte pusztították azt. Demetrios fiát hagyja Hellasban, maga pedig Makedonia segítségére siet és elsőnek Lysimachos ellen indul. De jelentik néki, hogy Pyrrhos elfoglalta Beroia⁵⁵ városát. Ez a hír gyorsan szárnyra kelvén a makedonok közt, nagy rendetlenséget idéz elő Demetriosnál.

Az egész tábor egy sírás, jajgatás, ellene való mérgeződés, meg szitkozódás. Senki sem akar maradni, hanem elmenni, szóval ugyan haza, valójában azonban Lysimachoshoz.

Demetrios tehát helyesnek véli, hogy ha lehetőleg messze távolodik Lysimachostól és Pyrrhos ellen fordul.

Lysimachos ugyanis ugyanabból a törzsből való és sokan kedvelik őt Nagy Sándor miatt, holott Pyrrhos betolakodott idegen, a kit a makedonok nem becsülnék többre nálánál.

De számításában nagyon csalatkozik. Mert alig hogy Pyrrhos közelébe jutván, tábort üt, a makedonok, a kik mindenha bámulták a fegyverszerzete dicsőséget és ősidőktől fogvást a fegyverre legerősebbet szokták legméltóbbnak tartani a király-

⁵⁵ Közel a fővároshoz, Pydnához.

kodásra, de meg mert akkor is hallják, hogy emberségesen bánik a foglyokkal, egyáltalán igyekeznek Demetriosztól megszabadulni és akár ehhez, akár máshoz csatlakozni; majd titkon, kis csoportokban kezdenek eltávozni, aztán pedig egész nyíltan, csapatosan, úgyhogy az egész tábor mozgásba, zendülésbe jön.

Végül némelyek elég merészek arra, hogy Demetrios elé mennek és felszólítják, hogy távozzék, mentse magát; a makedonok immár megunták a háboruszkodást az ő kicsapongásai miatt.

De ezek a beszédek még a legmérsékeltebbeknek tet-szenek Demetriosnak, másoknak arczátlanságával szemben.

Bemegy tehát sátrába, felcseréli pompás felöltőjét akár egy színész, nem pedig király, valami barnás színűvel és titkon eloson. A tömeg tüstént rabláshoz fog, üti-veri egymást és szét-hasogatja a sátort.

Aztán megosztakoznak Lysimachossal az egész Makedonián, a melyen hét éven át uralkodott békésen Demetrios.

XLV. Demetrios igyen lebukván a hatalomról, Kassandreiába menekült. A neje, Phila, a fájdalomtól lesújtottan nem bírta elviselni, hogy újfent magánemberkép, számüzöttkép lássa a királyok legszerencsétlenebbikét, Demetrioszt, lemondott minden reményről, megutálta a sorsot, a mely a rosszban állandóbb volt, semmint a jóban, mérget ivott és meghalt.

Demetrios pedig abban az elhatározásban, hogy megragadja a még meglevő hajóroncsokat, Hellasba evezett és összegyűjtötte az ottan levő vezéreit meg barátjait.

Az a kép, a melyen Menelaos Sophoklesnél⁵⁶ a saját sorsát vázolja:

A sorsom ím, mindig forog az istenek
Gyors kerekén, — s ölt újból más-más alakot;
Miként a holdnak képe soh'sem látható
Két éjszakán keresztül egy alakban és
A láthatlanból megújultan, tűn' elő;
S az arcza megtelik és szépen fölragyog,
De hogyha fényével az égen tündökölt,
Szétfoly megint és el a semmiségbe vész.

⁵⁶ Ez a mű nem jutott reánk.

És ezzel a képpel sokkal inkább lehetne összehasonlítani Demetrios dolgainak folyását, a nagyrakelését és bukását, felmagasztalását és lealázását.

Mert hatalma, mely akkortájt teljesen megfogyatkozni és kialudni látszott, újra felcsillant és az apránként köréje gyülekező egynémely csapatok reménységét megduzzasztották. És ekkor történt legelőször, hogy polgári ruhában, a királyi ékességekből kivetkőzöttén sorra látogatta a városokat.

Midőn valaki ilyenkép megpillantotta Thebaeaban, találóan alkalmazta reá Euripides ⁶⁷ következő verseit :

Istenalakból öltvén ő fel földi mezt,
Meglátogatja Dirke s Ismenos vizét.

XLVI. Mihelyt egyszer a reményeire, mintegy királyi útra támaszkodott és a hatalomnak anyagával, külsőségével újra körülvette magát, visszaadta a thebaeieknek alkotmányukat. De az athenaiek elszakadtak tőle.

Kitörölték Diphilost, a ki a «Megmentő istenek» papjainak lajstromába volt felvéve, az eponymos archonok sorából és elhatározták, hogy az ősi szokás szerint újfent archonokat választanak, majd annak láttára, hogy Demetrios várakozásukon felül erőre kap, segítségül hívták Pyrrhost Makedoniából. Demetrios haragra gerjedten ment ellenük és kemény ostrom alá vette Athenaet.

A nép Krates bölcselőt, e hírneves, befolyásos férfiút küldötte Demetrioshoz, a ki részint az athenaiekért emelt kérő szavaitól meghatva, részint a saját jól felfogott érdekeit mérlegelve, feloldotta az ostromot, összeterelte valamennyi hajóját, beszállított azokba tizenegyezer embert, gyalogost, lovast együtt és Ázsiába vitorlázott, hogy elragadja Lysimachostól Kariát meg Lydiát.

Miletos körül Eurydike fogadta Demetrios, Philának a nővére, magával vivén a Ptolemaiosztól származott leányát, a ki megelőzőleg Demetriosnak lett eligérve Seleukos közvetítésével. Demetrios pedig nőül vette azt Eurydike beleegyezésével.

⁶⁷ A Bacchansnők 580. vers-sora.

A lakodalom után legott a városok ellen fordult: sokan önkényt csatlakoztak hozzá, sokat erővel kényszerített reá.

Elfoglalta Sardest is. Sőt Lysimachos néhány vezére is hozzá pártolt, pénzt meg csapatokat hozván magukkal. De a midőn Agathokles, Lysimachos fia, hada élén előre nyomult, Demetrios Phrygiába vonult fel, azzal az elhatározással, hogy ha eljut Armeniába, fellázítja Mediát és a felvidéken veti meg a lábát, a hol visszaveretése esetén számos menedék, oltalom kínálkozik.

Agathokles nyomon követte Demetriot, a ki ugyan a csatározásokon előnyt vívott ki magának, de élelem és takarmány híján szűkösködött, majd katonáinak gyanúját vonta magára, hogy Armeniába meg Mediába akarja őket hurczolni.

Egyben az éhség is hovatovább növekedett, meg valami, a Lykos folyón való átkeltekor történt hiba folytán, tömérdek embert veszített, a kiket az ár elragadott.

Mindazáltal katonái nem fogytak ki a gúnyoskodásból: valamelyikük sátrának ajtajára írta Oidipus⁵⁸ kezdő versét, kis változtatással:

Öreg, vak Antigonos gyermeke, ugyan
Mely tájra érkezénk?

XLVII. Végül, a hogy történni szokott, még járvány is csatlakozott az éhinséghez, a midőn szükségből mindenféle táplálékhoz nyultak. Miután Demetrios mintegy nyolczezer emberét elveszítette, a többivel visszavonult. Majd Tarsosba való leszálltakor megkímélni akarta a vidéket, a mely akkortájt Seleukos alá tartozott, hogy semmiféle panaszra ne adjon ürügyöt. De ez lehetetlen volt, mivelhogy katonái a legvégső szükségben és a Tauros átjárásait Agathokles elsánczolta. Irt tehát Seleukosnak levelet, a miben sorsán hosszasan kesereg, majd kérve kéri, esedezik, hogy könyörüljön rokonán, a ki szenvedéseivel megérdemli még az ellenség részvétét is. Seleukos megszánakozván rajta, irt vezéreinek, hogy magát Demetriot királyi pompában, seregét pedig bőséges élelemben részeltessék. De előlépett

⁵⁸ Antigonének, Oidipus leányának, nevét felcseréli Antigonossal, Demetrios atyjáéval.

Patrokles, a kit belátásos embernek, meg Seleukos hívének tartottak és azt mondotta, hogy főképp nem az a költség jó számításba, a min Demetrios seregét tartják, hanem helytelen az, hogy megtűri Demetrios országában időzni, a ki mindenha legerőszakosabb és legkalandosabb volt a királyok közt és most arra a sorsra jutott, a mely még a higgadt jelleműeket is vakmerőségekre, joggatlanságokra ragadja. Ezen feltűzelődve, Seleukos felkerekedik tekintélyes haderő élén Kilikiába.

Demetrios Seleukos hirtelen megváltozása fölött való félelmében, rémültében visszahúzódik a Tauros legerősebb vidékére és követeket küld hozzá azzal a kéréssel, hogy első sorban engedjen meg neki valami barbar országot meghódítani, a hol menten minden kóborlás-bujdoklástól bevégezze életét, ha pedig nem, élmezze helyben seregét a télen át, ne űzze el mindenek híján és mezítelenül, ne vesse oda ellenségeinek.

XLVIII. Seleukos, a kinek mindez gyanúsak tetszett, meghagyta neki, hogy ám teleljen két hónapon át Kataoniában⁵⁹, ha akar, de adja túsúl legelőkelőbb barátjait, egyben pedig elsánczolta a Syriába vezető szorosokat.

Demetrios, akár valami fenevad, köröskörül elzárva, körülvéve, szükségből önvédelemhez nyul, harácsolva beszáguldozza a vidéket és a hol csak a támadó Seleukossal összetűz, mindenha győztes marad.

Egy alkalommal szembeszáll a reázdított kaszás kocsikkal és megkergeti, majd elűzi a Syriába vezető szorosok fedezetét és hatalmába keríti azokat. Igyn teljesen felbátorodik és annak láttára, hogy katonái is fellelkesülnek, döntő ütközetet készül megvívni Seleukossal, a ki maga is nagy zavarban leledzik.

Visszautasította ugyanis a Lysimachos ajánlotta segédelmet bizalmatlanságból, félelemből, maga magában azonban nem mer összecsapni Demetriosal, tartván ennek kétségbeesésétől, meg a sors szüntelen való forgandóságától, mely a legvégső szükségből a legnagyobb szerencsére emelte. De ezenközben súlyos betegség lepi meg Demetriosot, a mely szervezetét is keservesen megviseli, meg dolgait is tökéletesen megrontja.

⁵⁹ Kappadokiának délkeleti vidéke.

Katonái ugyanis részint az ellenséghez mennek át, részint szerte szélednek. Majd negyven nap múltán nagy nehezen felépülvén, összeszedi megmaradt katonáit és megindul, az ellenség vélekedésére, látszatra, Kilikia felé, aztán trombitaszó nélkül másfelé fordul és átkel az Amanoson, majd felharácsolja az alantas vidéket egész Kyrrestikéig.⁶⁰

XLIX. De ott terem Seleukos és közelében tábort üt. Demetrios éjszaka felveri seregét és Seleukos ellen indul, a ki távolról sem gondol erre és alszik. De néhány szökevény jön és jelenti a veszedelmet. Seleukos rémülten felszökik, megfuvatja a harsonákat és miközben saruját felhúzza, kiált barátjainak, hogy borzasztó fenevaddal akadt baja. Demetrios az ellenség lármájából következtetvén, hogy elárulták, sebbel-lobbal visszavonul. Virradáskor Seleukos hegyibe támad. Demetrios valami hívét állítja az egyik szárnyra, a másikkal pedig ő maga némiképen megkergeti az ellenséget. Ekkor Seleukos leszáll lováról, leteszi sisakját és könnyű pajzsza a karján a zsoldosokhoz megy; ezeknek bemutatja magát és felhívja őket, hogy immár lássák be, mikép őket, nem pedig Demetriosot kimérendő, késedelmeskedett oly hosszú ideig a csatával.

Erre valamennyien tisztelegnek, királykép szólítják és hozzá pártolnak.

Demetrios, a ki annyi sorsváltozást tapasztalt, a mely érte, igyekezvén kikerülni ezt az utolsót, az amanoszi kapuk⁶¹ felé menekül, majd egy sűrű erdőbe veszi magát egynéhány barátjával meg csak nagyon csekélyszámú szolgájával és ott tölti az éjszakát, azzal a szándékkal, hogy ha csak lehetséges, eljut a kaunosi útig és lekerül a tengerre, a hol hajóhadát megtalálni reményli. De midőn megtudja, hogy még arra a napra sincs útravalójuk, más tervre tér. Ezenközben megérkezik Sosigenes, egyik bizalmasa, a kinek az övében négyszáz arany van.

Ebből, úgy hiszik, kijönnek a tengerig; megindulnak tehát sötéttel a szorosok felé. De szemben az ellenség égő őrtüzeivel letesznek erről az útról és visszatérnek ugyanarra a

⁶⁰ Kyrrestike, Syria éjszaki részében levő provincia, hasonló nevű várossal, melynek területén fekszik a mai Aleppo.

⁶¹ Az a szoros, a mely az Amanos hegyen át Kilikiába vezet.

helyre, de nem mindannyian, mivelhogy egynéhányan megszöktek, sem pedig hasonló bátorsággal azok, a kik maradtak. Valaki azt meri indítványozni, hogy adja meg magát Demetrios Seleukosnak. Demetrios kirántja kardját és készül elemészteni magát. De barátjai körülveszik, vigasztalják és reábírók, hogy tegye meg azt, a mit tanácsolnak. Elküld tehát Seleukoshoz, hogy kegyelmére bízsa magát.

L. Ennek hallatára Seleukos azt mondá, hogy Seleukos nem a saját szerencséjének köszöni megmentését, hanem az övének, a mely sok más derék tettek mellett megadta néki azt, hogy emberszeretetet, kegyességet tanúsítson iránta. Hivatja tehát udvari tisztjeit és megparancsolja, hogy állítsanak fel királyi sátort és tegyenek meg minden egyéb előkészületet pompás fogadtatására. Volt Seleukos mellett valami Apollonides, Demetrios régi bizalmasa. Ezt nyomban elküldi hozzá arra a célra, hogy örömmel, bátorsággal jöjjön rokonának, vejének látására. Mihelyt ez a szándéka nyilvánvaló lesz, bizalmasai közül eleinte egynéhányan, majd aztán jobbra mind elsietnek Demetrioshoz, versenyezve, megelőzni igyekezték egymást abban a reményben, hogy Demetrios legott nagy befolyásra jut Seleukosnál. De ép ez az eljárás változtatta reá nézvest a könnyörületességet irigységre és alkalmat nyújtott a gonoszlelkű, rosszindulatú embereknek arra, hogy megrontsák, megmásítsák a király jó szándékát. Ráíjesztettek ugyanis, hogy nem kell sokáig várni, mert mihelyt Demetrios megjelenik, legott nagy zavarok támadnak a táborban.

Alig érkezik meg Apollonides nagy örömmel Demetrioshoz, majd megjelennek a többiek is, hírül hozván Seleukos bámulatos szavait és Demetrios is, jöllehet a roppant csapások, szerencsétlenségek után előbb szégyenletesnek tartotta személyének kézre adását, most más nézetre térve bízik, felbátorodik reményeiben, egyszerre ott terem Pausanias körülbelül ezer lovas meg gyalog élén. Ezzel hirtelenében körülkeríti Demetrios, eltávolítja a többieket és a helyett, hogy Seleukos színe elé vinné, elszállítja a Syria-beli Chersonesosra, a hol egyelőre erős őrizet alá kerül.

Egyébként elegendő szolgálazemélyzet jó Seleukostól, meg

pénz, és naponként tisztességes ellátásban részesül; rendelkezésre bocsájtják a királyi versenytereket, sétányokat, meg a vadban bővelkedő kerteket. Megengedik barátjainak, a kik vele menekültek, hogy tetszésük szerint nála maradjanak. De jönnek látogatók Seleukostól is, a kik tetszős híreket hoznak és bátorságra nógatják, hogy mihelyt megérkezik Antiochos Stratonikével, legott szabadon bocsájtják.

LI. Ily sors közepette irt Demetrios a fiának és Athenaeben meg Korinthusban levő vezéreinek, barátjainak, hogy ne vessenek többé sem leveleire, sem pecsétjére, hanem, akár csak meghalt volna, Antigonos számára őrizték meg a városokat és a többi birtokait.

Antigonos értesülvén atyja rabságáról, mélyen elszomordott, gyászruhát öltött és kérélevelet irt a többi királyoknak, sőt magának Seleukosnak is, hogy mindenét, a mije még megmaradt, odaadja nekik, sőt első sorban kész az atyjáért túsúl is állni.

Kérelmét támogatta több város és fejedelem, kivéven Lysimachost. Lysimachos ugyanis küldöttei útján még tekintélyes pénzüsszeget is ígért Seleukosnak, ha elveszti Demetriot.

Seleukos, a ki egyébként is megvetette Lysimachost, erre még inkább nyomorultnak, barbárnak tartotta. Megőrizte tehát Demetriot fia, Antiochos, meg Stratonike miatt, hogy ezeké legyen az elismerés és hála, és húzta-halasztotta a dolgot.

LII. Demetrios pedig, valamikép kezdetben békésen tűrte sorsát, idővel immár könnyen megszokta jelenlegi helyzetét. Eleinte, úgy a hogy, vadászattal, futással edzette testét, a meny nyire lehető volt, később azonban az unottság és restség vett rajta erőt, tivornyázásra, játékra adta magát, ezekkel töltötte ideje javarészét, akár hogy meneküljön a jelen helyzetén józan fejjel való töprengéseitől és értelmét a részegséggel fátyolozza, akár mert belátta, hogy ez az életmód, a mit réges régen óhajtott, üzve üzött, a mitől azonban a dőreség, az üres dicsőség-vágy szüntelen eltávolította, sok sok bajt okozott magának, sokat másoknak, a midőn a fegyverekben, vízi hadjáratokban és táborozásokban kereste azt a jót, a mit most várakozása ellenére tétlenségben, szórakozásban és nyugalomban feltalált.

Hisz háborúik, veszedelmeik közepette mi más czéljuk van a dőre királyoknak, a kiknek gonosz és esztelen az indulatuk; nemcsak, mert a kéjt és a gyönyört űzik az erény, a szép helyett, hanem mert még igazán örülni, gyönyörködni sem tudnak.

Demetrios aztán a Chersonesoson való rabságának harmadik esztendőjében a renyhesség, a telhetetlenség és dorbézolás következtében megbetegedett és meghalt, ötvennégy éves korában.

Seleukos pedig gonosz hírbe került és keservesen megbánta, hogy akkorában gyanúba vette Demetrioszt és nem követte Dromichaetesnek, egy barbar thrák férfiúnak a példáját, a ki emberségesen, királyilag bánt a fogságába került Lysimachossal.

LIII. Mindazáltal temetése bizonyos tragikai, szinpadi pompával ment végbe. Fia, Antigonos ugyanis, mihelyt értesült atyja földi maradványainak hazahozataláról, valamennyi hajójával a tengerre szállt és a szigetekig elébe ment. Itt átvette a szinaranyból való urnát és a legnagyobb parancsnokgályára helyezte.

A városok, a hol kikötöttek, majd koszorukat hoztak az urnára, majd gyászba öltözött követeket küldöttek kikísérésére és eltemetésére.

Midőn a hajóhad Korinthosra evezett, szembeszökőleg látható volt a hajó farán a bíborral és diademával föléesített urna, a mit fegyveres ijak, akárcsak testőrök vettek körül.

Az akkortájt legnevesebb fuvalás, Xenophantos, közvetlen közelében ült és a legszentebb énekeket fújta. E mellett a bizonyos ütemre emelkedő evezőcsapások összeváltak a zenével, valamikép a temetési jajveszéklők mellverése a fuvalások dalszakaival.

De a legnagyobb szánakozást, siránkozást maga Antigonos keltette, midőn a tengerparton összecsdült néptömeg őt megtörönten, könnyárban úszva megpillantotta. Miután földi maradványait tisztességgel, koszorúkkal elhalmozták Korinthosban, Antigonos Demetriadesbe, az ő róla elnevezett és Iolkos körül fekvő több apró városból összetelepített városba vitte és eltemette.

Demetrios utódul hagyta Philától Antigonost és Stratonikét; aztán két Demetriost, a kik közül az egyik, a mellékneven Leptos, valami illyriai nőtől származott, a másik pedig a kyrenei uralkodó, Ptolemaiosból; meg Deidamiától Alexandert, a ki Egyiptomban töltötte életét. Állítólag volt neki Eurydikétől is fia: Korragos. A királyság átszállt jogutódlás folytán nemzetségére, utoljára Perseusra, a ki alatt a rómaiak meghódították Makedoniát.

A makedon dráma befejeztével itt az ideje a római színrre hozni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XLIV.
ANTONIUS.

(83—30. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

ANTONIUS nagybátyja Antonius rhetor volt, a kit Marius, mint a Sulla-párt egyik tagját kivégeztetett. Az atyja, melléknéven Creticus¹, nem vergődött ugyan valami nagy hírre, dicsőségre a politikában, de jószívű becsületes ember volt, főleg pedig az adakozásban bőkezű, mikép az egyetlen egy tettéből is kitetszik. Nem lévén nagy vagyona, felesége ez okon is megakadályozta emberszeretetének érvényesítésében. Egykor eljön hozzá valamelyik barátja és pénzt kér tőle. De pénze nem lévén, megparancsolja inasának, hogy hozzon egy ezüst csészében vizet. Ez meghozza, Antonius pedig, akár borotválkozni készülne, megnedvesíti az állát. Aztán valami ürügyből eltávolítván az inast, barátjának adja a csészét és felhatalmazza, hogy fordítsa hasznára.

Erre a szolganép közt nagy fütetés indul meg és Antonius annak láttára, hogy haragra gerjedt felesége egyenkint vizsgálatra akarja venni őket, megvallja a dolgot és bocsánatot kér.

II. Ez a felesége Julia volt, Caesar családjából, a ki akkortájt a legkitünőbb és legerényesebb nőkkel vetekedett. Ez nevelte atyja halála után az ifjú Antoniust, miután Cornelius Lentulus-hoz ment nőül, a kit Cicero mint Catilina czinkostársát kivégeztetett. Ugy tetszik Antonius, Cicero ellen táplált heves gyűlölségének ez volt az alapja és indító oka.

¹ Mivelhogy Kréta szigetének meghódítását megkezdette.

Azt mondja ugyanis Antonius, hogy Lentulusnak még a holttestét sem adta ki nekik, valamíg az anyja Cicero nejéhez nem fordult kérelmével. De ez nyilvánvaló hazugság; mert a Cicerótól elítéltek közül senkinek eltemetése nem akadályoztatott meg.

Az ifjonta délczeg szép Antoniusra valóságos csapás volt, mint mondják, a Curioval való barátság és társalgás. Mert ez a gyönyörökben teljesen elmerült ember, hogy Antonius is hovainkább hatalma alá hajtsa, tivornyázásokba, asszonyi szeretkezésekbe, roppant eszeveszett költekezésekbe rántotta.

Innét szakadt reá a súlyos és korára túlságos kétszázötven² talentumnyi adósság. Curio ugyan kezeskedett ezért az egész összegért, de atyja megneszelvén a dolgot, elűzte házából Antonius.

Antonius pedig, ugyan rövid időre, Clodiushoz, ehhez az akkortájt legvakmerőbb, leggyalázatosabb népbujtóhoz csatlakozott, a ki szenvedélyességével felkavarta az összes közállapotokat. De hamarosan megundorodott ennek őrzöngésétől és mivelhogy félt a Clodius ellen szövetkezettektől, elhajózott Italiából Hellasba. Itt időztekor edzette testét a hadi szolgálatra, meg a szónoklásban gyakorolta magát. Főkép pedig az úgynevezett ázsiai ékesszólásra adta magát, a mely akkortájt virágzott és sokban hasonlított nagyzó életmódjához, telve lévén az fitogtatással, üres henczegéssel és rendkívüli becsvágygyal.

III. Gabinius, egy consulviselt férfiú, Syriába hajóztakor bízatta Antonius, hogy keljen vele hadra; ez azt mondotta, hogy magánoskép nem megy vele, de midőn a lovasság vezérévé kinevezte őt, részt vett a hadjáraton. Először is Aristobulos ellen nyert küldetést, a ki fellázította a zsidókat. Elsőnek hágtá meg a legnagyobb erősség bástyáját, Aristobulost pedig mindenünnét kiűzte.

Aztán csatára kelt vele és gyenge seregével megverte ennek számra többszörös hadát és kis híján mind levágta. Maga Aristobulost fiastul foglyul esett.

Ezután Ptolemaios tízezer³ talentummal bízatta Gabiniust,

² 1.178,750 korona.

³ Körülbelül 47,150.000 korona.

ha vele együtt betör Egyiptomba és visszaállítja királyságát. A legtöbb tiszt ellenkezett és Gabinius is vonakodott némi-képen a háborútól, jóllehet a tízezer talentum úgyszólván leigázta. Ám Antonius, a ki nagy dolgokra vágyott, meg az őt kérő Ptolemaios kegyét is kereste, ezzel együtt reábeszélte és felbízta Gabiniust a hadjáratra.

Mindazáltal jobban félték az úttól Pelusiumba, semmint a háborútól, a mennyiben a menetelésnek mély homokon és viz-telen vidéken kellett lefolynia az Ekregma és a serbonisi mo-csarak mellett, a miket az egyptomiak Typhon⁴ lehelletének neveznek, de a mik valószínűleg a Vöröstenger visszaáradásából és átszivárgásából támadtak, a hol a legkeskenyebb földszoros⁵ választja el azt a belső tengertől⁶.

Antonius a lovasság élén kiküldetvén, nemcsak a szo-rosokat szállta meg, hanem Pelusium nagy városát is elfoglalta és az odavaló helyőrséget is foglyul ejtette, egyben biztosí-totta a hadsereg útját és megszilárdította a vezérnek győzelmi reményét.

Becsvágya még az ellenségnek is előnyére vált. Ptolemaios ugyanis íziben a Pelusiumba való bevonulásakor haragból, gyűlölségből megöletni akarta az egyptomiakat. De Antonius ellenszegült és visszatartóztatta. A nagy meg számos csatákban és küzdelmekben, sok, úgy bátorságra, meg vezéri előrelátásra valló tettet tanúsított, főképp pedig akkor, a midőn azzal, hogy hátul bekerítette, körülszárnyalta az ellenséget, az elől táma-dóknak a győzelmet biztosította, a mikért méltó jutalmat s kitüntetést nyert. De a közönség figyelmét nem kerülte el az emberszeretete sem, a mit az elhunyt Archelaos iránt tanúsított.

Pajtása, vendégbarátja volt Archelaos, a kivel életében ugyan kényszerűségből harczolt, de elestekor felkereste hulláját és felékesítvén azt, királyi pompával eltemette. Ezek folytán kiváló hírnevet hagyott maga után az Alexandria-beliéknél, de a római katonáknál is fényes tehetségű férfiúnak tartatott.

IV. E mellett alakjának előkelő voltával tiszteletet keltett ;

⁴ Itt a veszedelmes, forró sorvasztó szél jelképe.

⁵ A suez-i földszoros.

⁶ A Közép- vagy Földközi tenger értendő.

a szépen nőtt szakálla, széles homloka és sas-orra arcának azt a férfias tekintetet adta, a mely hasonlatosnak tetszett Herakles arczképeihez és szobraihoz. Sőt még egy ősrégi monda is volt, hogy az Antoniusok Antonnak, Herakles fiának leszár-mazói. És ezt a mondát, a mit alakja is hihetővé tett, mikép elbeszéltük, jónak látta még öltözetével is megerősíteni.

Valahányszor ugyanis láttatni akarta magát a közönség előtt, a csípőjéig felövezte alsó ruháját, nagy kardot kötött az oldalára és daróc⁷ köpenybe burkolódzott.

Ám még az is, a mi mások előtt visszataszítónak tetszett, a henczegés, a gúnyoskodás, a nyilvánvaló borozás, hogy a katonák asztalánál az ebédhez ült és az evéshez látott, szinte képzelhetlen, minő lelkesedést és rajongást keltett iránta a katonáknál. Sőt a szeretkezésében is volt valami vonzó, mert még ezzel is sokakat megnyert magának. Kezére járt a szerelme-seknek és megszívlelte a maga szeretkezéseiben való évelődéseket.

Bőkezűsége, meg az, hogy soha szűkmarkú, takarékos nem volt katonáinak és barátjainak kedvök keresésében, meg-vetette a fényes alapot az uralomra, majd nagyrakeltekor hatal-mát még inkább növelte, jóllehet azt ezernyi hibája meg-meg-hibbantotta.

Csak egy példát hozok fel bő adakozásáról.

Megparancsolta, hogy adjanak valamelyik barátjának két-százötvenezer drachmát⁸, a mit a rómaiak deciesnek mon-danak. Ügyelője elbámul és hogy ez összeg nagyságát meg-mutassa Antoniusnak, kiteríté a pénzt a szoba közepén. Anto-nius mellette elmentében megkérdezi, vajjon mi az. Az ügyelő teleli, hogy az összeg, a mit kiadni rendelt.

Antonius megsejtván az ügyelő alattomoságát: «Azt hittem», úgymond, «hogy több a decies⁹, ez ugyancsak kevés, ám tégy még hozzá ugyanannyit.» De ez csak később történt.

V. Midőn a rómaiak pártokra szakadtak és az aristokraták a helyben levő Pompeiushoz csatlakoztak, a demokraták pedig

⁷ Emlékeztetőül Herakles oroszlánbőrére.

⁸ Körülbelül 200,000 korona.

⁹ Decies a. m. tízszer, t. i. hozzá kell gondolni centena milia (sestertium) = egy millió sestertius.

a Galliában hadi lábon álló Caesart haza hívták, Curio, Antonius barátja, szintén Caesar pártjára szegődvén, őt is ennek a részére vonta. Majd pedig, mivel a népnél nagy tekintete volt ékesszólása folytán, de meg mert nem kimélte a pénzt, a mivel Caesar bőven ellátta, néptribunussá választatta Antoniust, aztán meg madárjóslo pappá, a kit a rómaiak augurnak neveznek.

Alig lépett hivatalába Antonius, máris hatalmasan támogatta Caesar pártosait.

Elsőnek is ellentállt Marcellus consulnak, a ki a már összetoborzott katonákat Pompeius rendelkezésére kijelölte és megengedte, hogy másokat is szedjen, rendeletet bocsájtván ki, hogy az összegyülekezett haderő hajózzék Syriába és segítse a parthusokkal hadakozó Bibulust. Aztán Caesar leveleit, a miket a senatus visszautasított és felolvasni nem engedett, hivatalos hatalmával élve, felolvasta és sokakat más nézetre térített, mivel-hogy Caesar leveleiben látszólag csak méltányosat, igazságosat követett. Végül midőn felvetették a két kérdést a senatusban, hogy Pompeius bocsássa-e el a seregét, avagy Caesar az övét és csak kevesen szavaztak arra, hogy Pompeius tegye le a fegyvert, de kevés híján valamennyien arra, hogy Caesar tegye meg ezt, felkelt Antonius és megkérdezte, vajjon helyeslik-e, hogy Pompeius Caesarral együttesen tegye le a fegyvert és bocsássa el a sereget. Ezt az indítványt tüntetőleg elfogadták valamennyien és hangosan megdicsérvén Antoniust, kívánták annak a szavazásra bocsájtását. De minthogy a consulok nem egyeztek bele, Caesar barátjai újfent méltóságosnak látszó javaslatokat tettek.

Cato megtámadta ezeket, Lentulus consul pedig kiűzte a senatusból Antoniust. Ez távoztakor szitkokat szórt rájuk, majd szolgaruhát öltvén, kocsit bérelt Antonius Cassiussal és elindult Caesar táborába. Mihelyt itt megpillantották őket, lármát csaptak, hogy nincs többé semmi rend Rómában, a midőn még a néptribunusnak sincs szólásszabadsága, sőt elüldöznek, életveszéllyel fenyegetnek mindenkit, a ki csak az igazságért felszólal.

VI. Caesar pedig erre felkerekedett seregével és betört Italiába. Ezért mondja Cicero a Philippikákban, hogy a trójai

háborúnak Helena, a polgárháborúnak pedig Antonius volt az okozója. De ez szembeszökő valótlanág. Mert Caesar nem volt oly indulatos, sem pedig a harag által egykönnyen józan eszéből kiforgatható, hogy, ha rögvest nem tökélte vala el azt megcselekedni, úgy sebtében a hazájára zúdítsa a háborút, csak azért, mert Antonius meg Cassiust gyatra ruházatban, bérelt szekéren, menekültkép megpillantotta.

Az vitte őt az egész világ ellen, a mi előbb Nagy Sándort, meg régebben Cyrust: az uralom kielégíthetlen vágya, az az őrzöngő kívánság, hogy az első, meg a legnagyobb lehessen, a mit pedig képtelen volt elérni Pompeius megbuktatása nélkül.

Caesar a hogy mentében meghódította Rómát és Italiából kiűzte Pompeiust, elhatározta magában, hogy elsőbb Pompeiusnak Hispaniában levő hadereje ellen fordul és csak aztán kel át a tengeren Pompeius ellen, miután hajóhadát felszerelte. Majd Lepidus praetorra bízta Rómát, Antoniusra pedig az akkori néptribunusra, Italiát és a sereget.

Antonius hamarosan igen kedvelt lőn a katonáknál; velük gyakorolt, velük étkezett jobbadán, szórta a pénzt tőle telhetőleg, ám a többieknél gyűlöletes volt. Mert semmibe se vette, szinte könnyelműségből, azokat, a kik sérelmet szenvedtek; ingerülten hallgatta meg a panaszosokat és rossz hírbe került mások felesége miatt. Igyen aztán Caesar uralmát, a mely, a mi őt magát illeti, minden egyéb volt, csak zsarnokság nem, a barátjai teljesen befeketítették, a kik között a legtöbbre rászolgált Antonius, mivel nagy hatalmával a legnagyobb vétkeket követte el.

VII. Mindazáltal Caesar Hispaniából visszatértekor szemet hunyt az ellene emelt vádakra és hasznát vette a háborúban, mint afféle erélyes, vitéz és vezérségre termett embernek, a miben egy cseppet sem csalatkozott.

Aztán kevesedmagával átkelt Brundusiumból a ioniai tengeren, hajóit azonban visszaküldötte Gabiniushoz és Antonius-hoz azzal a parancscsal, hogy hová hamarabb szállítsák a sereget a hajókra és keljenek át Makedóniába.

Gabinus a télvíz idején megijedt az átkelés nehézségeitől

és nagy kerülőt¹⁰ tett a szárazon a sereggel. Antonius azonban féltvén a tömérdek ellenségtől fenyegetett Caesart, visszaverte a kikötő torkolatánál horgonyzó Libót, olyaténkép, hogy sok könnyű sajkával körülkerítette annak háromevezőseit, majd a hajókra szállított nyolczsász lovast, meg húszezer gyalogost és vitorlát eresztett.

Az ellenség azonban meglátta és úzóbe vette, Antonius ettől a veszedelemtől olyaténkép menekült, hogy a heves déli szél megdagasztotta a tengert és roppant hullámokat zúdított az ellenség gályáira.

De hajóival maga is meredek partokra vetődött, a hol a tenger roppant mély, üreges volt és semmi reménysége nem maradt a menekülésre. Egyszerre az öböl felől afrikai szél fel támadt, a mely visszazúdította a hullámokat a sík tengerre és elterelte Antoniust a szárazföldről.

Midőn egész vígan átkel, látja, hogy a tenger már telisteli van hajóroncsokkal.

Mert a szélvész szinte ide vetette az őt üldöző három-evezőseket, melyek közül igen sok elpusztult. Számos foglyot, kincset ejtett hatalmába Antonius, majd elfoglalta Lissost¹¹ és nagy bátorságra keltette Caesart, hogy ép a legjobb alkalommal érkezett meg tekintélyes hadseregével.

VIII. A számos és szüntelen való küzdelmek során Antonius kitűnt valamennyi fölött. Kétszer állta útját Caesar hanyatt-homlok futó katonáinak; megfordította, megállította és az üldöző ellenséggel újfent összecsapásra szorította őket, aztán győzött.

De Caesar után legsűrűbben is emlegették a nevét a táborban. Ám Caesar megmutatta, minő véleménynyel van róla. Mert a midőn a végső és mindent eldöntő ütközetet megvívni szándékozott Pharsalosnál, a jobbszárnyat megtartotta ugyan magának, de a balnak a vezényletét Antoniusra bízta, mint a ki alantosai közül legharczképzetebb volt. Az ütközet után dictatorrá kiáltatván ki, maga Pompeius üzésére indult, Antoniust pedig a lovasság vezérévé tévén, Rómába küldötte.

¹⁰ T. i. meg akarta kerülni az adriai tengert, de a Pompeius-párti illyrek levágták seregéstől.

¹¹ Éjszakra Dyrrhachiumtól Dalmatiában — talán Lissa?

Ez a hivatal a második a dictátor jelenlétében, de ha az nincs jelen, az első és úgyszólván az egyedüli. Mert csak a néptribunatus marad meg, a többit valamennyit azonban megszüntetik a dictator kinevezésekor.

IX. Ezenközben Dolabella, akkortájt néptribunus, egy újtásokra törekvő fiatal ember, indítványt tett az adósságok eltörlésére és bízta barátját Antonius, a ki mindenkoron a népnek tetszeni kívánt, hogy támogassa és legyen részese ennek a közintézkedésnek. De Asinius meg Trebellius az ellenkezőt tanácsolták Antoniusnak, a midőn borzasztó gyanú támadt a elkében, hogy Dolabella az ő házasságát megsértette.

A dolgot nagyon szívére vette Antonius; elűzte házából a nejét, a ki unokanővére volt, mert Caius Antoniusnak, Cicero consultársának a leánya volt és szövetkezett Asiniusékkal, Dolabellával pedig nyíltan szembeszállott. Dolabella ugyanis elfoglalta a Forumot, hogy erőszakkal keresztül hajtsa a törvényjavaslatot. Antonius pedig, miután a senatus fegyveres erő alkalmazását elhatározta Dolabellával szemben, ellene indult, összecsapott vele, miközben pártosai közül egynehányat levágott, de az övéiből is vesztett.

Ezzel az eljárásával aztán gyűlöletes lett a köznépnél, a tisztességes, józan embereknél pedig, mikép Cicero mondja, életmódja miatt épen nem volt kedvelt, sőt utálatos; megundorodtak időszerűtlen részegeskedéseitől, túlságos pazarlásaitól, rossz helyeken való tivornyázásaitól, meg attól, hogy világos nappal aludt és úgy boros fejjel ödöngve sétált, éjszaka pedig lakmározott és mimusok, meg komédiások lakodalmain mulatott.

Igy beszélnek, hogy egykor a Hippias nevű mimus lakodalmán vendégeskedvén, egész éjen át ivott, aztán reggel a nép hívására megjelent a Forumon, torkig tele eledellel és hányt, miközben valamelyik barátja odatartotta a köpönyegét.

Sergius mimus szintén egyike volt azoknak, a kik a legnagyobb befolyással bírtak nála; Kytheris pedig, az ugyanahhoz a bandához tartozó nőszemély, a szeretője volt. Ezt Antonius városról-városra jártakor hordszékekben cipeltette magával és ennek a hordszékét ugyanakkora kíséret követte, mint a tulajdon anyját. Az is bántotta az embereket, hogy az utazásain, akár

díszmeneteken, arany edényeket hurczolt magával, továbbá szemet szűrtak azok az útfjártában való lesátorozások, a ligetek és folyók mellékén drága lakomák rendezése, a kocsik elé fogott oroszlánok, a tisztességes férfiak és nők lakásainak kéjhölgyek, furulyás nők tanyájává való átváltoztatása.

Szinte borzasztónak tartották, hogy a míg maga Caesar Italián kívül a szabad ég alatt tanyáz, hogy nagy fáradalmakkal, veszedelmekkel eloltsa a háború fennmaradt üszkeit, addig mások, óréa támaszkodva, dorbézolnak és sértegetik a polgárokat.

X. Ez az eljárása, úgy látszik, még inkább növelte a visszavonást, a katonaságot pedig rettentő kicsapongásokra, készítette. Ez okon aztán Caesar visszatértekor megbocsájtott Dolabellának és harmadízben consullá választásakor nem Antoniust, hanem Lepidust vette hivataltársul.

Antonius Pompeiusnak eladó házát megvette ugyan, de bosszankodott, a midőn az árát követelték, sőt maga megmondotta, hogy azért nem vett részt Caesar afrikai hadjáratában, mert előbbi szolgálataiért semmi jutalmat nem nyert.

Mindazáltal, úgy tetszik, Caesar azzal mérsékelte Antonius eszelősködéseit, kicsapongásait, hogy féktelenkedéseit dorgálatlanul nem hagyta. Mert lemondván előbbi életmódjáról, a házasságra adta fejét és nőül vette Fulviát, Clodiusnak a nép-bujtónak özvegyét, azt az asszonyt, a ki sem a szövés-fonással, sem a háztartással nem törődött, sem pedig nem érte be azzal, hogy egy egyszerű férfiút hatalmába ejtsen, hanem az uralkodón uralkodni, a vezéren vezérkedni akart.

Cleopatra szinte oskolapénzzel tartozott Fulviának az Antonius fölött gyakorolt asszonyuralomért, mivel ez teljesen megszelídítve, kitanítva vette át, hogy eleve az asszony szóra hallgasson. Mindazáltal Antonius igyekezett enyelgéseivel, ifjonti tréfálkozásaival vidámabbá tenni Fulviát. Így, a midőn sokan mentek Caesar elébe a hispaniai győzelme után, Antonius is kijött Rómából, aztán, hogy Italiában váratlanul híre futamodott annak, hogy Caesar elesett, az ellenség pedig előrenyomul, visszafordult. Majd szolgaruhát öltvén, éjente a lakására ment és azt mondván, hogy levelet hoz Fulviának Antoniustól,

bebocsájtattott hozzá, úgy beburkolódzottan. Fulvia izgatottságában, mielőtt a levelet átveszi, megkérdezi, él-e Antonius? Ez hallgatag átnyújtja a levelet és a midőn Fulvia felnyitja, majd olvasni kezd, átkarolja és össze-vissza csókolja.

Ezt a csekélységet példa kedvéért hoztam fel a sokakból.

XI. Midőn Caesar Hispaniából visszatért, az összes előkelők több napi úton elébe mentek és ő kiváló tisztességben részesítette Antoniuszt. Italián keresztül kocsin utaztában ugyanis Antonius ült mellette, hátul pedig Brutus Albinus, meg hugának a fia, Octavianus, a ki azután Caesarnak neveztetett és hosszú időn át uralkodott a rómaiakon.

Midőn Caesar ötödízben consullá választatott, legott Antoniuszt vette hivataltársul; de később leköszönni akart a hivataláról és azt Dolabellára ruházni. És ezt be is jelentette a senatusnak.

Antonius hevesen kikel ez ellen és szitkokkal halmozza el Dolabellát, a miben ez nem marad adósa. Caesar röstelven a botrányt, eltávozik.

Majd aztán ismét megjelen és ajánlja Dolabellát. Antonius fölkiált, hogy a jóslatok ellenzik azt. Enged tehát és a faképnél hagyja a bosszús Dolabellát. Úgy tetszik, Caesar ezt ép úgy megvetette, valamikép Antoniuszt.

Beszélik ugyanis, midőn valaki mindakettőjüket meg-rágalmazta előtte, azt mondotta, nem fél ezektől a kövér, kifésülködött emberektől, hanem a soványaktól, halaványoktól, Brutusra és Cassiusra czélozván, a kiknek merénylete folytán később el kellett vesznie.

XII. És ezeknek Antonius akaratlanul a legtetszetősebb ürügyöt nyújtotta. A rómaiak a Lykaia ünnepét ülték, a mit ők Lupercalianak¹² neveznek. Caesar diadalmeneti öltönyben pompázva, a Forumon a szószéken ül és nézi szerte a futókat. Az előkelők meg a tisztviselők közül számos fiatal ember lőt-fut ekkor, olajjal megkenve és tréfaságból nyers szíjakkal csapkodják azokat, a kikkel találkoznak.

Antonius, ezek közt futván, a régi szokásokat cserben-

¹² Lásd Romulus életrajzát XXI. fejezet.

hagyja, a szószerkezhez iramodik egy borostyán koszorúval körülfont koronával, felemelteti magát társaival és Caesar fejére teszi a koronát annak jeléül, hogy megilleti őt a királyi méltóság, Caesar ellenkezik és elfordítja a fejét. A nép örvendezve felrivalg. Antonius ismét felteszi és Caesar újfent visszautasítja.

Igy küzködnek jó ideig. Az erőszakoskodó Antoniusnak csak egynehány barátja, holott a vonakodó Caesarnak az egész nép riadozva tapsol. És bámulatos dolog volt az, hogy a midőn a rómaiak tényleg a királyi hatalomnak alá vetették magukat a királyi címértől, akár a szabadság romlásától, irtóztak.

Caesar pedig bosszúsan felkel a szószerkeztől, elhúzza a tógát a nyakáról és azt kiáltja, hogy akárkinek is odatartja a torkát, hogy elvágja. A koronát, a mit ő valamelyik szoborra helyezett, néhány tribunus letépte. A nép ezeket ugyan üdvözlés és taps közt hazakísérte, de Caesar megfosztotta őket a hivataluktól.

XIII. Ez a dolog még inkább megerősítette Brutust és Cassiust elhatározásukban. A merényletre összeszedték megbízható barátjaikat és tanakodtak Antoniusról. A többiek ugyan készek voltak őt is befogadni, de Trebonius ellenkezett. Azt mondá ugyanis, hogy az időtájt, a mikor a Hispaniából visszatérő Caesar elébe mentek, Antoniussal együtt sátorozván és utazván, úgy távolról, kellő óvatossággal szóvá tette a dolgot.

Antonius megsértette ugyan, de nem tette magáévá a tervet, ám nem is közölte Caesarral, hanem hűségesen elhallgatta a titkot. Ezután újfent arról tanácskoztak, vajjon megöljék-e Antonius, hahogy Caesart elemézzék.

Brutus ebbe nem egyezett bele, abban a meggyőződésben, hogy a törvény és az igazság érdekében véghez viendő merényletnek tisztának, mentnek kell lennie minden jogtalanságtól.

Minthogy azonban féltek Antonius testi erejétől, megméltóságának nagy tekintélyétől, kirendeltek egynehányat czinkostársaik közül, hogy ha Caesar belép a senatusba és a merénylet végrehajtása elérkezik, tartsák őt künn valami fontos értekezés, megbeszélés ürügye alatt.

XIV. A dolog úgy történt, mikép tervezték.

Caesar meggyilkolása után a senatusban, Antonius legott szolgaruhát öltött és elrejtőzködött. Midőn azonban tapasztalta, hogy az összeesküvők senkire sem emelik kezeiket és a Capitoliumon összegyűlnek, rábeszélte őket, hogy szálljanak le a Capitoliumról és a tulajdon fiát kínálta nekik túsúl. Sőt ő maga vacsoráltatta Cassiust, Lepidus pedig Brutust.

Aztán összehíván a senatust, maga tett indítványt a a büntetlenségre, meg hogy adjanak tartományokat Brutusnak és Cassiusnak.

A senatus mindezeket jóváhagyta és elhatározta, hogy Caesar intézkedései semmi változtatást ne szenvedjenek.

Antonius a legnagyobb dicsőséggel hagyta el a senatust, olybá tűnván fel, mint a ki elejét vette a polgárháborúnak és a súlyos meg zavarokkal teljes viszonyok közt a legerélyesebben, a legmeggondoltabban járt el.

De a tömegnél való nagy tekintélye hamarosan kiforgatta szép elhatározásából, biztosan remélván, hogy első leend, ha Brutust tönkreteszi.

Történt, hogy Caesar temetéskor, szokás szerint, a Forumon dicsbeszédet tartott. Látván, hogy a nép rendkívül megindult és elérzékenyült, dicséretei közé egyben szánalmat, borzadályt keltő kifejezéseket kevert a gyilkos merénylet tárgyában. Végül pedig kiderítette az elhunynak vérrel áztatott, törökkel át meg átluggatott ruháit és elnevezte a tetteseket vérfertőztetőknek, gyilkosoknak. Ezzel a népet akkora haragra lobbantotta, hogy ez összehordotta a Forumon a padokat, asztalokat és elégette Caesar holt tetemét, majd üszköt ragadván a máglyáról, a gyilkosok házáira rohant és ostrom alá fogta őket.

XV. Ezek következtében Brutusék eltávoztak Rómából, Caesar barátjai pedig Antoniushoz csatlakoztak. Calpurnia, Caesar özvegye, bizalommal Antoniushoz, ennél helyezte el a lakásán levő kincseknek java részét, kerek összegben négyezer¹⁸ talentumot. Szintén Antonius birtokába jutottak Caesar emlékiratai, a mikben tervei és szándékai meg voltak írva. Ezekhez aztán hozzáírt Antonius, a mit csak akart, sokakat kinevezett

¹⁸ Körülbelül 18,860.000 korona.

hivatalnokoknak, számosakat senatoroknak, néhányat visszahívott a száműzetésből és szabadon bocsájtott a börtönből, mintha mindez Caesar elhatározása lenne. Ez okon ezeket valamenynyioeket a rómaiak Charonitáknak¹⁴ nevezték tréfából, mert teelösségre vonásuk alkalmán, egy elhunynak végső jegyzéseire hivatkoztak.

De Antonius egyebet is tett egészen önhatalmulag, levén maga consul, hivataltársaiul bírván testvéreit; Caius ugyanis praetor volt, Lucius pedig néptribunus.

XVI. Igyen álltak a dolgok, a midőn megérkezett Rómába az ifjú Caesar,¹⁵ a ki az elhunyt hugának a fia volt, mikép elbeszéltük, meg a vagyonának végrendeleti örököse. Caesar meggyilkolása idejekor Apolloniában tartózkodott.

Legott tisztelkedett Antoniusnál, mint atyai barátjánál és felemlítette a nála elhelyezett vagyont. Mert Caesar irott végrendelete szerint, minden rómainak fejenként hetvenöt drachmát¹⁶ tartozott fizetni. Antonius eleinte, a fiatal ember iránt való kicsinylésből, azt mondotta, hogy nincs helyén az esze, mikor minden józan belátás és barátok híján magára veszi Caesar örökségének elviselhetlen terhét. De midőn az ifjú erre nem hederített, hanem csak váltig követelte a vagyont, Antonius nem fogyott ki a szóval meg tettel való sok bosszantással.

Ellene szegült a tribunatusra való pályázásakor és a midőn fogadott apjának arany székét a senatus határozata folytán a színházban felállította, azzal fenyegette, hogy börtönre veti, ha nem hágy fel a nép bujtogatásával. Az ifjú Caesar tehát Cicerónak, meg azoknak a karjaiba vetette magát, a kik gyűlölték Antonius: ezek segedelmével megnyerte a maga részére a senatust és igyekezett a nép hajlandóságát megnyerni. Össze gyűjtötte továbbá a gyarmatokról a katonákat, úgyhogy Antonius megszeppenvén, összejött vele a Capitoliumon értekezésre és megbékültek.

A reá következő éjszakán Antoniusnak különös álom-

¹⁴ Vagyis a Pokolból visszatértek; az a rabszolga, a kit ura végrendeletileg felszabadított.

¹⁵ Ezentul a szerző folyton Caesarnak nevezi Octavianust.

¹⁶ Egy drachma körülbelül 79 fillér.

látása lőn. Úgy rémlett neki, hogy villám sújtotta a jobb kezét. És pár nap multán neszét vette annak, hogy Caesar merényletet sző ellene. Caesar ugyan mentegetődzött, de senkit sem győzött meg. Az ellenségeskedés tehát újfent kitört köztük. Mindaketten befutották Italiát, hogy már a gyarmatokon élő veterán katonákat nagy zsoldon összetoborozzák és a még fegyverben állókat, egymást megelőzve, megnyerjék.

XVII. Cicero a Rómában levők közt legnagyobb tekintetben állván, az egész világot Antoniusra uszította, végül meg rávette a senatust, hogy Antoniust a haza ellenségének nyilvánítsa, Caesarnak pedig küldje meg a fascéseket és a praetori jelvényeket, aztán küldje el Pansát meg Hirtiust Antoniusnak Italiából való elűzésére. Össze is csaptak Antoniussal Mutina városánál. Caesar is jelen volt és velük harczolt, ám az ellenséget meggyőzték, de mind a ketten elestek. A megfutamodott Antoniust sok csapás érte, főleg pedig az éhínség sanyargatta. Azonban, hála természetének, a viszontagságok közepette, jobb lett maga magánál és a sorstól sújtva, szinte egészen derék emberré vált.

Közös tulajdonságunk ugyan az, hogy akkor vesszük észre az erényt, a mikor a nyomor meglátogat, de nincs megadva mindnyájunknak a sors fordultával követni azt, a mit jónak tartunk és kerülni, a mit kárhoztatunk.

Vannak, a kik gyengeségükben visszaesnek régi szokásaikba és szélnek eresztik a józan meggondolást. Antonius azonban ekkor csodálatos példaul szolgált katonáinak. A roppant tobzódás és fényűzés után romlott vizet ivott egész egykedvűen és vad növényekkel, gyökerekkel táplálkozott. Sőt, mint mondják, az Alpeseken átkeltükkor, fakérgen élődtek, meg olyan állatokon, a mikhez eleddig ember fia nem nyult.

XVIII. Hadmenetének célja volt, hogy találkozzék az Alpeseken túlvan levő haderővel, melynek élén Lepidus állt, a kit jó barátjának vélt és hogy általa bőséges hasznát lássa a Caesar barátságának, felkerekedik és Lepidus közelében tábort üt, de a midőn semmi előzékenységet nem tapasztal, elhatározza, hogy valami próbát tesz.

A vereség után haját gondozatlanul hagyta, szakállát

hosszúra megeresztette, majd gyászruhát öltvén, Lepidus tábor-sánczához közelít és beszédbe fog. Sokan megkönnyebbülnek látásán és megindulnak beszédén. Lepidus megijedvén, megfuvatja valamennyi trombitáit, hogy elnyomja Antonius szavát. De a katonák még inkább megsajnálják és titkos értekezésre küldik hozzá Laeliust, meg Clodiust, kéjnőkkép öltözötten. Ezek biztatják Antoniuszt, hogy csak bátran támadjon a táborra; sokan vannak, a kik szívesen fogadják és készek, ha akarja, megölni Lepidust. Antonius megtiltja, hogy Lepidushoz nyuljanak, majd másnap kísérletet tesz a folyón való átkelésre. Maga hág abba elsőnek és átkel a tulsó partra, látván, hogy Lepidus katonái közül sokan feléje nyújtják kezeiket és a táborfalat ¹⁷ tépik-szaggatják. Belépven a táborba, mindenki aláveti magát, de ő a legnyájasabban közelít Lepidushoz, üdvözlésekor atyjának szólítja és jóllehet tényleg minden hatalom az ő kezében van, mindvégig megadja neki az imperatori tisztességet, czimet.

Ez az elbánás bírta arra Munatius Plancust, a ki tekintélyes haderő élén a közelségben feküdt, hogy hozzá csatlakozzék.

Igyen Antonius újfent nagy hatalomra jutván, átkel az Alpeseiken és Italiába vonul tizenhét legióval, meg tizezer lovassal. Ezenkívül hat legiót Gallia őrizetére visszahagy bizonyos Variusnak vezérlete alatt, ki egyik czimborája, korhelypajtása volt és a kit ő Kotylonnak ¹⁸ nevezett.

XIX. Caesar pedig nem törődött többé Ciceroval, látván, hogy a szabadságon csüng, hanem barátjai által felszólította Antoniuszt az egyezkedésre. Össze is jöttek hárman, egy a folyótól körülvevett szigeten és három napon át tanácskoztak. Minden egyebeken szépségesen meg is egyeztek és felosztották egymás közt az egész birodalmat, akár valami atyai birodalmat; ám legtöbb dolgot adott nekik a nézeteltérés azokra a férfiakra nézvest, a kiknek pusztulniok kelle. Mert mindegyik kívánta elveszíteni az ellenségeit és megmenteni a hozzátartozóit. Végül

¹⁷ Állván az rendszerint rőzsék meg palánkokból, a miknek közét földdel megtömték.

¹⁸ A szó annyit jelent, mint: Ivóedény.

előttük gyűlöletes egyének iránt való haragból feláldozták a rokonaik és barátjaik iránt köteles tiszteletet, kegyeletet ; így Caesar martalékul adta Cicerót Antoniusnak, Antonius pedig Caesarnak Lucius Caesart, a ki anyai részről nagybátyja volt.

Lepidusnak szintén megengedték, hogy elveszítse Paulust, a tulajdon testvérét. Némelyek ugyan azt állítják, hogy Lepidus emezek követelésére aldozta fel Paulust. Nem ismerek kegyetlenebbet, vadabbat ennél a csereberénél. Mert a midőn halált halálért adtak vizontszolgálatul, egyképen meggyilkolták azokat, a kiket kezükre adtak, valamikép azokat, a kiket feláldoztak ; tehát igazságtalanabbak voltak a barátjaik iránt, a kiket megfosztottak életüktől, jöllehet nem gyűlölték.

XX. E megegyezés létrejöttével a körülötte levő katonák azt követelték, hogy Caesar házassággal erősítse meg a barátságot és vegye nőül Fulviának, Antonius feleségének a leányát, Clodiát. Midőn erre nézvest szintén megállapodtak, proscriptio útján háromezáz férfit jelöltek ki a halálra.

Cicero meggyilkolásakor Antonius megparancsolta, hogy vágják le a fejét és a jobb kezét, a mivel az ellene való beszédek irta. Midőn ezeket elibe hozták, gyönyörködve nézte és örömeben több ízben felkaczagott. Majd kitöltvén kedvét, a Forumon a szószerkekre szegeztette azokat, a halottnak mintegy meggyalázásául, nem gondolván meg, hogy ezzel rakonczátlanul visszaél szerencsájével és meggyalázza hatalmát.

Nagybátyja, Lucius Caesar, kit szintén kerestek és üldöztek, a hugához menekült. Ez, midőn a gyilkosok ott teremtek és erőszakkal szobájára törtek, ajtója elé állt és karjait szétárva, többször reájuk kiáltott : «Nem ölitek meg Lucius Caesart, hanemha előbb engemet, a vezértek anyját, meggyilkoltok.»

Ezzel a föllépésével aztán megmentette és megszöktette a bátyját.

XXI. A triumvirek uralma a rómaiaknak jobbadán gyűlöletes volt, a mire legtöbb okot Antonius szolgáltatott, a ki mint Caesarnál idősebb és Lepidusnál hatalmasabb, ujfent a régebbi kéjsóvár, féktelen életbe merült, mihelyt csak kibontakozott ügyesbajos dolgaiból.

Ehhez az általánosan rossz hírhez meglehetősen gyűlölség csatlakozott, ama ház miatt, melyben lakott és a mely a nagy Pompeiusé volt, azé a férfiúé, a kit mértékletessége, rendes, népies életmódja okán ép úgy megbámultak, valamikép három diadalmenete miatt.

Megbotránkozással látták ugyanis, hogy ez a ház, a mely csukva van a vezérek, a tisztviselők és a követek előtt, a kiket dölýfösen elutasítottak az ajtóktól, telistele van mimusokkal, csepűrágókkal és részeges hízelgőkkel, a kikre a legerőszakosabb, a legnyomasztóbb módon kizsarolt pénzek javarészét pazartolták.

Mert nemcsak eladták a meggyilkoltak vagyonát, a kiknek feleségeit, barátjait hamis vádakkal terhelték, nemcsak behozták az adók mindenféle fajtáját, hanem neszét vevén, hogy a Vesta-szűzeknél, úgy az idegenek, valamikép a polgárok néminemű kincseket elhelyeztek betétkép, hegyibük mentek és elvették azokat.

Minthogy pedig Antoniusnak semmi sem volt elegendő, Caesar azt követelte, hogy ossza meg vele a közjóvedelmeket. Felosztották továbbá a hadsereget is, a midőn aztán mind a ketten Cassius meg Brutus ellen Makedoniába hadra keltek és Lepidusra bízák Rómát.

XXII. Atkelvén a tengeren, megkezdték a háborúskodást és tábort ütöttek szemben az ellenséggel. Antonius Cassius ellen sorakozott, Caesar pedig Brutus ellen, Caesar semmi nevezetes dolgot nem művelt, hanem Antonius győzött mindenha és sikert aratott.

Az első ütközetben Caesar teljesen megveretvén Brutustól, elvesztette táborát és csak ügygyel-bajjal menekült az üldöző ellenség elől.

Maga ugyan azt írja emékiratában, hogy valamelyik barátjának álomlátása következtében távozott el a csata előtt.

De Antonius meggyőzte Cassiust, jóllehet némelyek azt állítják, hogy nem is volt jelen a csatán, hanem csak azután érkezett meg immár az üldözés közben. Cassiust az ő kértére, parancsára egyik hű szabadosa: Pindaros megölte. Ő ugyanis nem bírt tudomással arról, hogy Brutus győzött.

Pár nap multán újfent csatára keltek és Brutus megveretvén, elemésztette magát.

A győzelem dicsőségét jobbadán Antonius aratta, mivel-hogy Caesar épen beteg volt. Antonius Brutus holt teste mellé állván, enyhén szemére hányta testvérének, Caiusnak halálát, a kit Brutus Makedoniában kivégeztetett, hogy megbosszulja Cicerót; mindazáltal — úgymond — a testvére meggyilkolásáért inkább okozta Hortensiust, semmint Brutust, és ezért megparancsolta, hogy végezzék ki Hortensiust Caius sírján. Brutusra pedig reáterítette tulajdon bíborköpenyét, a mely nagy értéket képviselt és megparancsolta egyik szabadosának, hogy gondoskodjék eltemetéséről.

Ezt azonban később, annak hallatára, hogy nem égette el a bíborköpenyt a holttestemmel együtt és a temetésre utalt költség javarészét elsikkasztotta, kivégeztette.

XXIII. Ezután Caesar visszavitette magát Rómába, olybá tűnván fel, hogy betegségével nem soká viszi. Antonius pedig tetemes sereg élén átkelt Hellasba, hogy az összes keleti tartományokat megsarcolja. Mert minden egyes katonának ötezer drachmát¹⁹ ígértek, tehát szigorúbb pénzszerző módra és adó-behajtásra szorultak.

Antonius eleinte nem viselkedett sem keményen, sem döllyfösen a hellenekkel, sőt kedélyes természeténél fogva örömét lelte a tudósok meghallgatásában, a küzdelmi látványosságokban és a mysteriumokban. Az ítélkezésekben is méltányos volt és szerette hallani, hogy hellen-barátnak, még inkább, hogy az athenaeiek barátjának nevezik.

Tetemes ajándékokat is adott Athenae városának. A megairaiak az athenaeiekkal való vetélkedésből valami szépet akarván néki mutatni, megkérték, hogy tekintse meg tanácsházukat. Bement tehát és megsejmelte, majd midőn tudakolták, hogy mint tetszik? «Kicsiny», — úgymond — «de rozoga.» Szintén fölmérette a pythiai Apollo templomát, mintha befejezni akarná; mert ezt megigérte a senatusnak.

XXIV. Majd Lucius Censorinust visszahagyván Hellasban,

¹⁹ Mintegy 4000 korona.

átkelt Ázsiába és kapva-kapott az ottan levő kincsek után. A királyok ajtai elé jártak, meg a királyok feleségei, egymás közt vetekedve ajándékaikkal s bájaikkal és vesztükre hozzája bilincselték magukat.

Igyen a míg Caesar háborúkkal, villongásokkal emész-tette magát, Antoniust a hosszú békesség és pihenés ölen a szenvedélyek újfent a megszokott életmódba döntötték.

A czitera-énekes Anaxenor, a fuvolás Xuthos, a tánczos Metrodoros, meg az efajta ázsiai szemfényvesztő népség, a mely arczátlanságra, póriasságra jóval felülmulta az Italiából vele hozott rongyhadat, előzőnlötte, megostromolta udvarát, a hol semmi korlát sem létezett többé, — úgy megrohanták valamennyien.

Egész Ázsia, valamikép Sophokles²⁰ ama városa, egyben megtelt az áldozati illatokkal, jajveszékeléssel és paeani dalokkal.

Igy Ephesosba való bevonultakor az asszonyok mint bacchansnők, a férfiak meg a gyermekek pedig satyroknek és panoknak öltözve mentek előtte. Tele volt az egész város folyondár- meg borostyánkoszoruzta pálczákkal, hárfa- és fuvola-játékkal és őt magát elnevezték örömosztó, kegyes Bacchosnak. Csakugyan egynéhánynak ilyen is volt, de a sokaságnak a vad Bacchos. Mert megfosztotta az előkelő embereket vagyonuktól és élnetetlen himpelléreket, hízelgőket jutalmazott azzal. Akadtak, a kik a még élő emberek javait is kérték, akárcsak a megholtakét és meg is kapták sok esetben.

Valami magnesiai ember házáat odaajándékozta szakácsának, a ki, mint mondják, kitüntette magát egy lakomával.

Végül, midőn a városokra a második adót kivetette, Hybreas Ázsia érdekében megkoczkáztatott egy udvarias és Antonius ízlését nem sértő mondást: «Ha egy esztendőn képes vagy két adót venni, szintén képes vagy nekünk két nyarat és termést csinálni.»

És minthogy Azsia már kétszázezer²¹ talentumot fizetett, találóan, de merészen hozzátette: «Ha pedig ezt nem kaptad

²⁰ Az «Oedipus király» elején; vonatkozással a pestis-látogatta Thebaere.

²¹ 943 millió korona.

meg, követeljed azokon, a kik megkapták, de ha megkapván, mái nincs az bírásodban, úgy elvesztünk.» Mélyen meghatotta ezzel Antoniust. Mert ez sokról nem tudott, a mi megtörtént, nem annyira könnyelműsége, hanem inkább együgyű hiszékenysége folytán azok iránt, a kik környékezték.

Volt jellemében valami őszinteség és nehézkesség a felfogásában. Ha észrevette az elkövetett hibákat, mélyen bánkódott és azt meg is vallotta azoknak, a kik sérelmet szenvedtek. Egyiránt tulzó volt a jutalmazásban és a megtorlásban, jöllehet, úgy tetszik, a mértéket inkább a kedvezésben, semmint a fenyítésben lépte túl. A gúnyoskodásban és a tréfálkozásban való rakonczátlankodása maga magában bírta az orvosszerét. Mert szabad volt a tréfát, gúnyt viszonzni és egyaránt kedve telt, ha rajta nevettek, avagy ő nevetett másokon. És ép ez volt az, a mi nagyban megrontotta dolgait. Mert azt hitte, hogy azok, a kik tréfában oly szókimondók, nem hízelkednek néki komoly dolgokban. A dicséretekkel könnyen reászedette magát, mert nem tudta, hogy vannak emberek, a kik a szókimondást csípős füszerkép szokják a hízelgéssel keverni, hogy elvegyék ennek undort keltő voltát, a kik a poharazás közben való vakmerő szószátyárkodásukkal azon mesterkednek, hogy engedékenyséjük, maguk megadásuk a fontos ügyekben ne tünjék fel kedvkeresésnek, hanem a belátásból eredő meggyőzetésnek.

XXV. Antoniushoz tényleg ilyen jelleméhez végső csapáskép járult a Kleopatra iránt való szerelem, a mely számos még rejtőzködő, szunnyadozó szenvedélyeket keltett és gerjesztett benne és azt a tisztességes, egészséges vonást, a mi valamiképp még ellensúlyozta, végleg eltüntette és megrontotta.

Antonius ilyenképp esett törbe.

A parthus hadjáratra készülődván, küldötte útján meghagyta Kleopatrának, hogy keresse fel Ciliciában és igazolja magát a vád ellen, hogy Cassiusékat sokban segítette, támogatta a háborúban. Dellius a küldött, mihelyt megpillantotta külső bájait, megismerte a társalgásban való ügyességét, körmönfontóságát, legott tisztába jött azzal, hogy Antonius a haja szálát sem görbíti meg egy ilyen nőnek, sőt ez teljesen befolyásolni fogja őt.

Dellius tehát igyekezett udvarolni Kleopatrának és arra venni, hogy csak menjen Ciliciába a Homeros ajánlta módon ²² szépen felciczomázva és ne féljen Antoniustól, a legkedvesebb, a legnyájasabb vezértől.

Kleopatra pedig hajtott Dellius tanácsára és meggyőződven arról a nagy hatásról, a mit bájaival előbb Caesarra meg Cneiusra, Pompeius fiára gyakorolt, reménylette, hogy könnyű szerrel meghódítandja Antoniust. Ezek ugyanis őt, még mint fiatal és az ilyes dolgokban járatlan leányt ismerték. Antoniushoz ellenben abban a korban ²³ volt menendő, a melyben a nők bája legszebben virágzik és értelmi tehetségük a dellő ponton áll.

Összekészített tehát tömérdek ajándékot, pénzt és ékeséget, a mennyi csak nagy vagyonából, virágzó királyságából kitelt, hogy magával vigye, de a legnagyobb reménységét maga magába és a személyét környező csábokba, varázslatba helyezte; ilyen utra kelt.

XXVI. Ezenközben több levelet kapott Antoniustól is, meg a barátjaitól is, a kik híva-hívták, de ő semmibe se vette, sőt kinevette Antoniust elannyira, hogy aranyozott faru és kifeszített bíborvitorlájú hajón evezett a Kydnos folyón, czitera, fuvola és lantszó mellett, a mivel az ezüst evezők csapásai összhangoztak. Maga Kleopatra aranyhímes sátor alatt hevert ugyanúgy öltözve, a hogy Aphroditét festeni szokták; fiúk álltak mind a két oldalán a szerelem istenségeit jelképezve és legyezték.

Hasonlókép a legszebb rabnők Nereidáknak meg Gratiáknak öltözve, majd a kormányon, majd a kötélzeten foglaltak helyet. Kábító illatok terjedtek szerte a tömérdek illatszerfüstölőből.

Az emberek szinte a torkolattól kezdve a partok mentén legott kiálltak, hogy őt megbámulják, a városbeliek pedig lesiettek a látványosságra.

Az Agorán levő tömeg ilyen kiáradván, Antonius, a ki a bírói széken ült, végül magára maradt. Majd az a hír szállt

²² Ilias XIV. 102.

²³ Hozzávetőleg 24 éves lehetett.

szerte szét, hogy Aphrodite ünnepi díszben felkeresi Bacchost Azsia üdvére.

Antonius tehát hozzá küldött és meghívta vacsorára; Kleopatra azonban arra kérte, inkább ő jöjjön hozzája. Antonius, hogy legott megmutassa udvariasságát, szivességét, hajtott szavára és elment. Minden leírást meghaladó pompára talált, de legfőképp elámulat a csodálatos világításon.

Mert, mint beszélük, mindenünnen annyi világító fáklya volt elrakva, felfüggesztve és oly ékes vonalokban, alakokban elhelyezve, majd négyszöget, majd háromszöget képezvén, hogy csak kevés szép és a megtekintésre érdemes látomány vetekeedett azzal.

XXVII. Másnap Antonius viszont meghívta lakozásra Kleopatrát és váltig igyekezett őt fényre, izlésre nézve felülmúlni, de midőn mindkettőre nézve hátra maradt és meggyőzetett, maga volt az első, a ki gúnyoskodott háztartásának ügyefogyottságán, póriasságán. Kleopatra nagyon is észrevette, hogy Antonius tréfái a katonára és a bárdolatlan emberre vallanak, tehát egész bátran és immár minden tartózkodás nélkül bánt vele. És jóllehet a szépsége, mint mondják, nem volt maga magára nézvest egészen összehasonlíthatatlan, sem olyan, hogy az első pillantásra bámulatot keltett, azonban a vele való érintkezés ellenállhatatlan varázsú volt, alakja pedig kapcsolatosan megnyerő társalgásával és az egész viselkedésben nyilvánuló finom izlésével, valami különös ingerrel bírt.

Szinte gyönyörűség volt hallani a hangját, a mikor beszélt. Nyelvét pedig, akár valami többhúrú műszert, könnyedén forgatta abban a szójárásban, a miben csak akarta és csak igen kevés barbarral érintkezett tolmács segedelmével, a legtöbbjének pedig magamaga adta meg a feleletet, így az aethiopsoknak, a troglodytáknak ²⁴, a hébereknek, az araboknak, a syriaiaknak, a médusoknak és a parthusoknak.

Mint mondják, még több más nyelvet is megtanult, jóllehet elődjei az egyiptomi nyelvet sem tanulták meg, sőt néhányan még a makedon szójárást is elfelejtették.

²⁴ Barlanglakók, a Vöröstenger-melléki hegyeken.

XXVIII. Kleopatra tehát úgy elragadta Antoniust, hogy jóllehet a neje: Fulvia, Rómában az ő érdekeiért hadakozott Caesarral, egy parthus sereg pedig Mesopotamia körül kóválygott, a melynek parthus kormányzójává Labienust tették a király vezérei és Syriába átcsapni készültek, Egyiptomba engedte magát általa vinni, a hol szórakozó ifjú módjára az élvezetekre, a játsziságokra adván magát, elpazarolta és elvigasztalta a legrágább dolgot, mikép Antiphon²⁵ mondja, az időt.

Volt valami társaságuk, az úgynevezett utánozhatatlan életüeké; napról napra lakmároztak együtt és hihetetlen pazar költségeket tettek. Philotas, Amphissa-beli orvos, a ki akkortájt Alexandriában tanulta a mesterségét, sokat beszélt minderről nagyatyámnak, Lampriasnak.

Valamelyik királyi szakácscsal ugyanis baráti viszonyba jöven, mint afféle fiatal ember hagyta magát reábeszélni, hogy megtekintse a lakomára való pazar előkészületeket.

Bevezetvén a konyhába, a tömérdek egyéb dolog mellett, nyolcz vaddisznót pillantott meg, a mint sülték; csodálkozott a sok vendégen. A szakács elnevette magát és azt monddotta, hogy nem sokan vannak a vendégek, csak tizenketten; de minden ételnek megvan a maga időpontja, a midőn izletességének tetőfokát eléri, a mit egy elmulasztott pillanat megromt. Ám megeshetik, hogy Antonius rögtön akar étkezni, aztán kis vártatva, ha kedve így tartja, elhalaszthatja azt és italt kíván, vagy valakivel szóba ered. Igyen nem egy, hanem több ebéd van megrendelve, mert nem bizonyos annak az ideje. Ezeket beszélte Philotas.

Időmultán ez a Philotas, Antonius legidősebb — Fulviától származó — fiának udvarszemélyzete közé került és gyakran kedélyesen nála vacsorálgatott többi pajtásaival, ha ugyan nem az atyjánál étkezett.

Egykor egy orvosnak, a ki sok szószátyárkodásával terhére volt a lakmározóknak, a következő velős mondással tömte be a száját: «A lázas betegnek, — úgymond, — hideg vizet kell adni. De minden heveskedő bizonyos mértékben lázbeteg:

²⁵ Hírneves nyelvész, Thukydides mestere.

tehát minden heveskedőnek hideg vizet kell adni.» Emberrünk bámult és hallgatott. A fiatal Antonius pedig örömeiben felkaczagott: «Nesze Philotas, — úgymond, — ezt mind neked ajándékozom!» rámutatván egy asztalra, a mely telistele volt számos, nagy serleggel. Philotas megköszönte jóindulatát, eszeágában se levén azt hinni, hogy egy ily fiatal ember ennyit ajándékozhasson. Nem sokára azonban valamelyik szolga egy ládába helyezvén a serlegeket, hozzávitte és felszólította, hogy pecsételje le. Philotas vonakodott, félt elfogadni az ajándékot. «Ugyan bohó, mit habozol, — mondá a szolga, — vagy nem tudod, hogy az ajándékozó Antonius fia, a kinek módjában áll annyit akár aranyban is adni? Am ha hajtasz szavamra, váltsad be azt nálunk pénzre, mert könnyen megeshetik, hogy az atya előkivánja egynémelyikét ezeknek a régi és műbecscsel bíró műveknek.» Ezeket — mondá nagyatyám, — többször beszélte el Philotas.

XXIX. Kleopatra pedig a hízelkedést, nem csak négy formában, mint Plato²⁶ megkülönbözteti, hanem többféle formában gyakorolta és bárminemű, akár komoly, akár játshi foglalkozásnak mindenha tudott valami új bájt, kellemet adni. Leigázta Antoniust, úgyhogy sem éjjel, sem nappal nem engedte szabadjára. Mert vele koczkázott, vele ivott, vadászott, sőt fegyveres gyakorlatainál is nézője volt. Éjszaka pedig, a midőn Antonius a köznépség ajtainál meg ablakainál ácsorogva pajzánkodott a bentlevőkkel, vele kódorgott, tekergett szolgálóruhába öltözötten; mert maga is így szokta álcázni magát, a honnét aztán mindig szidalmakkal, gyakran pedig ütlegekkel kifizetve tért haza.

A többség ugyan ferde szemmel nézte, mindazáltal az Alexandria-beliek kedvüket lelték pórias tréfáiban és találóan, szellemesen viszonozták azokat, majd kedvtelten mondogatták, hogy Antonius a rómaiakkal szemben tragikus, ő velük szemben azonban komikus álarczot használ.

Sok tréfás csínjeit elbeszélni meg nem engedett bőbeszédség volna.

²⁶ Gorgias XIX. fejezet.

Egykor Kleopatra jelenlétében halászgatván, bosszankodott rossz szerencsájén; megparancsolta tehát a halászoknak, hogy bukjanak a víz alá és titkon akaszszanak horgára egy már előbb fogott halat. Így húzza fel kétszer avagy háromszor a horgot. De Kleopatrát nem szedi rá. Csodálkozást színlelve beszéli el a dolgot barátjainak és meghívja őket másnapra, hogy legyenek szemlélői.

Sokan szállnak a bárkákra és Antonius lebocsájtja horogját. Kleopatra pedig megparancsolja egy emberének, hogy eleve merüljön alá és oda úszván, akaszszon egy pontusi sózott halat a horogra. Antonius jó fogásra számítván, felhúzza horgát. Képzeltető, minő nevetés támadt.

Kleopatra pedig: «A horgot — úgymond — engedd nekünk, Imperator, a pharosiak és a kanoposiak királyainak, a te zsákmányaid a városok, a királyok és a szárazföldek.»

XXX. Ilyetén dévajságok, gyerekes csinyek közepett két követség érkezik váratlanul Antoniushoz. Az egyik Rómából jött azzal az üzenettel, hogy fitestvére: Lucius és neje Fulvia is összevesztek, aztán Caesarral hadrakelvén megverettek és elmenekültek Italiából. A másik, egy cseppet sem kellemesebb amannál, hogy Labienus a parthusok élén Ázsiát az Euphratestől és Syriától egész Lydiáig meg Joniáig meghódította. Nagy keservesen tehát, akár az álomból felocsúdva, a mámból kijózanodva, felkerekedett Antonius, hogy szembeszálljon a parthusokkal és Phoeniciáig előre nyomult, de minthogy Fulviától siralommal telt levelet vőn, kétszáz hajóval Italia felé fordult.

Hajóztában felvette menekvő barátjait, majd megtudta, hogy Fulvia volt a háború okozója, mivelhogy, mint afféle magát mindenbe ártó, vakmerő természetű asszony, abban reménykedett, hogy elvonja Antoniust Kleopatrától, ha Italiában valami mozgalom támad.

Szerencséjére történt azonban, hogy Fulvia a hozzá való hajózása közben Sikyonban megbetegedett és meghalt; ez okon aztán a Caesarral való kiegyezés esélyei is kedvezőbbek lettek. Majd midőn Antonius Italiában kikötött és Caesar nyíltan semmi szemrehányást nem tett néki, sőt mindent, a mivel csak vádolták, Fulviára hárított, barátjaik nem engedték tovább

firtatni a dolgot, hanem kibékítették őket és felosztották a birodalmat, határukat tűzvén a ioniai tengert.

A keleti tartományokat Antoniusnak utalták, a nyugatiakat Caesarnak, Afrikát pedig Lepidusnak hagyták. Megállapították továbbá, hogy a consulságot, ha az nekik maguknak nem kell, felváltva a barátjaik viseljék.

XXXI. Mindezeket helybenhagyták ugyan, de nagyobb biztosítékra volt szükségük; a mit a véletlen szerencse nyújtott néki.

Caesarnak volt egy idősebb, de nem ugyanattól az anyától való nőtestvére, Octavia, mert ennek anyja Ancharia volt, ő pedig később született Attiától. Caesar rendkívül szerette ezt a nénjét, a ki mint mondják, bámulatos derék asszony volt.

Octavia özvegyiségben élt, miután a férje Caius Marcellus nemrégien elhalálozott. Fulvia halála után Antonius is özvegy számba ment, a ki ugyan nem tagadta a Kleopatrával való viszonyát, de nem vallotta meg a házasköteléket, mert esze még mindig viaskodott az egyiptomi nő iránt érzett szerelmével. Ezt a házasságot valamennyien javalták, abban a reményben, hogy Octavia, a ki rendkívüli szépsége mellett annyi tiszteletreméltósággal, érdemességgel bírt, ha egyszer Antonius mellé kerül és megszeretteti magát, a mi valószínű egy ily kiváló nőnél, a közdolgok biztonságát, összhangját előmozdítani fogja. Midőn tehát mindaketten beleegyeztek, Rómába mentek és megülték Octavia lakodalmát. De minthogy a törvény nem engedte meg az özvegynek a férje elhalálozása után tíz hónapon belül, új házasságot kötni, a senatus külön határozattal elengedte néki a gyászidőt.

XXXII. Sextus Pompeius²⁷ Sicilia birtokában lévén, Italiát innen harácsolta és számos kalóz hajójával, a miket Menas tengeri rabló és Menekrates vezényeltek, bizonytalanná tette a tengert. Minthogy azonban, úgy látszik, szívességet tanúsított Antonius iránt, mert befogadta az anyját, a ki Fulviával együtt elmenekült Rómából, czélszerűnek látszott ő vele is kibékülni.

²⁷ Pompeius Magnus második fia, a ki az atyja örökéért folytatott változatos küzdelmek után Italiából kiűzetvén, Bithyniában életét vesztette.

Összejöttek tehát a misenumi²³ hegyfoknál. Pompeiusnak hajóhada a part közelében horgonyzott, Antoniusnak és Caesar-nak szárazföldi seregei pedig oldalukon csatarendben álltak.

Miután megegyeztek abban, hogy Pompeius bírja Sardinia-t, hogy meg tisztítja a tengert a kalózoktól és szállít bizonyos mennyiségű gabonát Rómába, kölcsönösen lakomára hívták egymást. A sorshúzásnál Pompeiusra esett a sor, hogy őket elsőnek megvendégelje. Antoniusnak arra a kérdésére, hogy hol lakmároznak: «Itt, — felelt Pompeius, a hatsoros parancsnoki hajójára mutatván — mert csak ez a ház maradt atyai örökül Pompeiusra.»

Ezzel egyenest Antoniusnak tett szemrehányást, mivelhogy ez bírta az ő, Pompeius atyjának a házát.

Majd horgonyra bocsájtja a hajót, átjáróul pedig hidat veret a hegyfoktól és szívesen fogadja őket. Midőn a vigasság eléri tetőfokát és csak úgy röpülnek az élczek Antoniusra meg Kleopatrára, Menas, a kalóz, Pompeiushoz közelit és odaszól néki, hogy azok ne hallják: «Akarod, hogy a horgonyköteleket elvágjam és téged nemcsak Sicilia meg Sardinia, de az egész római birodalom urává tegyelek?»

Pompeius ennek hallatára rövid ideig gondolataiba merülve, majd egy kis idő múlva így szól: «Ezt kell vala tenned, mielőtt megkérdeztél; most azonban elégedjünk meg a létező viszonyokkal. Az esküszegés nem az én mesterségem.»

Majd aztán mind a kettőtől viszont megvendégeltetvén, Siciliába hajózott.

XXXIII. Ez egyezés után Antonius előre küldötte Ventidiust Azsiába, hogy állja útját a parthusok előrenyomulásának, maga pedig Caesar iránt való kedvezésből, megválasztatta magát az első Caesar ²⁹ papjának.

De egyébként is közös egyetértéssel, barátságosan intézték a legfontosabb politikai ügyeket.

Csak a játékokban való versengés keserítette Antoniust, mivelhogy Caesarral szemben mindenha a rövidebbet húzta. Volt körülötte valami egyiptomi jövődómondó, a ki a szüle-

²⁸ A neapolisi öböl északi csúcsán.

²⁹ A ki holta után istenné nyilvánított.

tésből jósolt. Ez, akár hogy Kleopatrának kedvezzen, akár hogy az igazat megmondja, kijelentette Antoniusnak, hogy szerencsáját, bármi fényes és nagy legyen az, a Caesaré el fogja homályosítani; azt tanácsolta tehát neki, hogy lehetőleg messze távozzék az ifjútól. «Szellemed — úgymond — retteg a Caesarétól, és jóllehet büszke az, meg fentszárnyaló, a mikor magára van, Caesarral szemben félénk, alázatos lesz.» Es az események, úgy látszik, az egyiptomi jós mellett tanúskodtak. Mert, mint beszélük, valahányszor akármire nézve is sorsot húztak, avagy kockát vetettek, Antonius mindig vereséggel állott odébb.

Gyakran kakasokat, gyakran harczra idomított fürjeket eresztettek össze és a Caesaréi győztek. Antonius, titkon bosszankodva ezeken és mindinkább hitelt adva az egyiptomi jósnak, eltávozott Italiából, Caesarra bízván családi dolgait.

De Hellasig magával vitte Octaviát, a kitől leánykája született.

Athenaeben való telettekor jelentették neki Ventidius első sikereit, hogy csatán meggyőzte a parthusokat és levágta Labienust meg Pharnapatest, Herodes király legügyesebb hadvezérét. Erre a győzelemre megvendégelte a helleneket és versenyrendezőséget vállalt az athenaeieknél, úgyhogy otthon hagyván méltóságának jelvényeit, a versenyrendezői vesszőkkel, köpönyegben, papucsban jelent meg a téren és átnyalábolva a küzdő ifjakat, fejfelé előre a földhöz sujtotta őket.

XXXIV. Antonius háborúba készülvén indulni, koszorut vett a szent olajfáról és valami jósige folytán megtöltött egy korsót a Klepsydra³⁰ vizével és magával vitte. Ezenközben Ventidius összecsapott Pakorossal, a parthusok királyának fiával, a ki derék sereggel újfent Syriára tört és megverte Kyrrestike földén, miközben levágott sok hadi népet és Pakoros az elsőkhöz esett el. Ez a hadi tény, mely a legfényesebbek közé tartozott, a rómaiaknak teljes megtorlást szerzett a Crasust ért csapásért és ismét viasszaszorította a parthusokat Media meg Mesopotamia belső vidékére, miután három egymásután következő csatán megverettek.

³⁰ Forrás az Akropolison, a melynek folyása időnként el-elállt, akár a vízórác; (vízóra görögül: klepsydra).

Ventidius azonban nem merte tovább üldözni a parthusokat, tartván Antonius féltékenységétől. Az elpártolt népekre támadt tehát és meghódította azokat, majd ostrom alá vette Antiochos, kommagenei³¹ királyt, Samosata városában. Ez ajánlkozott, hogy ezer talentumot³² fizet és aláveti magát Antonius rendelkezéseinek, de Ventidius Antoniushoz utasította, a ki immár a közelben előrenyomult és nem engedte meg Ventidiusnak, hogy Antiochussal egyezkedjék. Azt akarta ugyanis, hogy az ő nevéhez fűződjék ez az egy hadi tény és hogy ne Ventidiusnak köszönjön minden sikert.

De minthogy az ostrom hosszúira nyult, a lakosok pedig, miután lemondottak a kiegyezés reményéről, bátor ellenállást fejtettek ki, Antonius semmire sem menván, röstelkedés s bánkódás közepett, szívesen egyezsége lépett Antiochossal háromszáz talentum³³ árán.

Majd egynémely jelentéktelen intézkedéseket tevéen Syriában, visszatért Athenaebe, Ventidiust pedig a megérdemelt kitüntetésekkel megtisztelvén, Rómába küldötte a diadalmenetre. Ez a Ventidius eleddig az egyedüli, a ki diadalmenetet tartott a parthusokon. E jelentéktelen származású férfiú, Antonius barátságának köszönhetette a nagy tettekre szolgáló alkalmakat. A miket aztán kitünően felhasználván, megerősítette az Antoniusra, meg Caesarra vonatkozó mondást, hogy hadi vállalkozásokon szerencsésebbek voltak mások által, semmint maguk-maguk által.

És csakugyan Antonius hadvezére: Sossius is számos derekas tettet vitt végbe Syriában, meg Canidius is, a kit az armeniaiak közt hátra hagyott, nemcsak ezeket, de még az iberek és az albánok királyát is, sőt egészen a Kaukasusig nyomult előre. Ezek növelték nagyra Antonius hatalmának hírét és dicsőségét a barbar népek közt.

XXXV. Antonius maga pedig, holmi vádaskodás folytán újfent felingerülten Caesar ellen, háromszáz hajóval Italia felé

³¹ Syria északi tartománya, Samosata fővárossal az Euphrates mellett.

³² 4.715,000 korona.

³³ Mintegy 1.414,500 korona.

evezett. De minthogy a Brundisium-beliek nem fogadták be hajóraját, Tarentumnál vetett horgonyt. Itt Hellasból a vele együtt hajózó Octaviát, a ki viselős volt, miután már két leánykája született tőle, a saját kérésére elküldötte fitestvéréhez. Octavia útfélen találkozott Caesarral és miután megnyerte ennek barátjai közül Agrippát, meg a Maecenast, keseregve, rimánkodva, egyenest hozzáfordult, hogy ne engedje, mikép a legboldogabb nő a legboldogtalanabbá váljék. Most az egész világ ő reá csüggeszti szemét, mint két korlátlan úr nejére, illetve hűgára. «Ha azonban — úgymond — a rosszabb győz és a háború kitör, ti elöttetek ugyan bizonytalan, kinek szánja a végzet a győzelmet, avagy a vereséget, de az én sorsom mind a két esetben szomorú lesz.»

Megindult ezen Caesar és békés szándékkal ment Tarentumba, a hol a legpompásabb látvány tárult a nézők szemei elé. A roppant sereg a szárazföldön nyugvóban, a tömérdek hajó a partok mentén a horgonyokon pihenőben, a vezérek és bizalmas emberek találkozása és barátkozása! Elsőnek Antonius tartott lakomát, azután Caesar is adott a hűga kedvére. Megegyeztek tehát, hogy Caesar kölcsönöz Antoniusnak két legiót a parthusi háborúra, Antonius pedig Caesarnak száz érczorru gályát.

Ezenkívül Octavia kieszközölte a férjétől a bátyja részére hűsz kalózhajót, a férjének pedig a bátyjától ezer vitézt. Igyen elváltak egymástól. Caesar legott hadra kelt Pompeius ellen, vágyván Sicilia birtokára, Antonius pedig felkerekedett Ázsiába, miután Octaviát, a tőle való, meg a Fulviától maradt gyermekekkel Caesarnál elhelyezte.

XXXVI. Azonban az a szunnyadozó borzasztó baj, a Kleopatra iránt való szerelem, melyet, úgy látszik, józanabb észelvek megfékeztek, lebilincseltek, újfent kitört és erőre kapott, a mint Syria felé közeledett.

Végül lelkének engedetlen, fékezhetlen igavonója, mikép Plato ³⁴ mondja, minden szép meg üdvös megfontolást oldalt rugván, elküldötte Fonteius Capitot, hogy hozza Kleopatrát

³⁴ A Phaedrus-ban XXXVI. f.

Syriába. Megérkeztek nagyon megörült és nem is valami jelentéktelenséggel gazdagította őt, hanem Phoeniciával, Koile-Syriával, Cyprussal, meg Cilicia nagy részével, sőt néki adta Indiának balzsamtermő vidékét és a nabataiak lakta Arabiának azt a részét, a mely a külső tengerre dől. Ezeket az ajándékozásokat fájalták leginkább a rómaiak, jóllehet több magánembernek kedveskedett Antonius tetrarchiákkal és terjedelmes királyságokkal, számos királyságot eltörölt, mint az iudaeai Antigonosét, a kit nyilvánosan lefejeztetett, ámbár azelőtt egyetlen más király sem lakolt ilyen büntetéssel.

Azonban Kleopatra kitüntetéseiben a sok csúf indok volt a legkeservesebb a rómaiakra nézve. Veszett hírével azzal növelte még, hogy a Kleopatrától származó ikergyermekeket nyíltan elismerte és a fiúnak Alexandrosnak, a Helios (Nap), a leánynak Kleopatrának pedig a Selene (Hold) melléknevet adta. Azonban mint aféle ügyes ember, még a leggyalázatosabb dolgoknak is tudott szép külszint adni. Azt mondogatta ugyanis, hogy a római birodalom nagysága nem abban jelentkezik, a mit meghódítanak, hanem abban, a mit elajándékoznak, hogy a nemes fajok számos örökösök és királyok nemzése folytán terjeszkedjenek. Igyen származott az ő első őse is Heraklestől, a ki nem bízta egyetlenegy nőre a nemzetsége fentartását, nem félt a Solon-féle törvényektől, sem a teherbeejtésért való felelősségre vonástól, hanem természetes úton igyekezett számos nemzetség és család alapját maga után hagyni.

XXXVII. Midőn Phraates megölte az atyját és kezébe ragadta a királyságot, számos parthus elbujdokolt az országból, köztük Monaises, egy tekintélyes, befolyásos férfiú, a ki szintén Antoniushoz menekült.

Antonius ennek sorsát a Themistokleséhez hasonlónak találván, másrészt vetekedni akarván a perzsák királyával bőkezűsége, nemes lelkületre nézve, három várost ajándékozott néki, Larissát,¹⁸⁵ Arethusát és Hierapolist, melynek ezelőtt Bambyke volt a neve. De midőn a parthus király kegyelmébe

¹⁸⁵ Mind a három Syriában.

visszafogadta Monaisest, Antonius szívesen hazabocsájtotta őt azzal az eltökéléssel, hogy rászedi Phraatest, békét ajánlván neki, az alatt a feltétel alatt, ha visszaadja a Crassustól elvett hadijelvényeket, meg a még élő hadifoglyokat.

Majd Kleopatrát visszaküldvén Afrikába, Arabián át Armeniának vette útját, a hol a saját hadereje, meg a szövetséges királyoké hozzácsatlakozott. Ezek pedig nagyon sokan voltak, a leghatalmasabb pedig valamennyiük közt az armeniai Artavasdes volt, a ki hatezer lovast, meg hétezer gyalogost állított. Szemlét tartott tehát a seregen, a mely állt hatvan-ezer római gyalogságból és tízezer hispaniai meg kelta lovas-ságból, a mely a rómaiakkal volt összesorakoztatva.

A különböző népségűek harmincezeren voltak a lovasokkal, meg a könnyű fegyveresekkel együtt. De ez a roppant hadikészültség és sereg, a mely megfélemlítette a Baktrán túlban levő indusokat és megrendítette egész Ázsiát, semmi hasznára se vált, állítólag Kleopatra miatt. Sietségében ugyanis, hogy ezzel együtt tölthesse a telet, időnek előtte kezdte meg a háborút és mindent hebeburgyán intézett. Mintha csak eszét vesztette volna, szinte valami bájjal, varázslat hatása alatt szüntelen e nő felé tekintgetett epedőleg, és inkább azon volt, hogy hováhamarább visszatérjen, semmint hogy meggyőzze az ellenséget.

XXXVIII. Először tehát Armeniában kelle megtalálnia a nyolcezer stadiumnyi ³⁶ meneteléstől kifárasztott seregét és megpihentetnie, aztán mielőtt a parthusok a telelőkről megmozdultak vala, a tavasz elején Mediát kellett meghódítania. De nem tudta elvárni az időt, hanem legott előnyomult seregével és Armeniát balkézről hagyván, becsapott Atropateneba, ³⁷ a melyet felharácsolt. Aztán az ostromra szükséges gépeket, a mik háromszáz szekéren követték, köztük egy nyolczvan láb hosszú faltörő kos — és a miket kellő időben helyreállítani, hogy ha elpusztulnak, majdnem lehetetlen volt, mivel-hogy a felső vidéken csak hitvány alacsony és puha fa terem,

³⁶ Közel 1600 kilométer.

³⁷ Mediának délnyugoti része, a mely nevét Atropates perzsa vezértől nyerte, a ki azt a vidéket a makedonoktól felszabadította.

siettében, a gyors menetelésének akadályaikép visszahagyta és a szekerek néminemű fedezését Statianus vezérletére bízta. Maga aztán ostrom alá vette Phraatat, ezt a nagy várost, a hol Media királyának nejei és gyermekei tartózkodtak. Azonban a tapasztalás hamarosan megmutatta, mekkora hibát követett el a gépek hátrahagyásával.

Hogy tehát előbbre haladjon, töltést hányatott a város irányában, a mit csak időveszteséggel és sok fáradsággal tudott létre hozni.

Ezenközben Phraates leszállván nagy sereggel, mihelyt megneszelte a gépszállító szekerek hátrahagyását, nagy számú lovasságot küldött ellenük. Statianus ettől körülfogatván, maga is elesik, meg vele együtt a tízezer embere. A barbarok pedig hatalmukba kerítik a gépeket és elpusztítják azokat. Sokakat foglyul ejtenek, a kik közt volt Polemon ³⁸ király is.

XXXIX. Ez a kudarcz, mint képzelhető, nagyon leverte Antonius egész környezetét, mivelhogy szinte váratlanul érte őket mindjárt a hadjárat kezdetén. Az armeniai Artavasdes pedig kétségbeesvén a rómaiak dolgán, egész seregével felke-rekedett és eltávozott, jöllehet a legfőbb okozója volt a hábo-rúnak. A parthusok aztán nagy büszkén az ostromlók előtt termettek és elbizakodásukban fenyegetni kezdték őket.

Antonius nem akarván, hogy tétlenül heverő seregében a levertség, a lehangoltság erőt vegyen és növekedjék, magához vett tíz legiót, három praetori cohors nehéz fegyverest, meg valamennyi lovas, és beszerzésére indult, abban a vélekedésben, hogy igyen legkönnyebben magára vonja az ellenséget és nyílt csata támad.

Egy napi utat előre haladván, észreveszi, hogy a parthusok körülözönlik útközben és igyekeznek a seregére csapni. Kifüg-gesztí tehát a táborban a harczjelet, de felszedi a sátozt, azzal a szeszszel, hogy nem harczol, hanem elvonul. Majd elhalad a barbarok félhold alakban felállított hadrendje előtt és kiadja a paran-csot, hogy mihelyt az ellenség első sorai a nehéz fegyveresekhez lövésnyire látszanak, a lovasság rohanja meg az ellenséget.

³⁸ Pontusi király.

A szemben sorakozott parthusoknak csodaszerűkép tünt fel a rómaiak hadi rendje; bámulva nézték őket, mint vonulnak el egyenlő közökben nyugodtan, szótlanul, kopjáikat rázva. Midőn aztán a jeladáskor a lovasok szemközt fordulva nagy riadással rohamot intéznek, a barbarok ugyan bátran védekezve fogadják őket, jóllehet íziben nyíllövésen belül teremnek, de midőn egyidejűleg a nehézfegyveresek is nagy rialgással meg fegyverzőrejjel velük összezsapnak, a parthusok lovai ágaskodva megbokrosodnak, és a lovasok, mielőtt kézre mennének, megszaladnak. Antonius pedig neki fekszik az üldözésnek és nagy reményekkel van, hogy az egész hadjáratot, vagy legalább annak javarészét ezzel a csatával befejtze.

De midőn a gyalogság ötven stadiumra ³⁹, a lovasság pedig még háromszor annyira is üldözi az ellenséget és az elesettek meg a foglyok számbavételekor csupán harmincz foglyot, meg nyolczvan halottat találnak az ellenségből, mindnyájukat csüggetettség, reménytelenség szállja meg; elborzadtak ugyanis arra a gondolatra, hogy győzteskép ily keveset öltek meg, legyőzöttkép pedig annyi tömérdek embert veszítettek a társzekerекnél.

Másnap aztán felpodgyászolván, a Phraatahoz és a táborhoz vezető útra térnek.

Útmentükön eleinte csak kevés ellenségre botlanak, majd mindinkább többre, míg végül az egész seregre bukkannak, a mely ifjonti erővel, akár meggyőzetlenül, harczra hívja és mindenünnét meg-megrohanja őket, úgyhogy csak keservesen, nagy vesződéssel menekülnek a táborba. A médek pedig kirohanást tesznek a töltésre és megszalasztják a védőket. Antonius haragjában az úgynevezett megtizedelést alkalmazza a gyávákkal szemben. A csapatot ugyanis tíz-tíz embernyi csoportokra osztván, azok mindegyikéből egyet, a kit a sors ér, kivégeztet. A többieknek pedig buza helyett árpát osztat ki.

XI. Keserves volt ez a háború mind a kettőjükre nézvest, de a kimenetele még borzalmasabb. Az éhség állt Antonius előtt.

Az élelembeszerezés ugyanis nem volt többé lehetséges

³⁹ Egy stadium 185 m.

sok vérontás és öldöklés nélkül. Phraates pedig ismervén a parthusokat, hogy mindenre inkább képesek, semmint télviz idején a szabadban nyomorogni és kódorogni, félt attól, hogy a faképnél hagyják, hahogy a rómaiak kitartanak és maradnak; mert immár beállott a zord idő az őszi napéjegyen után. Kieszelte tehát a következő cselt.

A legkiválóbb parthusok az eleségszerzésnél és egyéb találkozásoknál lanyhábban viselték magukat szemben a rómaiakkal, egyet-mást engedtek nekik elvinni, dicsérték bátorságukat, hogy ők a legvitézebb emberek és hogy az ő királyuk teljes joggal csodálattal van irántuk. Ezután közelebb vágattak és lovaikat mellettük megállítván, gyalázni kezdték Antoniuszt, hogy nem ad alkalmat Phraatesnek, jöllehet meg van a szándéka arra, hogy megbéküljön és ennyi kitűnő férfiút megkiméljen, sőt bevárja a két legkegyetlenebb ellenséget, az éhséget meg a telet, a mik folytán nehéz dolog lesz még a parthusok fedezete mellett is megmenekülni. Többen közölték ezeket Antoniuszal, a ki jöllehet puhább lett a reménység fejében, mindazáltal előbb nem küldött hirdetőket a parthusok királyához, valamíg megtudakolta ama barátságos érületű barbaroktól, vajjon megegyezik-e a király nézetével mindaz, a mit beszéltek.

Midőn ezek ezt megerősítették és felhívták, hogy ne bizalmatlankodjék, ne féljen, Antonius elküldötte egynéhány bizalmasát, újfent kívánván a hadi jelek és foglyok visszaadását, hogy olybá ne tűnjék, mint a ki örül, hogy megmenekülhet, megszabadhat.

A parthus király azt felelte, hogy ne legyen gondja arra, hanem ha elvonul, békét, bátorlétet biztosít neki; erre Antonius pár nap multán összepodgyászolt és fölkerekedett.

Bármily ügyes is volt Antonius a népet szóbeszéddel tartani, és kortársai bármelyikénél is rátermettebb arra, hogy a hadat szavával vezesse, a szégyenérzet és csüggettség képtelenné tette arra, hogy fellelkesítse a hadi népét. Domitius Ahenobarbusra bízta tehát, hogy ezt megtegye. Egynéhányan zokon is vették, hogy lenézi őket, a többség azonban megértette az indokot és megesett a szive rajta. Azt hitte, hogy annál is inkább kötelessége a tiszteletet megadni és engedelmeskedni a hadvezérnek.

XLI. Antonius ugyanazon az úton, lapályos fátlan vidéken szándékozáva visszavonulni, valami mard nemzetségű férfiú, a ki a parthusok szokásaiban nagyon járatos volt és a ki a hadi gépeket szállító kocsik körül történt ütközetben hű maradt a rómaiakhoz, elébe járul és azt tanácsolja, hogy jobbra kanyarodván, tartson a hegyeknek és ne tegye ki nehézfegyverzetű seregét nyílt, fedetlen vidéken a tömérdek lovasság nyíl-lövegeinek.

Hisz Phraates ép azon mesterkedett, hogy kedvező feltételeivel az ostromtól elvonja. Ám ő egy rövidebb úton kalauzolja, a mely élelmi szerekben jobban bővelkedik. Antonius ennek hallatára tanakodni kezd. És jóllehet az egyezés után nem akar a parthusok iránt bizalmatlanságot mutatni, de helyesli a rövidebb utat, meg azt, hogy a menetelés emberlakta falvakon történjék, tehát biztosítékot kíván a mard embertől. Ez ajánlkozik, hogy kötözzék meg, valamíg a sereg leérkezik Armeniába; és megkötözöttek két napon át teljes nyugalomban mutatja az utat.

Harmadnapon azonban, midőn Antonius már nem is gondol a parthusokra és önbizakodásában egész gondatlanul menetel, a mard ember észreveszi, hogy egy a folyó kifolyását elzáró töltés egész ujonnan át van szakítva és tömérdek víz árad az útra, melyen menetelniök kell.

Megérti, hogy ez a parthusok műve, a kik akadályul, késleltetésül vezették útjukra a folyót. Inti tehát Antoniust, hogy legyen körültekintő és figyelmes, mert az ellenség közel van. Alig hogy Antonius csatarendbe hozza a nehéz fegyveres népet és elhelyezi a parittyásokat meg a kopjásokat az ellenségre való kirontás céljából, megjelennek a parthusok és köröskörül nyargalnak, hogy bekerítsék és minden oldalról összezavarják a római sereget. De reájuk rohannak a könnyűfegyveresek és a parthusok, miután sok sebet ejtenek nyilaikkal, és nem kevesebbet kapnak az ólomlövegektől meg a kopjáktól, visszavonulnak.

Aztán újfent támadnak, valamíg a gall lovasság zárt sorokban közitük vág és szétveri őket. Többet nem is mutatják magukat az nap.

XLII. Megtanulta ebből Antonius, mit kell majd tennie; megrakja tehát nemcsak a hátvédet számos parittyással és kopjással, hanem mindakét szárnyat is és hosszúdad négyszögben vezeti a sereget. Megvolt hagyva a lovasságnak is, hogy verje vissza a támadókat, de ha megszaladtak, messze ne űzze.

Igyen a parthusok a következő négy napon nem tesznek több kárt a rómaiaknak, mint a mekkorát maguk szenvednek, de ernyetegebbek is lesznek és a telet ürügyül adván, a visszavonulásra gondolnak.

Az ötödik napon Antonius elé járul Flavius Gallus, egy harczias, tettrevágyó férfiú, a ki parancsnokságot viselt és több könnyű fegyverest kér a hátvédre, meg valamelyes lovast a homlokvonalaról, hogy valami nagy sikert arasson.

Antonius megadván a mit kért, Gallus visszaveti az előretörő ellenséget, azonban nem húzódik lassan-lassan nehéz fegyveresekre, nem hátrál meg, hanem helyt áll és vakmerően összecsap. A hátvéd vezérei látván, hogy elváratik, vissza hivatják, de ő nem enged.

Ekkor, mint mondják, Titius quaestor megragadván egy zászlót, visszafordul és leszidja Gallust, hogy ennyi derék embert feláldoz. Gallus visszaszidja és megparancsolja övéinek, hogy álljanak helyt. Titius tehát eltávozik. Gallus pedig, miközben visszaszorítja a szemben álló ellenséget, egy derék csapat észrevétlenül hátul körülfogja. Igyen mindenfelől megtámadtatva, segítségért küld.

A gyalogság vezérei, köztük Canidiussal, a kinek legnagyobb befolyása volt Antoniusra, úgy látszik, jelentékeny hibát követtek el. Mert az egész gyalogságot tömegben kelle ellenük fordítani, ők pedig csak kis csapatokat küldöttek segedelmül és a midőn ezek megverettek, újfent másokat meg másokat menesztettek, meg sem gondolván, hogy igyen csaknem az egész sereget kitették a vereségnek, a felbomlásnak, ha Antonius nem terem ott lelkendezve a homlokvonalaról a nehéz fegyveresekkel, és a harmadik légiót nem tolja a futók közt az ellenség elé, igyen meggátolván a továbbbúldozést.

XLIII. Háromezeren estek el, a sátrakba meg ötezer

sebesültet hoztak. Ezek közt volt Gallus is, a kinek mellét négy nyíl-löveg át meg át járta. Nem is gyógyult ki sebeiből.

A többieket sorra járván, megtekintette és vigasztalta Antonius, könnyekkel szemeiben, mély részvéttel. Ezek pedig egész vidáman megfogták a jobbját és kérték, hogy távozzék, csak gondoljon a maga jóvoltára és ne keseregjen. Aztán imperatornak szólítván, azt mondogatták, hogy csak ő legyen ép, egészséges, majd ők megszabadulnak. Egyáltalán mondhatni, hogy az időben senki más imperator nem hozott össze sem vitézségre, sem kitartásra, sem ifjonti erőre oly kitűnő sereget, mint ő. Sőt a vezér iránt való tiszteletet, a jóindulattal kapcsolatos engedelmesség, meg az a valamennyiöket, kicsinyt-nagyot, tisztet és közkatonát egyiránt átható érzüket, a mely Antonius kegyét, kitüntetését inkább kereste a saját üdvénél, biztonságánál, a régi rómaiaknál sem lehetett fokozottabb mértékben.

Ennek több oka volt, mikép fent előadtuk ; az előkelő származás, a szónoki hatalom, az igénytelen magaviselet, a szívesen és nagy mértékben való ajándékozás, a tréfálkozásban, a társalgásban való ügyesség. Ez alkalommal pedig azzal, hogy együtt nyomorgott és szenvedett a szenvedőkkel, hogy ellátott mindenkit mindennel, a mire csak szüksége volt, szinte odaadóbakká tette a betegeket, a sebesülteket, az egészségeknél.

XLIV. A kifárasztott és elcsüggedt ellenséget azonban ez a győzelem annyira felsekertette és a rómaiaknak oly nagyfokú megvetésére bátorította, hogy még éjente is a táboruk körül ácsorgott, abban a várákozásban, hogy az elhagyott sátrakat és a megfutottaknak a holmiais legott felharácsolhassa.

Pittymallatkor pedig sokkal többen özönlöttek hegyibük ; mert mint mondják, mintegy negyvenezerre rugott a lovasok száma, hisz a király még a személye köré állandóan rendelt csapatokat is elküldötte a biztos, elmaradhatlan győzelemre ; ám ő maga egyetlenegy csatában se vett részt.

Antonius beszédet akarván intézni a katonákhoz, gyászruhát kér, hogy szánandóbb kinézése legyen. De minthogy barátjai ezt ellenzik, bíboröltönyben jelenik meg és beszédet tart, megdicsérván a győzőket, legyalázzván a meghátrálókat.

Az előbbiek bátorságra biztatják, az utóbbiak pedig védekezvén, rendelkezésére állítják magukat, hogy, ha akarja, akár tizedelje meg őket, akár más módon büntesse; csupán arra kérik, vessen véget rosszkedvének, bánatoskodásának.

Erre Antonius a kezeit az égre emelve az istenekhez felfohászkodik, hogy ha valami végzet üldözi előbbi jó szerencséjéért, csak őt magát sújtsa az, a seregre azonban hozzon üdvöt és győzelmet.

XLV. Másnap, még erősebb fedezet mellett tovább vonulnak. És midőn a parthusok újfent támadnak, egészen hihetetlen dologra bukkannak. Abban a hitben ugyanis, hogy nem csatára, hanem csupán zsákmánylásra, fosztogatásra szárguldanak, tömérdek lövegekkel találkoznak és látják, hogy a rómaiak harcz-heve új erőre, frisseségre kapott, újra megcsüggednek. Mindazáltal, midőn a rómaiak a meredek halmokról leszállnak és lassan kibontakoznak, hegyibük esnek és elárasztják lövegeikkel. Azonban a pajzshordók szembefordulnak, közbezárják a könnyű fegyveres hadi népet, majd térdre ereszkedvén, pajzsukat elébük vetik, a következő sor pedig pajzsával fedi őket, ezeket meg hasonlókép a többi. Ez a háztetőhöz hasonlatos alak, szinkörszerű látványt nyújt és a legbiztosabb védelmet képezi a nyilak ellen, melyek róla lesíklanak.

A parthusok a rómaiak térdrebecsájtkozását elernyedésnek, kimerülésnek vélvén, leteszik íjaikat, kézre fogják kopjáikat és támadásra közelítenek. Ám a rómaiak hadi rivalgás közt hirtelen felszöknek, a kezük ügyébe esőket dárdáikkal leszúráják, a többit valamennyit pedig megkergetik. Ugyanez történvén a következő napokon is, a rómaiak csak kis utat tehetnek.

De az éhinség kezdi megtámadni a sereget, a mely a kevés eleséget is csak kűzdelemmel tudja megszerezni, meg az őrléshez szükséges eszközök híjával is szűkösködik. Javarészt ugyanis visszahagyták, mivelhogy az igavonók majd elhullottak, majd pedig a betegeket és a sebesülteket szállították. Mondják, hogy egy attikai choinix⁴⁰ búza ára ötven⁴¹ drachmára rúgott és az árpakenyeret ugyanakkora súlyú ezüstért mérték.

⁴⁰ Kevéssel több egy liternél.

⁴¹ Mintegy 40 korona.

A fűfélékhez meg a gyökerekhez fordulnak tehát, de csak kevés olyanra bukkantak, a miket ismertek, így eddig még soha nem izlett fűfélékkel tesznek próbát és valami fűhöz nyultak, a mely örjületet és ennek következtében halált idézett elő. Mert a ki abból evett, mindent elfelejtett, semmit nem ismert, csupán azzal az egy dologgal foglalatosskodott, mintha csak valami nagy bűzgalomra érdemeset cselekedne.

A síkság tele volt azokkal, a kik a földre görnyedten a köveket kiturkálták és máshová tették. Végül pedig epehányás után meghaltak, minthogy az egyedüli ellenszer is, a bor hiányzott.

Midőn így sokan elvesztek és a parthusok csak nem tágitottak, mint beszélük, Antonius többször felsóhajtott: «Ő tízezerek!» — csodálkozását fejezván ki Xenophon követői iránt, a kik jöllehet sokkal nagyobb utat tettek meg Baby-loniából és nagyobb számú ellenséggel küzdöttek, mégis szerencsésen megmenekültek.

XLVI. A parthusok nem lévén képesek sem áttörni a római sereget, sem annak hadirendjét megrontani, immár többször megverve és megfutamítva, újfent békés szándékkal keverednek azok közé, a kik takarmány meg eleség végett előjönnek és rámutatván megeresztett idegű íjaikra, azt mondogatták, hogy visszavonulnak és véget vetnek az üldözésnek; nehányan a médusok közül ugyan még egy-két napi úton követni fogja őket, de nem nyugtalanítja őket, hanem csak fedezi a távolabb fekvő községeket.

Ezekhez a beszédekhez még kézzsorongatások, barátkozások is járulnak, úgyhogy a rómaiak ismét bátorságra élednek és Antonius ezek hallatára mindjobban a síkságra kívánczik, minthogy állítólag, a hegyeken vezető út víz híján szűkösködik.

Midőn így készül cselekedni, egy férfiú jó táborához az ellenség részéről, névre Mithridates, unokatestvére annak a Monaisosnak, a ki Antoniusnál húzta meg magát és ettől három falut nyert ajándékul.

Ez azt kívánta, hogy jöjjön hozzá, a ki parthus vagy syriai nyelven beszélni tud.

Midőn az antiochiai Alexander, a ki Antonius bizalmasa

volt, hozzá megy, felfedezi, hogy kicsoda és kijelenti, hogy Monaisos háláját akarja leróni. Majd megkérdezi Alexandert, vajjon látja-e a távolban a magas hegyláncot. Alexander arra a mondására, hogy látja, így válaszol: «Ama hegyek lábánál leskelődnek rátok a parthusok egész seregestől. A nagy síkság ugyanis ama hegyekig terül és ott várnak reátok a parthusok, hogy tőlük reászedetve elhagyjátok a hegyeken vezető utat és odafordultak. Ezen ugyan fáradsalmakat, szomjúságot szenvedtek, de ha amazon halad Antonius, tudja meg, hogy Crassus sorsa áll előtte.»

XLVII. Igyn szólván Mithridates eltávozott. Antonius ezek hallatára nagy zavarba jó, összehivatja tehát barátjait, a mardesi kalauzzal együtt, a ki ugyanúgy gondolkodik. Mert úgy ismerte a síkon vezető utakat, hogy azok még az ellenség nélkül is nehezen járhatók, tekervényesek és jeltelenek, holott a hegyi út, mondása szerint, egyéb nehézséggel sem jár, mint azzal, hogy egy nap jártányira nem találni rajta vizet.

Antonius tehát megváltoztatván tervét, éjszaka azon az úton indul seregével, megparancsolván, hogy a vizet úgy vigye magával.

De a legtöbbben edények szükében voltak, miért is némelyek sisakjukat töltik meg, mások pedig bőrtömlőkbe fogják fel a vizet és úgy viszik. Már úton van, midőn hírért viszik a parthusokhoz, a kik aztán szokásuk ellenére még éjente üzőbe veszik.

Pitymallatkor utolérik az álmatlanságtól és a fáradságtól keservesen meggyötört utócsapatot; hisz a rómaiak az éjszaka kétszáznegyven stadiumnyi⁴² utat tettek meg.

Az ellenségnek ily gyors meg váratlan támadása elcsüggeszti őket, a szomjúságukat pedig a küzdelem csak növeli, mivelhogy folyton védekezve haladnak előre.

Ezenközben a legelőljárók egy üde és tiszta, de e mellett sós, ártalmas vízü folyóra bukkannak, a melynek vize legott fájdalmas hasmenést okoz, a szomjúságot pedig még inkább felingereli. És jóllehet mind ezt a mardesi kalauz előre meg-

⁴² Körülbelül 48 kilométer.

mondotta, mindazáltal csak isznak, erőszakkal ellenszegülván azoknak, a kik visszatartóztatják őket. Antonius sorra jár és könyörög, hogy csak kis időre türtőztessék magukat, lám nem messze van egy más, iható vízü folyó, aztán a hátralevő út meredek és a lovasságra járhatatlan, úgyhogy mindenképen elkerülik az ellenséget. Egyben visszahívhatja a viaskodókat, jelt adott a lesátorozásra, hogy a vitézek árnyék alá jussanak.

XLVIII. A sátrak letüzelésekor és a parthusok rögtönös eltávozásakor, mikép tenni szokták, ismét ott terem Mithridates és Alexandert felkeresvén azt tanácsolja, hogy a sereg rövid pihenés után kerekedjék fel és siessen a folyó felé, mivelhogy a parthusok nem kelnek át azon, csakis addig folytatják az üldözést. Alexander jelenti ezt Antoniusnak, a kitől számos aranyedényt és serleget hoz számára, a mikből ez, a mennyit csak a ruhája alá bír rejteni, magához vesz és útra indul.

A rómaiak tehát még nappal felkerekednek és megindulnak, az ellenség pedig nem abajgatja őket. De maguk a rómaiak teszik amaz éjét a legkeservesebbé, a legveszedelmesebbé valamennyi közül. Mert megölik és kifosztják azokat, a kiknek aranyuk vagy ezüstjük van és elrabolják a teherhordó állatok által vitt kincseket; végül pedig Antonius podgyászára vetik kezüket és összezúzzák, szétosztják az edényeit, meg a drága asztalait. Nagy zavar és fejtelenség vesz erőt az egész seregen, mivelhogy vélekedésük szerint az ellenség támadása vereséget, szertezüllést hoz reájuk.

Antonius előhívja egyik testőrét, szabadosát, névre Rhamnost és megesketi, hogy ha parancsolja, szúrja keresztül kardjával és vágja le a fejét, hogy sem az ellenség élve ne fogja el, se holtan ne ismerjék fel.

Barátjai könnyekre fakadnak, a mardesi kalauz pedig bátorítja Antoniust, hogy már közel van a folyó: hisz a lengedező nedves légáramlat, hűvösebb szellő a lélekzetvételt mindnyájukra kellemesebbé teszi és a menetelés időtartama is úgymond, útjuk végét jelezi; mert nem sok van még hátra az éjszakából.

Egyben jelentik mások, hogy a zűrzavar a katonáknak

egymás iránt való igazságtalanságából, kapzsiságából eredt. Ezért, hogy a visszavonást, a fejetlenséget megszüntetvén, a rendet helyreállítsa, jelt adott a táborbomlásra.

XLIX. Felvirrad immár a nap és a sereg kezd némi-képen visszatérni a rendre meg a nyugalomra, midőn a parthusok nyilai az utolsó sorokra repülnek és harczra jel adatik a könnyű fegyvereseknek.

A nehéz fegyverzetűek újfent pajzsaikkal fedezik magukat, mikép megelőzőleg és bevárják a lövöldöző ellenséget, a mely nem bátorodik közel jönni. Míg az első sorok így lassan-lassan előrehaladnak, föltűnik a folyó. Antonius a lovasságot a parton az ellenséggel szembe állítja, majd átszállítja rajta a betegeket. Immár a küzdők is könnyű szerrel, bátorságosan ihatnak. Mert mihelyt a parthusok megpillantják a folyót, leajzzák ijaikat és biztatják a rómaiakat, hogy csak keljenek át bátorságosan, miközben nagyon dicsérik vitézségüket.

A rómaiak tehát nyugalmasan átkelnek, majd össze-szedekedeznek és folytatják útjukat, nem valami nagyon bízván a parthusokban.

Az utolsó ütközet után hatodnapra Araxes folyamhoz érnek, a mely Mediát meg Armeniát határolja. De az átkelés a folyó mélységénél, ragadós voltánál nehéznek látszik; meg híre is jár, hogy az ellenség azon a vidéken leselkedik, hogy az átkelésnél megtámadja őket. Midőn szerencsésen átkelnek és Armeniába lépnek, akár csak azok, a kik hosszú tengeri utazás után a száraz földet megpillantják, leborulnak, könnyekre fakadnak és örömeikben egymás nyakába borulnak.

Ám a termékeny vidéken átvonultukkor a tömérdek sanyarúság után, mindennel mértéktelenül élnek és vízkóros meg hasmenéses nyavalyákba esnek.

L. Antonius itt szemlét tartván serege fölött, úgy találta, hogy húszezer gyalogost meg négyezer lovast veszített, de nem mind az ellenség kezétől, hanem felén felül betegség folytán.

Phraatától huszonhét napon meneteltek és tizennyolcz csatában győzedelmeskedtek a parthusokon, ám ezeknek a győzelmeknek nem volt nyomatékuk, sem biztos eredményük,

mivelhogy az üldözés korlátolt meg fogyatékos volt. Nyilvánvaló volt, hogy főképp az armeniai Artavasdes fosztotta még Antoniust a háború szerencsés végeredményétől. Mert ha jelen vannak az Armeniából magával hozott lovasok, számra tizenhatezeren, a kik a parthusokkal hasonlóképp felfegyverkezve és a velük való harczoláshoz voltak szokva, a rómaiak megfutamították volna az ellenséget és üzőbe vették volna, úgyhogy bizonyára nem szedi magát össze veresége után és nem merészkedik annyiszor támadni.

A rómaiak tehát haragjukban valamennyien tüzelték Antoniust, hogy álljon bosszút az armeniai férfiún. Antonius azonban megfontolással élván, nem dorgálta meg árulásáért, nem is vonta meg tőle az iránta tanusítani szokott szivességet. tiszteletet, mivelhogy serege gyenge és fogyatékos volt. Később ugyan újfent betörvén Armeniába, sűrű ígéretekkel és biztatásokkal rávette Artavasdest, hogy kezére adja magát és elfogta, majd megbilincselve Alexandriába levitte és diadalmenet tartott vele.

Ezzel azonban rendkívül megsértette a rómaiakat, mivelhogy a hazát megillető dicsőséggel, megtiszteltetéssel, Kleopatra miatt az egyptomiaknak kedveskedett.

Ám ez csak később történt.

LI. Akkorában pedig Antonius immár a kemény tél és a szüntelen hózivatarok közepette siettetvén a menetelést, nyolczezer embert veszít útközben.

Ő maga kevesed magával lemegy a tengerre és Berytos meg Sidon közt fekvő községben, a melyet Leukekoménak⁴³ hívnak, várja be Kleopatrát.

De ez késlekedvén, nyugtalanságban hánykodik, majd hamarosan ivásra, tivornyázására adja magát.

Ám a lakmározáson se képes türtőztetni magát, hanem ivásközben is fel-felkel, ki-ki siet, hogy körültekintsen. Végre valahára bevitorlázik Kleopatra és sok ruhafélét meg pénzt hoz a katonák számára.

Vannak azonban, a kik azt állítják, hogy a ruhákat ugyan

⁴³ Phoeniciában.

Kleopatrától kapta, de a pénzt a sajátjából osztotta ki a katonáknak, úgy, mintha Kleopatra adta volna azt.

LII. Ezenközben a medusok királyának viszálya támadt a parthus Phraortessel, a mely, úgy mondják, a római zsákmány miatt keletkezett és gyanút, félelmet, keltett a méd fejedelemben, hogy még uralmát is elveszti. Meghívta tehát Antoniust és megígérte neki, hogy haderejével segít a háborúban.

Antonius nagy reményekre gerjedt, mert úgy látszott, hogy az, a minek egyedül volt híján, hogy a parthusokat leigázza, a számottevő lovasságnak, meg az íjasoknak, ime rendelkezésére állt, nem is az ő kérére, hanem inkább az ő kedve keresésére. Készülődött tehát, hogy újfent Armeniára átvonulván és az Araxes folyónál a méd királlyal egyesülvén, újra megkezdi a háborút.

LIII. Octavia Rómában Antoniushoz szándékozáván hajózni, Caesar ebbe beleegyezett, nem ugyan azért, mikép a legtöbben állítják, hogy Octaviának kedvére tegyen, hanem hogy ennek megaláztatása, mellőztetése esetén tisztességes ürügyöt nyerjen a háborúra. Athenaebe értekor levelet kapott Antoniustól, azzal a meghagyással, hogy ugyanott várakozzék reá és egyben tudtára adta a hadjárat folytatását és a tovamonulását.

Octavia jóllehet bosszankodott és kitalálta az ürügyöt, mégis válaszolt; megtudakolta tőle, hová parancsolja küldeni a számára hozott dolgokat. Hozott pedig tömérdek katonaruhát, sok igavonóst és pénzt, meg ajándékot vezéreinek és barátjainak. Ezenkívül meg kétezer válogatott vitézt, a praetori cohorsok egyenruhájában, megfelelő teljes fegyverzettel.

Valami Niger, Antonius barátja, Octaviától küldetvén, jelentést tett erről és megtoldotta ezt Octaviát megillető, méltó dicséretekkel.

Kleopatra kitalálta, hogy Octavia ő ellene dolgozik és attól féltében, hogy ha Octavia jellemének kitünő sajátságaira meg Caesar hatalmára támaszkodva, Antonius kedvét keresi és szeretettel veszi közül, ellenállhatatlan leend és teljesen uralmába keríti a férjét, szenvedélyes szerelmet színlelt Antonius iránt és testét sovány táplálkozással emésztette. Tekintete fel-lángolt közeledtére, távoztakor pedig elhomályosult, megcsüggedt.

Azon mesterkedett, hogy gyakran könnyezve lássák, de sebtén le-letörölte, elrejtette könnyeit, akár csak Antonius előtt titkolni akarná.

Igyen cselekedett főleg akkor, a mikor Antonius Syriából a méd királyhoz készült menni. A hízelgők pedig az ő érdekeit szolgálni igyekezték, leszólták Antonius, hogy kegyetlen, szívtelen, hogy feláldozza azt a nőt, a ki egyes egyedül ragaszkodik hozzá.

Octavia, úgy mondák, csak közérdekből, Caesar miatt ment hozzá nőül és élvezi a férj rangját, holott Kleopatra, a ki annyi népeken uralkodik, Antonius szeretőjének nevezetik és nem is kerüli, nem is utasítja vissza azt a nevet, valámíg Antonius láthatja, vele élhet, de belehal, hahogy elúzik tőle.

Végül aztán úgy megpuhítják, ellágyítják Antonius, hogy attól féltében, mikép Kleopatra lemond az életről, visszatért Alexandriába és a méd királyt a kikelettel biztatgatta, jól lehet híre járt, hogy a parthusok villonganak. Mindazáltal fölment mégis Mediába és újra szövetséget kötött a királylyal, majd eljegyezvén ennek egyik még egészen kicsiny leányát, a Kleopatrától származott fiával, visszatért, immár teljesen a polgárháborúra fordítván gondját.

LIV. Caesar, Octaviát megsértettnek tartván, megparancsolta neki, a midőn visszatért Athenaeből, hogy külön lakást vegyen. Octavia azonban kijelentette, hogy nem hagyja el férje házát, sőt felszólította Caesart, hogy ha egyéb indokból nem szándékozik Antoniussal hadrakelni, hagyja az ő érdekeit, mert bizony nem volna szép, ha azt hallanák, hogy a legnagyobb egyeduralkodók egyike valami nő iránt való szeretetből, a másika meg féltékenységből döntötte polgárháborúba a rómaiakat.

Ezt a kijelentést aztán tettekkel még inkább megerősítette. Mert megmaradt férje lakásán, akár ez maga is ott lett volna és nemcsak a tulajdon gyermekeit, hanem a Fulviától valókat is tisztességesen, fenkölt szellemben nevelte. Midőn pedig Antonius elküldötte barátjait, hogy hivatalokra pályázzanak, avagy más ügyeiket intézzék el, Octavia szívesen látta őket és pártfogolta őket Caesarnál kérelmeikre nézvest.

Ám ezzel akaratlanul is csak Antoniusnak ártott, mivel-hogy ez gyűlöletes lett az ilyen kitűnő asszony megsértése miatt. De még gyűlöltebbé lett az országfelosztás miatt, a mit a gyermekeinek javára tett Alexandriában és a mi szinpadí, fennhéjázó, meg a rómaik iránt ellenszenvet tanúsító tény szá-mába ment.

A gymnasiumba csődítette ugyanis a csőcseléket, két aranszéket tétetett egy ezüst állványra, egyet maga magának, egyet Kleopatrának, meg más alacsonyabbakat a gyermekeiknek, majd elsőnek kijelentette Kleopatrát Egyptom, Kypros, Libya meg Koilé-Syria királynéjának, társkirályul pedig melléje Caesariont, a ki, állítólag, az idősebb Caesar fia volt, minthogy ez Kleopatrát teherben hagyta.

Aztán Kleopatrának tőle származott fiait a királyok királyává⁴⁴ nevezvén, Alexandernek juttatta Armeniát, Mediát meg a parthusok országát, hahogy meghódíttatik. Ptolemaiosnak pedig Phoeniciát, Syriát és Ciliciát. Egyben még bemutatta Alexandert méd viseletben, tiarával,⁴⁵ csúcsos kitarissal, Ptolemaioszt pedig sarúkkal, chlamyssal⁴⁶ és a diademövezte kausiaval. Mert ez volt a Nagy Sándort követő királyok viselete, amaz meg a médoké és az armeniaiaké. A fiúk aztán meg-ölelték szüleiket és armeniai illetve makedon testőröket kaptak.

Kleopatra pedig ekkor is, meg azután is mindig az Isis-féle szent ruhát öltötte magára, a midőn a nép előtt megjelent és az új Isis nevében intézte az ügyeket.

LV. Mindezt Caesar a senatus tudomására hozta, sőt többször a népgyűlésen is váddá tette és a tömeget Antoniusra ingerelte. De Antonius küldöttei által szintén bepanaszolta Caesart. A legfőbb vád volt, a mit ellene emelt, először, hogy megfosztotta Pompeiust Siciliától és nem adott néki részt a szigetből, másodsor, hogy a tőle a háborúra kölcsön kapott gályákat eltulajdonította, harmadszor, hogy uralkodó társát: Lepidust kidobván hivatalából, megfosztván tisztességétől, maga birtokolja az annak osztályul jutott hadakat, országokat és

⁴⁴ A parthus királyok kizárólagos czíme.

⁴⁵ Turbánszerű főveg, az ázsiai királyok sajátos viselete.

⁴⁶ Makedon köpeny.

jövedelmeket, legvégül pedig, hogy szinte egész Italiát fölosztotta a saját katonái között, és az övéinek semmit sem hagyott.

Ezek ellen Caesar igyen védekezett: Lepidust megfosztotta uralmától, mert visszaélt azzal; a háborúban szerzett területet megosztandja Antoniussal, ha hogy majd ez is osztozik vele Armenián. Antonius katonáinak nincs közük Italiához, ezeké ugyanis Media, meg Parthia, a miket vezérükkel együtt vitéz küzdelemmel megszerezték a rómaiaknak.

LVI. Minderről Antonius Armeniában időztekor értesült. Legott megparancsolta tehát Canidiusnak, hogy tizenhat legió élén vonuljon le a tengerre, maga pedig Kleopatrával az oldalán Ephesos felé vonult. Ide gyűjtötte össze mindenünnét a hajókat, számra a teherhajókkal együtt nyolcszázat, a mikből kétszázat Kleopatra adott, meg kétezer talentumot⁴⁷ és a hadjáratra az egész seregnek élelmiszert.

Antonius, Domitius meg egyéb barátjai javaslatára felszólította Kleopatrát, hogy hajózzék Egyiptomba és ott várja be a háború kimenetelét.

Ez azonban félvén attól, hogy Octavia újfent egyezséget hoz létre, sok pénzen megnyerte Canidiust, hogy szóljon az ő érdekében Antoniussal: hogy nem méltányos eltávolítani a háborútól azt a nőt, a ki oly tekintélyes támogatást nyújtott, nem is előnyös az egyiptomiakat, a kik tengeri erejének oly számottevő részét teszik, lehangolni, de egyébként is nem látja, hogy a vele hadra induló királyok melyike mulja felül belátásra Kleopatrát, a ki hosszú időn át egyedül uralkodik egy nagy királyságon, hosszú időtől fogvást vele él és megtanulta a legfontosabb ügyek intézését.

Ez a tanács győzött, mert úgy volt elrendelve, hogy minden Caesarra szálljon.

Valamíg a hadak összegyülekeztek, Antonius meg Kleopatra Samosra hajóztak és vigasságoknak éltek. Mert valamikép az összes királyoknak, fejedelmeknek és tetrarcháknak Syriától kezdve a Maiotis tóig, Armeniáig meg Illyriáig megparancsoltatott, hogy a hadi szükségleteket beszállítsák és beküldjék,

⁴⁷ Mintegy 9.430.000 korona.

hasonlókép valamennyi színművész köteles volt Samoson találkozni. És valamíg majdnem az egész kerek föld könnyezett, sóhajtozott, ezen az egyetlen egy szigeten sok-sok napon át csak hárfá- meg flótaszó zengett, zsúfolva voltak a színházak és versenyeztek a karok. Minden város küldött egy-egy ökröt áldozatul és a királyok szinte versengtek egymással a lakomákban meg az ajándékokban, úgy hogy szerte azt hánytákvetették, hogy miként fogják azok a győzelem esetére a diadalt ünnepelni, a kik a háború előkészületeit ily pompával ülik meg.

LVII. Az ünnepségek bevégeztével a színművészeknek ajándékozta lakásul Priene városát⁴⁸ és Athenaebe hajózott, a hol újfent a játékokra, a színelőadásokra adta magát. Kleopatra pedig irigylvén az Octavia iránt tanúsított tisztességeket, mert rendkívül megszerették az athenaeiek, bőkezűséggel igyekezett megnyerni a népet.

Ez aztán kitüntetések szavazott meg néki és az azokról szóló határozatot küldöttség vitte meg a lakására. A küldöttek egyike Antonius volt, mint állítólagos athenaei polgár, a ki elébe lépven, beszédet intézett hozzá a város nevében. Majd Rómába küldötteket menesztett, hogy üzzék ki házából Octaviát.

Octavia tehát elhagyta azt, állítólag magával vivén Antoniusnak valamennyi gyermekét, a legidősebbnek, a Fulviától származó fiának híján, a ki az atyjánál volt. Könnyekre fakadt Octavia és vigasztalatlan volt, hogy olybá tűnik fel, mint a ki szintén egyik okozója a polgárháborúnak.

A rómaiak pedig megsajnálták őt, de még jobban Antonius, főleg azok, a kik látták Kleopatrát, mivelhogy ez sem szépségre, sem ifjonti üdeségre nem vetekedett Octaviával.

LVIII. Caesar Antonius készülleteinek gyorsaságáról meg nagyszabású voltáról értesülvén, zavarba jött, attól tartván, hogy még azon a nyáron kényszerül hadrakelni. Mert soknak híján volt és a nép zokon vette a terhes adókitetéseket.

A polgárok ugyanis jövedelmeik negyedrészenek, a szabadosok pedig vagyonuk nyolczadának beszolgáltatására köte-

⁴⁸ Oiniában a Maiander torkolatánál.

leztettek. Öltöttek-kiáltottak is ellene és a zavargások erőt vettek egész Italián.

Ez okon Antonius legnagyobb hibájának tartják a háború elodázását. Mert időt adott ezzel Caesarnak a felkészülődésre és a zavarok lecsillapítására. Az emberek ugyanis a kivetéskor dühöngtek, de a beszéd és a beszolgáltatás után elcsöndesedtek.

Titius és Plancus, consularis férfiak, Antonius barátjai Kleopatrától megaláztatást szenvedvén, mivelhogy leginkább ők elleneztek a hadjáraton való részvételét, szökevényekkép átmentek Caesarhoz, és Antonius végrendeletére nézvest, melynek tartalmát ismerték, leleplezéseket tettek.

A végrendelet a Vesta-szűzeknél volt elhelyezve, a kik Caesar követelésére nem adták ki, hanem azt mondták, hogy ha bírni akarja, jöjjön érte. Caesar tehát elment és magához vette. Majd elsőnek maga magára elolvasta a végrendeletet és az alapos vádra szolgáló helyeket megjegyezte, aztán összegyűjtvén a senatust, nyilvánosan felolvasta a többség megbotránkozására. Mert helytelennek, kegyetlennek látszott, számadásra vonni valakit éltében azért, a mit csak holta után akart, hogy megtörténjék. Caesar különösen a végrendeletnek a temetésre vonatkozó intézkedéseit támadta meg. Antonius ugyanis elrendelte, hogy testét, ha Rómában hunyna el, a Forumon díszmeneten keresztül vivén, Alexandriába, Kleopatrához küldjék. Calvisius, Caesar barátja, Kleopatrára vonatkozást még azzal is vádolta Antoniust, hogy odaajándékozta neki a pergamosi könyvesházat, a mely kétszázezer teljes művet tartalmazott; hogy továbbá egy lakomán sokak jelenlétében felkelt és Kleopatra lábait dörzsölgette, valami fogadás és előleges megállapodás folytán; aztán még hogy eltúrte, mikép az ephesosiak az ő jelenlétében úrnőjükép üdvözljék Kleopatrát, hogy midőn királyoknak, tetrarcháknak jogot szolgáltatott bírói székén, többször kapott Kleopatrától onyx meg kristálytáblára írt szerelmes leveleket és elolvasta azokat, végül hogy a midőn Furnius, ez a nagytekintélyű férfiú, a rómaiak legkiválóbb szónoka, Antonius előtt tárgyalt és Kleopatrát hordszéken a Forumon átvitték, Antonius ennek láttára fel-

szökvén, a tárgyalást abbahagyta és a hordszékhez támaszkodva, őt elkísérte.

LIX. Ám, úgy látszik, Calvisius javarészt maga költötte ezeket a vádakát. Antonius barátjai pedig összejárták Rómát és engesztelték a népet, majd elküldöttek egyet közülük: Geminiust, kérve kérvén Antoniust, ne engedje magát az uralomtól megfosztani és a római nép ellenségének nyilváníttatni. Geminius tehát Hellasba hajózott. De gyanús lett Kleopatrának, hogy Octavia érdekében működik. Gúnyoskodtak is rajta szüntelen a lakománál, sőt alsórangú fekhelylyel becsmérelték.

Ám Geminius csak tűrt és leste az alkalmat, hogy Antoniussal értekezessen. Midőn felszólították az asztalnál, hogy beszélje el jövetelének czélját, azt mondotta, hogy előterjesztése egyebekben is józanságot kíván, de azt az egyet józanul meg részegen is tudja, hogy minden rendbe jó, hahogy Kleopatra Egyiptomba távozik.

Megneheztelt ezen Antonius, de Kleopatra így szólt: «Helyesen cselekedtél, hogy kínvallatás nélkül megvallottad az igazat.» Geminius aztán pár nap multán elosont és Rómába ment. Kleopatra hízelgői Antoniusnak sok más barátját is eltávolították, a kik nem tudták elviselni a borközi csúfoskodásokat, pórias élczeket. Ezek közül való volt Marcus Silanus, meg Dellius, a történész, a ki, mint mondják, Glaukos orvos figyelmeztetése folytán, Kleopatra cselvetésétől tartott. Azzal sértette meg ugyanis Kleopatrát, hogy az asztalnál azt mondotta, mikép nekik eczetet töltenek poharukba, holott Sarmentus Rómában falernumi bort iszik. Sarmentus pedig Caesarnak aféle kedvence volt, a kit a rómaik *deliciae*-nek neveznek.

LX. Caesar miután elengedőkép felkészült, határozatot hozatott, hogy hadat indítanak Kleopatra ellen és megfosztják Antoniust az uralomtól, a miről egy asszony javára lemondott. Főlemlítette még Caesar, hogy Antonius bájszerek hatása alatt nem ura elhatározásának, hogy a rómaiak Mardiossal, az eunuch-chal, Potheinossal meg Eirassal, Kleopatra fodrásznőjével hadakoznak, a kik a birodalom ügyeit intézik.

A háborút megelőzőleg, állítólag a következő csodajelek történtek. Pisaurát, Antonius gyarmatos városát, melyet az

Adria mentén alapított, megnyílt szakadások elnyelték. Alba környékén, Antonius egyik kőszobrát több napon át izzadás lepte el, a mely nem szűnt meg, habár többször letörölgették Patraiban, Antonius ott időztekor, villám gyújtotta fel a Herakleumot. Athenaeben a Gigantomachia⁴⁹ szoborcsoporthból a szél kiragadta Bacchust és a színházba vitte.

Ám Antonius Herakles nemzetségéhez számította magát és életmódjában Bacchust utánzó törekvése folytán, mikép elmondottuk, ifjú Bacchusnak neveztetett. Ugyanez a szélvész Athenaeben az Eumenes- meg az Attalos-féle kolosszusokra rontott, a mikre Antonius neve volt felírva és egyedül ezeket döntötte fel. A Kleopatra parancsnoki gályája Antonius nevet viselt. Ezen szintén rossz előjel mutatkozott. A hajó farán fecskék raktak fészket. Más fecskék aztán hegyibük jöttek, elűzték őket és megölték ezeknek fiait.

LXI. A hadrakeléskor Antoniusnak ötszáz hadihajója volt, köztük nyolcz- meg tízsoros, pompásan, ünnepiesen feldíszítve. Serege pedig százezer gyalogos meg tizenkétezer lovasból állt. A meghódolt királyok közül oldalán harczoltak: Bocchus libyai, Tarkondemos felső-ciliciai, Archelaos kappadociai, Philadelphos paphlagoniai, Mithridates kommagenei és Sadalas thrakiai királyok. Ezek személyesen voltak jelen.

Mások csapatokat küldöttek: így Polemos Pontosból, Malchos Arabiából, Herodes Judaeából, továbbá Amyntas a Lykaonia-beliek meg a Galatia-beliek királya. Sőt a medok királya is küldött segédelmet.

Caesarnak volt kétszázötven harczos gályája, nyolczvan-ezer gyalogosa és az ellenségével egyenlő számú lovasa.

Antonius uralma kiterjedt az Euphratestől meg Armeniától egész az ioniai tengerig és Illyriáig; a Caesaré pedig Illyriától a nyugati Oceanusig, a nyugoti Oceanustól pedig ismét a tyrrheni meg a siciliai tenger közt fekvő vidékre. Libyából uralta Caesar az Italiával, Galliával, meg Hispaniával szemben levő területet, a Herakles-oszlopokig, Kyrenétől egész Aethiopiáig terülő részt pedig Antonius.

⁴⁹ Gigas-óriások küzdelme az istenekkel.

LXII. Ám Antonius annyira függött az asszonytól, hogy jöllehet szárazföldi seregre jóval fölényben volt, Kleopatra miatt a hajóhadra bízta az eldöntést és azt annak láttára, hogy a hajólegénység szűkében a hajókapitányok, a sokat sanyargatott Hellason utasokat, számárhajcsárokat, aratókat, serdületlen ifjakat fogdostak össze és még így se bírták kellő számú emberekkel ellátni a hajókat, a melyek aztán jobbadán evezősök híján voltak és nyomorúságosan mozgóldtak.

Caesar, a kinek hajói sem nagyságra sem pompára nem voltak fitogtatásul gyártva, de a melyek gyorsfordulatúak, könnyűek és teljesen felszerelve voltak, Tarentumban meg Brundusiumban tartotta együtt hajóhadát.

Majd üzent Antoniusnak, kérvén, hogy ne vesztegesse az időt, ám jöjjön egész haderejével, ő majd akadálytalanul átengedi hajóhadának a kikötőt s a kiszállóhelyeket és eltávozik seregével a tengerparttól egy lófuttányira, valamíg kirakodik és letáborozik.

Antonius ezekre a fenhéjázásokra válaszolva, páros viadalra hívta Caesart, jöllehet idősebb volt, ha pedig meghátrál ez elől, azt kívánta, hogy nyílt csatán döntsenek Pharsalosnál, mikép hajdonta Caesar meg Pompeius.

De Caesar megelőzte Antoniust, a ki Actiumnál horgonyzott, a mely helyen most Nikapolis fekszik és átkelt az ioni tengeren, megszállotta Torynét, egy epirusi falucskát. Antoniusék zavarba jöttek erre, mert a szárazföldi seregük megkésett. Kleopatra azonban tréfára vette a dolgot és így szólt: «Ugyan mi borzasztó van abban, hogy Caesar a habaró kanálnál⁵⁰ ül?»

LXIII. Antonius, midőn virradáskor az ellenség előnyomult hajóhadával, megijedt, hogy majd a matrózok híján levő hajóit elfoglalja; felfegyverezvén tehát az evezősöket, csatarendbe állította őket a fedélzeten, pusztán a látszat kedvéért, felkötötte a hajókra mind a két oldalon az evezőket csapásra készen és Actium kikötőjében orral az ellenséggel szembe

⁵⁰ Toryne a. m. habaró kanál.

összeállította azokat, akárcsak a védelemre készek, felszereltek voltak volna. Caesar ezzel a hadicsellel rászedetvén, visszavonult. Úgy látszik, Antonius mesterségesen emelt sánczok segítségével szintén elvágta az ellenség vizét, a mely a környékes vidéken csak fogyatékos és rossz minőségű volt. Antonius nemeslelkűen bánt Domitiussal Kleopatra akarata ellenére is. Domitius ugyanis, jóllehet lázban szenvedett, kis bárkára szállt és Caesarhoz szökött. Antonius neheztelt ugyan, mindazáltal összes podgyászait, barátjaival, szolgálóival együtt utánna küldötte. Domitius pedig megbávnán hűtlenségét és árulását, a mi nem maradt titokban, hamarosan elhunyt.

A királyok közül Amyntas meg Deiotaros szintén átpártoltak Caesarhoz.

A hajóhad mindenben szűkösködvén és minden segedelem késlekedvén, Antonius újfent a szárazföldi sereghez fordulni kényszerült.

A veszedelem pillanatában Canidius is, a ki a sereget vezényelte, megváltoztatta nézetét és azt tanácsolta Antoniusnak, hogy küldje haza Kleopatrát, vonuljon fel Thraciába avagy Macedoniába és száraz földön víjja meg a csatát, mivelhogy Dikomes, a geták királya is megigérte, mikép tekintélyes sereggel segíteni.

Nem szégyen az, hahogy kitér a tengeren a sicíliai háborúban nagy jártasságra szert tett Caesar elől, de kész veszedelem, ha Antonius miatt a szárazföldi ütközeteken jobban kipróbált vezér nem veszi hasznát tömérdek gyalogsága erejének és felkészültségének, hanem a hajókra osztja és öli haderejét.

Mindazáltal Kleopatra győzött, hogy hajóscsatán döntsék el a háborút, a ki pedig máris a futásra gondolt és úgy intézkedett kéz alatt, hogy ne a győzelmet segítse elő, hanem hogy hová hamarabb elillanjon, ha minden elveszett.

Volt egy hosszú út, a mely a táborból a hajóállomásra vezetett és a melyen Antonius egész gyanútalanul sétálni szokott. Caesarnak szolgálója jelentette, hogy meg lehetne fogni Antoniust, a midőn az úton lefelé ballag. Lesve küldött tehát katonákat. Ezek azonban csak annyira jutottak, hogy az An-

tonius előtt menő embert megragadhatták, mivelhogy kellenél hamarabb felugortak, Antonius maga nagy nehezen menekült futvást.

LXIV. Midőn a hajócsata elhatározott, Antonius felégette az egyiptomiak valamennyi gályáját, ötvennek kivételével és megrakta a legkitünőbb, a legnagyobb háromsorosokat, egész a tízorosokig húszezer nehéz fegyverrel meg hét-ezer íjassal. Ez alkalommal, állítólag, egy gyalogsági tribunus, a ki számtalan csatákat küzdött Antonius alatt és a kinek teste sebhelyekkel fedve volt, Antonius arra haladtakor feljajdult és így szólt: «Óh imperator, miért nem bízol e sebhelyekben, e kardban, miért helyezed reménységedet a hitvány faalkotmányba? Ám hadd küzdenek a tengeren az egyiptomiak meg a phoeniciaiak, de engedd a földet nekünk, a melyen helyt állva meghalni, avagy az ellenséget meggyőzni szoktuk.» Antonius erre mit sem válaszolt, hanem mintegy az arczkifejezésével és a kezemozdulatával igyekezett bátorítani a tribunust és tovahaladt, jóllehet maga magának sem volt valami jó reménysége. Mert, midőn a hajókormányosok vissza akarták hagyni a vitorlákat, rájuk parancsolt, hogy vessék a hajókra és vigyék magukkal, mondván, hogy nem szabad egyetlen futó ellenségnek sem elmenekülnie.

LXV. Azon a napon meg a három következőn a nagy szélvészről háborgó tenger megakadályozta a csatát. De ötödnapon, mikor a szél megszűnt és a tenger lecsöndesedett, megütkeztek. Antonius meg Publicola a jobb szárny élén állt, Coelius pedig a balon, a középén Marcus Octavius és Marcus Justeus. Caesar a balszárnnyra rendelte Agrippát, magának pedig a jobbot hagyta meg. A szárazföldi sereget illetőleg, az Antoniusét Canidius, a Caesarét Tauros a tenger mentén állították be csatarendbe és vesztegeltek. A vezérek közül Antonius könnyűíjsajkán szemlére ment és bízatta a katonákat, hogy a hajók súlyossága miatt szilárd lábon, akár a szárazföldön, harcoljanak, a kormányosoknak pedig meghagyta, hogy mozdulatlanul, akár horgonyoznának, fogadják a hajókon az ellenség rohamát és a kikötő torkolatánál a veszedelmes helyektől óvakodjanak. Caesar, állítólag, midőn még szürkületkor a sátrából elindulva,

sorra járta a hajókat, találkozott egy számarat hajtó emberrel. Nevét kérdezte. Ez felismervén őt, így felelt: «Nekem Eutychos⁵¹ a nevem, a számárá meg Nikon.» Ezért aztán később, a midőn hajóorrokkal felékesítette ezt a helyet, az embernek meg a számarának is emelt ércszobrot. Caesar megszemlélvén az egész csatarendet, egy bárkán a jobbszárnyra vitette magát és elcsodálkozott, hogy az ellenség mozdatlanul áll a szorosban; úgy látszott, hogy horgonyon fekszenek a hajók. És sokáig ebben a vélekedésben volt s azért mintegy nyolcz stadiumra⁵² távol tartotta az övéit az ellenségtől. Hat óra volt,⁵³ midőn feltámadt a tengeri szél. Antonius emberei megunták a vesztegelést és a saját hajóiknak magas és nagyvontában elbizakodottan, akár csak megtámadhatatlanok volnának, megmozdultak a bal szárnyon. Megörült ennek láttára Caesar és a jobbszárnyat visszahátráltatta azzal a szándékkal, hogy mindinkább kivonja az ellenséget az öbölből meg a szorosokból és körülszárnyalván, könnyű mozdulatú sajkáival megtámadja annak a nagyságuk meg a hiányos felszerelésük miatt nehézkes, ügyetlen gályáit.

LXVI. Megkezdődvén az ütközet, kéztusa támad, de hajóösszeütközés, összezúzatás nem fordult elő. Antonius hajói ugyanis nem bírtak lökerővel, mely a roham csapását hatályossá teszi, a Caesaréi pedig nemcsak hogy óvakodtak éllel össze csapni, az ellenséges hajók szilárd, kemény érczű orrával, hanem még csak oldalt sem bátorkodtak rájuk törni, mert orruk könnyen összezúzódtott, hahogy hegyibe rontottak az erős négyszögletes és egymással vaskapcsokkal összekötött gerendájú gályáknak. A küzdelem tehát akár szárazföldi csata volt; helyesebben szólva bástyaostrom. Ugyanis Caesarnak három vagy négy hajója kapaszkodik Antonius hajójába és gerelyekkel, kopjákkal, csáklyákkal, tűzcsóvával dobálja, Antonius hajói meg fatornyokról katapultákkal lövöldöznek. Mivelhogy Agrippa a balszárnyat a körükerítésre kiterjeszté, Publicola is kényszerül kibontakozni és elszakad a központtól.

⁵¹ Eutychos a. m. szerencsés. Nikon a. m. győztes.

⁵² Nem egészen két kilométer.

⁵³ Dél-tájt.

Ez megzavarodik és összegabalyodik Arruntius osztályával. Mindazáltal a hajócsata eldöntetlenül, egyenlő sikerrel tovább tart, midőn egyszerre megpillantják Kleopatra hatvan hajóját, a mint kibontott vitorlákkal felkerekednek és a küzdők közepén át megfutamodnak; de mert a nagy hajók mögött álltak, keresztültörésükkel zavart okoznak. Szinte az ellenség is elbámul annak láttára, a midőn megpillantja e hajókat, hogy kedvező széllel Peloponnesos felé iparkodnak. Ekkor aztán Antonius nyilvánvalólag megmutatta, hogy nem vezér, hanem férfi és hogy egyáltalán nem a saját elhatározásától vezetteteti magát, mert a mint valaki tréfásan⁵⁴ állítá, hogy a szerelmes embernek a lelke más testében él, elragadni hagyja magát az asszonytól, akár csak összenőtt és vele együtt mozgott volna. Mihelyt ugyanis megpillantja Kleopatra hajóját, hogy elevezik, megfejtkeznek mindenről, elárulja, cserben hagyja azokat, a kik érte küzdenek és meghalnak; átszáll egy öt-evezős gályára csupán a syriai Alexander meg Scellius kíséretében és üzőbe veszi azt a nőt, a ki immár veszni indult és a ki őt magát is elveszítette.

LXVII. Mikor Kleopatra felismerte őt, jelt adott hajójáról. Antonius tehát oda evez és felvétetik, de a nélkül, hogy a királynőt látná, avagy ez őt, elmegy magánosan a hajó elejére és leül hallgatag, mind a két kezébe rejtve fejét. Ezen közben liburniai hajókat pillantanak meg, a miket Caesar üldözésekre küldött. Antonius erre orral szembe fordíttatja a hajót és a többieket visszaveri, csak a lakoniai Eurykles daczol vele büszkén és a fedélzetről meg-meg rázza kopját, mintha hegyibe akarná vetni. Antonius a hajó orrára áll. «Ki az — kérdi — a ki Antontust üldözni meri?» «Én Eurykles, — feleli ez — Lachares fia, a ki Caesar szerencséjével atyám halálát jövők megbosszulni.» Lacharest ugyanis Antonius kalózkodás miatt lefejeztette. Mindazáltal Eurykles nem támadta meg Antonius hajóját, hanem a másik parancsnoki hajót, mert kettő volt; ezt orron ütve, megfordította, majd oldalába esvén elfoglalta, ugyanúgy egy másikat is, a melyen drágalátos asz-

⁵⁴ Lásd idősb Cato életrajzát IX. fejr.

taledények voltak. Ennek eltávoztával Antonius újfent visszasett előbbi hangulatába és leülvén, elhallgatott. Így töltött el három napot a hajó elő részén, akár haragból, akár pedig a Kleopatra előtt való röstelkedésből, míg a Tainaron⁵⁵ hegyfokhoz ért. Itt hozták össze beszédre őket, először a benfentes fehérnépek, aztán rávették, hogy együtt étkezzenek meg feküdjenek. Immár több teherhajó és egynehány barátja köréje gyülekeznek, hírül hozván neki, hogy a hajóraj ugyan teljesen tönkre ment, de, vélekedésük szerint a szárazföldi sereg még együtt van. Antonius tehát követeket meneszt Canidiushoz, azzal a parancscsal, hogy a sereggel hova-hamarább Makedonián Azsiába vonuljon vissza, maga pedig Tainaronról Afrikába szándékolván átkelni, kiválaszt egy sok pénzzel és értékes arany meg ezüst holmikkal megrakott teherhajót és azt barátjainak ajándékozza, hogy közösen osztozkodjanak rajta és meneküljenek. Ezek vonakodnak és sírva fakadnak, de Antonius jóindulatú barátságos szavakkal vigasztalván, kérlelvén, elküldi őket. Levelet is ír Theophilosnak, a korinthusi ügyvivőjének, hogy bátorlétet szerezzen e férfiaknak és rejtse el őket, valamíg megengesztelhetik Caesart. Ez a Theophilos fia volt Hipparchosnak, Antonius legbefolyásosabb emberének, a ki szabadosai közül elsőnek pártolt Caesarhoz és később Korinthusban letelepült.

LXVIII. Ezek a dolgok történtek Antonius körül. Actiumnál a hajóssereg hosszú ideig ellentállt Caesarnak és miután rendkívül sokat szenvedett a szembe zúduló magas hullámoktól, nagy nehezen úgy tíz⁵⁶ óra körül engedett. Emberben ugyan nem vesztett többet ötezernél, de háromezr hajóját elfogták, a mint azt maga Caesar feljegyezte. Legtöbben nem is tudtak Antonius futásáról és a kik arról értesültek, eleinte nem adtak hitelt a szóbeszédnek, hogy Antonius tizenkilencz le nem győzött legiót, meg tizenkétezer lovast cserben hagyván, ellillant, mintha csak nem próbálta volna többször a jó és balszerencsét, nem edződött volna meg ezer csatán és hadjáraton. A katonák tehát várva várták, hogy hirtelenében valahonnét

⁵⁵ Peloponnesos déli hegyfoka, most Matapan.

⁵⁶ Délután négy órakor a mi időszámításunk szerint.

csak előterem és annyi hűséget, bátorságot tanúsítottak, hogy a midőn megfutása nyilvánvaló lett, hét napon kitartottak és visszautasították Caesar küldötteit. Végül éjente megszökött Canidius vezér is és cserben hagyta a táborn. Igyen mindenkitől elhagyottan, a vezértől elárulva, megadták magukat a győztesnek. Erre Caesar Athenaebe hajózott, majd megbékülvén a hellenekkel, a háborúról megmaradt gabnát szétosztotta a városoknak, a melyek nagyon szomorú állapotban voltak, megélvén fosztva pénzüktől, rabszolgaiktól és igavonósaiktól. Az én dédatyám Nikarchos azt beszélte, hogy valamennyi chaironaeai polgár kénytelen volt bizonyos mennyiségű buzát a vállán levinni az Antikyra⁵⁷ melléki tengerre, miközben korbácsal ösztökölték őket. És igyen egy terét elszállítottak, majd midőn a másodikat, mely már ki volt mérve, felvenni készültek, híre jött Antonius legyőzetésének és ez mentette meg a várost. Mert Antonius intézői meg katonái legott megfutamodtak és a lakosok osztozkodtak a gabnán.

LXIX. Antonius kikötvén Afrikában, Kleopatrát Paraitoniumból⁵⁸ Egyiptomba előre küldötte, maga pedig elbujdosott a tág pusztaságba és két barátjával, a hellen Aristokratessel, a nyelvészszel, meg a római Luciliussal kódorgott, búslakodott. Erről a Luciusról másutt beszéltek, hogy Philippinél Brutus megmenekülését előmozdítandó, Brutusnak adta ki magát és az üldözők kezére szolgáltatva személyét, majd Antoniusnak köszönnvén megszabadulását, állhatatos, hű maradt hozzá az utolsó perczig. Midőn az, a kire az afrikai haderő bízva volt, elpártolt tőle, Antonius önmagát elemészteni készült, de barátjai ebben megakadályozván őt, Alexandriába vitték, a hol Kleopatrát egy nagy és merész vállalkozásnál találta. A földszoros⁵⁹ ugyanis, a mely a Vörös-tengert az egyiptomitól elválasztja és Azsiát és Afrikát határolja, ott, a hol a legjobban összeszorul a tengerek közt és a legkeskenyebb, nem szélesebb háromszáz stadiumnál.⁶⁰ Arra vállalkozott tehát, hogy a partra

⁵⁷ A korinthosi öböl mellett Phokisban.

⁵⁸ Afrikai város, Marmarika tartományban.

⁵⁹ A mai suezi földszoros.

⁶⁰ Mintegy 60 kilométer.

emelvén hajóhadát, átvontatja a szoroson, majd az arabiai öbölben a vízre bocsájtván hajóit, nagy kincseivel meg haderejével távol földön letelepedik: így menekül a szolgaságtól, a háborútól. De midőn az első partra vont hajókat a Petra körül lakó arabok fölégették, Antonius pedig abban a hitben élt, hogy actiumi serege még együtt van, felhagyott tervével és Egyptom bejáratait vette őrizet alá.

Antonius pedig odahagyta Alexandriát, oda a barátjainak társaságát és Pharosnál tengerkörnyezte lakást készített magának egy gáton, a mit a tengeren feltöltetett. És itten éldegélt, kerülván az emberi társaságot azzal a mondással, hogy Timon életmódján leli kedvét, azt követi, hisz ugyanúgy szenvedett ő is; mert barátjai ő hozzá is igazságtalanok, hálátlanok voltak, ez okon tehát minden emberhez bizalmatlan, mogorva.

LXX. Ez a Timon athenaei ember volt és a peloponnesosi háború idejében élt, a mint az Aristophanes meg Plato színműveiből kitetszik. Ezekben ugyanis zordon embergyűlölőképp szerepel. Kerülván és visszautasítván minden emberi érülködést, rendkívül kedvelte, szerette a fiatal, vakmerő Alkibiadest. Apemantos csodálkozva kérdezhén ennek az okát, azt felelé: azért szereti az ifjú Alkibiadest, mert tudja, hogy még sok bajt okoz az athenaeieknek.

Egyedül Apemantost eresztette magához hébe-hóba, mivelhogy hasonszőrű volt hozzája és ugyanazt az életmódot folytatta. Egykor a Choes-ünnep alkalmával együtt étkeztek kettecskén. Azt mondja Apemantos: «Milyen szép is a mi lakománk Timon!» «Hát ha — feleli ez — te nem volnál jelen.» Egykor, mint mondják, az athenaeiek gyűlésezvén, felment a szószékre, persze e szokatlan dolog nagy csendet, várakozást keltett. Majd így szólt: «Van nékem egy kis udvarom, athenaei polgárok, azon áll egy fűgefám, a mire már több polgár felakasztotta magát. Beépíteni szándékozván ezt a helyet, nyilvánosan tudomására hozni kívántam a dolgot, hogy a kinek közületek kedve tartja, ám akaszsa fel magát rája, mielőtt még kivágnák.» Elhunytá után Halai-ban temették el a tenger mellett. De a tengerbe nyúló mart lesülyedvén,

hullámok vették körül a sírt, hozzáférhetetlenné, megközelíthetetlené tevén azt minden emberre.

Ez volt felírva rája :

Itt fekszem nyomorult éltém végezve, ne kérdjék
A nevem', a gonoszok veszszenek el gonoszul !

Úgy mondják, e sírverset maga csinálta még életében, a rendesen idézett Kallimachos-féle sor így hangzik :

Én lakom itt embergyülölő Timon, de ha itt jársz
Mondd jaj, jaj neki és menj te sietve tovább.

LXXI. Ime egynehány adat a sok közül Timonról. Antoniusnak maga Canidius hozta meg a hírt az Actiumnál levő sereg elvesztéről. Értesült arról is, hogy Herodes, a zsidók királya, egynehány legio meg cohors élén szintén átpártolt Caesarhoz, meg hogy a többi fejedelmek is hasonlókép elszakadtak tőle és immár semmi külső segedelem sem maradt mellette. Mindez azonban egy cseppet sem zavarta, sőt úgy tetszett, szívesen lemondott a reménységről, hogy csak a gondtól szabaduljon.

Elhagyta ama tengeri lakását, a melyet Timoneion-nak nevezett és befogadást nyervén Kleopatra királyi palotájába, vendégségekkel, tivornyákkal, bő adakozásokkal árasztotta el a várost. Beiratta Kleopatra meg Caesar fiát a serdültek közé és felruházta Antyllust, a Fulviától való fiát, a toga virilissel, bíborszegély nélkül. Erre az alkalomra aztán több napon át vendégeskedések, ünnepeskedések és vigasságok töltötték be Alexandriát. Maguk pedig megszüntették az u. n. utánozhatatlanok társaságát és másikat alapítottak, a mely élvezetekre, kicsapongásokra és költekezésekre semmivel sem állt amannak mögötte és elnevezték ezt «az együtt meghalók társaságának». Mert azok a barátjaik iratkoztak abba, a kik velük kívántak meghalni és az egymástérő lakomákon az örömöknek éltek.

Kleopatra pedig összeszedett minden fajtájú halálthozó mérget, a miket, hogy fájdalom nélkül való hatását kipróbálja, a halálra ítélt raboknak beadatott. Majd annak láttára, hogy a gyorsan ölő szerek kínos halált idéznek elő, az enyhébbek pedig csak lassan hatnak, kísérletet tett a mérges férgekkel, a miket saját szemeláttára egymással érintkezésbe hozatott.

Napról-napról ezt cselekedte és úgy találta, hogy szinte valamennyi közül egyedül az aspis⁶¹ harapása az, a mely minden rángatódzás, görcs nélkül álmatag kábultságot, megmerevedést idéz elő és hogy az illetők arcuk gyenge verejtékezésével, meg az érzékeik elszunnyadtával könnyű szerrel lassacskán elhalnak, miközben bosszankodnak, ha ébresztik, keltegetik őket, akár mély álomban szenderegének.

LXXII. Egyben még követeket menesztettek Caesarhoz Azsiába: Kleopatra Egyptom kormányzását kérte a fiai számára. Antonius pedig azt kívánta, hogy Athenaeiben magánzó-kép tölthesse életét, hahogy Egyptomban nincs tetszésére. A szökések folytán megbízható barátok híján lévén, gyermekeik nevelőjét, Euphroniost küldötték követül. Mert a laodiceai Alexas is, a kivel Timagenes útján ismerkedett meg Antonius Rómában és a ki hellenek közül legtöbb befolyással bírt rája, meg a leghathatósabb eszköz volt Kleopatra kezében Antonius ellen arra, hogy Octavia érdekében fel-feltámadó elhatározását felforgassa, már Herodes királyhoz küldetett, hogy azt az átpártolástól visszatartsa. Ez pedig ott maradt és elárulta Antoniust, sőt bizakodva Herodesben, Caesar szemei elé merészkedett lépni. Ám Herodes semmi hasznára nem volt; mert legott börtönre vetették, majd bilincsek közt hazájába szállították, a hol Caesar parancsára kivégezték. Igyen lakolt Alexas hűtlenségeért még Antonius életében.

LXXIII. Caesar az Antonius kérelmét kereken megtagadta, Kleopatrának pedig azt válaszolta, hogy méltányosságára számíthat, hahogy elemésztí avagy elkergeti Antoniust. Egyben a maga részéről elküldötte hozzá egyik szabadosát: Thyrstost, egy értelmes és a fiatal császár meg a szépségére csodálatosan büszke nő közt való tárgyalásokra kiválókép alkalmas embert. Ez, mivelhogy Kleopatrával bárki másnál is huzamosabban értekezett és ennek megkülönböztetett tiszteletében részesült, Antonius gyanúját vonta magára. Elfogatta tehát és megkorbácsoltatta, majd elküldötte Caesarhoz, megírván neki, hogy fenhéjázó, lenéző magaviseletével felingerelte

⁶¹ Mérges kigyó.

őt, a ki egyébként is nagyon ingerlékeny szerencsétlenségei okán: «Te pedig, úgymond, ha rossz néven veszed a dolgot, kezed közt tartod az én szabadosomat, Hipparchost. Korbácsoldtasd meg, akasztasd fel ezt, hogy ne tartozzunk egymásnak!» Ettől kezdve Kleopatra kiválókép kedveskedett Antoniusnak, hogy vádjait, gyanúit eloszlassa. Így a saját születési évfordulóját szerényen és jelen sorsához illőkép ülte meg, holott az Antoniusét minden képzeletet meghaladó fénynyel és pompával ünnepelte, elannyira, hogy sokan a hivatalosak közül, a kik szegényen mentek a lakomára, gazdagon távoztak arról. Ezenközben Agrippa többször írt Caesarnak Rómából, hogy térjen vissza, mivelhogy az ottani viszonyok a jelenlétét kívánják.

LXXIV. A hadjárat tehát késedelmet szenvedett ez alkalommal. De a tél elmúltával Caesar újfent támadásra indult Syrián át, a vezérei meg Libyán keresztül. Pelusium elfoglalásakor híre járt, hogy Seleukos azt Kleopatra beleegyezésével adta föl. Kleopatra pedig Seleukos feleségét és gyermekeit Antonius kezére szolgáltatta, hogy kivégeztethesse őket. Volt Kleopatrának egy rendkívül szép meg nagy sírboltja és emléképülete, a mit az Isis templom szomszédságában emelt, ide hordatta össze a legértékesebb királyi kincseket: aranyat, ezüstöt, smaragdot, gyöngyöt, ébenfát, elefántcsontot, fahéjat, végül pedig tömérdek fáklyát és kóczot, úgy hogy Caesar féltette a drágaságokat, hogy Kleopatra kétségbeesésében tönkreteszi, fölpörköli azokat. Napról-napra tehát jó reményeket keltő üzeneteket küldött hozzá, egyben pedig seregével a város felé nyomult.

A hippodrom körül megszálltakor Antonius kitört és fényes küzdelem után megszalasztotta Caesar lovasságát és egész a táborig űzte. Antonius aztán nagy büszkén a győzelem után a királyi palotába ment és úgy felfegyverzetten megcsókolta Kleopatrát, majd bemutatta azt a katonát, a ki valamennyi közül a legbátrabban harczolt. Kleopatra legfőbb kitüntetésül arany mellvértet és sisakot adott neki. Ez az ember meg vette az ajándékot és éjszaka átszökött Caesarhoz.

LXXV. Antonius pedig újfent Caesarhoz küldött és

kihívta párosviadalra. Caesar azt válaszolta, hogy Antoniusnak a halálra több útja is áll rendelkezésül. Antonius tehát megdölgvén, hogy számára nincs szebb halál annál, mely a csatán éri, eltökélte, hogy szárazföldön és egyben a vizen megtámadja. A vacsoránál aztán, mikép beszélík, megparancsolta szolgálínak, hogy bőségesebben lássák el étellel-itallal, hisz nem bizonyos, tehetik-e azt holnap, avagy más gazdát tisztelnek, ő pedig hullakép fekszik és semmivé válik. Látván, hogy barátjai erre sirva fakadnak, azt mondotta, hogy nem fogja őket csatába vezetni, a melyen ő inkább a dicső halált, semmint a menekülést és a győzelmet keresi. Ugyancsak ez éjszakán, mint mondják, úgy éjféltájt, a midőn a városon a jövőtől való félelemből, sejtelemből nagy csend és csüggetegség honolt, egyszerre különféle hangszerek egybevágó zenéje, kurjongással, satyrtánczczal vegyes tömeglárma hallatszott, akár valami bacchusi menet zajos kivonulásakor. A menet iránya a város kellő közepén az ellenséggel szemben levő kapun kifelé vezetett és ugyanitt a zaj, a tetőfokát elérvén, megszűnt. E csodás jelenségen töprengők úgy vélekedtek, hogy Antonius teljesen elhagyta Bacchus, a kit mindenha utánozni és példakép követni főkép igyekezett.

LXXVI. Virradáskor Antonius a város előtt levő halomokra felállítja szárazföldi seregét, és innét nézi az induló és az ellenséges hajókkal szemberontó gályáit. És abban a várakozásban, hogy ezeknek valami derekas munkáját látja, nyugton marad. Midőn emberei a Caesaréi közelébe érnek, az evezőkkel üdvözlík, majd ezek viszonzván az üdvözlést, hozzájuk pártolnak, mire valamennyi gálya egy rajjá egyesülve a hajóéllal a városnak evez. Antonius, alig hogy ezt látja, máris elhagyják lovasai, a kik átpártolnak. Majd gyalogsága is megveretvén, Antonius visszahúzódik a városba és ott kiált, hogy Kleopatra elárulta azoknak, a kikkel érte harczol. Kleopatra Antonius haragjától, kétségbeesésétől félvén, a sirboltba menekül és lebocsátja a závárokkal meg keresztrudakkal megerősített csapóajtót; majd Antoniusához küld, hogy jelentsék, mikép meghalt. Antonius elhiszi és így szól magamagához: «Mit késlekedel még Antonius? Hisz a sors elrabolta tőled a lét,

az élet szeretetét, egyedüli és utolsó indokát.» Majd szobájára megyen, megereszti és szétnyitja vértetzetét: «Oh, Kleopatra, úgymond, nem azon kesergek, hogy megfosztattam tőled, hisz tüstént hozzád jövök, hanem hogy nagy hadvezér létemre egy asszony felülmul léleknagyságra.» Volt neki valami Eros nevű hűséges szolgája. Már régen ígéretet vett ettől, hogy ha a szükség kívánja, meg fogja ölni, tehát ígérete beváltását követel. Eros kihúzza a kardját és fölemeli, mintha csak le akarná sujtani, azonban elfordul arczával és megöli maga-magát. Midőn lábaihoz lerogy, Antonius felkiált: «Jól van Erosom, a mire képtelen voltál, arra megtanítasz engem, mikép kell cselekednem!» Majd hasba szúrja magát és lehanyatlik nyugágyára. De a szúrás nem hoz rögtön halált, és a vérömlés, mihelyt ledől, megszűnik; majd felocsudván, kéri a jelenlevőket, hogy öljék meg. Ezek kifutnak a szobából, miközben Antonius kiabál, hánya-veti magát, valamíg megérkezik Diomedes, Kleopatra iródiákja, azzal a parancscsal, hogy vigye Antoniust Kleopatrához a sírboltba.

LXXVII. Diomedes megtudván, hogy még él, sebbel-lobbal megparancsolja a szolgáknak, hogy emeljék fel és ígygen kézen viszik a sírbolt ajtajáig. De Kleopatra nem nyitja fel az ajtót, hanem az egyik ablaknál megjelenvén, kötelet, hurkot bocsát alá. Ezekre kötik Antoniust és Kleopatra a két asszonynyal együtt, a kiket egyedül bocsátott a sírboltba, felfelé húzza.

A jelenlevők, mint mondják, soha sem láttak ennél szármalmasabb esetet. Antonius, miközben vérezve, haldokolva felfelé húzzák, szüntelen Kleopatra felé nyújtja kezeit és fel-fel-emelkedik. Keserves munkája van az asszonyoknak is, mert Kleopatra két karjával görcsösen belekapaszkodik a kötélbe, eltorzult arczczal, miközben az alatt levők biztatják és vele együtt virgódnak. Ígygen felvevén Antoniust, lefekteti és hegyibe borulván széttépi fátyolát, mellét verdesi és kezeivel marcangolja, majd arczával a vért letörölgeti róla, urának, férjének, uralkodójának nevezi és csaknem elfelejti a tulajdon bajait az Antoniuséi iránt való szánakozásból. Antonius lecsillapítja siralmait és bort kér inni, akár szomjúságból, akár abból a reményből, hogy gyorsabban kimul. Majd iván, tanácsolja neki, hogy

gondoljon a saját megmentésére, hahogy az gyalázat nélkül lehetséges és Caesar barátjai közül legfőképp Proculeiusban bízzék. Ne sajnálja őt legutolsó sorsa változtáért, sőt tartsa szerencsésnek a sok jóért, a miben részesült, hisz ő a legnagyobb hírnévre, a legnagyobb hatalomra jutott az emberek közt és nem is győzetett le nemtelenül, mint római a rómainól.

LXXVIII. Már haldoklik, a midőn megérkezik Caesartól Proculeius. Miután ugyanis Antonius megszúrta magát és Kleopatrához vitetett, Derkitaio, egyik testőr, elvette a kardját és ruhája alá rejtve, Caesarhoz futott, majd elsőnek jelentette Antonius kimultát, felmutatván a véres kardot. Caesar ennek hallatára félrevonul a sátor legbelsejére, megsiratja a férfiút, a ki rokona, uralkodótársa és temérdek küzdelmeinek, vállalatainak osztályosa volt. Aztán előveszi Antonius leveleit és barátjait előhíván, felolvassa azokat, hogy kimutassa, mikép Antonius az ő jóindulatú és méltányos ajánlataira mindenha szenvedélyesen, fenhéjazólag válaszolt. Majd erre elküldi Proculeiust azzal a parancscsal, hogy, ha csak teheti, élve kerítse kezére Kleopatrát. Mert jóllehet féltette a kincseket, mégis a diadalmenetre nagy dicsőségnek tartotta, ha Kleopatrát magával viheti. De Kleopatra nem akar Proculeius keze ügyébe jutni. Mindazáltal a sírboltnál szóbeszédbe erednek; Proculeius kívülről az alsó ajtó elé lépve, a mely noha erősen zárva volt, de a hangot átbocsátotta. Ígyen értekeznek: Kleopatra a királyságot kéri fiai számára, Proculeius pedig váltig bátorítja és nógatja, hogy mindenkép csak Caesarban bízzék.

LXXIX. Proculeius szemügyre vevén a helyiséget, jelentést tesz Caesarnak. Ez Gallust elküldi, hogy újfent tárgyaljon Kleopatrával. Gallus az ajtó elé megy és szándékosan hosszú lére ereszti a szót. Ezenközben Proculeius létrát támaszt oda és belép az ablakon át, a melyen az asszonyok bevitték Antonius. Majd két szolga kíséretében legott lemegy az ajtóhoz, a melynél Kleopatra áll beszédbe eredten Gallussal.

A Kleopatrával elzárkózott asszonyok egyike felsikolt: «Szerencsétlen Kleopatra, élve kézre kerülsz!» Kleopatra hátrafordul, megpillantja Proculeiust; készül leszúrni magát a zsványgylokkal, a mely történetesen övében volt. Proculeius sebtén

hozzászalad és két karjával átfogja Kleopatrát: «Igazságtalan vagy, — kiáltja, — magadhoz is Kleopatra, Caesarhoz is, a midőn megfosztod az alkalomtól, hogy méltányosságát kimutassa és megrágalmazod a legszelidebb lelkű hadvezért, hogy kegyetlen és engesztelhetlen.» Egyben kicsavarja kezéből a gyilkot, megrázza a ruháját, nem rejt-e valami mérget. Ezután Caesar elküldi egyik szabadosát, Epaphroditost azzal a parancssal, hogy a legszigorúbb gonddal őrkdjék élete fölött, egyébként azonban engedjen minden óhajainak, kedvteléseinek.

LXXX. Caesar pedig bevonult Alexandriába, miközben Areios bölcselővel karonfogva társalog, hogy ez az általa tanúsított megtiszteltetés folytán tekintélyt, csodálatot nyerjen polgártársainál. Majd a gymnasiumba ment és fellépett a számára készített emelvényre.

Az emberek félelmükben reszkettek és leborultak. Caesar felkelté őket és kijelenté, hogy megbocsájtja minden vétküket; először alapítójuk, Nagy Sándor miatt, másodsor, mert bámulja városuk szépségét, nagy voltát, harmadsor, hogy bizalmasának, Areiosnak kedvét keresse. Ily tiszteletben részesítette Caesar Areioszt, a ki sokakat megmentett közbenjárásával. Ezek közül való volt Philostrates, a ki a korabeli sophisták közt a legkitünőbbben tudott rögtönözve beszélni, de illetéktelenül adta ki magát akademikusnak. Ez okon Caesar megvetette jellemét és nem hajtott eleinte Areios kérelmére. Ám Philostratos megereztette szürke szakállát, gyászruhát öltött és mindenütt Areios nyomát követte, szüntelen hangoztatván e verset:

A bölcs a bölcsét óvja, hogyha bölcsékők.

Caesar ennek hallatára megbocsájtott neki, inkább óhajtván megszabadítani Areioszt az irigységtől, semmint Philostratoszt a rettegetől.

LXXXI. Antonius gyermekei közül a Fulviától való Antyllost, kit Theodoros nevű nevelője elárult, kivégezték. Midőn a katonák levágták a fejét, a nevelő etulajdonított egy rendkívül becses drága követ, a mit a nyakán viselt és azt az övébe varrta. Tagadása daczára, a tett bebizonyulván, keresztre feszítettet. Kleopatra gyermekei ugyan nevelőikkel együtt

örizet alatt álltak, de tisztességes bánásmódban részesültek. Caesarion, a ki állítólag Caesartól származott, az anyja tömerek kincscsel elküldötte Aithiópián át Indiába.

De egy másik nevelő Theodoroszhoz hasonlórú, Rhodon, rábeszélte a visszatérésre azzal, hogy Caesar a királyságra kiszemelte. Midőn Caesar miatta magában tanakodott, állítólag Areios azt mondotta neki: Nem ér semmit a sok császár.⁶²

LXXXII. Caesar tehát később Kleopatra halála után kivégeztette.

Több király és vezér kérte Antonius eltemethetését, de Caesar nem fosztotta meg Kleopatrát a holttesttől, mert az a tulajdon kezeivel temette el királyi pompával, minden rendelkezésére állván, a mit csak kívánt.

A nagy bánat és fájdalom folytán, mert összeverdesett keble gyuladásba, gennyesedésbe jött, láza támadván, örömmel kapott az alkalmon, hogy megvonja magától az eledelt és ighen életének akadálytalanul véget vessen.

Bizalmas orvosa Olympos volt, a kinek megvallotta az igazat és a kit elemésztésére tanácsadóul, tettestársul használt, valamikép maga Olympos elbeszélte, abban a történetben, a mit amaz eseményekre vonatkozólag kiadott. De Caesar gyanítván a dolgot, fenyegetéseivel úgy megfélemlítette Kleopatrát gyermekei miatt, a kik akár erőművek, legyőzőleg hatottak reá, hogy tetszés szerint megengedte testét gondozni, táplálni.

LXXXIII. Caesar pár nap multán maga is elmegy hozzá, hogy meglátogassa és vigasztalja. Történetesen nyugágyon fekszik, ócska ruházatban.

Beléptekor úgy alsó ruhában felszökik és kuszált hajjal, zavart arczkifejezéssel reszkető hanggal és kisírt szemekkel a lábai elé borul.

A számos sebhely látható még a mellén. Egyáltalán úgy tetszett, teste semmivel sem volt jobb állapotban lelkénél. Mindazáltal bája és a szépségében való bizakodás nem hamvadt el teljesen, sőt daczára nyomoruságos állapotának, valamikép belsőből ki-ki csillámlott az és arczvonásain jelentkezett.

⁶² Hom. Ilias II. 204. «οὐκ ἀγαθὸν πολυκαιρανίη»-re való czélzással οὐκ ἀγαθὸν πολυκαιραίη.

Caesar felszólítja, hogy csak düljön le, majd melléje ül, a midőn Kleopatra így-úgy mentegetődzni kezd és a történeteket a kénytelenségre meg az Antoniustól való félelemre hárítja.

Caesar azonban pontról-pontra ráczáfol, Kleopatra pedig meggyőzetvén, hamarosan szánakozásgerjesztésre és kérésre fogja a dolgot, akár rendkívül ragaszkodnék az élethez. Végül aztán átadja kincseinek lajstromát. Seleukos egyik ügyelője azt vetvén szemére, hogy egyetmást elrejtett, elcsent, Kleopatra felszökik, megragadja üstökét és többször arczul veri.

Caesar csak mosolyog és igyekszik lecsendesíteni: «Nem borzasztó-e az Caesar — kiált fel Kleopatra — hogy a midőn te jelen állapotomban arra méltatsz, hogy hozzám jössz és velem elbeszélgetsz, a tulajdon rabszolgáim megvádolnak, hogy egyetmást női csecsebecséimből félretettem, de épen nem a magam számára, én szerencsétlen, hanem hogy Octaviának meg a te Liviádnak csekélyke ajándékot adjak, hogy általuk kegyesebbnek, engedelkenyebbnek találjalak.

Örült ennek Caesar, abban a vélekedésben, hogy Kleopatra mindenáron ragaszkodik az élethez.

Azt mondta tehát, hogy neki engedi az ékszereket és egyébként is reményen felül kegyesen bánik vele, majd eltávozik abban a hitben, hogy rászedte Kleopatrát, holott inkább ő lett rászedve.

LXXXIV. Cornelius Dolabella előkelő származású fiatal ember volt Caesar meghittei közt, a ki vonzalommal viseltetett Kleopatra iránt. Akkor is, hogy kedvét keresse, kértére titkon megüzente neki, hogy Caesar maga Syrián át a száraz földön tér haza, őt pedig gyermekestől harmadnapra szándékozik Rómába küldeni.

Kleopatra ennek hallatára elsőnek arra kérte Caesart, hogy engedje meg neki, mikép Antoniusnak halotti áldozatot hozhasson, majd beleegyeztére a sírboltba vitette magát és meghitt asszonyával a sírra borulván, szólt: «Drága Antoniusom, a minap még szabad kezekkel temettelek el, most azonban fogolykép, őrizet alatt hozok italáldozatot, hogy siralmaimmal, mellveréseimmel ne rontsam meg ezt a szolgatestet, a melyet

a te fölötted való diadalmenetre őriznek. Ne várj tőlem több tisztességet, halotti áldozatot, ez az utolsó, a mit néked Kleopatra hoz. Éltünkben semmi sem választott el egymástól, ám holtunkban veszély fenyeget, hogy nyughelyet cserélünk. Te, a római, itt maradsz eltemetve, én szerencsétlen pedig Italiában fogok nyugodni; egyedül ennyi részem lesz szülőföldeden. De ha van még az ottani isteneknek valami ereje, hatalma, hisz az itteniek cserben hagytak minket, ne hagyd el feleségedet éltében, ne engedd, hogy bennem te rajtad üljenek diadalt; rejts el magaddal sírodban, hisz ezer bajom közt egyetlen egy sem oly nagy és borzasztó, mint az a rövidke idő, a mit tenélküled átéltem.»

LXXXV. E siralmak után megkoszorúzza, átöleli a koporsót és fürdőt rendel magának. Majd megfürdik és ledől, aztán pompás vacsorát költ el.

Ezenközben egy ember jó a faluról, kosarat hozván magával. Az örök megkérdezi, mit visz, mire ez kinyitja a kosarat és eltávolítván a galyakat, megmutatja, hogy fügékkal van tele. Az örök megbámulják azok nagyságát, szépségét. Emberünk mosolyog és megkínálja őket, hogy vegyenek belőlük. Ezek hitelt adnak neki és felszólítják, hogy csak vigye be. A vacsora után Kleopatra előveszi megirt és lepecsételt írotábláit és elküldi Caesarhoz, majd ama két asszony híján eltávolítja a többieket és rázárja az ajtót. Caesar a táblát felnyitván, midőn rájön kéréseire, rimánkodásaira, hogy engedje meg őt is Antoniuszal eltemetni, gyorsan megérti a történeteket. Először maga készül segítségére sietni, majd aztán hamarosan másokat küld el a dolog megvizsgálására.

A halál gyorsan bekövetkezett. Mert midőn ezek futvást megérkeznek és az öröket úgy érték, hogy ezek semmit sem vettek észre, kinyitják az ajtót és megtalálják Kleopatrát aranyos ágyon fekvé, királyi díszben.

Az asszonyok egyike, Eiras, a lábánál halt meg, a másik pedig Charmion immár támoilyogva, roskadozva igazgatja a fején a koronát. Valamelyik haragosan rászólt: «Ugyan szép dolog ez Charmion.» A legszebb, felelé ez, és méltó az annyi sok királyi sarjához. Többet nem szólt, csak összerogyott az ágy előtt.

LXXXVI. Mondják, hogy a mérges kigyót a fűgékkel együtt és felül a galyakkal betakartan vitték hozzá.

Mert ilyen parancsolta Kleopatra, hogy még maga se vegye észre, ha hogy a mérges féreg testére támad.

De midőn egynehányat kiemelt a fűgéből, meglátta: «Tehát mégis itt van» — úgymond és oda tartotta meztelen karját a marásra. Mások meg azt állítják, hogy a kigyót kórsóba zártan tartogatta, majd aranyos guzsalylyal piszkálta és ingerelte, mire kiugrott és a karjába ragaszkodott.

Különben a való tényállást senki sem tudta meg. Mert még azt is mondogatják, hogy üreges aranytűben mérget hordott magával és azt kontyába rejtette, jóllehet sem sebhely, sem más méregjel nem mutatkozott a testén.

De meg a kigyót sem találták a szobában, csak azt mondták, hogy valami tekerdő nyomot láttak a tenger felé, a merre a szoba és az ablakok nyíltak.

Némelyek meg azt beszélték, hogy Kleopatra karján két csekély, alig észrevehető szúrás volt. Ennek adott hitelt, úgy tetszik, Caesar is. Mert midőn a diadalmeneten Kleopatrának szobrát elővitette, annak karjára kigyó volt feltekerődözve.

Igyen történt tehát állítólag a dolog. Caesar jóllehet bosszankodott Kleopatra halálán, megbámulta nemes lelkületét és megparancsolta, hogy holttestét királyi pompával Antonius mellé temessék. A szolganői szintén tisztességes eltakarításban részesültek rendeletére.

Kleopatra életének harminczkilenczedik esztendőjében hunyt el, a miből huszonkettőn át királynői méltóságot viselt, és több mint tizennégy évig Antoniuszal együtt uralkodott. Antonius némelyek szerint ötvenhat, mások szerint ötvenhárom évet élt. Antonius szobrai mind ledöntettek, de a Kleopatráiéi fenmaradtak. Egyik híve ugyanis, valami Archibios, két ezer talentumot⁶³ adott Caesarnak, hogy az Antoniuséival ugyanazon sorsban részesüljenek.

LXXXVII. Antonius három nejétől hét gyermekből álló nemzetséget hagyott maga után. Egyedül a legidősebbet,

⁶³ Mintegy 9.430,000 korona.

Antyllust végeztette ki Caesar. A többieket Octavia magához vevén, a tulajdon gyermekeivel neveltette.

Kleopatrát, Kleopatra leányát Jubához, a legtudósabb királyhoz adta nőül. Antoniust, Fulviától való fiát, oly magasra emelte, hogy szinte harmadik lett rangra, mivelhogy Caesar kegyében első helyen Agrippa, a másodikon pedig Livia gyermeke álltak. Octaviának, Marcellustól, az első férjétől két leánya és egy kis fia volt, Marcellus. Ezt fiául fogadta Caesar, meg vejévé tette, a leányok egyikét pedig Agrippához adta nőül. Midőn Marcellus egész új házasságában elhunyt és Caesar nem igen tudott a többi barátjai közül megbízható vőt választani. Octavia azt indítványozta, hogy vegye nőül Agrippa Caesar leányát, miután az övétől elvált. Elfogadta ezt Caesar elsőnek, aztán Agrippa; így Octavia visszavevén a leányát, Antoniushoz adta, a Caesarét pedig Agrippa vette feleségül.

Antoniustól meg Octaviától két leány maradt, az egyiket Domitius Aenobarbus vette el, a másikat pedig, a szépségéről, erkölcsösségéről híres Antoniát, Drusus, a Livia fia és Caesar unokája. Ezekből származott Germanicus és Claudius, a kik közül Claudius később császár lett.

A Germanicus fiai közül Caius Caligula nem hosszú, de hirhedt uralkodás után nőstül, gyermekestől meggyilkoltatott. Agrippina, a kinek Aenobarbustól Lucius Domitius nevű fia volt, Claudius Caesarhoz ment nőül.

Claudius örökbefogadta Agrippina fiát és elnevezte Nero Germanicusnak. Ez a mi időnkben uralkodván, meggyilkolta az anyját és kevesen múlt, hogy eszeveszettségével, meggon-
dolatlanságával felforgatta a római birodalmat. Ez ötödik ízben való leszármazója volt Antoniusnak.

DEMETRIOS ÉS ANTONIUS EGYBEVETÉSE.

I. Mivelhogy mind a két férfiúnak sorsában nagy változások történtek, első sorban vizsgáljuk meg a hatalmukra és a tekintélyükre vonatkozó körülményeket. Demetriosnak rendelkezésre voltak az atyai javak és a megelőző sikerek, mivelhogy Antigonos Nagy Sándor utódai közt a leghatalmasabb

volt és még mielőtt Demetrios férfikorra jutott, Ázsia legnagyobb részét bezáguldotta és meghódította.

Antonius jóllehet tisztességes, de a hadra alkalmatlan atyától származott, a ki semmi kiváló eszközt nem hagyott számára a dicsőségre, mégis Caesar uralmára merészkedett törni, a mire nemzetsége semmi jogot nem adott neki és maga tette magát Caesar kikúzdotta jogainak örökösévé.

És tisztán a tulajdon erőforrásaira támaszkodva, oly hatalomra vergődött, hogy az egész római birodalmat két részre osztván, a kitünőbbet választotta és megtartotta, majd távollétében alantasai meg alvezérei által többször meggyőzte a parthusokat és a Kaukasus körül lakó barbár népeket egész a Kaspi tengerig szorította.

Nagysága mellett tanúskodik még az is, a mi rossz hírbe hozta. Mert Antigonos már annak is örült, hahogy fiával összeházasíthatta Antipater leányát, Philát, korkülönbsége daczára, mint rangra előkelőbbet, holott Antoniusnak szégyenére vált a Kleopatrával való házassága; azzal a nővel, a ki hatalomra, dicsőségre felülhaladta valamennyi korabeli királyt, Arsakest nem számítván. De oly nagygyá tette magát, hogy mások még nagyobb szerencséire is méltónak tartották, mint a mire vágyott.

II. Az indokot tekintve, a minek alapján az uralmat megszerezték, a Demetriosé kifogástalan; mert azokon az embereken törekedett uralkodni, királykép országotlani, a kik megszokták az uralmat, a királyságot. Holott az Antoniusé terhes és zsarnoki volt, mivelhogy leigázta a római népet, a mely csak az imént szabadult Caesar egyeduralmától.

Sőt a legnagyobb és legfényesebb vállalatát, a Cassius és Brutus ellen való háborút is arra a célra küzdötte, hogy megfoszssa hazáját, polgártársait a szabadságtól. Ám Demetrios, mielőtt végbukása bekövetkezett, szüntelen azon munkált, hogy felszabadítsa Hellast és elűzze a városokból a helyőrségeket, tehát nem úgy, mint Antonius, a ki azzal kérkedett, hogy Makedóniában megölte Róma fölszabadítóit.

De van egy tulajdonsága Antoniusnak, a mi a legdicséretesebb: a bőkezűség és a szives ajándékozás. Ám ezt is

rendkívül felülmulta Demetrios, hisz többet kedveskedett az ellenségeinek, semmint Antonius a barátjainak. Bizonyára becsületére vált Antoniusnak az a parancs, hogy temessék el és végtisztességben részesítsék Brutust, ám Demetrios nemcsak az ellenséges halottakat takarította el, hanem a hadifoglyokat is visszaküldötte Ptolemaioshoz, pénzzel és ajándékkal.

III. A szerencsében mind a ketten kicsapongók voltak és a gyönyörökre, az élvezetekre vetették magukat. Ám nem mondhatja senki sem, hogy Demetrios a vigasságok, a társas örömek közepette elmulasztotta a tette szolgáló alkalmakat, mert csak a szabad érkezés bőségében adott helyet a gyönyöröknek és Lamiát is, akár a mesebelit, valóban csak szórakoztatóul használta az enyelgésre, a szunyókálásra. A hadikészülődések közepette lándzsája nem volt felfolyondározva, sem a sisakja nem illatozott szagos kenőcsöktől, nem is indult a női lakosztályból a harczra felcziczomázva, felékesítve: elhallgattatta az ünnepi karokat, félbeszakította a bacchusi tánczokat és Euripidessel szólva, a borzalmas Ares odaadó szolgálja lett és egyáltalán semmi hibát nem követett el élvezettségből, könnyűelműségből.

Ellenben Antoniust, valamikép a képeken látjuk, hogy Omphale kicsavarja Herakles kezéből a bunkóst és lehúzza róla az oroszlánbőrt, Kleopatra többször lefegyverezte, lebilincselte és rávette, hogy fontos vállalatokat, szükséges hadjáratokat a kezeiből kiszalajtsa, hogy csak a Kanopos és a Taphosiris partjain vele enyeleghessen, meg az időt töltsen.

Végül aztán, akár Paris, a csatáról megszaladván, Kleopatra ölébe bújt: vagy helyesebben mondva, Paris meggyőzve futott ágyas házába, holott Antonius Kleopatrát hajszolva szaladt meg és adta fel a győzelmet.

IV. Továbbá Demetrios, nem a törvény tilalmára, hanem annak folytán, a mi Fülöptől meg Nagy Sándortól fogva szokássá vált a makedon királyoknál, vett több nőt házastársul, valamikép Lysimachos és Ptolemaios, csakhogy megbecsülte, a kit elvett. Antonius ellenben elsőnek kötött két asszonynyal egyidejűleg házasságot, a mit egyetlenegy római sem merészt előtte tenni.

Aztán a honosát, a kivel törvényesen egybekelt, elűzte az idegen kedvéért, a kivel törvényesen együtt élt.

Azért Demetriosra semmi bajt sem hozott a házasság, holott Antoniusra a legnagyobb veszedelmet. Mindazáltal a kéjvágyból elkövetett istentelenség nem található fel Antonius tetteiben oly nagy mértékben, mint a Demetrioséiben. A történészek beszélik, hogy az Akropolis egész területéről távol tartották a kutyákat, mivelhogy ezek az állatok kiválókép nyilvánosan szoktak párosodni. Demetrios pedig még a Parthenonban is közösködött lotyóival és sok polgárnőt meggyalázott.

Sőt az a bűn, a mely, úgy tartják, legkevésbé kapcsolatos az efajta kicsapongásokkal, élvezetekkel, a kegyetlenség, még az is bent leledzik Demetrios kéjszeretetében, a mennyiben eltúrte, vagy inkább előidézte egy rendkívül szép és erkölcsös athenaei ifjú halálát, hogy ez a meggyaláztatást kikerülje. Egyszóval Antonius mértéktelenségével csak maga magának ártott, Demetrios pedig másoknak is.

V. Demetrios a rokonaival szemben mindenkép kifogástalanul viselte magát. Antonius ellenben az anyjának a testvérét is feláldozta Cicero elvesztéért: oly tett, a mi magában is oly utálatos, kegyetlen, hogy Antonius azért alig érdemelt bocsánatot, még ha Cicero halála a nagybátyja megmentésének a bére volt volna is.

A mennyiben pedig mind a ketten esküszegők, szerződéstörők voltak, a midőn Antonius elfogatta Artabazost, Demetrios meg elemésztette Alexandriát, Antonius mellett az a tetszetős ürügy szól, hogy őt Artabazos Mediában cserben hagyta, elárulta, ám Demetrios, többek állítása szerint, hazug ürügyöket koholt tettének szépítésére, hogy megrágalmazza azt, a ki jogsérelmet szenvedett és a ki nem követett el jogtalanságot védekezésével.

Viszont Demetrios maga volt a vívmányainak szerzője, ellenkezőleg Antonius, a midőn nem volt jelen, a vezérei által aratta legnagyobb, legszebb győzelmeit.

VI. Mind a ketten maguk maguktól buktak ki az uralomból, de különböző módon. Mert Demetrius cserben hagyatott,

hisz a makedonok elpártoltak tőle ; Antonius ellenben futásával cserben hagyta vitézeit, a kik érte küzdöttek. Amazt tehát az a vád éri, hogy harczosait olyannyira rosszindulatúakká tette maga iránt, emezt meg, hogy magának megszerezte a nagy ragaszkodást, hűséget, elárulta. Egyikük halála sem dicséretes, de a Demetriosé ócsárlandóbb.

¶ Mert tűrte, hogy fogolylá legyen és elzaratván, örült annak, hogy három évet nyerhet, miközben akár a fenevadak italon, ételen megszélidült ; Antonius pedig, jóllehet gyáván, nyomorultul, szégyenletesen emésztette el magát, ám mégis, mielőtt az ellenség testének urává lehetett vala.

XLV.
DION.

(409—354. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

VÁLÓBAN, Sossius Seneciom, mikép Simonides mondja, Ilion épenséggel nem neheztelhet a korinthusiakra, a kik az achajokkal együtt hadra keltek, mivelhogy a törzsökös korinthusi származású Glaukos szintén vitézül küzdött a trójaiak oldalán. Hasonlókép nem szabad sem a rómaiaknak, sem a helleneknek panaszkodniok az Akademiára, a miből egyenlő hasznot húztak, valamikép e munkából kitűnik, mely Brutus és Dion életrajzát tartalmazza.

Dion magának Platónak volt tanítványa, Brutus pedig Plato tanain nevelődött: ígyen mindakettő egyugyanazon küzdő iskolából indult a legnagyobb viadalokra. Ha tehát számos hasonló és testvéries tetteikkel tanítómesterük erénye mellett tanúskodtak, hogy a hatalomnak és a szerencsének okossággal és igazságossággal kell párosulnia, hogy a politikai működés széppé, nagygyá váljék, ezen épenséggel nem lehet csodálkozni. Mert mikép Hippomachos tornamester mondá, hogy azokat, kik ő nála tornáztak, már messziről is megismeri, akár a piacról húst hozni lássa őket, ugyanazonkép természetes, hogy a hasonló nevelésben részesültek tetteikben egy elvet követnek, a mely bizonyos egyöntetűséget, összhangzatosságot hoz magával kapcsolatosan az illővel.

II. De sorsuk is, a mely inkább véletlen esélyek, semmint akaratuk folytán azonos, hasonlatossá teszi e férfiak életét. Mindaketten céljuk elérte előtt, a mit tömérdek meg nagy küzdelmek árán tevékenységükkel maguknak előre kiszabtak,

vesztek el, szinte erejük híján. De a legcsodálatosabb körülmény az, hogy az istenség mindakettőnek megjelentette a halálát: egyenlőkép mindegyiknek szeme előtt gonosz jelenség tűnt fel. Mindazáltal azt állítják, a kik tagadják az ilyesfajta dolgokat, hogy egyetlen egy értelmes ember előtt sem jelentkezett még szellemi látomány, sem kísértet: csak gyermekek és asszonyok meg gyöngélméjű férfiak, a kik valami szellemi háborodásban avagy testi zavarodásban szenvednek, ragaszkodnak ily üres és fura képzelődésekhez, abban a babonás vélekedésben, hogy gonosz szellem lakozik bennük. Ám ha Dion meg Brutus, ezek a megállapodott bölcs férfiak, a kiket semmiféle szenvedély egykönnyen meg nem tántorított, elfogultakká nem tett, elannyira meghatva voltak a jelenségtől, hogy azt másoknak is elbeszélték, nem tudom, nem vagyunk-e kénytelenek elődeink fölötté ízetlen véleményét elfogadni, hogy a gonosz és kárörvendő szellemek, a kik kajánkodnak a jó emberekre, meggátolják tetteiket, zavarokat, rettegést keltenek, hogy megingassák, elbuktassák az erényüket, a végre, hogy nem maradván tiszták és érintetlenek a jóban, holtuk után ne juthassanak különb sorsra az övéknél.

Ámde ez egy más értekezés keretébe tartozik, itt az életrajzok tizenkettedik könyvében fogjunk előbb az idősebbnek élettörténetéhez.

III. Az idősebb Dionysios uradalomra jutásakor legott nőül vette a syrakusaei Hermokrates leányát. Ezt azonban a fellázadt syrakusaeiek, nem lévén a zsarnok uralma még szilárdul megalapítva, borzasztókép minden törvény ellenére meggyalázták, elannyira, hogy az ennek folytán önkényt kioltotta az életét.

Dionysios újfent hatalmába kerítvén és megerősítvén a kényuralmat, két feleséget vett egyidejűleg; egyet Lokrisból, névre Dorist, egyet meg hazulról, Aristomachet, Hipparinosnak, egy előkelő Syrakusaebelinek leányát, a ki kartársa volt Dionysiosnak, midőn a háborúra vezérnek választatott.

Mondják, egy ugyanazon a napon vette nőül mindakettőt, de senki emberfia nem tudja, melyikkel érülközött elsőbb. Idő folytán mindvégig egyenlőkép viselkedett mindakettővel

szemben; együtt szoktak vele étkezni, éjente pedig váltakozva vele aludni; jóllehet a syrakusaei nép azt óhajtotta, hogy a belföldi részesüljön előnyben az idegen felett. Csakhogy ez utóbbi elsőnek szült fiút, a ki Dionysios nemzetségének idősb sarja levén, segített az anya származásán. Aristomache hosszú időn át élt Dionysiossal gyermektelenül, jóllehet ez igen óhajtotta volna, hogy Aristomache neki gyermeket szüljön, elannyira, hogy lokrisi nejének még az anyját is kivégeztette, azzal vádolván, hogy megrontotta Aristomachet.

IV. Ennek az Aristomachenek férfitestvére volt Dion, a ki eleinte csak húga folytán részesült tiszteletben, később azonban belátásának jelét adván, immár a maga érdeméből is kedvelt lőn a kényúr előtt. Sőt ez a többek közt meghagyta kincstárosainak, hogy adjanak Dionnak, a mennyit csak kíván, de a kiutalásról neki még az nap jelentést tegyenek. Dion már eleve természeténél fogva fenkölt, nagylelkű és férfias jellemű volt, a mi még inkább kifejlődött benne Platónak isteni rendelés folytán, minden emberi számítás ellenére Sici-liába való jutásakor. Mert, úgy tetszik, valamely istenség, hogy távolról megvesse a Syrakusae-beliek szabadságának alapját és előkészítse a zsarnokság bukását, vitte Platont Italiából Syrakusaebe és hozta szellemi összeköttetésbe vele a még egészen fiatal Diont, a ki azonban Platon összes tanítványai közt a legtanulékonyabb volt és legkészségesebben hajtott az erény szavára, valamikép Platon maga megírta, meg a tettei is tanúsítják. Jóllehet egy zsarnok alatt alacsony erkölcsökben nevelkedett és alárendelt meg félelemteljes élethez, egy felkapott ember udvarlásához, a határtalan kéjeltetéshez és oly életszabályhoz szokott, a mely a legfőbb jót az örömekbe, a gyönyörökbe helyezi, de ezekből legott megcsömörödött, mihelyt megízlelte Platon tanait, fejedelmi bölcséletét és lelke legott fellángolt az erényért. Sőt a jó iránt való fogékonyságánál fogva rendkívül jóindulatában, ifjonti lelkesedésében azt vélvén, hogy ugyanazok a tanok ugyanazt a hatást gyakorolják Dionysiosra is, váltig azon búzgólkodott és dolgozott, hogy időt szakítván magának, látogassa meg és hallgassa Platont.

V. Összejövetelük megtörténtekor általában az emberi

erényről, de a legtöbbet a bátorságról vitatkoztak. Midőn Platon kijelentette, hogy bárki más inkább bátor, semmint a zsarnok, ezután pedig az igazságosságra áttérvén, azt tanította, hogy csak az igazságosságnak az élete boldog, holott az igazságtalané boldogtalan, a kényúr, mintegy találva érezén magát, nem szívlelte meg ezeket a tanokat és bosszankodott a jelenlevőkre, a kiket e férfiú csodás módon meghatott és elbűvölt szavaival. Végül indulatosan, felingerülten megkérdezte tőle, mi szándékkal jött Siciliába.

Platonnak arra a feleletére, hogy derék embert keres, közbevágott: «Az istenekre, úgy látszik, még nem találtál ilyenre!»

Dion azt vélte, hogy ezzel Dionysios kiadta haragját, majd minthogy Platon haza igyekezett, elküldötte azon a három evezősen, a mely a spartai Pollist Hellasba volt viendő. De Dionysios titkon megkérte Pollist, hogy hajózás közben ölesse meg Platont, ha pedig ez nem volna lehető, adja el minden áron. ám ez semmi kárára nem lesz, hisz, mint aféle igazságos ember boldog marad, hahogy rabszolga leend is.

Pollis tehát, mint mondják, Aiginába vivén, eladta Platont, mivelhogy a lakosok háborúban lévén az athenaeiekkal, azt határozták, hogy a ki az athenaeiek közül Aiginán elfogatik, nyilvánosan eladassék. Mindazáltal Dion tisztessége, hitele nem fogykozott meg Dionysiosnál, sőt a legfontosabb követségekkel megbízott és a karthagóiakhoz küldetvén, rendkívüli bámulatot kellett. A szabadszólást is csak egyedül tőle tűrte, mivelhogy teljes bátorsággal megmondhatta, a mi szájára jött.

Ilyen a Gelonra vonatkozó rendreutasítása is. Egykor ugyanis Gelon uralkodásán gúnyolódván, azt mondá Dionysios, hogy Gelon egész Sicilia nevetségévé vált. Dion méltatlankodva fakad ki: «Pedig hát te is Gelonnak köszönöd az egyeduralmat, mert ő miatta bíznak benned; de te miattad senkiben sem főgnak immár bízni!» Valójában, úgy tetszik, Gelon a legszebb látványkép mutatta fel az egyeduralmi államot, Dionysios pedig a legrútabb kép alakjában.

VI. Dionysiosnak három gyermeke volt lokrisi feleségétől, meg négy Aristomachétól, köztük két leány: Sophrosyne

és Arete. Sophrosyne a fiatal Dionysioshoz ment nőül, Arete pedig Thearideshez, Dionysios fítestvéréhez. Ennek halála után Dion vette feleségül Aretét, a ki unokahuga volt.

Midőn Dionysios megbetegedett és úgy tetszett, mintha a végét járná, Dion megkísérelte, hogy vele Aristomache gyermekei érdekében értekezzen. Azonban az orvosok, hogy a kilátásos örökösnek kedvezzenek, nem engedtek erre alkalmat. Ugyanis, mikép Timeos beszéli, az altatót kérő Dionysiosnak oly szeszt adtak, a mivel megfosztották eszméletétől és az álommal egybekötötték a halált. Mindazáltal Dion a fiatal Dionysiosnál, a barátjai körében tartott első értekezleten, olykép beszélt a helyzet követelte szükségletekről, hogy megmutatta, mikép a többiek valamennyien gyermekek hozzá képest, belátásra, szabadszókimondásra pedig rabszolgái a kényuralomnak, a mennyiben jobbára alávaló, félénk módon kegykeresésből adtak tanácsot a fiatal zsarnoknak. De leginkább megrendítette azokat, a kik a Karthago részéről fenyegető veszedelemtől féltették az uralmat, azzal az ígérettel, hogy legott Libyába hajózik, ha Dionysios békét kíván és lehető legelőnyösebb békét köt, ha pedig háborúra vágyódik, a saját költségén fentart és rendelkezésére állít ötven felszerelt három evezőst a háborúra.

VII. Dionysios fölötte elbámult ezen a nagylelkűségen és örvendezett buzgóságán. Am a többiek, ebben a vélekedésben, hogy a fényes ajánlat vádul szolgál ellenük és a Dion hatalma megkisebbíti őket, legott kapván az ürügyön, nem kimélték semmi szóbeszédet, a mivel felbőszíthették az ifjú kényurat Dion ellen, hogy a tengerről támad a zsarnokságra és a hajók segedelmével ruházza a hatalmat Aristomache gyermekeire, levén ezek unokaöcscsei.

De a legnagyobb és a legnyilvánvalóbb okul szolgált a gyűlölségre, a kajánságra, életinódjának különbözősége, meg társaséletének hozzáférhetlen volta.

Ezek az emberek ugyanis már eleve lefoglalták élvezetekkel, hízeltételekkel a fiatal és rosszul nevelt kényúr társaságát, barátságát; mindenha szerelmi kalandokon, a tivornyázások meg az asszonyok közt való kábító szórakozásokon, úgy

egyéb eféle trágár enyelgéseken törték az eszüket. Minek folytán a zsarnokság, akár a vas, meglágyulván, az alattvalók szemében, ugyan emberszeretetőbbnek látszott és engedett túlzott emberségtelen voltából, megenyhülten nem ugyan az uralkodónak jóindulatából, mint inkább könnyelműségéből. Aztán az ifjúnak lassanként növekedő, kifejlődő ernyetegsége megolvasztotta, megrontotta azt a gyémántlánczot, a mivel az idősebb Dionysios, mint mondá, megköötözötteen hagyta maga után az egyeduralmat. Hisz mint beszélük, szinte az uralkodása kezdetén egyfolytában kilenczven napon át tivornyázott, mely idő alatt aztán palotájában, a mely megközelíthetlen, hozzáférhetetlen volt a tisztességes embereknek és beszédeknek, a részegeskedés, a dévajkodás, a zene, a táncz és a trágárkodás ütötte fel tanyáját.

VIII. Természetes tehát, hogy Dion gyűlöletes volt szemükben, mivelhogy semmiféle élvezetekre és ifjonti pajzanságokra nem adta oda magát. Ez okon szintén becsmérlésére, látszólag találó elnevezéseket adtak erényeinek, hogy meg-rágalmazták; komolyságát fenhéjázásnak, szabadszókimondását vakmerőségnek mondták. Intései vádszámba mentek, meg abban, hogy velük együtt nem vétkezett, megvetést láttak. Kétségtelen, hogy volt természetében valami erkölcsi büszkeség és zordonság, mely az érülködésre nehezen megközelíthetővé és a társas együttlétre nehézkessé tette. Mert társasága nemcsak arra a fiatal emberre volt kellemetlen és visszataszító, a kinek füleit a hízelt meg-rontotta, ám sokan azok közül is, a kik szorosabb viszonyban álltak vele és nagyrabecsülték nemes, egyszerű jellemét, kárhoztatták társas modorát, a mely darabosabb és bárdolatlanabb volt, semmint a politikai ügyek kívánatosá tették.

Erre vonatkozólag írta neki Platon, mintegy jóslólag, hogy óvakodjék az önteltségtől, a mely a magány lakótársa. Mindazáltal jóllehet akkortájt, tekintettel a viszonyokra, legnagyobb becsülésben állt és az egyedülinek avagy a legkiválóbbnak látszott arra, hogy az ingadozó kényuralmat fentartsa és helyreállítsa, mégis belátta, hogy ő nem jóindulatból, hanem a kényúr akarata ellenére szükségből az első és a leghatalmasabb.

IX. Dion, abban a vélekedésben, hogy mind ennek oka Dionysios neveletlenségében rejlik, azon búzgólkodott, hogy tisztességes foglalkozásra terelje és megízleltesse vele a tudományokat meg az erkölsképző ismereteket, avégre, hogy szűnjék meg félni az erénytől és szokjék hozzá örömet lelni a jóban. Mert Dionysios természetre nem volt épen a legrosszabb zsarnok. De az atyja, attól féltében, hogyha értelmé kifejlődik és eszes emberekkel érülközik, cselt szó ellene, majd megfosztja az uralomtól, elzártan otthon őriztette, hol aztán minden egyéb társaság és a közdolgokkal való foglalkozás híján, állítólag kis szekereket, lámpákat, faszékeket meg asztalokat készíttetett.

Mert az idősebb Dionysios elannyira bizalmatlan és minden emberre gyanakodó, meg óvakodó volt félelmében, hogy még a haját sem engedte ollóval nyírni, hanem valami mesterember járt hozzá, hogy köröskörül lepörkölje a haját.

Sem testvére, sem fia nem léphettek elébe szobájába, úgy a hogy öltözve voltak, mert mielőtt bemehettek volna, le kelle vetniök ruhájukat és másikat öltetniök, miután az örök mezítelenül megvizsgálták őket.

Egy alkalommal testvére Leptines, hogy megmagyarázza neki valami hely fekvését, elvette a lándzsát az egyik testőrtől, hogy megrajzolja a terepet. Dionysios nagyon megneheztelt rája, a lándzsa átadóját pedig kivégeztette. Azt mondja, hogy óvakodik barátaitól, mert tudja, hogy van eszük és inkább kívánnak uralkodni, semmint uralom alatt állni. Megölette Marsyast, a kit ő léptetett elő és tisztí állásra emelt, mivel-hogy álmában, úgy vélte, meggyilkolta őt, mert ez a látomány nem jelentkezett volna álmában, hahogy nappal nem töpreng és tervezget azon.

Ilyen rettegő és ezer bajában ily gyávaalelkű volt az az ember, a ki megharagudott Platonra, mert ez nem tartotta őt a legbátrabbnak minden férfi közt.

X. Dion tehát annak láttára, hogy Dionysios fiát, mikép elbeszéltük, a tudatlanság megbénította és erkölsileg elkorcsosította, biztatta, hogy foglalkozzék a tanulással és kérvest kérje meg a világ első bölcselőjét, hogy jöjjön Siciliába :

aztán ha eljő, bízva rá magát teljesen, avégre, hogy jellemét az erény elvei szerint megszilárdítsa és a legistenibb, a legszebb lény példájára, a mely a mindenséget kormányozza és a zűrzavarból a rendet létrehozza, áthasonulván, roppant boldogságot szerezzen nemcsak magának, hanem a polgároknak is, a mennyiben ezek mindazt, a mit most csüggedésükben az uralom kényszere folytán szolgáltatnak, egy mértékletes, igazságos és jóságos atyai kormány rendelkezésekép tünteti fel előttük és a kényútból királylyá leszen. Mert a gyémántlánczot, nem mikép az atya mondá, a félelem, az erőszak, a tömérdek hajó és az ezernyi barbár testőrség képezi, hanem a jóindulat, a szeretet és a hála, a mit az erény és az igazságosság felkelt. Ez a láncz jóllehet lágyabb ama keménynél és merevnél, de mégis erősebb az uralom állandóságának biztosítására.

Ezenfelül tisztelet, szeretet híján van az uralkodó, a kinek testét pazar ruha burkolja és lakása fénytől, drága felszereléssel tündököl, de a ki a társas érülközésre, beszédre semmivel sem tiszteletre méltóbb bármily jött mentnél és nem gondol arra, hogy lelkének királyi lakát királyi módon illendőkép felékesítse.

XI. Dionnak eme tanácsai, a miket többször ismételt és Platon egynémely eszméjével elegyített, heves és csaknem örvöngő vágyat keltettek Dionysiosban Platon tanai és tanítása iránt. Legott több levél ment Dionysiosból Athenaebe, több-több sürgetés Diontól, meg az itáliai pythagoraeusoktól, a kik váltig kérték Platont, hogy jöjjön és vegye gondjába ezt a nagy hatalomtól és a szabadosságtól elragadott fiatal lelket és hajtsa uralma alá megfélemező tanaival. Platon tehát, mikép maga írja, legfőképp azt restelvén, hogy olybá tűnik fel, mintha tudománya csupán szóban állna és készakarva nem fogna tethhez, másrészt abban a várakozásban, hogy egyetlenegy embernek, akár valami uralkodó tagnak a megtisztításával meg-orvosolandja az egész sínylődő Siciliát, engedett.

De Dion ellenesei félvén Dionysios nézetváltozásától, rábeszéltek ezt, hogy hívja haza a száműzetésből Philistost, ezt a tudományosan művelt és a zsarnoki szokásokban szerfölött

járatos férfiút, a végre, hogy vele, Platonnal, meg a bölcselével szemben ellensúlykép rendelkezzenek.

Philistos ugyanis eleve a kényuralom megállapításától fogva annak a legbúzóbb hívekép tanúsította magát és hosszú időn vezényelte a fellegvár őrségét. Szinte szóbeszéd járta, hogy az idősebb Dionysios anyjának kedvére tett, a mi a kényúr figyelmét nem kerülte el teljesen.

Midőn aztán Leptines, a kinek két leánya volt egy aszszonytól, a kit a férjétől elcsábított, és ezek közül az egyiket, Dionysios tudta nélkül, Philistoshoz nőül adta, a kényúr úgy megharagudott, hogy Leptines feleségét bilincsekre verten becsukatta, Philistost pedig kiűzte Siciliából, a ki aztán vendégarátjaihoz utazott Adriába,¹ a hol úgy látszik, szabad érkezése levén, megírta történeti műveinek java részét.

Mert nem tért vissza az idősebb Dionysios élteben, mikép elbeszéltük, hanem ennek csak halála után vezette őt haza az udvaroncoknak a Dion ellen táplált kajánsága, levén ő nekik szolgálatkész eszközük, a kényuralomnak pedig szilárd támasza.

XII. Philistos megérkeztekor legott a kényuralomhoz csatlakozott. A többiek meg vádakkal, rágalmakkal illették Diont a zsarnok előtt, hogy tárgyalásba ereszkedett Herakleiddel, meg Theodotessel az uralom megdöntésére.

Dion ugyanis, úgy látszik, abban a reményben élt, hogy megérkezével Platon megszünteti a kényuralom zsarnoki, túlzott önkényes jellegét és mérsékelte meg törvényes uralkodóvá teszi Dionysios.

Ám ha ellenszegül és nem szelidül, eltökélte, hogy megbuktatja őt és visszaadja az uralmat a syrakusaeieknek, nem mintha javalná a demokrátiát, hanem mert mindenkép helyesebbnek tartotta a kényuralomnál azokra nézvest, a kik az egészséges arisztokrátiára képtelenek.

XIII. A dolgok ilyenén állása közepette érkezett Platon Siciliába és az első fogadásakor bámulatos szeretetreméltóságra, tiszteletre talált. Mert a hajóról leszálltakor kiváló fény-

¹ Italiai város Picenumban.

nyel diszített királyi kocsi áll elébe és a zsarnok áldozatot hozott, akárcsak valami nagy szerencse érte volna birodalmát.

A lakomák tisztességes volta, az udvar szerény viselkedése, magának a zsarnoknak kegyessége mindenekben, a mikre nézvest hozzájárultak, csodás reményeket gerjesztett a polgárookban a változás iránt.

Mindenkit valami lelkesedés ragadott a tudományokra, a bölcsesetre és mikép beszéltek, a zsarnok palotáját szinte elborította a homok, a tömérdek sok mértan-tanuló miatt. Pár nap múltán ősi ünnepet ültek a palotában. Midőn a hirdető, szokás szerint, elmondá az imát, hogy a kényuralom megingathatatlanul sokáig fenmaradjon, állítólag a mellette álló Dionysios így szólt: «Ugyan szűnj meg minket káromolni!»

Nagyon bántotta ez Philistosékat, mert szentül hitték, hogy Platon hatalma az idő és a megszokás folytán legyőzhetetlenné válik, ha hogy a rövid ismeretség most már annyira módosította, megváltoztatta az ifjú gondolkozását,

XIV. Immár tehát nem egyenként és titkon, hanem valamennyien egész nyíltan rágalmazni kezdték Diont, azt állítván, hogy egész leplezetlenül törekszik Dionysios Platon tanaival elbolondítani, megmérgezni, a végre, hogy ha Dionysios önként lemond és letesz az uralomról, azt hatalmába kerítvén, Aristomache gyermekeinek kezére juttatja, a kiknek ő a nagybátyjuk.

Némelyek szinte bosszankodást színleltek, hogy lám régenten az athenaiek tömérdek szárazföldi és tengeri haderővel idehajóztukkor egy szálíg elvesztek, tönkre mentek, mielőtt elfoglalhatták Syrakusaet, most pedig egy sophistával megdöntik Dionysios kényuralmát, midőn rábízta, hogy hagyja a faképnél tízezer testőrét, bocsássa el négyszázhárom evezőst, tízezer lovasát és többször annyi gyalogosát, hogy kereshesse az Akademián a titkos jót és a földmérés útján boldoguljon, az uralkodásban, a kincsekben és a bővelkedésben álló boldogságot pedig engedje át Dionnak és unokaöccseinek.

Ezekből először gyanakodás, majd aztán nyilvánvaló neheztelés, meg egyenetlenség támadt, a midőn titkon egy

levelet hoztak Dionysioshoz, a mit Dion írt a karthagoiak előljáróinak, meghagyván nékik, hogy ha Dionysiossal a béke felől értekezni akarnak, ő nélküle tárgyalásokba ne bocsájtkozzanak, mivelhogy általa legbiztosabban hoznak rendbe mindent. Dionysios felolvasta ezt a levelet Philistosnak, majd tanácskozott vele, mikép Timaios beszéli és színlelt megbékéléssel rászedte Diont. A látszólagos kiengesztelődés örve alatt levezette egymagában a fellegvár alá, a tenger felé, megmutatta a levelet és szemére lobbantotta, hogy a karthagóiakkal együtt ő ellene czimborál. Dion védekezni akart, de a zsarnok nem hallgatta meg, hanem legott, úgy mint volt, egy bárkára tétette és megparancsolta a hajóslegényeknek, hogy vigyék el és tegyék ki Italia partján.

XV. Ennek megtörténte után, mely egyben kegyetlennek tünt fel minden ember szemében, gyászba borult a zsarnok háza az asszonyok miatt, Syrakusae városa pedig forrongani kezdett, gyors fordulatot várván a Dion miatt kitört zavarokból és a többieknek a zsarnok iránt való bizalmatlanságából. Ennek láttára megdöbbszent Dionysios és azzal vigasztalgatta Dion barátjait meg az asszonyokat, hogy az Dionra nem száműzetés, hanem csak utazás, nehogy haragjában valami keményebb erőszakra vetemedjék Dion ellen, ha jelen van, tekintettel ennek makacsságára. Két hajót is adott Dion hozzátartozóinak azzal a meghagyással, hogy rakjanak azokra kincseiből, rabszolgáiból annyit, a mennyit csak akarnak és szállítsák hozzá Peloponnesosba.

Dionnak pedig nagy vagyona volt és háztartása szinte kényuri pompával meg butorokkal bővelkedett. Ezeket mind összeszedték barátjai és elvitték. De az asszonyok meg hívei is tömérdek ajándékokat küldöttek utána, úgy hogy vagyona, kincsei miatt híressé válhatott és a száműzött bővelkedése kitüntethette a kényuralom hatását.

XVI. Dionysios aztán Platont hamarosan átszállásoltatta a fellegvárba, tisztességes őrizetet eszelvén ki a barátságos vendéglátás ürügye alatt, hogy ne hajózhasson el Dionnal együtt bántalmainak tanújakép. Majd az idő és az együttélés hozzászoktatta, hogy megtúrje Platon házasságát és tanítását,

akár a fenevad az emberi érintést. Szinte kényuri szeretettel csüggött rajta, azt követelvén, hogy egyedül őt szeresse és minden ember felett főképp bámulja.

Kész volt arra is, hogy ráruhazza a közügyeket és a kényuralmat, hahogy Dion barátságát az övé fölé nem helyezi. Ez a szenvedély valóságos csapás volt Platonra, mert féltékenységeben szinte őrjöngött, akár azok, kik halálosan szerelmeseek.

Rövid időközökben sokszor megharagudott reá, majd ugyanannyiszor megbékült vele és bocsánatot kért tőle, mindazáltal egész odaadással hallgatta tanait és igyekezett bölcséletét elsajátítani, másrészt azonban röstelkedett azok előtt, a kik lebeszélni törekedtek arról, hogy magát megrontani hagyja.

Ezenközben valami háború törvén ki, elküldötte Platont azzal az ígérettel, hogy a nyár szakán hazahívhatja Diont. De a szavát hamarosan megszegte, jóllehet megküldötte Dionnak birtoka jövedelmét és megkérte Platont, hogy bocsásson meg neki a háború miatt történt időhaladékért; majd a béke létrejöttékor hovahamarább hazahívja Diont és kérte, hogy csak legyen nyugton és ne csináljon új zavarokat, ne gyalázza őt a hellenek előtt.

XVII. Platon igyekezett e szerint cselekedni és Dion figyelmét a bölcseletre terelvén, az Akademiához bilincselte. Dion Athenaeben Kallipposnál, egyik ismerősénél lakott, de a saját kényére nyaralót is vett, a mit később, Siciliába hajóztakor, Speusipposnak ajándékozott. Ez volt Athenaeben a legbizalmasabb barátja és élettársa.

Platon ugyanis Dionnak jellemét, a kellemes, meg az alkalomadtán tréfával füszerezett társalgással akarta megszeli-díteni. Speusippos pedig épen erre termett. Ez okon nevezi őt a Timon «Sillos»-aiban derék tréfálkozóznak. Midőn Platon egy gyermekkart állított össze, Dion gyakorolta be a kart és a sajátjából fedezte annak egész költségét.

Platon tehát alkalmat szerzett neki bőkezűségének az athenaeiek előtt való érvényesítésére, a mely aztán Dionnak nagyobb jóindulatot szerzett, semmint tisztességet magának Platonnak.

Dion meglátogatta a többi városokat is és együtt mulatozott, ünnepeskedett a legderekabb és legkiválóbb államférfiakkal, midőn magaviselésével nem tanúsított semmi önhitséget, semmi zsarnoki dölyföt, fitogtatást, hanem igenis szerénységet, erényt, férfias bátorságot és a tudományokban, meg a bölcséletben való dicséretes járatosságot.

Ezekkel szerezte meg magának mindenkinek a jóindulatát, ragaszkodását, a városoktól pedig a nyilvános megtiszteltetéseket, meg a határozatokat.

A lakedaimoniak még spártai polgárrá is megtették, semmibe vevén Dionysios haragját, a ki jöllehet akkortájt egész szívvel hadakozott oldalukon a thebaeiek ellen. Egykor, mondják, Dion a megarai Ptoiodoros kértére, ennek a lakására ment. Ugy tetszik, ez a Ptoiodoros valami dúsgazdag, hatalmas ember volt. Azonban az ajtaja előtt nagy tömeget talált, majd a tömérdek ügyes-bajos ember láttára meggyőződött arról, hogy nehéz lesz majd hozzáférközni. A barátjaira tekintett tehát, a kik bosszankodtak, méltatlankodtak, és így szólt: «Hát mit gáncsoljuk ezt az embert, hisz mi magunk Syrakusaeben teljesen ugyanúgy teszünk?»

XVIII. Időfolytán azonban Dionysios aggódni és féltékenykedni kezdett a helleneknek Dion iránt tanúsított jóindulatára; beszüntette tehát a jövödelmeinek elküldését és vagyonát a saját felügyelőinek kezére bízta. De hogy ráczáfoljon a rossz hírre, a mibe Platon miatt a bölcselőknél jutott, számos tudós számbamenő férfiút gyűjtött maga köré. Majd becsvágyát helyezvén abba, hogy valamennyit felülmulja a vitázásban, kénytelen volt a Platontól hallottakat visszasán alkalmazni. Tehát újfent csak Platon után sóvárgott és szemrehányásokat tett magának, hogy jelenlétekor nem vette hasznát és a mi javára szolgált, arra nem figyelt tüzetesen.

Mint aféle zsarnok tehát, a ki mindenha szenvedélyek uralma alatt áll és minden vágyában lobbanékony, legott Platon után kezdett bomlani és minden eszközt mozgásba hozván, rábeszélte a Pythagoras tanait követő Archytast, hogy legyen igéreteinek kezese és hívja el Platont. Mert ez az Archytas létesítette köztük legelőször a baráti és vendéglátó viszonyt.

Archytas tehát Archidemost küldötte hozzája, Dionysios pedig elmenesztette gályáit és barátjait, kérésére. Sőt maga is megírta neki, egész határozottan nyíltan, hogy, ha nem hajt szavára, semmi figyelemmel nem lesz Dionra, ám ha eljön Siciliába, mindenre hajlandó. Számos sürgető felszólítás érkezett Dionhoz, a hűgától, meg a feleségétől is, hogy kérje meg Platont, mikép hajtson Dionysios szavára és ne szolgáltasson kezére ürügyöt.

Igyen indult tehát, mint mondják, Platon harmadízben a Skylla szorosba,² «hogy átkeljen a szörnyű veszélyű Charyb-dison újra».

XIX. Eljövelele nagy örömmel töltötte el Dionysios, nagy reménységgel Siciliát, a mely hően óhajtotta és becs-vágyát kereste abban, hogy Platon győzödelmeskedjék Philistos fölött, a bölcsélet a kényuralmon.

Az asszonyok nagyban búzgólkodtak körülötte, Dionysios pedig kiváló bizalmat tanusított iránta, a minőben senki más nem részesült: hogy megmotoszás nélkül közeledhetett hozzá. Megkinálta több ízben nagy értékű ajándékokkal is, de Platon nem fogadta el azokat.

Ezért mondotta a kyrenei Aristippos ottlétekor, hogy Dionysios egész bízvást nagylelkűsködik, mert nekik, a kik sokat kívánnak, keveset ad, Platonnak pedig, a ki semmit sem fogad el, sokat.

Az első udvariaskodások után Platon megkísérlette szóvá tenni a Dion dolgát, de eleinte halogatásra talált, aztán szemrehányások és viszálykodások következtek, a melyek ugyan nem jutottak másoknak tudomására, mivelhogy Dionysios titkolódzott és egyéb szolgálatokkal meg tisztességgel igyekezett Platont Dion barátságától elvonni, de az első időkben Platon sem leplezte le hűtlenségét, hazug voltát, hanem csak tűrtöztette és tétette magát. Igyen álltak egymással szemben és azt vélték, hogy mindenkinek a figyelmét elkerülték, midőn a kysikosi Helikon, Platon bizalmasa, megjövendelt egy nap-fogyatkozást.

² Homeros Odysseia X. 428.

Ennek bekövetkeztek, valamikép megjövendelte, a csudálkozó Dionysiostól egy ezüst talentumot³ kapott ajándékul.

Erre Aristippos tréfálkozva mondotta a többi bölcselőknek, hogy ő is tud valami különöst megjövendelni. Ezeknek kértére, hogy szóljon, így felelt: «Tehát megjövendölöm, hogy rövid idő multán Dionysios meg Platon ellenséggé válnak.» Végül eladta Dionysios Dion vagyonát és magának tartotta meg a pénzt, Platont pedig, a ki a palotát környező kertben lakott, átszállásolta a zsoldosok közé, a kik régtől fogvást gyűlöltek és halálra keresték, mert bízatta Dionysios, hogy tegyen le a kényuralomról és éljen testőrök nélkül.

XX. Archytasék értesülvén arról, hogy Platon ily nagy veszedelemben jutott, sebtén követtséget meg egy harmincz evezőst menesztettek érte és visszakövetelték Platont Dionysiostól, azzal a kijelentéssel, hogy Platon csak, miután biztonságára nézve kezességet nyert, hajózott Syrakusaeba.

Dionysios ellenséges magatartását vendégeskedésekkel, udvariaskodásokkal törekedett tisztázni elutazásakor és ilyenformát mondott néki négy szemközt: «Bizonyára Platon, sok rosszat fogsz beszélni rólunk bölcselő társaidnak!» «Mentsen Isten, válaszolt ez mosolyogva, hogy az Akademiában oly szűke legyen a tárgyaknak, hogy te valakinek eszébe juss!»

Így történt állítólag Platon elbocsajtása, mindazáltal Platon elbeszélése nem egyezik meg ezzel teljesen.

XXI. Dion már ezek miatt is neheztelt, de kis vártatva teljesen felháborodott, a midőn értesült felesége esetéről, a mire Platon is rejtélyesen czélzást tesz a Dionysioshoz intézett levelében.

A dolog így történt.

Dion kiűzetése után, Platon hazaküldésekor, Dionysios meghagyta ennek, hogy kéz alatt tudakolja meg Diontól nincs-e ellenére, ha neje mással lép házasságra. Mert híre járta, akár valókép, akár a Dion írigyeinek koholmányakép, hogy ez a házasság nem volt a Dionnak kedvére és hogy a feleségével való együttélés nem volt valami egyetértő. Platon

³ 4715 korona.

tehát, midőn megérkezett Athenaebe és elbeszélte mindent Dionnak, levelet írt a kényúrnak, a mely egyebekben mindenki előtt világos volt, de erre vonatkozást úgy nyilatkozott, hogy csupáncsak maga Dionysios érthette meg, hogy t. i. értekezett Dionnal a kérdéses dologról, és ez úgy nyilatkozott, hogy nagyon zokon venné, ha Dionysios ilyesmit elkövetne. És mint-hogy akkortájt még sok reménység volt a megbékélésre, Dionysios semmi újba nem fogott a húgára nézvest, hanem engedte, hogy a Dion fiacskájával együtt lakják. Midőn aztán teljesen lehetetlenné válik a kibékülés és Platon ellenséges indulattal elküldetvén, újfent távozott, így Aretét akarata ellenére egyik barátjához, Timokrateshez adta nőül, a nélkül, hogy e tekintetben az atyja méltányosságát követte volna.

Úgy látszik, az öreg Dionysiossal összezőrdült Polyxenos, a ki a húgát, Thestet bírta nőül. Polyxenos tehát féltében megugrott és elbujdosott Sziciliából.

A kényúr előhívhatja húgát és szemére veti, hogy, jóllehet tudta, nem mondotta meg néki a férje menekülését. Theste egész szilárdan, bátran így felel: «Hát oly hitvány, gyáva asszonynak tartasz engem Dionysios, hogy, ha előre tudom a férjem menekülését, nem hajózom vele együtt és osztakodom a sorsában; de nem tudtam előre, különben is szebb volna reám, ha a száműzött Polyxenos feleségének mondanak, semmint a zsarnok húgának.

A zsarnok, mint mondják, elcsodálkozott Theste nyílt-szívű feleletén, de a syrakusaeiek is nagyrabecsülték e nőnek erényét, elannyira, hogy a kényuralom megdöntése után is megadták néki a királyi tisztességet és szolgálatot, elhunytakor pedig a polgárok testületileg kikisérték a sírhoz. Tán nem lesz hiábavaló ez a kitérés.

XXII. Dion ekkor aztán eltökölte magát a háborúra. Platon maga ugyan félreállt az útból, részint a Dionysios vendég-barátsága iránt való illendőségből, részint öregsége miatt. Speusippos azonban, meg a többi társai összeálltak és ösztökölték Diont, hogy szabadítsa fel Sziciliát, mely szinte kezeit nyújtja utánna és epedve várja. Speusippos ugyanis, a mikor Platon Syrakusaeiben tartózkodott, gyakran megfordult a lakosok

közt és megismerte ezek érzületét. Eleinte ugyan tartott a nyílt szókimondástól, akár a zsarnoktól jövő megkísértéstől, de idővel bízni kezdett. Mert egyképen beszéltek valamennyien: könyörögtek, rimázkodtak, hogy csak jöjjön haza Dion, akár hajók, lovasok és gyalogosok nélkül is, szálljon sajkára és csupán a személyét, a nevét adja kölcsön a Sicilia-belieknek Dionysios ellen. Dion tehát Speusipposnak erre a jelentésére megszilárdulván, elhatározásában maga meg mások közvetítésével titkon, hogy leplezze szándékát, zsoldosokat szedett. Kezére dolgozott számos államférfi és bölcselő, köztük a kyprosi Eudemos, a kinek elhunytára írta Aristoteles a «Lélek»-ről szóló párbeszédet, továbbá a leukasi Timonides. Pártjára vonták a thessaliai Miltast, a jóst is, a ki az Akademiában részt vett az eszmecserében.

A kényúrtól száműzöttek közül, kik mintegy ezren voltak, csupán huszonöten csatlakoztak a hadvállalathoz, a többiek félelemből cserben hagyták azt.

A gyülekező hely Zakynthos szigete volt, a hova a katonák összejöttek, kik számra ugyan nyolczszázon alul, de valamennyien számos nagy hadjáratokon kipróbáltak és testre kiválókép megedzettek voltak, tapasztalatra, merészségre pedig bárkit jóval meghaladtak és alkalmasak arra, hogy a tömeget, a mire Dion Siciliában számított, feltüzeljék, felbátorítsák a lelkes küzdelemre.

XXIII. Azonban mihelyt ezek meghallották, hogy a hadjárat Dionysios és Sicilia ellen irányul, megfélemledtek, megcsüggedtek abban a hitben, hogy Dion összeveszett haragból és dühöngésből, avagy jóra való remények szűkében veti magát erre a kétségbeesett vállalatra. Sőt megharagudtak a saját vezérükre meg a toborzóikra is, hogy nem mondották meg legott előre a háború célját.

Midőn azonban Dion a kényuralom korhadttá voltát tüzetesen elmagyarázta és kimutatta, hogy nem katonakul, hanem vezérekül viszi őket a Syrakusae-beliek meg a többi Sicilia-beliek számára, a kik már régvest készek a párttűzésre; majd midőn Dion után Alkimenés is szót emelt, a ki hírnévre és nemzetségre első volt az achaiok közt ezen a hadjáraton, végül megnyugodtak.

A nyár derekán voltak és az etesiai⁴ szelek dühöngtek a tengeren, a hold pedig töltén állott.

Dion nagyszerű áldozatot készített Apollónak és a teljes fegyverdíszben levő katonák élén a templomhoz vonult. Majd az áldozás végeztével a zakynthosiai Stadionjában pihenőt tartván, megvendégelte őket. Valamennyien elbámultak az arany meg az ezüst edényeknek, asztaloknak a magánember gazdaságát felülmúló pompáján és fontolóra vették, hogy egy immár hajlott korú férfiú, meg az ily roppant kincs ura nem fogna veszedelmes kalandba alapos reménység és odaadó barátok híján, a kik amott fölötté nagy és bőséges segédelmet nyújthatnak.

XXIV. Az áldozás és a szokásos imák végeztével hold-fogyatkozás állott be.

Dion semmi csodálatost nem talált ebben, mert ismerte a megfogyatkozás körforgását és tudta, hogy a hold elsötétülése következik be, ha a föld a hold meg nap közé kerül. De a megzavarodott katonáknak szükséges volt valamiféle vigasztalásra.

Miltas, a jós tehát közbük állván, bízta őket, hogy csak bátorodjanak és reméljék a legjobbat, mert az istenség most valami tündöklő tárgynak az elhomályosultát jelezi. Pedig semmi tündöklőbb nem létezik a Dionysios zsarnokságánál; ennek a fényét oltandják el legott, hahogy Siciliában kikötnek. Ezt hirdette Miltas valamennyiöknek. De a méhekre nézvest, a mik a Dion hajója körül megjelentek és annak a hátsó részén rajt eresztettek, kijelentette Dionnak meg barátjainak külön-külön, hogy fél, mikép tündöklő tettei rövid virágzás után elfonnyadnak.

Mondják, Dionysios is számos baljóslatú jelenségeket kapott az istenségtől. Így egy sas elragadta valamelyik testőrének dárdáját, majd a magasba emelkedvén, elvitte és a hullámokba lebocsájtotta.

A fellegrvárhoz torlódó tenger vize egy egész napon át édes és iható lett, úgy hogy mindenki meggyőződött erről, a ki

⁴ Passat-szelek, a melyek kanikula idején fúni szoktak a Földközi tengeren.

csak megízlelte. Olyan malacjai jöttek a világra, a miknek minden tagja megvult, csak a fülük hiányzott.

Ezt a jelenséget a jósok pártütésre, fejetlenségre magyarázták, hogy a polgárok többé nem engedelmesskednek a zsarnoki uralomnak. A tenger vizének édessége a syrakusaeiek keserves, gonosz helyzetének jobbrafordultát jelezi.

A sas Jupiter szolgája, a dárda pedig az uralom és a hatalom jelképe: az istenek legnagyobbika tehát javálja kényuradalom megbuktatását, eltörlését.

Ezeket Theopompos beszéli.

XXV. Dion katonái két hosszú gályára szálltak, a mit egy kisebb teherhajó és két harmincz evezős követett. A katonák fegyverzetén kívül kétezer pajzsot vitt magával, meg sok kopját, löveget és bőséges eleségkészletet, hogy semminek híján ne legyenek tengeri útjukon.

Ugyanis egész hajóútjukon a szelekre és a hullámokra kelle bízni magukat, mert tartózkodtak a szárazföldről annak hallatára, hogy Philistos lapygiánál horgonyoz hajóival és leselkedik.

Tizenkét napon csendes, enyhe széllel hajóztak, a tizenharmadikon pedig Pachynon⁵ siciliei hegyfok alá értek.

Az első hajó kormányosa azt tanácsolta, hogy sebtén szálljanak ki, mert, ha elszakadnak a szárazföldről és önkényet elhagyják a hegyfokot, több napon és éjen kényszerülnek a nyílt tengeren hánykódni, mivelhogy nyár idejekor déli szelet várhatnak.

Dion azonban óvakodván az ellenség közelében való kiszállástól, lehetőleg távol kíván partra jutni és elevez Pachynon mellett.

De kis vártatva kemény éjszaki szél támad, a mely nagy hullámverés közt eltereli a hajókat Siciliától. Majd a Nagy Medve megjelenésekor égzengés, villámlás támad és az égből roppant zivatar és záporosó zúdul alá. A hajósok erre megzavarodnak és utat vesztenek. Majd hirtelenében észreveszik, hogy a hajókat a hullámok Libya felé, Kerkina⁶ szigetére űzik:

⁵ Sicilia legdélsőbb helyén, a mai Capo Passaro.

⁶ Sziget a mai Tunis partvidékén.

ép arra a helyre, a hol a sziget a legmeredekebb és legzordonabb a kikötésre. Kevésen mulik, hogy a partra nem vetődnek és össze nem zúzódnak a sziklák körül, a miket csak keserves erőfeszítéssel tudnak csáklák segédelmével megkerülni.

Végül a zivatar megcsendesül és egy velük találkozó hajótól megtudják, hogy a nagy Syrtek úgynevezett főinél vannak.

A szélcsendben ide s tova vitetve egészen elcsüggednek, midőn a délszaki tájról gyenge fuvalom támad, jóllehet déli szelet nem igen várnak és a változásban nem bizakodnak.

De a szellő lassanként megerősödik és hevéssé válik, kifeszítik tehát valamennyi vitorlát, felfohászkodnak az istenekhez és a tengerre szállva, Libyából Sicilia felé iparkodnak.

Gyorsan síklanak tova, úgyhogy ötödnapra horgonyt vetnek Minoánál, egy siciliai városkánál, a mely a karthagóiak uralma alatt állott. A karthagói parancsnok, Synalos, Dion barátja és vendéglátója történetesen e helyütt tartózkodott. De nem tudván, hogy Dion és az ő hajóaja van jelen, megakadályozni igyekszik katonáinak a partraszállást. Ezek azonban tegyverrel kezükben kirontanak, ám senkit meg nem ölnek, mert Dion ezt megtiltotta a karthagóiakkal fennálló baráti viszonya okán, de a futóknak nyomán a városba törnek és azt elfoglalják.

Majd miután a két vezér találkozik és üdvözlí egymást, visszaadja Dion a várost Synalosnak minden sérelem nélkül, Synalos pedig megvendégeli a katonákat és ellátja Diont mindennel, a minek híján volt.

XXVI. Leginkább felbátorította a katonákat az a véletlen körülmény, hogy Dionysios úton volt; csak az imént hajózott ugyanis nyolczvan gályával Italiába.

Ez okon, jóllehet Dion váltig bízatta a tengeren hosszú időn át elgyötrődött katonáit, hogy pihenjék ki magukat, ezek nem hajtottak szavára, hanem sietvén megragadni a kedvező alkalmat, felszólították Diont, hogy vezesse őket Syrakusaeba.

Dion tehát ott helyben lerakatta a felesleges fegyvert és podgyászt, majd megkérvén Synalost, hogy alkalomadtán küldje utána, Syrakusae ellen indult.

Útközben először az Agrigentum-beliek közül kétszáz lovas csatlakozott hozzá, kik Eknomos közelében tartózkodtak, majd aztán a geloioiok.

Gyorsan híre futamodván ennek Syrakusaebe, Timokrates, Dion nejének, Dionysios hugának a férje, a ki Dionysiosnak a városban visszamaradt hívei élén állt, sebtén követet küldött hozzá levéllel, a melyben Dion megérkeztéről tudósította.

Ezen közben pedig maga a zavargásra és a zendülésre fordította figyelmét, mivelhogy valamennyien felkelőben voltak, jóllehet bizalmatlanságból, félelemből még nyugton viselték magukat.

A levelet vivő küldöttel pedig különös eset történt. Athajózáván ugyanis Italiába, keresztül halad Rhegium vidékén, majd Kaulonia felé siettében találkozik valami barátjával, a ki az imént leölt áldozati állatot vitt.

Ettől egy darab húst kap, majd sebtén tovább halad.

Az éj jó részén utazik, de a fáradság miatt kényszerül lepihenni, ledől tehát, úgy mint van, az út mellé egy bozóthoz.

A hús szagára ott terem egy farkas, megragadja a tarisznnyára kötött húst és tarisznnyástól együtt, a miben embe-rünk a levelet tartja, elszalad. Felcbredtekor aztán észreveszi a dolgot, sokat lótt fut ide s tova hiába, tűvé teszi a tarisznnyát, de nem találja. Eltökéli tehát, hogy a levél nélkül nem folytatja útját, hanem megszökik és elmenekül.

XXVII. Dionysios pedig csak később és másoktól értesült a Siciliában kitört háborúról.

Előnyomultában Dionhoz csatlakoztak a Kamarina-beliek, meg a vidéken lakó Syrakusae-beliek közül is egy jó csomó felkelő csődült hozzá.

A Timokratessel együtt Epipolaet őriző leontinok és campanok, a Dion által hozzájuk juttatott ama koholt híresztelésre, hogy elsőnek ezek városa ellen fordul, cserben hagyták Timokratest és az övéik oltalmazására elsiettek. Dion, a ki Akrae körül táborozott, ennek hírére még éjente felkeltette katonáit, és a napos folyóig, a mely várostól tíz stadiumnyira⁷ van, vonult.

⁷ Két kilométer.

Itt beállítván a menetelést, áldozatot végzett a folyam mentén és imádkozott a felkelő naphoz. Egyidejűleg a jósok győzelmet jeleztek néki az istenektől. A jelenlevők pedig, annak láttára, hogy Dion az áldozás miatt koszorút viselt, valamennyien szinte egy akarattal felkoszorúzták magukat.

Útközben mintegy ötezeren csatlakoztak hozzá, ugyan silányul fegyverzetten, kiki azzal, a mi a keze ügyébe került, de a felszerelés hiányosságát pótolta a lelkesedés. Úgyhogy Dion mozdultára futvást megindultak és örömkurjongással bízatták egymást a szabadságra.

XXVIII. A városban levő syrakusaeiek közül az előkelő és tisztességes emberek fehér ruhába öltözötten a kapukig clébe mentek, a tömeg azonban a kényúr barátjaira vetette magát és összefogdosta az úgynevezett poroszlókat, ezeket az istentelen, kegyetlen embereket, a kik a syrakusaeiek közé vegyülván és a dolgaikba ártván magukat, a városban szerte ólálkodtak és besugták a zsarnoknak, a mit csak mondtak és gondoltak.

Ezek lakoltak meg először. Bottal agyonverték őket azok, a kiknek keze ügyébe kerültek. Timokrates képtelen lévén a fellegvár őrségéhez csatlakozni, lóra kapott, kiszökött a városból és mindenütt félelmet, zavart terjesztett, nagyítván Dion hatalmát, hogy olybá ne tűnjék, mint a ki jelentéktelen veszedelemtől való féltében adta fel a várost. Ezenközben megjelent Dion is embereinek élén, fényes fegyverzetben, mellette jobbról meg balról az öcsce, Megakles és az athenaci Kallistos mentek megkoszorúzottan. Majd zsoldosok közül százan a testörökkép követték Diont, a többieket meg szép rendben az osztagparancsnokok vezették.

A syrakusaeiek pedig csak nézték és olybá vették a dolgot, akár valami az istennek tetsző, szent menetet, mely negyvennyolcz év multán visszahozta a városba a szabadságot és a népuralmat.

XXIX. Dion, miután a menitisi kapun bevonult, kürtszóval lecsendesítette a zsbongást és kihirdettette, hogy Dion és Megakles eljöttek megdönteni a zsarnokságot és megszabadítani a zsarnoktól a syrakusaeiket meg a többi Sicilia-belieket.

De maga is akarván a néphez szólni, felfelé vonult Achradinán keresztül. A syrakusaeiek pedig az út mind a két oldalán asztalokat állítottak fel, áldozatokkal, ital-edényekkel és a kik mellett csak elhaladt, elárasztották virágokkal, gyümölcsökkel és imádsággal fordultak feléje, akár az isten felé.

Volt a fellegvár és a Pentapylae⁸ alatt egy Dionysios készítette magas, szembeötlő napóra. Erre hágott fel Dion és beszédet intézett a polgárokhoz, buzdítván őket, hogy tartsanak ki a szabadság mellett. Ezek pedig örömben, lelkesülésükben teljhatalmú vezérekévé választották Diont és testvérét, majd az ő kívánságukra és kértükre húsz hivataltársat neveztek ki melléjük, a kiknek fele Dionnal a száműzetésből hazatértekből állott.

A jósok újfent kedvező jelenségnek vették azt a körülményt, hogy Dionnak nyilvános beszéde közben a lábai alatt állt a kényúr emléképülete és büszkesége, minthogy azonban napóra volt az, a mire vezérré való megválasztásakor hágott, aggódtak, hogy vállalatának szerencséje gyors fordulatot vehet. Dion aztán elfoglalta Epipolaet és szabadon bocsájtotta a bebörtönzött polgárokat, a fellegvárt pedig ostromfallal vette körül.

Hetednapra Dionysios hajókon megérkezett a fellegvárba, Dionnak pedig meghozták szekereken a hadiszereket, a miket Synalosnál visszahagyott. Ezeket aztán kiosztotta a polgárok közt, a többiek pedig maguk fegyverezték fel magukat, a hogy bírták és lelkes katonákkép viselkedtek.

XXX. Dionysios először külön Dionhoz küldött követeket, hogy tapogatódzanak. Aztán Dionnak ama kijelentésére, hogy tárgyaljon nyíltan a szabadokká lett syrakusaeikkel, a zsarnok méltányos ajánlatokat tett követei által, megigérvén az adók mérséklését, a hadiszolgálat megkönnyítését; mind ezt az ő alkotmányos hozzájárulásukkal. De a syrakusaeiek ezen csak gúnyoskodtak.

Dion pedig azt válaszolta a követeknek, hogy ne is alkudozzék a syrakusaeikkel Dionysios, hanem ha az uralomtól

⁸ Euboia sziget déli csúcsán.

letesz. De ha letesz arról Dion, megemlékezvén a rokoni kötelékről, hajlandó számára személybiztonságot, vagy egyéb méltányos feltételt, tőle telhetőleg kieszközölni. Dionysios ezt elfogadta és újfent követeket menesztett azzal a felhívással, hogy jöjjön néhány syrakusaei a fellegvárba, a kikkel alkudozásokba ereszkedvén, majd megbeszélendi, a mit a közérdek kíván. Egynehány férfit küldöttek tehát hozzá, a kiket Dion kiválasztott.

Egyben a fellegvárból elterjedt a syrakusaeiek közt az a hír, hogy Dionysios hajlandó a kényuralomról lemondani és pedig inkább a maga, mint a Dion kedvéért. Csakhogy a zsarnoknak ez a színeskedése álnokság volt és a syrakusaeiek ellen való cselvetés. Mert a városból hozzájövő férfiakat bebörtönöztette, majd virradáskor borral jóllaktatott zsoldosait rohamlépésben a syrakusaeiek ostrombástyái ellen indította.

A támadás teljesen váratlanul történt. A barbarok nagy merészséggel és riadással lerombolják a falakat és megrohanják syrakusaeieket. Senki sem mer helyt állni és védekezni, kivéven Dion zsoldosait, a kik, mihelyt észreveszik a zavart, legott segítségre sietnek. De ezek sem tudják, mi módon segítsenek, mert a lármában és a közibéjük keveredő, maga soraikon keresztültörő syrakusaeiek általános futása közepett semmit sem hallanak.

Végül Dion, midőn szavára senkisé is hallgat, tettel akarván megmutatni mit kell tenni, elsőnek ront a barbarokra. Körülötte heves, borzasztó tusa keletkezik, mert ráismer az ellenség, ép úgy a barát. Valamennyi hangos riadással feléje törtet. Dion immár kissé nehézkes az ilyes fajta küzdelemre, bátran, lelkesen szembeszáll a támadókkal és vagdalkozik. De kezén dárdától megsebesül. Vértje nehezen bírja ki a másfajta lövegeket és szúrásokat, mivelhogy pajzsát tömérdek kopja meg lándzsa találja. Mikor ezeket letörték, Dion lerogyik.

A katonák, a kiknek élére Timonidest állította, kiragadják az ellenség kezéből. Majd lovon beszáguldozza a várost, megállítja a futó syrakusaeieket, felszedi az Achradinát őriző zsoldosokat és friss erőben, lelkesülten a kifáradt, meg a vállaltukban megcsüggedt barbarok ellen vezeti. Abban a remény-

ségben éltek ugyanis, hogy tüstént az első rohamnál egy csapással elfoglalják az egész várost, aztán hogy hiedelmük ellenére szívós, harczratermett férfiakra bukkantak, visszavonultak a fellegvárba.

A hellenek pedig meghátrálásukra annál is inkább hegyibük nyomakosznak és megfutamítják, majd a bástyák közé zárják elleneiket, a kik hetvennégyet öltek meg Dion vitézeiből, de sokkal többet veszítettek az övéikből.

XXXI. A fényes győzelemre a syrakusaeiek száz minával⁹ jutalmazták a zsoldosokat, a zsoldosok pedig arany koszorúval Diont. Majd hirdetők jöttek le fellegvárból Dionysios részéről, a kik leveleket hoztak Dionnak a rokon nőktől. Az egyikre kívülről ez volt írva: «Az atyjának Hipparinos.» Ez volt Dion fiának a neve, jóllehet Timaios azt állítja, hogy Aretaiosnak hívták, anyja Arete után. Azonban vélekedésem szerint több hitelt lehet adni Timonidesnek, Dion barátjának és fegyvertársának. A többieket, tele könnyörgésekkel, rimázkodásokkal az asszonyok részéről, felolvasták a syrakusaeieknek. A fiától származónak vélt levelet azonban nem engedték nyilvánosan felolvasni. Ám Dion erőszakkal feltörte. Dionysiostól eredt az és betűszerint Dionnak, de tényleg a syrakusaeieknek szólt. A kérés és védekezés színe alatt ugyanis Dion megrágalmazására czélt. Emlékeztetéseket tartalmazott mindarra, a mit Dion azelőtt a kényuralom érdekében oly buzgóan megtett, továbbá fenyegetéseket az előtte legkedvesebb lények, a huga, a gyermekei és a felesége ellen, majd panaszokkal vegyes keserű szemrehányásokat.

De leginkább bántotta Diont az a kérése, hogy ne döntse meg a kényuralmat, hanem vegye át, ne szabadítsa fel az embereket, a kik úgyis gyűlölik és neheztelnek reá; ám uralkodjék maga és biztosítsa barátjainak meg hozzátartozóinak bátorlétét.

XXXII. Ezek felolvastával eszibe sem jutott a syrakusaeieknek, a mi pedig méltányos lett volna, hogy megbámulják a Dion rendíthetetlenségét és nagylelkűségét, a midőn az igazság

⁹ Egy mina körülbelül 80 korona.

és a közjó érdekében ily szent köteléket feláldozott. Sőt félni, gyanakodni kezdettek, hogy roppant kényszerhelyzetében, kímélettel lesz a kényúr iránt, s immár más vezetők után néztek. Nagy mozgalomba hozta őket annak a híre, hogy Herakleides hazahajózóban van.

Ez a Herakleides száműzött volt, egy hadban jártas és hírneves ember ama tisztí állása folytán, a mit a zsarnoktól nyert, a ki azonban épen nem volt állhatatos elhatározásában, sőt mindenben könnyelmű és legkevésbé megbízható az olyan közös érdekű vállalatoknál, a miknél a hatalomról és a dicsőségről volt szó.

Összekülönbözvén Dionnal Peloponnesosban, eltökélte, hogy a maga kezére vitorláz hajóhadával a kényúr ellen. Majd megérkezett hét háromevezőssel és három teherhajóval Syrakusaebe, a hol Dionysioszt másodízben ostromzárolva, a syrakusaeieket pedig nagy várakozások közepett találta. Legott a nép kegye után vetette magát, levén természetében valami megnyerő és vonzó sajátosság a tömeggel szemben, a mely lesve lesi a hízelgést.

Könnyen el is csábította és a maga kezére hajtotta a syrakusaeieket, a kiket Dionnak rideg és az ügyek vitelében szigorú, nehézkes magatartása elidegenített, mivelhogy a győzelemmel kapcsolatosan támadt rakoncátlanság és vakmerőség folytán még mielőtt szabad néppé lettek, a szabad néppel való bánásmódot követelték.

XXXIII. Elsőnek is népgyűlésre csődültek össze a maguk elhatározásából és megválasztották Herakleidest hajóparancsnokul. Midőn pedig Dion előlépett és felpanaszolta, hogy a Herakleidesnek adta parancsnokság megsemmisíti azt, a mivel megelőzőleg őt felruházták, mert nem marad többé teljhatalmú vezér, a midőn más vezényli a tengeri erőt, a syrakusaeiek kellenlenül letették ismét Herakleidest. A határozat meghozatalával Dion magához hívatta Herakleidest és enyhén megfeddte, hogy nem szép, de nem is üdvös dolog vele a dicsőségért vitalkodni abban a pillanatban, a midőn a jelentéktelen lökés is képes mindent tönkretenni. Majd maga hívta össze ismét a népgyűlést, kinevezte hajóparancsnoknak Herakleidest

és rávette a polgárságot, hogy adjon testőrséget személye mellé, valamikép ő néki is volt.

Herakleides szóval, külsőkép kedveskedett ugyan Dionnak és bevallván hálakötelezettségét, megalázkodottan kísérgette és parancsait szolgakép teljesítette.

Ám titkon bűjtögetta a tömeget, meg a forradalmárokat és zavarokat élesztvén, Diont a legkellemetlenebb, legkényesebb helyzetbe hozta. Mert, ha Dion javallta, hogy bocsássák ki az egyezség értelmében Dionysioszt a fellegrvárból, az a rágalom érte, hogy megkímélni és megmenteni igyekszik a zsarnokot, ha pedig, kerülendő a nép megsértését, az ostromot nyugton folytatta, olybá tünt, hogy húzza-halasztja a háborút, csak azért, hogy minél tovább uralkodhasson és megrettegtesse a polgárokat.

XXXIV. Valami Sosis nevű ember gonoszságával, vakmerőségével nagy hírhedségre tett szert a syrakusaeieknél, a kik a szabadság teljességét a szabadosságnak ilyes fajta kinövésiben találták. Ez Dionra horgolván, elsőnek is felkel a népgyűlés alkalmával és elhalmozza szidalmakkal a syrakusaeieket, hogy nem érik fel eszükkel azt, hogy a midőn egy eszeveszett, részeg zsarnokságtól megszabadították magukat, éber és józan kényúrra tettek szert. Aztán Dion nyílt ellenségének vallván magát, ezúttal eltávozék az Agoráról.

Másnap azonban meztelenül, az arczán, fején bevérezetten látják a városon keresztül futvást, akár az üldözők elől menekülne. Igyen rohan az Agorára és azt mondja, hogy Dion zsoldosai életére törnek és megmutatja sebekkel elborított fejét. Sokan méltatlankodnak vele együtt és felzúdulnak Dion kegyetlen, zsarnoki eljárása miatt, hogy véromlással és életveszedelemmel fosztja meg a polgárokat a szabad szólástól. Dion, jóllehet a gyűlés rendkívül viharos és zajos volt, előlép és védekezik.

Kimutatja, hogy Sosis Dionysios egyik testőrének a testvére és ez bírta arra, hogy viszályba, zavarba döntse a várost. Hisz Dionysiosnak nincs egyéb menekvése, mint a polgároknak az ő iránta való bizalmatlansága és az egymás közt való villongás. Egyben az orvosok is megvizsgálják Sosis sebét és azt inkább felszinlegesnek, semmint mélyre hatónak találják. A kard vágása ugyanis a fegyver súlyánál fogva befelé hat,

Sosis sebe ellenben egész jelentéktelen és síma volt, szinte több kezdettel; valószínűleg mintha az illető fájdalmában a vágást abbahagyta és aztán újfent megkezdte volna.

Majd ismeretes emberek jönnek a népgyűlésbe, borotvát hozván magukkal; ezek elbeszélik, hogy az úton mentükben találkoztak a vérbe borult Sosissal, ki azt állította, hogy Dion zsoldosai elől menekül, a kik csak az imént megsebesítették. Legott üldözésre keltek tehát, de senkit sem találtak, hanem egy borotvát pillantottak meg a földön valami üreges szikla alatt, a honnét Sosist előjönni látták.

XXXV. Sosis ügye tehát immár rosszra fordult. Ezekhez a bizonyítékokhoz hozzájárult a rabszolgáinak tanúskodása is, hogy Sosis még éjente elment hazulról magánosan, a borotvával kezében. Dion vádlói tehát visszaléptek, a nép pedig halálra ítélte Sosist és kibékült Dionnal.

Mindazáltal az idegen zsoldosokat gyanús szemmel nézték, főleg mivel hogy a kényszer ellen való csatározások immár jobbára a tengeren történtek.

Miután ugyanis Philistos számos háromevezős élén megérkezett lapygiából Dionysios segítségére, az idegen zsoldosok pedig nehéz fegyveres gyalogosok voltak, azt hitték a syrakusaeiek, hogy immár semmi szükség sincs reájuk a háborúban, sőt szinte ezek is tőlük függenek, mint aféle hajós népektől, akiknek főerejük a hajókból ered. De elbizakodásukat még inkább növelte a tengeren elért sikerük, a midőn meggyőzték Philistost, kivel kegyetlenül, barbár módon bántak. Ephoros ugyan azt állítja, hogy Philistos a hajója elfogatásakor megölte magát, Timonides azonban, a ki ezeknél az eseményeknél Dionnal együtt kezdettől fogva jelen volt, a Speusippos bölcselőhöz intézett levelében azt beszéli, hogy élve fogták el Philistost, miután három evezőse a partra vetődött.

A syrakusaeiek pedig elsőnek kivetkőztették Philistost a mellvértjéből és meztelenül közszemlére állították csúfságul a már vén embert, aztán levágták a fejét és átadták a testét az utca-gyerkőczöknek, azzal a parancscsal, hogy hurcolják Achradinán keresztül és vessék a Latomiákba.¹⁰

¹⁰ Kőbányák.

Timaios még jobban kiszinezi a garázdaságot, midőn azt mondja, hogy a gyerkőczök sánta lábánál fogva ragadták meg Philistos hulláját és vonszolták keresztül-kasul a városon valamennyi syrakusaei csúfondároskodása közepett, a kik örömmel nézték, a mint lábszáránál fogvást hurczolták, mivelhogy azt mondotta Dionysiosnak, mikép nem szabad gyors paripán menekülnie a kényuralomból, hanem inkább hagyja magát lábszáránál fogva kivonszoltatni. Philistos ugyan azt állítja, hogy ezt a mondást nem ő, hanem más valaki intézte Dionysioshoz.

XXXVI. Ám Timaios, jogos ürügyül vevén Philistosnak a kényuralom iránt való lelkesedését és hűségét, szintén teli szájjal szórja ellene a rágalmakat, a mi méltán megbocsájtható azoknak, a kik akkor jogtalanul szenvedtek, hahogy eszeveszett haragjukban kegyetlenségre vetemedtek. De azoknak, a kik később írták meg a történeteket és sérelmet tőle élteben nem szenvedtek, meg eszüknek hasznát vették, a saját jó hírnevük tiltja, hogy rakonczátlanul, csúfondárul rágmálódjanak a szerencsétlenségen, a mitől senki sem mentes és a mibe a legderekből ember is belekerülhet a sors fordultán. Mindazáltal Ephoros sem cselekszik józanul, a midőn magasztalja Philistost. Mert jóllehet rendkívül ügyességet fejt ki abban, hogy tisztességes indokkal körülburkolja a gonosztetteket és a megromlott erkölcsöket, meg kieszeljen ékes beszédeket, minden mesterkedése daczára képtelen kitörölni a történelemből, hogy Philistos legnagyobb barátja volt a kényuralomnak az emberek közt és mindenha leginkább sóvárogva kereste, bámulta a zsarnokok pompáját, hatalmát, gazdagságát és házasságait. Ám leghelyesebben cselekszik az, a ki sem nem magasztalja Philistos tetteit, sem nem gúnyolja sorsát.

XXXVII. Philistos halála után Dionysios azt üzente Dionnak, hogy átadja neki a fellegvárat, a fegyverkészletet, a zsoldosokat és az ezek számára való teljes öthónapi zsoldot, ő maga pedig csak azt kívánja, hogy egyezségileg biztosítva Italiába vonulhasson és itt letelepülvén, élvezhesse a syrakusaei területen levő Gyas nevű uradalom jövedelmeit, a melyhez sok és kitünő föld tartozott a tengertől egész a belvidék közepéig. Dion nem fogadta el ajánlatát, hanem kérelmével a syrakusaciekhez utasította.

A syrakusaeiek pedig abban a reményben, hogy élve kezükre keríthetik Dionysioszt, elkergették a követeket.

Ez tehát átadta a fellegrát Apollokratesnek, legidősebb fiának, maga pedig kilesvén a kedvező szelet, hajókra rakta legbecsesebb kincseit és rabszolgáit, majd Heraklides, a hajóparancsnok tudtán kívül elvitorlázott. Rossz hírbe került erre Heraklides és a polgárok felzúdultak ellene. Ez pedig elküldötte hozzájuk Hippon nevű demagogust, hogy földfelosztásra bizgassa a népet; hisz a vagyontalanoknál a szabadságnak alapja az egyenlőség, valamikép a szolgaságnak a szegénység. Ezt vitatta váltig és pártot szított Dion ellen, a ki ellene szegült. Majd rábeszélte a syrakusaeiket, hogy szavazzák meg a földfelosztást, vonják meg a zsoldot az idegen harcosoktól és válaszszanak más vezéreket, hogy Dion szigorától megszabaduljanak.

A syrakusaeiek pedig, midőn a zsarnokságból, akár valami hosszas betegségből legott lábra állni és szabad népek módjára idő előtt magukat kormányozni megkísérelték, a közdolgok intézésében kudarcot vallottak, Diont pedig, a ki orvoskép szigorú és mértékletes életrendre akarta szorítani a várost, meggyűlölték.

XXXVIII. A nyár derekán meg a tisztujítás megejtésekor borzasztó égháborúk és baljóslatú jelenségek támadnak tizenöt napon át szakadatlanul, a melyek a babonaságtól visszatartott népet meggátolják abban, hogy más vezéreket válaszszon.

Midőn végül a demagogusok, bevárván az állandó derült időt, megtartják a tisztujítást, egy szekérbe fogott marha, a mely különben megszokta és tűrte a tömeget, ekkor valamikép feldühödik a hajcsárra, kitör a járomból és futvást a színház felé iramodik. Majd legott leveri a lábáról és szétszórja a népet, a mely csúfosan megszalad, aztán szökellve, riadalmat keltve beszáguldozza a város egyéb részét, egész addig a helyig, a melyet később az ellenség megszállt.

De a syrakusaeiek erre mitsem vetvén, megválasztják a huszonöt vezért, a kiknek egyike Heraklides. Majd kéz alatt a zsoldosokhoz üzennek, hogy pártoljanak el Diontól és csatlakozzanak ő hozzájuk, teljes polgárjogot ígervén nekik. De

ezek nem fogadják el ajánlatukat, hanem híven, lelkesen fegyverek közé veszik Diont, köréje zárkóznak és kiviszik a városból, miközben senkit sem bántanak, csak sűrű szemrehányásokkal illetik hálátlanságuk, gonoszságuk miatt azokat, a kikkel találkoznak. Ám a syrakusaeiek fitymálják ezeket csekély számuk miatt, meg mert előbb nem támadtak, majd mivelhogy jóval többen vannak, rájuk rohannak, abban a vélekedésben, hogy könnyen legyűrik őket még a városban és valamennyiüket felkonczolják.

XXXIX. Dion arra a kényszerűsége és végletre jutván, hogy vagy harczra kel polgártársaival, vagy elvesz zsoldosaival együtt, a syrakusaeiek felé nyújtja karjait, könyörög, rimánkodik és az ellenséggel telistelt fellegvárra mutat, a mely a bástyákon mutatkozik és a történőket szemléli. Minthogy azonban a tömeg dühe kiengesztelhetetlen és a várost, akár a hajót a tengeren, elragadta a népbojtók keltette zivatar, megparancsolja a zsoldosoknak, hogy tartózkodjanak az összecsapástól, csupán tegyenek úgy, mintha rivalgás közt rohamra indulnának és zörgessék meg fegyvereiket. A syrakusaeiek közül senki sem áll helyt, hanem valamennyien elosontak, futvást az utcák mentén, jóllehet senki sem üldözte őket. Mert Dion íziben megfordítja a zsoldosokat és Leontini felé vezeti.

A syrakusaeiek előljárói nevetségessé válván az asszonyok előtt és a szégyent letörölni igyekezvén, ismét felfegyverzik a polgárságot, majd üldözőbe veszik Diont. El is érik valami folyón átkeltekor és hegyibe nyargalnak, keresvén az összetűzést. De midőn látják, hogy boldogságukat többé nem tűri szeliden és atyailag, hanem elkeseredetten megfordítja és csatarendbe állítja zsoldsait, az előbbinél még gyalázatosabban megfutamodnak és egynehány halott veszteséggel visszavonulnak a városba.

XL. A leontiniek fényes tisztességgel fogadják Diont és bérrel meg polgárjog adományozással megnyerik a zsoldosokat, a syrakusaeiekhez pedig követeket küldenek és arra kéri őket, hogy szolgáltatassanak igazságot a zsoldosoknak. Ezek szintén menesztenek követeket Dion bepanaszolása végett. Majd az összes szövetségesek összegyülekeznek Leontiniben

s megbeszéli a dolgot maguktan és elhatározzák, hogy a syrakusaeiek a vétkesek. Ezek azonban nem állják a szövetségesek ítéletét, mivelhogy immár fenhéjázók, büszkék lettek arra, hogy senki parancsára nem hallgatnak, sőt oly vezérekkel bírnak, a kik szolgálják és rettegik a népet.

XLI. Ezekután a város alá vitorláznak a Dionysios küldötte három evezősök, élükön a neapolisi Nypsiossal, a ki eleséget meg pénzt hoz az ostromlottaknak. Hajócsatára kerülván a dolog, a syrakusaeiek győznek és négy hajót elfognak. De a győzelemre elbizakodottan és a fejetlenség közepette tivornyázásokra, eszem-iszomra adják magukat és úgy megfélemlenek a biztonságukra szükséges intézkedésekről, hogy immár a fellegvárat markukban tartani vélvén, még hozzá a várost is elveszítik. Nypsios ugyanis annak láttára, hogy a város semmi porczikája sem józan, mert a nép virradástól késő éjszakáig a heje-hujának, a dorbézolásnak él, a vezérek pedig szintén örömet lelnek ebben az ünnepeskedésben és a részeg emberekkel szemben kényszert alkalmazni röstelnek, kitűnően felhasználja az alkalmat és támadást intéz az ostrombástyákra. Sikert arat, rést tör és szabadjukra ereszti a barbarokat, azzal a parancscsal, hogy bánjanak úgy, a hogy akarnak és tudnak, a kikkel összebotlanak.

A syrakusaeiek hamarosan észreveszik a veszedelmet, de rémületükben csak lassan és keservesen tudnak magukon segíteni. Mert a város szinte a felharácsolás küszöbén áll, a férfiakat meggyilkolják, a falakat lerombolják, a nőket meg a gyermekeket sírás-rívás közt a fellegvárba hurcolják. A vezérek kétségbe esnek a helyzet fölött és a polgároknak képtelenek hasznukat venni szemben az ellenséggel, mely mindenünnét közbük vegyült és keveredett.

XLII. Iggyen állanak a város ügyei, a veszedelem már az Achradina felé közeleg. Mindenki gondol arra az egyetlenegyre, a kitől függ az egyedüli, az utolsó remény, de senki sem nevezi meg, röstelvén a Dion iránt tanúsított hálátlanságot, esztelenséget. Végül a szükségtől kényszerítve, a szövetségesek és a lovasok soraiból felhangzik a szó, hogy hívják meg Diont és hozzák vissza a peloponnesosiakat Leontiniból.

Alighogy kimondani merik, annak hallatára a syrakusaeiek örömrivalgásra, könnyekre fakadnak, az istenekhez fohászkodnak e érfiú megjelenéseért, szinte epednek látása után és megemlékeznek vitézségéről, erélyességéről a veszedelmek közt, hogy nemcsak maga volt tántoríthatatlan, hanem őket is felbuzdította és megtanította, hogy félelemtől menten csapjanak össze az ellenséggel.

Legott elküldik tehát hozzá a szövetségesek közül Archonidest és Telesidest, a lovagok közül pedig Hellanikost ötödmagával. Ezek megeresztett kantárral vágatást teszik meg az utat és megérkeznek immár a nap alkonyadtával Leontiniba. Leugranak lovaikról és elsőnek is leborulnak Dion elé, majd könnyek közt elmondják a syrakusaeiek szerencsétlenségét. Immár néhány Leontini-beli is előjön és számos peloponnesosi ember sereglik Dion köré, gyanítván a küldöttek rimánkodásából, sietségéből, hogy valami különös dolog történt. Dion íziben a népgyűlés elé vezeti őket és minthogy sebbel-lobbal összegyűlekeztek, Hellanikos meg Archonides belépnek és rövidesen jelentik a nagy csapást, majd esdekelve kéri a zsoldosokat, hogy oltalmazták meg a syrakusaeiket, felejtsek el a szenvedett sérelmeket, hisz ők keményebben meglakoltak már, semmint a megsértettek maguk kívánhatták vala..

XI.III. Beszédük megszüntével mély hallgatás honol a színházban. Dion felkel és beszélni kezd, de sűrű könnyei elfojtják szavát. A zsoldosok bíztatják, bátorítják, jóllehet vele együtt bánatoskodnak. Végül Dion kissé erőt vesz fájdalmán és így szól: «Peloponnesosi és szövetséges férfiak, összegyűjtöttem benneteket, hogy e helyütt tanácskozzatok a magatok dolgáról, mert a magaméról tanakodni helytelen volna, a midőn Syrakusae veszni indul. Hisz, ha azt megmenteni képtelen leszek, úgyis elmegyek, hogy hazám üszkei és romjai alá temetkezzem. De ha még most is hajlandók vagytok mi rajtunk a végtelen kábákon és nyomorultakon segíteni, a ti művetek lesz, ha talpraállítjátok a syrakusaeiek szülővárosát. Ám ha kárhoztatva sorsukra hagyjátok a syrakusaeiket, az istenek méltó áldása legyen rajtatok az irántam azelőtt tanúsított buzgalmatokért, odaadástokért és emlékezzetek meg

Dionról, a ki sem előbb titeket el nem hagyott a bántalmak közepett, sem most nem hagyja el polgártársait balsorsukban.»

A zsoldosok még beszéde közben riadozva felszöknek és követelik, hogy álljon élükre és menjen Syrakusae oltalmára. A syrakusaei küldöttek pedig közrefogják, összecsókolják és rája meg a zsoldosokra sok-sok áldást kérnek az istenektől. Dion pedig a zaj lecsillapultával meghagyja vitézeinek, hogy legott távozván, készülődjenek fel, majd megvacsorálván, jöjjenek fegyverestől ugyanarra a helyre, mivelhogy elhatározta még az éjszakán segedelmül menni.

XLIV. Syrakusaeen Dionysios vezérei napközben tömerek gonosztságot követnek el a városon, az éj beálltakor azonban csekély veszteséggel visszavonulnak a fellegvárba. A syrakusaeiek bujtogatói pedig felbátorodnak és abban a reményben, hogy az ellenség nyugton marad az elkövetettek után, bíztatják a polgárokat, hogy újfent hagyjanak fel Dionnal és ha előnyomul zsoldosaival, ne ereszsзék be, ne adjanak ezeknek vitézségre elsőséget, akár derekabbak volnának, hanem mentsék meg maguk erejéből a várost és a szabadságot.

A vezérek tehát újra küldötteket menesztenek Dionhoz, hogy őt visszatérítsék, a lovagok meg az előkelő polgárok pedig, hogy menetét siettség. Ez okon tehát Dion lassan és óvatosan nyomul előre.

Az éj előre haladtával Dion irigyei megszállják a kapukat, hogy elzárják az útját.

Nypsios pedig még több zsoldost küld ki a fellegvárból, a kik sokkal bátrabbak lettek; legott lerontja az ostromfalakat mind és beportyázza, felharácsolja a várost.

A vérontás többé nem csak a férfiakra, hanem a nőkre meg a gyermekekre is kiterjed. Rablás kevés fordul elő, de annál nagyobb az általános pusztítás.

Dionysios ugyanis immár kétségbe esvén dolgán és a syrakusaeieket halálosan meggyűlölvén, elhatározta, hogy a kényuradalmat a város romjai közé temeti.

A zsoldosok tehát, hogy Dion segedelmének elébe vágjanak, a minden pusztulás és megsemmisülés leggyorsabb eszközéhez: a tűzhöz nyulnak; a kezük ügyébe eső tárgyakat

fáklyákkal, szövethékekkel meggyújtják, a távolabbiakra pedig nyilakat és tűzcsóvákat szórnak.

A menekülő syrakusaeiek közül, kit az utczákon utól érvén, meggyilkolnak, kit pedig, a midőn a házakba búvnak, a mik közül igen sok lángokban áll és a szerte futókra roskad, újra a tűzbe kergetnek.

XLV. Ez a csapás nyitja meg Dion előtt a várost valamennyiök egyetértésével.

Dion már nem menetel többé oly szaporán, a midőn meghallja, hogy az ellenség a fellegrvárba zárkózott. De a nap emelkedtével elsőnek lovagok jönnek elibe és jelentik a megrohanást, majd aztán ott teremnek egynehányan az ellenségei közül is, és kéri őt, hogy siessen.

A veszedelem növekedtével pedig Heraklides elküldi fítestvérét, majd nagybátyját Theodotost, rimánkodván a segedelemért, hogy ő maga megsebesült, a város pedig kis híján feldulatott, felpörköltetett.

Dion e hír vételekor még hatvan stadiumra¹¹ van a kapuktól.

Közli a veszedelmet a zsoldosokkal, majd buzdító szavakkal többé nem lépést, hanem futvást vezetí csapatát a város felé, miközben egyik küldött a másikat éri azzal a kéréssel, hogy csak iparkodjék.

A zsoldosok bámulatos gyorsaságot, lelkesedést tanusítván, hamarosan beront a kapukon át az úgynevezett Hekatonpedon városrészbe.

Itt a könnyű csapatokat legott az ellenségre indítja, hogy láttukra felbátorodjanak a syrakusaeiek, a nehéz fegyvereseket pedig maga sorakoztatja, majd az összecsoportosult és a hozzá csődült polgárokból rendes osztagokat képez és több parancsnokságba osztja, hogy egyidejű meg többfelül való támadásuk annál félelmesebb legyen.

XLVI. Midőn ezen intézkedések megtétele és az istenekhez intézett ima után megpillantják, mint csapatát a városon keresztül az ellenség ellen vezetí, a syrakusaeiek közt örömjaj

¹¹ Közel 12 kilométer.

és jó kívánságokkal meg biztatásokkal vegyes hadi rivalgás támad, miközben Diont megmentőjükül, istenükül, a zsoldosokat pedig testvéreikül, polgártársaikul szólíntgatják.

E pillanatban nem akad senki oly önző és az életén csüngő, a ki nem aggódik inkább magának Dionnak életeért, sem mint a többieknek valamennyiökért, midőn csapata élén véren, húson és az utczákon heverő tömérdek holttesteken keresztül-kasul a veszedelembbe rohan.

Szinte borzadályt keltő az ellenség, a mely teljesen elvadulva, a bátyák mentén sorakozik, a hová nehéz, keserves odajutni. A tűz veszedelme még inkább zavarba hozza a zsoldosokat és megnehezíti felvonulásukat.

Az épületeket körülnyaldosó láng köröskörül megvilágítja őket; és a midőn az égő üszkőkön keresztül hágnak, majd a leroskadó roppant omladékok alól futvást menekülnek, és a sűrű füst meg a porfellegen áthatolnak, szüntelen azon igyekeznek, hogy együtt maradjanak és meg ne bontsák a rendet.

Midőn az ellenséghez érnek, a terep egyenetlensége és szűk volta miatt mind a két részről csak kevesen küzdhetnek ember ember ellen.

Mindazáltal Dion vitézei a syrakusaciek lelkesítő kiabálásán neki búzdulva, visszaszorítják Nypsios hadi népét. Ennek java része a közellevő fellegrvárba szalad és megmenekül, de a künt rekedteket és szerteszéledteket nyomukban a zsoldosok lekaszabolják. A körülmények azonban nem engedik meg, hogy rögtön élvezzék a győzelmet, hogy az ily fontos fegyvertény fölött való kölcsönös örömüknek méltó kifejezést adjanak; a syrakusaciek tehát házaikhoz látnak és nagy keservesen még az éjjel eloltják a tüzet.

XLVII. A mint felpittymallott a nap, a népbujtók közül senki sem maradt vissza a városban: valamennyien önkényt vetették alá magukat a büntetésnek és száműzetésbe mentek.

Csak Heraklides meg Theodotes állottak elő és adták át magukat Dionnak, bevallván hibájukat azzal a kéréssel, hogy legyen jobb irántuk, semmint ők voltak iránta: hisz méltó Dionhoz, a ki minden crényre nézve hasonlíthatlan magasság-

ban áll, hogy a haragra is jobbnak tanúsítsa magát megsértőinél, a kik most azzal a beismeréssel jönnek elébe, hogy épp az az erény győzte le őket, a mely ellen fellázadtak.

Heraklidesnek könyörgésére Dion barátjai azt javalták, hogy ne kimélje ezeket a gonosz, kaján embereket, hanem vesse martalékul a katonáknak Heraklideszt és írta ki az álladalomból a népbujtogatást, ezt a dühöngő nyavalyát, a mely a kényuralomnak nem áll mögötte.

Dion csillapítván őket, azt mondotta, hogy a többi hadvezérek jártassága főkép a fegyverben és a hadban áll, ő azonban hosszú időn át megtanulni törekedett az Akademián, hogy uralkodjék az indulatosságon, az irigységen és a czivakodás vágyán.

Ennek bizonyossága pedig nem a barátok, a tisztességes emberek iránt tanúsított méltányosság, hanem az, ha valaki, noha sérelmet szenvedett, kegyelmes és elnéző a sértőkkel szemben.

Meg akarja tehát mutatni, hogy Herakleidesnek nem annyira hatalomra és belátásra, mint inkább becsületességre és igazságosságra áll fölötte. Mert ebben van a valódi fölény; hisz a háború sikereiből, ha senki emberfia nem is, de a szerencse megköveteli a maga részét. Ha Herakleideszt az irigység hűtlenné, gonoszszá tette, nem szabad Dionnak az erényét indulatosságból bemocskolnia. Mert jóllehet a törvény igazságosabbnak tartja a megtorlást az előzőleges sértésnél, de ez mind a kettő természeténél fogva a gyengeségből fakad. Az emberi gonoszság, bármi elvetemedett legyen is, teljességgel nem lehet oly vad és megátalkodott, hogy azt végül a többszörös jóltevők iránt támadt hála le ne győzze és meg ne javítsa.

XLVIII. Igyen okoskodván Dion, szabadon bocsájtotta Herakleides embereit. Majd az ostrombástyára fordította figyelmét és megparancsolta az összes syrakusaeieknek, hogy vágjanak egy-egy czölöpöt és vessék a bástya közelébe, a zsoldosokat pedig éjszaka, a midőn a syrakusaeiek lepihentek, munkába állította és észrevétlenül elbástyázta a fellegrárat, úgy hogy virradáskor annak láttára egyképen elbámult a

polgárság és az ellenség a munka gyors és nagyszabású voltán. Aztán eltemetvén az elesett syrakusaeieket, meg visszaváltván a foglyokat, számra mintegy kétezeret, népgyűlést hívott össze. Itt Herakleides felállott és indítványt tett, hogy válaszszaák Diont teljes hatalmú vezérül vizen és szárazon.

Az előkelők elfogadták ezt és szavazást kértek, de a hajós népség meg a mesteremberek felzúdultak, mert zokon vették azt, hogy Herakleides kibukik a hajóhadparancsnokságból és azt tartották, hogy, jöllehet Herakleides egyebekben semmi tekintetre nem érdemes, mégis népesebb érzelmű Dionnál és jobban simul a tömeg kívánságához.

Dion ebben is engedett nékik és átadta a hajóhadparancsnokságot Herakleidesnek, de ellenük szegült, a midőn új föld- és házfelosztásra készültek és megsemmisítette az erre vonatkozó előző határozatokat, a mivel aztán megbántotta őket.

Ebből legott új ürügyöt merített Herakleides és Messenében megszálltakor bujtogatni, izgatni kezdette a vele hajón levő katonákat meg matrózokat Dion ellen, hogy kényuralomra törekszik, majd titkon a spártai Pharax közvetítésével egyezésre lépett Dionysiossal. És mire az előkelő syrakusaeiek azt megsejdtették, a lázadás is kitört a táborban és ennek következtében a szükség meg az inség Syrakusaeiben, elannyira, hogy Dion nem tudta, mi tevő legyen, és sok zokszót hallott barátjaitól, hogy egy ily megjavíthatlan és az irigységben, a gonoszságban megrögzött embert, minő Herakleides, maga maga ellen nagyra keltett.

XLIX. Mivelhogy Pharax Neapolis előtt Agrigentum földén táborozott, Dion ugyan kivonult a syrakusaeiek élén, de azzal a szándékkal, hogy csak kedvezőbb alkalommal kel döntő ütközetre vele.

Am Herakleides meg a hajósok lármát csaptak, hogy Dion nem akarja a háborút csatával eldönteni, hanem csak mindenha uralkodni kíván.

Dion tehát kénytelen kellelten megütközött, de legyőzetett.

Minthogy azonban a vereség nem volt súlyos, mert inkább a seregben dülő viszálykodásból és zavargásból eredt, Dion újfent csatára készülődött és bízattva-bátorítva rendbe hozta seregét

Az éj beköszöntekor jelentik néki, hogy Herakleides a tengerre szállt hajóhadával és Syrakusae felé evez, azzal a szándékkal, hogy elfoglalja a várost és őt seregestől elzárja attól. Dion tehát legott maga mellé veszi legderekbabb, legbátrabb vitézeit és az egész éjszaka nyargalván, úgy három¹² óra körül nappal a kapuk előtt terem, miután hétszáz¹³ stadiumot egyhuzamban megtett.

Herakleides pedig, minthogy sietsége daczára megkéssett hajóival, elvitorlázik és nem tudván mi tevő legyen, czéltalanul kóvályog, miközben találkozik a spartai Gaisylossal, a ki elmondja, hogy a Sicilia-beliek vezérletére jó Lakedaimonból, valamikép hajdanában Gylippos.

Herakleides szívesen fogadja a férfiút és ellenszerkép kapaszkodik beléje Dion ellen, majd bemutatja a szövetségesegeknek.

Aztán hirdetőt küld Syrakusaebe és felszólítja a polgárságot, hogy fogadja el parancsnokkép a spártai férfiút.

Dion azt felelé, hogy elegendő parancsolói vannak a syrakusaeieknek, ha pedig mindenáron spartaira szorulnak a közdolgok, ő maga is az, mivelhogy spártai polgárjogot nyert.

Gaisylos tehát lemond a parancsnokságról és Dionhoz hajózáván, kibékíti Herakleidessel, a ki hitet tesz és szentül hűséget fogad, a mire maga Gaisylos is megesküszik, hogy megbosszulja Diont és megfenyíti Herakleidest, ha ez megint fondorkodik.

L. Eztán a syrakusaeiek feloszlatták hajóhadukat, mert semmi szükség nem volt arra, a hajósok bére pedig sokba került és a parancsnokoknak viszályra szolgáltatott alkalmat.

Majd a fellegvár ostromához láttak és kiépítették a körfalat. Minthogy az ostromlottaknak senki sem jött segedelműl, az eleség pedig megfogyatkozott és a zsoldosok megromlottak, Dionysios fia kétségbeesvén ügyén, egyezsége lépett Dionnal és átadta néki a fellegvárat az összes fegyverekkel és egyéb készletekkel, majd maga mellé vevén az anyját meg nővéreit, megrakott öt háromevezőst és elhajózott az atyjához.

Dion biztos kíséretet adott néki, de syrakusaeiek közül

¹² Reggel kilencz órákor.

¹³ 88 kilometer.

senki sem akart lemondani erről a látványról, sőt lehurogatták azokat, a kik nem jelentek meg, hogy nem láthatták Syrakusae szabadságának felkelő napját.

Hisz, ha még mostanság is a szerencse változandóságának legkiválóbb, legszembeszökőbb példája ez a megfutamodás, mekkora örömet és büszkeséget érezhettek akkortájt maguk a syrakusaeiek, midőn a legjelentéktlenebb eszközökkel megdöntötték a valaha létezett legnagyobb kényuralmat.

LI. Apollokrates elhajóztával felballagott Dion a fellegvárba. Az asszonyok nem túrtöztették magukat, nem várták meg beléptét, hanem a kapukhoz futottak. Aristomache kézen vezette Dion fiát, Arete pedig hátul követte könnyezve, tépelődve, mikép szólítsa meg, üdvözlje a férjét, miután mással egybekelt.

Dion elsőnek megölelte a nővérét, aztán a fiát.

Aristomache pedig elővezetvén Aretét: «Szerencsétlenek voltunk Dion, úgymond, száműzetésed alatt, ám megtérteddel és győzelmeddel megszabadítottál valamenyiünket a kétségbeeséstől, ennek az egynek a híján, a kinek, én nyomorult, a te éltedben, mással való erőszakolt egybekelését láttam. Am most, midőn a szerencse téged urunkká tett, miként ítéled meg vele szemben az erőszakot? Vajjon nagybátyjakép avagy férjekép öleljen-e téged?»

Aristomachenek erre a beszédére Dion könnyekre fakadt és szeretetteljesen megölelte a nejét, majd átadta néki a fiát és meghagyta, hogy menjen a lakására, a hol akkortájt tartózkodott, mivelhogy a fellegvárat a syrakusaeik birtokába bocsájtotta.

LII. Dion, vállalatának igyen sikerültekor, előbb nem kívánta jelen szerencsáját élvezni, valamíg barátjait megjutalmazta és a szövetségeseket megajándékozta, főleg pedig a városbeliek meg az idegenek közt levő bizalmasait érdemük szerint való tisztességben, elismerésben részesítette, a midőn nagylelkűsége felülmulta tehetségét.

Ő maga józan, igénytelen létére beérte azzal, a mi éppen jutott, bámulatot keltvén, hogy, jóllehet nemcsak Sicilia és Karthago, hanem az egész Hellas ő reá irányítja sikerei köze-

pette a tekintetét, hogy kortársai nem ismertek nálánál nagyobbat és senki más vezérnél a vitézség, a szerencse szembeszökőbben nem jelentkezett, oly egyszerű volt ruházatra, kiszolgálásra és az asztalára nézve, akárcsak az Akademiában Platonnal együtt étkezne, nem pedig az idegenek, a zsoldosok vezéreivel élne, a kik a kiállott fáradságok és veszedelmek jutalmát, vigaszát a mindennapos eszem-iszomban és élvezetekben találják. És ámbátor Platon megírta néki, hogy minden emberfia egyedül erre a helyre fordítja tekintetét, ő maga, úgy tetszik, csak egy város bizonyos helyére, az Akademiára csüggesztette szemét, azzal a beismeréssel, hogy az ottan való nézők meg bírák nem vállalatát, vakmerőségét és győzelmét bámulják, hanem egyes-egyedül arra vannak tekintettel, vajjon bölcsen, józanul él-e szerencséjével és mérsékletet tanúsít-e magas állásában. Mindazáltal váltig ragaszkodott ahhoz, hogy az érülközésben való büszkeségből és a néppel szemben való hajhatatlan szigorból semmitse engedjen és ne tágítson, jóllehet a körülmények néki a szívélyességet szükségessé tették és Platon is, mikép elbeszéltük, megfeddette, megírván néki, hogy az önhietség a magány társa.

Mindazáltal, úgy látszik, természete híján volt a megnyerő elemnek és azon büzgöllődött, hogy a rendkívül elernyed, elkényeztetett syrakusaeieket felocsudítsa.

LIII. Herakleides pedig újfert visszavonást szíttott. Elsőnek is meghivatván a tanácsba, nem akart elmenni: mint aféle magányzó, csak a többi polgárokkal együtt kívánt a népgyűlésen részt venni. Aztán bevádolta Diont, hogy nem rombolta le a fellegrvát és nem engedte meg a felindult népnek, hogy Dionysios sírját megnyissa és a holttemét kivesse, továbbá hogy polgártársai megvetésével Korinthosból hívott tanácsosokat és kormánytársakat. Csakugyan Dion korinthesiakat hívott meg, abban a reményben, hogy a tervezte alkotmányt ezek segédelmével könnyebben felállítja.

Azt tervezte ugyanis, hogy korlátozza a tiszta demokratiát, a mely Plato szerint, nem kormányforma, hanem a kormányformák árúcsarnoka és lakon avagy krétai módra a népuralmat meg a királyi hatalmat illetőleg vegyesen szervezett alkotmányt

hoz be és állít fel, a melyben az aristokratia irányt adó és döntő a legfontosabb ügyekre nézvest, tekintettel lévén arra is, hogy a korinthusiak a kormányformában inkább az oligarchia felé hajolnak és csak kevés közdolgot intéznek a néppel együtt.

Minthogy pedig előre sejtette, hogy mindezt főkép Herakleides fogja ellenezni, a ki egyébként is nyugtalan, szélcsap és lázongó ember volt, engedett azoknak ez alkalommal, a kik régóta szándékoztak elveszteni, de a kiket Dion visszatartott.

Ezek tehát lakására menvén, megölték.

Halálán a syrakusaeiek nagyon elkeseredtek.

Dion azonban fényes temetést rendezett számára és az egész seregtől követve kikísérte a hullát, majd pedig beszédet intézett a néphez, úgyhogy megnyugodtak és beismerték, mikép teljes lehetetlenség volt volna a háborgó várost lecsendesíteni, valamíg Herakleides és Dion együtt intézik az ügyeket.

LIV. Volt Dionnak valami Kallippos nevű barátja Athenaeből, a ki, mikép Platon állítja, nem a tudományos búvárkodás, hanem a mysteriumokba való beavatkozás meg a mindennapos érütközés folytán lett ismerőse és bizalmasa. De résztvett a hadjáratán és oly tiszteletre tett szert, hogy valamennyi barátja közül elsőnek vonult be Syrakusaebe megkoszorúzottan Dion oldalán, minthogy a küzdelmekben fényesen kitűnt.

Miután azonban Dion legkiválóbb, legderekabb hívei elvesztek az ellenség kezétől és Herakleides meghalt, észrevette, hogy a syrakusaei nép vezér híján van és Dion katonái is leginkább hozzá ragaszkodnak, egyszerre a legnyomorultabb ember lett.

Abban a reményben ugyanis, hogy Sicilia vendéglátó gazdája meggyilkolásának bére leend, avagy, mikép egy némelyek állítják, mert Dion megölésének díjakép húsz talentumot¹⁴ kapott előre ennek ellenségeitől, megrontotta, kitanította Dion néhány zsoldosát, dolgát a legkőrmönfontabb, a legravaszabb módon kezdvén. Napról-napra megvitte Dionhoz

¹⁴ 94.300 korona.

a katonáknak az ellene tett nyilatkozatait, akár igazak, akár koholtak voltak és így megbízhatósága folytán akkora befolyásra tett szert nála, hogy titkon bárkivel értekezhetett és egész nyíltsággal beszélhetett Dion ellen, ennek magának parancsára, avégre, hogy megismerhesse valamennyi alattomos haragosát.

Ennek következtében sikerült Kallipposnak hamarosan megtalálni és összeszedni a semmirekellőket meg az elégedetleneket.

Ha pedig valaki visszautasította ajánlatait és feljelentette Dionnak a megkísértést, ez éppen nem nyugtalankodott, sem nem neheztelt, mivelhogy Kallippos csak az ő parancsát hajtotta végre.

LV. A merénylet szövése közben Dionnak borzasztó rémületes látománya lőn. Történetesen későn este magánosan üldögélt háza előcsarnokában, gondolataiba elmerülten.

Egyszerre zaj támad a csarnok másik végén, oda tekint, és mivel még világos volt, megpillant egy természetes asszonyt, ruházatra, arcra tökéletes hasonmását valami tragikus fúriának, a mint seprűvel takarítja a házat. Borzasztóan megrémülve és félelemmel sebtén hivatja barátjait, elbeszéli nekik látományát és kéri őket, maradjanak nála, viraszszanak vele, mivelhogy egészen magánkivül van és fél, hogy ha maga marad, a borzasztó látomány ismét megjelenik. De ez többé nem jelent meg. Nehány nap multán azonban a még alig serdülő fia valami csekély, gyermekes okból bánatában és haragjában fejtetőre levetette magát a házfedeléről és meghalt.

LVI. Dion ily állapotban lévén, Kallippos még inkább hozzálátott a cselszövéshez.

Majd azt a hírt hozta forgalomba a syrakusaeiek közt, hogy Dion gyermektelenné válván, elhatározta visszahívni és utódává tenni Apollokratest, mint a feleségének unokaöcscsét és a húgának anyai részről való unokáját. De immár Dion is meg az asszonyok is gyanakodni kezdettek a történők miatt, meg feljelentéseket is kaptak mindenünnét.

Am Dion, úgy látszik, megbánván a Herakleides ellen való eljárását és annak meggyilkolását, a mely életét és tetteit

mocsokba ártotta, szüntelen tépelődése és kesergése közepett azt mondotta, hogy ezerszer inkább kész meghalni és keblét a szűrésre odatartani bárkinek is, hahogy életét nem csak az ellenségeitől, hanem még a barátjaitól is őriznie kell.

Kallippos pedig annak láttára, hogy az asszonyok kezdik tüzetesen firtatni a dolgot, megszeppenvén, elmegy hozzájuk, sírva-ríva tagadkozik és hajlandó oly biztosítékot adni, a minőt csak kívánnak.

Ezek azt követelték, hogy tegye le a nagy esküt, a mi abból áll, hogy az esküt tevő lemegy a Thesmophorosok¹⁵ szentélyébe és bizonyos szent cselekmények végeztével magára ölti az az istennő bíborpalástját, majd égő fáklyával a kezében leteszi a hitet.

Kallippos mindezt megcselekszi és leteszi az esküt, sőt annyira kigúnyolja az istennőt, hogy bevárja annak az istennőnek a napját, a kire megesküdött, és épp a koreia¹⁶ ünnepén viszi véghez a gyilkosságot.

Valószínű, azért nem vette semmibe az istennő napját, mert mindenképen szentségtörést követett el irányában, bárha más időben ölte vala meg maga a felavató a felavatkozót.

LVII. A merénylet czinkosai pedig megszorodtak. Dion épp több fekhelyű szobájában üldögélt barátjaival, a midőn az összeesküvők egy része kívül körülkeríti a házat, a másik meg az ajtók és az ablakok elé áll. A zakynthosiak, a kiknek kötelességük volt kezüket emelni Dionra, előlépnek, kard nélkül, csupán kötösben, egyben a küntlevők elreteszelik, elzárják az ajtókat. Az előbbieket Dionnak hegyibe esnek, őt össze-vissza gyötrik és megfojtani igyekeznek Midőn semmire sem mennek, kardot kérnek.

De senki sem meri kinyitani az ajtót, jóllehet sokan vannak odabent Dionnál. Ám ezek közül senki sem mer segítségére menni abban a hitben, hogy maga-magát menti meg, ha Diont cserben hagyja.

Idő múltán a syrakusaei Lykon benyújt az ablakon át egy kardot valamelyik zakynthosinak, a mivel aztán a régen

¹⁵ Ceres és Persephone.

¹⁶ Fiatal leány, annyi mint: kore; Persephone értendő.

legyűrt, megfélemlített Diont, akár valami áldozatot, lekasza-
bolják. Nyomban erre börtönbe vetik a hűgát, meg viselős
nejét. És itt a börtönben legnagyobb nyomorúság közepette
megesett a terhes asszonyon, hogy fiú-gyermekeket szült.

Ennek a fölnevelését az asszonyok, miután megnyerték
a börtönőröket, annál is inkább eltökélték, mivelhogy Kallippos
ügyei immár zavarosakká váltak.

LVIII. Dion meggyilkolása feletán Kallipposnak eleinte
ugyan fényesen ment a dolga és ura lett Syrakusaenak. Meg
is írta ezt Athenaenek, annak a városnak, a melynek az istenek
után legtöbb tisztelettel, alázattal tartozott, miután förtelmes
merényletét elkövette. Úgy tetszik, igaz az a mondás, hogy ez
a város szüli a legkitűnőbb férfiakat, azok közül, a kik az
erényre rátermettek és a leggonoszabbakat, a kik a rosszban
megrögzöttek, valamikép a földje is a legjobb mézet, meg a
leggyorsabban ölő bürköt termi. Mindazáltal Kallippos nem so-
káiig szolgáltatott vádat a sors meg az istenek ellen, hogy
eltűrik, mikép az ember egy ily borzasztó büntény által jusson
hatalomra, uralomra. Hamarosan elvette méltó büntetését.
Felkerekedvén ugyanis Katone elfoglalására, tüstént elvesztette
Syrakusaet. Ekkor mondotta, állítólag, hogy midőn várost
veszített, sajtreszelőt¹⁷ kapott. Majd a messeneiekre támadván,
elvesztette katonáit javarészt; ezek közt voltak Dion gyilkosai
is. Sicilián egyetlenegy város sem fogadta be, mert valamennyien
gyűlöltek, megvetették; elfoglalta tehát Rhegiumot. Itt keser-
vesen tengődve, zsoldosait nyomorultul ellátva, Leptines meg
Polyperchon keze által veszett el, a kik véletlenül azt a kardot
használták, a mivel állítólag Diont lekaszaolták. Felismerték
a nagyságáról, mert rövid volt, akár a lakon kard és művészi
kidolgozásáról, fényes, pompás munkájáról. Így bűnhődött meg
Kallippos. Aristomachet és Aretet, a börtönből való kibocsáj-
tásuk után Dion egyik barátja, a syrakusaei Hiketes vette
magához, a ki eleinte, úgy látszott, igazlelkűen, tisztességesen
bánt velük. Később azonban Dion ellenségeitől megnyeretvén,
egy teherhajót szerelt fel számukra, mintha Peloponnesosba

¹⁷ Catane, népiesen Patane = sajtreszelő.

küldené őket, de megparancsolta, hogy útközben gyilkolják meg és vessék őket a tengerbe. Mások meg azt állítják, hogy élve dobták őket a tengerbe a fiúcskával együtt. De Hiketest is elérte vétkeiért a méltó megtorlás. Őt magát ugyanis Timoleon elfogatta és kivégeztette, a két leányát pedig a syrakusaeiek ölték meg, hogy bosszút álljanak Dionért, a mit Timoleon életrajzában már tüzetesen megirtunk volt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XLVI.
BRUTUS.

(79—42. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

MARCUS Brutusnak az a Junius Brutus volt az elődje, a kinek a régi rómaiak a Capitoliumon ércszobrot emeltek a királyok szobrai között, kivont karddal a kezében, mivelhogy véglegesen megdöntötte a Tarquiniusokat.

Ámde ez, akár a hidegen kovácsolt szablya, rideg természetű levén, kinek jellemét a tudomány meg nem szelidítette, a kényurak ellen való gyűlöletében szinte a gyermekgyilkosságra vetemedett.

Holott az a Brutus, a kinek az életrajzát ezúttal megírjuk, tanulás meg bölcséleti elvekkel képezvén jellemét és komoly meg szelid természetét gyakorlati czélokra törekedvén irányítani, úgy tetszik, kitünő tehetségekkel rendelkezett minden szépre és jóra, elannyira, hogy még azok is, a kik gyűlöltek a Caesar ellen való összeesküvéseért, Brutusnak tulajdonítják azt, a mi nemes származott ebből a merényletből, és Cassiusra hárítják azt, a mi visszataszító volt a történetekben, a ki ugyan rokona meg barátja volt Brutusnak, de jellemre távolról sem oly egyszerű és tiszta.

Servilia, Brutus anyja, Servilius Ahalára vezeti vissza származását, a ki, midőn Spurius Manlius a zsarnokságon mesterkedett és felizgatta a népet, tört dugván hóna alá, a Forumra ment és Spurius mellé állt, akár valamiről értekezni, szót váltani kívánna, majd a midőn az hozzáhajolt, agyonszúrta.

Ez ugyan közhitelű tény, de atyai leszármazását illetőleg azok, a kik Caesar meggyilkolása miatt gyűlölséget, ellenséges indulatot tanúsítanak Brutus iránt, azt állítják, hogy nem ered

a Tarquiniusok elűzőjétől, hisz ennek, miután a fiait kivégeztette, semmi utóda sem maradt, hanem Marcus Brutus egy plebejus, a számtartó Brutusnak a fia is csak az imént rövidest lépett elő tiszti állásokra. Poseidonius bölcselő azt mondja, hogy a történet szerint Brutusnak csak a korbéli fiait végezték ki, hogy maradt még egy csecsemő harmadik, a kitől credt a nemzetség.

Szintén felhoz egynéhányat e család jeleseiből, a kik az ő idejében arczra némikép hasonlítottak Brutus szobrához.

De legyen ennyi elég erről a dologról.

II. Serviliának, Brutus anyjának testvére volt Cato, a bölcselő¹, a kit a rómaiak közül legfőképp vett példaképül, mint nagybátyát, a ki később ipja lett. A hellen bölcselők közül, lehet mondani, egyetlen egy sem volt előtte ismeretlen és idegen; kiválókép azonban a platonikusokhoz vonzódott. De sem az új, sem az úgynevezett közép Akadémián nem csüngött valami nagyon, hanem inkább a régihez ragaszkodott. Nagy tiszteletben tartotta mindvégig az askaloni Antiochost és barátjává, élettársává tette annak testvérét, Aristont, a ki ugyan tudományos készségre sok bölcselő mögött maradt, de erkölcsi fegyelmezettségre és szelid lelkületre a legelsőekkel versenyzett.

Empylos, a ki maga is megemlékezik leveleiben és a kit barátjai többször bizalmasakép említenek, szónok volt. Utánna egy rövid, de nem rossz értekezés maradt Caesar meggyilkolásáról, a mi «Brutus» címet viselt.

Brutus latin nyelven elegendő gyakorlattal bírt a hadi szónoklatban és per-vitákban. A hellenben pedig a lakonikus, velős rövid szólásra törekedett, a minek jele látható némely helyütt leveleiben is. Így, immár a háború megkezdésekor, azt írja a pergamosiaknak: «Hallom, hogy pénzt adtatok Dolabellának; ha önkényt adtatok, valljátok meg hibátokat, ha nem önkényt, bizonyítsátok be azzal, hogy nékem önkényt adtok.» Újfent a Samos-belieknek: «Tanácskozástok léha, szolgáltatástok hosszadalmas. Mit gondoltok, mi lesz ennek a vége?»

¹ Az ifjabb Cato, melléknéven Uticensis.

Egy másik levelében a Patara-beliokról így szól: «A xanthosiak² megvetvén jó szolgálataimat, kétségbeesésükben sírjukká tették a hazájukat; a Patara-beliek reám bízván magukat, semmi híján nincsenek a szabadságnak az önkormányzat egész terén. Szabadságtokban áll, akár a Patara-beliek eltökélését, akár a xanthosiak sorsát választani.»

Levelező írásmodora ily kiváló példákkal szolgál.

III. Brutus még ifjonta Kyprosba utazott nagybátyjával, Catóval, a ki Ptolemaios ellen nyert kiküldetést. Miután Ptolemaios megölte magát, Cato pedig fontos okokból Rhodoson időzni kényszerült, barátjai egyikét, Canidiust menesztette a királyi kincsek megőrzésére. Majd attól tartván, hogy Canidius valamit elsikkaszt, írt Brutusnak, hogy hovahamarább hajózzék Kyprosba Pamphyliából, a hol, valami betegségből föllábadván, tartózkodott.

Brutus nagyon kelletlenül vált útra, mert becsülte Canidiust, a kit Cato ekkép tisztességtelenül meghurczolt, de mert, mint aféle fiatal és a tanulmányokkal foglalatlos ember, egyáltalán nem tartotta szabadelvűnek és magához valónak az ily fajta megbiztatást, felügyelést. Mindazáltal oly buzgalmat fejtett ki abban, hogy Cato dicséretét kivívta, majd a hagyatékot pénzzé tevén, a kincsek java részét magához vette és Rómába hajózott.

IV. Midőn a dolog szakadásra került és Pompeius meg Caesar fegyverre keltek, a birodalom pedig zavarokba merült, valószínűnek látszott, hogy Brutus Caesar pártjára áll, mivel-hogy az atyja Pompeius parancsára végeztetett ki annak előtte. Brutus azonban kötelességének ismervén a közérdeket a személyes érdek fölébe helyezni, másrészt abban a meggyőződésben, hogy Pompeiusnak a háborúra igazabb indoka van Caesarnál, amahhoz csatlakozott, jöllehet ezelőtt Pompeiust megszólította, ha vele találkozott, mert szentségtörésnek tartotta, hogy atyja gyilkosával szót váltson. Ekkor azonban alája vetette magát, mint a haza vezérének és legatuskép Kilikiába vitorlázott Sestiussal.

² Lyciai városok Apollo jós-templomával.

Minthogy azonban itt semmi nagy dolga nem akadt, Pompeius és Caesar pedig immár a döntő ütközetre felvonultak, önkényteskép Makedoniába ment, hogy megoszssa a veszedelmet.

Mondják, midőn Brutus Pompeiushoz járult, ez örömeiben, bámulatában felkelt ülőhelyéről és mindenki szemeláttára megölelte, akár valami kitűnőséget.

A hadjáraton, hacsak Pompeiussal nem volt együtt, az egész napot tanulással a könyvek közt töltötte, de nem csupán az egyéb időt, hanem még a nagy ütközetet megelőző napot is.

A nyár derekán állt és roppant hőség volt, a midőn egy morotvás helyen tábort ütöttek. Az emberek, a kik Brutus sátrát vitték, nem igen siettek. Brutus teljesen ki volt merülve, alig hogy déltájt megkenekedett és evett valamelyest. A többiek vagy aludtak, vagy a jövő gondolataiba és aggodalmaiba merültek, ő pedig egész estig dolgozott Polybios kivonatolásán.

V. Mondják, Caesar sem feledkezett meg e férfiúról, sőt megparancsolta alantas vezéreinek, hogy ne öljék meg Brutust a csatában, hanem kíméljék és vezessék elébe, ha önkényt megadja magát; ha pedig ellenszegül az elfogatásnak, ereszszék útjára és ne bántsák. Mindezt Serviliának, Brutus anyjának kedvére tette. Megemlékezett, úgy látszik, arról, hogy fiatal korában Servilia bolondul beléje szeretett és épp az időtájt, a mikor szerelmük legfentebb lángolt, született Brutus, a kit tehát némiképen fiának tartott. Mondják, midőn a Catilina-féle nagyszabású összeesküvés, a mely majdnem tönkretette Rómát, a senatus elé került, Cato és Caesar ellenkező véleménynyel keltek fel egyidejűleg.

Ezenközben kívülről egy levélkét juttattak Caesarhoz, a mit ez hallgatag elolvasott. Cato öltött-kiáltott, hogy mégis borzasztó Caesartól, hogy leveleket, folyamodványokat fogad el az ellenségtől. Sokan felháborodtak, Caesar pedig átadta a levélkét, úgy a hogy volt, Catónak. Cato elolvasta hűgának Serviliának dévaj levélkéjét és odaveté Caesarnak: «Nesze fogjad, úgymond, te korhely» és újfent visszatért beszédére, érvelésére. Elannyira hírhedt volt Serviliának szerelme Caesar iránt.

VI. Midőn a pharsalosi vereség után Pompeius a tenger felé menekült, táborá pedig ostrom alá került, Brutus a kapun át, a mely mocsaras, vízzel, sással fedett helyre nyílt, észrevétlenül kijutott és éjszaka Larissába menekült, a honnét írt Caesarnak.

Caesar örvendezett megmenekülésén, felhívta, hogy jöjjön hozzá és nemcsak megbocsájtott neki, hanem a legnagyobb tisztességben magánál tartotta.

Minthogy senki sem tudta megmondani, hogy hová futott Pompeius, a bizonytalanság közepette Caesar, magánosan ballagtában az úton Brutussal, igyekezett kitudni erre nézvest a vélekedését. Majd arra a meggyőződésre jutván, hogy Brutus bizonyos indokokból a leghelyesebb következtetéseket vonja a Pompeius futásának irányára, mellőzván minden egyebet, Egyptom felé iparkodott.

Am Pompeiust, a ki valamikép Brutus sejtette, Egyptom felé fordult, már elérte a végzete. Később kiengesztelte Caesart Cassius iránt, de midőn a libyai király érdekében szót emelt, a vádak súlya alatt meghátrálni kényszerült, mégis kérésével, érdekeinek szószólásával megmentette számára birodalma java részét.

Mondják, midőn Caesar első ízben hallotta beszélni, így szólt barátjaihoz: «Nem tudom, mit akar ez a fiatal ember, de a mit akar, azt erősen akarja.»

Szilárd jelleme ugyanis nem egy könnyen, nem is minden kérésnek engedett kedvkeresésből, hanem megfontolásból, szabad eltökélésből követte a gyakorlati jót, de ha egyszer határozott, akkor szilárd erélyességgel, eredményes hatékonysággal cselekedett.

Az igazságtalan kérések hízélgés útján hozzá nem férhettek, az arczátlan zaklatásokkal szemben való engedékenységet pedig, a mit némelyek a visszatetszéstől való félelemnek neveznek, a legrútábbnak tartotta egy nagy férfúra; azt szokta mondani, hogy a kik semmit sem képesek megtagadni, azok szerinte, éltük virágkorának nem vették jó hasznát.

Midőn Caesar Libyába készült átkelni, Cato és Scipio ellen, Brutusra bízta az Alpokon innét fekvő Galliát, szeren-

cséjére annak a tartománynak. Mert, míg a többi tartományok leigázottkép sanyarogtak azok rakonczátlansága, kapzsisága folytán, a kikre bízattak, Brutus, az övéinek még az előbbi nyomorúságra nézve is vigaszul, üdülésül szolgált. De valamennyiök háláját Caesarra terelte. Azért, midőn Caesar visszatérte után bejárta Italiát, Brutus városai szolgáltak legkedvesebb látványul és Brutus maga, a ki az ő dicsőségét is növelte, meg rendkívül kedvére forgolódott körülötte.

VII. Több praetorság levén Rómában, a méltóságra legelsőt, az úgynevezett városi praetorságot, minden valószínűség szerint vagy Brutus vagy Cassius nyerte volna. Némelyek ugyan azt állítják, hogy e két férfiú már korábbi indokokból összekülönbözvén, ezen még jobban meghasonlottak, jöllehet rokonok voltak; Julia, ugyanis, Brutus húga, Cassiushoz ment nőül. Mások szerint, ez a viszálykodás Caesar műve volt, a ki titkon mind a kettőt reményekkel kecsegtette, valamíg aztán annyira mentek indulatukban, hogy nyílt harczban állottak egymással.

Brutusnak nagy hírneve, erénye küzdött Cassius számos meg fényes hadi tényeivel a parthus hadjáraton.

Caesar meghallgatásuk után tanácskozott barátjaival és azt mondotta: «Brutusnak ugyan több joga van, de az első praetorságot mégis Cassiusnak kell adni», Brutus tehát más praetorságot kapott, de azért, a mit nyert, nem tanúsított annyi hálát, mint a mennyire haragudott azért, a mitől elesett.

Brutus különben oly mértékben osztakodott Caesar hatalmán, aminőben csak akart. Mert akaratától függött, hogy a legelső és a legbefolyásosabb legyen barátjai között. Ám a Cassius pártja elvonta, elfordította tőle, jöllehet magával Cassiussal nem békült ki ama becsvágyó vita után, de hallgatott barátjaira, a kik váltig nógatták, hogy ne engedje magát megpuhítani, elcsábítani Caesartól, sőt kerülje a zsarnoki kegyeket, kedvezéseket, a mikkel nem az erényét méltányolja, hanem csak erejét ernyeszti és bátorságát meglohasztja.

VIII. Mindazáltal Caesar nem volt teljesen gyanútalan, sem a vádaskodástól megközelíthetlen Brutussal szemben, sőt félt emelkedett lelkületétől, tekintélyétől és barátjaitól, de

bízott a jellemében. Mégis, midőn első ízben mondogatták előtte, hogy Dolabella meg Antonius forradalmat szítanak, azt felelte, hogy a kövér és a kifésülködött emberek éppen nem nyugtalanítják, de igenis azok a soványak meg a halaványak ; értvén Brutust és Cassiust. Majd midőn némelyek bevádolták Brutust és intették Caesart, hogy őrizkedjék tőle, kezét a testére tevén : «Hát nem hiszitek, úgymond, hogy Brutus nem tudna várni erre a porhüvelyre», mintha csak senki más, mint Brutus, nem lett volna arra érdemes, hogy ő utánna a hatalomra jusson. És bizonyos, hogy Brutus első lett volna Rómában, hahogy egyidőre megelégszik Caesar után a második szereppel és engedi, hogy hatalma megfogyatkozzék és a sikerein alapuló dicsősége elhomályosodjék.

Am Cassius, ez a szenvedélyes ember, a ki inkább személyes ellensége volt Caesarnak, semmint általában a kényúrnak, feltüzeltie, megrögzítette Brutust. Azért mondják, hogy Brutus a kényuralmat zokolta, Cassius meg az uralkodót gyűlölte. Különben Cassius egyéb panasza mellett, azt is rossz néven vette Caesartól, hogy azokat az oroslányokat, a miket mint leendő aedilis a játékokra összeszedett és Megarában zárva tartott, Caesar, midőn e város Calenustól elfoglaltatott, elvette és magának megtartotta. Mind mondják, nagy veszedelmére lettek ezek a fenevadak a Megara-belieknek.

Ez utóbbiak ugyanis, immár városuk elfoglalásakor, felnyitották a ketreczeket, felszabadították a lánczokról a fenevadakat, hogy útját állják a betörő ellenségnek. Ezek azonban magukra a megaraiakra rohantak és a fegyvertelenül szertefutókat szétépték, hogy szinte az ellenséget is könnyörületre indította ez a látvány.

IX. De alaposan tévednek, a kik azt állítják, hogy főképp ez szolgált indokul Cassiusnak a merényletre. Mert Cassius természetében eleve megvolt a zsarnokok faja iránt való ellenszenv, gyűlölség, a minek jelét adta még gyermekkorában, a midőn Sulla fiával Faustussal egy oskolába járt.

Ez ugyanis egy napon fennhéjázva magasztalta az atyjának egyeduralmát. Erre Cassius felkelt és arczul verte. Faustus gyámjai és rokonai pörre, ítéletre akarták vinni a dolgot, de

Pompeius közbelépett és maga elé hozatván a két fiút, kikérdezte a történekekről. Ekkor így szólt állítólag Cassius: «Rajta, Faustus, csak merjed ismételni Pompeius jelenlétében azokat a szavakat, a mik indulatba hoztak, hogy megint megpofozhassalak!» Ilyen volt Cassius.

Am Brutust pajtásai sok-sok szóval, polgártársai pedig sok biztatással, czédulákkal serkentgették, ösztökölték a tettere.

Az eldődjének, Brutusnak, a ki megdöntötte a királyok uralmát, a szobrára ezeket a szavakat irták: «Vajha most léteznél Brutus», majd pedig: «Most kellene élned Brutus.»

Magának Brutusnak a bírói székét, praetor korában, napról-napra ilyesfajta czédulákkal találták tele: «Alszol Brutus?» és «Nem vagy az igazi Brutus!»

Mindennek az okozói pedig Caesar hizelgői voltak, a kik különféle gyűlöletes megtisztelgetéseket találván ki számára, még koronákat is helyeztek éjszakán a szobrára, arra a célra, hogy a nép királyl্যা kiáltsa, dictator helyett. Csakhogy épp az ellenkező történt, valamikép azt Caesar életrajzában tüzetesen megírtuk.

X. Midőn Cassius fürkészgette barátjait a Caesar ellen való merénylet ügyében, valamennyien beleegyeztek, hahogy Brutus élükre áll.

Szerintük a vállalatnál nem csupán korra, vakmerőségre van szükség, hanem oly férfiú tekintélyére, a minő Brutus, a ki mintegy az első csapást méri és jelenlétével az ügy igazságát szentesíti, ellenkező esetben pedig a tett közben bátortalanabbak lesznek, a tett után pedig még gyanúsabbak, mert Brutus bizonyára nem mond le a tettről, hahogy annak igaz indoka van.

Cassius helyeselvén ezt, felkereste Brutust, ama viszály után először, majd megbékélésük és megbarátkozásuk után azt kérdezte tőle, vajjon szándékozik-e márczius Idusán a senatuson megjelenni; értesült ugyanis arról, hogy akkor Caesar barátjai felajánlják ennek a királyi méltóságot. Brutusnak arra a feleletére, hogy nem jelenik meg: «Hátha, úgymond Cassius, hívnak bennünket?» «Akkor feleli Brutus, kötelességem, hogy tovább ne hallgassak, hanem ellentálljak és meghaljak a szabadságért, annak veszte előtt!»

Cassius pedig felbuzdulva : «De, úgymond, melyik római fogja túrni vesztedet? Tán nem ismered tenmagadat Brutus? Vagy azt hiszed, hogy takácsok, kufárok írják tele bírói székedet, nem pedig a legelső és a leghatalmasabb rómaiak teszik azt, a kik ugyan a többi praetoroktól adományokat, látványosságokat és gladiatorjátékokat kívánnak, téled azonban ősi adóssággép a zsarnokság megdöntését követelik; ezek szívesen elszenvednek érted mindent, hahogy olyannak mutatkozol, a minőnek remélnek, tartanak.»

Eztán megölelvén megcsókolja Brutust, majd elválnak és barátjaikhoz fordulnak.

XI. Volt valami Caius Ligarius, a Pompeius híve, a kit midőn e miatt bevádoltak, Caesar felmentett. Ez a Ligarius nem volt háladatos a kegyelemért, a mely a bűnhödéstől megszabadította, sőt inkább horgolt arra a hatalomra, a mely miatt veszedelembbe került; ellensége maradt Caesarnak és a legbizalmasabb barátja lett Brutusnak. Meglátogatta ezt gyengélkedésekor Brutus. «Mily időben betegeskedel, úgymond, Ligariusom?» Ligarius legott feltámaszkodik a könyökére, megragadja Brutus jobbját: «Brutusom, úgymond, ha olyanon töprengsz, a mi méltó tehozzád, egészséges vagyok.»

XII. Eztán kísérletképen titkon tervüket közölték ismerőseikkel, a kikben megbíztak és igyekeztek ezeket megnyerni; de nemcsak meghitteik közül válogattak, hanem mindazok közül is, a kiket derék, bátor és halálmegvető embereknek ismertek.

Ez okon eltitkolták a dolgot Cicero előtt, jóllehet hűségre, jóindulatra első volt köztük, nehogy bátorság híján szűkösködő természetével, a melyhez idő folytán vénes óvatosság járult és a mely mindent tüzetesen megfontolván, tökéletes bizonyosságra igyekezett, bízgóságuk hevét, a mi gyorsaságot igényelt, lelohaszsa. Többi társaik közül Brutus szintén mellőzte Statiliust, az Epikurosz követőjét, meg a Catóért rajongó Favoniust is, mivelhogy, midőn beszélgetés és bölcselkedés közepette, távolról, mintegy tapogatódzva valami efajta kérdést megértintett, Favonius azt felelte, hogy a polgárháború rosszabb a törvénytelen egyeduradalomnál, Statilius pedig azt

mondotta, mikép nem illő a bölcs és értelmes emberhez, hogy a gonoszok és esztelenek miatt magát a veszedelemnek, a zavaroknak kitegye. A jelenlevő Labeo ellentmondott mind a kettőnek, de Brutus, mintha nagyon fogas és bájosan eldönthető volna a kérdés, egyelőre csak hallgatott. Később közölte a tervet Labeóval. Ez kapva-kapott rajta. Majd jónak vélte megnyerni a másik Brutust is, melléknéven Albinust, a ki egyébként ugyan nem volt valami tetterős, bátorszívű ember, de nyomatékkal bírt a tömérdek gladiatora miatt, a kiket a római játékokra tartott és mert Caesarnak meghittje volt. Midőn Cassius és Labeo szóvá tették a dolgot előtte, semmit sem felelt, majd négy szemközt találkozáskor Brutussal és megértvén, hogy ő a vállalat feje, teljes szívből ajánlkozott a közös cselekvésre.

A többiek közül is a legtöbbeket, a legkiválóbbakat Brutus tekintélye nyerte meg az ügynek. És jóllehet sem esküt együttesen nem tettek, sem az oltárnál magukat kölcsönösen hittel nem kötelezték, úgy összetartottak valamennyien, hallgattak és titkolódtak, hogy a merényletet, daczára annak, hogy az istenek azt jósigéekkel, megjelenésekkel és az áldozatoknál előre jelezték, szinte hihetetlennek tartották.

XIII. Brutus, miután Rómában a bátorságra, nemzetségre és erényre legelsőket magához csatolta és az egész veszedelmet meghányta, megvetette, igyekezett a közönség előtt magán uralkodni és gondolatait leplezni, de otthon, főleg éjszaka, nem tudott ugyanígy maradni; mert majd a töprengés riasztotta fel álmából önkénytelen, majd mindinkább gondolataiba merült és a vállalat nehézségein gyötrődött. A mellette pihenő felesége észrevette, hogy szokatlan zavar vesz rajta erőt és valami veszedelmes, bajjal kivihető terv sürr-forr az agyában.

Porcia, mikép elbeszéltek, Cato leánya volt, a kit Brutus, az unokatestvére, nem ugyan szűzen, hanem fiatal özvegyen vett nőül az első férje elhúnyta után; tőle kis fia maradt, névre Bibulus. Valami kis füzet is maradt utánna, ezen a czímen: «Emlékezések Brutusról.»

Porcia mint aféle bölcs és férjét szerető asszony, a kinél a fenkölt szellem még belátással párosult, nem akarta előbb

kitudni férjétől a titkot, valamíg nem tett maga magán ilyesfajta próbát. Vesz egy ollót, a mivel a borbélyok a körmöt nyírni szokják, eltávolítja szobájából valamennyi szolganőjét és mély vágást ejt a czombján, úgyhogy vére bőségesen csurog, majd nemsokára heves fájdalom és borzongató láz lepi meg a seb következtében.

Brutus elkeseredésében agyongyötri magát, Porcia pedig a szenvedések legnagyobb hevében így szól hozzá: «Brutusom, én Cato leánya, nem ágyaskép jöttem a házba, hogy csupán asztalodat és ágyadat megoszszam, hanem hogy részem legyen a jóban, részem a rosszban. Magaviseleted házasságunk óta kifogástalan; ám részemről mi mutathatja a szeretetet, a hálát, ha sem a titkos fájdalmat, sem a megbízhatóságot igénylő gondot néked elviselni nem segíték. Tudom, hogy az asszony természetét gyengének tartják a titok megőrzésére, de a jó nevelés, a tisztességes társaságnak tán mégis csak van valami befolyása a jellemére? Nékem még az is előnyül szolgál, hogy Cato leánya és Brutus felesége vagyok, a miben ugyan előbb keveset bíztam, most azonban megismertem magamat, hogy még a fájdalom sem vesz erőt rajtam.» Ezeket mondván megmutatja Brutusnak a sebet és elbeszéli a kísérletet. Brutus elszörnyülködve emeli az égre kezeit és könyörög az istenekhez, hogy engedjék, mikép tervének sikeres végrehajtásával Porcia méltó férjeül tanúsítsa magát. Egyelőre pedig gondjába veszi az asszonyt.

XIV. Miután a senatus ülését arra a napra előre kitűzték, a melyen Caesar megérkezése biztos volt, elhatározták, hogy a dologhoz fognak. Mert, úgy számítottak, hogy ekkor egymás közt a sűrű csoportban a gyanútól mentek lesznek és az összes kitünő, kiváló férfiak összejönnek, a kik aztán, a nagy mű véghezvitelével legott felkarolják a szabadság ügyét. Ugy tetszett, szinte a helyiség megválasztása és az istenség műve volt és ő nekik kedvezett.

Oszlopcsarnok³ volt ez, a színház szomszédságában, lépcsőkkel, a hol Pompeius szobra állt, melyet Róma emelt,

³ Maga Pompeius építtette azt a színházzal együtt a mithridatesi háborúból való hazatértekor.

a midőn Pompeius a térségen díszes színházat és oszlopcsarnokokat épített.

Ide hívták össze a senatust márczius tizenötödikére, a mit Idusnak neveznek a rómaiak. Szinte úgy látszott, hogy valami istenség vezette e helyre Caesart Pompeius megbosszulása végett.

A kitűzött nap elérkeztekor Brutus tört dug az öve alá, miről csupán a felesége tud és a senatusra megyen. A többiek Cassiusnál gyülekeznek és elkísérik ennek fiát a Forumra, a ki a toga virilist felvenni készül.

Innét valamennyien Pompeius csarnokai alá térnek és várakoznak Caesarra, a kinek legott a senatusba kell jönnie.

Ekkor bizonyára elbámult volna e férfiak szemtelenségén és a veszedelemmel szemben való nyugalmán, az a ki tudós vala a merényletben; mert többen, midőn praetori tisztük folytán tárgyalni kénytelenek voltak, nemcsak nyugodtan hallgatták meg a folyamodókat és a peres feleket, akár egyéb dolguk sem volt volna, hanem kinek-kinek gondos megfontolás után, tüzetes és indokolt ítéletet szolgáltattak. Midőn valamelyik nem akart belenyugodni az ítéletbe és kiabálva, fogadkozva Caesarra hivatkozott, Brutus a jelenlevőkre pillantván: «Engem ugyan, úgymond, Caesar nem akadályoz a törvény szerint való eljárásban, de nem is fog megakadályozni.»

XV. Mindazáltal véletlenből sok zavaró dolog esett meg rajtuk. Elsőnek és kiválókép Caesar késlekedése, a kit a nap előrehaladtával és az áldozatok balsikerével, a felesége is otthon marasztalt, meg a jósok is tartóztatták, hogy ne menjen ki.

Aztán valaki az egyik összeesküvőhöz, Cascahoz lép és megfogja a jobbját: «Te titkot rejtegetsz Casca, úgymond, de Brutus mindent megvallott nékem!»

Casca megrémül, amaz pedig mosolyogva folytatja: «Miből gazdagodtál meg annyira, te szerencse fia, hogy az aedilisségre pályázol?»

Csak ennyien mult tehát, hogy Casca ettől a kétértelműségtől félrevezetve, nem árulta el a titkot.

Brutust magát pedig és a szokottnál bensőbben Cassiust üdvözli Popilius Laena, egy senatorrangú férfiú és halkan

suttogva így szól: «Szívből óhajtom, hogy sikerüljön az, amit agyatokban forgattok, de tanácslom, ne késlekedjeteK, mert a dolog nem titok többé.»

Ezt mondván tovább áll, a midőn nagy gyanú kelt fel bennük, hogy vállalatuk kitudódott.

Ezenközben valaki hazulról Brutushoz szalad és jelenti, hogy neje haldoklik.

Porcia a jövő felett való szorongásában, a gondok súlya alatt szinte megtörve, alig tudja magát otthon túrtóztatni; minden neszre, minden kiáltásra, akár a bacchosi örjülettől megszállottak, ki-ki rohan és megkérdez mindenkit, a ki csak jön a Forumról, mit csinál Brutus és szüntelen ki-ki küldöz.

Végül az idő hosszúra nyultával, testének ereje többé képtelen az ellentállásra; elernyed és elsenyved, miután lelkét a gyöt-rődés megbomlítottá. Nem tud szobájába jutni, kénytelen, úgy a mint van, az utca közepén leülni, a hol ájulás, tehetetlen kábulás vesz rajt erőt, a színe elváltozik és a hangja teljesen elhal. A szolganők, ennek láttára feljajdulnak, a szomszédok az ajtónál összecsoódnak és gyorsan szájról-szájra terjed a hír, hogy Porcia haldoklik. Porcia azonban rövidest felocsudik és magához tér; asszony-népei pedig ápolás alá veszik őt. Brutus megrendül e hír hallatára, mi képzelhető, de nem hagyja cserben a közügyet, nem tántorul el a családi csapás alatt.

XVI. Immár jelentik, hogy Caesar közeledik és hogy hordszéken hozzák. Azt határozta ugyanis a kedvezőtlen áldozatok felett való lehangoltságában, hogy ez alkalommal nem intézkedik nagyobb ügyekben, hanem elhalasztja azokat a gyengélkedés ürügye alatt. Midőn kiszáll a hordszékből, Popilius Laena, ugyanaz, a ki kevéssel előbb szerencsét és sikert kívánt Brutuséknak, előtte terem és hosszasan szóval tartja, miközben Caesar megállt és figyelmesen hallgat. Az összeesküvők, ám nevezzük így őket, nem értik meg ugyan a szavát, de a maguk gyanújából ezt következtetik, hogy a négyszemközt való beszéd merényletük felfedezése.

Megcsüggednek tehát elhatározásukban, összenéznek és arczjelekkel kölcsönösen megegyeznek, hogy nem szabad be-

várniok az elfogatást, hanem inkább rögtön öljék meg magukat. Cassius és egyik másik már megragadja a tör markolatát a tóga alatt és készül kihúzni a pengéjét, midőn Brutus Laena magatartásából megismeri, hogy csak hévvel könyörög, nem pedig vádaskodik. De nem szól semmit sem, mivelhogy számos idegen vegyült közibük, ám derült arcza felbátorítja Cassiusékat. Kis vártatva aztán Laena megcsókolja Caesar jobbját és tovább áll, a miből nyilvánvaló lett, hogy csak a maga érdekében, a saját ügyében értekezett Caesarral.

XVII. Midőn a senatorok a terembe bevonulnak, az összeesküvők egy része Caesar széke köré áll, mintha vele valamiről értekezni szándékoznának. Cassius, úgy mondják, Pompeius szobrára veti tekintetét és segítségért folyamodik hozzá, akár megértené, Trebonius pedig az ajtónál félre hívja Antoniust és künn szóval tartja.

Caesar beléptekor a senatus felkel, majd leültekor legott sűrűen körül veszik az összeesküvők és előre tuszkolják maguk körül Tullius Cimbért, a ki száműzött testvéréért könyörög.

Valamennyien támogatják kérését, megragadják Caesar kezeit és csókolgatják a mellét meg az arczát. Caesar eleinte szeliden elutasítja kérésüket, majd midőn nem engednek, indulatosan felkel. Ekkor Tullius mind a két kezével lerántja Caesar vállairól a tógát, Casca pedig, a ki hátul áll, elsőnek ránt tört és intéz vállára nem éppen mély szúrást. Caesar megragadja a tör markolatát és latinul harsány hangon felkiált: «Nyomorult Casca, mit művelsz?» Ez görögül szólítja testvérét és segítségül hívja. Már-már több szúrást kap és körül tekint, majd védekezni igyekszik, midőn megpillantja Brutust ellene kivont törrel; elereszti Casca kezét, mit erősen tartott, befödi fejét tógájával és átengedi testét a szúrásoknak.

Midőn az összeesküvők vaktában, össze-vissza tömérdék szúrást intéznek testére, törükkel egymást megsebesítik, úgy hogy a gyilkosságban szintén részes Brutus is sebet kap a kezén, a többiek pedig valamennyien vérrel fedvék.

XVIII. Caesar ilyen meggyilkolása után előlép Brutus, beszélni kíván és a senatust megnyugtatni igyekszik. De félelmükben valamennyien hanyatt-homlok megfutamodnak. Nagy

tolongás, zűrzavar támad a kapukon, jöllehet senki sem úzi, hajtja őket. Az összeesküvők ugyanis szilárdul elhatározták, hogy senki mást nem ölnek meg, sőt felhívnak mindenkit a szabadságra.

A többiek valamennyien ugyanakkor, a midőn a merényletet meghányták vetették, azt javalták, hogy megölik Caesarral együtt Antoniust is, ezt a monarchikus érzelmű, szeszélyes embert, a kit a katona néppel való bizalmaskodás és érülközés hatalmassá tett, főkép pedig mert fenhéjázó, meg vállalkozó természete a consuli méltósággal, levén akkor-tájt Caesar hivataltársa, csak erősbült. De Brutus ellenszegült e tervnek, részint mert az igazsághoz ragaszkodott, részint mert Antonius megváltozására nézvest reményt táplált.

Nem mondott le arról, hogy Antonius, mint aféle jeles tehetségű, becsvágyó és a dicsőségért rajongó férfiú, Caesar láb alól tétele után, ne munkálkodjék közre hazája szabadságán, a midőn az ő példájukra az igaz ügy iránt a hevület megragadja.

Igy menté meg Brutus Antoniust. Ez pedig a közijedelemben pórruhába öltözötten, megfutamodik.

Brutusék aztán a Capitoliumra vonulnak véres kézzel, mezítelen törceiket villogtatva és szabadságra szólítják a polgárokat. Ezek eleinte csak öltenek-kiáltanak és szerte futkosnak a szerencsétlenség hallatára, a mi méginkább növeli a zavart; majd, hogy sem más vérontás, sem semmiféle fosztogatás nem történik, felbátorodnak és a senatorok meg nagyszámú plebejusok felmennek a Capitoliumra az összeesküvőkhöz. A tömeg összeverődésekor Brutus a népnek kedvező és a körülményekhez alkalmazkodó beszédet tart. A hallgatóság helyesli és azt kiabálja, hogy szálljanak le, mire az összeesküvők felbátorodva, levonulnak a Forumra; a tömeg pedig követi őket. Számos kitiünőség veszi körül Brutust és pompás meneten levezeti a Capitolumról, majd a szószékre állítja.

Erre a látványra a csőcselék, jöllehet szedett-vedett és a zavargásra hajlandó, nem moczczan és illedelmesen, hallgatag várja a történőket.

Midőn föllép, mind figyelmesen hallgatják, de hogy a

dolog valamennyiőjük kedvére nem történt, kimutatják azzal, hogy, a mikor Cinna beszélni és vádaskodni kezd Caesar ellen, haragra lobbannak és Cinnát szitkokkal halmozzák el, annyira, hogy az összeesküvők ismét a Capitoliumra vonulnak.

Brutus itt az ostromtól félván, elküldötte a legkiválóbbakat azok közül, a kik vele felmentek, mert nem tartotta méltányosnak, hogy a közös veszedelemnek kitegyék magukat azok, a kik nem voltak részesek a dologban.

XIX. Mindazáltal a senátus másnap összegyülekezvén a Tellus⁴ templomában, miután Antonius és Plancus meg Cicero szót emelnek a közbocsánat és az egyetértés érdekében, elhátározták, hogy nemcsak bátorlétet biztosítanak az összeesküvőknek, hanem hogy a consulok tegyenek javaslatot kitüntetésük érdekében.

Ezeknek megszavazásával szétoszlanak.

Majd miután Antonius a fiát túszkép felküldi a Capitoliumra, Brutusék levonulnak, a midőn mindnyájan kölcsönösen kézszorításokkal, ölelésekkel üdvözölték egymást.

Antonius vendégül látja Cassiust és megvacsoráltatja, Lepidus meg Brutust, a többieket pedig mások, a szerint, a hogy ki-ki rokoni, avagy baráti viszonyban állt.

Virradáskor a senatorok újfent összegyülekeznek és elsőnek is megköszönik Antoniusnak, hogy gyökerében elfojtotta a belháborút, aztán megdicsérik a jelenlevő Brutusékat, végül pedig felosztják a tartományokat. Brutusnak utalják Krétát Cassiusnak Libyát, Treboniusnak Áziát, Cimbernek Bithyniát a másik Brutusnak pedig a Padus melléki Galliát.

XX. Ezek megtörténtével szóvá teszik Caesar végrendeletét és temetését. Antonius véleménye az, hogy olvassák fel a végrendeletet, a hullát pedig nyilvánosan temessék el, ne pedig titkolódzva és tiszteletadás nélkül, nehogy ez is felingerelje a népet. Cassius erőlyesen ellentmond, de Brutus enged és belenyugszik.

Ezt rótták fel második hibájául. Mert már kárhoztatták azért is, hogy megkímélte Antoniust, ezzel pedig az összeesküvés

⁴ Vagy Gea = föld.

ellen hatalmas, megvívhatlan erősséget emelt, majd a midőn megengedte, hogy a temetés az Antonius kívánta módon történjék, végképen elbukott.

Elsőnek is az, hogy végrendeletében minden római polgárnak fejenként hetven drachmát⁵ hagyományozott és a népnek ajándékozta a Tiberisen túlban fekvő kertjeit, a hol most a Fortuna-temploma áll, a polgárságban bámulatos jóindulatot, vágyakodást keltett Caesar iránt. Aztán, midőn a hullának a Forumra vitelekor Antonius, szokás szerint, dicsbeszédet tartott és annak láttára, hogy szónoklása a népet meghatotta, a részvét fokozása céljából, elővette Caesarnak vértől ázott ruháját, szétterítette és megmutatta a tömérdek repedéseket, szűránhelyeket: akkor minden rend fölbomlott. Némelyek orditoznak, hogy meg kell ölni a gyilkosokat, mások mikép annak előtte a népbujtó Clodius halálakor, kihúzkodják a vásáros bódékból a padokat és asztalokat, majd egy helyre felhalmozzák és roppant nagy máglyát raknak. Aztán rája helyezik a hullát és a sok-sok templom, menedék meg tilalmas hely közpette elégetik.

Midőn a tűz fellángol, mindenünnét előrerohannak az emberek, üszköt ragadnak és szerte szaladnak, hogy Caesar gyilkosainak házát felgyútsák. Ezek azonban jó eleve gondoskodtak magukról és kikerülték a veszedelmet.

Volt valami Cinna nevű költő ember, a ki azonban nem vett semmi részt a merényletben, sőt barátja volt Caesarnak. Álmában, úgy rémlett neki, hogy Caesar vacsorára hívta, de ő szabadkozott, Caesar pedig sürgölődött, erőszakoskodott, végül aztán kézen fogván egy sötét, végtelen terjedelmű helyre vezette, a hová ő kénytelen kellen és megrémülten követte. Erre a látománya az egész éjszakán láz gyötörte. Mindazáltal másnap, a hulla kivitelekor, röstelvén arról lemaradni, elment a már rendkívül felizgatott tömeg közé. Midőn megpillantották, nem annak a Cinnának vélték, a ki volt, hanem annak, a ki az imént Caesart megrágalmazta a népgyűlésen és széttépték.

XXI. Ez a szomorú eset, kapcsolatosan Antonius meg-

⁵ Körülbelül 56 korona.

változásával, úgy ráijesztett Brutusékra, hogy elköltöztek Rómából. Eleinte Antiumban húzták meg magukat, hogy mihelyt lecsillapul és elfoszlik az ingerültség, újfent visszatérhessenek Rómába. Ennek bekövetkeztét hová hamarább remélték, ennél a hirtelen meg állhatatlan indulatoktól hányatott néptömegnél, de meg mert a senatus jóindulatát is bírták, a mely ügyet se vetvén azokra, a kik Cinnát szétlépték, felkerestette és összefogatta azokat, a kik a merénylők házára rontottak. Im már a nép is, azon való bosszúságában, hogy Antonius szinte teljesen az egyeduralom felállításán van, Brutus után vágyódott, várva-várta, hogy Rómában terem és személyesen intézi a látványosságokat, a miket mint praetor köteles volt tartani. De Brutus megneszelvén, hogy Caesar agg harczosai közül, a kik tőle földeket meg telepeket kaptak, sokan az életére lesnek és kis csoportokban Rómába gyülemlenek, nem bátor kodott elmenni. Azonban a nép, jóllehet Brutus jelen nem volt, meglátta a játékokat, a miket, költséget nem kimélve, rendkívül nagy fénynyel és pompával tartottak.

Brutus ugyanis tömérdek fenevadat vásárolt össze, megparancsolván, hogy egyetlenegy se adjanak el, s vissza ne tartsanak, hanem használják fel valamennyit a játékokra.

Szinte Neapolisba mentekor a színészek java részét maga szerződtette. Valami Canutius érdekében pedig, a ki nagy sikereket aratott a színpadon, írt barátjainak, hogy szép szóval vegyék rá a fellépésre, mert nem szabad egyetlenegy hellent sem kényszeríteni. Írt Cicerónak is, kérvén őt, hogy mindenáron jelenjék meg a játékokon.

XXII. A dolgok ilyenén állása közepette új fordulat állt be az ifjú Caesar⁶ megérkezéttével. Caesar unokahúgának a fia volt az, a kit Caesar fiának, örökösének nyilvánított végrendeletében.

Caesar meggyilkolásakor Apolloniában időzött, a hol tanulmányainak élt és várta Caesart, a ki íziben a parthusok ellen indulni szándékozott. A szerencsétlenség hallatára az ifjú Caesar rögtön Rómába ment és első lépésül a népszerűsködéssre felvette Caesar nevét, majd szétosztván a Caesar

⁶ Octavianus, a kit a szerző következetesen Caesarnak nevez.

hagyományozta pénzt a polgárok közt, pártot szervezett Antonius ellen és bőkezű ajándékozásaival sokakat megnyert, magához vont a Caesar alatt szolgált katonák közül.

Cicero is Caesar ügyén dolgozott az Antonius ellen való gyűlöletből, miért Brutus keményen leszóltta, azt írván, hogy Cicero nem a zsarnoktól idegenkedik, hanem csak attól a zsarnoktól fél, a ki őt gyűlöli és szinte egy emberségesebb rabszolgaság pártján dolgozik, a midőn azt írja és beszéli, hogy Caesar tisztességes ember. «A mi őseink, úgymond, még a jószágos kényurakat sem túrték. Én részemről, a jelen körülmények közt, még nem határoztam végképen, vajjon hadra keljek, avagy nyugton maradjak-e. De azt az egyet eltökéltem, hogy nem raboskodom. Csodálom, hogy Cicero veszedelmesnek tartja a polgárháborút, de nem retteg a gyalázatos és tisztességtelen békétől, hogy Antoniusnak a kényuralomból való kidobásáért jutalmul Caesarnak kényúrrá való tételét kívánja.»

XXIII. Így nyilatkozott Brutus a legelső leveleiben. Midőn azonban a nép immár részint Caesar, részint Antonius pártjára szakadt, a megvásárolható seregek pedig, akár az árverési kikiáltó szavára, a többet ígérőhöz csatlakoztak, mindenképen kétségbeesett hazája ügyén és eltökélte, hogy elhagyja Italiát, majd gyalogszerrel Lucanián át Eleába ment a tengerpartra.

Porcia, a kinek innét újfent vissza kellett térnie Rómába, igyekezett töménytelen fájdalmát eltitkolni; azonban egy kép árulója lőn, bármily bátorszívű volt is.

Ennek a tárgya a hellen költészetből való volt: mint Hektor búcsúzik Andromachetól, ez pedig elveszi a karjáról fiacskáját és Hektorra csüggeszti tekintetét, Porcia, annak a képnek, akár a tulajdon bánata képeének látására, keserves könnyekre fakadt, napjában többször fel-felkereste azt és csak sirdogált előtte.

Acilius, Brutus egyik barátja idézvén Andromache búcsúversét Hektorhoz: ⁷

Most te vagy édes atyám, te vagy édes anyám is, ó Hektor,
S édes testvérem s te vagy édes szépkorú férjem.

⁷ Homeros Ilias VI. 429. (Ford. P. Thewrewk Emil.)

Brutus elmosolyodott és így szólt: «Én azonban nem tudom intézni Porciához Hektor szavait:

Hát csak eredj haza most, a tulajdon dolgodat intézd
Orsódat s a szövöszéket, s a cselédre parancsolj,

mert jóllehet testi gyengesége képtelenné teszi a mieinkhez hasonló hős tettekre, de lélekben ép oly áldozatkész a hazáért, akár mi.»

Ezt Bibulus, Porcia fia beszéli.

XXIV. Brutus megérkezvén Eleába, innét Athenaebe vitorlázott. A nép lelkes üdvkiáltásokkal fogadta és kitüntetésekkel halmozta el. Majd valamelyik vendégbarátjához beszállván, hallgatta Theomnestest, az akadémiust, meg Kratippust, a peripatetikust és a bölcselkedés közepett szinte úgy látszott, hogy teljesen tétlenül él és csak szórakozik. De gyanút nem keltőleg, a háború előkészületein is dolgozott. Mert elküldötte Herostratost Makedoniába, az itt szállásoló seregekhez és megnyerte, magához csatolta azokat a római ifjakat, a kik Athenae-ben tanultak.

Ezek közt volt Cicero fia is, a kit kiválókép magasztal és azt mondja róla, hogy akár ébren, akár alva, nem győzi csodálni nemes, zsarnokgyűlölő voltát. Majd egész nyíltan fogván a dologhoz, neszét veszi, hogy pénzzel megrakott római hajók közelítenek Azsia felől és ezeknek parancsnoka ő néki kedves, ismerős embere. Elébe megy tehát Karystosig⁸, majd összejöttükör megnyeri és birtokába veszi a hajókat, aztán fényes lakozást rendez. Mert épp születése évfordulóját ülte az nap Brutus.

Midőn az iváshoz fognak és felköszöntőket mondanak Brutus győzelmére, meg a rómaiak szabadságára, Brutus, hogy a hangulatot emelje, nagyobbacska kupát kér, majd kezébe veszi és minden czélzatosság nélkül, a következő verset idézi:⁹

Engem a vészes sors ölt meg s Létónak a fia.

E mellett még azt is beszélük, hogy a midőn Philippinél az utolsó csatájának megvívására kivonult, katonáinak jelszól

⁸ Euboia sziget déli csúcsán.

⁹ Homeros Ilias XVI. 849.

Apollót adta. Ama versnek az idézését tehát veresége előjelül tekintik.

XXV. Aztán Antistius átadott neki ötszázezer¹⁰ drachmát abból a pénzből, a mit Italiába kelle szállítania. Majd Pompeius seregéből mindazok a katonák, a kik még Thessaliában kódorogtak, önként hozzágyülekeztek. Elvett szinte Cinnától ötszáz lovast is, a kiket ez Dolabellához akart vezetni. Majd áthajózott Demetriasba.¹¹ Tömérdek fegyvert kerített itt hatalmába, a mik Caesar parancsára készültek a parthus háborúra és a miket Antoniushoz akartak szállítani. Aztán Hortensius praetor átadta néki Macedóniát, majd egyesültek és hozzácsatlakoztak a szomszédos királyok és fejedelmek, a midőn jelentik, hogy Caius, Antonius fivére, átkelven Italiából, egyenest azoknak a csapatoknak tart, a miken Epidamnossal¹² meg Apolloniánál Gabinius parancsnokol.

Brutus, hogy őt megelőzze és csapatokat előre kezére kerítse, rögtön talpra állítja övéit, a kikkel épp rendelkezik, és hózivatarban nehéz járású terepen sebtén útra kel.

Messzire mögötte is hagyja azokat, a kik az eleséget szállítják. Epidamnus közelébe érvén, a fáradság és a hideg folytán éh-lázt kap.

Ez a betegség az embereket meg az állatokat leginkább akkor éri, a midőn havazáskor sokat fáradoznak, akár mert a meghülés és összesűrűsödés folytán a test belsejébe nagyon összeszorult melegség szaporán felemészti a táplálékot, akár mert hóolvadás következtében támadt finom és éles pára átjárja a testet és megemészti a meleget, a mely abból szerte száll. Szinte úgy tetszik, az izzadás és a melegtől származik, a midőn ez a hideggel érintkezik és a test felületén megalszik. Ám ezt a kérdést másutt bővebben tárgyaltuk.¹³

XXVI. Brutus egészen elalél és minthogy senkinek sincs a táborban ennivalója, környezői kénytelenek az ellenséghez folyamodni.

¹⁰ Körülbelül 400.000 korona.

¹¹ Város Thessaliában.

¹² Mind a két város Epirusban feküdt.

¹³ A Moraliákban «Asztalnál» című párbeszédben VI.

A kapukhoz járnak tehát és kenyeret kérnek az öröktől. Ezek Brutus esetéről értesülvén, rögtön nála teremnek és enni meg innivalót visznek néki. Brutus pedig mindezért, midőn a várost birtokába vette, nemcsak ezekkel, hanem miattuk valamennyi lakossal kegyelmesen bánt.

Caius Antonius Apolloniába érkeztekör magához szólítja a közelben levő katonákat. De minthogy ezek Brutushoz csatlakoztak és mert észrevette, hogy az Apollonia-beliek szintén Brutushoz szítanak, elhagyja e várost és Buthrotumba¹⁴ vonul. Am elsőnek is út mentén három cohorsot veszít, melyeket Brutus felkonczol. Azután midőn a Brutus csapataitól megszállt Byllis¹⁵ melléki helyek erőszakkal való megvételeére kíséreltet tesz és csatára kel Ciceróval¹⁶, vereséget szenved.

Ez volt ugyanis Brutus vezére, a ki által sok sikert aratott. Majd morotvás vidéken kapja Caiust, seregétől nagy távolságra elváltan. De nem engedi megtámadni, hanem körülkeríti lovasaival, megparancsolván, hogy kíméljék emberestől, hisz hova-hamarább úgyis az övéi lesznek. A mi meg is történik, mert megadják magukat vezérestől; így immár tekintélyes haderő környezi Brutust.

Caiust sok ideig tisztességben tartja és nem fosztja meg méltóságának jelvényétől, jöllehet, úgy mondják, többen mások, sőt Cicero is írt Rómából és unszolta, hogy ölesse meg. De midőn a vezérekkel titkon értekezni kezd, majd lázadáson mesterkedik, egy hajóra téteti és őrizet ala veszi. Az elcsábított katonák pedig Apolloniába vonulnak és idehívják Brutust, ez azonban azt válaszolja, hogy ez éppen nem szokásos a rómaiaknál; az ő kötelességük a vezérhez jönni és vétkükért haragját megengesztelni.

Eljönnek tehát és kértükre bocsánatot nyernek.

XXVII. Brutus épp Ázsiába készült átkelni, a midőn megérkezett a Rómában történt fordulat híre. A fiatal Caesar, támogatva a senatustól Antonius ellen, erőre kapott és kiűzte Italiából Antoniust. De hamarosan maga is félelmet keltett,

¹⁴ Epirusi város.

¹⁵ Tenger melléki város Illyriában.

¹⁶ A nagy szónok fiával.

mivelhogy törvénytelenül pályázott a consulságra és nagy sereget tartott, a mire Rómának semmi szüksége nem volt. Ám annak láttára, hogy a senatus mindezt zokon veszi és távol Brutusra veti tekintetét, sőt tartományt szavaz neki és abban megerősíti, megszeppent Caesar. Barátságos ajánlatot tett tehát Antoniusnak, majd seregével körülvette Rómát és ilyen elnyerte a consulságot, jöllehet alig érte el a serdült kort, mert csak húsz éves volt, valamikép emlékirataiban maga állítja.

Aztán legott gyilkossági bűnpert indított Brutusék ellen, hogy ítélet nélkül elvesztették a legelső polgárt, a legnagyobb méltóságok viselőjét. Vádlóul Brutus ellen Lucius Cornificiust, Cassius ellen Marcus Agrippát állította. A vádlottakat aztán a bírák makacsságban elítélték, minthogy kényszerítve adták szavazatukat.

Mondják, midőn a kikiáltó, szokás szerint, a bírói állványról törvénybe idézte Brutust, a köznép hangos sóhajra fakadt, az előkelők pedig földhöz szegezett tekintettel mélyen hallgattak. Meglátták, hogy Publius Sicilius sírt; és ez okon nemsokára a proscibáltak közé került. Majd aztán hárman, Caesar, Antonius és Lepidus összebékültek, megosztzkodtak a tartományokon és kivégeztettek kétszáz proscibált férfit; ezek közt mult ki Cicero is.

XXVIII. Midőn ezek híre elérkezett Macedoniába, Brutus elkeseredtében írt Hortensiusnak, hogy ölesse meg Caius Antoniust, ilyen állván bosszút Brutusért meg Ciceróért, a kik közül ez barátja, amaz pedig közeli rokona volt. Ez okon később, midőn Antonius elfogta Hortensiust Philippinél, a testvére sírján kivégeztette. Brutus Cicero haláláról úgy nyilatkozott, hogy jobban szégyenli annak indokát, semmint fájlalja magát a szerencsétlenséget, mindenért pedig római barátjait vádolja; maguknak inkább köszönik a rabszolgáskodást mint a kényuraknak, mert elnéznek, eltűrnek szemük láttára oly dolgokat, a miket még hallaniok sem volna szabad. Majd átkelvén immár tekintélyes sereggel Ázsiába, Bithyniában és Kysikosnál hajóhad felszereléséhez fogott, gyalogosan bejárta a városokat, helyreállította a rendet, tárgyalásokba ereszkedett

a fejedelmekkel és üzent Cassiusnak, hogy térjen vissza Egyiptomból Syriába, mert nem országszerzés, hanem a haza megszabadítása végett gyűjtenek haderőt jártuk-keltükben, a mivel megbuktassák a zsarnokokat: ezt a feladatot kell eszükben tartani és követni; nem szabad tehát messzire távozniok Italiából, sőt inkább oda kell igyekezniök és segíteniök polgártársaikat. Hajtott Cassius Brutus szavára és elvonult Egyiptomból, Brutus pedig elébe ment. Smyrna körül találkoztak először azóta, a mióta elváltak egymástól a Piraeusban és az egyik Syriába, a másik pedig Macedóniába ment. Nagy örömkre, bátorításukra szolgált a mindegyikök rendelkezésére álló haderő. Mert akár a legnyomorultabb száműzöttek, pénztelenül, fegyvertelenül távoztak Italiából, a nélkül, hogy csak egy felszerelt hajót, egy katonát is bírtak volna és nem is sok idő múltán hajókkal, gyalogosokkal, lovasokkal és pénzzel ellátva jöttek össze, harczra termetten, hogy megküzdjenek a római birodalomért.

XXIX. Cassius oly tisztességben kívánta részesíteni Brutust, mint a minőt ez tanúsított ő iránta. Ám Brutus megelőzte és legtöbbször ő ment el hozzája, részint mert korra meghaladta, részint mert testi gyengesége folytán kevésbbé volt képes a fáradalmak elviselésére. Cassius abban a hírben állt, hogy a hadi dolgokban ugyan kitűnő, de hirtelen haragú ember, a ki inkább félelemmel kíván uralkodni, jöllehet barátjai közt a tréfálkozásra, gúnyoskodásra nagyon is hajlandó.

Brutust, mint mondják, erénye miatt szerette a nép, imádták a barátjai, bámulták a legkiválóbbak, de még ellenségei sem gyűlölték, mivelhogy rendkívül szelid, nemes lelkületű ember volt; teljesen szenttelen szemeiben a harag, az élvezet- és a bírvágy minden fajtájával, e mellett egyenes gondolkodású és hajlíthatatlan abban, a mit igaznak, jónak tartott.

De a vonzalmat, a jóvélekedést legnagyobb mértékben az elvei iránt való bizodalom szerezte meg számára. Mert még a Nagy Pompeiustól sem várták valami biztosan, hogy Caesar legyőztével a törvénynek rendeli alá hatalmát, hanem hogy mindenha megtartja az uralmat és a consulság, a dictatorság avagy valami enyhébb hatóság nevével vigasztalja a népet.

Erről a Cassiusról, erről a hirtelen haragú, indulatos emberről, a ki haszonvágyból gyakran letért az igazság útjáról, pedig bárki másnál jobban meg voltak győződve, hogy az uralommal a maga, de nem a szabadságnak a nép részére való megszerzése czéljából kel hadra, kóborog ide s tova és teszi ki magát a veszedelemnek. Hisz már a régiebbek is, egy Cinna, egy Marius, egy Carbo a kűzdelem bérekép, hadi zsákmánykép tekintették a hazát és szinte bevallottan az uralomért hadakoztak.

De Brutust, mint mondják, még ellenségei sem gyanúsították ily alattomosággal, sőt magától Antoniustól is sokan hallották azt beszélni, hogy meggyőződése szerint, csupán Brutust vezette a tett dicső volta és látszólagos jogossága a Caesar ellen merényletre, holott a többiek gyűlöletből, irigységből szövetkeztek ellene.

Ez okon, mikép leveleiből nyilvánvalókép látható, Brutus nem bizakodott hatalmában annyira, a mennyire erényében. Azt írja Atticusnak, immár közel a veszedelemhez, hogy a tulajdon személyére nézvest, a helyzete a legszerencsésebb: ha győz, felszabadítja a római népet, ha elesik, megszabadul a raboskodástól; egyebekre nézvest nekik minden bizonyos és kétségtelen, csak az az egy bizonytalan, vajjon majd szabadon élnek-e, halnak-e. Marcus Antonius, folytatja, dőreségeért meglakolt, a midőn ő, a ki a Brutusok, a Cassiusok, a Catókkal egy rendbe állhatott volna, segédkép Octaviusnak adta oda magát és ha most nem szenved vele együtt vereséget, rövid idő múlva vele fog harcolni. Ezzel, úgy tetszik, a bekövetkezendőt jól megjövendelte.

XXX. Smyrnában Brutus azt kívánta, hogy Cassius oszsa meg vele azt a tömérdek pénzt, a mit összeharácsolt. Mert vagyonát tényleg mind felhasználta egy oly tekintélyes hajóhad felszerelésére, a mivel aztán képesek lettek volna uralni az egész középtengert. De Cassius barátjai elleneztek, hogy pénzt adjon: «Nem igazságos, úgy mondák, hogy azt, a mit te takarékoskodva őrizgetsz és gyűlöletet keltve összehajtasz, Brutus kapja meg, hogy a népszerűséget és a katonáinak kedvét keresse.»

Cassius mindazáltal odaadta Brutusnak mindenből a

harmadrészt. Majd újfent elváltak és kiki a maga feladatához fogott. Cassius elfoglalván Rhodost, keményen élt hatalmával, jöllehet bevonulásakor azt mondotta azoknak, a kik uruknak, királyuknak szólították: «Én nem vagyok sem úr, sem király, hanem megölője, megfenyítője az úrnak, a királynak.»

Brutus pénzt és katonát követelt a Lykia-beliectől. Midőn a népbajtó Naukrates pártütésre felbízatta őket és ezek, hogy Brutus útját elvágják, megszállták a magaslatokat, Brutus elsőnek is lovasokat küldött hegyiből, épp a midőn ebédeltek, a kik aztán hatszázat levágtak közülök, majd hatalmába kerített több erődöt és városkát, de váltság nélkül szabadon bocsájtotta a foglyokat mind, hogy kegyességével megnyerje magának a lakosokat.

Ezek azonban makacskodtak és a szenvedett károk miatt haragot tápláltak, nem vevén tekintetbe jószágosságát, ember-szeretét, valamíg aztán Brutus Xanthusba terelte össze a leg-harcziasabbakat és ostrom alá fogta.

De a város mellett levő folyamba többen belevetették magukat és uszvást meg-megszöktek.

Azonban a folyón keresztül át a vízbe bocsájtott hálóval, a melynek felső szélére erősített csörgők íziben jelezték, ha valaki bennt akadt, megfojták őket. Majd éjszaka megtámadták a xanthusiak az ostromgépeket és tüzet vetettek rájuk.

De a rómaiak észreveszik a dolgot és a falak közé vissza üzik a támadókat. Majd egy heves szél a lángokat a bástya-párkányokra hajtja és a közeli házak tüzet fognak.

Brutus féltvén a várost, megparancsolja övéinek, hogy segítsenek és oltsák el a tüzet.

XXXI. De a Lykia-beliect hirtelenében valami borzasztó és minden képzeletet felülhaladó rohama a kétségbeesésnek szállja meg, mely legjobban a halálvágygyal hasonlítható össze.

Valamennyien, szabadok, rabszolgák, feleségestől, gyermekestől, korkülönség nélkül lövöldözni kezdék a bástyákról a tűz eloltására siető ellenséget, majd maguk hordanak össze rőzsét, szalmát meg mindenfajta gyujtalékot és a város felé hajtják a tüzet, miközben különféle gyúanyagot vetnek rá és igyeksenek azt mindenképpen éleszteni, táplálni.

Midőn a rohanó és a várost mindenünnét körülövező tűz fényes lángra lobban, Brutus kívülről körüllovagolja a várost teljes készséggel a segélynyújtásra, kitárja karjait és kéri a xanthusiakat, hogy kíméljék, mentsek meg városukat.

De senki sem hallgat reá, sőt mindenkép vesztükön dolgoznak; nemcsak a férfiak és a nők, hanem még a kis gyermekek is, üvöltözve, ordítózva majd a tűzbe ugornak, majd a bástya-tetőről alávetik magukat, majd meztelen nyakukat atyjuknak tartják oda kardra és rimánkodnak, hogy vágják el. A város elpusztulta után láttak egy kötélén függő asszonyt, nyakán csüngő holt csecsemővel, a mint égő fáklával a házat felgyújtotta.

Brutus nem tudta elviselni e tragikus látvány szemlélését, sőt hallatára is könnyekre fakadt.

Nyilvánosan jutalmat tűzött ki a katonák közt, ha bármelyikük meg tud menteni valami Lykia-belit.

Mondják, hogy csupán százötvenen akadtak, a kik nem szegültek a megmentés ellen.

A xanthusiak tehát, miután hosszú-hosszú idők multán elviselték a pusztulásnak a sorstól rájuk mért körforgását, vakmerőségükkel felújították elődeik végzetét.

Mert hasonlókép csakis felégették városukat, elemész-tették maguk magukat a perzsa háboruk¹⁷ alatt.

XXXII. Brutus annak láttára, hogy Patara városa szintén ellene szegül, habozott megtámadni és nem tudta mit tevő egyen, tartván hasonló kétségbeeséstől.

Egynehány patarai asszony volt nála fogolykép. Ezeket szabadon bocsájtotta minden váltság nélkül. Ezek, mind megannyi előkelőségek, elbeszélték férjüknek, atyjuknak, hogy Brutus mily rendkívül derék és igazságos ember és rábeszélték őket, hogy engedjenek és adják fel a várost. Erre aztán a többiek valamennyien hajlottak és alávetették magukat Brutusnak és kegyes, minden reményüket felülhaladó jóságos elbánásban részesültek. Mert midőn Cassius ugyanaz időtájt kényszerítette a Rhodos-belieket, hogy magán-

¹⁷ Lásd Herodotosnál I. 176.

vagyonukban levő minden aranyat, minden ezüstöt beszolgáltassanak, a miből nyolczezer talentum¹⁸ gyült össze, a várost pedig közületileg még ötszáz talentummal megbírságolta, Brutus csak százötvenet hajtott be a Lykia-beliektől és minden egyéb megkárosításuk nélkül felkerekedett Lóniába.

XXXIII. Sokszor emlékezetre méltó tettet tanusított Brutus úgy az érdem szerint való jutalmazásban, valamint a büntetésben.

De csak azt fogom elbeszélni, a mi maga magának, meg a legkitünőbb rómaiaknak is legtöbb örömet szerzett. Midőn Nagy Pompeius elveszítvén a roppant birodalmat, Caesar elől való futtában Egyiptomban, Pelusium táján, kikötött, a még gyermek király gondnokai barátjaikkal egyetemben tanácsot tartottak, de véleményük eltérő volt.

Némelyek javalták, hogy fogadják be, mások, hogy utasítsák el Pompeiust Egyiptomból.

Valami Theodotos, Chiosból, a ki a királynak fizetési tanítója volt a retorikai tudományokban, jobb tanácsadók híján a gyűlésbe hivatván, kijelentette, hogy mind a két fél tévedésben leledzik; az is, mely Pompeius befogadását, az is, a mely elutasítását javasolja. A jelen körülmények között ugyanis csak egy dolog lehet hasznos: befogadni és megölni. Beszéde végeztével pedig oda vetette, hogy a holt ember nem harap.

A tanács hozzájárult ehhez a nézethez és Nagy Pompeius a sors váratlan, hihetetlen esélyeinek példaképpül szolgált. Halála Theodotos szóművészetének, ékesszólásának a műve volt, valamikép maga a sophista fenhéjazva mondogatta. Nemsokára eztán Caesar Egyiptomba érkeztekor a többi gonoszok méltóképp bűnhődvén, gonoszul elvesztek, csak Theodotos nyert a sorstól némi időt, dicstelen, nyomoruságos, földönfutó életének tengetésére. De Brutus elől, midőn az Ázsiába vonult, nem tudott elrejtőzni. Elővezették és kivégezték; halálával nagyobb névre tett szert, semmint életével.

XXXIV. Majd Brutus Sardesbe hívta meg Cassiust és közeledtére barátjaival elibe ment, a midőn a fegyverben álló egész hadsereg mindkettőjüket imperatornak kikiáltotta.

¹⁸ Körübelül 37.720.000 korona.

De, valamikép azoknak, a kiknek nagyfontosságú dolgaik sok barátjaik, meg vezéreik vannak, akadtak nékik is panaszaik és gáncsaik egymás ellen ; mielőtt tehát bármit is tettek volna, újtokról legott ketten szobára mentek és zárt ajtóknál, tanúk nélkül, elsőnek is szemrehányásokat, majd panaszokat, vádakát emeltek egymás ellen. Végül pedig könnyekre, szenvedélyes szavakra fakadtak. Barátjaik elcsodálkoztak heves haragjukon, indulatosságukon és féltek, hogy annak valami következése lesz, de tilos volt a bemenet.

Marcus Favonius, Cato lelkes híve, a ki nem annyira higgadt, mint inkább valami indulatos és őrjöngő szenvedélyű bölcselő volt, be akar menni, de a szolgák útját állják. Csak-hogy kemény dolog volt Favoniust visszatartani, bármitől is, mit a fejébe vett.

Mert mindenben indulatos és hebehurgya volt. Semmit sem tartott arra, hogy római senator : cynikus szókimondásával gyakran élet vette a neheztelésnek és időszerűtlen alkalmatlankodását tréfakép fogadták. Akkor is erőszakkal, eltaszítja az ajtónállókat, belép és elváltoztatott hangon elszavalja Nestor szavait, Homerosnál :¹⁹ «Ám ti az ifjabbak, hallgassatok rám az öregre» és így tovább.

Erre Cassius fölkesereg, de Brutus kidobja, miközben igazi kutyának és ál-kutya-bölcsnek mondja. Mindazáltal akkor véget vetnek viszálykodásuknak és rögtön elválnak.

Majd vacsorát ad Cassius, melyre Brutus a barátjait is meghívja.

Már ledőlnek, midőn megérkezik Favonius egyenest a fürdőből. Brutus fogadkozik, hogy hivatlanul jó és parancsolja, hogy vezessék a legfelső²⁰ helyre.

De Favonius erőszakkal középre megy és ledől. A lakoma nem volt játszi és szellemes enyelgés híján.

XXXV. Másnap Brutus egy római polgárt, a volt praetort és ő néki meghittjét, Lucius Pellát, a kit sardesiek zsa-

¹⁹ Ilias I. 259.

²⁰ Az asztal körül a rómaiaknál három pamlag volt, a közepén, aztán két felül jobbra és balra. A középpel szemben üres hely maradt az ételek felhordására. Az első hely volt a középső.

rolással vádoltak, miután nyilvános tárgyalás folytán vétkesnek találták, becstelensséggel sújtott.

Nagyon bántotta ez a dolog Cassiust.

Ő ugyanis néhány nappal ezelőtt két barátját, a kik ugyanazon büntetttben vétkesnek bizonyultak, négyszemközt ugyan megdorgált, de nyilvánosan felmentett és hivatalukban megtartott.

Ez okon gáncsolta Brutust, hogy nagyon is ragaszkodik a törvényhez és az igazsághoz, oly viszonyok közt, a melyek eszélyességet, engedelkenységet követelnek. Brutus kérte, hogy csak emlékezzék vissza márczius Idusára, melyen megölték Caesart, a ki nem maga sanyargatta, fosztogatta az embereket, hanem másoknak engedett hatalmat, hogy ugyanezt cselekedjék.

De ha létezik tisztességes ürügy, a minek alapján a jogosat figyelmen kívül hagyják, mindig jobb lett volna Caesar barátjainak visszaéléseit túrni, semmint az övéiknek garázdaságain szemet hunyni. «Mert az előbbi esetben — úgymond — csak a gyávaság vádja, az utóbbiban azonban, a veszedelmek és kűzdelmek mellett még az igazságtalanság vádja is ér bennünket.»

Ilyen elvei voltak Brutusnak.

XXXVI. Midőn Ázsiából Európába átkelni készültek, mondják, Brutusnak rendkívüli jelensége lőn. Már természeténél fogva igen éber ember volt Brutus és az alvást gyakorlással meg józansággal nagyon rövid időre szorította.

Nappal soha sem aludt, de éjjel is csak annyi ideig, a míg nem volt mit tennie, sem kivel beszélnie, mivelhogy mindenki pihent.

Akkortájt, hogy a háború kitörtével minden fontos ügy a kezére került és minden gondjával a jövőn csüngött, alig a vacsora után szundikált kissé, az éj hátralevő részét pedig a sürgős ügyek elintézésére fordította.

Ha ezeket is elvégezte, és maradt még valamelyes érkezése, a harmadik²¹ őrváltásig könyvből olvasgatott, a mikor a centuriok és a katonai tribunusok hozzá jönni szoktak.

²¹ Az éjnek három szaka volt, három-három órával; kezdődött pedig hat órakor, az első őrváltással; tehát a harmadik őrváltás éjfélkor történt.

Tehát készülődött Azsiából átszállítani seregét Európába : az éj koromsetét volt és sátrában csak gyenge fény világított ; az egész táborra mély csend borult.

Brutus valamin töprengvén, gondolatokba merülten, úgy véli, hogy valaki belép.

Az ajtóra tekint tehát és egy borzasztó, rendkívüli alakot lát, óriás testtel, a mely félelmetesen, hallgatag melléje áll. Brutus bátran megkérdezi : «Ki vagy, isten avagy ember? mi szándékkal jössz hozzám?» A jelenség zordon válaszol : «Én a te gonosz szellemed vagyok Brutus, majd Philippinél viszont látsz!» Brutus egész zavartalanul : «Jó — úgymond — majd viszontlátlak.»

XXVII. A jelenség eltüntével előhívja Brutus a szolgáit. Minthogy ezek azt állítják, hogy semmi neszt, semmi jelenséget nem láttak, tovább virraszt, de hajnalhasadtával Cassiushoz megy és elbeszéli néki látományát.

Cassius, a ki Epikuros tanait követte és azokról gyakran vitatkozni szokott Brutussal, így szól : «A mi tanunk az, hogy nem mindent látunk és érzünk valódiképen, mert az érző tehetség vajmi téveteg és csalékony, nagyon élénk, a képzelődés pedig könnyen felizgatja és minden tényleges ok nélkül mindenfajta képzetre indítja. A benyomással hasonlatosan vagyunk mint a viaszszal, csakhogy az emberi lélek, a mely birtokában van úgy az alakító erőnek, valamint az alakítás anyagának, maga magától képes azt könnyen átképezni, kitaráltani. Bizonyságai ennek az álomkép-változatok alvás közben, a miket a képzelő tehetség, csekélyke okból képes létrehozni, és ezek folytán mindenféle érzelmek, képletek támadnak. Természete pedig örökös mozgás, a mozgás meg nála képzemény, érzéki kép. Te nálad még a megsanyargatott test is természetesen ingerli és tévedésbe hozza az érzelmet. Nem valószínű, hogy léteznek szellemek, vagy ha vannak, hogy emberi alakkal, hanggal bírjanak, avagy hatalmuk mireánk kiterjedjen, a mit én ugyan óhajtanék, hogy ne csupán e temérdek fegyverben, lóban, hajóban bizakodjunk, hanem az istenek gyámolításában is, a midőn a legszentebb vállalat vezérei vagyunk.»

Ilyesféle érvekkel csendesítette le Cassius Brutust.

A katonák hajóra szálltakor két sas telepedik egyidejűleg a legelső jelvényekre, együtt hajóznak, kísérik a sereget, miközben a katonák táplálják őket, egész Philippiig.

Itt, egy nappal az ütközet előtt, felkerekednek és elrepülnek.

XXVIII. Brutus immár meghódoltatta javarészt azokat a népeket, a melyek útjába estek. A mi még visszamaradt, akár város, akár fejedelem, most valamennyit hatalmuk alá hajtották és egész a Thasos-vidéki²² tengerig nyomultak elő.

Itt táborozott az úgynevezett Stenánál, Symbolon körül, Norbanus, a kit körülszárnynak és kényszerítenek, hogy tovább álljon és adja fel azt a vidéket. Kevésen mult, hogy seregét el nem fogták, mivelhogy Caesar gyengélkedése miatt hátramaradt, ha nem jó segedelmül oly bámulatos gyorsasággal Antonius, hogy Brutus előtt szinte hihetetlenek tűnt fel.

Tíz nap multán megjött Caesar is és Brutussal szemben tábort ütött, Antonius pedig Cassiussal szemben.

A táborok közt elterülő síkot a rómaiak Campus Philippi-nek nevezik. A rómaiaknak akkortájt legnagyobb hadai ütköztek meg itt. Számra ugyan Brutus serege jóval a Caesaré mögött maradt, de a fegyverek fényére, pompájára bámulatosan fellelte állt. Mert katonáinak fegyverzete javarészt pazaron megannyozott, megezüstözött volt, jóllehet Brutus egyebekben józan, tegyelmezett életmódra szoktatta vezéreit. Azt hitte ugyanis, hogy a karokat, a testet környező kincs öntudatra éleszti a becsvágyóbb embereket és a kapzsiakat még harciasabbakká teszi, mivelhogy fegyvereikhez, akár vagyonukhoz, görcsösen ragaszkodnak.

XXXIX. Caesar a tisztító áldozatot²³ a táborban végezte és csekély gabnát meg fejenként öt drachmát²⁴ osztott ki a legénység közt.

Brutus ellenben, mindezt az élelmi szerek híjának, avagy szűkmarkuságának tudván be, a sereg megtisztítását a nyílt

²² Sziget az aegaei tengerben, Thrákiával szemben.

²³ Lustratio, a mit az ütközet küszöbén végezni szoktak az istenek megengesztelésére.

²⁴ Egy drachma körülbelül 80 fillér.

mezőn tartotta, mikép szokták, aztán sok áldozati állatot osztott ki csapatonként, úgy hogy serege ragaszkodásra, lelkesedésre jóval felülmulta az ellenségét.

Azonban a tisztító áldozás közben Cassiusnak gonosz jelensége lőn, mert a koszorút a lictor megfordítva nyujtotta neki.

Beszélik szinte, hogy megelőzőleg valami vallásos díszmeneten Cassiusnak körülhordozott arany Nikéje²⁵ a földre esett, minthogy megcsuszott az, a ki vitte. Naponkint tömérdek ragadozó madár jelent meg a sereg előtt és méhrajokat láttak a tábor bizonyos helyén letelepülni, a mit a jósök aztán elkerítettek, hogy lecsillapítsák a babonás félelmet, a mely Cassiust magát is megingatta az Epikuros-féle tanokban, a katonákat pedig teljesen rabjaivá tette.

Ez okon Cassius nem igen búzgólkodott azon, hogy azonnal csatára bízzák a döntést, sőt azt javalta, húzzák-halaszszák a háborút, mivelhogy a pénznek bővében vannak ugyan, de fegyverre, legénységre mögötte állanak az ellenségek.

Brutus ellenben, valamikép azelőtt is, iparkodott hova hamarább döntésre juttatni a háború veszedelmét és ezzel vagy visszaszerezni hazájának a szabadságot, vagy a költekezésekkel, és a hadjáratokkal meg a kivetésekkel abajgatott népeket a nyomoruságtól megmenteni.

De bátorsága is feléledt annak láttára, hogy lovasai akkortájt az előcsatározásokon meg a portyázó összecsapásokon sikert, diadalt aratnak. Ide járult még, hogy egynehányan az ellenséghez szöktek, másokat meg ennek szándékával gyanúsítottak és rágalmaztak, a mi aztán Cassius barátjai közül sokakat Brutus pártjára állított a tanácsban.

Brutus hívei közül egyedül csak Atillius ellenkezett és kívánta a tél bevárását.

Brutusnak arra a kérdésére, vajjon mi jobbat remél egy év leteltével: «Ha semmi egyebet nem is, — válaszolt, — azt, hogy tovább élek.» Megbosszankodott ezért Cassius, de a többieket is rendkívül megbotránkoztatta Atillius.

²⁵ A «Győzelem» istennője.

Elhatározták tehát, hogy másnap megütköznek.

XL. Brutus, szép remények közepette, bölcséleti tárgyakkal foglalkozott a vacsorán, majd lenyugodott. Cassius, mikép Messala beszéli, egynehány barátjával otthon vacsorált, gondolatokba merülten, hallgatag, a mi nem volt természete. A vacsora végeztével megszorította Messala kezét és így szólt hozzá, mikép bizalmasan szokott, hellen nyelven: «Tanúságom vagy, Messala, hogy a Nagy Pompeius esete teljesül rajtam, a midőn kényszerülök hazám sorsát egyetlen egy csata kockájára vetni. Mindazáltal jó lélekkel legyünk, midőn a sorsra vetjük tekintetünket, a miben, jóllehet rossz tanácsot követünk, igazságtalanság volna bizalmatlankodni.»

Ezek voltak, Messala elbeszélése szerint, Cassius utolsó szavai, miután megölelte és lakomára hívta a következő napra, lévén születési évfordulója. Virradáskor kitűzték Brutus meg Cassius sátorára csatajelül a bíborköpenyt.

Maguk a vezérek a táborok közt összejöttek és Cassius így szólt: «Vajha győzhetnénk Brutus és hátralevő napjainkat boldogul együtt tölthetnénk! De minthogy a legfontosabb emberi események épp a legbizonytalanabbak és ha az ütközet várakozásunk ellenére dől el, nem egykönnyen láthatjuk viszont egymást, ugyan mikép vélekedel a futásról és a halálról?» Brutus erre így felelt: «Fiatal koromban, Cassiusom, midőn az emberi dolgokban járatlan valék, a bölcsélet egy fontos kérdését figyelmen kívül hagytam. Megvádoltam Catót, a ki elemésztette magát, mivelhogy kegyetlen és férfiúhoz méltatlan dolog kivonni magát az istenség akarata alól és nem várni be rettenthetetlenül a végzetet, hanem megszökni előle. Most azonban, a jelen viszonyok közt, másképp vélekedem. Ha az isten kedvezőleg nem dönti el jelen ügyünket, nem szükséges újfent más reményekkel, más vállalatokkal megpróbálkoznom, hanem a sorsot magasztalva, megszabadítom magamat a végettől. A márczius Idusán szenteltem fel életemet a hazának és általa egy más dicső, szabad életet éltem.»

Felderült erre Cassius arcza és megölelvén Brutust: «Igyen gondolkozva, úgymond, menjünk az ellenségre! Akár győzünk, akár veszünk, nem félünk az ellenségtől.»

Ezek után megbeszélték a csatarendet barátjaik jelenlétében. Brutus magának kérte a jobb szárny vezényletét, a mi, tapasztalatára meg korára való tekintettel, úgy vélték, inkább Cassiust illette meg.

Mindazáltal Cassius azt is megtette, sőt megparancsolta, hogy Messala a legharczonább légio élén szintén a jobb oldalon vegyen állást. Brutus pedig íziben kivonultatta pompásan felszerelt lovasságát, majd minden késedelem nélkül melléje sorakoztatta gyalogságát is.

XLI. Antonius katonái éppen árkokat vezetnek a mocsaraktól, ahol táboroztak, a síkság felé, hogy elvágják Cassius útját a tengerhez. Caesar hadi népe pedig vesztegel, mert maga gyengélkedés folytán nincs is jelen, a serege meg nem igen számít csatára, hanem csupán arra, hogy az ellenség ki-kicsap a munkálatokra és könnyű lövegekkel, meg vak lár-mával igyekszik megzavarni az árokhányókat. Nem is törődnek tehát a szemben sorakozott ellenséggel és elbámulnak az árkok körül levő zajon, amely bizton kivehető ugyan nem volt, de nagyon hozzájuk hallatszott.

Ezenközben megvizsik a vezéreknek Brutustól azokat a czédulákat, amikre a jelszót felírták, ő maga pedig lóháton elléptet a legiók előtt és lelkesíti azokat. Azonban csak keveseknek van érkezése meghallani a közölt jelszót, mert a többség a nélkül, hogy azt bevárná, egy indulattal és hadi riadással az ellenségre tör. E rendetlenség folytán egyenlőtlenség, szakadozottság támad a legióknál és elsőnek Messala, majd az utána jövő legiói elhaladnak Caesar balszárnyánál, de csak a szélső sorokat érintik és keveseket terítenek le, végül aztán túlszárnyalják azt és betörnek a táborba.

Caesar, mikép emlékirataiban maga beszéli, egy barátjának, Marcus Antoniusnak álomlátása folytán, a mely Caesarnak távozást és a táborból való kiköltözködést javalt, csak rövidest vitette el magát és azt hitték, hogy meghalt. Mert üres sátrát kopja- meg lándzsavetések át meg átfurdalták.

A táborban nagy vérengzés történt az ottszorultak közt és felkonczolták azt a kétezer lakedaimonit is, a kik csak az imént jöttek segedelmül.

XLII. Brutus többi csapatai, amelyek nem kerítették körül Caesar szárnyát, hanem szemben támadták meg, könnyen viaszorították a megzavarodott ellenséget, felkoncizáltak három legiót és a győzelem hevében a futókkal együtt nyomultak be a táborba, élükön Brutussal. Azonban a mit a győzők nem láttak meg, azt maga a helyzet megmutatta a legyőzötteknek. Mert rárontottak ellenfeleik fedetlen és elszakított hadoszlopára, ott a hol az üldözés közben a jobbszárny elvált. A homlokon ugyan nem tudták visszanyomni az ellenséget, mert heves ellentállást fejtett ki, de a rendetlenségben leledző és a történelekről mit sem tudó balszárnyat megfordították és a táborba visszaűzték, a melyet aztán felharácsoltak, nem lévén jelen egyik vezér sem. Antonius ugyanis, mikép állítják, kikerülő az első rohamot, a mocsarak közé vonult vissza, Caesar pedig elhagyván a táborn, sehol sem volt látható. Sőt némelyek azzal a szeszszel, hogy megölték Caesart, Brutusnak mutogatták véres kardjaikat, leírták alakját és korát.

Ezenközben Brutus homlokvonala is immár nagy vérengzés közt viaszorította a szemben levő ellenséget, úgyhogy Brutus teljesen meg volt győződve a győzelemről, valamikép Cassius a vereségről. És csupán ez rontotta meg dolgukat; a Brutusét, hogy a győztesnek vélt Cassiusnak nem ment segedelmére, a Cassiusét, hogy az elveszettnek hitt Brutust nem várta be. Hisz Messala a győzelem jelekép veszi, hogy három sast, meg tömérdek hadi jelvényt vettek el az ellenfelektől, ezek pedig egyetlen egyet sem. Brutus a Caesar táborának felharácsolása után viaszatérván, elbámult, hogy nem látja Cassius vezérsátrát fennen, mikép lenni szokott, és szembe-tűnőleg, sőt a többieket sem a maguk helyén, a betörő ellenség ugyanis íziben feldöntötte és széttepte jobbadán azokat. Szinte némelyek, a kik társaiknál élesebben véltek látni, azt mondogatták Brutusnak, hogy sok fénylő sisakot és ezüst pajzsot látnak Cassius táborában szerte mozogni, csakhogy úgy a szám, mint a fegyverzet, azt vélik, nem vall a viaszmaradt táborórségre, de másrészt ettől eltekintve, nem látszik annyi holttest sem, mint várható lett volna, hahogy annyi sok legió vereséget szenvedett vala.

Elsőnek ez keltett gyanút Brutusban, hogy Cassiusnak baja esett. Tehát őrséget hagyott vissza az ellenség táborában, berendelte az üldözőket és sorakoztatta, hogy Cassius segedelmére mehessen.

XLIII. A dolog így esett meg vele. Cassius nem látta szívesen Brutusék első kirontását, a mely jelszó és parancsolat híján történt, meg az sem tetszett neki a dologban, hogy elhanyagolván az ellenség megkerülését és körülfogását, az első siker kivívásakor rögtön harácsolásra és bírvágyuk kielégítésére iramodtak. Habozása és húzavonája, semmint az ellenség vezéreinek gyors elhatározása és számítása folytán, aztán ennek jobbszárnya körül fogja. Lovassága íziben elszakad tőle és vágatást a tenger felé szalad, gyalogsága is, úgy látja, enged, jöllehet igyekszik azt együtt tartani és visszahívni. Egy megfutamodó zászlótartó kezéből kiragadja a jelvényt és lábai elé a földbe tűzi, de még testőrei se tartanak ki mellette vitézül. Igyen keserűségből visszavonul néhányad magával egy halomra, a melyről kilátás nyílik a síkra. De rövidlátó lévén, semmit sem lát, vagy nagynehezen csak a felprédált tábor.

Környezői azonban megpillantanak egy feléjük vágató derék lovas csapatot, melyet Brutus küldött ki. Cassius az ellenségének vélé, a mely az ő üldözésére jő. Mindazáltal az oldalán levők közül elmenesztí Titiniust, hogy kémlelődjék.

Ennek közeledte nem kerüli ki a lovasok figyelmét, mert a mint meglátják Cassiusnak bizalmas, hű emberét, örömlükben felriadnak: ismerősei leszökvén lovukról, üdvözlík és megölelik, a többiek meg diadalkiáltással, robajjal körüle nyargalásznak. De szertelen örömlükkel a legnagyobb veszedelmet idézik elő. Cassius ugyanis bízvást hiszi, hogy az ellenség elfogta Titiniust, és csak annyit mond: «Im bevártam pusztán életszeretből, hogy az ellenség legjobb barátomat szemeim előtt foglyul ejtse» — aztán visszavonul valami elhagyott sátorba és magával húzza egyik szabadosát, Pindarost, akit Crassus balesete óta szinte ily végszükségre a kezéülgyében készen tartott. A parthusoktól ám megmenekült, de most fejére húzza felöltőjét és meztelenített nyakát odatartja, hogy elvágja. Tényleg ugyanis fejét elválasztva találták a törzsökétől.

Pindarost pedig senki emberfia sem látta a haláleset óta, a mivel aztán némelyeknél gyanút keltett, hogy parancs nélkül, úgy gyilkolta meg Cassiust. Kis vártatva megjelennek a lovasok, és az általuk megkoszorúzott Titinius Cassiushoz megy. De a mint jajveszéklő, bánkodó barátjainak zokogásából és panaszszavából megérti a vezér szerencsétlenségét és tévedését, kirántja kardját, keserű szemrehányásokat tesz magának késlekedése miatt és kardjába dől.

XLIV. Brutus megtudván Cassius vereségét, rögtön oda siet, de haláláról csak a tábor közelében értesül. Könnyekre fakad hullájánál, az utolsó rómainak nevezi Cassiust, mert Rómában soha többé nem terem ily nagylelkű férfiú, majd halotti ruhába öltözteti és elküldi Thasosra, a végre, hogy temetése ne okozzon zavart a táborban. Aztán összegyűjtven vitézeit, vigasztalja őket és annak láttára, hogy a legszükségesebb dolgoktól megfosztattak, fejenként kétezer drachmát ígér nekik veszteségük pótlására.

Ezek aztán felbátorodnak beszédére és elbámulnak nagyszerű ajándékán, majd távoztakor örömrivalgással kísérik és égre magasztalják, hogy a négy hadvezér közül egyedül maradt legyőzetlen.

Az eredmény tehát megmutatta, hogy alapos volt reménysege, mikép győz a csatán. Mert kevés legiójával valamennyi szembeszálló ellenséget megkergetett, és ha minden csapatát alkalmazza az ütközetben, ha ezek javarésze nem mellékeli el az ellenséget és nem veti magát a préda után, bizonyára vereséget szenved az ellenség minden porczikája.

XLV. Brutus seregéből nyolczezeren estek el, ide értven a katonai szolgálakat is, a kiket Brutus «brigae»-nek nevezett. Az ellenség veszteségét Messala, több mint a kétszeresre számítja. Ez okon sokkal jobban megcsüggedtek, valamíg Antoniushoz jött Cassius szolgálja, névre Demetrios, a ki még az este levette a halottról köntösét meg kardját és hozzávitte. Erre úgy fellelkesültek, hogy virradáskor csatára kiállították a telfegyverzett sereget. Brutusnak mind a két táborra veszedelmes háborgatásban leledzett: a maga magáé, hadifoglyokkal szüntig telve, szigorú őrizetre szorult; a Cassiusé a vezérválto-

zást is nehezen szívelte, de mint aféle legyőzött, irigységet, gyűlölséget is táplált a győztes iránt; fegyverbe állította tehát a sereget, de tartózkodott az ütközettől. Aztán a foglyok közül a szolganépséget gyanakodásból fegyveresekkel elszigetelte és kivégeztette. A szabad állásuakat pedig jobbadán elbocsájtotta, azzal a mondással, hogy az ellenség már úgy is foglyokul ejtette őket, a kinél csak hadifoglyok és rabszolgák léteznek, nála azonban csak szabadok és polgárok vannak. Majd meglátván, hogy barátjai és vezérei fenekednek rájuk, kit elrejtván, kit megszöktetvén, megmentett. Ezek közt a foglyok közt volt Volumnius, a mimelő és Saculion a bohóc, kikre ugyan Brutus semmit sem vetett, de barátjai elibe vezettek és azzal vádoltak, hogy még most sem tartózkodnak gyalázó, gúnyoló szavakkal illetni őket. Midőn Brutus egyéb gondokba merülten hallgatott, Corvinus Messala azt tanácsolta, hogy korbáccsal fenyítsék meg a pelligeren és küldjék vissza mezíttelenül az ellenség vezéreihez, hogy lássák, minő czimborákra és korhely pajtásokra szorultak hadmenetükkor. Némelyek nevetésre veszik a dolgot, Publius Casca azonban az, a ki az első szúrást intézte Caesarra: «Ugyan csúful áldozunk, úgymond, az elhunyt Cassiusnak tréfálgodással és csúfondároskodással. Te fogod megmutatni Brutus, folytatá, mikép emlékezel Cassiusra, a midőn vagy megbünteted, vagy felmented azokat, a kik őt gúnyolják vagy rágalmazzák».

Erre Brutus szerfölött való bosszúságában: «Ugyan Casca mit kérdezősködtök, mondá, és miért nem tesztek belátásokatok szerint?»

Ezt a feleletet beleegyezéskép vették aztán és elvezetvén, kivégezték ezeket a nyomorult embereket.

XLVI. Aztán megajándékozta Brutus a katonáit, majd holmi megdorgálás után, hogy a jelszó bevétele és parancs nélkül rendetlenül rontottak az ellenségre, hogy a nekik megígért két várost Thessalonikét és Lakedaimont bocsátja prédájukra, hasznukra, hahogy derekasan küzdenek. És Brutus életében ez az egyetlen egy igazolatlan vád, jóllehet Antonius meg Caesar ennél sokkal szörnyűbb győzelmi bért szolgáltatott katonáinak, midőn majdnem egész Italia régi lakosait kiűzték,

hogy az övéik földeket, meg oly városokat kapjanak, a mikhez nem volt joguk. Azonban ezeknél a háború czélja az uralom és a hatalom megszerzése volt, holott Brutusnak, tekintettel erényének hírnevére, még a nép sem engedte meg, hogy akár győzzön, akár bukják, semmint igazságos és tisztességes eszközökkel, főkép Cassius elhunytával, a kit az a vád terhelt, hogy egyszer-másszor erőszakoskodásra ragadta Brutust. Ám mikép hajózáskor, midőn eltörik a kormányrúd, igyekeznek más fát hozzászegezni és illeszteni, nem éppen a legjobban, de úgy, a hogy a szükség parancsolja, hasonlókép Brutus oly roppant sereg élén, oly kétséges viszonyok közepette, nem rendelkezvén a helyzetnek megfelelő hadvezérrel, kényszerült azokat alkalmazni a kik kezénél voltak, meg sok olyast tenni és mondani, a mi ezeknek tetszett. Jóvá hagyta tehát azt, a mivel ezek Cassius katonáit megjavítani vélték; mert makacsok voltak a táborban és gyávák az ellenséggel szemben vereségük okán.

XLVII. De egy cseppet sem volt kedvezőbb Caesar meg Antonius helyzete; az élelmi szerek szűk volta és a tábor mély fekvése miatt keserves télnek néztek elébe. Morotvaktól körüvezetten, az ütközet után az őszi esőzések beálltával a sátrak vízzel, sárral teltek meg, a mi aztán a hideg miatt rögtön keménynyé fagyott. Ebben a helyzetben leledzvén, híre jött annak a szerencsétlenségnek, mely a tengeren érte seregüket. Brutus hajói ugyanis megtámadták a Caesaréit, a melyek derék segedelmet szállítottak számára és tönkre tették. Csak nagyon kevesen menekültek meg az ellenségtől, a kik aztán éhínségükben a kötéléken, a vitorlákon rágódva tengették éltüket. Ennek hallatára Caesar meg Antonius iparkodtak döntő ütközetre menni, valamíg Brutus értesül arról, hogy mily roppant csapás érte őket. Mert ugyanazon a napon történt mind a szárazon, mind a tengeren az ütközet. Ámde inkább véletlenből, semmint a hajós-parancsnokok hibájából értesült a sikerről. Mert egyébként bizonyára nem bocsájtkozott volna egy második ütközetbe, mivelhogy serege hosszú időre el volt látva a legszükségesebbekkel és oly előnyös terepen foglalt állást, hogy sem a téltől, sem táborának az ellenségtől való erőszakos megvételeitől nem félhetett. Ezen kívül még az a körülmény,

hogy a tengert is uralta és a szárazon is győzött, csak növelte reményét, önbizalmát. Azonban a római birodalom, úgy tetszik, nem tűrte tovább a többek uralmát; az egyed-uralomra szorult, az istenség pedig mellőzni, félretenni kívánván azt az egyedüli férfiút, a ki útjában áll az uralomra egyedül képes egyénnek, elfogta ama szerencsés hírt, jöllehet Brutusnak oly közvetlen közelébe jutott, hogy figyelmét nem kerülhette ki.

Egy nappal a tervezett ütközet előtt ugyanis, valami Clodius, egy ellenséges szökevény jött hozzá későn azzal a jelentéssel, hogy Caesarék értesülvén hajóhaduk tönkremenetéről, iparkodnak döntő-csatára kelni.

De emberünk ezzel a beszédével hitelt nem nyert, sőt Brutus színe elé sem került, mert mindenképen kicsinylésre talált, hogy vagy nem jól hallotta a dolgot, vagy kedvkeresésből hazug hírt hozott.

XLVIII. Ugyanazon az éjszakán, mint mondják, a szellem újfent megjelent Brutusnak ugyanabban az alakban, de semmit sem szólt, csak eltűnt. Publius Valerius bölcselő, a ki eleitől kezdve Brutus oldalán hadakozott, ezt a jelenséget nem említi, de beszéli, hogy az első sast méhek lepték el színültig, hogy az egyik tiszt karjából rózsakenőcs szivárgott és a többszörös törülgetésnek meg szárogatásnak semmi eredménye sem lőn. Szinte a csata küszöbén két sas összezapott egymással és a két tábor kellő közepén viaskodott. Halotti csend szállt a síkra és mindenki a küzdelmet nézte. Egyszerre a Brutus felén levő sas engedett és elmenekült. Nagy riadalmat okozott egy szerecsen, a midőn a kapunyitáskor elsőnek találkozott a sashordóval. A katonák rossz jelnek vették és összeszabdalták.

XLIX. Brutus kivezetvén és az ellenséggel szemben állítván seregét, még jó ideig várakozék. A sereg-szemle alkalomával ugyanis feljelentés történik egynémelyek ellen, a mi gyanúját kelti fel, de meg észreveszi, hogy a lovasság nem valami nagy kedvvel kap a csatába, hanem folyton azt lesi, mit tesz a gyalogság.

Ekkor hirtelenében elvágtat Brutus mellett egy harczedzett férfiú, a ki bátorságáért kiváló tiszteletében állt és átpártol az ellenséghez. Camulatusnak hívták. Brutus ennek láttára mélyen

elszomorodik. Majd akár nagyobb átpártolás és árulástól való félelemből, íziben az ellenségre vezeti seregét, midőn a nap már kilencz óra felé hajol. A maga szárnyán győzedelmeskedik is és folyton előre nyomul, miközben az ellenség hátráló balszárnyába beleragaszkodik. A gyalogságot támogatva, lovasai is bevágnak a megzavarodott ellenség közé. De balszárnya, a melyet vezérei, hogy körül ne keríthessék, mindinkább kinyujtanak, híján lévén a kellő számú legénységnek, a középen szétszakad, ilyen meggyöngül, nem képes ellentállni az ellenségnek és elsőnek megszalad. Az ezt keresztültörő ellenfél pedig legott körülveszi Brutust. Brutus a veszedelem közepette a győzelem kivívására elkövet mindent, a mi csak egy katona és hadvezér tehetségétől telik, kézzel, észszel, de épp azzal veszít, a mivel az előbbi ütközetben nyert. Mert akkoron az ellenségnek legyőzött része menten mind elpusztult, most azonban Cassiusnak megfutamodott hadinépéből csak kevesen vesztek el, de a megmenekültek az előző vereség folytán való félelmükben zavart, csüggetetiséget árasztottak a sereg javarészeire. Itt küzdött a legkitünőbb és legelőkelőbb ifjak közt Cato fia, Marcus is. Teljes kimerültségében nem engedett, nem futamodott meg: keményen vagdalkozva, magát megnevezve, majd atyja nevét hangoztatva, tömérdek ellenséges hullától környezetben esett el. Elestek a legderékabbak a többi csapatokból is, szembeszállván a veszedelemmel Brutusért.

L. Brutus barátjai közt volt valami Lucilius nevű bátor férfiú. Ez annak láttára, hogy egynehány barbár lovas az üldözés közben a többiekre semmit sem vetvén, hanyatthomlok Brutus felé vágat, elhatározta, hogy élete veszélyeztetésével útjukat állja. Kissé hátra maradt tehát és rájuk kiált, hogy ő Brutus. Ezek hitelt adnak néki, mivelhogy Antoniushoz kéri magát vezettetni, a kiben bízik, holott retteg Caesartól. A lovasok örülnek a fogásnak, és abban a hiszemben, hogy bámulatos szerencsájük akadt, elvezetik Luciliust, immár sötét lévén, és előre küldenek egynehányat maguk közül hírvivőkép Antoniushoz. Antonius örömeiben maga megy a kísérők elébe, a többiek pedig, arra az értesülésre, hogy élve hozzák Brutust, összecsdülnek; némelyek szánakoznak sorsán, mások meg méltat-

Annak tartják dicsőségére, hogy pusztá életszeretéből barbarok prédájává lőn. Közeledtükre Antonius megáll, töprengvén, mikép fogadja Brutust.

Elébe vezettetvén Lucilius, nagybátran így szól: «Brutust, Marcus Antonius, senki sem fogta el, de nem is fogia el senki. Nincs a szerencsének oly hatalma az erényen! Mert akár élve, akár halva leljék meg, mindig méltókép találják maga magához. Rászedvén katonáidat jövök ide, készen bármi kegyetlen büntetés elszenvédésére». Ezt mondta Lucilius. Valamennyien megrémülnek. Antonius pedig a kísérőkhöz fordulván: «Nemde bajtársak, úgymond, bosszankodtok tévedéseken és azt hiszitek, hogy csúffá lettetek? Ám tudjátok meg, hogy jobb fogást tettetek annál, a mit kerestetek. Hisz ellenséget kerestetek, barátot hoztok. Isten ugyse, nem tudom, mitevő lettem volna Brutussal, ha él. Az ilyen embert pedig szivesebben látom barátul, semmint ellenségül.»

Ezeket mondván, megölelte Luciliust és egyik barátjára bízta. Ettől fogvást mindvégig hű, állhatatos emberére talált benne.

II. Brutus átkel egy bozótos és szakadékos partu patakon, de immár sötét levén, nem megy messze, hanem letelepedik valami teknős helyen, a mely előtt nagy szikla meredt, csupán egynehány barátja és tisztje társaságában.

Feltekint a csillagokkal telistele égre és két verset²⁶ szaval, a mik közül egyiket Volumnius fel is jegyezte:

Zeus tudd meg azt, ki volt bajunknak az oka,

a másikat, úgy mondja, elfelejtette.

Aztán névszerint előszámlálja a csatában előtte elesett barátjait és különösen felsóhajt Flavius meg Labeo említésekor. Az első legatusa volt, a második a mesteremberek felügyelője.

Ezenközben egyikük, maga is szomjuzáván, meg Brutust is hasonlóképp gyötrődni látván, kapja sisakját és a patakra szalad. De a másik partról zörej hallatszik, mivel Volumnius előre megy kémlelődni és vele együtt Dardanos, a pajzshordó.

²⁶ Euripides, Medea 332. Az elfelejtett vers állítólag ilyesféle lehetett: «Erény, egyéb se vagy üres szónál.»

Majd visszatérnek és italt kérnek. Brutus szokása szerint nyájasan mosolyogván Volumniusra: «Már elfogyott, úgymond, de mindjárt másikat hoznak számotokra. Ámde ugyanaz a kiküldött veszedelembé kerül, hogy az ellenség kezére jut és csak nagy keservesen menekül sebek árán. Midőn Brutus számíttatja, hogy nem sokan estek el a csatában, Statyllius ajánlkozik, hogy az ellenségen átlopakodván, mert másképp nem volt lehetséges, kifürkészi a tábort és égő fáklyával jelt ad, hahogy jó rendén talál mindent, aztán újfent visszatér hozzá.

Statyllius eljutván a táborba, fáklyajelet ad, de midőn hosszú idő múltán nem tér vissza, Brutus azt mondja: «Ha Statyllius él, vissza fog térni.» Történetesen azonban visszatérte közben az ellenségre botlott és életét vesztette.

LII. Az éj előre haladtával, Brutus, úgy fektében, Clitus nevű rabszolgája felé hajol és suttogva mond neki valamit. Clitus csak hallgat és sirásra fakad. Majd pajzshordójához, Dardanoszhoz fordul és titkon beszélget vele. Végül hellen nyelven emlékezteti Volumniust tanulmányaikra és gyakorlataikra, majd kéri, hogy markolja meg vele együtt kardját és segítse hathatósá tenni a szúrást. Volumnius visszautasítja és a többiek hasonlóképp. Valaki azt mondja, ne vesztegeljenek, hanem meneküljenek, mire Brutus felemelkedik és így szól: «Csakugyan menekülni kell, ámde nem a lábak, de a kezek segédelmével.» Aztán kezét szorít mindegyikkel és szerfölött nyájas arczczal mondja, hogy nagy örömére szolgál, miképp egyetlenegy barátjában sem csalatkozott; csak hazája miatt vádolja a sorsot. Maga magát boldogabbnak tartja a győzteseknél, nemcsak a multra, hanem a jelenre nézve is, mert az erény dicsőségét hagyja maga után, a mit a helyzet urai sem fegyver, sem pénz segédelmével vissza nem hagyhatnak. Örökké is rajtuk szárad, hogy igaztalan, gonosz létükre, igazságos és becsületes embereket vesztettek el és bitor módra uralkodnak. Majd kéri, sürgeti barátjait, hogy meneküljenek és másod vagy harmadmagával, köztük Stratonnal, a kivel a szónoklat tanulmányozása óta bizalmas viszonyban állt, kissé félre vonul. Ezt közvetlen maga mellé állítja, kivont kardját pedig a markolatnál két kezével a földbe erősíti, majd belerohan és meghal. Mások azt

állítják, hogy nem magának Brutusnak, hanem az ő sűrű kérésére Straton eljordított arczczal tartotta a kardot, aztán nagy erővel mellét beletaszította, úgyhogy a kard át meg ájtárta és rögtön kiszenvedett.

LIII. Ezt a Stratont, Messala, Brutus meghittje, miután megbékült Caesarrel, egy alkalommal szabad érkezésekor, bemutatta neki és könnyezve azt mondá: «Ez az a férfiú, Caesar, a ki Brutusomnak megadta a végső kegyeletos szolgálatot.» Caesar jól fogadta Stratont és azok közé a hellenek közé számítottá, a kik vállalataiban meg az actiumi csatában kitűnő szolgálatokat tettek neki. Beszélük, hogy Caesar később megdicsérte Messalát, mert, jóllehet Philippinél a legnagyobb ellensége volt Brutus miatt, Actiumnál a leglelkesebb hívekép tanúsította magát. «Én, válaszolá Messala, Caesarom, mindenha az igazságosabb és a jobb ügyet pártoltam.» Antonius megtalálván Brutus holttestét, a tulajdon legdrágább bíboröltönyébe burkoltatta, majd midőn megtudta, hogy elorozták a bibort, a tolvajt kivégeztette. Brutus hamvait pedig anyjához, Serviliához küldötte.

Brutus neje, mikép Nikolaos bölcslő és Valerius Maximus beszélük, életét akarta kioltani; barátjai ettől ugyan el nem téríthették, de mindazonáltal azt meggátolni igyekeztek és őt szemmel tartották; Porcia azonban izzó szenet ragadott ki a tűzből és lenyelte, majd összezárta ajkait és ighen megfulladván, elpusztult.

Mindazáltal idézik Brutusnak barátjaihoz intézte levelét, a miben szemrehányásokat tesz nekik és feljajdul Porciáért, hogy elhanyagolták és hogy betegsége miatt inkább megvált az élettől. Úgy tetszik azonban, hogy Nikolaos tévedett az időszámításban, mert az a levél, hahogy hiteles, megismerteti úgy a Porcia betegségét és a férje iránt való szeretetét, valamikép elhunytának a módját is.

DION ÉS BRUTUS EGYBEVETÉSE.

I. A számos jeles tulajdonságok közt, a mikkel e férfiak rendelkeztek, első sorban áll az, hogy a legjelentéktelenebb eszközökkel a legmagasabb helyre jutottak; de e tekintetben Dioné az elsőség. Mert nem volt ösztönző versenytársa, valamikép Brutusnak Cassius, a ki ugyan erényre, hírnévre nem volt oly mértékben megbízható, de a hadban tekintélyes szolgálatot tett neki merészségével, ügyességével és gyakorlatiasságával, elannyira, hogy némelyek szinte néki tulajdonítják a merénylet kezdeményezését és azt állítják, hogy tulajdonképen ő volt a habozó Brutus vezetője a Caesar ellen való összeesküvésben.

Dion ellenben, mikép látható, tervéhez nem csak fegyvereket, gályákat és hadierőt, hanem barátokat és megsegítő társakat is maga szerzett magának. De Dion nem is a háború és a körülmények segedelmével jutott a hatalom, a kincsek birtokába, sőt még a saját vagyonát is a háborúra áldozta polgártársai szabadságáért és fogyasztotta a száműzetés kiadásával.

Ezenkívül Brutusnak meg Cassiusnak nem volt bátorságos nyugton maradása Rómából menekültük után, sőt szükségképen kényszerültek a háborúhoz folyamodni, miután halálra ítéltettek és üldöztettek. És midőn személyüket a fegyver oltalma alá helyezték, inkább maguk magukért szálltak szembe a veszedelemmel, semmint polgártársaikért, holott Dion, a ki száműzetésében, a száműző zsarnoknál bátorságosabb és kellemesebb életet élt, saját szántából zúdított magára roppant veszedelmet, hogy megmentse Siciliát.

II. Mindazáltal egészen más dolog volt a syrakusaeiekre nézve a Dionysiostól, mint a rómaiakra nézve a Caesartól való megszabadulás.

Dionysios ugyanis épenséggel nem tagadta, hogy kényúr és ezer gazsággal tetézte Siciliát. Caesar uralma, megalapulásakor ugyan elég bajt hozott azokra, a kik ellene szegültek, de csak a színe, a neve volt a kényuralomnak azokra, a kik azt elfogadták és magukat alája vetették és nem is credt abból

semmi kegyetlen, zsarnok tett. Sőt olybá tűnt fel Caesar, midőn a közállapotok egyeduralmat kívántak, mint maga az istenség rendelte legszelidebb orvos. Ezért a római nép legott vágyakodott Caesar után, elannyira, hogy engesztelhetetlen haragra gerjedt gyilkosai ellen, holott Diont főkép az tette gyanússá polgártársai előtt, hogy eleresztette Dionysioszt Syrakusaeából és hogy nem dúlta fel az első zsarnok sírját.

III. A hadi vállalatokra nézvest Dion kifogástalan vezér volt; a mit maga tervelt, azt kitünően végre is hajtotta és helyreállította, jóra fordította ezt, a mit mások elhibáztak. Brutus ellenben, úgy tetszik, megfontolás híján ment bele a mindent kockára tevő ütközetbe és bukásakor nem talált módot lábraállani, hanem megcsüggedt, letett minden reményről, még csak annyit sem mervén, mint Pompeius, hogy szerencsét próbáljon' jóllehet nagyban számíthatott a kezén levő seregre, hajóhadával pedig bízvást uralta az egész tengert. Brutus ellen a legnagyobb vád, hogy ő, a ki Caesar kegyelméből menekült, a ki annyi fogolytársa életét mentette meg, a hányat csak akart, a kit Caesar barátjául tekintett és sokaknak elébe helyezett, hogy ő megmentőjének gyilkosa lett. Ezt pedig senki sem hozhatja fel Dion ellen.

Sőt ellenkezőleg, mint Dionysiosnak rokona és barátja, igyekezett ennek uralmát fentartani és megoltalmazni, csak midőn száműzetett hazájából, sérelmet szenvedett nején és elvesztette vagyonát, kelt egész nyíltan igazságos, jogos háborúra. De tán első sorban is az ellenkező oldalról kell szemügyre venni a dolgot.

Mert a mi főkép dicséretükre válik e férfiaknak, a zsarnokok gyűlölete és a gonosz utálata, az tiszta és szennytelen volt Brutusnál, a mennyiben személyesen semmi panasza sem lehetett Caesarra és csak a közszabadságért tette kockára életét. Dion ellenben, ha nem szenved személyes sérelmet, tán nem kél hadra. És ez kiderül Platon leveleiből is, a mikből nyilván látható, hogy nem azért buktatta meg Dionysioszt, mert elpártolt a zsarnokságtól, hanem mert ez eltaszította. Ezen kívül csupán a közérdek tette Brutust Pompeius barátjává, jóllehet ellensége volt, és Caesar ellenfelévé, mert a barátság és az

ellenségeskedés mértékéül egyedül az igazságot vette. Dion sokban támogatta Dionysioszt hálából, valamíg bizalmát élvezte és ezt elveszítvén, haragból indított hadat.

Ez okon még barátjai sem bíztak benne valamennyien attól féltükben, hogy Dionysios eltávolítása után maga magának biztosítja az uralmat és a zsarnokságnál tetszetősebb névvel rászedi polgártársait.

Brutusról azonban még ellenségei is azt hangoztatták, hogy ő volt az egyedüli a Caesar gyilkosai közt, a ki elejétől mindvégig egyetlen egy célzt tüzött maga elé, t. i. visszaadni a rómaiaknak ősi alkotmányukat.

IV. Ezeken kívül a Dionysios ellen való küzdelem egyáltalán nem hasonlítható össze a Caesar ellen valóval. Mert Dionysioszt, a ki legjava időtöltését a tivornyázásban, a játékban és az asszonyokban találta, még czimborái is kivétel nélkül megvetették. Ám a Caesar megbuktatására még csak gondolni is, és nem rettenni meg ügyességétől, hatalmától, szerencsájától, a melynek még a neve sem engedte nyugodni a parthus és az indus királyokat, arra fenkölt lelkület és semmitől meg nem rettenő bátorság kelle. Ezért Dionhoz Sicilián, csupán megpillantásakor, ezeren meg ezeren csatlakoztak Dionysios ellen, holott Caesar dicsősége még halála után is lábra állította híveit, csupán a neve legott elsővé tette a rómaiak közt egy ügyefogyott gyerkőczből, a ki azt felvette és bűvszerkép oltalmazta Antonius hatalma, ellenséges indulata ellen.

De ha valaki azt veti fel, hogy Dion roppant küzdelmek árán űzte el a zsarnokot, Brutus pedig védtelenül, őrizetlenül ölte meg Caesart, már maga az is rendkívül éleselméjűségnek és hadvezéri tehetségnek a jele, az akkora hatalomtól környezett férfiút védtelenül, őrizetlenül kapni.

Mert nem hirtelenében, nem magánosan avagy kevesedmagával támadta meg és vesztette el, hanem hosszú időn forralta a merényletet és sokadmagával támadt reá, a kiknek egyike sem lőn árulójavá, akár mert legott a legtisztességesebbeket választotta, akár mert választásával tisztességessékké tette azokat, a kik benne bíztak.

Dion ellenben gonoszakba helyezte bizalmát, lehet, mert

rosszul választott, lehet, mert bánásmódjával gonoszakká tette a tisztességeseket. Egyiknek sem szabad okos emberrel megtörténnie. Platon is korholta, hogy oly barátokat választott, a kik vesztét okozzák.

V. Dionnak, elvesztekor, nem akadt egyetlenegy bosszúállója sem; Brutust ellenségei közül maga Antonius temettette el tisztességesen, Caesar pedig megőrizte tisztességét. Ércszoborra pedig ott állt Mediolanumban, az Alpeseken innen való Galliában. Midőn Caesar idő multán meglátogatja ezt a találó, szép kidolgozású művet, egyelőre tovább halad, aztán kissé megállapodik és a szemlélő sokaság közepette oda hivatja az előljárókat, majd azt mondja nekik, hogy frigytorésen kapta a várost, mert ellenséget tartogat keblében. Ezek eleinte, mint képzelhető, tagadkoznak és nem tudván, kire czéloz, csak egymásra tekintgetnek. Erre Caesar a szobor felé fordul és összevont szemöldökkel: «Nem-e ellenségem az, a kinek szobra itt áll?» Erre még inkább elrémülnek az előljárók és elnémulnak. Caesar pedig mosolyogva megdicséri a gallokat, hogy hűek maradtak barátjukhoz balsorsában és meghagyta, hogy a szobor helyén maradjon.

XLVII.
ARTOXERXES.

(456—362. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Az első Artoxerxes, a ki szelidségre, nagylelkűségre első volt a perzsa királyok közt és melléknéven «Nagykezünek» neveztetett, mivelhogy a jobb keze nagyobb volt a balnál, Xerxes fia volt. A második Artoxerxes, a kinek életrajzát írjuk, melléknéven Mnemon,¹ amannak leányától való fia volt.

Dariusnak ugyanis négy fia született Parysatistól: Artoxerxes a legidősebb, utánna Kyros és Ostanés meg Oxathres, a fiatalabbak: Kyros, a régi Kyrostól kapta a nevét, ez pedig állítólag a naptól. Kyrosnak nevezik ugyanis a perzsák a napot.

Artoxerxest eleinte Arsikasnak hívták, jóllehet Deinon² azt állítja, hogy Oarsesnek.

Egyébként valószínűtlen, hogy Ktesias,³ ámbár tömérdek hihetetlen, képtelen dolgot szőtt történetébe, ne tudta volna a király nevét, a kinek oldalán időzött, a kit magát, a kinek feleségét, anyját és gyermekeit orvosolta.

II. Kyros kora ifjúságától kezdve heves és indulatos volt, Artoxerxes ellenben mindenben szelidebbnek látszott és természetre mérsékeltebb hajlamú volt. Szép és jó asszonyt⁴ vett

¹ Emlékező, jó emlékező tehetségű.

² Nagy Sándor kortársa és a perzsák történetének szerzője.

³ Knidosból, tizenhét évig élt Artoxerxes udvarán. Perzsia és India története című munkájának töredékeit bírjuk.

⁴ Stateirát.

nőül ugyan a szülőinek parancsára, a kit azonban akaratuk ellenére is megtartott. Darius ugyanis kivégeztetvén ennek a bátyját, őt magát is elemészteni akarta, ámde Arsikas az anyjához fordult könyörgésével és sok könny árán kivitte, hogy nem ölték meg, sőt nem is választották el tőle a nejét. De az anyja sokkal jobban kedvelte Kyrost és óhajtotta, hogy ez legyen a király.

Ez okon midőn az atyja immár elbetegeskedvén, a tenger-mellékről visszahivatott, telve jó reményekkel kelt útra, hogy az anyja közremunkálása folytán ő lesz a birodalom örököse.

Parysatis élt is azzal a tisztességes ürügygyel, a mivel az öreg Xerxes, Demokrates javallására, hogy t. i. Arsikas Artoxerxest a magányzó, Kyrost ellenben az uralkodó Dariusnak szülte. Csakhogy nem volt eredménye, mert az idősebbik neveztetett ki királylyá Artoxerxes néven, Kyros pedig Lydia satrapájává és a tenger-mellék kormányzójává.

III. Nemsokára Darius elhunyt után a király Pasargadába rándult, hogy a perzsa papok a királylyá avatás szertartásait teljesítsék rajta. Itt van a hadistennő temploma, a kit bízást Athene-vel lehet összehasonlítani. A felavatandó köteles, miután belépett, a tulajdon ruháját levetni és felölteni azt, a mit a régi Kyros viselt, mielőtt királylyá lett, majd száraz fűgét enni, pisztáczt levélgyurmát rágni és egy kupa aludt tejet inni. Vajjon léteznek-e még egyéb szertartások is, senki más nem tudja. Épp ezeket készült Artoxerxes teljesíteni, midőn megérkezik Tisaphernes, magával hozván egyet a papok közül, a ki Kyros gyermekkori nevelésére felügyelt és őt a magusok tanaira oktatta és a ki úgy tetszett, bármelyik perzsánál jobban fájlalta, hogy nem Kyros lett a király. Ez okon hitelt érdemelt a Kyros ellen való vádaskodása. Azzal vádolta pedig, hogy a templomban merényletet tervez és mikor a király leveti a ruháját, megrohanja és megöli.

Némelyek azt állítják, hogy erre a feljelentésre Kyros rögtön elfogatott, mások pedig, hogy Kyros tényleg beosont a templomba, de a pap rejtekében elárulta.

Immár kivégezni akarják, midőn az anyja karjaiba zárja, fiúrtjeivel eltakarja, majd nyakát az övéhez szorítja, aztán sűrű

könnyhullatásával, siralmaival kikönyörgi életét és újfent visszajuttatja a tengermelléki tartományokba. De Kyros nem éri be ama kormányzósággal, nem a szabadon bocsájtást, hanem az elfogatást tartja eszében és bosszúérzetében jobban mint valaha, eped a királyi méltóság után.

IV. Némelyek azt állítják, hogy azért ütött pártot a király ellen, mert a kapott asztal-pénzzel nem érte be. De ez dőre beszéd. Mertha senki más, ott volt az anyja, a kitől kaphatott a mennyit csak kívánt, ellátta és kiszolgálta volna ez a sajátjából. Ám gazdagságról tanúskodnak a zsoldos-csapatok, a miket meghittjei és vendégbarátjai közvetítésével sok helyütt tartott, mikép Xenophon beszéli. Mert tömegesen nem gyűjtötte össze ezeket, titkolván előkészületeit, hanem sok helyütt rendelkezett emberekkel, a kik különböző ürügyek alatt csapatokat toboroztak számára.

A királynak a gyanúját pedig az oldalán levő anyja igyekezett eloszlatni és Kyros maga is mindenkor alázatosan írt neki, majd kérvén valamit tőle, majd Tisaphernest viszont vádolván, akár csupán erre horgolna, ezzel viszálykodna.

De volt a király természetében valami nehézkesség, a mi sokaknak jóságosságnak tetszett. Eleinte úgy látszott, nagyon is utánozta a hasonnevű Artoxerxes szelidségét; szívesen megengedte az elébe való járulást, szinte bőkezű volt az érdem szerint való jutalmazásban, kitüntetésben, eltávolított a büntetésből minden meggyalázót; örvendezett, a midőn ajándékot fogadott, akár az, a ki adta, avagy a ki tőle kapott; adakozásában kegyesnek, emberszeretőnek tanusítván magát. Semmi ajándék nem volt oly jelentéktelen, hogy szívesen ne fogadta volna. Midőn valami Omises rendkívül nagy granát almát hozott neki: «Mithrasra, úgymond, ez az ember bizonyára egy kisvárosból is nagyot teremtene, ha rábíznók».

V. Így midőn utaztában egyik ezt, a másik meg azt hozott neki, valami munkásemler siettében egyebet nem lelhetvén, a folyóra szalad, két kezével vizet merít és hozzáviszi. Megörült ennek Artoxerxes és aranyserleget küldött neki ezer dareikossal.⁵

⁵ Darius-arany: értéke körülbeül 15 korona.

A lakoniai Eukleides vakmerő nyíltsággal beszélgetett vele. Artoxerxes azt üzenté neki egy chiliarchossal⁶: «Neked szabad azt mondani a királynak, a mit akarsz, de nekem nem csak mondani, hanem cselekedni is szabad.»

Vadászás közben Tiribazos megmutatta neki, hogy kandyse⁷ elszakadt. A királynak arra a kérdésére, hogy mit csináljon vele, Tiribazos így felelt: «Ölts mást, ezt pedig adjad nékem!» Így is cselekedett a király, mondván: «Ám néked adom Tiribazos, de megtiltom a viselését.»

Tiribazos, jóllehet nem volt valami rossz ember, csak könnyelmű és szeleverdi, nem vetett erre, hanem legott magára öltötte a ruhát és megrakta aranydiszítésekkel, a miket a királyi nők hordani szoktak.

Mindenki bosszankodott ezen, mert tilalmas volt, de a király csak nevetett: «Megengedem neked, úgymond, hogy viseljed az aranycziczomát, akár egy asszonynak, a ruhát pedig akár valami eszelősnek.»

A király asztalánál senki sem evett, csak az anyja, meg a felesége; az lent ült, amaz pedig fent, de Artoxerxes két itjabb testvérét, Ostanest és Oxathrest is az asztalhoz szólította.

Ám a perzsáknak legkedvesebb látványul szolgált Stateira kocsija,⁸ amely mindenha függönyözetlenül haladt előre és lehetővé tette a pórnöknek is, hogy üdvözljék és megköze-lítsék Stateirát; ez okon a nép kedvelte is a királynőt.

VI. Mindazáltal az újítók és nyugtalankodók úgy vélték, hogy a körülmények oly jeles szellemű, tehetségű, kiválókép harczona és barátkedvelő férfiút kívánnak, minő Kyros, és a birodalom roppant volta becsvágyó, bátor királyt követel. Kyros pedig hasonlókép bízván a Felső-Ázsiában lakókban, valamikép a környezőiben, háborúra készült. Írt a lakedaimoniaknak is, felszólítván őket, hogy jöjjenek segedelmül és küldjenek hozzá embereket, a kiknek ő, úgymond, ha gyalog jönnek, lovakat, ha lovon, kocsikat ad, ha földjeik vannak, falvakat, ha falvaik, városokat. A katonáknak pedig a zsoldot nem számllálja,

⁶ Ezredes-féle csapatparancsnök.

⁷ Perzsa újjas felöltő.

⁸ Lásd ide vonatkozólag a XXVII. f.

hanem úgy méri. Magáról pedig nagyfennen nyilatkozván, azt mondá, hogy a bátyjáénál nemesebb szívet hord kebelében, bölcsessége alaposabb és jobban ért a magus tanokhoz, hogy több bort iszik és bír el, hogy az gyávaságból, puhaságból nem mer lóra kelni a vadászaton.

A lakedaimoniak tehát skytalét küldenek Klearchosnak azzal a parancscsal, hogy mindenben engedelmeskedjék Kyrosnak.

Kyros pedig felkerekedett a király ellen, tetemes barbár haderő, meg kis híján tizenháromezer hellen zsoldos élén, hadjáratának mindig más meg más ürügyöt adván. De nem soká alakoskodhatott, mert Tisaphernes meg ment a királyhoz és személyesen tett jelentést. Nagy zavar támadt a királyi udvaron. A háborúnak fővádja Parysatisra esett és barátjai gyanúba, rossz hírbe kerültek.

Parysatis leginkább Stateira bántotta, a ki a háborút nagyon a szívére vette és azt kiabálta: «Hol vannak amaz esküdözések, ama kérések, a mikkel a halálból kiragadván azt, a ki testvéreére agyarkodott, háborúba, ezer bajba döntöttél minket?»

Ezért gyűlölte meg Parysatis, ez a szenvedélyes és haragjában, bosszúállásában barbár teremtés, Stateirát és fondorkodott az elvesztésén.

Deinon ugyan azt beszéli, hogy Parysatis még a háború alatt végrehajtotta a merényletét, Ktesias meg, hogy csak később. Kétségtelen azonban, hogy Ktesias, mint a történetek szemtanúja, tudhatta annak idejét és néki nem is lehetett oka arra, hogy a tettét idejéből szándékosan kiforgassa, a minek lefolyását körülményesen elmondja, jöllehet elbeszélése gyakran a mese és dráma elemébe csap át az igazság teréről; maradjon tehát az esemény abban az időpontban, a mibe ő helyezte.

VII. Kyroshoz, előnyomultában olyféle hírek, szóbeszédék érkeztek, hogy a király nem szándékozik legott csatára kelni és nem is igyekszik vele összeecsapni, hanem Persisben vesztegel, valámíg seregei oda mindenunnan összegyülekeznek. Ugyanis tíz könyök széles és ugyanily mély árkot huzatott a síkon keresztül négyszáz stadiumra.⁹

⁹ Mintegy 80 kilométer.

Ezen az árkon belül engedte Kyrost vonulni és szinte Babylon közelébe jutni. Mint mondják, elsőnek Tiribazos merte kimondani, hogy nem szabad a csatát kerülnie, sem pedig Mediát meg Babylont, sőt Susát magát feladni, hogy Persisben fészkelje meg magát, a midón hadereje többszörte nagyobb az ellenségénél és ezer meg ezer satrapája, vezére van, a kik belátásra, vitézségre derekabbak Kyrosnál. Artoxerxes tehát eltökélte, hogy hováhamarabb döntő ütközetre kel.

Midón aztán pompásan felszerelt kilenczszázezer emberével hirtelen előtűnt, úgy ráijesztett az elbizakodottságból és megvetésből rendetlenül, szinte fegyvertelenül menetelő ellenségre, hogy Kyros csak sok öltés-kiáltással, lármával tudta azt nagynehezen rendbe állítani.

Aztán midón seregét csendben, nyugodtan elővezette, a görögök elbámultak a jó fegyvelmen, a kik az ily roppant tömegnél csak zűrzavaros ordítózást, ide-oda hullámozást, nagy rendetlenséget és szaggatottságot vártak. Szintén igen helyesen a legerősebb sarlós kocsikat a hellenekkel szembeállította a saját gyalogsága elé, hogy valamíg kézre kerül a dolog, rohamuk erejével megtörje a sorokat.

VIII. Számos történész elbeszélte ezt a csatát, Xenophon pedig mintegy szemeink elé állítja azt, és az események, nem mint megtörténtek, hanem mint történők közé helyezi mindenha az olvasót, a ki az élénk elbeszélés folytán fellelkesül és szinte átérzi a veszedelmeket.

Dőreség volna tehát azt újra elbeszélni, hanemha ama nevezetes körülményeket, a miket ő mellőzött. A hely, ahol megütköztek Kunaxának¹⁰ nevezetik és Babylontól ötszáz¹¹ stadiumra esik. Klearchos a csata előtt felszólította Kyrost, hogy a lakedaimoni harcosok mögött tartózkodjék és ne tegye ki magát a veszedelemnek. Mire Kyros állítólag így felelt: «Mit beszélsz Klearchos! — te tanácsolod nékem, a ki a királyságra törekszem, hogy méltatlannak mutassam magamat a királyságra?» Nagyot hibázott Kyros, hogy eszeveszetten a küzdelem közepébe rohant és nem óvta magát a vesze-

¹⁰ Falu az Euphrates partján.

¹¹ Körülbelül 130 kilométer.

delemtől. De nagyot hibázott Klearchos is, ha nem nagyobbat, hogy nem akarta a királylyal szembe állítani a helleneket, hanem a jobbszárnyon a folyóra támaszkodott, hogy be ne kerítsék. Hisz ha mindenkép csak a biztonságot kereste és legfőbb gondját csak az képezte, hogy baj ne érje, leghelyesebb vala otthon maradnia.

Minthogy azonban tízezer¹² stadiumnyi utat tett meg a tengertől fegyverben, jóllehet senki sem kényszerítette, csak azért, hogy Kyrost a királyi trónra helyezze, aztán csak oly helyet és állást kutatott, a hol ne tudja megmenteni a vezérét és zsoldadóját, hanem magát biztonságba helyezze, hogy kényelmesen csatázzon; olybá tűnt fel, mint a ki pillanatnyi veszedelemtől való ijedtségében félre dobja azokat a terveket, a miktől minden függ és feladja a hadjárat egész célját. Mert hogy a király köré sorakozott csapatok közül egyetlenegy sem állta volna ki a hellenek rohamát, és amazok visszaszorítása, meg a király megfutása avagy eleste után sikerült volna a győztes Kyrosnak megmenekülnie és a királyságra jutnia, a történetből kétségtelen. Ezért inkább okozandó Klearchos óvatossága, semmint Kyros vakmerősége, hogy Kyros is meg az ügye is elveszett.

Hisz, hogy ha a király maga választotta volna ki azt a helyet, hol a hellenek legártalmatlanabbak lehettek az ellenségre nézve, nem találhatott vala mást annál, a mely tőle és övétől a legtávolabbra esett, a honnét észre sem vette a saját vereségét és a hol Kyros lekaszaboltatott, még mielőtt felhasználhatta Klearchos győzelmét. Ám Kyros belátta, mi az üdvös és megparancsolta Klearchosnak, hogy középre helyezkedjék, ez azonban azt felelvén, hogy az ő gondja, hogy a dolog a legjobban sikerüljön, mindent elrontott.

IX. Mert a hellenek tetszésük szerint legyőzték a barbarokat és úzéseközben messze-messze előrenyomultak. Ezenközben Kyrossal, a ki egy nemes vérű, de keményszájú és makranczos paripát lovagolt, névre Pasakast, mikép Ktesias beszéli, szembe nyargal Artagerses, a Kadusia-beliek¹³ vezére

¹² Mintegy 2500 kilométer.

¹³ Kaspitenger-melléki nép.

és harsány hangon rákiált: «Te az emberek legigazságtalanabbika és legbotorabbika, meggyalázod Kyrosnak a perzsák közt legtiszteletreméltóbb nevét, midőn a gonosz helleneket gonosz úton vezetve a perzsák kincseire rontasz, abban a reményben, hogy megölöd uradat és testvéredet, a kinek ezer meg ezer jobb rabszolgája van náladnál! Ezt legott tapasztalni fogod! Mert előbb elveszted fejedet e helyütt, semmint meglátod a király ábrázatát!» Ezzel a mondással dárdáját hajítja reá. De a mellvért szilárdul ellentáll és Kyros nem sebesül meg, csak megtántorodik az erős vetésre. Midőn Artagerses elfordítja lovát, Kyros dárdát vet reá és eltalálja; a dárda hegye átjárja a nyakát a kulcscsonton felül. Hogy Artagerses Kyros keze által vészelt el, abban majdnem valamennyi történész egyetért.

Magának Kyrosnak a haláláról Xenophon, mivelhogy személyesen jelen nem volt, csak röviden, általánosan beszél, semmi sem akadályoz tehát, hogy külön ismertessük Deinon, majd meg Ktesias elbeszélését.

X. Deinon tehát azt beszéli, hogy Kyros az Artagerses eleste után hevesen a király környezetére csapott és megsebesítette lovát. A király lebukik, de Tiribazos gyorsan más lóra emeli és azt mondja: «Tartsad eszedben király e napot, meg-megérdemli, hogy megemlékezzék róla.» Kyros pedig újfent hegyibe rugaszkodik lovával és leteríti Artagersest.

A harmadik rohamnál elkeseredik a király és azt mondja környezetének, hogy jobb nem élnie, majd Kyrosra vágtat, a ki vakmerően, vigyázatlanul szemberont a lövegeknek. Mert a király is meg a környezete is dárdát hajít rá. Végül lebukik Kyros, mikép némelyek mondják, a királytól találva, vagy mikép mások állítják, valami kariai embertől sújtva, a kinek a király e tett jutalmául megengedte, hogy a hadjáraton a sorok előtt, lándzsa hegyén mindenhol egy arany kakast vigyen. A perzsák ugyanis a Karia-belieket kakasoknak hívják, azokról a boglárokról, a mikkel sisakjukat ékesítik.

XI. Ktesias elbeszélése pedig, melynek terjengősségét erősen megnyestük, a következő: Kyros Artagerses leterítése után egyenesen a királyra rugtat lovával, ez pedig ő reá; mind

a ketten szótlanul. Megelőzőleg Ariaios, Kyros híve veti kop-jáját a királyra, de nem sebesíti meg. Aztán a király hajít dárdát, de nem találja el Kyrost, hanem Satiphernest, Kyros hű, derék vitézét és agyonsújtja. Majd Kyros veti dárdáját és a mellvértén át megsebesíti a királyt, úgyhogy a dárda hegye mintegy két ujjnyira hatol a mellébe. A király a löveg folytán lebukik lováról. Környezete megzavarodik és megszalad, ő pedig kisértetve föltápászkodik és kevesed magával, köztük Ktesias-sal, valami közel halomra jut, majd megpihen.

Az ellenségtől körülrajzott Kyrost pedig megvadult lova messzire tova ragadja és minthogy immár besötétedik, nem ismeri meg az ellenség, barátjai pedig keresve keresik. A győzelem mámorában, telve lelkesedéssel és vakmerőséggel, szerte száguld, kiabálva: «Útból nyomorultak!»

Ezt többször hangoztatván perzsa nyelven, az ellenség megalázkodva kitér. De leesik fejről a tiara. Egy fiatal perzsa, névre Mithridates, oda szalad és dárdával halántékon sújtja a szeme táján, a nélkül, hogy tudná kicsoda. Kyros sok vért veszít sebe folytán, megtántorodik és eszméletét veszítve, lebukik. Lova ott hagyja és elszáguld. A lecsúszott és vérrel borított lótakarót felveszi a perzsa szolgája, a ki megsebesítette Kyrost. Kyrost pedig, miután nagykeservesen összeszedőzködik, egy-néhány kéznél levő eunuch igyekszik más lóra emelni és így megmenteni. De erre képtelen és minthogy gyalog kíván menni, támogatva vezetik. Teste meg-megtántorodik és meg-megrogyik, de mindig azt hiszi, hogy ő a győztes, hallván, hogy a futamodók Kyrost királyul kiáltják ki és kegyelmet kérnek.

Ezenközben holmi nyomorúságos ügyefogyott Kaunus-beliek, a kik a legalacsonyabb szolgálat végett követték a király seregét, elegendnek barátokkép Kyros környezetébe. Nagysokára meglátják a bíboröltönyt a mellvért felett és minthogy a király vitézei valamennyien fehérét viseltek, észretérnek, hogy az ellenséggel van dolguk.

Egyikük, a nélkül, hogy ismerné, vakmerően dárdáját veti Kyrosra hátulról. A löveg Kyros térdérjén megrepeszi az eret, mire lerogy és estében sebes halántékát egy kőbe üti, aztán meghal.

Ez Ktesias elbeszélése ; vélénéd szinte valami életlen karddal nyiszákolva végzi ki emberét.

XII. Kyros immár meghalt, midőn Artasyras, a király szeme,¹⁴ történetesen lovon arra vágat. Megismervén a jajveszéklő eunuchokat, megkérdezi a legmegbízhatóbbat közülök : «Ki az, a kit siratsz, Pariska, itt melletted?» «Nem látod Artasyras, feleli ez, a halott Kyrost!» Elbámul Artasyras, majd bátorítja az eunuchot és meghagyja neki, hogy vigyázzon a holttestre, maga pedig Artoxerxeshez iparkodik, a ki már kétségbe esett ügyén és keserves állapotban leledzett, a szomjuság meg a sebe miatt is, majd örömmel jelenti neki, hogy saját szemeivel látta Kyrost holtan. Elsőnek maga a király készül legott oda menni és meghagyja Artasyrasnak, hogy vezesse a helyszínére. De minthogy sokféle hír terjed a hellenekről és alapos a félelem, hogy teljes győzelmük és hódításuk után üldözésre kelnek, jónak véli, hogy többeket küld ki a megtekintésére. Ki is küld harmincz embert fáklyával. A király maga azonban kis híján elvesz a szomjúságtól. Satibarzanes lót-fut ide s tova és vizet keres. Mert a vidék vízben szűkösködött, a tábor pedig messze volt. Nagy keservesen találkozik ama nyomoruságos Kaunusbeliek egyikével, a kinél valami hitvány tömlőben, mintegy nyolcz kotylé¹⁵ rossz állott víz van. Veszí ezt és a királyhoz vivén, átadja. Majd miután megitta mind, megkérdi tőle, nem nagyon undorodik-e az italtól. De a király esküdjözik, hogy sohasem ivott sem bort, sem tiszta, üde vizet ekkora élvezettel. «Ezért, úgymond, ha én nem tudom feltalálni és megjutalmazni azt az embert, a ki neked a vizet adta, kérve kérem az isteneket, tegyék őt boldoggá, gazdaggá.»

XIII. Ezenközben visszavágtat a harmincz ember ragyogó arcczal, tele örömmel és jelentik Artoxerxesnek a nem remélt szerencsét. A király immár a köréje összeverődött, összesorakozott tömeg láttára felbátorodik és leszáll a halomról tömérdék fáklya világánál. Midőn a hullához ér, bizonyos perzsa törvény szerint levágatja a jobb kezét meg a fejét, majd magához hozatja a főt, aztán sűrű, tömött hajánál fogva megragadja és

¹⁴ Jelképes elnevezése a perzsa király tanácsosainak.

¹⁵ Mintegy két liter.

megmutatja a még kételkedőknek és szerte szaladóknak. Ezek elbámulnak és leborulnak.

Igyen hamarosan hetvenezeren gyülekeznek köréje és újfent vele együtt visszatérnek a táborba. Ktesias állítása szerint, négyszázezer emberrel vonult ki az ütközetre. Deinon és Xenophon jóval nagyobbra teszik a harcosok számát. A halottakra nézvest azt állítja Ktesias, hogy Artoxerxesnek kilenczezeret jelentettek be, ő azonban akár húsezeret is látott. Ez tehát nincs kétségtelenül megállapítva. De az a mondása már nyilvánvaló hazugság, hogy a zakynthosi Phalinossal meg másokkal együtt ő nyert küldetést a hellenekhez. Mert Xenophon tudta, hogy a király udvarán él Ktesias, említi is őt és nyilvánvaló, hogy munkáit olvasta. Tehát bizonyára nem hagyja említetlenül, ha a hellenekhez jó és oly fontos ügyek tolmácsa lesz, pedig csak a Zakynthos-beli Phalinost nevezi meg. Csakhogy, úgy tetszik, Ktesias iszonyu becsvágyó ember volt és e mellett mint a lakonok meg Klearchos barátja, mindenha tud magának valami szerepet adni az elbeszélés folyamán, a melyben aztán sok szépet mesél a lakedaimoniakról és a Klearchosról.

XIV. Az ütközet után pompás, drága ajándékokat küldött Artoxerxes a Kyrostól elejtett Artagerses fiának, de Ktesiaszt meg másokat is szépen megjutalmazta. Majd megtalálván ama Kaunius-belit, a ki tömlőjét odaadta, névtelenből, szegényből tekintélyessé, gazdaggá tette.

Bizonyos mérsékletet tanúsított azok megbüntetésében is, a kik vétkeztek.

Valami Arbakes nevű médnak, a ki az ütközet folyamán Kyroshoz szökött, majd ennek elestével újfent visszapártolt, ezt csak félnétségül és gyávaságul tudta be, nem pedig árulásul, gonosz indulatul, megparancsolta tehát, hogy mezítelen kéjnőt vegyen a nyakába és azt egy egész napon a piacon keresztül-kasul hurczolja.

Egy másiknak pedig, a ki a szökésen kívül még azt hazudta, hogy két ellenséget elejtett, három tüvel keresztül szuratta a nyelvét.

Abban a meggyőződésben és szándékban, hogy mindenki

azt higgye és mondja, mikép ő maga ölte meg Kyrost, ajándékot küldött Mithridatesnek, a ki elsőnek ejtett sebet Kyroson és azt üzenté az ajándék átadóitól: «Ezzel tisztel meg téged a király, mivelhogy Kyros lovának csótárát megtaláltad és elhozta.»

A Karia-belinek pedig, a ki Kyrost térdkalácsán megsebesítvén, elejtette, és a ki szintén ajándékot kívánt, az ajándékvivőktől azt üzenté: «A király a jó hír második meghozójának adja neked ezt, mert elsőnek az Artasyras, utána pedig te jelentetted Kyros halálát.» Mithridates szomoruan, hallgatag, elballagott, de a nyomorult Karia-belit a dőreség közös sorsa utolérte. Jelen szerencséjétől ugyanis elkábítva, úgy tetszik, rögtön a fejébe vette, hogy helyzetén felülemeli magát; nem akarta az ajándékot a jó hír jutalmakép elfogadni, hanem bosszúságában esküdözött, kiáltozott, hogy Kyrost senki más, csupán ő ejtette el és hogy jogtalanul fosztják meg a dicsőségtől. A király ezek hallatára heves haragra lobbant és megparancsolta, hogy vegyék fejét az embernek.

De a jelenlevő anyja azt mondotta: «Ne te bánj el, király, ezzel a nyomorult kariaival, hadd vegye tőlem méltó jutalmát, merész beszédjeiért.» A király pedig átengedvén neki, Parysatis megfogatta pribékjeivel az embert és tíz napon át kinoztatta, majd kivájatta szemeit és ólmot öntetett füleibe, valámíg meghalt.

XV. Nemsokára Mithidrates is nyomorultul pusztult el a saját oktalansága folytán. Lakoniába hivatván, a melyen a királynak meg az anyjának az eunuchjai is jelen voltak, eljött abban a ruhában, azokkal az arany ékszerekkel, a miket a királytól kapott. Midőn ivásra került a dolog, Parysatis legbefolyásosabb eunuchja így szólt hozzá: «Beh szép ruhát adott neked a király, Mithridates, beh szép lánczokat és karkötőket! Mily értékes a kard! Valóban, boldoggá, nagytekintetűvé tett téged mindezekkel!» Az immár becsipett Mithridates pedig: «Ugyan mi ez, úgymond, Sparamizes? Szebb és nagyobb jutalomra tettem én érdemet azon a napon.»

Sparamizes mosolyogva válaszolt: «Távol legyen tőlem minden kajánság, Mithridates, de minthogy pajtás, a hellenek szerint, a borban az igazság, ugyan mi nagy dolog az, egy a

lóról leesett csótárt megtalálni és előhozni?» Mindezt az eunuch nem az igazság félreismerésével mondotta, hanem mert a jelenlevők előtt azt felderíteni akarta; felizgatta tehát emberünk hiuságát, a kit a bor máris fecsegővé, meggondolatlanná tett. Tehát nem türtőztetvén magát, azt mondotta: «Csak beszéljétek, tetszéstek szerint csótárokról és hiábavalóságokról. Én azonban kereken kimondom, hogy ettől a kartól vészett el Kyros! Mert én nem vetettem dárdámat hiába, céltalanul, mint Artagerses, csak a szemét hibáztam el, hanem halántékon találtam és átvérven, leterítettem emberemet: ebben a sebben halt is meg.»

A vendégek előrelátván immár a Mithridates szerencsétlen végétét a földre süttették szemeiket, a házigazda pedig: «Mithridates pajtás, úgymond, most csak igyunk, együnk, magasztaljuk a király jó szellemét és hagyjuk a hozzánk nem való beszédeket.»

XVI. Az eunuch pedig aztán elbeszélte a dolgot Parysatisnak, ez meg a királynak. A király haragra gerjedt, akár a kit hazugságon kapnak és a győzelem legszebb, legédesebb gyümölcsétől megfosztanak. Azt akarta ugyanis, hogy valamennyi barbár meg hellen szentül higgye, mikép a rohamnál és az összecsapásnál sebet kapott és adott és megsebesülve megölte ellenfelét. Megparancsolta tehát, hogy teknők közt veszítsék el Mithridatest. Ez a büntetés ilyenénforma: Vesznek két egymásra illő teknőt, belefektetik az egyikbe a bűnhődőt hanyatt, aztán ráteszik, ráillesztik a másikat olyaténkép, hogy a fő, a kezek és a lábak kilógnak, az egész törzs pedig be van borítva. Majd enni adnak az embernek, ha pedig nem akar, szemeit szurkálva erőltetik. Evés után méz és tejből elegyített italt töltenek a szájába és leöntik azzal az arcát. Aztán szüntelen a nappal szembe fordítják a tekintetét és a seregestől letelepedő legyek befedik szinte az egész arcát. Minthogy pedig a teknők közt kénytelen mindazt elvégezni, a mit szoktak az emberek evés és ivás folytán, a rothadás és felbomlás következtében férgek, kukaczkok támadnak a váladékban, a melyek a belső részekbe hatolnak és megemésztik a testet. Midőn nyilvánvaló, hogy az ember meghalt,

leemelik a felső teknőt és ime látják, hogy a husa teljesen elemésztődött és a belein csoportosan csüngenek a nyüvek és rágódnak azokon. Így halt meg keservesen Mithridates tizenhét napi kínos szenvedés után.

XVII. Viisszamaradt még Parysatis bosszújára az, a ki a Kyros fejét és kezeit levágta, Masabates, a király eunuchja. Minthogy azonban ez semmiféle alkalmat nem szolgáltatott maga ellen a hozzáférhetésre, Parysatis a következő cselt eszelte ki. Mint más egyebekben is eleven eszű asszony, ügyes volt a kockázásban is. A háborút megelőzőleg tehát gyakran kockázott a királylyal. A háború után megbékülvén vele, igyekezett kedvében járni, részt vett játékaín, kezére járt szeretkezőseiben, körülötte forgolódott, elannyira, hogy nagyon kevés időt engedett neki a Stateirával való együttlétre, érülközésre, a kit legjobban gyűlölt valamennyi közt, mivelhogy a legnagyobb befolyásra törekedett a királynál. Egykor szabad érkezésekor szinte unatkozni látván Artoxerxest, felszólította, hogy kockázzanak ezer dareikosban.¹⁶ A játék közben engedte nyerni és megfizette az aranyakat. De bosszankodást, évődést színlelt és felszólította, hogy kezdjenek új játékot egy eunuchba. A király engedett. Megállapodtak, hogy mindegyikük kiválaszt öt leghűebbet az eunuchok közül, a vesztés aztán köteles oda adni a többiek közt azt, a kit csak a győztes választ. Eme, feltétel mellett aztán a játékhoz fogtak. A királyné egész hévvel látott a dologhoz és feszült figyelemmel játszott, de a kocka is, hogy-hogynem szerencsájére esett. Nyert és Masabatest választotta, a ki nem volt a kivettek közt.

Majd, mielőtt a dolog a király gyanúját felkeltette volna, átadta a bakóknak azzal a rendelettel, hogy elevenen nyúzzák meg, kifeszített testét három karó közé feszítsék és bőrét pányvázzák ki.

A király nagyon megneheztelt ezért az elbánásért és haragra gerjedt az anyja ellen. Ez pedig gúnyos nevetéssel: «Mily kedves, szeretetre méltó ember vagy te, úgymond, hogy egy hitvány, vén eunuch miatt bosszankodol, a midőn én az ezer dareikos kockavesztéségen hallgatok és türtőztetem magam?»

¹⁶ Körülbelül 1500 korona.

A király ugyan megbánta, hogy engedte magát rászedni, de nyugton maradt. Ám Stateira, a ki más egyebekben is nyíltan ellenkezett Parysatissal, erre egészen elkeseredett, hogy a király hű embereit és eunuchjait Kyros végett ily kegyetlenül, igazságtalanul elemésztette.

XVIII. Midőn Tisaphernes Klearchost meg a többi vezéreket megcsalta ¹⁷ és hitehagyottan elárulta, majd elfogatván, megbilincselten a királyhoz küldötte, Klearchos (úgy mondja Ktesias) kérte őt, hogy szerezzen neki egy fésűt. Megkapván azt, megfésülködött és úgy megörült ezen a szivességen, hogy gyűrűjét adta neki barátsága jeléül, majdan a lakedaimonbeli rokonai és honosai előtt: a pecsétnyomójára tánczoló karyatidák ¹⁸ voltak rávésve. A Klearchosnak küldött eledeleket fogoly hadfitársai elvették és jobbára elfogyasztották és csak keveset juttattak neki azokból. Ezen is segített Ktesias, mikép maga beszéli, mert kieszközölte, hogy többet küldjenek Klearchosnak, a katonákat pedig külön lássák el. Mindezt a szolgálatot Parysatis tudtával és szivességéből cselekedte. Majd minthogy az eledelek közt napról-napra egy sonkát küldöttek neki, Klearchos felszólította, megkérte őt, hogy dugjon a hús közé egy tört és küldje titkon hozzá, hogy ne függjön az élete a király kegyetlenségétől. De ő félelemből nem egyezett abba.

A király az anyja kértére megígérte és meg is esküdött arra, hogy nem öleti meg Klearchosékat. Csakhogy később Stateira bíztatására valamennyiöket kivégeztette, Menon kivételével. Ettől kezdve tört Parysatis Stateira életére és készített mérget számára.

Ám dőre és minden indok nélkül való beszéd az, hogy Parysatis Klearchos megbosszulása végett követte el ezt a borzasztó tettet és tette ki magát az életveszedelemnek, hogy vak-

¹⁷ Klearchost és társait ugyanis, midőn ezek a visszavonulás tárgyalása végett hozzájöttek, elfogatta és a király kezére szolgáltatatta. A spartaiak aztán Cheirisophos vezérlete alatt tették meg a híres visszavonulást, melyet Xenophon Anabasisában leírt.

¹⁸ Volt Artemisnek Karyában, egy lakoniai helységben, a szabad ég alatt egy szobra, e körül szoktak a lakon-szüzek évente tánczolni; ézekeket értjük Karyatidák alatt.

merően elemésztette a király törvényes hitvesét és a trónra hivatott gyermekeinek anyját. Nyilvánvaló, hogy ezekkel csak Klearchos emlékének kíván tragikus színezetet adni. Mert, mikép beszéli, a vezérek kivégeztetése után, midőn a többiek tetemét a kutyák meg a ragadozó madarak szétépték, a Klearchoséra a szélvész tömérdek fövenyt hordott és egészen beföldelte, betemette, majd nemsokára pálmák sarjadzottak fel, a mik gyönyörű szép ligetté növekedvén, beárnyékozták azt a helyet. A király keservesen megbánta, hogy az istenek kegyelte férfiút, Klearchost elvesztette.

XIX. Parysatis tehát már eleve irigységet, gyűlöletet táplált Stateira ellen, most pedig annak láttára, hogy az ő tekintete csak a király tiszteletén, becsülésén nyugszik, holott a Stateira befolyása ennek a hűségében, szeretetében bír szilárd alapot, lest vetett élete ellen legfőbb java érdekében, mivelhogy, vélekedése szerint, mellőzték. Volt egy hűséges szolganője, névre Gigis, a ki legnagyobb befolyással bírt nála. Ez járt kezére, mikép Deinon állítja, a méregkeverésben, holott Ktesias szerint, csak akarata ellen volt tudós a dologban. A méreg adóját Ktesias Belitrasnak, Deinon ellenben Melantasnak nevezi. A két királynő előbbi gyanújától, viszálykodásaitól eltekintve, újfent kezdettek összejárni és együtt étkezni, mindazáltal félelemből, óvatosságból ugyanazon eledelekből, ugyanazon éde nyekből ettek. Van Perzsiában egy kis madár, a minek semmi ürülréke nincsen, hanem belei csupa zsirral telvék. Úgy vélik, hogy csak levegőből és harmatból táplálkozik ez az állat; Rhynthakesnek hívják. Ktesias állítása szerint Parysatis ezt megszüette fel kis késével, minek egyik oldala méreggel volt bekenve, és így az egyik részt méreggel bemázolta. Majd a tiszta és ártalmatlan felét a szájába vevén, megette, a mérgezettet pedig Stateirának adta.

Deinon szerint nem Parysatis, hanem Melantas szelte fel késével a madarat és tette a mérgezett húst Stateira elé. A királynő pedig nagy kínok közt meghalt, miközben maga is tudatára jött a gonosz tettnek, meg a királynál is gyanút keltett az anyja ellen, mint a ki ismerte ennek kegyetlen, engesztelhetetlen természetét. Ez okon a király legott vizsgálatot

indított, elfogatta és kőpadra vonatta az anyja szolgálait, ételhordóit. Gigist Parysatis sokáig otthon magánál tartotta és nem adta ki a király követelésére. Később azonban a maga kéréstére éjnek idején haza eresztette.

A király erről értesülván, ráesetett és elfogatta, majd halálra ítélte. Perzsiában pedig a méregkeverők ilyen bűnhődnek: van egy lapos kő, erre ráfektetik a bűnhődő fejét, egy másik kővel pedig addig ütik, szorongatják, valamíg az egész arczát, fejét összezúzzák. Így halt meg Gigis.

Parysatisnak Artoxerxes egyéb rosszat sem szólt, sem nem tett, minthogy a saját óhajtására Babylonba küldötte, azzal a mondással, hogy valamíg az anyja él, ő nem fogja látni Babylont. Ilyeténkép álltak házi ügyei.

XX. A király épp úgy igyekezett a Kyrossal felvonuló helleneket elfogni, valamikép magát Kyroست legyőzni és a királyságot megtartani, csakhogy nem foghatta el őket. Mert a hellenek a főparancsnoknak, Kyrosnak, meg a maguk vezéreinek elvesztével úgyszólván a királyi palotából menekültek meg, bebizonyítván, kimutatván, hogy a király és a perzsa birodalom bővelkedik ugyan aranyban, fényűzésben, asszonyokban, minden egyéb azonban merő hiuság, hivalkodás. Az egész Hellas felháborodott és megvetéssel tekintett a barbarokra, a lakedaimoniak pedig szinte szörnyűnek tartották, ha íziben nem szabadítják fel az Ázsiában lakó görögöket és nem vetnek véget a megaláztatásuknak. Eleinte Thimbron, aztán Derkyllas vezetése alatt hadakoztak, de ezek semmi jelentőset nem cselekedvén, Agesilaos királyra bízta a hadviselést.

Ez hajón átkelvén Ázsiába, legott erőlyesen lépett fel és nagy dicsőségre tett szert, nyílt csatán legyőzte Tisaphernest és elpártoltatta a városokat. Ezek megtörténtével aztán rájött arra Artoxerxes, mi módon kellend hadakoznia a hellenekkel.

Elküldötte a rhodosi Timokratest Hellasba tömérdek arannyal, hogy vesztegesse meg a városokban legbefolyásosabb egyéneket és szítsa hellen háborút Lakedaimon ellen.

Meg is tette ezt Timokrates. A legnagyobb városok szövöztek és Peloponnesosban zavarok támadtak. A lakon előljárók tehát visszahívták Agesilaost Ázsiából.

Ekkor távoztával mondotta, állítólag, barátjának, hogy a király harminczezer íjjassal úzi ki őt Ázsiából: a perzsa érem-pénzre ugyanis íjjas képe van verve.

XXI. De a tengerről is elűzte a lakonokat, az athenaei Konon segédelmével egyesülten a vezérkép működő Pharnabazossal. Konon ugyanis az Aigospotamos-i tengeri csata után Kyproszon időzött, nem ugyan biztonságszeretetből, hanem mert a viszonyok változtát, akár a tengeren a szélfordultát, várta. Annak beláttára, hogy az ő terve hatalomra, a király hatalma pedig értelmes férfúra szorul, levelet írt a királynak szándékai felől. Meghagyta a levelét vivőnek, hogy azt első sorban a krétai Zeno és a mendei Polykritos útján juttassa a királyhoz, — Zeno tánczos, Polykritos pedig orvos volt — ha azonban ezek nincsenek jelen, Ktesias nevű orvos révén.

Mondják, hogy Ktesias a levél vételekor a Konontól írtakhoz hozzá iktatta, hogy Ktesiaszt is küldje el hozzá, mivelhogy hasznavehető ember a tengeri dolgokban. Ktesias ugyan azt állítja, hogy a király saját eltökéléséből bízta reá ezt a tiszte, Midőn aztán Artoxerxes, Pharnabazos meg Konon vezérlete alatt tengeri csatát nyert Knidosnál, elragadta a tengeri uralmat a lakedaimoniaktól és magához vonta csakhamar egész Hellast, elannyira, hogy maga szabta meg a helleneknek azt a hírhedt békét, a melyet Antalkidas békéjének neveznek. Antalkidas, Leon fia, aki spartai ember volt, a király iránt való bűzgalomból keresztül vitte, hogy a lakedaimoniak átengedték neki valamennyi ázsiai hellen várost és szigetet, a mi csak Ázsiához tartozott, adófizetési kötelezettséggel ama feltétel alatt, hogy békét ad a helleneknek, ha ugyan a gyalázat, az árulás békének nevezhető, a melyek eredménye, következménye dics-telenebb volt, mint egy háború a legyőzöttekre nézvest.

XXII. Ezért kedvelte oly nagyon Artoxerxes a Perzsiába jövő Antalkidast, jóllehet mindenha utálta a spartaiakat és, mikép Deinon állítja, a legszemtelenebbeknek tartotta valamennyi közt. Egy alkalommal megfogott egy virágkoszorút, bemártotta a legdrágább illatszerbe és étkezés közben elküldötte azt Antalkidasnak, úgy hogy kegyességén valamennyien elbámultak.

Úgy tetszik, nagyon hozzáillett ehhez az emberhez a

a kényeztetés, meg az ily koszorúnak elfogadása, a ki Perzsiában tánczközben csúfot üzött Leonidasból meg Kallikratidasból. Igaz, hogy Agesilaos azt felelte annak, a ki azt mondotta: «Jaj Hellasnak, mikor még a lakonok is perzsáskodnak!» — «Sőt inkább, úgymond, a perzsák is lakonoskodnak.»

Csakhogy annak a mondásnak a tetszetőssége nem fosztotta meg a tettet a gyalázattól, mert a spartaiak ugyan elvesztették a fenhatóságot a leuktrai csúfos vereség folytán, de Sparta dicsősége már előbb elhervadt ama békekötés következtében. Valamíg első szerepet játszott Sparta, vendégeül fogadta, barátjának nevezte Artoxerxes Antalkidast. Midőn aztán megverettek Leuktránál és sanyarú állapotukban pénzt kunyoráltak, majd Agesilaost Egyiptomba küldötték, Antalkidas újfent Artoxerxeshez ment segédelmet kérni a spartaiak számára. De Artoxerxes úgy elhanyagolta, mellőzte, lenézte Antalkidast, hogy ez visszatértekor ellenségeinek gúnyja közepette, az ephorosoktól való féltében éhhalállal emésztette el magát. Felutazott Artoxerxeshez a thebai Ismenias és immár a leuktrai csatán győztes Pelopidas is. De az utóbbi nem követett el semmi alacsonylat. Ismenias pedig, a király imádására utasítatván, maga elé a földre ejtette gyűrűjét, aztán lehajolván, felvette és olybá tűnt fel, akár leborult volna a király előtt. Az athenaei Timagoras Beluris íródiáktól titkos előterjesztést küldött a királyhoz, a ki ezen úgy megörült, hogy tízezer dareikost adott neki és minthogy betegségében tehéntejre volt szüksége, nyolczvan fejős tehén kísérte útmentén. Ezenkívül még ágyat, szőnyeget, szőnyegfonókat is küldött néki, mivelhogy a hellenek nem értettek a szőnyegkészítéshez, végül embereket, a kik egész a tengerig vitték hordszéken gyengélkedése után. Valamíg az udvarnál volt, drága elegelekkkel szolgálták ki és a király öcsce, Ostanos meg is mondotta neki: «Timagoras, úgymond, emlékezzél meg erről az ellátásról, nem valami hiábavalóságért szolgálnak ki ily fényesen!» Ez azonban inkább szemrehányás volt az árulása miatt, semmint emlékeztetés a háladatosságára. Különben Timagorast az az athenaeiek megvesztegetés miatt halálra ítélték.

XXIII. Artoxerxes egy tettevel mégis megörvendeztette

a helleneket, a nékik okozta bántalmak fejében: kivégeztette legnagyobb, legengesztelhetetlenebb ellenségüket, Tisaphernest. Kivégeztette pedig ama rágalmak folytán, a mikkel Parysatis elhalmozta. Mert a király nem táplált haragot sokáig, hanem megbékült az anyjával és visszahívta, látván, hogy nagy eszű és egy királynőhöz méltó fenkölt gondolkozású nő, különben is mellőzve lévén minden indok immár, a mely együtt-létükben kölcsönös gyanúsításra, bosszantásra szolgálhatott volna. A királynő ettől fogvást mindenben kedvét kereste a királynak, és azzal, hogy semmi tetteben sem gáncsokodott, nagy befolyásra tett szert nála, és mindent elnyert, a mit csak akart. Észrevette, hogy heves szerelemre gerjedt az egyik lánya, Atossa iránt és hogy főképp ő miatta titkolja, fékezi szenvedélyét, jóllehet egynémelyek azt állítják, hogy már titkos viszonya volt a leánynyal. A mint tehát megsejtette a dolgot Parysatis, még jobban becézgette a leányt, semmint előbb, Artoxerxes előtt pedig váltig magasztalta szépségét, erkölcsét, mint egy királynőhöz méltót, igazán illőt. Végül bízatta, hogy vegye nőül a leánykát és tegye törvényes feleségévé, semmit sem vetvén a hellenek vélekedésére, törvényeire; hisz a perzsáknál ő maga az isten rendelte törvény, és minden jónak, meg rossznak a jogszabálya. Nehányan ugyan, köztük a kymaei Herakleides, azt állítják, hogy nem egyedül ezt a leányát, hanem egy másikat, Demetrist is nőül vette Artoxerxes, a kiról majd később beszélünk. Atossát nejekép az atyja anynyira kedvelte, hogy midőn sömör lepte el az egész testét, semmi undort sem érzett e miatt és a miközben érette Herához imádkozott, egyedül ez előtt az istennő előtt borult le, a földre tenyerelvén. Rendeletére pedig satrapái és barátjai annyi ajándékot küldöttek, hogy a szentély meg a királyi palota közt levő tizenhat¹⁹ stadiumnyi térség tömve volt aranynyal, ezüsttel, bíborral, meg lovakkal.

XXIV. Háborút indított az egyiptomiak ellen Pharnabazos és Iphikrates vezérlete alatt, de kudarcot vallott ezek villongása folytán. A Kadusia-beliek ellen személyesen kelt hadra

¹⁹ Három kilométer.

háromszázezer gyalogossal meg tízezer lovassal. Betörvén zordon, nehéz járású, ködös, gabnaneműekben terméketlen országukba, mely vad, harczone lakosait körtével, almával és ilyesfajta fa-gyümölcsökkel táplálja, szinte észrevétlenül nagy szükségbe, veszedelembe került. Nem lehetett semmi élelmet sem kapni, sem kívülről beszállítani. Levágták szinte az igavonókat. Egy számár feje hatvan drachmáért ²⁰ csak nagynehezen volt kapható. A király konyhája is szükségbe jutott. A lovakból csak kevés maradt meg immár, a többit étkül elfogyasztották. Ekkor Tiribazos, az a férfiú, a kit vitézsége többször első rangra juttatott és könnyelműsége ugyanannyiszor elbuktatott, akkor-tájt nyomorúságos, lenézett helyzetében, megmentette a királyt és a sereget. A Kadusia-belieknek ugyanis két királyuk volt, a kiknek mindegyike külön-külön táborozott. Tiribazos tehát Artoxerxeshez járult és közölte vele, mit szándékozik tenni, aztán maga elment az egyik királyhoz, a másikhoz pedig titkon elküldötte fiát. Mindegyikük rászedte a maga emberét, azt mondván, hogy a másik követséget menesztett Artoxerxeshez, hogy a maga számára békét, szövetséget eszközöljön ki. «Ha tehát, úgy mondák, eszeddel élsz, lépj mihamarább érintkezésbe Artoxerxessel, én majd mindenben segítségédre leszek.» Ezek mind a ketten engednek a rábeszélésnek és egymást megelőzni szándékozván, követeket küldenek: az egyik Tiribazossal, a másik meg Tiribazos fiával.

De késedelem állván be, gyanúsítások, rágalmak jutottak Artoxerxes füléhez Tiribazos ellen, a ki maga is bosszús volt és megbánta, hogy hitt Tiribazosnak és az irigyeinek készséges alkalmat adott a vádaskodásra.

Midőn azonban megérkezett Tiribazos és megérkezett a fia is, magukkal hozván a Kadusia-belieket, majd mind a két királylyal létre jött az egyezés és a béke, Tiribazos újfent nagyra kelt és dicsőséggel indult útra a királylyal. Ez pedig megmutatta, hogy a gyávaság, a puhaság nem tisztán a kéjelgés és fényűzés szülötte, mikép sokan vélik, hanem a romlott, nemtelen természetnek és a gonosz elveknek a következménye.

²⁰ Egy drachma mintegy 80 fillér.

Mert sem az arany, sem a bíborpalást, sem a tizenkétezer²¹ talentum értékű drágaság, melyet a király mindenkor a testén viselt, nem akadályozták, hogy fáradjon és sanyarogjon, mint akármelyik közkatona.

Hátán a tegezzel, karján a pajzsossal, legelől gyalogolt a hegyes, szakadékos meredek utakon, lovát hátra hagyván, úgy — hogy a többiek az ő buzgóságának, szivósságának láttára szinte szárnyra keltek és új erőre kaptak. Kétszáz,²² sőt még több stadiumnyi utat is megtett ilyen napról napra.

XXV. Midőn a királyi állomásra ért, melynek a fátlan, kopár vidéken bámulatos, pompázó kertjei voltak, a csikorgó hideg miatt megengedte a katonáknak, hogy a kerten vágják le a fákat, nem kímélvén sem fenyűt, sem cziprust. Midőn a katonák a fák szép és nagy volta miatt haboztak és vonakodtak, a király maga ragadott fejszét és levágta azt, a melyik legszebb és legnagyobb volt köztük. Erre azután a katonák is hozzáláttak a fák ledöntéséhez és tömérdek sok tüzet raktak és kellemesen töltötték az éjszakát.

Mindazáltal sok derék vitézének és majnem minden lovának elvesztével tért vissza a király.

Majd abban a hitben, hogy szerencsétlensége és a hadjárat kudarcza okán megvetésnek teszi ki magát, gyanúba vette első embereit és haragjában sokakat közülök kivégeztetett, még többeket félelemből. Mert a gyáva félenkség a legvérengzőbb tulajdona a zsarnokoknak, holott a bátorság szelid, kegyes és gyanútalan.

Ez okon a félnék, az ijedős állatok a legnehezebben szelidíthetők és fékezhetők, míg a bátrak erejükben jobban bízakodván, nem futnak el a nyájaskodás elől.

XXVI. Artoxerxes, immár aggkorában észrevette, hogy fiai a trónért villonganak és barátjaik meg a hatalmasok közt párttal bírnak. A méltányosabbak úgy vélték, hogy Artoxerxes valamikép ő is az elsőszülöttség jogánál fogva nyerte el az uralmat, hasonlóképp hagyja azt Dariusra is. A legifjabb fia a tüzes és az erőszakos Ochus azonban, a ki az udvarnál is

²¹ Több 50 millió koronánál.

²² Mintegy negyven kilométer.

sok lelkes baráttal rendelkezett, főkép Atossa útján remélte az atyját megnyerhetni. Azzal szépelgett ugyanis ennek, hogy nőül veszi és uralkodó társává teszi az atya elhunytja után.

Szóbeszéd járta különben, hogy még életében is titkon közelített hozzá. De Artoxerxes erről semmit sem tudott.

Hamarosan megíúsítani akarván tehát az Ochus remény-ségét, nehogy ez is ugyanarra a vakmerőségre vetemedjék, mint Kyros és háboruk meg villongások lepjék el a birodal-mat, királynak nyilvánította Dariust, a ki ötven éves volt és megengedte neki a csúcsos kitaris viselését.

Shokás a perzsáknál, hogy a kinevezett örökös ajándékot kérhet, a kinevező pedig köteles teljesíteni kérelmét, hahogy hatalmában áll.

Darius Aspasiát kérte, Kyros legkiválóbb kedveltjét, a ki akkortájt a király ágyasa volt. Aspasia nemzetségre ioniai, Phokisból, szabad szülöktől származott és tisztességes neve-lésben részesült.

Egykor Kyros vacsorája közben bevezetik Aspasiát több más nőszemélylyel együtt. A többiek Kyros mellé telepednek, a ki tréfálkodni, játszani, csipkelődni kezd velök és szívesen veszi nyájaskodásait. Aspasia pedig hallgatag megáll a pam-lagnál és nem engedelmeskedik Kyros hívásának. Az inasok hozzá akarják vezetni, de Aspasia így kiált fel: «Jaj annak, a ki kezével megérint!»

A jelenlévők udvariatlannak és póriasnak tartják, de Kyros örömében mosolyog és így szól ahhoz, a ki a nőket hozzá vezette: «Hát nem látod, hogy ez egyedül szabad és romlatlan azok közt, a kiket hoztál.»

Ettől kezdve ragaszkodott hozzá, legjobban szerette vala-mennyi között és «bölcs»-nek nevezgette. Később Kyrosnak eleste és a tábor felharácsolása után fogságba jutott.

XXVII. Darius ezzel a kérésével nagyon megbántotta édes atyját. A barbarok ugyanis iszonyú féltékenyek a szere-lemben, elannyira, hogy nemcsak az, a ki a király ágyasához közeledik és ahhoz nyul, hanem még az is halállal lakol, a ki utazás közben előre kerül és elhajtat ama kocsik mellett, a melyeken mennek.

És jóllehet Atossát a törvény ellenére szerelemből tette nejévé, Artoxerxes még háromszázhatvan rendkívül szép ágyast tartott. Mindazáltal, midőn Darius elkérte Aspasiát, azt mondta, hogy az szabad és elviheti, ha beleegyezik, akarata ellenére azonban nem erőlteti.

Midőn Aspasia előhívatván, a király várakozása ellenére Dariust választotta, Artoxerxes a törvénytől kényszerítve ugyan odaadta, de csakhamar vissza is vette.

Mert az ekbatanai Diana, a kit «Anaitis»-nek neveznek, papnőjévé tette, hogy hátralevő napjait tisztaságban élje le, úgy vélekedvén, hogy fia azt enyhe, mérsékelt és mintegy tréfás büntetéskép veszi.

Am Darius nagyon zokon vette a dolgot, akár, mert az Aspasia iránt való szerelem szenvedélyessé tette, akár, mert azt hitte, hogy atyja kigúnyolta és kicsúfolta.

Tiribazos észrevette Darius ilyenén hangulatát és még jobban elkeserítette, mivelhogy Darius sorsában a magamagáét látta.

A dolog így esett meg. Artoxerxesnek több leánya levén, ezek közül nőül ígérte Apamát Pharnabazosnak, Rhodogunet Orontesnek, Amestrist pedig Tiribazosnak. A két elsőnek oda is adta, de Tiribazost megcsalta, maga vevén nőül Amestrist, helyette azonban a legifjabbat, Atossát jegyezte el Tiribazosnak.

Midőn azonban azt megszerette és nőül is vette, mikép elbeszéltük, Tiribazos végképpen elkeseredett reája, különben sem levén higgadt, hanem inkább változékonny, csélcsap jellemű ember. Ebből folyólag, akár pedig megbukott és lenézett, sorsának semmiféle változását nem tudta megadással elviselni, mert tisztelettől környezetten gyűlöletessé vált fennhéjázása miatt, szorongatott helyzetében pedig nem viselte magát megálázkodottan, nyugodtan, hanem makacsul és döllyösen.

XXVIII. Tiribazos tehát szüntelen szította a tüzet a fiatal Darius kebelében, folyton mondogatván, hogy semmit sem használ a fejen álló Kitaris azoknak, a kik nem igyekeznek önerejükkel dolgukat lábra állítani és Darius igazán furcsán gondolkodik, a midőn biztosnak véli a trónörökösödést, holott az öcscse a női lak útján igyekszik a hatalomba magát befész-

kelni, atyja pedig annyira korlátolt és változó jellemű ember. Mert, a ki egy hellen nőért megsérti a perzsák előtt legsértetlenebb törvényt, az éppen nem megbízható a legfontosabb ügyekre nézvest tett ígéreteiben. Különben sem egy és ugyanaz a dolog, hogy ha Ochus nem jut a trónra és őt magát attól megfosztják.

Hisz Ochusnak semmi sem áll útjában, hogy magányoskép boldogul éljen, holott Dariusnak, a király-jelöltnek kötelessége, hogy vagy király legyen, vagy akár ne is éljen. Tökéletesen igaza van Sophoklesnek:²³

A rosszra csábításnak síma utja van.

Könnyű és kényelmes annak az útja, a mit akarunk. A rosszat pedig a legtöbben a jónak nem tudása, nem ismerése folytán akarják. Különben a birodalom nagysága, meg Dariusnak Ochustól való félelme kellő alapot szolgáltatott Tiribazosnak.

De Kyprogeneia²⁴ sem egészen ártatlan a dologban Aspasia eltávolítása miatt.

XXIX. Darius tehát egészen Tiribazosra bízta magát és innmár számosan összeczimboráltak, a midőn egy eunuch felfedezi a királynak az összeesküvést és annak tervét, mert biztosan tudta, hogy éjszaka szándékoznak a király hálósobájába törni és őt aludtában meggyilkolni.

Ennek hallatára Artoxerxes belátta, hogy szörnyű dolog volna akkora veszedelem előtt szemet hunyni azzal, hogy a feljelentést tekinteten kívül hagyja, de még szörnyűbb annak minden bizonyíték híján hitelt adni. Tehát következőképen cselekedett.

Megparancsolta az eunuchnak, hogy maradjon az összeesküvők oldalán és kövesse azokat minden léptükön-nyomukon. Majd hálósobájának az ágy mögött levő falát kivágatta, ajtót csináltatott és leborította azt függőnyvel. Az eunuch jelezte idő elérkezvén, a király az ágyán várakozik és nem kel fel előbb, valámíg a reája török arcát megpillantja és mindegyiköjüket biztosan felismeri. Majd midőn látja, hogy kivonják kardjukat

²³ Hogy Sophoklesnek melyik művében állott ez a sor, nem tudjuk.

²⁴ A Kypros szülötte alatt Aphrodite értendő.

és feléje közelítenek, sebtén felrántja a szőnyeget, a belső szobába menekül és kiabálással becsapja az ajtót.

A merénylők arra, hogy a király őket meglátta és hogy ők semmit sem tehetnek, az ajtón át futvást menekülnek és nógatják Tiribazost is, hogy szintén távozzék, mivelhogy felismertetett. A többiek tehát szerteoszolva, megszöknek de Tiribazos kézrekerülvén, több királyi testőrt leterít, majd távolról kopjálövést kap és lerogy.

Artoxerxes Dariust gyermekestől együtt elővezetteti, majd királyi bíróságot állít, de ő maga nem vett azon részt, mások által emel vádat és megparancsolja a jegyzőknek, hogy minden egyes bíró véleményét jegyezzék fel és terjeszszék elébe.

A bírók valamennyien egyhangúlag ítélik és halált mondanak Dariusra. Erre a pribékek megragadják Dariust és a mellékszobába viszik.

A parancsra jön a hóhér kezében éles késsel, a mivel az elítélt fejét leszegik, de Darius megpillantására megrémül és tekintetét elfordítván, az ajtó felé visszahátrál, mert sem ereje, sem bátorsága nincsen kezét a királyra emelni. De kívülről a bírák fenyegetik és parancsolólag nógatják.

Visszafordul tehát, megragadja az egyik kezével Darius üstökét, lenyomja a fejét és lemetszi a nyakát. Némelyek azt állítják, hogy az ítéletet a király jelenlétében hozták, Darius pedig, midőn a bizonyítékoktól meggyőzetett, arcra borult és könyörgött, rimánkodott.

De az atyja haraggal felkelt és kihúzáván szablyáját, vágta, vágta, valamíg megölte. Aztán a csarnokba menvén, imádkozott a Naphoz és így szólt: «Távozzatok örömmel perzsák és mondjátok meg a többieknek, hogy a nagy Oromazes büntetéssel sújtotta a törvény- és szentségtörő merénylőket.»

XXX. Ily vége lett az összeesküvésnek. Ochus pedig ényes reményeiben Atossa által támogatva, még mindig félt Artoxerxes törvényes leszármazói közül az utolsótól, Ariaspestől, a törvénytelenek közül pedig Arsamestől.

Ariaspest a perzsák nem azért óhajtották királyul, mert idősebb volt Ochusnál, hanem jellemének szelid, keresetlen, ember-

szerető voltánál fogva. De az sem volt titok Ochus előtt, hogy Arsames igen eszes embernek mutatta magát és hogy az atyja szerfölött kedvelte.

Lest vetett tehát mind a kettőnek életére; s minthogy egyben vérengző meg cselszövő is volt, felhasználta természetes kegyetlenségét Arsames ellen, gonoszságát és alattomoságát pedig Ariaspes ellen.

Titkon ugyanis a király eunuchjait és barátjait küldöztette hozzá, a kik minduntalan holmi fenyegetéseket és ijesztő nyilatkozatokat hoztak tudomására, hogy az atyja eltökélte borzasztó, gyalázatos módon való kivégeztetését.

Ezek aztán azzal, hogy napról-napra titokkép ilyesfélét hordogattak hozzája és majd azt mondogatták, hogy a király szándékán töpreng, majd hogy azt kész végrehajtani, annyira megrémítették Ariaspest és lelkét akkora csüggetettségbe, zavarba és kétségbeesésbe döntötték, hogy halálos mérget készített magának s azt megitta és megvált az élettől.

Midőn a király értesült elhunytának módjáról, megsiratta Ariaspest és gyanította az igazi okot. Csakhogy aggkora miatt képtelen volt immár a dolgot kutatni és vizsgálat útján kideríteni; még inkább ragaszkodott tehát Arsameshez és nem titkolta, hogy legjobban bízik benne és legőszintébb hozzája. Ochus aztán nem halogatta tovább a merényletet, hanem megnyerte Tiribazos fiát Arpatest és megölette vele Arsamest. Akkortájt immár csak egy kis rázkódás kellett Artoxerxesnek aggkora okán.

Midőn a király megtudta Arsames szerencsétlen esetét, maga sem vitte sokáig, mert a búbánat, a fájdalom hamarosan elemésztette kilenczvennégy éves korában, királyságának hatvankettedik évében. Szelid és alattvalóit szerető fejedelemnek tartották, főkép fiával, Ochussal összevetve, a ki kegyetlenségre, vérszomjuságra valamennyi elődjét túlhaladta.

XLVIII.
A R A T O S.

(272—214. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

GHRYSIPPOS¹ bölcselő, Polykratesem, idéz egy régi közmondást, de úgy tetszik nékem, annak rossz jelentőségétől való féltében, nem úgy, mikép az szól, hanem mikép ő jobbnak vélte:

«Más ki dicsekszik, ha nem a *derék* fiu, atyja nevével?»

A troizeni Dionysodoros megkorholja ezért és eredeti alakjába állítja vissza a közmondást, a mely így hangzik:

«Más ki dicsekszik, ha nem a *silány* fiu, atyja nevével?»

És azt mondja, hogy ez a közmondás becsukja azoknak a száját, a kiknek nincsen semmi személyes értékük, hanem őseik erényei alá bujnak és ezek dicséretében dúskálódnak. Ám a kiknek Pindarossal szólva, már természetéből kitűnik az ősök nemessége, mikép te nálad, a ki életedet családod legszebb példái után képezed, azoknak boldogság, ha megemlékezhetnek őseik dicsőségéről, ha valamit hallhatnak és beszélhetnek róluk. Mert személyes erényeik híján érdemüket nem teszik függővé mások érdemeinek magasztalásától, hanem a maguk jeles tulajdonságaikat kapcsolják össze az ősökével és nemcsak fajuk törzsét, hanem életük vezető mesterét magasztalják bennük. Ez okon küldém néked Aratosnak, a te honfitársadnak és elődödnök életrajzát, a kire te sem tulajdon dicsőségeddel, sem tehetségeddel szégyent nem hozol; nem mintha te már kezdettől fogva nem fordítottad volna arra a legnagyobb gondot, hogy tüzetesen megismerjed az ő tetteit, hanem hogy

¹ Stoikus bölcselő.

fiaid: Polykrates meg Pythokles családi példákön nevelődjenek, majd hallván, majd olvasván azt, a mit követniök és utánozniök kell. Mert maga magát szereti az, nem a jót és szépet, a ki magát mindenha a legderekabbnak tartja.

II. Sikyon² városa, mióta tiszta és dór-aristokratikus kormányrendszere, továbbá belső összhangja megbomlott, zendülésekbe és a népbujtók becsvágyó üzelmeibe merült, szüntelenül beteges állapotban, zavarokban leledzett, kényurat kényurral cserélvén fel, valamíg aztán Kleon kivégzése után Timokleidast és Kliniast, ezeket a hírneves és polgártársaik közt nagy befolyású férfiakat választották kormányzóknak. Úgy tetszett, a város immár némi megállapodásra tett szert, midőn Timoklidas meghalt és Abantidas, Paseas fia, egyeduralomra törekedvén, megölte Kliniast és ennek majd száműzte, majd elemésztette rokonait meg barátjait. Halálra kereste a fiát is: a két éves korában hátramaradt Aratost. A gyermek azonban a házban támadt zavar közepette a menekülőkkel együtt megszökött és rémülten, gyámolatlanul bolyongott szerte a városban, majd egész véletlenül Abantidas húgának, Klinias testvére: Prophantus nejének házába jutott, a kit Sosonak hívtak. Ez a becsületes jellemű nő abban a hitben, hogy a fucska isteni rendelkezés folytán menekült hozzá, elrejtette őt a házban, aztán éjszaka titkon Argosba küldötte.

III. Igyen kilopakodván, kimenekülvén a veszedelemből Aratos, kebelében csirát vert és nőttével növekedett a zsarnokok ellen való heves, lángoló gyűlölete. Argosban atyjának vendégbarátaitól és híveitől tisztességes nevelést nyert, majd annak láttára, hogy testi szervezete derékké, nagygyá fejlődik, a palaestra-gyakorlatokra adta magát, úgy hogy az ötös³ viadalon küzdött és koszorút nyert. Kétségtelenül szembetűnik a szobrain bizonyos athletikus jelleg, és arczának komolysága, fensége nem tudja elrejtteni a falánkságot, az ásót.⁴ Ez okon

² A korinthosi öböl északi partján, nem messze Korinthostól.

³ A birkózás, futás, ugrás, korong- és dárdavetésből álló ötös viadal görög neve: πένταθλον.

⁴ Az athleták hírhedtek voltak falánkságukról; hogy testük erejét fejleszszék, sűrűen forgatták az ásóval a földet.

talán kevesebb búzgóságot is fordított a tudományokra, semmint egy államférfiúhoz illett volna. Jóllehet ügyesebb szónok volt, mint a hogy némelyek tartják, a kik emlékirataiból ítélnék, melyeket csak úgy hevenyében szerkesztve, a hogy a kifejezések eszébe jutottak, hagyott hátra. Később Deinias és Aristoteles, a dialektikus, Abantidast, a ki mindenha jelen szokott lenni az Agorán tartott előadásaiakon és velük vitatkozni szokott, belevonták egy ilyesféle szórakozásba és kelepczét készítvén számára, elemésztették. Majd Paseast, Abantidas atyját, ki az uralmat kezére kerítette, Nikokles megölte orvul és maga magát vetette fel zsarnokul. Mondják, hogy ez a Nikokles arcra tökéletesen hasonlított Perian드로shoz, Kypselos fiához, valamikép a perzsa Orontes Alkmaionhoz, Amphiaraus fiához, és Hektorhoz az a lakoniai ifjú, a kit Myrtilos elbeszélése szerint, a látni vágyó tömeg, midőn ez a körülmény tudására jutott, agyontiport.

IV. Nikokles négy hónapig egyeduralkodott, mialatt sok bajt okozott a városnak és közel volt a veszélyhez, hogy azt el is veszti, az aitolok merényletet szővén ellene. Aratos immár ifjonta fényes hírnévnek örvendett előkelő származása és bátorsága folytán, a mely nem kicsiségekben és hivalkodásban nyilvánult, hanem korát meghaladó komolysággal és higgadt megfontolással párosult. Ezért a menekültek főképp ő reá irányozták tekintetüket, de Nikokles sem hunyt szemet a történők fölött, sőt titkon követte tekintetével és megfigyeltette törekvéseit. Nem tartott ugyan egy ily merénylettől és kockáztatott vállalatától, de gyanította, hogy tárgyalásokat folytat a királyokkal, lévén ezek barátjai és vendéglátó gazdái az atyjának. És valóban Aratos megkísérlette ezen az úton haladni. Midőn azonban Antigonos ígéretében hanyagoskodott és húzta-vonta az időt, az Egyiptomhoz meg Ptolemaioshoz fűzött reményei pedig nagyon távol estek, elhatározta, hogy a maga erejéből megbuktatja a zsarnokokat.

V. Tervét mindenekelőtt Aristomachossal, meg Ekdelossal közölte. Aristomachos sikyoni menekült volt, Ekdelos pedig arkadiai, Megalopolisból, egy gondolkozó és gyakorlatias ember, a ki az akademikus Arkesilaosnak tanítványa volt Athenaeben.

Miután ezek lelkesen fogadták, érintkezésbe lépett másokkal is, de a kik közül csak kevesen csatlakoztak a vállalatához, szinte röstelvéen cserben hagyni a szép reményt, a többiek azonban igyekeztek attól elterelni Aratost, mint a ki csak tapasztalatlanságból merészel ily dolgot. Aratos éppen valami helyet kívánt kezére keríteni Sikyon területén, a honnét kiindulva hadakozhassék a zsarnokkal, midőn Argosba érkezett egy sikyoni férfiú, a ki a börtönből megszökött. Ez egyik menekültnek: Xenoklesnek a fivére volt. Xenokles Aratoshoz vezetésén e férfiút, ez beszélte, hogy a bástya, melyet menekültében meghágott, belül a talajjal csaknem egyenlő magasságú, mivelhogy emelkedett sziklás terep ütközik hozzá, kívül pedig létrán éppenséggel nem áthághatatlan. Aratos ennek hallatára elküldötte Xenoklessel két rabszolgáját, Seuthast és Technont, hogy vizsgálják meg a bástyát, azzal az elhatározással, hogy, hacsak lehetséges, inkább titkon és egy veszedelem kockájára dob sebtében mindent, semmint magánember létére hosszadalmas háborún és nyílt ütközetben szálljon szembe a zsarnokkal. Xenoklesék visszatértükkor jelentették, hogy megsemmisítvén a bástyát, az a terep sajátosságánál fogva nem áthághatatlan, nem is veszélyes, csak hogy bajos dolog lesz észrevétlenül megközelíteni, mint mondták, valami kertésznek a kutyái miatt, a melyek ugyan kicsinyek, de szerfölött mérgesek és vadak. Aratos tehát rögtön a dologhoz fogott.

VI. A fegyverek beszerzése vajmi közönséges dolog volt, mivelhogy akkortájt, úgyszólván lopásból, rablásból éltek az emberek. A létrákat Euphranor bognár egész nyilvánosan készítette, hisz mestersége megengedte azt gyanútalanul, jóllehet ő is menekült volt. Kevés számú argosi barátjainak mindegyike tíz-tíz embert adott, maga pedig a tulajdon rabszolgáiból harminczat fegyverzett fel.

Xenophilos rabló-főnöktől is bérelt egynehány fegyverest, a kik közt azt híresztelte, hogy a királyi lovak végett törnek Sikyon területére. Majd a javarészt csoportonként előre küldötte Polygnotos tornyához, azzal a parancscsal, hogy ott várakozzanak. Szintén előre menesztette Kaphisiast negyed magával könnyű felszereléssel, hogy térjenek be úgy alkonyat

táján a kertészhez, mondják, hogy utasok és szállást kapván, csukják le ezt is, meg a kutyáit is. A létrákat, mivel szét-szedhetők voltak, ládába tették és szekereken elrejtve előre szállították.

Ezenközben Argosban teremnek Nikokles kémjei és szerteszét ólálkodnak, hogy megfigyeljék Aratost. Ez pedig virradáskor előjön, megjelenik az Agoran és társalog barátjaival. Aztán megkenekedik a gymnasiumban, majd a palaestrából⁵ maga mellé veszi egynehány ifjú czimboráját, a kikkel inni meg tivornyázni szokott és lakására vezeti. Kis vártatva látják, hogy rabszolgái közül az Agorán, hol koszorúkat visznek, hol fáklyákat vesznek, hol pedig asszonyfélékkel tereferélnek, a minők a lakomákon furulyázni és hárfázni szoktak.

A kémek mindezek láttán elámulnak és mosolyogva mondogatják egymásnak: «Nincs gyávább a kényúrnál. Ime Nikokles egy oly tekintélyes városnak és roppant hatalomnak birtokában reszket holmi ifjútól, a ki száműzetése alatt életfentartási költségét élvezetekre, nappali eszem-izsomra fordítja.»

VII. Ezek tehát igyen félrevezettetvén, eltávoznak. Aratos pedig a reggeli után legott kimegy Argosból, csatlakozik a Polygnotos tornyánál levő katonákhoz és Nemeaig vezeti őket, a hol ezuttal először közli tervét a csapat zömével. Majd igéretekkal bátorítja őket és jelszól kiadván a pártfogó Apollót, Sikyon alá vezeti, miközben a hold fényéhez alkalmazkodva, majd gyorsítja, majd lassítja a menetelést, hogy útközben a világosságnak hasznát vegye és csak holdnyugta felé érjen a kerthez a bástya közelébe.

Itt elébe jó Kaphisias és azt jelenti, hogy a kis kutyákkal nem bírt, mert elszaladtak, de a kertészt lecsukta. A többség elkedvetlenedik és azt követeli, hogy forduljanak vissza. Aratos biztatja őket és megígéri, hogy majd visszavezeti őket, ha a kutyák nagyon zaklatják őket. Egyidejűleg előre küldi a létravivőket Ekdelos és Mnasitheos vezetése alatt, maga pedig lassan követi őket.

De a kutyák már erősen ugatnak és Ekdelos emberei

⁵ Birkózó, testgyakorló, torna-iskola.

körül lótnak-futnak. Mindazáltal elérik a bástyát és biztosan hozzá támasztják a létrákat. Az elsők már felhágnak, midőn a tiszt, a ki a reggeli őrseget átadandó volt, arra jár csöngővel, számos fáklyával, a kísérőinek nagy lármája közepette.

Ekdelos emberei, úgy a mint vannak, lelapulnak a létrán és könnyűszerrel észrevétlen maradnak. De midőn ezzel szemben egy másik őrző jőn, a legnagyobb veszedelemben forognak. Majdhogy az őrző távoztával megmenekülnek ettől is, legott felhágnak elsőknek Mnasi-theos és Ekdelos, megszállják mind a két oldalról a falhoz vezető utat és elküldik Technont Aratoshoz azzal az üzenettel, hogy siessen.

VIII. Csak kis köz választotta el a kertet a faltól és a toronytól, a hol egy nagy vadászeb őrködött. Ez azonban nem vette észre közeledtükét, akár, mert természetre lomha volt, akár, mert napközben elfáradt.

A mikor a kertész kuvaszai alulról felcsaholták, először tompán, halkán visszavakkantott, aztán mind erősebben ugatni kezdett közeledtükre. Az egész táj hangzott immár az erős ugatástól, elannyira, hogy a szemben álló őr harsány hangon tudakolta a vadásztól, kit ugat a kutyája oly erősen és nem történt-e valami baj. Ez azonban a toronyból azt kiáltotta vissza, hogy nincs semmi baj, csak a bástyaőrök világára és a csöngő lármájára bősziült fel a kutyája.

Aratos vitézei erre nagyon felbátorodnak, abban a hitben, hogy a vadász tudván a dologról, azt palástolni akarja, meg hogy mások is sokan vannak a városban, a kik kezükre dolgoznak. Azonban a falak meghágásakor nagy veszedelem környékezi őket; a dolog hosszúra nyúlik, mert a létrák hajladoznak, hanem egyenként és lassan haladnak felfelé. Az idő pedig sürgeti; immár a kakasok kukorékolnak és a vidékről a piacra szállítani szokó embereknek mindjárt jönniök kell.

Aratos tehát iparkodva felhág, miután egészben negyvenen előtte felmentek, majd pedig bevár még egynehány embert alulról és egyenest a zsarnok lakása és parancsnoki szállása felé tart; itt voltak éjjeli őrsegen a zsoldosok. Váratlanul hegyibük ront és valamennyiüket elfogja, de senkit sem vág

le; majd íziben szerte küld hiveiért, előhivatja valamennyit a lakásáról.

Miközben ezek mindenünnet összesereglenek; kisüt a nap immár, megtelik a színház a tömeggel, mely a téveteg hírek folytán kétség közt hánykódik és semmi biztosat nem tud a dolgról, valamíg előlép a hirdető és kikiáltja, hogy Aratos, Klinias fia, szabadságra szólítja polgártársait.

IX. Ekkor aztán, abban a reményben, hogy elérkezett mindaz, amit régtől fogva vártak, tömegesen tódulnak a zsarnok palotája felé és felgyűjtják. Roppant láng csap fel a tűzbe borult épületekből, a mely ellátszik egész Korinthusig, úgy, hogy az álmélkodó korinthusiak szinte segedelemre indulnak. Nikokles azonban valami alagúton észrevétlenül elmenekült és megszökött a városból, a katonák pedig a sikyoniakkal vállvetve eloltották a tüzet és felharácsolták a palotát.

Aratos ezt nem gátolta, sőt a zsarnok egyéb vagyonát is közre bocsájtotta a polgárok közt. Sem a támadókból, sem az ellenségből senki sem esett el, sem meg nem sebesült; a szerencse megőrizte menten minden polgárvértől ezt a vállalatot. Aratos aztán visszahívta a Nikokles száműzte polgárokat, számra nyolczvanat, hasonlókép az előbbeni zsarnokoktól számkivetetteket is, mintegy ötszázat, a kik hosszú idő, közel ötven év óta bolyongtak. Ezek jobbára szegényen tértek haza, elfoglalták azt, a minek azelőtt urai voltak. Midőn aztán megtértek házaikba, jószágukba, roppant zavarba ejtették Aratost, a ki látta, hogy künn Antigonos leselkedik, agyarkodik a városra szabadsága miatt, bennt pedig zavar és visszavonás ütötte fel fejét. Ez okon a körülményekhez legczélszerűbben alkalmazkodván, az achaiok szövetségéhez csatolta a várost és a Sikyonbeliek, jóllehet dór származásúak voltak, önkényt elfogadták az achaiok nevét és alkotmányát, a kik akkortájt sem fényes tekintéllyel, sem nagy hatalommal nem rendelkeztek. Mert jobbára kicsinyke városokban éltek, silány, terméketlen földet bírtak és kikötővel nem rendelkező tenger mentén laktak, amely jobbadán sziklákon tört meg a szárazföldön. Ámde ezek mutatták meg legszembeszökőbben, hogy a hellen hatalom legyőzhetetlen, valahányszor rendre, egyetértésre meg értelmes vezérre

tesz szert. Mert jóllehet a hellenség virágzásakor, úgyszólván, semmi számba sem jöttek és akkortájt valamennyien összevéve nem mérkőztek egyetlen egy valamire való város hatalmával, — józanságukkal és egyetértéssel és azzal, hogy a legkiválóbb férfúra nem kajánkodtak, hanem neki engedelmeskedtek és követték, így nemcsak szabadságukat őrizték meg annyi sok város, akkora hatalmasságok és kényuralmak közepette, hanem a többi helleneket is jobbára ők szabadították és mentették meg.

X. Aratos jellemes fenkölt szellemű államférfiú volt, ki inkább a köz, semmint a maga ügyeit tartotta szeme előtt, elkeseredett gyűlölője volt a zsarnokoknak és az ellenségeskedés és a barátság mértékeül mindenha a közérdeket vette.

Ezért, úgy látszott, kevésbbé volt lelkes barát, semmint szelid, jóindulatú ellenfél, mivelhogy alkalomadtán politikából nézetét meg nem változtatta.

Nálánál senki emberfia nem szerette jobban a népek egyetértését, a városok összetartását, a gyűlések és nyilvános összejövetelek egyértelműségét. A háborúval, a küzdelemmel szemben nyilvánvalókép félénk és kishitű volt, de ravasz fondorlatokat szőni, titkon meglepni a városokat és a zsarnokokat, ebben ugyancsak bámulatos ügyességet fejtett ki. Ez okon számos reménytelen vállalatot vitt dűlőre, ha merész volt, de ugyanannyinál, jóllehet kivihetőnek látszott, túlzott óvatossággal kudarcot vallott.

Mert, úgy látszik, valamikép némely állatok szemei a sötétben élesen látnak, nappal azonban elhomályosulnak, mivelhogy szemeik szárazsága és finomsága nem tűri a fény behatolását, hasonlóképp van oly emberi okosság és ügyesség, melyet könnyen megzavar a nyilvánosság, a kikürtölés, ámbár az alatomos és titkos vállalatokra nagyon is merész. Az ilyesfajta visszásságot a bölcselet tanulmányozásának hiánya idézi elő a kitűnő tehetségnél; a mely akár valami vad és maga magától fejlődő gyümölcsöt, minden tudás nélkül termi meg az erényt. De ezt példákkal kell megvilágítani.

XI. Aratos, miután úgy magát, valamint szülővárosát az achaiok szövetségéhez csatolta, a lovasságnál szolgált és engedelmességével kivívta a parancsnokok szeretetét, hogy jóllehet

a saját hírnevével és hazájánál hatalmával nagyban előmozdította a közügyet, akár valami közkatona, alávetette magát az achaiok minden egyes vezérének, lett legyen az Dyméből vagy Tritaíából, vagy akármi kisebb városból való.

Pénzbeli ajándék is érkezett számára az egyiptomi királytól: huszonöt⁶ talentum. Aratos pedig elfogadta, de legott odaadta nyomorgó polgártársainak egyéb szükségleteikre és a foglyok visszaváltására.

XII. Minthogy a száműzöttek kielégíthetlenek voltak és folyton zaklatták javaik birlalóit, Sikyon a teljes felfordulás veszedelmére jutott. Aratos egyedüli reményét Ptolemaios békézésébe vetvén, elhatározta, hogy hajóra száll és megkéri a királyt, juttasson néki pénzt a vizzály elhárítására. Hajóra szállt tehát Methoné⁷ városánál Malea fölött, hogy hovahamarább átkeljen a tengeren. De a kormányos a nagy szélnek és a tengerről jövő magas áradásnak kénytelen engedni és útjáról letérítve, nagy keservesen Adriába jut, mely az ellenség kezében volt. Antigonos uralma alatt állt ugyanis és helyőrség volt benne. Ezt megelőzte, a partraszállásban a hajó elhagyásával nagy messzire eltávozik a tengertől egyik barátjának, Timanthes társaságában. Kis vártatva ott terem az őrség parancsnoka és keresi Aratost, de ennek szolgálai rászedik és kitanítva azt mondják, hogy legott elmenekült és Euboiá felé hajózott. Az őrség parancsnoka mindazáltal a hajót, a rakományt és a szolgálakat ellenséges jószágnak nyilvánítja és birtokába veszi. Pár nap multán Aratost, szorongatott helyzetében, szerencsés véletlen éri, amennyiben egy római hajó érinti azt a helyet, a hol majd rejteken húzta meg magát, majd lesben állt. Ez a hajó Syria felé vitorlázott. Aratos tehát felszáll, miután a hajó parancsnokát rábírta, hogy magával Kariába vigye. Ez el is szállítja, miközben a tengeren újfent sok veszedelem éri. Kariából sokidőre átkel Egyptomba, a hol a királyt, a kinek Hellasból képekkel, festményekkel kedveskedett, iránta való jóindulattal találja. Aratos ugyanis szakértő levén az ilyesekben, összeszedte-vette,

⁶ 117,875 korona; a király alatt Ptolemaios Philadelphos értendő.

⁷ Város Messeneben.

megszerezte és elküldötte a királynak mindenha a legkitünőbb művészek, főleg pedig Pamphilos⁸ és Melanthos műveit.

XIII. Virágzó híre volt még a sikyoni művészetnek és festészetnek, hogy a szépet egyedül őrizte meg romlatlanúl, elannyira, hogy a már megcsodált Apelles is eljött Sikyonba és tanult ezektől a férfaktól, egy talentumot⁹ fizetvén, a midőn inkább dicsőségüket kívánta megosztani, semmint művészetüket elsajátítani.

Ez okon Aratos, midőn a város felszabadítása után legott megsemmisítette a zsarnokok egyéb képeit, Aristratos képe előtt, aki Fülöp idejében élt, sokáig tanakodott. A diadal-kocsin állva festették le Aristratost Melanthos összes tanítványaival és mikép a földleíró Polemon beszéli, Apelles is dolgozott ezen a képen. Bámulatos munka volt ez elannyira, hogy eleinte Aratost is megatotta annak művészete. Majd a zsarnokok ellen való gyűlöletétől elragadtatván, megparancsolta, hogy semmisítsék meg.

Beszélik, hogy Nealkes festő, Aratos barátja sírva kérte őt, majd pedig, midőn semmire sem ment, azt mondotta, hogy a zsarnokok ellen kell harcolni, nem pedig a zsarnokok képei ellen; «hagyjuk tehát meg a kocsit és Nikét, magát Aristratost kiszolgáltatatom, ez majd eltűnik a képről». Aratos engedett, Nealkes aztán letörölte Aristratost és helyére csupán egy pálmát festett; semmi egyebet nem mert tenni. Mindazáltal, mint beszélik, az ilyen megsemmisített Aristratos lábai elrejtve megmaradtak a kocsi alatt. Ennek utána is nagyon megkedveltette magát Aratos, majd pedig még közelebbi érintkezésbe lépett a királylyal. Így tehát szülővárosa részére százötven talentumot kapott tőle ajándékba. Ebből negyvenet legott magához vevén, elvitorlázott Peloponnesosba, a többit pedig a király kisebb összegekre osztván, részletenkint küldötte utána.

XIV. Már az is nagyszerű dolog volt Aratostól, hogy ennyi tömérdek pénzt szerzett polgártársainak, a minek, hacsak csekélyke részét kaphatták vala más vezérek és népbujtók a királyoktól, megsértették, leigázták és elárulták volna hazájuk-

⁸ Pamphilos, Apelles és Melanthos mestere.

⁹ 4715 korona.

kat. De még nagyszerűbb volt az, hogy ezzel a pénzzel létrehozta az egyetértést, a megbékülést a szűkösködők meg a gazdagok közt és biztosította az egész népnek bátorságát, sőt jólétét is. Valóban bámulatos e férfiúnak mértékletessége a hatalom roppant fokán!

Mert korlátlan és teljhatalmú békebíróvá neveztetvén ki, egyesegyedül a száműzöttek vagyoni jogi viszonyaira vonatkozólag, nem maradt egyedül, hanem tizenöt polgárt választott maga mellé, a kikkel aztán keserves fáradsággal, nagy ügygyelbajjal létre hozta, megállapította a békét és a barátságot társai közt. Ezért nemcsak az összes polgárság részesítette illő tisztességben, hanem a száműzöttek külön is állítottak ércszobrot számára és a következő distichonokat írták reá:

Mindaz, a mit tőn és mit terveze, végze e férfi,
Herakles műveit megközelíti bizony.
Hogy mi hazánkba jutánk, megtartó isteneinknek
Áldva kegyét, emelénk szobrot Arat' te neked,
Hogy hirdesse: te hoztad a rendet, az isteni törvényt
Drága hazádba, eként dicsre emelve hazád.

XV. Miután Aratos mindezeket véghezvitte, jótéteményeivel ugyan fölülkerekedett polgártársai irigységén, Antigonos király azonban ferde szemet vetett reá és igyekezett vagy teljesen megnyerni magának barátságával, vagy meggyanúsítani Ptolemaiosnál azzal, hogy többféle szivességet tanúsított iránta, a miket az éppen nem keresett.

Így Korinthosban áldozatot hozván az isteneknek, áldozat-részeket küldött Aratosnak Sikyonba. Majd lakoma alatt, számos vendég közepette egész harsány hangon így szólt: «Azt hittem, úgymond, hogy ez a Sikyonbeli fiatal ember csupán természetes ösztönből szereti a szabadságot és polgártársait, ám úgy tetszik, helyesen ítéli meg a királyok életét és cselekedeteit is. Eleinte reánk sem hederített, reménységeivel szinte a külföldön csüngött és csak az egyiptomi gazdagságot bámulta, a midőn az elefántokról, hajóhadakról, meg a zenéről hallott beszélni. Most azonban, hogy a függöny mögé pillantván belátta, mikép ott minden csak szini látványosság és díszlet, teljesen hozzánk csatlakozott. El is tökéltem magamat arra,

hogy pártolom ezt a fiatal embert és mindenre alkalmazom; óhajtom, hogy ti is barátotoknak tekintsétek őt!»

A kaján és gonoszlelkű emberek aztán ürügykép kaptak ezeken a szavakon és szinte versengtek egymással, hogy kelletlen dolgokat írjanak Aratosról Ptolemaiosnak, úgy hogy ez küldöttjével szemrehányásokat is tétetett neki. Ekkora irigység, gonoszlelkűség kíséri a királyok és kénjurak keresve-keresett barátságát és epedve lesett szeretetét.

XVI. Aratos, első ízben vezérré választatván az achaioktól, felharácsolta a szemben fekvő Lokrist és Kalydoniát, majd tízezer vitéz élén segítségül ment a boiotoknak, de lekészt az ütközetről, a melyen ezek Chaironeánál megverettek az aitoloktól és Aboiokritos boiotarchos¹¹ is elesett ezered magával.

Egy évvel utóbb újfent vezér lévén, az akrokorinthosi vállalatához fogott, a minél nem csupán az achaiok avagy a Sikyon-beliek érdekére tekintett; hanem az egész Hellaséra, a melynek úgyszólván közös zsarnokát: a makedon őrseréget abból kiűzni elhatározta. Az athenaei Chares, egy ütközeten a király vezéreivel szemben sikert aratván, azt írta az athenaei népnek, hogy a marathonival testvérgyőzelmet vívott. Ezt a tettet bízvást lehet elnevezni a thebaei Pelopidas meg az athenaei Thrasybulos zsarnokgyilkossága testvérének, azzal a különbséggel, hogy az nem a hellenek, hanem az idegen és betolakodott uralom ellen irányult. Az Isthmos ugyanis, elválasztván a két tengert egymástól, a helyütt kapcsolja, csatolja össze a peloponnesosi szárazföldet a miénkkel, Akrokorinthos pedig, ez a magas hegy, Hellas közepéből emelkedik ki, ha helyőrséget nyer, meggától, elvág az Isthmoson minden közlekedést, átkelést, hadi utat, sőt a kereskedést is, úgy szárazon, mint vizen, és a vidék kizárólagos urává teszi a parancsnokot, a ki őrséggel megszállja ezt a helyet, elannyira, hogy az ifjabb Philippos, úgy tetszik, nem tréfából, hanem egész komolyan nevezte mindenha Hellas békóinak Korinthos városát.

XVII. Tehát valamennyi király és fejedelem mindenkor vetélykedett ennek a helynek bírásáért. Antigonosnak pedig

¹¹ A boiotok polgári és katonai tisztviselője.

az utánna való törekvése mitsem különbözött a legdühösebb szerelmesek szenvedélyétől. Mert minden gondolatával azon csüngött, mikép ragadhatná el orvmódon azoktól, a kik azt bírják, mivelhogy a nyílt megtámadás semmi reménységgel sem kecsegtetett. Miután Alexander, a hely ura, meghalt, mikép mondják, Antigonos mérge következtében és annak neje, Nikaia került az uralomra és vette őrizete alá Akrokorinthost, Antigonos legott elküldötte hozzája a fiát: Demetriost és a kellemes társalgású fiatal emberrel való királyi házasság, összeköttetés édes reménységét csepegtette a már vénecske nőnek a szívébe és meg is fogta olykép, hogy vele szemben fiát, akár valami csalétket felhasználta. Mindazáltal Nikaia nem adta fel az erősséget, sőt szigorúan őriztette. Antigonos pedig tétette magát, mintha semmit sem vetne a dologra, megülte lakodalmukat Korinthosban, szini látványosságokat rendezett, lakomákat csapott napról-napra, akár az, a ki örömében, széles jó kedvében csupán enyelgésre, szórakozásra adja a fejét. Az alkalom elérkeztekor, épp Amoibeus énekelt a színházban, elkíséri maga Nikaiát az előadásra, fejedelmileg fölékesített hordszéken, a ki persze nagyra van a tisztességre és egy cseppet sem gondol a jövőre. Mikor az út forduláshoz ér, a mely a színházhoz vezet, megparancsolja, hogy vigyék Nikaiát előre a színházba, maga pedig a faképnél hagyja Amoibeust, faképnél a lakodalmat és Akrokorinthosra igyekszik fölfelé, korát meghaladó fürgeséggel. Majd a kaput zárva találván, botjával kopogtat és megparancsolja, hogy nyissák fel. A bennlevők pedig rémültükben felnyitják. Igyen hatalmába kerítvén az erősséget, nem türtőzteti többé magát, hanem örömében, tréfás jó kedvében utcza hosszát iszik, a piacon át fuvolás nőktől kísérve, fején megkoszorúzottan és az a vén ember, a kit annyi sorsfordulás ért, enyeleg és ölel-csókol mindenkit, a kivel csak találkozik. Lám ilyen az öröm, ha nem mérsékli az ész, jobban kiforgatja magából és megrázkódtatja a lelket, mint a fájdalom és a félelem.

XVIII. Antigonos pedig, megszerezvén Korinthost, mikép elbeszéltük, azokkal az embereivel őriztette, a kikben leginkább megbízott és parancsnoknak Persaiost, a bölcselőt tette. Aratos

még Alexander élteben tervezte ezt a vállalatot, de minthogy ez az achaiokkal szövetségre lépett, felhagyott vele. Ekkor azonban újfent megragadta a vállalatra kínálkozó alkalmat. Volt ugyanis Korinthosban négy syriai származású fítestvér, a kiknek egyike, névre Diokles, zsoldoskép szolgált az őrseregben. A másik három, miután aranyat loptak Antigonos királytól, Sikyonba mentek valami Aigias nevű bankárhoz, a kivel Aratos üzleti összeköttetésben állt. Majd az arany egy részét legott beváltották, a maradékot pedig egyikük: Erginos, fel-fel keresvén Aigiast, apránként cserélte be. Így bizalmas viszonyba jutott Aigiassal és midőn ez egy alkalommal az őrségre terelte a beszédet, elmondotta, hogy testvéréhez felmentekor a meredek oldalon egy rézsutos ösvényt pillantott meg, a mely arra a helyre vezet, a hol a vár bástyája legalacsonyabban épült. Aigias tréfásan azt vetette neki oda: «Aztán kedvesem, ily csekélyke aranyért zavarjátok a király dolgát, mikor egyetlen-egy órát drága pénzen eladhattok? Vagy nem egy halál vár-e a zártörőre, meg az árulóra, ha egyszer rajta kapják?» Erginos elnevette magát, de egyelőre megígérte, hogy kikémleli Dioklest, mert a többi testvéreiben nem igen bízik. Majd pár nap multán visszatértekor kötelezi magát, hogy elvezeti Aratost a bástyához, a hol az nem magasabb tizenöt lábnál és egyebekben is közreműködik Dioklessel együtt.

XIX. Aratos pedig ezeknek siker esetén hatvan talentumot¹² ígért, ha azonban a vállalkozás megghiusul, de ő velük együtt megmenekül, mindeniküknek egy házat, meg egy talentumot helyezett kilátásba. Minthogy pedig Erginos és társai számára a hatvan talentumot le kelle tennie Aigiásnál, Aratos pedig annyival nem rendelkezett, de nem is akarta más gyanúját felkelteni a kölcsönzéssel, fogta ivóedényeinek java részét meg a feleségének ékszereit és elzálogosította Aigiásnál ama pénz biztosítására. Mert oly emelkedett-lelkű volt és annyira rajongott a dicső tettekért, hogy jóllehet tudta, mikép Phokiont és Epaminondast csak azért tartották a hellenség legigazságosabb és legderekabb férfainak, mert tetemes ajándékokat

¹² Körülbelül 263.000 korona.

visszautasítottak és nem adták el pénzért a becsületet, ő olyasra költekezett, adózott titokban, a mire nézvest csak maga-magát tette ki veszedelemnek az összesség érdekében, a mely nem is tudott a történetekről. Ki ne csodálkozna és lelkesülne még most is e férfiú magasztos jellemén, a ki annyi tömérdek vagyonért ily roppant veszedelmet vásárolt, a ki legértékesebb jószágait elzalogosította azért, hogy éj idején az ellenség közé vezettesse magát élet-halál harcra, pusztán a dicső tett reményét nyervén jutalmul, semmi egyebet?

XX. A vállalat magában is veszedelmes levén, még veszedelmesebbé tette azt egy mindjárt a kezdetben félreértésből megesett tévedés. Technon, Aratos szolgája küldetett ki, hogy Dioklessel együtt kikémlelje a bástyát. Ez azonban eleddig sohasem találkozott Dioklessel, hanem úgy vélte, hogy az alakját és kinézését jól megjegyezte magának, a mivel Erginos jelezte, hogy göndörhajú, barna arcszínű és szakáltalan. Technon tehát elmegy oda, a hová rendelték, hogy megvárja a Dioklessel érkező Erginost, a város előtt, valami Ornis nevű helyen. Ezen közben véletlen oda jó Erginosnak, meg Dioklesnek legidősebb testvére, névre Dionysios, a ki nem volt beavatva a merényletbe, egyébként azonban hasonlatos volt Diokleshez.

Technon, kit alakjának hasonló volta tévedésbe hozott, megkérdezi emberüinktől, nem Erginossal van-e dolga. Ennek arra feleletére, hogy ő Erginos testvére, Technon szentül hiszi, hogy Dioklessel beszél. Nem is tudakolja nevét és nem is vár egyéb jelre, hanem jobbját nyújtja neki, beszélget az Erginossal történt megállapodásról és kérdéseket intéz hozzá. Dionysios ravaszul kap tévedésén, mindent rá hagy és a város felé visszafordulván, magával vezeti a gyanútalanul beszélgető Technont. Már a város közelébe ér és szinte megragadni készül Technont, midőn véletlenül találkozik velük Erginos. Ez észreveszi a csalfaságot és a veszedelmet és intéssel jelt ad neki, hogy fussanak. Szaladást meg is ugranak és Aratoshoz menekülnek.

Mindazáltal Aratos nem csügged reményében. Elküldi legott Erginost, hogy vigyen pénzt Dionysiosnak és bírja hall-

gatásra. Erginos így is cselekszik és magával hozván Dionysioszt Aratoshoz megy. Dionysioszt aztán megjöttekor többé nem eresztik el; megkötözötten lecsukják egy szobába és őrizet alá veszik, maguk pedig előkészületeket tesznek vállalatuk végrehajtására.

XXI. Midőn minden rendben van, megparancsolja a többi seregének, hogy az éjszakát fegyverben töltse, aztán maga mellé vesz négyszáz válogatott katonát, a kik közül csak kevesen tudnak a történeendőkről, és a Heraion ¹³ mellett levő kapuk felé vezeti. Épp nyár dereka volt akkortájt és holdtölte; az éjszaka felhőtlen és világos volt, úgy hogy az örök a hold fényében a csillogó fegyvereket észreveszik. A legelsők immár a falak közelében vannak, midőn a tengerről köd száll fel és elborítja magát a várost meg a környező vidéket is elfedi az árnyék. Ekkor a katonák leülnek és leoldják sarúikat, hogy nagy neszt ne csináljanak és el ne csúszszanak a létrákon másztukkor, Erginos pedig az utasoknak öltözött két ifjú élén észrevétlenül eléri a kaput és levágja a kapust, meg az oldalán levő öröket. Egyben a bástyához támasztják a létrákat és Aratos sebtlen felhág századmagával, megparancsolván a többieknek, hogy tőlük telhetőleg hovahamarább kövessék. Majd felhuzatván a lábtókat, száz embernek az élén a városon keresztül a fellelgvár felé nyomul nagy örömmel, úgy hogy észrevétlen maradt és sikert ért el. De jó távolról még találkoznak egy, négy emberből álló, lámpással ellátott őrzéjarral, mely azonban nem látja meg őket, mert a hold árnyékában vannak, holott ezek azt az ellenkező oldalról közeledtek jól kiveszik. Aratos és társai ugyanis a bástyák és holmi roskatag épületek mellé lapulnak és lesbe állnak ezekre ez emberekre. Majd hegyibük rontanak és hármat közülök lekasabolnak, de a negyedik, a fején kardsebbel, elszalad és kiált, hogy a városban az ellenség. Kis vártatva megszólanak a harsonák és a város talpra áll. Az utcák megtelnek a szerte futó emberekkel és tömérdek szövétnek csillan fel, majd az alsó városból, majd a fellelgvárból is zagyva lárma tör elő mindenünnét.

¹³ Hera temploma.

XXII. Ezenközben Aratos útját folytatva, igyekezik a meredeken fölfelé. Eleinte csak lassan és keservesen ment a dolog, mert nem leli meg, sőt eltéveszti az ösvényt, a mely teljesen a sziklák közé mélyedvén, árnyba borult és számos tekergőkön, útvesztőkön át vezetett a bástya felé. Ekkor, mint mondják, a hold csodálatos módon eloszlatja a felleget és megvilágítja az útnak épp legnehezebb részét, valamíg Aratos eléri a bástyát a kívánt helyen. Aztán újfent összetömrölnek a fellegek és elhomályosítanak, beárnyékolnak mindent. A háromszáz vitéz, a kiket Aratos a kapukon kívül a Heraion körül visszahagyott, midőn valahára betörnek a zúrzavarba merült és szövétnekekkel telistele városba, nem tudják magukat tájékozni és társaiknak nyomát föllelni. Sűrűen összeverődnek tehát és meghúzzák magukat valami sziklának árnyba burkolt oldalán, és ezer nyugtalanság, aggodalom közt várakoznak. Mert Aratos és társai felé immár lövések röpülnek a fellegvárból és harczba keverednek. A küzdők hadi kiáltása se hallatszik, a harcz zaja messze elhat köröskörül, a hegyektől visszahangoztatva, de zavartan, úgy hogy nem lehetett tudni, hogy honnét jön. Kétségük közepette, hogy hová-merre forduljanak, Archelaos, a királyi hadak vezére számos csapat élén felfelé vonul hadi lármával és kürtszóval, hogy megtámadja Aratos tömegét és elhalad a háromezázak mellett. Ezek, akár valami leshelyről, felszöknek; reájuk vetik magukat és levágják, a kihez csak hozzá férkőznek. Erre a többieket Archelaossal együtt megremítik és megfutamítják és addig üzik-hajtják, valamíg szerte oszlanak a városban. Alighogy így győznek, odajön Erginos a magasban küzdőktől és jelenti, hogy Aratos harczba keveredett az ellenséggel, a mely erélyesen védekezik, hogy heves csata foly a bástya körül és gyors segedelemre van szükség. Ezek tüstént felszólítják, hogy vezesse őket. Majd előre mennek és hanggal jelzik magukat, hogy bátorítsák bajtársaikat. A tele hold többszörösen visszatükrözteti fegyvereiket az ellenség előtt a hosszú úton, az éj visszhangja pedig megsokszorozza a hadi kiáltást, a mely úgy tetszik, jóval nagyobb csapattól származik, mint a mekkora tényleg volt. Végül aztán egyesülten kiverik az ellenséget, feljutnak a fellegvár legmagasabb pontjára, hatal-

mukba kerítik az erősséget, midőn virradni kezd és a nap egyszerre fényt vet dicső tettükre. Ott terem Aratos mellett a Sikyon felől érkező tartalékhad, a korinthusiak pedig kész-örömezt tárják ki kapuikat és összefogdossák a királyi csapatokat.

XXIII. Midőn minden bizonyosnak látszott, Aratos leszállt a fellegrvárból a színházba, a hová töméntelen sokadalom csődült össze, abból a vágyból, hogy láthassa és hallhassa szavait a miket mondani szándékozik a korinthusiaknak. Aratos a bejárás mindakét oldalára állítja az achaiokat, maga pedig a szinpadról lép elő vértzetten, a fáradtságtól, a virrasztástól elgyötört ábrázattal, elannyira, hogy lelkének büszke öntudatát, örömét szinte megsemmisítette testének elcsigázott volta. Az emberek, mihelyt előlép, elárasztják szíves üdvkiáltásokkal, ő pedig jobbja vevén dárdáját, gyenge hajtással a térdével és a testével reá támaszkodik és hosszú ideig állva marad, hallgatag fogadván tapsaikat, üdvkiáltásaikat, a mikkel majd vitéségét magasztalják, majd szerencsáját dicsérik. Midőn elhallgatnak és a csend helyreáll, Aratos összeszedi magát és az achaiok érdekében a tethhez méltó beszédet tart. Majd ráveszi a korinthusiakat az achaiokkal való szövötkezésre és átadja nekik a kapuk kulcsait, melyek Fülöp idejétől fogva csak most jutottak először kezeikbe. Antigonos vezérei közül a fog-ságba került Archelaost elbocsájtotta, de Theophrastost kivégeztette, mivelhogy nem akart távozni a városból. Persaios, a fellegrvár elbocsátásakor Kenchreaebe szökött. Azt mondják róla, hogy később valakivel vitatkozott, a ki azt állította, hogy csak a bölcs lehet jó hadvezér: «Biz Isten, úgymond, egykor nekem is nagyon tetszett Zenónak ez a tantétele, ma azonban, mióta a sikyoni fiatal ember megleczkéztetett, megváltozott a nézetem.» Ezt többen beszélik Persaiosról.

XXIV. Aratos ezután legott elfoglalja Heraiont, meg Lechaiont,¹⁴ hatalmába kerít huszonöt királyi hajót, ötszáz lovat és elad négyszáz Syriabelit. A fellegrvárat az achaiok négyszáz hoplitával, ötven vadászszal és ugyanannyi kutyával

¹⁴ Korinthus kikötője.

őrizték, melyeket az erősségben eltartottak. A rómaiak nagyra-
becsülésből Philopoiment elnevezték «az utolsó hellennek»,
mintha utána a helleneknek nem lett volna egyetlen egy
emberük sem. Én azonban azt mondom, hogy Aratosnak eme
tette a legutolsó és a legújabb hellen tett, a mely úgy bátor-
ságra, mint sikerre a legdicsőbbekkel vetekedik, valamikép a
későbbi események hamarosan megmutatták. Mert a megariaiak
elpártoltak Antigonostól és Aratoshoz csatlakoztak. Majd Troizen
és Epidauros lakói léptek az achaiokkal szövetségre. Aztán
Aratos első felkerekedése után betört Attikába, majd átkelven
Salamisra, azt felharácsolta, úgy hogy az achaioknak mintegy
a börtönből megszabadult hatalmával, kényére-kedvére rendel-
kezett. Az athenaeiek közül váltság nélkül elbocsájtotta a szabad
származásukat, a mivel alkalmat nyújtott nekik az Antigonostól
való elpártolásra.

Szinte Ptolemaioszt is az achaiok szövetségesévé tette, a
ki aztán a háborúban, úgy a szárazon, mint a vizen, a vezér
tisztét viselte.

Igyen akkora befolyása volt az achaioknál, hogy nem
lévén szabad őt évről-évre vezérül megválasztani, legalább min-
den második évben választották meg; de tettel és tanácscsal
folyton kormányzott. Mert látni való volt, hogy sem a gazdag-
ságot, sem a dicsőséget, sem a királyok barátságát, sem a
saját hazájának érdekét, sem a világon semmi egyebet nem
tett az achaiok szövetségének gyarapodása elébe.

Meggyőződése volt, hogy a magában gyenge városok
egymásnak segedelmével megmenekülhetnek, ha mintegy a
közös érdekkörhöz fűződnek.

Valamikép ugyanis a test részei az egymással való össze-
növés folytán élnek és fejlődnek, holott ha elválasztatnak
és elkülöníttetnek, akkor elsorvadnak és elrothadnak, hasonló-
kép a városok is tönkre mennek, hogy egyszer a közös érdektől
elszakadnak, ellenben egymás erejével nagyrakelnek, a midőn
egy nagy egész részeivé válván, közös gondviselésben részesülnek.

XXV. Aratos annak láttára, hogy a legelőkelőbb szom-
szédos népek önkormányzattal bírnak, bosszankodott az Argos-
beliek szolgasága miatt és föltette magában, hogy megbuk-

tatja zsarnokukat: Aristomachost. Egyben becsvágyát képezte, hogy neveltetése jutalmául megszerezze e városnak a szabadságot és azt az achaiok szövetségéhez csatolja. Akadtak is vakmerő emberek erre, élükön Aischylossal, meg Charimenesszel, a jóssal. Csakhogy ezeknek nem volt kardjuk, mert bírását a zsarnok eltitkolta és kemény bírságot szabott azokra, a kik azt maguknak szereztek.

Aratos tehát kis töröket készíttetett számukra Korinthosban, bevarratta málha-zsákokba, majd felrakatta dib-dábműveket vívó ígás jószágokra és elküldötte Argosba.

Történt, hogy Charimenes, a jós, valami embert megnyert a vállalatra. Aischylosék ezen megbosszankodtak, mivel hogy a maguk szakállára akartak cselekedni és Charimenest mellőzni. Ez észreveszi a dolgot és haragjában feljeleníti őket, midőn már a zsarnok ellen indulnak. Mindazáltal jobbára idejekorán megfutnak a piacról és Korinthosba menekülnek.

Nemsokára ezután Aristomachost ugyan a rabszolgái megölik, de Aristippos legott átveszi a kormányt, a ki amannál még kegyetlenebb zsarnok.

Aratos tehát maga mellé veszi az összes hadköteles korban levő Achaia-belit, a kik csak kéznél voltak és sebbel-lobbal a városnak segedelmére siet, abban a vélekedésben, hogy az Argos-beliakat hajlandóknak találja. Ám ezek immár jobbadán megszokásból a maguk jószántából szolgaszellemben leledzenek, úgy hogy senki sem csatlakozik Aratoshoz.

Visszavonult tehát, de azzal a váddal terheli az achiakat, hogy béke idején háborút indítottak. Ez okon a Mantinea-beliak előtt perbe fogják őket, a melyet Aristippos, minthogy Aratos meg nem jelent, meg is nyert és Aratost harmincz¹⁵ mina bírságban marasztalták el.

Ettőlfogvást Aristippos incselkedett Aratos élete ellen, a kit egyben gyűlölt, meg rettegett is, segítségére levén ebben Antigonos király is. És akadtak mindenütt emberek, a kik kezükre dolgoztak és csak a kedvező alkalomra lestek.

Ám nincs a világon igazabb, biztosabb őrizet az uralko-

¹⁵ Körülbelül 24.000 korona.

dóra nézvest, a szeretetnél. Mert midőn a nép, valamint a hatalmasok hozzá szoknak ahhoz, hogy ne az uralkodótól, hanem ő érette rettegjenek, ez sok-sok szemmel lát, sok-sok füllel hall és előre tudja, mi történik. Ezért e helyütt megszakítani kívánom elbeszélésemet, hogy vázoljam Aristippos életmódját, a mibe az irigyelt kényuralom és a pompája miatt boldognak híresztelt egyeduralom döntötte.

XXVI. Aristippos ugyanis Antigonos szövetségese, tömerek embert tartott testi biztonsága végett, jöllehet egyetlen egyet sem hagyott életben ellenségei közül a városban, kiadta a parancsot, hogy a lándzsahordók és a testőrei a palotán kívül a peristylonban¹⁶ tartózkodjanak, szolgálait pedig, mihelyt megvacsorált, valamennyit sebtén kikergette, majd becsukta maga az előszobát és kedvesével együtt felkészült egy kis emeleti szobába, a mely csapóajtóval zárult.

Ennek hegyibe helyezte az ágyát és azon aludt, mint képzelhető, hogy aludhatott az ily állapotban leledző ezer nyugtalanság és félelem közepette. A hágcsót pedig kedvesének az anyja elhúzta és egy más szobába csukta, majd virradáskor újfent odatette és lehívta a csodált kegyurat, a ki aztán akár egy kígyó kúszott le barlangjából.

Aratos ellenben, a ki nem fegyverrel, erőszak árán, hanem törvénnyel, vitézsege révén szerezte meg magának a szakadatlan uralmat, köpenyben, közönséges felöltőben járt-kelt szabadon és ő, mint a világ minden zsarnokának közös, kijelentett ellensége, a mai napig dicső nemzetséget hagyott maga után a hellenek között.

Azok közül azonban, a kik fellegrákokban fészkeltek meg magukat, testőröket tartottak, fegyverek, kapuk, csapóajtók mögé bújtak testük biztonsága végett, csak kevesen menekültek, akár a nyulak, az erőszakos haláltól; egyikük után sem maradt tisztelt emlékezetű ház vagy nemzetség, vagy sírhalom.

XXVII. Ez ellen az Aristippos ellen támadt Aratos többször titkon, majd nyilvánosan, de kudarcot vallott, hogy meghódítsa Argost. Egy alkalommal hágcsókat támaszt a falakhoz.

¹⁶ Oszlopos csarnok.

és ezer veszedelem közt fel is jut kevesed magával és az oda siető öröket levágja. Aztán, hogy kivirrad és a kényúr minden oldalról hegyibe támad, az Argos-beliek pedig mintha csak nem is az ő szabadságuk érdekében folyna a harcz, hanem a nemeai játékoknál döntnökösködnének, részrehajlatlan, igazságos szemlélőkkép nézik a történőket és teljes nyugalomban maradnak. Aratos erélyes védekezése közepett csípőjét átjáró szúrást kap, de mégis megtartja elfoglalt helyét és nem hagyja magát visszavetni az ellenségtől, mely erősen szorongatja.

És ha az éjszakán kiállja a fáradalmakat, nem is vall kudarcot. Mert a zsarnok már futásra gondolt és sok értékes tárgyát előre küldötte a tengeren. Így azonban, minthogy ezt senki nem tudatta Aratossal, ez víz szűkében, de meg mert sebje miatt magával is tehetetlen volt, visszavezette vitézeit.

XXVIII. Letér tehát erről az útról és nyíltan betör seregével Argos földére és azt harácsolja. A Chares folyó mentén kemény csatába keveredik Aristippossal, de rászorgál arra a vádra, hogy abba hagyta a küzdelmet és feladta a győzelmet. Mert seregének egy része nyilvánvalólag előnyt vívott ki és az ellenség üzése közben jó messzire előnyomult, ő azonban, a nélkül, hogy a vele szemben álló ellenség kényszerítette volna, mintegy kételkedvén a sikerben és megrémülvén, rendetlenül visszavonult a táborba. Midőn a sereg másik része megtért az üldözésről, nagyon zokon vette azt, hogy, jóllehet megkergette az ellenséget és sokkal többet vágott le belőle, semmint maga veszített, kénytelen megengedni a legyőzött félnek a diadaloszlop felállítását.

Aratos röstelvén a dolgot, eltökélte, hogy újfent csatára kel a diadaloszlopért és egy nap mulva ismét csatarendbe állította seregét. De midőn észrevette, hogy a kényúr hadi népe megsaporodott és még bátrabban száll szembe, nem mert megütközni, hanem fegyverszünetet kötven a halottak felszedésére, visszahúzódott.

Mindazáltal vonzó, kellemes modorával, politikai tapasztaltságával helyre hozta ezt a hibát olyaténkép, hogy megnyerte Kleonaet¹⁷ az achaiok szövetségének.

¹⁷ Korinthos és Argos közt.

A nemeai¹⁸ versenyjátékokat is Kleonaeen tartotta meg, mivelhogy szerinte ősi szokáskép jobban megillették ezt a várost. De az argosiak is megtartották és ekkor sértették meg legelőször a versenyküzdőknek megadott mentességet és bátorságot, a mennyiben az achaiok mindenkit, a kit csak kézrekerítették az Argosban szerepelt küzdők közül, midőn területükön átutaztak, mint ellenséget rabul eladtak.

Ily heves és engesztelhetetlen gyűlöletet táplált Aratos a zsarnokok ellen.

XXIX. Nemsokára aztán annak hallatára, hogy Aristippos támadást tervez Kleonae ellen és csak ő tőle fél, mivelhogy Korinthosban időzik, nyílt felhívással sereget gyűjt össze, több napra való élelem hozatalát megparancsolja és levonul Kenchreaebe, hogy kicsalja Aristippost, hogy az ő távollétében támadja meg a Kleonae-beliakat. A mi tényleg meg is történt. Aristippos ugyanis menten ott termett Argosból serege élén.

Aratos erre visszatért Kenchreaeből Korinthosba, miután immár sötét lett s örökkal megrakja az utakat és tovább vezeti az achaiokat, a kik oly rendben, gyorsasággal és hévvel követik, hogy nemcsak útmentükkor, hanem szinte még éjszakan, Kleonaebe való megérkeztükkor és csatára sorakoztukkor sem vesz róluk tudomást.

Virradáskor kitárulnak a kapuk és a harsonák csatajelt adnak. Aratos rohanást, hadi riadás közepette az ellenségre tör, azt legott megfutamtja és szüntelen úzi-hajtja, arra, a merre főleg Aristippost menekülni véli, mivelhogy azon a vidéken többfelé ágaznak az utak.

Az üldözés egész Mykenéig tart, a hol a kényurat, valami krétai ember, mikép Deinias beszéli, névre Tragiskos, elfogja és megöli. Az ellenségből ezerötszáznál több esik el. Ám Aratos, fényes sikerének ellenére és jóllehet vitézei közül egyetlen egyet sem veszített el, nem ejthette hatalmába Argost, nem is szabadíthatta fel, mivelhogy Agias és az ifjabb Aristomachos királyi csapatok élén titkon betörték a városba és kezükre kerítették a kormányt. Mindazáltal Aratos elhárította magáról

¹⁸ Herakles tiszteletére rendelt versenyjátékok, melyeket minden harmadik évben szoktak tartani.

azt a sok rágalmat, szószátyárságot és csúfoskodást, a miket a zsarnokok hízelgői, hogy kedvüket keressék, világgá bocsájtottak, hogy az achaiok vezérének gyomra felháborodik a csata előtt, hogy mihelyt előáll a trombitás, szédülés, megimbolyodás lepi meg, hogy csatarendbe állítván a sereget és kiadván a hadi jelszót, alvezéreitől, osztag-parancsnokaitól kérdezgeti, vajjon van-e szükség az ő jelenlétére, hisz a koczka már úgy is el van vetve és eltávozik, hogy messziről töprengjen a történendők fölött. És ezek a híresztelések annyira hitelre találtak, hogy a bölcselők az oskolákban szinte üzték-fűzték, vajjon a szívdobogás, az elhalaványodás, meg a hasmenés a veszedelem eltűntekor gyávaságnak, avagy valami szervi hibának és hűdöttségnek a következménye-e, hivatkozván szüntelen Aratosra, a ki ugyan jó vezér, de mindenha ezekbe a bajokba esik a küzdelmek idejekor.

XXX. Miután Aratos láb alól eltette Aristippost, legott a megalopolisi Lydiadesre vetett lest, a ki a tulajdon hazáján zsarnokoskodott. Ez természetre nem volt sem nemtelen, sem becsvágy híján való ember, de nem is, mikép az egyeduralkodók többnyire, kapzsiságból és mértéktelenségből bomlott az efajta jogtalanság után, hanem, még ifjonta, a dicsvágytól elkapatva, fenkölt lelkületébe befogadta azokat a hazug beszédek és szószátyárságokat, a melyek a kényuralmat boldog, irigylendő dologkép tüntették fel, majd egyeduralkodónak vetette fel magát, de hamarosan torkig lett az egyeduralom nyomasztó terhével. Egyben pedig, minthogy irigyelte Aratos jó szerencsáját, meg annak a cselvetésétől is tartott, az a ritka szép szándéka támadt, hogy elsőnek is megszabadítja magát a gyűlölségtől, a félelemtől, az őrségektől és a testőröktől, aztán jóltétője lesz hazájának. Elküldött tehát Aratosért, letette az uralmat és az achaiok szövetségére hozta szülővárosát. E miatt az achaiok nagyrabecsülték őt és vezérül választották. Lydiades pedig legott hírnévre felülmulni igyekezvén Aratost, több dologra vállalkozott, a mi éppenséggel nem látszott szükségesnek; így hadat izent a lakedaimoniaknak. Aratos ellenszegült ugyan, de ezt az iránta való irigységnek vették. Így Lydiades másodízben is vezérül választatott, jóllehet Aratos

váltig ellenkezett másra ruházni ezt a méltóságot. Hisz ő is, mikép elbeszéltük, csak egy évig uralkodott. Szinte a harmadízben való vezérségeig megmaradt Lydiades a nép jóindulatában és Aratossal váltakozva viselte ezt a tisztelet évről-évre. Am midőn nyílt ellenségeskedésre vetemedett Aratos ellen és többször bevádolta őt az achaiok előtt, végül megbukott és megvetésre jutott. Olybá tűnt föl, hogy mesterséges erkölcsökkel verseng az igazi, a tiszta erény ellen. Mert valamikép Aisopos meséli, hogy a kis madarak, a kakuknak arra a kérdésére, miért menekülnek előle, azt válaszolták, hogy valamikor még karvaly válhat belőle, azonkép, úgy tetszik, a kényuralom óta Lydiadest is gyanakodás kísérte, a mely kárára vált jellemének.

XXXI. Aratos jó hírnevet szerzett magának az aitoliai bonyadalmakban is. Az achaiok ugyanis összecsapni készültek az aitoliaiakkal Megara határán és a lakedaimoniak királya, Agis, a ki haderejével hozzájuk csatlakozott, szintén csatára ösztökölte az achaiokat. Aratos ellenszegült és jóllehet sok gyaláztatot, sok gúnyt és csúfságot kelle túrnie puhasága, gyávasága miatt, nem adta fel a közjót szolgáló tervét a látszólagos szégyenért, hanem megengedte a Geranián¹⁹ átkelő ellenségnek, hogy kardcsapás nélkül hatoljon Peloponnesosba. Midőn azonban benyomultukkor Pellenet váratlanul megszállták, egyszerre megváltozott. Nem vesztegelt egy perczig sem, nem várt, valamíg serege mindenünnét összegyülekezik és egyesül, hanem a kezénél levő csapatokkal tüstént az ellenségre rontott, a mely a győzelem közepette elbizakodottsága és fegyelmetlensége miatt meggyöngült. Az ellenséges katonák ugyanis, mihelyt benyomultak a városba, elszéledtek a házakban és dulakodtak, veszekedtek egymással a zsákmány miatt, a vezérek és osztag-parancsnokok pedig szerte jártukban-keltükben elrabolták a pellenieiek nőit, leányait, majd levetvén a saját sisakjukat, ezeknek fejére tették, hogy más valaki el ne ragadja őket, hanem a sisakról ösmeretes legyen mindegyiknek a gazdája. Ilyetén helyzetük és ténykedésük közepette váratlanul

¹⁹ Hegylánc Megara és Korinthos között.

jelentik, hogy Aratos rajtok ütni készül. Rémület támad, a minő csak képzelhető ekkora fejetlenségben és mielőtt valamennyien értesülnek a fenyegető veszedelemről, máris a legelsők összecsapnak az achaiokkal a kapuk körül meg a külvárosokban és szinte legyőzötteképp megszaladnak. Hirtelen való futásukkal aztán rémületbe ejték azokat, a kik tömörülnek és segítségükre sietnek.

XXXII. Ebben a zavarban egyik fogolynő, egy tekintélyes férfiúnak, Epigethesnek a leánya, a ki szépségére, derék termetére nézve kivált, történetesen Artemis templomában ült, hová őt a válogatott csapatok parancsnoka, a ki elrabolta, helyezte, fejére tevén hármass bogláru sisakját. A leány a lármára hirtelen kiszalad és a templom kapuja előtt megállván, letekint az alatt viaskodókra, fején a bogláros sisakkal. Ez a megjelelés maguknak a polgároknak is valami magasztosnak, emberfelettinek tetszik, az ellenség pedig isteni jelenséget vél benne látni, mely rémülettel és borzadályal tölti el, annyira, hogy senki sem gondol a védelemre. Maguk a pelleniek úgy beszélnek, hogy az istennő szobra rendesen érintetlenül áll, de midőn a papnő elmozdítja helyéről és kiviszi a szentélyből, senki sem mer reá tekinteni, elfordul tőle mindenki. Ám nemcsak az emberekre borzasztó és veszedelmes a látása, hanem még a fákat is terméketlenné teszi és a gyümölcsöket elfonnyasztja, a merre csak vizsik. A papnő ekkor is kihozta a szobrot és arccal szüntelen az aitoliaiak felé fordította, a kiket ez szinte önkívületbe hozott és az eszüktől megfosztott. Aratos ugyan emlékirataiban semmi ilyesről nem szól, csak azt mondja, hogy megverte az aitoliaiakat és futókkal együtt benyomulván a városba, fegyveres erővel kiverte őket, hétszázat pedig levágott közülök. Ez a fegyvertény a legnagyobb hírre jutott és Timanthes festő szinte szemmel láthatóvá tette az ütközetet eleven ábrázolásával.

XXXIII. Mindazáltal számos népek és fejedelmek szöveteztek az achaiok ellen, Aratos tehát sebtén barátságos alkudozásokat kezdett az aitoliaiakkal és Pantaleon közreműködésével, a ki nagy tekintélyben állt az aitoliaiaknál, nemcsak békét kötött, hanem szövetséget is hozott létre az achaiok meg az aitoliaiak közt.

Igyekezett megszabadítani az athenaieket is, de rossz

hírbe került és megszólták az achaiok: hogy jóllehet fegyverszünetre léptek a makedonokkal és békés állapotban éltek, kísérletet tett a Piraeus elfoglalására. Aratos tagadja a dolgot hátrahagyott emlékiratában és Erginost okolja, a kivel az akrokorinthosi merényletet végrehajtotta.

Szerinte Erginos a saját szakállára támadta meg a Piraeust és midőn a létra eltörött, üldöztetése közben szüntelen Aratost szólíngatta névszerint, akár jelen lett volna és így az ellenség rászédésével menekült meg. Azonban ez a mentegődzés, úgy látszik, hitelt nem érdemel. Mert éppenséggel nem valószínű, hogy Erginos, az egyszerű syriai ember eszébe vett volna egy ily roppant vállalatot, hahogy Aratos nem a vezére és nem kap ettől segéderőt meg alkalmat a merényletre.

És ezt Aratos maga is nyilvánvalóvá tette azzal, hogy nem is kétszer avagy háromszor, hanem sokszor meg-megpróbálkozott a Piraeussal, akár a szerencsétlen szerelmek, és nem csüggedett a kudarcokban, sőt mivel mindenkor kevésen mult a dolog és csak a siker küszöbén bukott el, a reménység folyton bátorságra serkentgette. Egy alkalommal még a lábaszárát is eltörte a thriasiai²⁰ síkon futtában és több műtetet kellett kiállania meggyógyulása céljából. Hosszú ideig szinte hordszéken vitette magát és úgy intézte hadjáratait.

XXXIV. Miután Antigonos elhunyt és Demetrios vette át a királyságot, Aratos még inkább Athenaere vetette magát és mindenképen érezte megvetését a makedonokkal.

Azonban Phylakia²¹ körül a csatában vereséget szenvedett Demetrios vezérétől, Bithystől és híre járt, hogy elfogták, majd pedig, hogy elesett. A piraeusi őrség parancsnoka, Diogenes szinte levelet küldött Korinthosba, azzal a parancssal, hogy az achaiok hagyják el a várost, minthogy Aratos meghalt. A levél megérkeztekor azonban Aratos történetesen Korinthosban volt és Diogenes küldöttei gúny meg nevetség közepett távoztak. Maga a király Makedoniából hajót is küldött, a melyen Aratost megkötözötnen kellett volna elébe vinni.

Az athenaeiek pedig hízelgésükben túl tevén minden dőre-

²⁰ Athenae és Eleusis között.

²¹ Thessaliai város.

ségen, megkoszorúzták magukat, midőn Aratos halálát elsőnek jelentették. Ezért Aratos haragjában legott hadra kelt ellenük és egész az Akademiáig nyomult elő, de aztán megkérleltetvén, nem volt bántásukra. Az athenaiek pedig megismerték kiváló tulajdonságait és amidőn Demetrios elhunytával a szabadság után vágyakoztak, segedelmül hívták.

Aratos, jóllehet akkortájt más kormányozta az achaiokat, maga pedig hosszabb betegségben az ágyat nyomta, mindazáltal hordszéken elvitette magát és a város rendelkezésére bocsájtotta jó szolgálatát. Rá is beszélt az őrsereg élén álló Diogenest, hogy átadja a Piraeust, Munychiát, Salamist és Suniumot az athenaieknek százötven³⁹ talentumért, amihez Aratos a sajátjából húszat adott a városnak.

Aegina és a Hermione is legott az achaiokhoz csatlakoztak. Meg Arkadia java része szintén szövetségesük lett.

Igyen aztán a makedonoknak, a szomszédos és a határos népekkel való háborús elfoglaltsága, meg az aitoliaiak csatlakozása folytán, nagyban megnövekedett az achaiak szövetség hatalma.

XXXV. Aratos, hogy régi tervét megvalósítsa, de meg, mert bosszantotta is a szomszédos Argosban fennálló kényuralom, Aristomachosnak egy küldött útján azt az ajánlatot tette, hogy engedje szabadjára és csatolja az achaiok szövetségéhez a várost; kövesse Lydiades jó példáját és legyen inkább egy hatalmas nép tiszteletben és becsületben tartott hadvezére, semmint egy város gyűlölt és veszedelemmel küzdő zsarnoka.

Hajtott erre Aristomachos és felszólította Aratost, küldjön neki ötven talentumot, hogy kifizethesse és elbocsájthassa a katonáit. De a pénz beszerzése közben Lydiades, a ki még vezér volt és arra vágyott, hogy ezt a politikai tényt az achaiok az ő tulajdon munkájának tartsák, leszólta Aratost Aristomachos előtt, hogy ez mindig engesztelhetetlen rossz indulatot táplál az egyeduralkodók ellen és rábeszélte Aristomachost, hogy bízsa ő reá a dolgot, majd az achaiok gyűlése elé vezette emberünket.

³⁹ Mintegy 700.000 korona.

Itt azonban az achaiok tanácsosai leginkább nyilvánvalóvá tették Aratos iránt érzett jóindulatukat és hűségüket. Mert midőn Aratos akadékoskodott, szinte haraggal elutasították Aristomachost. Aztán hogy ismét megengesztelődött és fellép-
vén, maga kezdett annak érdekében tárgyalni, mindent sebtén és szívesen megszavaztak, felvették a szövetségbe az Argos-
belieket meg a Phlius-belieket, sőt egy évvel később vezérül választották Aristomachost.

Aristomachosnak jól menvén a dolga az achaioknál, abban a szándékban, hogy becsap Lakonia földjére, elhívta Aratost Athenaeből.

Ez óva intette levelében a hadjárattól, mert nem akarta, hogy az achaiok bonyadalmakba keveredjenek Kleomenessel, ezzel a vakmerő emberrel, a ki a veszedelmek útján lett nagygyá. De midőn Aristomachos mindenáron hadra készült, Aratos is részt vett a hadjáratban. Aztán hogy Pallantion²³ tájékán szemben termett Kleomenes, Aratos megakadályozta Aristomachost abban, hogy csatát vívjon, Lydiades bevádolta Aratost és a vezéri tisztért küzdelemre szállt vele, ellenjelöltül lép-
vén föl vele szemben. De Aratos győzött a szavazásnál és tizenkettedszer választatott vezérnek.

XXXVI. E vezéri tiszte alatt Lykaion körül vereséget szenvedett Kleomenestől és megszaladt. De éjszaka eltévedvén, azt hitték, hogy elesett és halálának híre újfent nagyban elterjedt a hellenek közt. Ám megmenekülvén és összeszedvén katonáit, nem érte be azzal, hogy ép bőrrel tovább álljon, hanem legczélszerűbben felhasználta az alkalmat és a nélkül, hogy valaki csak sejtette és gondolta volna, egyszerre megrohanta a Mantinea-belieket, a kik Kleomenes szövetségesei voltak.

Majd bevette városukat és megrakta helyőrséggel, a metoikosoknak²⁴ polgárjogot adott, így egyedül maga megszerezte a legyőzött achaioknak azt, a mit mint győztesek is alig nyerhettek volna meg. Midőn a lakedaimoniak újfent haddal támadtak Megalopolis ellen, Aratos segítségül ment, de óvakodott

²³ Város Arkádiában.

²⁴ Idegen származásúak, a kik bizonyos fejadó kötelezettsége mellett letelepülvén, szabadon úzték az ipart, de polgárjoggal nem bírtak.

a csatát kereső Kleomenesnek erre alkalmat nyújtani, jóllehet a Megalopolis-beliak erőltették, hogy szálljon szembe. Mert egyébként sem termett valami nagyon a nyílt csatára és akkor még számbeli hátrányban is volt, aztán meg lankadt lelkesedéssel és megcsappant becsvágygyal állt egy vakmerő fiatal emberrel szemben. Azt tartotta, hogy azt a dicsőséget, a mit Kleomenes szinte a semmiből igyekszik vakmerősége árán megszerezni, ő neki, miután megszerezte, kötelessége óvatossággal megőriznie.

XXXVII. Mindazáltal a könnyű fegyveresek kirohantak és egész a táborig szorították vissza a spartaiakat, majd elszéledtek a sátrak közt. De Aratos ekkor sem vezette előre a hoplitáit, sőt megállította egy közbül fekvő árok előtt és nem engedte azon átlépni.

Lydiades felháborodva ezen az eljáráson, leszidja Aratost és magához szólítja a lovasokat; kéri őt és sürgeti, hogy támogassák az üldözőket, ne adják fel a győzelmet és ne hagyják cserben őt, a ki a hazáért küzd. Számos bátor vitéz csatlakozik hozzá, majd ígyn megerősödve, rátör az ellenség balszárnyára, azt megfutamítja és üldözőbe veszi.

Azonban lelkesedésében, dicsőségszomjában meggondolatlanul hepe-hupás fákkal sűrűen benőtt, széles szakadékokkal tele vidékre ragadtatja magát, a hol Kleomenes hegyibe ront és Lydiades dicső küzdelem közepette elesik szinte szülővárosának kapui előtt.

A többiek futtukban a sereg zömére zúdulnak, összezavarják a nehéz fegyvereseket, úgy hogy az egész sereg vereséget szenved.

Súlyos vád terhelte Aratost, mert úgy látszott, cserben hagyta Lydiadest.

Az achaiok haragjokban kényszerítik, hogy Aigionba²⁶ vonuljon velük, a hová követi is őket. Itt gyűlést tartván, elhatározzák, hogy nem adnak neki pénzt, sem zsoldosait nem tartják, ám ha kedve tartja háborúskodni, gondoskodják maga a szükségesekről.

²⁶ Város Achaiában, ma Vostizza.

XXXVIII. Igyen megalázottan rögtön átadni akarta a pecsétet és letenni a vezéri tisztelet, de érett meggondolás után egyelőre megmaradt. Majd Orchomenos elé vezette az achaiokat, csatára kelt Megistonossal, Kleomenes ipával, melyben győzött, háromszáz ellenséget levágott és élve elfogta Megistonost. Eleddig évről-évre szokta viselni a vezérséget, de midőn reá került a sor, a meghivatást visszautasította és Timoxenos választott vezérré. A visszautasítás állítólagos ürügye, a nép ellen való elkeseredése, nem látszik valószínűnek. Annak valóságos indoka az achaiak viszonyokban rejtett.

Kleomenes ugyanis többé nem lépett fel óvatosan, lassan-lassan, mint annakelőtte, nem is gátolva az alkotmányos hatóságoktól; mert mihelyt láb alól tette az ephorosokat, felosztotta a földet és számos metoikost polgárjoggal ruházott fel, korlátlan hatalomra tett szert; legott az achaiokra vetette magát és magának követelte a vezérséget.

Azért gáncsolják tehát Aratost, hogy a közállapotok roppant hullámozása, zivatara közepett, akár a kormányos, a ki elhagyta és másnak engedte a kormány-rudat akkor, a mikor szent kötelessége lett volna még az achaiok akarata ellenére is az élükre állani és megmenteni a közös hazát. De ha kétségbeesett a közállapotok és az achaiok hatalma fölött, engedni kell vala Kleomenesnek, nem pedig barbárságba dönteni Peloponnesost a makedon őrseregekkel, sem megrakni Akrokorinthost illyr, meg gall fegyveresekkel, sem azokat, a kiket a harcz meg a politika terén maga legyőzött és emlékirataiban szüntelen legyaláz, azokat a városok uraikép bevezetni a szövetségesek szép czégére alatt. Ám ha Kleomenes, valljuk meg az igazat, törvényszegő, önkényes ember volt is, mégis csak a Heraklidák voltak elődei és Sparta a hazája, a melynek legjelentéktlenebb fiát méltóbb lett volna a legelső makedon helyett vezérré tenni, ha ugyan a hellen nemes származásra ad valamit az ember. Kleomenes, midőn a főnökséget kérte az achaioktól, sok jóval kecsegtette a városokat eme tisztért és czimért, Antigonos ellenben vízen és szárazon teljhatalmú vezérré megválasztásakor nem fogadta el ezt, valamíg főparancsnoksága jutalmául oda nem ígérték neki Akrokorinthost, mintegy

önkénytelenül utánozván az Aisopos-mesebeli²⁶ vadászt. Mert előbb nem szállott alá az achaiokhoz, a kik követségekkel, határozatokkal, csúsza-mászva kunyoráltak, valamíg őrségekkel, túsokkal megnyergeltették magukat. Jóllehet Aratos minden követ megmozdít, hogy a pusztá kényszerűséggel védekezzék. Ám Polybios azt állítja, hogy Aratos jóval előbb, még a kényszerűség beállta előtt, a Kleomenes vakmerőségétől féltében titkon alkudozott Antigonossal és bízatta a Megalopolis-beliakat, hogy szorgalmazza az achaioknál Antigonos behívását. Mert leginkább ezek szenvedtek a háborútól, Kleomenes szüntelenül dűlván, pusztítván náluk. Hasonlókép beszéli ezeket Phylarchos is, a kinek ugyan nem lehet hitelt adni, hacsak Polybios nem tanúskodik mellette. Mert valahányszor Kleomenest érinti, elfogult lelkesedés vesz rajta erőt és történetében akár valami pörben, az egyiket szüntelen kárhoztatja, míg a másikat védelmezi.

XXXIX. Az achaiok pedig elvesztették Mantineát, melyet Kleomenes újra elfoglalt és nagy ütközetben vereséget szenvedtek Hekatombaion körül; mire úgy megrémültek, hogy íziben Kleomeneshez küldöttek és meghívták Argosba a vezérség átvételére. Midőn Aratos neszét vette, hogy Kleomenes megindult és Lerna körül áll seregeinek élén, megszeppent és követeket menesztett hozzá, azzal a kívánsággal, hogy csak háromszázadmagával jöjjön, akár barátjaihoz és szövetségeseihez, ám ha bizalmatlankodik, vegyen túsokat. Kleomenes ezt a maga ellen való gúnynak, becsmérelésnek vette és felkerekedett, levelet írván az achaiokhoz, a melyben csak úgy hemzsegték az Aratos ellen intézett vádak és rágalmak. De Aratos is írt levelet Kleomenes ellen és szitkozódásukban, gyalázkodásukban annyira ragadtatták magukat, hogy még házasságukat, nejükét is kölcsönösen lepiszkolták. Erre aztán Kleomenes hirdetőt küldvén, hadat üzent az achaioknak és kevésbe mult, hogy

²⁶ A mesebeli paripa ugyanis bosszút akart állani a szarvason, mert elrontotta neki a legelőt. Ezért az embert hívta segítségül, a ki szívesen ráállott azzal a kikötéssel, hogy zabolát tesz a lóra és ennek hátáról lelövi a szarvast. A vadász azután nyeregbe szállott és megölte a szarvast, de a ló maga is hatalmába került.

Sikyon városát árulással el nem foglalta. Amde szinte a siker küszöbén visszaveretvén, Pellenere rontott és az achaiok vezérének megfutamodása után elfoglalta a várost. Nemsokára aztán bevette Pheneost és Penteleiont, mire az argosiaiak rögtön hozzá csatlakoztak, a Phlius-beliek pedig befogadták őrseregét. Egyáltalán semmi sem maradt biztos az achaiok szerzeményei közül. Aratost pedig nagy nyugtalanság szállta meg annak látára, hogy az egész Peloponnesos ingadozik, a városokat pedig mindenfelé fellázították a forradalmárok.

XL. Sehol sem volt nyugalom és senki sem volt megelégedve az akkori állapotokkal. Sőt kiderült, hogy maguk a Sikyon-beliek és sokan a korinthesiak közül is alkudoztak Kleomenessel és a maguk kormányzásának vágya miatt a közjó ellen áskálódtak. Ezekkel szemben Aratos korlátlan hatalmat nyervén, a sikyoni árulókat ugyan kivégeztette, de midőn megkísérlte felkutatni és megfenyíteni a Korinthus-belieket, egészen dühbe hozta az immár megromlott és az achaiok-behozta alkotmányával elégedetlen népet. Tehát Apollon templomába csődültek össze és meghívták Aratost, azzal az elhatározással, hogy vagy eleméztik, vagy elfogják, el lévén tökéelve a pártütés. Aratos pedig eljött, kézen vezetvén a lovát, mintha semmi bizalmatlanságot, semmi gyanút sem táplálna. Megérkeztekor sokan felszöknek és ócsárolni, vádolni kezdik, Aratos pedig egész nyugodt ábrázattal és nyájas hangon felszólítja őket, hogy csak üljenek le és ne öltsenek, kiáltsanak állva; ereszsзék be szintén a kapun kívül ácsorgókat. Ezt mondván, szép csendesen kiballag, mintha lovát akarná átadni valakinek. Igyen szépen elsompolyog, majd a vele szembe jövő korinthesiakkal egész nyugodtan szóba ereszkedik és biztatja őket, hogy csak menjenek Apollon templomába. De midőn észrevétlenül a fellegvár közelébe jut, lovára szökik és megparancsolja Kleopatrosnak, az őrség parancsnokának, hogy szigorúan őriztesse a fellegvárat, majd elnyargal Sikyonba, a hová csak harmincz katona követi; a többiek cserben hagyták és szerte széledtek. A korinthesiak kis vártatva észreveszik megszöktét és úzóbe veszik, de midőn nem érik be, meghívják Kleomenest és átadják neki a várost, a ki persze szentül hitte,

hogy amit tőlük kapott, semmi ahhoz képest, a mit veszített azzal, hogy eleresztették Aratost. Midőn aztán az úgynevezett Akte-vidék²⁷ lakosai is csatlakoztak hozzá és feladták városaikat, palánkokkal, bástyával körülkerítette Akrokorinthost.

XLI. Aratos mellé pedig számos Achaia-beli csoportosult Sikyonba, majd gyűlést tartván, teljhatalmú vezérré választott. Ám csak a saját polgártársai közül vett őrsereg környékezte azt az embert, a ki harminczhárom évig kormányozta az achaiokat és befolyásra, hírnévre első volt a hellenek közt, most pedig elhagyatottan, tehetetlenül állt elgyötörve, akár hazájának hajótörésekor, a roppant zivatar és veszedelmek közt hányattatva. Az aitoliaiak is visszautasították segedelemért való könyörgését, Athenae városát meg, a mely háladatosságból rokonszenvezett Aratossal, Euklides és Mikion tartották vissza. Volt Aratosnak birtoka és háza Athenaeben, Kleomenes semmihez sem nyult, sem mást ahhoz nyulni nem engedett. Előhivatta barátjait s intézőit és megparancsolta, hogy mindent úgy intézenek és őrizzenek meg, hogy Aratosnak számot adhassanak. A maga részéről pedig elküldötte hozzá Tripylost, majd ismét Megistonost, az ipát és sok egyebek mellett tizenkét talentumnyi²⁸ évjárlékot is ígért neki, tehát mégegyszer annyival megtételte Ptolemaios járulékát, mert ez csak hat talentumot küldött évenként Aratosnak.

Ezért csak azt kívánta Kleomenes, hogy válaszszaák az achaiok vezérévé és ezekkel együtt őrizzék Akrokorinthost. Aratos azonban azt válaszolta, hogy nem ő rendelkezik a viszonyokkal, hanem ezek ő vele.

Kleomenes ezt gúnynak vélván, legott betört Sikyon területére, harácsolta, pusztította és három hónapon át ült a város előtt. Aratos pedig csak türelmesen várakozott és tehetetlenül tépelődött, vajjon befogadja-e Antigonost Akrokorinthos átadása árán, a ki egyébként nem akart segíteni.

XLII. Az achaiok pedig összegyülekeztek Aigionban és ide hívták Aratost. De veszedelmes volt Aratosnak odajutni, mivelhogy Kleomenes Sikyon előtt táborozott. Polgártársai is

²⁷ Általában tenger mellék, itt a saroni öböl partvidéke forog szóban.

²⁸ Több 50.000 koronánál.

kérve-könyörögve tartóztatták és kijelentették, hogy tekintve az ellenség közel voltát, nem engedik személyes biztonságát a veszedelemnek kitenni. Majd beléragaszkodtak az asszonyok meg a gyermekek, akár közös atyjukba, megmentőjükbe, miközben átkarolták és sirtak.

Aratos vigasztalja, bátorítja őket, majd kilovagol a tengerre tíz barátjával és az immár serdülő ifjú fiával.

Aztán az ott horgonyzó hajókra szállnak és elutaznak Aigionba a gyűlésre.

Ezen elhatározzák, hogy meghívják Antigonost és átadják neki Akrokorinthost. Aratos el is küldi hozzá fiát a többi túsókkal együtt. Erre a korinthesiak felháborodtukban felharácsolják Aratos vagyonát és házát ajándékuul adják Kleomenesnek.

XLIII. Antigonos immár előnyomult serege élén, a mely húszezer makedon gyalogosból és ezernégyszáz lovasból állt.

Aratos a demiurgosokkal²⁹ elébe ment a tengeren Pegaiba,³⁰ jóllehet nem igen bizakodott Antigonosban és nem hitt a makedonokban. Hisz jól tudta, hogy ő csak annak köszöni nagyra kelését, hogy kárt okozott a makedonoknak és hogy országlása első meg legfőbb elvének tartotta az idősebb Antigonossal való ellenségeskedést.

Ám annak láttára, hogy a körülmények és a kényszerű szükség nyakára zúdulnak, a miknek még azok is engedelmeskednek, a kik uralkodni látszanak, felkerekedett a veszedelmes vállalatra.

Antigonos, midőn jelentik Aratos közeledtét, a többieket rendes udvariassággal üdvözli, őt magát azonban mindjárt az első találkozáskor kiváló tisztességgel fogadja, majd miután derék, eszes embernek tapasztalja, még bensőbb összeköttetésbe lép vele. Mert Aratos nemcsak a fontos ügyekben volt használatos, hanem bárkinél is kellemesebb társalgója a királynak, midőn ennek szabad érkezése akadt. Ez okon Antigonos, jóllehet még fiatal volt, miután megismerte Aratos jellemét, hogy teljesen méltó egy király barátságára, nemcsak az achaioknál, hanem a környezetében levő makedonoknál is többre

²⁹ A dór államokban a legfőbb tisztviselők.

³⁰ Város Megara területén a korinthesi öbölben.

becsülte és minden ügyben folytonosan alkalmazta. És ezzel beteljesedett az a jel, a mit az istenség egy áldozás alkalmával mutatott.

Beszélik ugyanis, hogy rövidest ezelőtt Aratos áldozás közben két epehólyagot vett észre a májban egy zsírrétegtől környezetten. A jós pedig azt mondotta, hogy nemsokára a leggyűlöltebb, legelkeseredettebb ellenségével szoros barátságra lép.

Akkor Aratos fülhegyre se vette a jóslatot, ám egyébként sem vetett sokat a jósigékre, a jóvendelésekre, mert csak az eszére hallgatott. Később Antigonos a háború jó sikerére vendégséget adott Korinthosban, számos vendéget látott és Aratost maga fölé ültette. Kisvártatva takarót kíván és megkérdezi Aratostól, nem találja-e hogy hideg van. Midőn ez azt válaszolja, hogy nagyon is fázik, felszólítja, jőjjön közelebb és a rabszolgák előhozván a takarót, mindkettőjüket beburkolják.

Ekkor eszébe jutván ama jósigé, Aratos nevetésre fakad és elbeszéli a királynak az áldozati jelt meg a jóslatot.

De ez jóval később történt.

XLIV. Pegaiban tehát kölcsönös esküt tettek és legott az ellenség ellen indultak. Korinthos körül csatározások is történtek, mivelhogy Kleomenes ott jól elzárkózott és korinthisiak keményen védekeztek.

Ezen közben az argosi Aristoteles, Aratos híve, titkon azt üzenete neki, hogy pártjára hozza a várost, ha fegyveresek élén odajő. Aratos közölte ezt Antigonossal és ezerötszáz vitézzel az Isthmosról sebtiben Epidaurosba hajózott.

Az argosiak pedig már eleve fellázadtak és megtámadták, majd a fellegvárba zárták Kleomenes híveit.

Kleomenes ezek hallatára megijedt, hogy az ellenség hatalmába kerítvén Argost, elvágja a haza való meneküléstől, még éjente elhagyta Akrokorinthost és segedelemre sietett. Idejekorán meg is érkezett és némi előnyt vívott ki az ellenéségen. De minthogy kis vártatva Aratos is ott termett és Antigonos is megjelent seregével, visszavonult Mantineába. Erre aztán valamennyi város újfent az achaiokhoz csatlakozott és Antigonos megszállta Akrokorinthost.

Aratos pedig vezérré választatván az argosiaktól, rábeszélte ezeket, hogy adják ajándéknak Antigonosnak a zsarnokok meg az árulók vagyonát. Aristomachost Kenchreaeben kénpadra vonták és a tengerbe vetették.

Emiatt legtöbb rosszat kelle hallania Aratosnak, hogy eltúrte, hogy ezt a különben nem gonosz embert, a kivel benső összeköttetésben állt és a ki az ő reábeszélésére letette az uralmat, majd az achaiokhoz csatolta a várost, törvénytelenül elemésszék.

XLV. De immár egyéb vádakkal is illették Aratost. Így, hogy Korinthos városát, akár valami közönséges falut, oda ajándékozta Antigonosnak, hogy továbbá megengedte annak, miután Orchomenost felharácsolta, mikép azt őrséggel megrakja, hogy elhatározták, hogy Antigonos beleegyezése nélkül egy királyhoz sem küldenek levelet, sem követséget, hogy kényszerültek élelmezni, zsolddal ellátni a makedon katonákat, hogy áldozatokat, ünnepségeket, versenyjátékokat tartottak Antigonos tiszteletére, Aratos polgártársainak kezdeményezésére, a kik befogadták városukba Antigonost, Aratos pedig vendégül látott. Mindezekkel Aratost vádolták, nem gondolván meg, hogy miután Aratos átengedte a gyepőt Antigonosnak és a királyi hatalom örvényébe merült, semmi egyébnek nem maradt ura, csak a szavának, a minek szabad használása is veszedelmes volt. Kétségtelen, hogy a történetek közül sok bántotta Aratost, így a szobrok esete. Antigonos ugyanis az argosi zsarnokok ledöntött szobrait helyreállíttatta, az Akrokorinthos elfoglalóinak szobrait pedig ledöntette, egyedül Aratos szobrának kivételével, a ki sokat könyörgött amazokért is, de sikertelenül. Úgy látszik, az achaioknak Mantineával való elbánása sem vall a hellen erkölcsökre. Miután ugyanis ezt a várost Antigonos segedelmével elfoglalták, megölték a legtekintélyesebb, legelőkelőbb polgárokat, a többieket meg részint eladták, részint megbilincselten Makedoniába küldötték, rabszolgaságra vetették az asszonyokat meg a gyermekeket és az eladásukból befolyt pénznek egyharmadát maguk közt felosztották, kétharmadát pedig a makedonoknak juttatták. És ez az eljárás csupán a bosszú joga volt. Mert jóllehet szörnyűség haragból így bánni

rokonszármazású, hasonlóeredetű emberekkel, mégis, Simonidessal szólva, szükség esetén édes és nem kegyetlen dolog a szenvedő és sajgóan fájó szívnek könnyebbülést, kielégítést szerezni.

De a mi ezután történt, azt sem a tisztesség, sem szükségesség ürügye alatt Aratos javára írni nem lehet. Miután ugyanis az achaiok Antigonostól ajándékuul nyerték, majd pedig benépesíteni szándékoztak Mantineát, Aratost telepítőnek választották, ez vezér létere elhatározhatta, hogy azt többé ne Mantineának nevezzék, hanem Antigoneiának, a mely nevet mai nap is viseli.

Úgy tetszik tehát, hogy ő törölte el a föld színéről a «szeretetre méltó Mantineát»,³¹ és a város azok nevéen áll fenn, a kik polgárait meggyilkolták, elemésztették.

XLVI. Nemsokára eztán Kleomenes Sellasia körül nagy csatában megveretvén, elhagyta Spartát és Egyiptomba hajózott. Antigonos pedig, miután mindent megtett Aratosnak, a mit csak az igazság és jóindulat kívánt, visszavonult Makedoniába. Majd immár elbetegeskedvén, a királyság örökösét, a még alig felserdült Philippot küldötte el Peloponnesosba és meghagyta néki, hogy főkép Aratoshoz tartsa magát, hogy általa tárgyaljon a városokkal és ismertesse meg magát az achaiokkal. De Aratos is úgy fogadta és hangolta Philippot, hogy ez nemcsak Aratos iránt sok jóindulattal, hanem a hellen ügyek iránt csupa bűzgósággal, becsvágygyal tért meg Makedoniába.

XLVII. Antigonos halálával az aitolok kezdték megvetni az achaiokat könnyelműségük miatt, mivelhogy más kezeiktől szokták oltalmukat várni és a makedon fegyverek mögé húzódván, nagy tétlenségben, fegyelmetlenségben éltek ; a peloponnesosi ügyekbe ártották tehát magukat. Útmentükben kizsákmányolták Patrai³² és Dyme vidékét, majd betörték Messene területére és felharácsolták. Megbosszankodott erre Aratos és annak láttára, hogy az achaiok akkori vezére, Timoxenos habozik és fecsérli az időt, mivelhogy tiszte immár vége felé járt, a kormányzásban utódául választatván, öt nappal előbb vette át tisztét, hogy a messeneiek segítségére siethessen.

³¹ Így nevezi Homeros Ilias II. 607. j.

³² Városok Achaiában.

Összeszedi tehát a testileg gyakorlatlan, lelkileg a harcra ernyedt achaiokat, de vereséget szenved Kaphyainál.³³

Úgy látszik, kelleténél hevesebb volt hadműveletében. Mire aztán újfent úgy ellanyhult, úgy letett minden reményről és intézkedésről, hogy jóllehet az aitolok gyakran adtak neki fogásra alkalmat, csak tűrte és nézte, hogy nagy vakmerően, szemtelenül szerte kóborolnak Peloponnesosban. Az achaiok tehát ismét Makedonia felé nyújtották karjaikat és megkérték, felhívták Philippost a hellen ügyek rendezésére, abban a reményben, hogy főleg az Aratos iránt való jóindulata és bizalma folytán mindenkép csinján bánik velük és kezükre szolgál.

XLVIII. Ekkor azonban elsőnek Apelles és Megaleos, majd más udvaroncok rágalmazni kezdték Aratost a királynál, a ki hitelt adván nekik, a tisztujtáson az ellenpárt javára dolgozott és kivitte, hogy az achaiok Eparatost választották vezérül.

De midőn ez teljesen lejárt a magát az achaioknál, Aratos pedig semmivel sem törődött és semmi üdvös dolog nem jött létre, Philippos belátta, hogy nagyot hibázott. Újfent Aratoshoz fordult tehát, teljesen erre bízta magát és minthogy ügyei úgy hatalomra, mint dicsőségre nagy lendületet vettek, szinte csüngött e férfiún, mint a kinek nagyrakelését, biztos hírét köszönte.

Nyilvánvaló lett mindenki előtt, hogy Aratos nemcsak a királyságnak, hanem a demokráciának is kitünő mestere. Mert elve, erkölce adta meg a király intézkedéseinek színét, fényét.

Ám a fiatal királynak, a hibába esett lakedaimoni iránt tanúsított mértékletessége, a krétaiak iránt való szivessége, a mivel pár nap alatt megnyerte az egész szigetet, a sikerekben bámulatosan gazdag hadmenete az aitolok ellen, egyképen dicséretére vált Philipposnak, hogy hajolt a jó tanácsra és Aratosnak, hogy jó tanácscsal szolgált.

De e miatt még inkább irigykedtek a királyi udvaroncok, majd midőn titkos áskálódásaikkal semmire sem mentek, nyíltan szólták-szapulták és egész szemtelenséggel, durvasággal sértegették a lakomákon.

Egy alkalommal még kövekkel is megdobálták a vacsoráról távoztakor és sátráig üldözték.

³³ Arkadiában.

Erre Philippos haragjában legott husz talentum ³⁴ bírsággal sújtotta őket, majd később, annak láttára, hogy csak rontják, zavarják az ügyeit, kivégeztette.

XLIX. Azonban ügyeinek kedvezvén a szerencse, elbízta magát és számos meg szertelen vágyak fakadtak keblében. A benne csirázó gonoszság erőt vett a természetellenes álorczáságon és lassan-lassan leleplezte, napfényre hozta valódi jellemét.

Elsőnek megsértette az ifjabb Aratost felesége elcsábításával és ez a dolog sokáig titokban maradt, mert mint vendégarátjuk egyszersmind asztaltársuk is volt. Azután keményen bánt el a hellen államokkal és nyilván kimutatta, hogy immár Aratost magáról lerázni igyekszik. A messenei állapotok szolgáltatnak első alkalmat gyanújának felkeltésére. A messeneiek közt ugyanis visszavonás támadt. Aratos segedelmül sietvén, elkésett, mert Philippos egy nappal előbb érkezett Messenébe és legott a viszály üszkét dobván közéjük, egymásra ingerelte az embereket, azzal, hogy midőn megkérdezte az előjáróktól, hogy nincs-e törvényük a csőcselék ellen, viszont külön a népvezetőktől, hogy nincs-e kezük az elnyomók ellen. Erre mind a két fél elbízván magát, az előjárók a népbűjtőkre vetették kezüket, ezek pedig a csőcselék segedelmével megtámadták az előjárókat és megölték őket, kívülük még vagy kétszáz más polgárt.

L. Midőn Philippos ilyen végrehajtotta iszonyú művét és mindinkább összeveszítette a messeneieket, megérkezett Aratos és maga is kifejezte méltatlankodását, sőt a fiát sem túrtóztette, hogy keserű szemrehányásokkal, zokszókkal illesse Philippost. Úgy látszik, a fiatal ember szerette Philippost, de akkor szemébe mondta, hogy ilyen eljárása után többé nem tartja szépen, hanem a legeslegрутabbnak.

Philippos semmit sem ellenkezett vele, jöllehet beszéde közben kimutatta haragját és többször feljajdult. Sőt mintha csak szelid megadással hallgatná beszédét és valami türelmes, eszélyes ember volna, megfogja Aratos kezét, kiszólitja a színházból és elvezeti Ithomatasba ³⁵, hogy Jupiternek áldozzék és

³⁴ 94,300 korona.

³⁵ Tulajdonkép Ithome hires fellejzóra, mely nagy szerepet játszott a messenei háborúk idején.

szemügyre vegye a helyet, a mely semmivel sem kedvezőtle-
nebb fekvésű Akrokorinthosnál és ha helyőrséget nyer, kemény,
sőt megvívhatlan állás leend a környékes lakók között. Fel-
menvén tehát és áldozás közben, midőn a jós hozzá vitte az
ökör beleit, Philippos két kezébe vette és sorra megmutatta
Aratosnak, meg a pharosi Demetriosnak és külön-külön mind-
egyikhez odahajolván, kérdést intézett, milyen jelet látnak az
áldozatban, arra nézvest, hogy megtartsa a fellegvárat, avagy
visszaadja a messeneieknek. Demetrios mosolyogva felelt: «Ha
jós lelke lakik benned, elhagyod a helyet, ha pedig királyé,
akkor két szarvánál tartod az ökröt.» Ezzel azt jelzé, hogy ha
Akrokorinthoshoz megszerzi Ithomatast, Peloponnesos teljesen
uralmában, hatalmában leend. Aratos sokáig hallgat, majd
Philippos kértére, hogy mondja meg véleményét: «Sok-sok és
nagy hegy van, úgymond, Philippos, Krétában; sok szirt
mered a boiotok meg a phokisiak földjén; tömérdek, bámu-
latosan erős helyek léteznek az akarnanoknál, úgy a bej-
földön, mint a tenger mellékén; ám ezek közül egyetlenegy
sem foglaltál el és mégis mindenki készségesen hajt paran-
csodra. Csak a rablók fészkelnek a szirteken és ragaszkodnak
a meredekhez, a királynak semmi sem erősebb, szilárdabb
a bizalomnál és a hálánál. Ez nyitotta meg előtted a krétai
tengert, ez a Peloponnesost. Erre támaszkodva lettél már ijű
korodban az egyiknek ura és a másiknak vezére.»

Még beszéde közben visszaadta Philippos a beleket a
jósnak és kézen fogván Aratost: «Menjünk innét, úgymond,
ugyanazon az úton vissza!» — mintha csak beszédével meg-
győzte és elhódította volna tőle a várat.

LI. Aratos ettől fogvást visszahúzódott az udvartól és
lassan-lassan teljesen megszakította a Philippossal való bizalmas
viszonyt.

Midőn pedig Philippos Epirusba vonult és kérte, hogy
vonuljon ki vele a hadjáratra, Aratos elutasította és vissza-
maradt, félvén attól, hogy Philippos tetteinek rossz híre ő reá
is hárul. Majd miután a rómaiakkal való hadban szégyen-
teljesen elvesztette hajóit és vállalataiban a legnagyobb kudar-
czot vallotta, visszatért Peloponnesosba és megkisérlette újfent

rászedni a messeneieket, de szándéka kitudódván, nyílt jogtalanságra vetemedett és felharácsolta területüket.

Aratos ekkor teljesen elfordult tőle és szólt szapult, főképp midőn megneszelte a fia feleségével való bűnös viszonyát, a mit ugyan nagyon zokon vett, de fia előtt titkolt: hisz gyalázatát megtudhatta ugyan, de megtorolni képtelen volt.

Philippossal, úgy tetszik, roppant nagy és különös változás történt: a szelid királyból, a józan ifjúból kicsapongó férfiú és utálatos zsarnok lett.

Csakhogy ez nem jellemváltozás volt, hanem gonosz indulatának megnyilvánulása, mely félelemből hosszú időn át rejtve maradt, most a biztonlét alatt azonban kitört.

LII. De hogy az Aratos iránt való viselkedése már eleve a röstelkedés és félelem-vegyes érzületéből fakadt, kimutatta azzal, a mit később tett vele.

Elemésztési vágyván e férfiút, abban a meggyőződésben, hogy annak életében nem lehet soha szabad, még kevésbé pedig kényúr, avagy király, nyílt erőszakhoz ugyan nem nyúlt, hanem megparancsolta Taurionnak, egyik vezérének és bizalmasának, hogy titkos úton-módon tegye el, főleg méreggel, láb alól, de az ő távollétében.

Taurion tehát barátságot kötött Aratossal és mérget adott be neki, nem gyors és heves hatású mérget, hanem a mely lassú lázt és tompa köhögést idézett elő szervezetében, aztán lassan-lassan sorvadással végződött. Észrevette ezt Aratos, de minthogy semmi hasznára sem válhatott annak a kikürtölése, hallgatag, szeliden tűrte a kórt, akár valami mindennapi, szokásos betegségben szenvedett volna.

Csak egyik bizalmasának, a ki a szobában jelen volt, midőn vért köpött és ennek láttára elbámult, azt mondotta: «Ime Kephalon, ez a királyi barátság jutalma!»

LIII. Igyen halt meg Aratos Aigionban, vezérségének tizenhetedik esztendőjében.

Az achaiok becsvágyukat helyezték abba, hogy itt temessék el és állítsanak e férfiú életéhez méltó emléket. Ámde a Sikyonbeliek nagy csapásnak tartották azt, ha nem náluk helyezik el hulláját. Rábeszélték tehát az achaiokat, hogy engedjék át

nekik. Azonban volt egy ősi törvény, hogy senkit sem szabad a bástyákon kívül eltemetni és minthogy e törvényt babonaszerű félelemmel megőrizték, elküldöttek Delphibe, hogy ez ügyben kérdezősködjének Pythiánál.

Ez pedig ezt a jósíget adta válaszul:

Még tanakodsz Sikyon, mi jutalmat is adj te Arat-nak?

Mily váltságot is ér dicsőn elhunyt fejedelmed?

Az, a mi nyomja, mi rá nehezül, legyen ég vagy a tenger.

És legyen a föld, mind sértés csak az istenek ellen.

A Pythiától hozott jóslatnak az achaiok valamennyien megörültek, főleg pedig a Sikyon-beliek, a kiknek gyásza örömmé változott át. Megkoszorúzván a holttestet, fehérbe³⁶ öltözöttek, dicsénekek és kardalok közt legott a városba hozták, majd szembeötlő helyet választván alapítójuknak és megmentőjüknek, eltemették.

Ezt a helyet mai napig Arateionnak nevezik és Aratos tiszteletére két áldozatot hoznak, az³⁷ egyiket a Daisios hónapnak — a mit az athenaeiek Anthesterionnak hívnak — ötödik napján, a melyen megszabadította a kényuralomtól a várost és ezt az áldozatot Soteria-nak³⁸ nevezik; a másikat pedig abban a hónapban, a melyben állítólag született.

Az előbbi Zeus Soter papja végzi, az utóbbit pedig Aratos papja teljesíti, de nem tiszta fehér, hanem halavány bíborvörös fővegben, a színészek pedig cithera-szó mellett dalokat zengenek.

A díszmenetet a gymnasium igazgatója vezeti a gyermekek, meg az ifjak élén, azután következik a senatus megkoszorúzottan és a polgárságból azok, a kik akarnak. E szertartások egynehányát kegyeletből még máig is megtartják, a legtöbbje azonban idő folytán és egyéb okokból lassan-lassan elévült.

LIV. Igyen vázolják a történészek az idősebb Aratos életét és jellemét.

Aratos fiát a gonosz hajlamú és a kegyetlenségben tob-

³⁶ A gyász színe a hellenségnél.

³⁷ Február hó egyik fele.

³⁸ Megmenekülés ünnepe.

zódó Philippos nem halálos, hanem őrijtó méreggel megfosztott a esztől és szörnyű meg furábbnál furább szenvedélyekbe döntötte, úgyhogy rút tettekben és szégyenletes, felemésztő indulatokban kereste örömét.

Így aztán a halál, jóllehet ifjan, élete virágában érte, nem csapás, hanem szinte a nyomorúságtól való megmenekülés és megváltás lett néki.

De Philippost is méltó bűnhődéssel sújtotta élte fogytaig ezért a kegyeletlenségeért a barátság és vendégjog védője: Zeus. A rómaiaktól legyőzetvén, kegyelmükre bízta magát, elvesztette egyéb országait, átengedte valamennyi hajóját, ötnök a kivételével, ezer talentum ³⁹ fizetésére kötelezte magát, átadta fiát túsul és csak kegyelemből tartotta meg Makedoniát és adófizető országait. Aztán ölte, gyilkolta szüntelenül a legkitűnőbb férfiakat, a legközelebbi rokonait és az egész királyságban borzadály, gyűlölet tárgya lőn.

Ennyi nyomorúság közepette egyedüli szerencséje a kiváló erényű fia ⁴⁰ volt.

Ezt azonban irigységből és ama tiszteletre való féltékenységből, a mit a rómaiak iránta tanúsítottak, elemésztette és Perseust nevezte ki utódjául, a ki nem is volt törvényes származéka, hanem állítólag valami Gnathairion nevű varrónő által becsempészett korcs.

Ezt hurczolta diadalmenetre Aemilius és ezzel elpusztult Antigonos királyi háza. Aratos nemzetsége azonban napjainkig fenmaradt Sikyonban és Pelleneben.

³⁹ 4.715.000 korona.

⁴⁰ Demetrios.

XLIX.
GALBA.¹

(Kr. sz. e. 4—Kr. sz. u. 69.)

¹ Abban a jegyzékben, a melyet Plutarchos műveiről az ő fia, Lamprios, készített, nyolcz császár életrajza fordul elő, de csak a Galba-é és Otho-é jutott reánk.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

I.

Az athenaei Iphikrates azt kívánta, hogy a zsoldos katona legyen kincssóvár és kéjvágó, hogy igyen szenvedélyeinek kielégítését keresvén, annál vakmerőbben harczoljon.

A legtöbbben azonban azt követelik, hogy a katona, akár az erőteljes test, mely sohasem hallgat a saját indulatára, csakis a vezér akarata után induljon. Ez okon, mint beszélük, Aemilius Paulus midőn átvette a Makedoniában levő hadsereget, a mely üres fecsegésbe, tétlenségbe merült, a melyben mindenki csak vezérkedni akart, kiadta a parancsot, hogy csak a kezüket tartsák készen, a kardjukat meg élesen, a többi majd az ő dolga.

Midőn Platon úgy látja, hogy semmit sem ér a jó kormányzó és hadvezér, ha a sereg nem fegyelmezett és egyetértő, midőn azt tartja, hogy az engedelmesség erénye, éppen úgy, mint az uralkodó erénye, nemes természetet és bölcs nevelést követel, a mely szelídséggel, emberszeretettel kellőkép enyhíti az indulatosságot, a durvaságot, mellette tanuskodik és példakép szolgál ama tömérdek csapás is, mely Nero halála után a rómaiakra zúdult, hogy nincs félelmetesebb egy oktan és zabolázatlan indulatoktól uralt hadseregnél a birodalomban.

Demades pedig Nagy Sándor elhunytával látván a tömérdek esztelen és rendellenes mozgalmakat, a makedon sereget a megvakított kyklopszhoz hasonlította.

A római birodalmat is, hogy úgy mondjuk, titánszerű rázkódások, csapások érték, majd több részre szakadt, majd újfent mindenünnét maga-magára támadt, nem annyira a meg-

választott császárok uralomszomja folytán, mint a katonaság bírvágya és féltelensége következtében, mely az uralkodókat, akár egyik czöveket a másikkal, ki-ki szorította.

Dionysios a pheraei kényurat,² a ki tíz hónapig uralkodott Thessaliában, aztán legott meggyilkoltatott, szinpadi kényúrnak nevezi, gúnyoskodván a gyors forduláson. Ám a Caesarok lakóhelye, a Palatium, jóval rövidebb idő alatt négy uralkodót fogadott be; az egyiket, akár a szinpadon, bevezették, a másikat meg kivezették.

De egyedüli vigaszul is szolgált a nyomoruságokban sýnýlödő rómaiaknak, hogy nem szorultak más bosszúra, nyomoruk okozóival szemben, hanem beérték annak látásával, hogy egymást ölték-gyilkolták, első sorban pedig és legméltóbban azt, a ki elcsábította őket és a ki császárváltozásból annyira jóreménynyel biztatta, a mennyit csak maga kilátásba helyezett, ighen a legdicsőbb tettet, a Nero ellen való felkelést, bérrel meggyalázta és árulássá minősítette.

II. Nymphidius Sabinus ugyanis, a ki, mikép elbeszéltük,³ Tigellinussal együtt a testőrség parancsnoka volt, midőn Nero ügyei teljesen veszni indultak és úgy látszott, hogy Egyiptomba készül futni, rábeszélte a katonaságot, mivelhogy többé úgy sincs jelen, hanem már elmenekült, hogy kiáltsák imperatorrá Galbát és ajándékkép fejenként hétezerötszáz⁴ drachmát ígért a praetorianus⁵ cohorsoknak, a vidéken katonáskodóknak pedig ezerkétszázötvenet, tehát oly összeget, minőt képtelenség volt összehozni, hacsak ezerszer több nyomorral nem tetézi az összes lakosságot, mint a mivel Nero sújtotta. Ez vesztette el eleve Nerót és nemsokára Galbát is.

Cserben hagyták az egyiket, hogy megkaphassák az ígért pénzt, a másikat pedig meggyilkolták, mert nem kapták meg.

Aztán egy olyat keresvén, a ki megadja ezt a roppant összeget, pártütésben, árulásban emésztették el egymást, a nélkül, hogy czélt értek volna.

² Lykophron értendő.

³ Ugy látszik Nero életrajzában, a mely elveszett.

⁴ Egy drachma, mintegy 79 fillér.

⁵ Testőr-osztagok.

Ám a történetek tüzetes elbeszélése az oknyomozó történet feladata; nekem csak az a tisztem, hogy ne mellőzzem a császárok emlékezetre érdemes tetteit és viszontagságait.

III. Hogy Sulpicius Galba a leggazdagabb magányzó volt, a ki a császárok házába eljutott, köztudomású dolog. És jól lehet nagy tekintete volt a Serviliusok családjából való előkelő származása folytán, ő maga sokkal büszkébb volt a Catullussal ⁶ való rokonságra, a ki a maga idejében erényre és hírnévre a legelső ember volt, noha a befolyást a maga jószántából inkább másoknak engedte át.

Rokonsági összeköttetésben állt Liviával, a császár ⁷ feleségével is és ennek pártfogásával jutott a Palatiumból a consulságra. Állítólag Germaniában is derekasan hadakozott és mint Libya proconsula, ritka elismerésben részesült.

Igénytelen életmódja, takarékos és a bőkezűséget kerülő költekezése a fősvénység vádját vonta reá, mikor császárrá lett, a miből rendszeretetének, józanságának vajmi gyatra dicséret jutott.

Később parancsnokul Hispaniába küldötte Nero, a ki még akkor nem tanulta meg, hogy féljen a magas méltóságokkal felruházott polgároktól.

És minthogy természetre is szelidnek látszott, az öregség csak növelte az eszélyességében való bizodalmat.

IV. Midőn az alatta levő tartományt a császári procuratorok⁸ kegyetlenül, lelketlenül fosztogatták, Galba ugyan nem tudott semmikép oltalmat adni, de azzal, hogy nyíltan kimutatta részvétét, méltatlankodását, mégis holmi vigaszt, megkönnyebbülést nyújtott az elítélteknek és a rabszolgák gyanánt eladottaknak.

Szintén a Neróra készült verseket, a miket mindenfelé terjesztettek és énekeltek, nem nyomta el, nem is bosszankodott azokon a procuratorokkal együtt, a miért aztán a lakosok még inkább megszerették.

⁶ Marius hivaltársa.

⁷ Augustus.

⁸ Pénzügyi tisztviselők, a kik az adókat és jövedékeket behajtották és szinte függetlenek voltak a tartomány kormányzóitól.

Már egész bizodalmas lábon állt velük, midőn kormányzásának nyolczadik esztendejében Junius Vindex, Gallia praetora, pártot ütött Nero ellen.

Mondják, még a lázadás kitörése előtt írt Vindex Galbának leveleket, a miknek ez sem hitelt nem adott, de tartalmukat sem jelentette fel és nem beszélte el, valamikép a többi vezérek, a kik a hozzájuk intézett leveleket elküldötték Nerónak és tőlük telhetőleg megrontották azt a vállalatot, a miben később részt vevén, bevallották, hogy éppúgy árulók lettek, mint Vindex.

Midőn a háború nyíltan kitört, Vindex ismét írt Galbának, felhíván őt, hogy vegye át az uralkodást és álljon rendelkezésére annak a főt kereső hatalmas szervezetnek, a mely százezer fegyveres gall katonából áll, a kik még sokkal többet is képesek felfegyverezni. Galba ezt barátjainak tanácsa elé terjesztette. Némelyek azt javasolták, hogy maradjon veszteg és várja be, minő mozgalmat és hatást idéz elő Rómában a zendülés.

Titus Vinnius, a praetori cohors vezére azonban így szolt: «Ugyan Galba, mi okon tanakodtok? Hisz az azon való töprengés, hogy hűek maradjunk-e Neróhoz, már magában hitehagyás. Tehát Nerót vagy ellenségül tekintvén, vagy nem szabad elutasítani Vindex barátságát, vagy rögtön feljelenteni és haddal megtámadni kell, csak azért, mert téged inkább kíván a rómaiaknak uralkodójául, mint Nerót zsarnokául.»

V. Galba erre hirdetményileg napot tűzött ki, a melyen felszabadítand minden rabszolgát, a ki csak jelentkezik. Az eleve szárnyra bocsájtott híresztelés és mende-monda tömérdek embert csődített össze, kik szívesen látták a felforgatást.

Alig pillantották meg Galbát a hatósági széken, már is egyhangulag Imperatornak kikiáltották.

Galba nem fogadta el legott ezt a czímet, de miután bevádolta Nerót és megsiratta az általa elvesztett férfiak legjelesebbjeit, kijelentette, hogy minden gondját a hazának szenteli, de sem Caesar, sem Imperator czímen, hanem mint a senatus és a nép vezére.

Hogy pedig Vindex helyesen és jól megfontoltan hívta

fel Galbát az uralkodásra, maga Nero bizonyította. Most jól lehet Nero szinte tetette magát, hogy megveti Vindexet és semmibe sem veszi a gall mozgalmakat, de midőn Galba elpártolásáról értesült, történetesen fürdő után, lakomázás közben, feldöntötte az asztalt.

Mindazáltal, miután a senatus Galbát a haza ellenségének nyilvánította, hogy megmutassa barátjai előtt vitézhetőségét, tréfásan azt monda, hogy ez a legkitünőbb alkalom a pénzszerzésre, a mire ugyan nagy szüksége van.

Hisz a gallok kincse, ha egyszer leveretnek, úgy is zsákmánynyá válik, Galba vagyona azonban kezében van, hogy felhasználja és elkótya-vetélje, mivelhogy immár a haza ellenségének nyilvánított.

Nero tehát megparancsolta Galba vagyonának eladását, viszont Galba is ennek hallatára árverésre bocsájtotta Nerónak Hispaniában létező minden jószágát és sok készséges vevőre talált.

VI. Számosan elpártoltak Nerótól és valamennyien szívből csatlakoztak Galbához.

Egyedül Clodius Macer, Libyában, meg Verginius Rufus, Galliában a germán legiók parancsnoka, dolgoztak a maguk kezére, csakhogy más-más indokból.

Clodius, kit a kegyetlenség és a bírvágy rablásra és gyilkolásra ragadott, nyilvánvalóan képtelen volt akár megtartani, akár feladni az uralmat.

Verginius, a leghatalmasabb legiók parancsnoka, a melyek többszörte és erőnek erejével imperatorrá kiáltották, kijelentette, hogy sem maga nem fogadja el az uralmat, sem nem tűri annak másra való ruházását, hanem ha a senatus választja.

Elsőnek ez a körülmény meglehetősen zavarba hozta Galbát.

Aztán midőn Verginius és Vindex legiói a vezéreket erőszakosan, akár a gyeplőkkel nem bíró kocsisokat, nagy ütközetre ragadták, majd midőn Vindex a húszezer gall katona eleste folytán megölte magát és híre futott, hogy erre a ropant győzelemre mindenki azt kívánja, hogy Verginius vegye át az uralmat, vagy visszafordulnak Neróhoz, ekkor a mindenkép megfélemlített Galba írt Verginiusnak, felhíván őt, hogy

működjenek közös egyetértéssel és mentsek meg a római birodalmat egyben a szabadsággal.

Majd híveivel együtt visszatért Clunia⁹ hispaniai városba, a hol visszavonultságában inkább a történetek megbánásával és a megszokott, és második természetévé vált tétlenséggel, semmint a szükség parancsolta intézkedések megtételével fecse-relte idejét.

VII. Immár nyaratszaka, úgy alkonyattájt megérkezik Rómából hét napos utazás után Icelus, valami szabadon bocsájtott rabszolga. Megtudván, hogy Galba már lenyugodott, egyenest szobája felé tart és a komornok ellenkezése daczára felnyitja az ajtót, majd belépven, jelenti, hogy jóllehet Nero még életben van, de schol sem látható, elsőnek a hadsereg, majd a nép s a senatus imperátorrá kiáltotta Galbát.

Nemsokára aztán jelentették Nero elhunytát. Mindazáltal ő, úgymond, nem hitt a dologban, hanem elment a hullához és látta holtan Nerót, így aztán útra kelt.

Ez a jelentés fényes reményt kelt Galbában. Majd tömérdek ember csődül ajtajára, a kiket ő kintartásra bátorít, jóllehet az utazás gyorsasága hihetetlennek tetszik. Ám két nap multán megérkezett a táborból Titus Vinius többedmagával és részletesen jelentette a senatus határozatait.

Titus Vinius magas előléptetésben részesült, a szabados pedig aranygyűrűt kapott, majd immár Marcianus Icelus néven a legnagyobb tekintetre tett szert a szabadosok között.

VIII. Rómában pedig Nymphidius Sabinus többé nem szépségesen, lassan-lassan, hanem egy fogásra minden hatalmat igyekezett a kezére kaparítani; hisz Galba már vén ember és aggkora miatt képtelen hordszéken magát Rómába vitetni. Mert hetvenhárom éves volt.

Különben is a Rómában levő hadsereg már régvest jó indulatot táplált iránta, most pedig egyedül szinte tőle függött és tetemes ajándék ígérete okán jótevőjének tekintette, Galbát pedig adósának.

Vezértársának, Tigellinusnak tehát legott megparancsolta, hogy tegye le a kardot; fogadásokat rendezett, megvendé-

⁹ Ó-Castiliában.

gelte a consulságot és a vezérséget viselt férfiakat, sőt meghívásaira Galba nevét bigyesztette, a táborban sokakat kitanított, hogy mondják, mikép küldöttséget kell meneszteni Galbához, azzal a kívánsággal, hogy Nymphidius legyen életfogytiglan való praetorianus praefectus, vezértárs nélkül.

Mindaz azonban, a mit a senatus Nymphidius tisztének, hatalmának öregbítésére tett: hogy elnevezte jóltevőnek, hogy napról-napra lőtott-futott ajtaja előtt, hogy elhatározta, mikép minden rendeletet az bocsásson ki és erősítsen meg, oly túlzott vakmerőségre ragadta, hogy rövid idő multán udvarlói előtt is nem csupán gyűlöletes, hanem félelmetes lett.

Midőn a consulok a közszolgákat kirendelték, hogy megvigyék a határozatokat az imperatorhoz és átadták nekik az úgynevezett lepecsételt okmányokat, a melyeknek felmutatására a községek előljárói váltott lovakat szolgáltatnak a futárok gyors továbbítására, Nymphidius felette megbosszankodott, hogy nem az ő pecsétje alatt és az ő katonái által küldötték el azokat. Sőt állítólag, már a consulok megfenyítésére gondolt, midőn aztán haragiát ezek kérésére és mentegetődzésére lecsillapította.

Hogy a nép kedvét keresse, nem gátolta meg, hogy Nero hívei közül, a kik csak keze ügyébe kerültek, halálra kinozza. Spiculus athlétát Nero szobra alá tették, majd a Forumra vontatták azokat és ilyen elemésztették.

A feljelentők közül valami Aponiust a földre terítették és kővel terhelt kocsikkal mentek hegyébe. Sok másokat széjjel téptek, köztük ártatlanokat is, elannyira, hogy Maurikos, a legkitünőbb férfiak egyike, azt mondotta a senatuson, mikép fél, hogy csak hamarosan nélkülözik majd Nerót.

IX. Nymphidius ilyen mindinkább közeledett reményeihez és éppen nem mentegetődzött, hogy Caius¹⁰ Caesarnak, a Tiberius utóda fiának tartsák. Ugy tudták, hogy Caius még ifjonta kedvelte a Nymphidius csinos külsőjű anyját, a ki Caesar szabadosának, Callistosnak volt a leánya egy varrónőtől. Azonban úgy tetszik, Nymphidius születése későbbi keletű Caiusnak e nővel való viszonyánál.

¹⁰ Caligula.

Gyanúba fogták, hogy Martianus gladiatortól származott, a kibe Nymphidia szerelmes volt hírneve okán és a kire arcának hasonlatossága folytán látszólag inkább vallott. Mindazáltal, jóllehet elismerte Nymphadiát anyjául, de minthogy Nero megbuktatását csupán a maga művének tekintette, ennek megjutalmazására nem tartotta elegendőnek a nyert kitüntetést, kincset, hanem Nero Sporos-ával¹¹ is egybekelt, a kit még Nero hullájának elhamvasztásakor elhozott a máglyától és Poppaea elnevezéssel nejévé tett, sőt a trónöröklést is forgatta agyában.

Rómában maga ütötte a vasat barátaival meg holmi asszony-félékkel és senatorságot viselt emberekkel, a kik titkon kezére dolgoztak, egyik hívét pedig, Gallianust Hispaniába küldötte, azzal a megbízással, hogy puhatolódzék.

X. Galbának, Nero elhunytá után minden sikerült. Csak Verginius Rufus okozott néki aggodalmat kétséges magavise-tével, hogy tetemes és harczedzett sereg felett való parancsnokságát megtetőzván a Vindex felett nyert győzelemmel és hogy a római birodalom tekintélyes részét, a szakadás forrongásban leledző egész Galliát meghódítván, elvégre enged azoknak, a kik az uralkodásra szölintgatják.

Mert senki sem volt névre nagyobb Verginiusnál, dicsőségre senki hozzáfogható, a ki döntő befolyást gyakorolt a római birodalomra, mely általa menekült meg egyben a terhes zsarnokságtól és a gall villongásoktól. Ám Verginius hűen akkor is megőrizte a senatus császárválasztó jogát, jóllehet Nero halálának nyilvánvalóvá lettek a hadi nép újfent hegyibe esett, sőt egy hadi tribunus a sátrában kardot rántván, felszólítá Verginiust, hogy válaszszon a birodalom és kard vasa közt.

De midőn Fabius Valens, egy legió parancsnoka elsőnek letette az esküt Galba hűségére és megérkeztek Rómából a senatus határozatairól szóló irások, nagy ügygyel-bajjal ugyan, de rávette vitézeit, hogy császárnak ismerjék el Galbát. Majd midőn az elküldötte utódjául Flaccus Hordeoniust, Verginius szívesen fogadta ezt és átadván neki a parancsnokságot, szemé-

¹¹ Sporos egy fiatal eunuch volt, kit Nero Poppaea helyett maga mellé vett és Sabina név alatt a császárnét megillető tisztelettel vétette körül.

lyesen ment a Rómához közel járó Galba elébe és hozzá csatlakozott és iránta sem elismerést, sem haragot nyilvánvalóképp nem tanúsított; mi abban lelte okát, hogy egyfelül Galba nagyon tisztelte e férfiút, másfelül meg hivei közül főleg Vinnius Titus, irigységből, elnyomásán dolgozott, de nem tudta, hogy Verginius jó szellemének járt a kezére, a ki háborúktól, sanyarúságoktól, a mikbe a többi vezérek merültek, megőrizte e férfiút a zajtalan élet, a békés aggkor és a csendes nyugalom számára.

XI. Narbo, galliai városnál találkoztak a senatus követei Galbával. Majd üdvözlőlvén őt, felszólították, hogy hovahamarább jelenjék meg az érte sóvárgó nép előtt. Galba nyájasan fogadta őket, barátságosan, leereszkedőleg beszélgetett velük és a lakomákon egyáltalán nem használta a császári szolgaszemélyzetet meg asztal-készletet, hanem csak a magáét, mivel aztán azt a jó véleményt kelté magáról, hogy emelkedett lelkű férfiú és ment a hivalkodástól.

Vinnius azonban hamarosan ráfogta, hogy az a szerénység, nemes egyszerűség és eszélyesség csak népszerűség hajhászás és méltatlan a valóságos fenséghez; reá beszélt tehát, hogy csak éljen Nero kincseivel és a fogadásoknál ne kiméljen semmi királyi pompát. Lassan-lassan aztán észre lehetett venni az öregén, hogy teljesen Vinnius hatása alá került.

XII. Ez a Vinnius rendkívül pénzsóvár ember volt, szinte bomlott az asszonyféle kikapások után.

Még egész ifjonta, midőn első hadjáratán Calvisius Sabinus alatt szolgált, a vezérnek kicsapongó feleségét éjente becsalta katonaruhába öltözötten a táborba és meggyalázta a főhadiszállás azon pontján, melyet a rómaiak «Principia»-nak neveznek. Ezért aztán Caius Caesar lecsukatta. De ennek elhunytával felhasználván a kedvező alkalmat, megszabadult. Aztán Claudius Caesarnál vacsorálván, elcsent egy ezüst billikomot.

A császár ennek hallatára másnap ismét meghívta vacsorára, de megparancsolta a szolgáltnak, hogy ha eljön, semmi ezüst, csupán agyagedényeket vegyenek elő és rakjanak elébe. A császárnak e tréfás mérséklete folytán a lopás inkább nevetséges, semmint haragra érdemes színben tűnt fel.

De a mit tett, midőn Galbát teljesen befolyásolta és a pénzügyekben mindenható lett, tragikus szenvedésekre és nagy szerencsétlenségekre szolgáltak majd indokul, majd ürügyül.

XIII. Nymphidius ugyanis, Gallianus visszatérte után, a kit Galba kikémlelésére küldött el, mihelyt csak értesült Cornelius Laconak a palota és a testőrség parancsnokává való kinevezetéséről, meg arról, hogy Vinus kezeiben van a legnagyobb hatalom, holott Gallianus még csak Galba közelébe se férkőzhetett, sem vele négy szemközt nem értekezhetett, mivelhogy mindenki gyanús szemmel nézte és óvakodott tőle, nagy zavarba jött. Összehívta tehát a legiók parancsnokait és elmondta, hogy Galba maga ugyan tisztességes, mérsékelt öreg ember, csakhogy nem a maga eszét követi, hanem Vinus meg Laco rossz tanácsától vezettetni magát.

Mielőtt tehát ezek a közügyekben oly befolyásra tennének szert, a minőt Tigellinus birt, követeket kell küldeni a táborból a császárhoz, azzal az előterjesztéssel, hogy ha eltávolítja csupán azt a két hívét, mindenki szívesebben, örömessebb várja megérkezését. De szavai nem győzték meg a parancsnokokat, sőt különösnek, ízetlennek látszott előírni az idős császárnak, akár valami frissen a hatalomra jutott ifjúnak, minő barátokat tartson vagy ne tartson.

Nymphidius tehát más utat választott. Írt Galbának, hogy megfélemlítse, majd hogy Rómában nagy elégedetlenség, békétlenség uralkodik, majd hogy Clodius Macer Afrikában visszatartja az eleséget, majd hogy Germaniában a legiók zavarognak és hogy a Syriában meg a Judaeában levő haderőről hasonló híreket vett.

De minthogy Galba nem sokat vetett reá és nem hitt neki, elhatározta, hogy elibevág, jóllehet az antiochiai Clodius Celsus, egy értelmes férfiú, a ki jóindulatú, hű embere volt, lebeszélni igyekezett, mondván, hogy nem hiszi, mikép Rómában létezik csak egy ház is, a mely Nymphidiust császárnak üdvözlí.

Többen azonban ellene szóltak, sőt a pontusi Mithridates gúnyoskodván Galba kopaszságán és ránczosságán, azt mondomta, hogy most ugyan még valamire becsülik Galbát a

rómaiak, de ha meglátják, minden napot szégyenleni fognak, a melyen Caesarnak nevezik.

XIV. Tehát elhatározták hogy éjféltájt a táborba vezetik és császárrá kiáltják Nymphidiust. Azonban az első hadi tribunus, Antonius Honoratus, estefelé összerendeli a parancsnoksága alatt levő katonákat és szemrehányásokat tesz magának is meg ezeknek is, hogy oly rövid idő alatt annyiszor pártot cseréltek, minden megfontolás meg a nélkül, hogy valami jobbat választottak volna, mintha csak valami gonosz szellem űzte-hajtotta volna árulásról-árulásra. Korábbi eljárásunkra, úgymond, a Nero ellen való vádak ürügyül szolgáltak. De most miért áruljuk el Galbát? Miféle anyagiulkossággal avagy hitvesmegöléssel vádolhatjuk Galbát? Micsoda csepűrágásért, színészeskedésért szégyelhetjük császárukat? Hisz ezekért még őt sem hagytuk el a magunk jó voltából, hanem mert Nymphidiusra hallgattunk, a ki elhitette velünk, hogy elsőnek Nero hagyott cserben minket és Egyiptomba szökött. Vajjon feláldozzuk-e Galbát Neroért, hogy Nymphidia fiát választszuk császárnak, a Liviáét pedig elveszítsük, valamikép elemésztettük Agrippina fiát? Vagy inkább büntessük meg ezt vétkeiért és legyünk Nerónak megbosszulói, Galbának pedig becsületes, hűséges őrizői?»

A tribunusnak e beszédét helyeslék valamennyi katonái, majd a többiekhez mennek és felszólítják őket, hogy maradjanak hűek a császárhoz. Meg is nyerik a többséget.

Rivalgás támad erre. Nymphidius pedig akár abban a hiszemben, mikép némelyek állítják, hogy immár a katonák hívják, akár abban a sietségben, hogy elejét vegye a zavarnak és villongásnak, számos fáklya kíséretében megindul, kezében Cingonius Varro készítette beszéddel, a melyet, hogy a katonák előtt elmondhasson, betéve megtanult.

De annak láttára, hogy a tábor kapui zárva, a bástyákon meg tömérdek fegyveres nép áll, megszeppen. Majd közelebb menvén megkérdezi, hogy mit akarnak és kinek a parancsára fegyverkeztek fel. Arra az egyhangú válasza, hogy csak Galbát ismerik el császárukul, előre lép, megdicséri elhatározásukat és követőinek is ugyanazt javasolja.

A kapun őrtállók erre kevesed magukkal bebocsájtják Nymphidiust, a kire aztán legott lándzsát hajítanak.

Septimius ugyanezt felfogja pajzsával, de midőn mások mezítelen karddal hegyibe rohannak, megfutamodik, majd üzőbe veszik őt és valami katona sátrában lekaszabolják. Aztán holttestét a tábor közepére vonszolják és korláttal körülvén, egy napon közszemlére kiteszik.

XV. Igyen vészett el Nymphidius. Galba pedig értesülván erről, megparancsolja, hogy végezzék ki czinkostársait, a kik legott nem ölték meg magukat. Ezek közt volt Cingonius, a beszéd szerkesztője és a pontusi Mithridates.

Ez az eljárás, jóllehet igazságosnak látszott, de még sem volt sem törvényes, sem a nép jogérzetének megfelelő, ilyen kiváló férfiakat ítélet nélkül kivégezni.

Valamennyien más uralkodásmódot vártak és megcsalódtak, szokás szerint, azok folytán, a miket róla eleve híreszteltek.

De még jobban fájt nekik a Petronius Turpiliusnak, Nero hívének, egy consulviselt férfiúnak adta parancs, hogy ölje meg maga-magát.

Mert midőn Libyában megölette Macert Trebonianussal, Germaniában pedig Fonteius Valens-szel, az az ürügye mégis megvolt, hogy ezek fegyverben, sereg élén álltak és félt tőlük. De semmi sem gátolta, hogy Turpiliusnak, egy védetlen, fegyvertelen embernek a védekezést megadja, ha ugyan tetteiben megakart tartani azt a mértékletességet, a mit szóval fennen ígért. Ezekért kárhoztatják Galbát.

Midőn mintegy huszonöt stadiumnyira ¹² Róma közelébe ért, találkozott a matrózok rendetlen, zavargó csapatával, a kik elfogták az utat és mindenünnét körülözönlötték Galbát.

Ezek voltak azok, a kiket Nero egy legióba sorozott és katonáknak ¹³ nevezett el.

Megjelentek pedig ekkor, hogy hadiszolgálatuk megerősítését kérik és szinte lehetetlenné tették, hogy a császárt az elébe jövők láthassák és hallhassák ; folyton csak zajongtak és

¹² 5 kilométer.

¹³ A matrózokat ugyanis előzőleg hajósszolgáknak tekintették.

lármasan követeltek hadi jelvényeket meg táborszállást a legiójuk számára. Galba egyelőre elodázta a dolgot és megparancsolta, hogy máskor adják elő kérésüket.

Ezek azonban a halogatást elutasítás számba vették, zúgolódtak és nem kimélve torkukat, követték útján. Majd midőn egynehányuk kardot is rántott, Galba megparancsolta a lovasságnak, hogy vágjon közibük. Ellent ugyan senkisémm állt, de ki legott a ló lába alá került, ki futtában vészett el. Igyen rossz és áldatlan előjelet készítettek Galbának, a midőn nagy vérontás közepett és tömérdek hullákon át vonult Rómába. És ha egyik-másik előbb vénségének, gyengeségének láttára becsmérelte, most egyszerre mindenkinek rémületes, borzasztó lett.

XVI. A Nero-féle szertelen ajándékozásokra és bőkezűsködésekre vonatkozólag nagy változást akarván behozni, úgy tetszik, túllépte az illendőség határát. Midőn egy alkalommal Canus fuvalázott a lakomáján — nagyon kellemesen zenélt — Galba megdicsérte és megtapsolta, majd oda hozatta erszényét és kivéven abból néhány aranyat,¹⁴ azzal a mondással adta neki, hogy a saját pénzéből, nem pedig a közvagyonból ajándékozza meg. Azokat az ajándékokat, a miket Nero a színész és viador népeknek adott, szigoruan visszakövetelte a tizedrész kivételével. Majd midőn csak jelentéktelen, csekély összeget kapott, mivelhogy a megajándékozottak, mint aféle napról-napra élőködő, ledér erkölcsű emberek, jobbára felélték, kikutatta azokat, a kik tőlük valamit megvettek vagy kaptak és ezektől hajtotta be.

De így a dolognak hossza-vége nem szakadt, sőt tovább-tovább terjedt, harapódzott tömérdek emberre, a mivel Galba csak gyűlölséget, Vinius pedig irigységet aratott, a ki a császárt mindenkivel szemben szűkmarkuvá, fukarrá tette, csak-hogy ő maga telhetetlenül dúskálkodjék és mindent össze szedjen-vedjen.

Hesiodos¹⁵ ugyan azt mondja :

«Tölts csak a hordóból, míg elég, elején meg a végén.»

¹⁴ Suetonius szerint egynehány denárt.

¹⁵ Ἡσίοδος καὶ Πλούταρχος cz. munkájában 368. verssor.

Vinius azonban Galba vénségének és gyengeségének látára szinte csordultig akart lenni szerencséjével, a mely egyben hogy fellendült, már is lehanyatlott.

XVII. Az agg Galba pedig bajba került első sorban azért, mert Vinius gonoszul kormányzott, aztán mert a mit ő maga helyesen elhatározott, azt Vinius vagy megakadályozta, vagy rossz hírbe hozta. Így történt a Nero-féle szolgák megbüntetésével is.

Galba ugyanis kivégeztette a leggonoszabbakat, köztük Heliust, Polykleitust, Petinust és Patrobiust. A nép újjongott és midőn a Forumon átvitték őket, azt kiabálta, hogy szép és istenes ez a menet, de az emberek meg az istenek a kényuralom tanító-mesterét, Tigellinust követelik.

De ez a becsületes ember már előzőleg megnyerte magának Viniust tetemes foglalóval. Ám Turpilius, bármilyen is volt a gazdája, Nero, sem el nem árulta, sem nem gyűlölte, irigységet keltett és kivégeztetett, az pedig, a ki a halálra érdemessé tette Nerót, majd hogy ilyenné lett, cserben hagyta, elárulta, Tigellinus megmenekült, nagy tanulságára annak, hogy a ki ad, mindent kieszközölhet, minden remélhet Viniustól.

A római nép tehát semmiféle látvány után nem vágyódott úgy, mint hogy Tigellinus kivégeztetését láthassa és a színházakban, versenyhelyeken szüntelenül csak azt kívánta. Szinte megrendült a császár rendeletére, a melyben ez kijelenti, hogy Tigellinus ugyse él soká, mert sorvasztó betegség emésztí, kéri tehát a népet, hogy ne ingerelje és ne tegye uralkodását zsarnokivá. És nagyot nevettek a nép bosszankodásán, midőn Tigellinus megmenekülésére hálaáldozatot hozott és fényes lakomát csapott. Vinius pedig felkelvén a császár asztalától nagy vigan Tigellinushoz ment özvegy leányával, a kit, miután Tigellinus felköszöntött, kétszázötvenezer drachmával¹⁶ megajándékozott. Majd legkedveltebb ágyasának megparancsolta, hogy vegye le nyakkötő ékszerét, a mely állítólag százötvenezer drachmát¹⁷ ért és akaszsa Vinius leánya nyakába.

¹⁶ Körülbelül 200,000 korona.

¹⁷ Mintegy 120,000 korona.

XVIII. Ettől fogvást Galbának a legméltányosabb intézkedése is rágalmazás tárgya lőn. Így a Vindex-szel fellázadt gallokkal szemben való eljárása. Azt hitték, hogy nem a császár emberségéből jutottak adóelengedéshez és polgárjoghoz, hanem mert megvesztegették Viniust. A nép tehát zúgolódott Galba uralmára. A katonaság pedig, midőn nem kapta meg az ígért ajándékot, eleinte azzal a reménységgel túrtőztette magát, hogy ha nem is oly sokat, de annyit csak ad, a menyeyt Nero juttatott. Midőn Galba neszét vette elégyületlenkedésüknek, egy nagy uralkodóhoz méltó mondásra fakadt, hogy t. i. ő toborzani szokta a katonákat, nem pedig összevásárolni.

A katonák erről értesülvén, borzasztó zord haragra gerjedtek ellene. Mert úgy tetszett, nem csak ő maga hiúsítja meg várakozásukat, hanem az utána következő császároknak is törvényt, tanulságot szolgáltat.

Ám Rómában csak titkon lappangott a mozgalom és egyben a császár jelenléte következtében a tisztelet lehűtötte, habozóvá tette a zendülést és mivelhogy a lázadásnak semmiféle kezdő jelensége nem mutatkozott, úgy a hogy csak túrtőztethették, titkolták elégedetlenségüket. De a germániai katonákat, a kik előbb Verginius, most pedig Flaccus alatt szolgáltak és nagyra voltak győzelmükkel, a mit Vindexen arattak, jöllehet semmit sem kaptak, előljáróik nem tudták féken tartani.

Magát Flaccust, a ki folytonos köszvénye miatt testben tehetetlen, meg a katonai dolgokban is járatlan volt, egyáltalán semmibe sem vették. Egy alkalommal, midőn versenyjátékot tartottak és az ezredesek meg az osztagparancsnokok szokás szerint Galba császár üdveért, jólléteért imádkoztak, eleinte csak háborogtak, majd hogy amazok tovább folytatták imájukat, közbe kiáltottak: «Ha ugyan megérdemli!»

XIX. Ilyesfajta kihágásokat követtek el több ízben a Tigellinus alatt levő legiók is, a mikről a procuratorok levélben értesítették Galbát. Ez tehát attól való féltében, hogy nemcsak öregsége, hanem gyermektelen volta miatt is megvetésnek teszi ki magát, elhatározta, hogy valami előkelő származásu ifjút fiául fogad és a birodalom örökösévé kijelöl.

Élt Rómában valami Marcus Otho nevű, nem éppen jelenten eredetű férfiú, a kit azonban a tobzódás, a paráználkodás már eleve gyermekkorától úgy megrontott, mint keveset a rómaiak közül.

Szinte valamikép Homeros Alexandrost (Párist) mindig csak a szép fürtű Helena férjének nevezi, mert semmi egyéb kiválósággal nem dicsekedhetett, mint a feleségével, hasonlóképp Otho is a Poppaeával való házassága folytán lett hírneves.

Beleszeretett ebbe Nero, még mikor Crispinus felesége volt, de mert neje miatt restelte a dolgot, meg az anyjától is tartott, megbízta titkon Othót, hogy csábítsa el Poppaeát.

Otho ugyanis, mint aféle kicsapongó ember, jó barátja, tivornya pajtása volt Nerónak, a ki a szűkmarkusága, a kisserűsködése fölött való gúnyoskodást is elnézte neki.

Mondják, egy alkalommal Nero rendkívül drága illatszerrel kenekedett meg és Othót is bepermetezte azzal. Otho másnap vendégül fogadván Nerot, egyszerre mindenünnét arany meg ezüst csövek merednek elő és illatszert, akár vizet lövelenek, árasztanak a vendégekre.

Otho tehát megkerítette Poppaeát Nerónak és elcsábította az eziránt keltett reménységekkel, majd rávette, hogy váljon el a férjétől. Midőn aztán nejekép hozzá költözött, Otho nem érte be azzal, hogy része volt benne, hanem kelletlenül vette, hogy másnak a kezére adja és állítólag Poppaea maga sem bosszankodott ezen a féltékenységen.

Sőt, mint beszélük, Otho távollétében még be is csukódzott Nero előtt, akár, némelyek szerint, hogy távortartsa a megunást a gyönyörtől, akár, mások szerint, hogy meneküljön a császárral való házasságtól, jóllehet bújasága miatt éppen nem kerülte, mint szeretőt. Otho élete tehát folyton veszedelemben forgott és megfoghatatlan, hogy Othót megkimélte az az ember, a ki a feleségét és a hűgát elemésztette a Poppaea-féle házasság miatt.

XX. De Seneca volt a jóakarója és ennek a tanácsára, szorgalmazására küldetett az Ocean-melléki lusitanok ¹⁷ kor-

¹⁷ A mai portugallok.

mányzójául. Szeliden, jóakarólag viselte magát kormányzottai-val szemben, tudván, hogy tisztét tulajdonkép a száműzetés szépítésére és leleplezésére nyerte.

Galba pártütésekor a vezérek közt elsőnek csatlakozott hozzája és a mi csak ezüst- meg arany-asztalkészlete, ivóedénye volt, összeszedvén, mind Galbának adta, hogy beolvasztás után pénzt verjen abból. Még rabszolgákat is ajándékozott neki, a kik egy fejedelem kiszolgálására kiválókép alkalmasak voltak.

Egyáltalában hűséget tanúsított iránta és szolgálatával kimutatta, hogy a közdolgokban való járatosság tekintetében senkinél nem áll hátrább. Az egész utazás alatt több napon keresztül szüntelen egy kocsin ült Galbával. De útközben nyájas társalgásával, ajándékaival folyton kedveskedett Viniusnak, főleg pedig azzal, hogy az elsőséget mindig átengedte neki és így pártfogásával annál biztosabban szerezte meg azt, hogy utánna következett befolyásra nézve. Csakhogy azzal az előny-nyel, hogy nem keltett irigységet, mert önszántából szolgált mindenkinek, a ki csak hozzá fordult és mindenkitől megkö-zelíthető, mindenkivel nyájas volt.

Sokakat megnyert a katonai népségből is, számosakat tiszti állásokra előmozdított, majd magánál a császárnál könyö-rögvén, majd Viniushoz, meg az udvarnál a két legbefolyáso-sabb szabadoshoz, Icelushoz, meg Asiaticushoz fordulván.

Valahányszor megvendégelte Galbát, a mindenha őrt álló kedvét kereste azzal, hogy fejenként egy aranyat osztott szét, ighen Galba megtisztelésnek ürügye alatt ellene dolgozott és csábította a katonaságot.

XXI. Midőn tehát Galba trónörököséről tanakodott, Vinius Othót ajánlotta, de ezt sem tette önzetlenül, hanem leánya házasságának érdekében, megegyezvén arra nézve, hogy Otho nőül veszi a leányát, ha Galba amazt fiául és trónutódu-l fogadja.

Azonban Galba mindenha kimutatta, hogy a közérdeket a magáé fölé helyezi és választásában nem azt keresi, a ki neki a legkedvesebb, hanem a rómaiaknak, leghasznosabb lehet. Sőt úgy tetszik, még csak saját vagyonára sem szemelte ki örökösének Othót, tudván, hogy mily kicsapongó és pazarló,

meg hogy szinte öt millió drachma adósság alatt nyög. Tehát csöndesen és szótlanul hallgatta meg Viniust és csak halogatta elhatározát. Midőn azonban consullá és Vinius tisztársává nevezte Othót, azt vélték, hogy a következő év elején csak kijelenti őt utódának. És a katonaság Otho kinevezését bárkiénél is örömebb látta.

XXII. A germán legiók lázadása, még habozás és töprengedés közepette érte Galbát. A katonaság ugyan már általánosan meggyűlölte Galbát, mert nem adta meg neki az ígért ajándékot, de a germán legiók meg különös vádkép vetették fel, Verginius Rufusnak gyalázzal való mellőztetését, továbbá hogy a gallok, a kik pedig ellene harczra keltek, jutalmat nyertek, holott a többiek valamennyien büntetést kaptak, a kik nem csatlakoztak Vindexhez, hogy Galba csupán az iránt ismert hálát, ezt tisztelte meg holta után és részesítette nyilvános halotti áldozatban, mintha csak ez tette volna a rómaiak császárává.

Ilyesféle beszédek keringtek immár egész nyíltan a táborban, midőn elérkezett az év első napja, a mit a rómaiak Kalendae Januariaenek neveztek.

Flaccus összegyűjtötte esküre a katonákat, a mit a császár hűségére letenni szoktak. Ezek azonban kivonultukkor feldöntötték és összetörték a császár szobrait, majd pedig, miután esküt tettek a senatusra és a római népre, szétoszlottak. A tiszték a fejetlenségektől épp úgy tartottak, mint a pártütéstől. Egyikük így szólt tehát hozzájuk: «Ugyan bajtársak, mit tevők vagyunk, a midőn sem más császárt nem választunk, sem a mostanit meg nem tartjuk? Mintha nemcsak Galbától, hanem bármely uralkodótól is minden engedelmességet megtagadnánk! Nosza hagyjuk a faképnél Flaccus Hordeoniust, a ki nem egyéb Galba árnyképénél! Ám Vitellius az alsó Germánia kormányzója, egy napi járásra van tőlünk, ennek az atyja censor és consul háromízben volt, majd Claudius császárral úgyszólván együtt uralkodott, maga pedig a némelyek becsmérelte szegénységével, becsületességének és emelkedett lelkületének fényes példáját adja. Rajta tehát, válasszunk ezt és mutassuk meg az egész világnak, hogy jobban tudunk

császárt választani a Hispania-belieknél meg a Lusitania-belieknél!»¹⁸ Némelyek helyeselték ezt, mások nem. Egyik zászlótartó azonban elosont a táborból Vitelliushoz és megjelentette a dolgot még az éjszaka, midőn sokan lakmároztak nála.

A hír hamar szétterjedvén a táborban, másnap Fabius Valens hajóparancsnok, számos lovas élén elővágtatott, hogy elsőnek üdvözölje császárkép Vitelliust.

Ez úgy látszott, a megelőző napokban az uralkodás roppant voltától való féltében, húzakodott-vonakodott a császári méltóságtól, ekkor azonban, állítólag, ebéden eszem-iszommal tele fejjel előjövén, beleegyezett, hogy Germanicus néven címezze, de nem fogadta el a Caesar elnevezést.

Flaccus serege pedig legott elfelejtette ama szép, demokratikus esküt, a melyet a senatusra tettek és Vitelliushoz, mint császárnak, fogadott hittel engedelmességet.

XXIII. Igyen kiáltották császárrá Vitelliust Germániában. Galba a zendülés hírére nem halogatta tovább az örökbefogadást. Tudván, hogy egynehány barátja Dolabella, a legtöbbje azonban Otho mellett korteskedik, a kiknek egyike sem tetszett néki, hirtelenében, senkinek sem szólván előre semmit, magához hívatta Pisot, Crassus és Scribonia fiát, a kiket Nero kivégeztetett, ezt a minden szépre-jóra termett és tisztességes, szigorú erkölcsökben kiváló ifjút. Majd lement vele a táborba, hogy caesárrá, örökösévé nyilvánítsa, jöllehet a palotából való elindulásától fogva kedvezőtlen jelenségek kísérték. A táborban valahányszor csak beszédének majd elmondásához, majd felolvasásához fogott, dörgött, villámlott, és akkora sötétség, zápor indult a táborra meg a várostra, hogy nyilvánvaló lett, mikép az istenség nem helyesli, nem javalja tervét, és hogy nem vall jóra az örökbefogadás. A katonák arczkifejezése is zordon volt, mivelhogy még ez alkalommal sem adott ajándékot. A jelenlevők szinte elbámultak Pison, annak tapasztalására, hogy ez sem szóval, sem arczkifejezéssel nem tanúsít elragadtatást e rendkívüli kegyen, sőt azt egészen közönyösen veszi.

Holott viszont Otho arcza nagyon is nyilvánvalókép kife-

¹⁸ Galbát Hispaniában kiáltották császárrá, Otho pedig, a ki örökségére tört, Lusitania kormányzója volt.

jezte azt, hogy reményeinek meghiusultát keserűen, bosszúisan viseli. Az uralkodásra elsősorban méltónak találtatván és ennek elnyeréséhez legközelebb jutván, kudarczát Galbának, az iránta való ellenséges szándéka és rossz indulata jelekép vette. Ez okon nagyon félt a jövőtől, mert Pisótól is tartott, mert Galbát is megvetette, aztán Viniusra is neheztelt; eltávozott tehát ezen indulattal keblében.

De az őt szüntelen környező jósok és chaldaeusok semmikép sem engedték, hogy reményeiről letegyen, lemondjon. Főleg egy Ptolemaios erősködött azzal a gyakorta hangoztatott jóvondelésével, hogy Nero nem végezheti ki őt, hanem előbb hal meg nála, hogy életben marad és uralkodni fog a rómaiakon: amaz valónak bizonyult, kérte tehát, hogy emezen se csüggedjen.

Nagyban bíztatták azok is, a kik titkon évődtek, méltatlankodtak, hogy Galba háládatlanul bánt vele.

Tigellinusék és Nymphidiusék, a kik akkor becsületüket veszítették és alacsony helyzetbe jutottak, szintén hozzá csatlakoztak és megosztván bosszúságát, forralták haragját.

XXIV. Ezek közt volt Veturius és Barbius, az egyik optio, a másik tesserarius: mert így nevezik a rómaiak a helyettes és a parancsőr-szolgálatot teljesítő tiszteket. Ezek társaságában Otho szabadosa, Onomastos felkereste a katonákat a táborban, s kit pénzzel, kit reménynyel elcsábított; ezek különben is már romlottak voltak és csak ürügyre lestek. Mert ha ép-egészséges lett volna a sereg, négy nap, mi az örökösítés és a gyilkosság közt lefolyt, nem lett volna elegendő, hogy azt a húségéből kiforgassa.

Hatodnapon ugyanis, vagyis a római februáriusi kalendák előtti tizenhatalc nappal, gyilkoltatott meg Galba és Piso. E nap reggelén Galba áldozatot mutatott be a Palatiumon barátjai jelenlétében.

Umbricius, az áldozó pap, mihelyt kezébe vette és megszentelte az áldozati állat beleit, minden csűrés-csavarás nélkül egyenest kijelentette, hogy a jelenségek szerint nagy zavar és árulással kapcsolatos veszedelem csüng feje fölött. Tehát Otho úgyszólván az istenség kezéből átszolgáztatva vette Galbát.

Mert Galba háta mögött állt és figyelt arra, a mit Umbricius mondott, mutatott.

Nagy zavarba jött tehát, mindenféle színt változtatott, midőn hozzá lépett Onomastos, a szabados és azt mondá, hogy megjöttek az építészek és otthon várják.

Ez volt az alkalomra megállapított jel, a melyre Othónak a katonákhoz kelle mennie.

Azt mondá tehát, hogy valami ócska házat vett és megakarja mutatni annak hibáit a vállalkozóknak. Aztán eltávozott és keresztül menván a Tiberius-féle házon, leballagott a Forumra, az arany oszlophoz,¹⁹ melynél végződnek az összes Italiát átszelő utak.

XXV. Itt azok a katonák, a kik őt elsőeknek fogadták és császárkép üdvözölték, állítólag, nem voltak többen huszonháromnál.

Ez okon Otho jöllehet éppenséggel nem volt testre elpuhult és lélekre elernyed, sőt bátor, rendíthetlen a veszedelemmel szemben, megdőbbent. De a jelenlevők nem tágitottak, körülvették kivont karddal gyaloghintóját és felemelték, miközben Otho váltig kiabált, hogy elveszett és siettetze a gyaloghintót vivőket.

Egynehányan ugyan hallották mindezt, de inkább bámultak, semmint megzavarodtak a merénylők kevés volta miatt. Igyen keresztül vitetvén a Forumon, még ugyanannyi katonák csatlakoznak, majd újfent hármásával, négyesével mások szegődnek hozzá.

Aztán valamennyien a tábor felé fordulnak, miközben harsányan császárnak üdvözlík Othót és kivont kardjukat előre szegezik. A tábor-őrséget tartó ezredes, Martialis, állítólag, nem tudván a dologról, a váratlan esemény fölött való ijedtében, rémületében megengedte a bemenetelt.

Mihelyt aztán Otho bejutott, senki sem szegült ellen. Mert azokat, a kik a történőkről semmit sem tudtak, csoportosan körülfogták a készen álló merénylők, úgyhogy eleinte félelemből csak egyenként, kettenként hullámozva, majd önszán-

¹⁹ Augustus emelte oszlop, a melyre rávésték az országutak rányát és azok hosszát mérföldekben.

tukból csoportosan csatlakoztak kíséretéhez. Galbának legott megvitték a hírt a Palatiumra. Még ott volt a jó, kezében az áldozat beleivel, úgyhogy szinte azok is, a kik az ilyesfajta jövendelésekben kötve hisznek és nem tisztelik azokat, megremültek, elcsodálkoztak az isteni végzésen.

Majd midőn tömérdek nép áradt ki a Forumról, Vinius, Laco meg egynehány szabados kivont karddal Galba mellé állnak, Piso pedig elmegy a palotát őrző testőrökhöz értekezésre, az illyr legióhoz pedig, mely az úgynevezett Vipsanusi csarnokban táborozott, Marius Celsust, ezt a derék férfiút küldötték, hogy azt megnyerje.

XXVI. Miközben Galba ki akar menni és Vinius ellenkezik, Celsus meg Laco pedig biztatják, majd Viniust korholják, nagy híre támad, hogy Otho megöletett a táborban.

Kisvártatva megjelenik Julius Atticus, egyik kiváló katonája a testőrségnek, kivont karddal a kezében, kiabálva, hogy megölte a császár ellenségét. Majd átfurakodik az előtte állókon és megmutatja Galbának véres kardját. Galba rátekint és azt kérdezi: «Ki parancsolta ezt néked?» — «A hitem, felelé emberünk, és az eskü a mit fogadtam.»

A tömeg pedig felrivalg, hogy helyesen cselekedett és tapsolni kezd.

Galba tehát gyaloghintájába száll és elviteti magát, azzal a szándékkal, hogy Jupiternek áldozzék és a polgárságnak megmutassa magát.

Alig ér a Forumra, akár szélforduláskép, az a hír fogadja, hogy Otho ura a tábornak. Ekkor, mikép az ily roppant tömegnél történni szokott, némelyek azt kiabálják: forduljon vissza, mások, hogy menjen előre, ezek, hogy ne higyen, amazok, hogy legyen bátor, és gyaloghintója, akár hullámszélkor a hajó, majd ide, majd oda hanyódik és csaknem felfordul.

Egyszerre feltűnnek Paulus basilikája felől előnyomultukban legelől lovasok, majd gyalogok és harsány hangon kiáltják, hogy térjen az útból minden magánember. A tömeg futni kezd, de nem szalad szét, hanem a csarnokokban és a Forum emelkedett pontján foglal helyet, akár valami látványosságnál

Atilius Vergelio Galba szobrának a ledöntésével kezdi meg az ellenségeskedést, mire a többiek kopját vetnek a gyaloghintóra, de midőn nem találják el, kivont karddal támadják meg. Senki sem védi, senki sem áll ellent, csak egyetlenegy ember, a kire annyi ezer meg ezer között az isten napja sütött, egyedül méltóra a római uralomra, Sempronius Drusus százados ez, a ki egy csepp jót sem nyert Galbától és csak a becsület, a törvény oltalmára áll a gyaloghintó elé.

Legelőször felemeli venyege-virgácsát, a mivel a századosok megfenyítik a kihágó katonákat, rákiált a támadókra és megtiltja, hogy a császárt érintsék. Midőn hegyibe esnek, kirántja kardját és sokáig védekezik, valamíg a térdinán megsebesül és összerogy.

XXVII. Majd Galbára rontanak, a ki, miután gyaloghintója, az úgynevezett Curtius-tó mellett feldőlt, úgy vértetetzen kiborul és vagdalni kezdik.

Galba oda tartja nyakát: «Ám lássatok hozzá, úgymond, ha ez a római népre inkább üdvös.»

Számos vágást kap a czombján és a karján, de a legtöbbször állítása szerint, valami Camurius, a tizenötödik legióból, öli meg.

Némelyek Terentiust, majd Lecaniust, majd Fabius Fabulust említik.

Ez, állítólag, leszelve a fejét, ruhájába takartan viszi el, mivelhogy kopasz volta miatt, nehezen lehetett megfogni.

Aztán minthogy társai nem engedik, hogy rejtegesse, mert, úgy mondják, ezt a derék tettet mindenkinek szembeötlővé kell tennie, lándzsájára tűzi, felemeli a tisztességes öreg fejedelem, a főpap és a consul fejét, majd ugrándozva tovább halad, akár a bacchansnők, és vissza-visszafordul, meg-megcsóválja a vértől befutott lándzsát.

Otho pedig, midőn hozzá viszik a főt, állítólag, felrikácsol: «Ez semmi, bajtársak, ám mutassátok meg nekem Piso fejét.»

Nem sokára ezt is oda hozzák.

Az ifjú Piso ugyanis sebesülten megszaladt, de valami Murcus úzóbe vette és a Vesta templom előtt meggyilkolta.

Megölték Viniust is, a ki ugyan erősködött, hogy részese volt a Galba-ellenes összeesküvésnek. Kiabált, hogy Otho akarata ellen hal meg.

De levágták a fejét meg a Lacoét is és Otho elé vitték, kérvén jutalmukat.

Ám mikép Archilochos mondja :

«Hét halottnak, a kiket mi lábaiknál vonszolánk,
Ezren gyilkosi valánk.»

Ugyanúgy ekkor is számosan, jóllehet nem volt részük a gyilkosságban, mutogatták vérrel bemázolt kezüket, kardjukat és bérüket kérték Othóhoz intézett folyamodásukban.

Százhusz ily folyamodást találtak később a levéltárban, a miknek szerzőit Vitellius kinyomozván, mind kivégeztette.

Marius Celsus is eljött a táborba és midőn sokan szemére lobbantották, hogy a katonákat Galba megoltalmazására bízta, majd a tömeg a kivégeztetését hangosan követelte, Otho ugyan nem akarta engedni, de félt ellenszegülni : «Nem kell, mondá, oly gyorsan kivégezni, akad olyas dolog, a mit még előbb szükséges kitudakolni ettől az embertől».

Megparancsolá tehát, hogy bilincselten őrizték és átadta legmegbízhatóbb embereinek.

XXVIII. A senatus pedig legott összehívatott és a senatorok, akár csak egyszerre más emberekké lettek volna, avagy más istenek támadtak volna, letették az esküt Othónak, a melyet ez maga is letett, de megszegett.

Caesar Augustus címmel ruházták fel, mialatt a fejetlen hullák consul-ruhában, a Forumon fetrengtek.

A fejekkel pedig egyebet nem tehetvén, a Viniusét eladták leányának kétezeröt száz drachmáért, a Pisóét pedig a felesége Verania kapta meg kértére.

Galba fejét Patrobius és Vitellius szolgálinak ajándékozták.

Ezek mindenfajta csúfságot, gúnyt űzvén abból, oda vetették, a hol a Caesarok a fegyenczeket kivégeztetni szokták.

Ezt a helyet Sestertiumnak nevezik.

Hulláját Priscus Helvidius, Otho engedelmével felvette, Argeius szabados pedig éj idején eltemette.

XXIX. Ez volt Galba élete folyása : azé a férfiúé, a ki

születésre és gazdagságra kevés római mögött állt, egyben származásra és gazdagságra pedig első volt kortársai között.

Tisztességgel, dicsőséggel élt öt császár uralkodása alatt, elannyira, hogy inkább jóhírnevével, semmint hatalmával döntötte meg Nerót, mivelhogy az összeesküvők közül egyiket senki sem tartotta méltónak az uralkodásra, a másik meg maga magát találta érdemtelennek arra.

Galba császárrá kiáltatván, engedett a felhívásnak és midőn Vindex vakmerőségének odaadta a nevét, a zendülést, az újító forrongást, a mit pártütésnek tartottak, egy az uralkodásra érdemes férfiú polgárharczává tette.

Következőleg Galba úgy vélte, hogy nem maga-magának szerzi meg az álladalmat, hanem inkább maga magát adja oda a közületnek, és a Tigellinus, meg Nymphidius megrontotta népségen úgy kívánt uralkodni, mikép Scipio, Fabricius és Camillus uralkodott hajdanában a rómaiakon.

A vénségtől meggörnyesztve, hadra, fegyverre tiszta, ősrégi jellemű uralkodó volt. De minthogy a közdolgokat kótya-vetyélő Vinius, Laco-féle emberekre még szabadosaira bízta magát teljesen, valamikép Nero a legtelhetlenebbeknek adta oda magát, senkit sem hagyott maga után, a ki vissza óhajtotta volna uralkodását, de számosakat, a kik sajnálkoztak halálán.

L.
OTHO.

(32—69. Kr. sz. u.)

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Az új császár virradáskor a Capitoliumra megy és áldozatot mutat be. Majd maga elé vezettetvén Marius Celsust, barátságosan fogadja és szives beszélgetés közben felszólítja, hogy jobban teszi, ha elfelejti elfogatásának okát, semmint emlékében tartsa szabadon bocsájtását. Celsus nemesen és eszesen válaszol és azt mondja, hogy még az is, a mivel vádolják, hűségéről tanuskodik. Hisz csak azzal vádolják, hogy hű volt Galbához, a kihez semmi hála nem kötötte. A jelenlevők mind a kettőnek eljárását magasztalják és a katonák is megdicsérik.

A senatusban Otho sok jó indulattal, szabadelvűséggel beszél és consulságának hátra levő idejét társkép megosztja Verginius Rufussal, a Galba és Nero által kinevezett consuloknak pedig valamennyinek fentartja méltóságát, papi tisztséggel ruházza fel mindazokat, a kik arra életkorukkal, hírnevükkel rászolgáltak.

A Nero által száműzött és Galba alatt visszatért senatoroknak mindnek visszaadja vagyonát, a mit csak eladatlan talált.

Ez okon a legelső és leghatalmasabb férfiak, a kik azelőtt reszkettek, akár csak emberi lény helyett, valami bosszuló, gyötrő szellem vetette volna magát a közügyekre, édes reményekre gerjedtek, a szinte mosolygó uralkodás láttára.

II. Mindazáltal semmivel sem örvendeztette meg annyira a rómaiakat, semmivel sem nyerte meg vonzalmukat, mint Tigellinussal való eljárásával. Szinte feledésbe merült az az ember, a ki immár rettegésével elszenvedte a büntetést, a mit

a város közadósságkép követelt és testének gyógyíthatatlan nyavalyával, förtelmes, kimondhatatlan paráználkodásait piszkos személyekkel és kéjhölgyekkel, a kik után féktelen szenvedélye még halálos ágyán is űzte-hajtotta, az értelmes emberek a leg-súlyosabb és többszörös halállal felérő bűnhődésnek tekintették.

De a nép mégis fájlalta azt, hogy Tigellinus még látja az isten napját, a ki pedig annyi derék embert fosztott meg attól.

Otho tehát érte küldött Sinuessa¹ környékén levő birtokára. Itt tartózkodott ugyanis horgonyon útra kész hajókkal, hogy tovább menekülhessen.

Tigellinus tömérdek arannyal kíséri megvesztegetni a küldöttet, hogy bocsássa útjára. Midőn kísérlete sikertelen maradt, mégis megajándékozza és csak arra kéri, hogy vára-kozzék, valamig állát megborotválja. Majd veszi a borotvát és elmetszi a gégejét.

III. Így Otho, midőn a népnek igazságos örömet szer-zett, személyes ellenszenvből semmiféle magánbosszút nem vett. A tömegnek való kedvezésből eleinte megengedte, hogy a színházakban Nero néven üdvözlőjék, és nem akadályozta egyiket-másikat, hogy Nero szobrait újra felállítsák.

Cluvius Rufus² beszéli, hogy a Hispaniába menesztett futárok számára kiállított okmányok Nero isteni nevét viselték kapcsolatosan Otho nevével. Mindazáltal annak tapasztalására, hogy a legelső és legtekintélyesebb polgárok azt zokon veszik, abba hagyta.

Azonban uralkodásának ilyenén való megállapításával szemben a zsoldosok elégtelenséget tanúsítottak; unszolták, hogy ne bízzék, hanem óvakodjék, tartsa távol az érdemes embereket, akár mert jószántukból valóban féltették, akár mert ezzel az ürügygyel élván, zavargást, háborúságot akartak szí-tani. Otho elküldötte Crispinust, hogy vezesse hozzá Ostiából a tizenhetedik cohorsot.

Ez éjszaka összepodgyászoltat, a fegyvereket szekerekre rakatja, midőn a legvakmerőbben elkezdenek kiabálni, hogy

¹ Tengerparti város Campaniában, híres volt fürdőiről.

² Consul-viselt férfiú. Kora történetének megírója, a kit Tacitus többször idéz.

Crispinus nem jóban jön, a senatus újításokat forral és a fegyvereket a császár ellen, nem pedig a császárnak szállítják el. Sokan kapnak a beszéden és felháborodnak, némelyek a szekerekre esnek, mások pedig két centuriot meg magát Crispinust megölik.

Majd valamennyien fegyvert ragadnak és bíztatják egymást, hogy védjék meg a császárt, aztán Róma felé törtetnek.

Itt annak hallatára, hogy nyolczvan senator Othónál lakomáz, a királyi palotára rohannak, azt hajtogatván, hogy most van a legjobb alkalom egy csapással elemészteni a császár minden ellenségét.

A város, szinte a felharácsoltság küszöbén roppant zavarba jön. A királyi lakban lótnak-futnak, Othót borzasztó aggodás szállja meg. Retteg a senatorokért, a kik viszont őt féltik. Látja, hogy valamennyien némán, ijedségteljesen ő reá csüggesztik tekintetüket; néhányan szinte feleségestől jövőn a lakomára.

Legott elküldi a testőrtiszteket a katonákhoz, azzal a meghagyással, hogy beszéljenek szívükre, csendesítsék le őket, egyben pedig a meghívott vendégeket felkelti az asztaltól és mellékajtókon elbocsátja.

Alig hogy ezek elmenekülnek, a zsoldosok a terembe tódulnak és tudakolják, hová lettek a császár ellenségei.

Ekkor Otho felemelkedik a nyugágyról, sokat kéri, kéri, miközben még könnyeit sem kíméli és nagy keservesen kiküldi őket.

Másnap valamennyiüket fejenként ezerkétszázötven drachmával³ megajándékozta és elmegy a táborba, megdicséri őket átaljában az iránta való ragaszkodásukért és bűzgóságukért, de megjegyzi, hogy vannak köztük egynehányan, a kik alattomosan rosszban törik fejüket, a midőn az ő magamérsékletét meg az ő hűségüket megrágalmazzák, kéri tehát, hogy vegyenek részt méltatlankodásában és gyámolítsák a megtorlásban. Valamennyien helyeselték és szószojják szándékát. Otho pedig csak kettőt vesz ki közülük, a kikkel senki sem törődik és eltávozik.

³ Körülbelül ezer korona.

IV. Bámulták ezt a változást azok, a kik intézkedéseit helyeselték és azokban bíztak, mások ellenben csak a körülmények követelte politikai rendszabásoknak tartották, mivel-hogy a háborúra való tekintettel a nép kegyét kereste. Mert immár biztos híre jött, hogy Vitellius felvette a császári címet és hatóságot, majd szüntelen érkeztek gyors futárok, azzal a tudósítással, hogy Vitelliushoz mind többen csatlakoznak.

Mások ellenben jelentették, hogy a pannoniai, dalmatiai és a moesia-i hadak vezéréstől Otho mellett nyilatkoztak.

Hamarosan barátságos levelek jöttek Mucianustól és Vespasianustól; az egyik Syriában, a másik Judaeában tetemes haderő élén állt. Ezek folytán felbátorodva írt Vitelliusnak, tanácsolván, hogy fontolja meg a hadviselés esélyeit, majd sok pénzzel és egy várossal bízatta, a hol nyugalom közepett könnyen, kellemesen élhet. Vitellius eleinte gúnyoskodva, de higgadtan válaszolt. Majd később mindinkább felingerülten tömérdék szitkot, rágalmat szórtak egymásra leveleikben, nem ugyan alaptalanul, de oktalan, nevetséges módon gyalázattal becsmérelvén egymást kölcsönösen, a mire mindaketten rászolgáltak. Hisz nehéz dolog megmondani, melyikük volt alávalóbb kicsapongásra, elpuhultságra, a hadban való járatlanságra és az előbbi nyomorúságukban csinált adósságok roppant összegére nézve.

Sok jelenségről, csudáról is beszéltek, a melyek ugyan jobbára gazdátlan, bizonytalan mende-mondákon épültek, de azt mindenki látta, hogy a Capitoliumon a szekéren álló Nike⁴ kezeiből kieresztette a gyeplőket, akárcsak nem birná tartani és hogy a Tiberis-szigeten Caius Caesar szobra, anélkül, hogy földrengés avagy vihar lett volna, nyugotról keletnek fordult. Ez állítólag ama napokon történt, mikor Vespasianus immár nyíltan az ügyek élére állt.

A Tiberisen történt esetet is gonosz jelenségnek vette a nép. Jóllehet az az évszak volt, a mikor a folyók leginkább szoktak megdagadni, ámde a Tiberis soha annak előtte nem áradt meg ennyire és nem tett akkora rombolást, pusztítást,

⁴ Győzelem istennője

előntvén, elárasztván nagy részét a városnak, főleg azt a helyet, a hol a gabnát árulják, úgyhogy huzamos időn át Róma nagy szükségét látott.

V. Midőn híre jött, hogy Vitellius vezérei Caecina és Valens immár megszállták az Alpokat, Rómában egy patricius származású férfiú, Dolabella, gyanúba esett, hogy a praetorianusok közt forrongást szít. Otho, akár ettől, akár valaki más-tól félvén, elküldötte őt Aquinum⁵ városába, bátorlétének megbiztosítása mellett.

Majd kiválasztván a hatósági személyeket, a kik őt külföldi hadmenetére kísérendők voltak, ezek közé osztotta Luciust is, Vitellius testvérét, a nélkül, hogy viselt méltóságában akár megrövidítette, akár öregbítette volna.

Hathatósan gondoskodott Vitellius anyjáról meg feleségéről is, hogy semmitől se legyen mit félniök.

Róma őrzőparancsnokává Flavius Sabinust, Vespasianus testvérét nevezte, lehet hogy ezt is Nero tiszteletére tette, mert ezt a tiszteletet Nerótól nyerte, a mitől aztán Galba megfosztotta, de az is lehet, hogy Sabinus előléptetésével jóindulatát, bizalmát még inkább tanúsítsa Vespasianus iránt.

Maga aztán Brixellumban⁶ egy Eridanus-melléki itáliai városban maradt vissza, a hadsereg vezéreikép pedig elküldötte Marius Celsust és Suetonius Paulinust, továbbá Gallust és Spurinát, ezeket a kitünő férfiakat, a kik azonban tervüket szándékuk szerint, nem valósíthatták meg a katonák fegyelmetlensége és vakmerősége okán. Hisz nem akartak mások szavára hajtani, mivelhogy a császár ő általuk nyerte el az uralmat. De az ellenség szénája egyáltalán nem állt jobb rendén; hiányzott az engedelmesség a vezérek iránt és makacsság, fenhéjázás ütötte fel fejét ugyanabból az indokból. Mégis ezek amazoknál gyakorlottabbak voltak a harczban és nem kerültek a fátadalmakat, a mikbe beletörődtek.

Míg ellenben amazok el voltak puhulva a semmittevésben és a harcz nélküli életmódban, a mikor java idejüket a szín-

⁵ Campaniai város.

⁶ Eridanus a mai Pó, Brixillum = Bersello a mai Lenza folyócska betorkolásánál feküdt.

házakban, közönnepségek és látványosságok közepett töltötték, úgyhogy a hadi kötelességek alól büszkélkedésből, fenhéjázásból igyekeztek magukat kivonni, olybá tűhván fel, mintha azokat előkelő voltukra való tekintettel megvetnék, nem pedig teljesíteni képtelenek volnának.

Spurinát, a ki szorongatta őket, csaknem elemésztették.

De nem kímélték semmiféle szidástól, ócsárlástól; árulónak nevezték, a ki a császár jó szerencsáját, ügyét elrontja. Sőt egynehányan éj idején részeg fejjel a sátrára mentek és utravalót követeltek: a császárhoz kell menniök, úgymondák, hogy őt bevádolhassák.

VI. De Otho ügyének és Spurinának hasznára szolgált ama becsmérelés, a mely Placentiánál érte íziben a katonákat.

Vitellius harczosai ugyanis a falak megostromlásakor gúnyolni kezdték Othónak a bástyákon álló katonáit, szin-padi hősöknek, hadi tánczosoknak, olympiai, pythiai szájtátóknak, hadban, háborúban járatlan mihasznáknak nevezték, a kik ugyan nagyra vannak azzal, hogy egy fegyvertelen agg fejét, értvén a Galbáét, leszelték, de nem bátorkodnak nyílt harczra, küzdelemre kelni férfiakkal.

Ezekre a gyalázkodásokra aztán úgy felháborodtak, elke-seredtek, hogy földre borulva kérték Spurinát, mikép rendelkez-zék, parancsoljon velük, semmi veszedelem, semmi fárada-lom elől nem hátrálnak meg.

Kemény bástya-harcz keletkezett, tömérdek hadigép vona-tott elő, de győztek Spurina vitézei, nagy vérontással vissza-verték az ellenséget és megtartották ezt a nagy várost, a mely virágzásra nem állt hátrább egyetlen egynél sem Italiában.

Egyébként is Otho vezérei sokkal kíméletesebben bántak úgy a városokkal, mint a magánosokkal a Vitelliuséinál. Ezek közül Caecina sem hangjára, sem megjelenésére nem volt meg-nyerő, sőt utálatos, különczködő; hórihorgas testén gall nad-rágot, hosszú ujjast viselt és ígyen értekezett a római zászló-tartókkal, tisztekkel. Feleségét, a ki feltűnő cziczomában, lovon ült, válogatott lovasok kísérték.

Fabius Valenst, a másik vezért pedig nyereségvágyában sem az ellenség megsarolása, sem a szövetségesek megsaro-

lása és vesztegetése nem volt képes kielégíteni, sőt úgy tetszik, épp e miatt menetelt lassacskán és késett le az első ütközetről. Mások ellenben Caecinát okolják, hogy sietett, mikép Fabius megérkezte előtt az övé legyen a diadal és hogy egyéb kisebb hibákat is elkövetett: így időszerűtlenül, erélytelenül bocsátkozott a harczba és kis híján az egész vállalat veszendőbe ment.

VII. Miközben ugyanis Caecina Placentiánál⁷ visszavertett és Cremona, egy másik nagy meg gazdag város ellen indult, elsőnek Annius Gallus sietett Placentia alá Spurina segedelmére, midőn aztán útmentében meghallotta, hogy Placentia megszabadult, de veszedelemben forog Cremona: ide vezette tehát seregét és az ellenség közelében tábort ütött. Majd a többi parancsnokok is a vezér segedelmére jöttek.

Caecina pedig valami cserjés, bozótos terepen számos nehéz fegyverest helyez el, lovasságának aztán megparancsolja, hogy vágтasson előre és ha az ellenséggel összecsap, lassacskán engedjen és vonuljon vissza, valamig észrevétlenül lépre csalja.

De szökevények megjelentik a dolgot Celsusnak. Ez aztán derék lovascsapattal hegyibük vágтat, de az üzésben nagy óvatosságot fejt ki, körülszárnyalja a lesben levő ellenséget és megzavarja, majd előszólítja a táborból gyalogságát. És úgy tetszik, ha ez idejekorán támad és gyámolítja a lovasságot, egy lélek sem marad az ellenségből, és Caecina egész serege szétszóródik, megsemmisül. Ám Paulinus lassan, elkéssetten jött segedelemre és rászolgált arra a vádra, hogy óvatosságból méltatlanul viselte magát vezéri hírnevéhez.

A katonák jobbadán szinte árulást vetettek szemére és azzal a fenhéjázó beszéddel ingerelték Othót, hogy ők győztek ugyan, de a teljes győzelmet vezérük nyomorú volta hiúsította meg. Otho nem bízott bennük annyira, semmint kerülni akarta annak látszatát, hogy nem bízik bennük. Elküldötte tehát hozzájuk a testvérét, Titianust és a praetorianusok vezérét Proculust. Ennek a kezében volt minden hatalom, Titianus csak annak látszatát bírta. Celsus meg Paulinus ugyan tanácsos és meghitt barát czímével ékeskedtek, de semmi hatalommal, tekintélylyel nem rendelkeztek az ügyekre nézvest.

⁷ Ma Piacenza.

Ám az ellenségénél is nagy zavar uralkodott, főkép a Valens katonáinál. A lesnél történt ütközet hírejöttekor szinte elkeseredtek, hogy nem voltak jelen és nem bosszulták meg annyi tömérdek ember halálát. Valens csak nagynehezen tudta lecsendesíteni, megengesztelni őket, midőn már-már megdobálni akarták, majd csatlakozott Caecina seregéhez.

VIII. Otho a táborba való megérkeztekor, Bedriacumnál — ez egy kis város Cremona közelében — tanácskozást tart az ütközet felől. Proculus és Titianus abban a véleményben vannak, hogy tekintettel a csoportok lelkes hangulatára és az iménti győzelemre, meg kell ütközni és nem szabad engedni, hogy a sereg heve leohadjon, sem várni, míg maga Vitellius megérkezik Galliából.

Paulinus ellenben azt állítja, hogy az ellenségnek minden hadereje, a mi csak harcra való, együtt van és semminek híján nincs, holott Otho a már jelenlevő seregéhez éppen akkora haderőt várhat Moesiából meg Pannoniából, ha ugyan a maga javára bevárja a kedvező alkalmat és nem az ellenségé szerint intézi hadműveletét. Hisz emberei, a kik ma csekélyebb létszám mellett is lelkes hangulatban vannak, nem vesztik hevüket, ha hogy több küzdő társat kapnak, sőt annál hatásabban harcolnak majd.

Ezenkívül a halogatás csakis az ő javukra válik, a kik mindenben bővelkednek, holott az időhaladék az ellenfélnél, a mely ellenséges területen tartózkodik, az élelmi szerekben csakis szükségét szül. Paulinus eme nézetét osztja Marius Celsus is.

Annius Gallus nem volt jelen, mert lebukván lováról, gyógykezelés alatt állt, de Othónak levelére azt javasolja, hogy ne siessen, ám várja meg Moesiából a haderőt, a mely immár úton volt. De nem hajtott ezekre: győztek azok, a kik csatára ösztökélték.

IX. Mások más-más indokokkal hozakodnak elő. Nyilvánvaló, hogy az úgynevezett praetorianusok, a kik a császár testőrségét képezik, akkortájt megizlelvén az igazi hadiéletet és vágyakodván a római szórakozások, a békés meg ünnepekdedő életmód után, a csatára való sietségükben nem voltak

feltartóztathatók, mert azt hitték, hogy az első rohamra megsemmisítik az ellenséget. Úgy tetszik, maga Otho sem tudta elviselni a bizonytalanságot, sem pedig puhaságában, kényességében megtérni a veszedelem taglalását: gondjaitól elgyötörten, csukott szemmel sietett ügyét, akár valami sziklától, a véletlen esélyei közé vetni.

Így beszéli ezt Secundus rhetor, Otho íródeákja. Mások meg azt állítják, hogy mind a két sereg többször készült egy helyre összejönni azzal a szándékkal, hogy ha létrejön köztük az egyetértés, megválasztják köztük a legderekabbat a jelenlevő vezérek közül, de ha nem, úgy összehívják a senatust és arra bízzák a császárválasztást.

És mivelhogy az akkor császárrá nyilvánítottak közül egyik sem örvendett jó hírnévnek, nem valószínűtlen, hogy ezek a derék és hadmeneteken kipróbált, megjózanult harcosok olyasfajta meggyőződésre jutnak, mikép utálatos, borzalmas dolog lenne, hogy mindazokat a szánalomra méltó szenvedéseket és bántalmakat, a miket régente Sulla és Marius, majd meg Caesar és Pompeius miatt kölcsönösen okoztak egymásnak, most akár Vitellius kapzsisága és iszákossága, akár Otho kicsapongása, paráznasága kedvéért elszenvedjék, zsákmányul odavetvén az egész birodalmat.

Celsusék tehát, úgy gyanítják, megeszelvén mindezt, húzták-vonták a dolgot, abban a reményben, hogy harcz és küzdelem nélkül eldől a birodalom ügye, holott Othóék épp ettől való félelmükben siettették a csatát.

X. Otho pedig újfent visszatért Bruxillumba. És ezzel még azt a hibát is elkövette, hogy elfojtván a katonák szégyenérzetét és becsvágyát, a mit személyes jelenléte a küzdőkben élesztett, még a legderekabb, legvitézebb lovasokat meg gyalogosokat is testőrökül magával vitte, mivel elvágta seregének úgyszólván életerét.

Ezekén a napokon csatározás támad az Eridanus mellett. Caecina serege átkelés céljából hidat készül verni, Othóék pedig megakadályozzák ebben és meg-megtámadják.

Aztán hogy semmire sem mennek, szurokkal meg kénnel telített fáklyákkal megraknak hajókat, majd meggyújtják és a

hirtelen támadt szél a kész gyúanyagot az ellenségre lobbantja. Ez elsőnek a füst, majd a fényes láng előtörésére megzavarodik és a folyóba ugrál, megfordítja hajóit és kész nevetségre kiteszi magát az ellenség csapásainak.

De a germánok összecsapnak Otho bajvivóival a folyó képezte sziget körül és győznek, miközben sokakat elemésztenek közülök.

XI. Ezek megtörténte után Bedriacumban levő vitézei haraggal csatára búzduznak.

Proculus tehát kivezeti őket Bedriacumból és mintegy ötven⁸ stadiumra táborba száll, de oly ügyetlen, nevetséges módon, hogy jóllehet kikelet volt és a környező síkság patakokban meg forrásokban bővelkedett, ő szinte víz híjában szűkösködött. Másnap, midőn száz stadium útjártányira levő ellenség ellen előnyomulni akar, Paulinus ellenszegül, abban a meggyőződésben, hogy szünetelniök kell és nem szabad előre kifárasztani magukat, sem pedig rögtön a menetelésből harczra kelni azokkal az emberekkel, a kik egész kényelmesen fegyverbe, csatarendbe álltak, miközben ők maguk oly roppant utat tesznek össze-vissza keveredetten a teherhordó állatokkal és a kísérő személyzettel.

Miközben a vezérek azon vitáznak, megérkezik Othótól egy numida lovas, levelet hozván azzal a parancscsal, hogy ne várakozzanak, ne húza-vonázzanak, hanem legott induljanak az ellenség ellen. A vezérek tehát felkerekednek és megindulnak.

Caecina értesülvén előnyomultukról, zavarba jő és ott hagyja a hid-munkát, ott a folyót és visszatér táborába.

Már jobbra fegyverbe állanak a vitézek és megkapják a jelszót Valenstől, midőn a közben, hogy a legiők a hadálláson sorsot huznak, előre küldik a lovasok színe javát.

XII. Ekkor Otho seregének első sorában bizonytalan okból az a hír, szóbeszéd támad, hogy Vitellius vezérei hozzájuk pártolnak.

Midőn tehát közelükbe érnek, barátságosan üdvözlük és bajtársaiknak szólítják őket. Aztán, hogy ezek a köszöntést

⁸ Tíz kilometer.

nem fogadják szívesen, sőt indulatosan és ellenséges kiabálással, a köszöntőkön lehangoltság vesz erőt, a többiekben meg az árulás gyanúja támad azok iránt, a kik köszöntek. És ez már eleve zavarba hozza őket az ellenség támadása pillanatában.

Aztán egyébként sincs rendén a szénájuk: nagy zűrzavart idéznek elő az igavonók is, a melyek a küzdők közt lábatlankodnak, továbbá az árkokkal, szakadékokkal telistele terep szerfölött megszaggatja a hadvonalat. Ezeket ugyanis óvatosan megkerülvén, kénytelenek jobbra rajonként és csoportokra szakadtan összezsapni az ellenféllel.

Csak két legió, így nevezik a rómaiak a csapattesteket, névszerint «a ragadozó», mely Vitelliusé volt, továbbá «a segítő» Otho legiója, bontakoznak, fejlődnek ki a nyílt síkon és hadrendben rendes csatára kelvén, sokáig küzdenek.

Otho katonái erőteljes, derék férfiak voltak ugyan, csak-hogy ekkor tettek próbát először a háborúban, a harcban. A Vitelliuséi ellenben teljesen hozzátörődtek a küzdelmekhez, de immár vének, erejük fogytán voltak.

Otho vitézei tehát hegyibük rontván, visszaszorítják őket, elragadják a sast és az első vonalon harczolókat csaknem mind lekaszabolják.

Ezek aztán telve szégyennel, telve haraggal, visszacsapnak, levágják Orphidiust, a legió legatusát és sok hadijelet zsákmányolnak. A bajvívókkal szemben, a kiket a kéztusában bátor, tapasztalt embereknek tartottak, Alphenus Varus a batávokat vezetni támadásra.

Ezek a germánok közt a legkitünőbb lovasok, a kik a Rhenus képezte szigeten laknak.

Csak kevés bajvívó állja meg a sarat velük szemben, jobbra megfutamodnak a folyó felé és az ellenségnek itt hadrendben álló cohorsaiba botlanak, a melyek némi védekezés után valamennyiüket leszabdálják.

De mind közül a leggyalázatosabban verekednek a praetorianusok, a kik még csak kéztusára sem várják be az ellenséget, hanem szinte a le nem győzötteket is rémületbe, zűrzavarba döntik azzal, hogy köztük keresztül-kasul lótnak-futnak.

Mindazáltal Otho egynehány csapata sikert arat az ellenfélen, visszaszorítja azt és a táborba menekül a győztes ellenségen át.

XIII. A vezérek közül sem Proculus, sem Paulinus nem mernek ezekkel együtt oda visszatérni, hanem a katonáktól való féltükben, a kik immár a vezéreket hibáztatják, elosonnak.

Annius Gallus befogadja a városba és bátorítja a csatából összeverődött harcosokat, hogy az ütközet kétes kimenetelű volt és több helyen ők verték meg az ellenséget.

Marius Celsus azonban összegyűjti a tiszteket és felszólítja, hogy vegyék fontolóra a közérdeket; hisz ekkora kudarcz, ennyi polgárvér után, még Otho sem fogja, hahogy tisztességes ember, újólág próbára tenni a szerencsét.

Lám Catót és Scipiót, a kik a pharsalosi győzelem után nem akartak engedni Caesarnak, még manapság is kárhoztatják, hogy szükség híján tömérdek derék embert áldoztak fel Libyában, jöllehet Róma szabadságáért küzdöttek.

Ám a szerencse, mely egyformán bán el mindenkivel, attól az egytől nem fosztja meg a jóra való embert, hogy bukása után eszének hasznát vegye a sors esélyeivel szemben.

A tiszteket meggyőzi ezzel a beszéddel. Majd midőn a katonák kipuhatolása után tapasztalják, hogy békét kívánnak és Titianus is javasolja, hogy a megegyezés végett követeket meneszsenek, megbízzák Celsust és Gallust, hogy menjenek és értekezzenek Caecinával meg Valenssel.

Ütmentükben centuriokkal találkoznak, a kik elbeszélik, hogy seregük immár megindult Bedriacum ellen, de a vezérek őket előre küldték egyezkedésre.

Celsusék helyeslik ezt és kéri őket, hogy forduljanak vissza és velük együtt keressék fel Caecinát.

Az ellenség közelében Celsus életveszedelembe kerül.

Történetesen ugyanis a lovasok, a kik előbb a kelepczénél vereséget szenvedtek, elől lovagolnak.

Midőn ezek megpillantják a közeledő Celsust, legott nagy kiabálással hegyibe törtetnek.

A centuriok Celsus elé állnak és föltartóztatják őket, míg a többi osztag-parancsnokok öltenek-kiáltanak, hogy ne bántsák. Caecina ennek hallatára oda vágat, hamarosan véget vet a

lovak rakonczátlanságának, barátságosan fogadja Celsust és vele együtt Bedriacum alá megy.

Ezenközben Titianus megbánja, hogy követeket menesztett. Felküldi a bástyákra legbátrabb katonáit, a többieket pedig védekezésre buzdítja.

De midőn Caecina oda rugtat és jobbát nyújtja, senki sem áll ellen.

A bástyán állók üdvözlik az ellenséges katonákat, a többiek meg kitárják a kapukat és kimennek, majd az érkezők közé vegyülnek.

Senki sem követ el kihágást, mindenki csupa barátság, nyájaskodás. Valamennyien Vitelliushoz pártolnak és hűségére esküt tesznek.

XIV. A jelenvoltak jobbra így írják le a csata lefolyását, ámde ezek maguk is bevallják, hogy a zűrzavar és a terep egyenlőtlensége okán biztosan nem ismerik annak minden részletét. Később midőn magam átutaztam a csatatéren, Mestrius Florus, egy consulviselt férfiú, a ki akkorában, nem ugyan a maga jószántából, hanem kényszerből Otho kíséretében volt, mutatott egy régi templomot és elbeszélte, hogy az ütközet után oda menvén, akkora halom⁹ holttestet látott ott, hogy a templom felszintjén álló emberek kezeikkel elérhették. Megjegyezte még, hogy kutatván ennek az okát, sem magától rá nem jött, sem mástól meg nem tudhatta.

Ámde világos, hogy polgárháborúban csatavesztés után többen esnek el, mivelhogy foglyokat nem ejtenek, hisz semmi hasznukat sem vehetik. De a hullák ily roppant felhalmozásának, összehordásának okát nem egy könnyen lehet megfejteti.

XV. Mikép történni szokott, ennek a roppant fontosságú eseménynek eleinte csak bizonytalan híre jut Othóhoz.

Csakhamar azonban megérkeznek a sebesültek is a csatából és jelentik a dolgot. Barátjai, a min éppen nem lehet csodálkozni, nem engedik kétségbe esni, sőt biztatják, bátorítják. De katonáinak odaadása minden hiedelmet meghalad.

⁹ A szöveg itt hibás.

Egyetlen egy sem távozik, sem a győzőkhöz nem pártol át, senki a maga jólétére nem gondol, midőn a vezér kétségbejítő állapotban leledzik.

Valamennyien egyképen ajtójára mennek, császáruknak szólítják, majd előjöttekor földre borulnak, jajszóval, rimánkodva megragadják kezeit és könyhullatás közt kérik, ne hagyja cserben őket, ne szolgáltatassa ki az ellenségnek, rendelkezék a saját érdekében testükkal, lelkükkel, valamíg csak lélegzenek.

Erre kéri egyképen valamennyien.

Egy közkatona kirántván kardját így szól: «Tudd meg Caesar, hogy mindnyájan ilyen vagyunk eltökélve érdekedben» és ezzel kardjába dől. De semmi sem képes Othót megindítani; nyugodt, derült arczczal jártatja körül szemeit: «Ezt a napot bajtársak, úgymond, sokkal áldottabbnak tartom annál, a melyen császárrá tettetek, midőn ilyenekül látlak benneteket és ekkora odaadással tiszteltek meg. Ám ne foszszatok meg egy még nagyobb áldástól, hogy ennyi és ily derék polgáért meghalhassak. Ha méltó voltam a római uralomra, kötelességem életemet is feláldozni a hazáért. Jól tudom, hogy a győzelem az ellenségre nézvést sem nem biztos, sem teljes. Jelentik, hogy mysiai haderőnk átkelvén az Adrián, pár nap jártányira van immár. Ázsia, Syria, Egyptom és a zsidókkal küzdő hadsereg velünk tart, a senatus kezünkben van, meg ellenfeleinknek feleségei és gyermekei. Ámde nem Italiáért viselünk háborút Hannibal ellen, vagy Pyrrhus avagy a cimberék ellen, hanem midőn a rómaiakkal küzdünk, mind a két fél a hazát marcangoljuk, akár győzünk, akár vereséget szenvedünk. Hisz a győztes üdve annak kárhozata. Legyetek szentül meggyőződve, hogy dicsőbben tudok meghalni, semmint uralkodni! Nem is hiszem, hogy akkora hasznot teszek a rómaiaknak, ha győzök, mint a mekkorát, ha feláldozom magam a békéért és az egyetértésért, meg azért, hogy soha se lászon Italia még egy ily napot.»

XVI. Ezeket mondván, hajlíthatatlan marad azokkal szemben, a kik ellenállásra bíztatják és felbátorítására kísérletet tesznek, majd felszólítja barátjait és a jelen volt senatorokat, hogy távozzanak, a jelen nem voltakna pedig meg a váro-

sokra intézett ajánló leveleket is küld, hogy tisztességben, biztosságban elutazhassanak. Maga elé vezetteteti aztán unokaöccsét, a még ifjú Cocceiust, bíztatja-bátorítja, hogy ne féljen Vitellius-tól, a kinek anyját, feleségét és gyermekeit megoltalmazta és akár csak saját rokonainak gondjukat viselte. Épp ez okon szándékosan nem fogadta őt fiául, hanem elhalasztotta a beiktatást, hogy győztekor vele együtt uralkodjék és bukásakor ne vesszen vele együtt. «Végül, úgymond, szívedre kötöm fiam még azt, hogy semmiképen se feledkezzél meg, se ne gondolj sokat arra, hogy császár volt a nagybátyád.»

Beszédének bevégezte után kisvártatva zajt, lármát hall ajtaja előtt. A katonák ugyanis halállal fenyegetik az eltávozó senatorokat, hahogy nem maradnak vissza és cserben hagyják távoztukkal a császárt.

Otho tehát újfent előlép, mert félti a távozó senatorokat és a katonákra többé nem vet szelid, kérlelő, hanem zord tekintetet, majd főkép a lázongókat sújtja haragos pillantással és szinte megrendülten, megalázkodottan távozásra készíti őket.

XVII. Alkonyattáján megszomjuhozik és kevés vizet iszik. Majd, két kard lévén kezeügyében, sokáig vizsgálja mindegyiknek az élet, aztán félre teszi az egyiket, a másikat meg hóna alá veszi és előszólítja szolgáit.

Nyájasan beszél velük, szétosztja köztük a mije van, kinek többet, kinek kevesebbet, nem mintha másét szórná-pocsékolná, hanem szigorú tekintettel az érdemre és a méltányosságra.

Aztán elküldvén őket, az éj hátralevő szakát pihenéssel tölti, úgyhogy belső cselédei szinte hallják mély alvását. Virradáskor szólítja szabadosát, a kivel a senatusbeliek ügyét intézte és felvilágosítást kíván róluk. Majd értesülvén arról, hogy az eltávozottak mindegyike megkapta a mire szüksége volt: «Menj tehát, úgy mondja néki, és mutasd magad a katonáknak, hahogy nem akarod, hogy nyomorultul elemészszenek, mint olyat, a ki haláloamat elősegítetted.»

Legénye eltávoztával két kezével merőlegesen leállítja a kardot és beleveti magát. Szinte egyetlenegy sóhajjal árulja el gyötrődését és ad neszt a künt levőknek.

Szolgáinak feltörő jajveszéklésére legott az egész tábor és a város visszhangzik a zokogástól. Jajszóval rohannak a katonák ajtajára és mély fájdalmukban siránkoznak, majd magukat okolják, hogy nem örködtek a császár felett és nem akadályozták meg, hogy értük meghaljon.

Senkisem hagyja el a maga jóvoltára, jóllehet közel van az ellenség.

Felékesítik a holttestet, máglyát raknak és kikisérik teljes fegyverzetben. Szinte büszkélkedve vetélkednek a hullahordó ágy alá állni és azt vinni. A többiek közül, ki térdenállva csókkal halmozza el sebhelyét, ki kezeit ragadja meg, ki pedig távolról földre borul előtte.

Egynehányan fáklyájukat a máglyára vetvén, megölik magukat, anélkül, hogy akár bármi nyilvánvaló jóban részesítette volna őket az elhunyt, akárhogy valami rossztól félhettek a győztes részéről.

Szinte úgy tetszik, soha egy király avagy kényúr nem táplált oly szertelen szeretetet, őrzöngő vágyat az uralkodásra, mint ezek epekedtek, hogy Otho uralmától függjenek és néki engedelmeskedjenek.

Ez a vágy még Otho elhunytával sem szűnt meg bennük, sőt meggyökeresedett és engesztelhetetlen gyűlölséggé vált Vitellius iránt.

XVIII. Különben ezeknek az elbeszélése másutt helyénvalóbb lesz. Miután Otho maradványait eltemették, síremléket emeltek neki, a mely sem nagyságával, sem a felírás hívalkodó voltával nem keltett irigységet. Brixillumban létemkor láttam a szerény emléket, meg a felírását is, a mely így szól: «Marcus Otho emlékének!»

Otho élteinek harminczhetedik évében hunyt el, három hónapos uralkodás után. Ugyanannyi jobb és rosszabb korholója akadt életének, mint a mennyi magasztalója halálának. Mert egy cseppet sem élt tisztességesebben Nerónál, de nemesebben halt meg.

A katonák, midőn Pollio, a másik praetorianus-parancsnok unszolta őket, hogy legott hűséget esküdjenek Vitelliusnak, felháborodtak, majd arra az értesülésre, hogy egynehány

senator még a városban van, útnak eresztették a többieket és Virginius Rufushoz fordultak. Úgy fegyverzetten egyenest a lakására mentek, rögtön előszólították és felhívták, hogy vagy vegye át az uralmat, vagy követkép tárgyaljon érdekükben. Virginius őrvölgésnek tartotta elfogadni az uralmat a legyőzöttektől, midőn azt előbb a győztesektől sem volt hajlandó átvenni. A german legiókhoz pedig, a melyekről, úgy vélték, hogy akaratuk ellenére sokra rászorította őket, félt követségbe menni, tehát titkon mellékajton elosont.

Midőn a katonák ezt megtudták, letették az esküt és közbocsánatot nyervén, Caecina seregéhez csatlakoztak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA

1900.

